

GİRİŞ

Hakas Eli ya da resmî adıyla Hakas Özerk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı Federal Sibirya Bölgesinin güneyinde bulunan ve aynı federasyonun yirmi bir özerk cumhuriyetinden biridir. Meskûn oldukları bölge aynı zamanda uçsuz bucaksız olan ve çok eski devirlerden beri Türklüğün beşiği olagelen Sibirya coğrafyasının güneyinde olan Hakas Türkleri veya eski adlarıyla Yenisey Kırgızları çok eski zamandan beri bu bölgede yaşamış, gerek hür gerek tahakküm altında gerekse de bir kısmı ana yurtlarından uzakta yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

A. Hakas Türklerinin Tarihi

Hakas Türkleri ya da tarihî adlarıyla Yenisey Kırgızları günümüzde Rusya'nın güney kısmında yaşayan çok eski bir Türk topluluğudur. Eski Türklerin ilk kültür merkezlerinin göbeğindeki bir coğrafyada yurtlanmış olan Hakas Türkleri, Yenisey-Abakan havzası içinde yaşamakta olan Kırgız soylu bir Türk boyudur. Ülkemizde Hakas Türkleri hakkında ilk malûmat Prof. Dr. Abdülkâdir İnan ve Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu tarafından verilmiştir. Ruslar, Osmanlı Türkleri ve onların hudutları içerisinde yaşayan Türklerin haricindeki Türk soylulara genel bir isimlendirme ile *Tatar* demiştir. Bu yüzden 17. yüzyıla değin bu bölgede yaşayan Hakas Türkleri için farklı adlandırmalar yapılmaktaydı. Hakas Türklerinin ana boyunu oluşturan Sagaylara ve hâliyle Hakas Türklerine *Abakan Türkleri*, *Abakan Tatarları*, *Minusin gayırirusları denirdi*.¹ Tarihî devirlerde kurdukları Hongoray/Hooray Federasyonu sırasında Hongoray ismini de alan Hakas Türkleri 1917'deki Bolşevik İhtilali'nden sonra bazı Hakas aydınlarının da desteklemesiyle *Hakas* etnonimini kabul etmişlerdir. *Hakas-Minsu düzlemindeki yerli halkın belirtilmesi için "Hakas" terimi resmî olarak Sovyet iktidarının ilk yıllarında kabul edildi. Bu terim Çin kaynaklarından alınmıştır. IX-X.*

---

¹ Abdülkadir İnan; "Sagay Türkleri (Abakanlılar)", *Makaleler ve İncelemeler I*, TTK Yay, Ankara 1998, s. 51

yüzyılda Çin kaynaklarında “Hyagas” şekliyle Yenisey Kırgızları belirtilmiştir. Kabul edilmiş bu etnonim Orta Yenisey civarında oturan şimdiki halkı Kırgızlara benzetiyor ve Hakaslar’ın yeniden doğuşunu ifade ediyordu.² Hakas kullanımı Çin kaynaklarından devşirilerek ortaya konan bir isimlendirmedir. Çin kaynakları eski Kırgızlardan bahsederken *Hakas, Hyagas, Hagas, Syatzsyası, Syagesi, Hegesi, Hehe Hayakya* vb. şekillerinde transkribe edilen kelimeler kullanmıştır.³ Bu transkripsiyon şekilleri *Hakas* ismi için geçerliyen ataları olan (Yenisey) Kırgızların Çin kaynaklarındaki karşılıkları da şu şekilde verilmiştir: *Kien-kun, K’i-ku, Kie-kou, Hsia-chia-ssu*.⁴

Son verilen transkripsiyon örneği aynı zamanda *Hakas* isminin ne şekilde oluştuğunu gösteren güzel bir delildir. Konuyu daha fazla dağıtmadan ve ilerletmeden Kırgız isminin kaynaklarına da ana hatlarıyla bakmakta da fayda olduğunu düşünmekteyiz.

A.1. Kırgız Adının Kaynakları Üzerine

Yukarıda zaten Çin kaynaklarındaki şekillerini vermiştik. N. Baskakov, Kırgız boy adının kırmızı Oğuzlar sözlerinden oluştuğunu ve bu renk simgesinin de güneyde yaşayan Oğuzlar anlamına geldiğini bildirir.⁵ K.İ. Petrov, Kırgız kabile adını Türkçede kırmızı, kızıl anlamlarında var olan *kırığ* veya *kırgu* kökünden geldiğini düşünür ve kırmızı renkli topraklarda yaşayan Türk boyu gibi ilginç etimolojik açıklama öne sürer.⁶ L. Ligeti de Kırgız, -z çoğul ekinin kırk sayısının üzerine gelmesi ile oluşmuştur ve kırklar anlamına gelmektedir; demektedir.⁷ K. Petrov daha sonra, L.Ligeti’nin fikrini genişleterek Kırgız’ın *kırığ*’dan türeyip –z çoğul ekinin birleşmesi ile oluştuğunu yazar. Bu hâlde *Kırığız~Kırgız*, kırmızılılar, kırmızı adamlar anlamını bildirir.⁸ Olcas Süleymanov’a göre Kırgız, dağ kabilesi anlamına gelen *kır-oguz* terkiplerinden

² Viktor Ya. Butanayev; “Hakaslar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 107, s. 19

³ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Hakas Edebiyatı, Cilt 25, haz. Ekrem Arıkoğlu, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, s. 13

⁴ Saadettin Gömeç; *Türk Devletleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yay, s. 105

⁵ Fuzuli Bayat; *Ay Kültürünün Din-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adları Etimolojisi*, 3OK Yay, Ankara 2005, s. 133

⁶ F. Bayat, *age*, s. 134

⁷ F. Bayat, *age*, s. 134

⁸ F. Bayat, *age*, s. 134

oluşturmuştur. Halk etimolojisine dayanan açıklamaları ise; *kırk kız, kırk oğuz, kırk gez, kırk yüz* (kırmızı yüzlü) vs.dir.⁹ Prof Dr. Fuzuli Bayat yukarıda mezkûr eserinde ise Kırgız ismine dair kendi görüşlerini şu şekilde sıralamaktadır: *Kırgız kavim adının ilk hecesini oluşturan k-ır yer anlamında olup (ır, ir, yir morfem kökten türeme) bu kelimenin ikinci tarafında duran ve boğa/öküz anlamı veren gız/guz/uz morfemi ile birleşmiştir. Kırgız, Ay merkezli inanç bağlamında boğa kabilesi veya yer boğası anlamına gelmektedir. Bu etimolojik açıklama Kırgız boy adının eskiden Oğuz kavim adı çevresinde oluştuğunu göstermektedir. Demek ki Kırgız boy adı da Ay Tanrı inancı ile ilgilidir.*¹⁰

Kırgızların menşei üzerine yapılan diğer değerlendirmeler de W. Radlov ve Louis Massignon'a aittir. Öncelikle Radlov'un anlattığı rivayeti aktaracağız: *Bir zamanlar bir hanın bir kızı vardır. Bu prensesin yanında günlerini birlikte geçirdiği kırk kız vardı. Uzun yürüyüşler yapmayı severdi ve bu yürüyüşlerde arkadaşlarının kendisine eşlik etmesini isterdi. Bir gün bu yürüyüşlerden birinden geri döndüklerinde kızlar babalarının evinin tahrip edildiğini ve ağullarının yıkıldığını gördüler. Kısa bir süre önce bıraktıkları insanlardan ve büyük sürülerden hiçbir iz kalmamıştı. Düşmanlar her şeyi beraberlerinde götürmüşlerdi. Çevreyi dikkatlice incelerken nihayet kızıl bir köpek buldular ve başka kimse kalmadığından onunla arkadaşlık ettiler. Köpek ile genç kızlar arasında nasıl bir ilişki vardı? Bu soruyu yanıtlamaya çalışmayacağım. Fakat genel inanışa göre bir yıl sonra bu küçük topluluğun sayısı iki katına çıkmıştır. Bu kırk genç kızın soyundan gelen atalarını onurlandırmak amacıyla Kırgız adını almışlardır.*¹¹

Bir diğer görüş de L. Massignon'a aittir. Massignon bu hikâyeyi Sidikov'un 1927'de Kokand'ın doğusundaki Oş Kırgızlarından derlediği anlatıdan almıştır. *Buna göre iki sofu mümin olan Şah Mansur ve kızkardeşinin gittiğini fark etti. Onu aramaya çıktı ve yakınındaki bir dağın mağaralarından birinde bilmediği bir içkiyi içen sarhoş genç insanların arasında otururken buldu. Kendisi de aralarına oturdu ve kızkardeşiyle birlikte içti, sarhoş oldu ve bağırdı: Enel Hak, Menem Hak, "Enel Hak, Ben Hakk'ım." Bu çığlığı duyan mollalar bu sözleri küfür olarak yorumladılar ve iki hana boğdurtular. Kardeşler öldüklerinde bile bağırmağa devam ettiler, bunun üzerine cesetleri yakıldı ve külleri çevresinde hanın küçük kırk kızının oynadığı bir havuza*

⁹ F. Bayat, *age*, s. 134

¹⁰ F. Bayat, *age*, s. 134

¹¹ Jean Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yay, İstanbul 2005, s. 134

atıldı. Suyun yüzeyi köpikle doldu ve bu köpüklerden Enel Hak, Menem Hak sözleri havaya karıştı. Havuzun çevresindeki kızlar merakla havuza yaklaştılar ve köpüğü ağızlarına götürdüler. “Köpük mucizevî olduğu için bir süre sonra küçük genç kızın kırk oğlu oldu.” Kırgızlar bu genç kızların soyundan gelir.¹² Viktor Yakovleviç Butanayev ise Kırgız ismi için şu açıklamayı yapar: *Güney Sibiryâ Türklerinin eski efsaneleri ve şecerelerinde Kırgızlar Orta Yenisey bölgesi şöyle dursun bütün Sayan-Altay bölgesinin eski ve köklü yerlileri olduğu anlatılmaktadır. Kırgızların Sayan-Altay bölgesinde ağaçların yetişmediği zamanlarda bile yaşadıkları söylenmektedir. Hakas folkloruna göre Kırgızlar, özel ismini soyunun anası olan “Hırhis”tan (kır saçlı kız) almıştır. Etnonimin “kırk kız” adından geldiğine dair efsane Tanrı dağlarında korunmaktadır. Günümüz Hakasları ise bunu iyi bilmemektedir. Fakat XIII. asırdaki Çin vekayinamesindeki Yuanşi yerli folkloründe Yenisey Kırgızları kendi menşeyini “Han yerinin 40 kızının Usa Yeri’nin (Usa nehrinin bölgesi) erkekleriyle evlenmeleriyle başlar” diye yazmaktadır. O günden itibaren “kırk” sözüyle bu yer adlandırılmıştır.¹³*

Butanayev bu değerlendirmeden yola çıkarak da Yenisey Kırgızları ile Tanrı Dağı Kırgızlarının folklor gelenekleri arasındaki bağdan da söz eder. Kırgız isminin kaynaklarından Hakas ismi üzerindeki tartışmalara geri dönüyoruz. Günümüzde dahi devam eden bu isimlendirme tartışmasının iki ayağı vardır: Moskova ve Abakan. Bir tarih profesörü olan Leonid Kızlasov bu isimlendirmenin tarihî süreçlerden başlamak üzere tüm zamanlar içinde *Hakas* isminin bu bölge Türkleri için kullanıldığını söylemektedir. Bununla birlikte Kızlasov Hakas adlandırmasının eski bir isim olduğunu ve “*kişi, şahıs, halk*” anlamına gelen Samodyanca *kas/has* kelimesinden türeyen ve Çince Hsia-chia-ssu (Rusçada Hakas olarak tercüme edilir) şeklinde geçen ve diğer Samodyan kabile isimlerinde (mesela Neneç *Hasava* ve Eneç *Kasa* ve *Karagas*) görülen bir kelime olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴ Bununla ilgili David G. Anderson şu değerlendirmeyi yapar: *Hakas devletçilik tarihi bugün çok tartışmalı bir konudur. Rus basınının sayfalarında iki akademisyen arasında bu bölgede yerleşenlerin ilk önce Hakas mı yoksa ilk önce –Horayts mı? oldukları konusunda ateşli bir tartışma yaşanmaktadır. Hakas Devlet Üniversitesi, Etnografik Laboratuvar başkanı Viktor*

¹² J.P. Roux, *age*, s. 319

¹³ V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *Yenisey Kırgızları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 40

¹⁴ Peter B. Golden; *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, KaraM Yay, Çorum 2006, s. 494

*Butanayev 18. yüzyılda Hakas bölgesel özerkliğini kapsayan horayts etnonimini tercih eder. Moskova Devlet Üniversitesi tarih profesörü Leonid Kuzlasov, Hakas etnoniminin çok eski çağlara kadar uzandığının güçlü bir savunucusudur. Aynı şekilde, fizik antropologları ve siyasetçiler modern Hakaslar ile onlarla Tunç çağında aynı bölgede yerleşmiş komşuları arasındaki genetik devamlılık üzerine tartışmalı yazılar yayınlamışlardır. Buradaki tartışma dışarıdan gelenleri asimile eden eski Türk kültürünün gücüne karşı bin yıllık bir homojenlik modeline odaklanmıştır.*¹⁵

Leonid Kızlasov, Hakas ismini bir halkın ismi olarak görmeye birlikte, ilk önce M.Ö. II-I. yüzyılda Min-suu bölgesine yerleşen Kırgızlar ile burada yaşayan Dinlin halkının karışmasından sonra ortaya çıktığını söyler. Yine Kızlasov'a göre M.S VI. yüzyılda, bugünkü Tuva, Altay, Hakas Cumhuriyetlerinin, Kemerovo bölgesi ve Krasnoyarsk İli'nin topraklarını içine alan bölgede Eski Hakas Devleti'nin kurulduğunu da belirtir.¹⁶ Bu tartışmanın Abakan ayağında bulunan folklorist, etnograf ve tarihçi Viktor Yakovleviç Butanayev ise Hakas adlandırmasının ne derece doğru olup olmadığına dair şu yorumlarda bulunmaktadır: *Bugünkü Hakas boyuna mensuplar (Kaçınlar, Sagaylar, Kızıllar ve Şorlar) halk arasında kendilerini "Tadar", yani "Tatarlar" diye adlandırılırlar. Herhalde "Hakas" yapma terimi 1923 yılında Hakas ilçesi kurulurken bu halka yöneticiler tarafından resmî olarak verilmiştir. "Hakas" terimi Eski Türk devirlerindeki "Kırgız" etnoniminin Çince telaffuz şeklidir. 1928 yılında Hakas Bölgesel Meclisinin komisyonunun raporunda: "Hakas" adını halk kabul etmedi. "Hakasya" diye adlandırılması bölgenin merkezi Abakan ile ilgilidir." diye yazmıştır.*¹⁷ Butanayev bu görüşünü sağlamlaştırmak için diğer meşhur âlimlerin görüşlerinden de faydalanır. Butanayev; Borthold'un "XX. asrın ilk yarısında Altay, Hakas, Şor adında halklar mevcut değildi" diye yazdığını söylerken V.İ. Kozlov'un, "1917 Ekim İhtilali öncesine ait bilimsel kaynaklarda onlar (Hakaslar) "Minusin" veya "Abakan" Tatarları olarak genel bir ad ile bilinmekteydiler." dediğini belirtir. Bir diğer görüşün ise L.İ. Şertsova'ya ait olduğunu söyleyip Şertsova'nın "Hakasya'nın bugünkü halkı kendilerini Kırgızların bıraktığı arkeolojik eserlerin varisleri olarak kabul ederler"

¹⁵ David. G. Anderson; "Hakaslar", çev. Ayça Ergun, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 20, s. 201

¹⁶ Vyacheslav Ulugbaşev; *Hakas Cumhuriyatını Statüsü*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi İstanbul 2001, s. 5, 11

¹⁷ V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *age*, s. 12

dediğini nakletmektedir, Butanayev.¹⁸ Leonid Kızlasov ise yukarıda mezkûr eserinde Hakas isminin resmîyet kazanmasına dair şunları söyler: *Ekim 1917 tarihli Sosyalist devriminden sonra Çarlık Rusyası'nda, büyük çoğunluğu iki kazada yaşayan Hakaslar, 14 Kasım 1923'te VSİK (Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Komitesi) Prezidyumu kararınca Yeniseysk Vilayeti içinde, tek kazada birleştirildiler. 1918 yılında, Çarkov "ulusunda" (köyü) toplanan II. Hakas Kongresi'nde, bilim adamı S.D. Maynagaşev'in raporu üzerine, yerli halkın eski adı olan "Hakaslar" resmî olarak kabul edilmiş oldu.*¹⁹

Bir diğer görüş ise Karl Reichl'a aittir. Reichl, bu konu ile ilgili olarak *Türk Boylarının Destanları* adlı eserinde şunları söyler: *Kırgız Türklerinin tarihleri, "Kırgız" adını taşıyan toplumun daha 9. yüzyılda Yenisey Irmağı'nın yukarı kısımlarında yaşamış olması gerçeğinden dolayı oldukça karışıktır. M.S. 840'ta Kırgız boylarının oluşturduğu askerî birlik, günümüzde Moğolistan olarak bilinen yere o dönemde hâkim olan Uygurları yenmiş ve böylece Uygur Türklerinin Tarım Havzası'na göç etmesine sebep olmuştur. Ancak 9. yüzyıldaki Kırgız birliği ile bugünkü Kırgız Türkleri arasındaki ilişki belgelenmekten çok uzaktır ve günümüz Kırgızlarının Yenisey Kırgızları soyundan geldikleri ispatlanmaz. On üçüncü yüzyılda Kırgız boyları, Tanrı Dağları bölgesine taşınmış ve Çağatay İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. On yedinci yüzyılın Oyrat baskınları sırasında Kırgız boyları Doğu Türkistan'a kaçmıştır. 18.-19. yüzyıllarda Kırgızlar başkalarının hâkimiyeti altında kalmış ve sırasıyla Mançu ve Hokand Hanlarının ve sonra da Rus İmparatorları emrine girmişlerdir. Bugün Kırgızların büyük çoğunluğu Kırgızistan'da yaşamaktadır. Çoğu Kaşgar'ın batısındaki Kızıl-Su Eyeleti'nde olmak üzere Şincan'da yaşayan yüz bin kadar Kırgız Türkü vardır.*²⁰ Dikkat edilecek olunursa tartışmanın Abakan ayağındaki araştırmacının ve diğer bilim adamlarının ortaklaşa birleştikleri kavramlardan biri Tatar isimlendirmesi iken (Tatar tabirinin neden kaynaklandığını yukarıda belirtmiştik) diğeri Kırgız etnik isimlendirmesidir. Şu andaki genel Türklük coğrafyasında Kırgız ismiyle bilinen kesim daha çok Tanrı Dağı Kırgızları adı verilen ve Kırgızistan'da yaşayan Türk topluluğudur. Kırgızların eski vatanları bugünkü Yenisey havzası ile Altay dağları olmakla birlikte, Kırgızların *Aral Gölü civarına, Hazar denizinin kuzeyine uzanan bozkırlara ve*

¹⁸ V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *age*, s. 13

¹⁹ Vyacheslav Ulugbaşev; *agt*, s. 11

²⁰ Karl Reichl; *Türk Boylarının Destanları*, çev. Metin Ekici, TDK Yay, Ankara 2002, s. 22

*nihayetinde Tanrı Dağı eteklerine kadar yayıldıkları bilinmektedir.*²¹ Kırgızlar gerek Türk tarihinde gerekse genel tarihî devirler içinde buldukları coğrafya itibarıyla önemli roller oynamışlardır. Abdülkadir İnan, yukarıda mezkûr makalesinde önceleri Hun İmparatorluğuna tâbi olan Kırgızların, İmparatorluğun yıkılmasından sonra dördüncü yüzyılda Çin kaynaklarında “Hakas Devleti” adıyla bir devlet kurduklarını söylemektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi Hakas isminin Çin kaynaklarında geçmeye başlaması miladî dördüncü yüzyıldan itibaren dir.

Abdülkâdir İnan, Baykal gölünden Tibet’e kadar uzanan sahanın Kırgız İmparatorluğuna dâhil olduğunu belirtmektedir.²² Aşağıda da tafsilatlı bir şekilde bahsedeceğimiz Kırgız boyuyla ilgili bilgiler aynı zamanda Hakas Türklerinin tarihî seyrini de oluşturmaktadır. Çünkü edindiğimiz ve faydalandığımız kaynaklardan hareketle, farklı düşüncelerin canlandırılması ve bazı politikaların faaliyete geçirilmesi bakımından yapılan bir isim veya kavim değişikliği olan Hakas tabiri yerine Kırgız tabirinin ya da Tanrı Dağı Kırgızlarıyla karışmaması amacıyla Yenisey Kırgızları adlandırmasının daha doğru olduğunu düşünmekteyiz. Biz bu çalışmamızda Hakas Türkleri tabirini resmî literatürdeki ekseri kullanımdan; Yenisey Kırgızları tabirini ise tarihî, coğrafî, folklorik delillerin getirdiği zorunluluktan dolayı aynı anda kullanacağız.

A.2. Hun İmparatorluğu Devrinde Yenisey Kırgızları

Yenisey Kırgızları, yukarıda bahsettiğimiz Yenisey-Abakan havzasında kendileriyle komşu olan Din-lin/Tim-üm’lülerle yaşamaktaydı. Aynı zamanda Hun İmparatorluğu’nun batı kısmında yaşayan Yenisey Kırgızları’nın tarihini, Çin kaynakları vasıtasıyla Hun İmparatorluğuna kadar götürmek mümkündür: *Asya Hunları zamanında kuzeybatıda, Baykal batısında İrtiş nehri havalisinde bir Türk kavmi olan Tingligler’le karışık olarak oturmuşlardır. Fakat Kırgızlar kaynaklarda Türk asıllı gösterilmekte ve tahminen 5.-6. asırlarda, Türkleşmiş kavimlerden sayılmaktadır.*²³ Asya Hunlarının batı sınırında bulunmakla beraber *Çin kaynakları Kırgızlara (ve komşu Ting-ling’e) M.Ö. 201 civarında Hun hakanı Mo-tun (209–174) tarafından saldırıldığını*

²¹ A. İnan; “Kırgızlar”, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara 1998, s. 40

²² A. İnan; *agm*, s. 40

²³ İbrahim Kafesoğlu; *Türk Milli Kültürü*, Ötken Neşriyat, İstanbul 2002, s. 139

yazar.²⁴ Yine Çin kaynaklarında Kırgızların *M.Ö. 2-1. asırlardaki olayları anlatılırken bu sıralarda Yenisey Kırgızlarının nüfusunun 100-150 bin civarında olduğunu görmekteyiz.*²⁵ Hunların son devirlerine doğru zuhur eden taht kavgaları nedeniyle kardeşine isyan eden meşhur Hun tegini Çiçi Yabgu ordusunu Kırgızlarla güçlendirerek bugün Hakas Türklerinin yaşadığı bölge olan Minusinsk (Bin-Su) havzasında Tölös boylarını hâkimiyeti altına almıştır.²⁶ Asya Hunlarının parçalanmasından sonra *M.S. 4. asrın ikinci yarısında Kuzey Çin’de görülen Tabgaçlarla yakın ilişkilerde bulunan Kırgızlar daha sonra onların hâkimiyetini kabul ettiler ki Tabgaç hanedanlığının kuruluşunda da rol oynadıkları söylenmektedir.*²⁷

A.3. Göktürk İmparatorlukları Devrinde Yenisey Kırgızları

Asya Hunları’ndan sonra Göktürk Kağanlığının idaresine giren Yenisey Kırgızları’ı bu devirde yalnızca Çin değil aynı zamanda Türk kaynaklarından da takip edilmektedir. II. Göktürk Kağanlığı devrinin kaynakları Kırgızlardan bolca bahsetmektedir. Özellikle Orhun Kitabelerinde Kırgızlardan pek olumlu da olmasa bahsedilir. Kırgızlar, özellikle her iki Göktürk Kağanlığı döneminde, yaramaz evlat pozisyonunda olmuşlardır. 560 yılında Mukan Kağan yönetimindeki Göktürk idaresine tâbi olan Kırgızlar üzerindeki *Göktürk gücü Ch’i-pi Kağan’ın (645-650) yönetimi esnasında pekiştirilmekle birlikte*²⁸ *630-680 arasındaki fetret devrinde müstakil bir hüviyet kazandıkları T’anglar’la siyasî münasebet kurmalarından ve bir “kağan” a sahip olmalarından anlaşılıyor.*²⁹

I. Göktürk Kağanlığı’nın yıkılıp aradaki fetret devrini müteakip II. Göktürk Kağanlığının kurulmasından sonra da Kırgızların Göktürk hâkimiyeti altında kaldıklarını görmekteyiz. Bu devirde Kırgızlarla Aşina sülalesi arasında akrabalık ilişkileri doğmuştur. Bu devrin Göktürk-Kırgız ilişkilerini en net şekilde Orhun

---

²⁴ Michael R. Drompp; “Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Yenisey Kırgızları”, *Türkler Ansiklopedisi* C. 20, s. 398

²⁵ S. Gömeç; *age*, s. 107

²⁶ S. Gömeç; *age*, s. 108

²⁷ S. Gömeç; *age*, s. 109

²⁸ M.R. Drompp; *agm*, s. 398

²⁹ İ. Kafesoğlu; “Kırgızlar”, *Türk Dünyası El Kitabı I*, TKAE Yay, Ankara 2001, s. 188

Kitabelerinden öğrenmekteyiz. Bu kitabelerde (Bilge Kağan, Köl Tigin ve Tonyukuk) Kırgızlarla ilgili bahisler şu şekildedir.

Bumın ve İstemi Kağan'lar vefat ettiklerinde büyük bir üzüntü yaşanmakta ve düzenlenen cenaze “yoğ” törenine Kırgızlardan da temsilci katılmaktadır. Aşağıdaki ifadeler Köl Tigin Âbidesinin Doğu yüzündeki dördüncü satıra aittir:

(...) kergek bolmış. Yogçı sıgıtçı öngre kün togsıkda Bökli çöl(l)üg il Tabgaç Tüpüt Apar Purum Kırkız Üç Kurıkan Otuz Tatar Kıtany Tatabı bunça budun kelipen sıgtamış yoglamış. (...)	(...)Yasçı, ağlayıcı, doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş ³⁰
---	---

Yine Köl Tigin Âbidesinin doğu kısmındaki on dördüncü satırda, devletin düşmanları anlatılırken bunların arasında Kırgızların yer aldığını görmekteyiz:

(...) Yabgug şadıg anda birmiş. Biriye Tabgaç budun yağı ermiş. Yırıya Baz kagan Tokuz Oguz budun yağı ermiş. Kırkız Kurıkan Otuz Tatar Kıtany Tatabı kop yağı ermiş. Kaganım kagan bunça (...)	(...)Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı hep düşman imiş. Babam kağan bunca (...) ³¹
---	---

Her ne kadar Kırgızlar ile Aşina sülalesi arasında amansız mücadeleler olsa da kız alıp vermelerle bir akrabalık ilişkisi de tesis edilmiştir. Türk kağanı Bilge Kağan'ın kız kardeşi ile o devirde Kırgız beği olan Bars Beg evlendirilmiştir. Bu yalnızca Göktürk İmparatorluğu devrinde değil diğer devlet ve imparatorlukların hâkimiyeti

³⁰ M. Ergin; *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay, 25. Baskı, İstanbul 200, s. 9

³¹ M. Ergin; *age*, s. 13

altındayken de yaşanmıştır: *Orta Asya'nın askerî ve siyasî yönden eşit olan yöneticilerinin arasındaki düniürlük ilişkisinin temeli Eski Türk devrine dayanmaktadır. Meselâ; Kırgızların ilk kağanı Barsbeg Türk kağanı İleriş'in kızıyla evlenmiş. Kültigin Barsbeg'i ve onun askerlerini ve onun askerlerini yendikten sonra boş kalan tahta Barsbeg'in oğulları, Türk kağanının yeğenleri gelebilir. Yenisey Kırgızlarının Moğol ve Cungar hanlarının kızlarıyla evlenmeleri Orta Asya'nın siyasî sahnesindeki yerini belirttiği şüphesizdir.*³² Bu durum işte abidelere şu şekilde yansımaktadır:

<p>Bars beg erti. Kagan atı bunda biz birtimiz. Singilim kunçuyug birtimiz. Özi yangıldı, kaganı ölti, budunu küng boldı. Kögmen yir sub idisiz kalmazun tiyin Az Kırkız Budunug yarat[ıp keltimiz süngüşdümüz ... ilin] yana birtimiz.</p>	<p>Bars bey idi. Kağan adını □tı gı biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi yanıldı, kağanı öldü, milleti cariyeye, kul oldu. Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik. Savaştk ... ilini geri verdik.³³</p>
---	--

Bundan sonra yine Kırgız topraklarına yapılan baskınlar anlatılır. Sefer bizzat Aşına başbuğu Köl Tigin tarafından yapılır:

Bilge Kağan Âbidesinin doğu yüzünde ise o zamanki düşmanlar sırasıyla sayılır. Bunların arasında Kırgız kavmi de vardır:

<p>Tölis Tarduş budunug anda itmiş. Yabgug şadıg anda birmiş. Biriye Tabgaç budun yağı ermiş. Yırıya Baz Kagan, Tokuz Oguz budun yağı ermiş. Yırıya Baz Kagan, Tokuz Oguz budun yağı ermiş. Kırkız Kurıkan Otuz Tatar Kıtany Tatabı kop ermiş.</p>	<p>Tölis, Tarduş milletini orda tanzim etmiş. (...)Yabguyu, şadı orda vermiş. Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı hep düşman imiş.(...)³⁴</p>
--	---

³² V. Ya. Butanayev- I.I. Butanayeva; *age*, s. 103-104

³³ M. Ergin; *age*, s. 15

³⁴ M. Ergin; *age*, s. 37

Yine Bilge Kağan, on dört yaşında iken yaptığı Kırgız seferini şu şekilde anlatmaktadır:

<p>Tört yigirmi yaşımka Tarduş budun üze şad olurtum. Eçim kagn birle ilgerü Yaşıl ögüz Şantung yazıka tegi süledimiz. Kunıgaru Temir Kapıgka tegi süledimiz. Kögmen aşa Kırkız yiringe tegi s[üledimiz. Kamagı biş] otuz sü[ledimiz. Üç yigirmi süngüşdümüz. İlligig ilsiretdimiz kaganlıg kagansıratdımız.</p>	<p>On dört yaşında Tarduş milleti üzerine şad oturdum. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik. Batıda Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik. Kögmeni aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik. Yekun olarak yirmi beş defa ordu sevk ettik, on üç defa savaştık. İlliği ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık.³⁵</p>
--	--

Bir diğer abide olan Tonyukuk Âbidesinde de Kırgızlarla ilgili sefer ve savaşlar zikredilmektedir:

<p>Anı subk[a] bard[ımız].Ol sub kodı bardımız. Aşangalı tüşürtümüz. Atı gıka bayur ertimiz. Kün yime yün yime yelü bardımız. Kırkızık uka basdımız. Usın süngügün açdımız. Kanı süsi tirilmiş. Süngüşdümüz, sançdımız. Kanın ölürtümüz. Kaganka Kırkız budunu içikdi, yükünti. Yanydımız, Kögmen yışıg ebirü keltimiz.</p> <p>Kırkızda yandımız.</p>	<p>Anı suyuna vardık. O sudan aşağıya gittik. Yemek yemek için attan indirdik. Atı ağaca bağlı yorduk. Gündüz de gece de dört nala koşturup gittik. Kırkızı uykuda bastık.</p> <p>Uykusunu mızrak ile açtık. Hanı, ordusu toplanmış. Savaştık, mızrakladık. Hanını öldürdük. Kağana Kırgız kavmi teslim oldu, baş eğdi. Geri döndük, Kögmen ormanını dolanıp geldik.</p> <p>Kırkızdandan döndük.³⁶</p>
---	---

³⁵ M. Ergin; *age*, s. 39

³⁶ M. Ergin; *age*, s. 73

A. 4. Uygur Kağanlığı Devrinde Yenisey Kırgızları

II. Göktürk Kağanlığının da yıkılmasından sonra Ötüken bölgesine hâkim olan Uygurlara da karşı çıkan Kırgızlar takribî 752 yıllarında Tokuz Oguzlarla ittifak yapmışlardır. Bu ittifaka daha sonra Çik'lerin ve Üç-Karluk boyunun da katıldığını görmekteyiz. Uygurlara göre bir şer ittifakı mahiyetinde olan bu oluşum, Uygurların erken vakitte haber almalarıyla bozulmuştur. Uygurlar, önce Üç-Karluk boyuna daha sonra da Çik'lere tahakküm ederek bertaraf etmişlerdir. Bu ittifakın bozulması sonucunda tekrar Uygur hâkimiyetinden ayrılmak isteyen Kırgızlar, her ne kadar hâkimiyet altında olsalar da Uygur kağan sülalesinin değişmesinde rol oynamaktaydılar.³⁷ Dokuzuncu asrın ikinci çeyreğinden sonra Uygur kağanlığında görülen iç huzursuzluklar ve tabiî sorunlar yönetime de yansıyor ve bir takım iktidar mücadeleleri bulunuyordu. Bu hengâme içinde en son hareketlilik içinde bir Uygur generalinin 839 yılında tahta çıkan II. Kasar Kagan'ın öldürmesi ve buna karşı çıkan bir diğer güçlü General Külüg Baga Sangun'un Kırgızların yanına kaçarak 100 bin kişilik Kırgız süvarisinin eşliğinde Uygur başkentine yürümesiyle doruk noktasına ulaştı. Burada II. Kasar Kagan'ı öldüren General Kürebir Urungu Sangun ve adamları öldürüldü ve 839 yılında Türk Devletinin başına Kırgızlar geçmiş oldu. Böylece asırlarca Hunların, Aşinalıların ve Uygurların hâkim olduğu Ötüken'in yeni sahibi eskinin mahkûmu şimdinin hâkimi Kırgızlar olmuştu. *Ötüken'deki Uygur hâkimiyetine son veren Kırgızlar, Kögmen ve Songa-Yış'ın kuzey bölgelerinde yaşıyorlardı. Yani bugünkü Hakasların yurdunda bulunuyorlardı.*³⁸

---

³⁷ S. Gömeç; *age*, s. 115

³⁸ S. Gömeç; *age*, s. 116

A. 5. Müstakil Kırgız Devleti

Ötüken, günümüzde Moğolistan Devleti'nin sınırlarında bulunmakta olup bölgenin Moğol idaresine geçmesine kadar tüm Türk devlet ve boyları için mukaddes bir yer olarak bilinmekte ve korunmaktaydı. Ancak buna rağmen Yenisey Kırgızları bu topraklara sahip çıkamamışlar onuncu asrın ilk çeyreğinin son yıllarında bu toprakları, saldırılarına bir türlü dayanamadıkları Kitanlara (Kara Hitaylar) vermek durumunda kalmışlardır. *Bununla beraber araştırmacıları şaşırtan husus, Kırgızların Moğolistan'a veyahut da Ötüken diye bildiğimiz kutlu Türk topraklarına neden önem vermedikleridir. Çünkü Orhun Vadisi sadece hayvancılık yapmaya müsait bir yer değil, aynı zamanda Çin ile iktisadî münasebetler kurma noktasındaydı. Tabii ki bütün bunların zamanın şartları içinde düşünülmesi lazımdır. Çünkü Çin kaynakları da bize bu durumu açıklayacak çok açık bilgiler sunmuyorlar.*³⁹ Saadettin Gömeç, Kırgızların Ötüken topraklarına neden çok ilgi göstermediğini böyle açıklarken Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, *Kırgız kavminin, Uygur Hakanlığını yıkarak işgal ettiği Ötüken'de tutunamayıp, buranın Moğol-K'i-tan'lara geçmesine ve tam idrak ve intibak edemediği "Orhun kültürünün ortadan kalkmasına" sebep olmak, dolayısıyla eski Türk hâkanlar yurdunu, bir daha geri gelmemek üzere Moğollar'a intibak ettirmek sûretiyle Türk tarihinde oynadığı menfî rol dikkatten kaçmamıştır,*⁴⁰ diyerek olaya farklı bir açıdan bakmıştır.

A. 6. Moğol Hâkimiyeti Altındaki Yenisey Kırgızları

Yukarıda genel hatlarıyla anlattığımız gibi, özellikle Aşinalılar devrine kadar çoğunlukla Çin kaynaklarından takip edilebilen Yenisey Kırgızlarının tarihi 931 yılında kendilerinin Kitanlara bir elçi yollayarak onlara bağlanacaklarını bildirmeleriyle⁴¹ yeni bir mecraya yönelmiştir. Bu zamana kadarki Kırgız tarihi aynı soydan olan ama farklı boylara mensup Türk grup ve devletleriyle olan mücadeleleri şeklinde geçmekteyken onuncu asrın otuzlu yıllarından itibaren uzun bir süre akraba ama farklı bir milletin hâkimiyeti altında geçecektir. Bunlar önceleri Kitanlar iken on üçüncü asırdan itibaren

³⁹ S. Gömeç; *age*, s. 116

⁴⁰ İ. Kafesoğlu, *age*, s. 188-189

⁴¹ S. Gömeç; *age*, s. 117

ise 1206'da Temuçin'in büyük kurultayda Cengiz (Çingiz) Han olmasıyla Moğol İmparatorluğu olacaktır. Kırgızların Moğolların emri altına girmesini ve devam eden süreci Viktor Butanayev şöyle tasvir eder: *1206 yılında düzenlenen Moğol kurultayında Temuçin büyük kağan ilan edilir ve Cengiz Han unvanını alır. Bu kurultayda "bütün dünya halklarını itaat altına alma" ideolojisi açıklanır. Aralarında Kırgızların da bulunduğu "orman halklarını" itaat altına almaya Cengiz Han'ın büyük oğlu Cöçi (Coçi) görevlendirilir. 1207'de "tavşan yılında Cöçi sağ kol askerleriyle orman halklarına boyun eğdirmek için görevlendirilmiştir. Onun rehberi Buha olmuş... Oyrot, Buyrat, Barhun, Ursut, Habhanas, Hanhas ve Tubaşlara baş eğdirdikten sonra Coçi Kırgızlara karşı saldırıya geçer. Bunun üzerine Coçi'ye Edi, İnal, Holiyer, Ölebekdigin adındaki Kırgızların ileri gelenlerinden oluşan bir heyet gelir. Onlar kağana baş eğdiklerini ifade eden ak kartal, alaca atlar, ipekler ve kunduz kürklerinden hediyeler verirler. Çoci Moğol egemenliği altına orman halklarını aldıktan sonra Sibir, Bait, Tuhas, Tenlek, Töölös, Tas, Başcigi boylarına da boyun eğdirdi. O, Kırgızların ileri gelenlerinden oluşan bu heyeti hediyeleriyle birlikte yanına alarak Cengiz Han'a gider ve heyete getirdikleri hediyeleri takdim ederek itaat etmelerini emreder. Kırgızlar, Naymanların ve diğer boyların kötü akıbetlerini gördükleri için herhangi bir direnişte bulunmayıp teslim olurlar. Gelen bu Kırgız heyetinde tümen başları, binbaşılar, bir Kırgız boyunun inalı ve beyler bulunuyordu. Bu heyet değerli hediyeleriyle Cengiz Han'a gelerek, "kendilerinin ona baş eğdiklerini bildirmişlerdir." Diğer kaynaklara göre Cengiz Han aynı yıl içinde Kırgızlara kendi elçilerini göndermiştir. "Cengiz Han Altan ve Burka adındaki elçiler vasıtasıyla bu iki yöneticiden baş eğmelerini istemiştir. Kırgızlar elçilere cevap olarak kendilerinin üç beyi olan Urututucu, Eliktimur ve Atkirak'ı –güçsüz olan güçlüye hürmet etmelidir.- ak kartallar ile birlikte gönderdiler. Böylece Moğollara boyun eğmekle Kırgız beyleri kendi topraklarında kısa bir zaman da olsa kan dökülmesini engellemiş oldular. Fakat "esaret altına girmenin bedelini" Moğol ordusuna asker vererek öderler. Yani vergilerini kan ile ödemiş olurlar. Moğollarda, Kırgız askerlerinin gücünden faydalanma zaruryeti 1220'li yıllarda baş gösterir.⁴² Her ne kadar bu bölüm Yenisey Kırgızları'nın doğrudan tarihî devirlerine ayrılmış olsa da burada bir parantez açıp Yenisey Kırgızları arasında Cuci Han hakkında*

---

⁴² V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *age*, s. 133-134

saklanagelen halk edebiyatı numunelerinden de bahsetmek gerekir. Bu tespiti V.V Barthold yapmaktadır: *Cuci Han hakkında hatıralar, Tyan-Şanlı Kırgızlarda da saklana gelmiştir. Cuci hakkında efsane, onların bir zamanlar Yenisey’de yaşayanların birebir benzerleri olduğu düşünülebilir. Bu konu ile ilgili, kendilerinde hiçbir hatıra günümüze kadar saklanmamıştır. Radlov’un duyduğu efsaneye göre, Kırgızlarda han yoktu. Bu yüzden onlar Ulu Han’ın (Cengiz Han) oğlu Cuci’nin onlara han verilmesini istemişlerdir. Cuci o sırada çok genç imiş. Yolda gelirken bir kulan (yabani at) sürüsüyle karşılaşmışlar ve alıp götürmüşlerdir. “Aksak Kulan Cuci Han” Kırgızların ilk ve son hanı olmuştur. Cuci’nin adı ile ilgili bu hatıra, belki çoktan unutilan Türk şarkılarından kalmış olabilir. Cengiz Han, oğlu Cuci öldüğünde aşağıdaki ağıtı söylemiştir:*

*Tayından ayrılan kulan gibi yavrundan ayrıldım
Sürüden geri kalan ördek gibi oğlumdan ayrıldım⁴³*

Büyük imparator Cengiz Han’ın ölümünden sonra toprakların oğulları arasında paylaştırılmış, Yenisey Kırgızları’nın yönetimi Tuluy’a (Toloi), Tanrı Dağ Kırgızları’nın yönetimi ise Çağatay’a verilmiştir.1232 yılında ölen Tuluy’dan sonra devletin başına geçen Tuluy’un eşi Sur-Köktay Bike zamanında *Kırgızlar (Hakaslar) Moğol ordularına karşı geniş bir isyan başlattı. Sur-Köktay 3000 kişilik bir askerî kuvveti onların üzerine yollayarak cezalandırmak istedi, fakat savaş Kırgızların zaferiyle sona erse de, neticede boyun eğmek zorunda kaldılar. Bu savaşlar sonunda bir kısım Kırgız kabileleri Tanrı dağları, Talas, Narın ve hatta Semerkant taraflarına geldiler.*⁴⁴ Bundan sonra ise Mengü, Arık Buka, Hülagü Kubilay Han gerek bizzat kendi yönetim bölgelerinde gerekse bu bölgelerin dışında iken Yenisey Kırgızları’nın bulunduğu coğrafyayı ellerinde tutmak için çalışmışlardır ki bunun en büyük sebebi Yenisey Kırgızları’nın buldukları her fırsatta Moğol yönetimine karşı isyan etmeleridir.

1273–1293 yılları, güneyde Moğol beylerinin kendi aralarında yaptıkları mücadelelerden dolayı Yenisey bölgesinin yönetimi yine Kırgız beğlerinin eline

⁴³ V.V. Barthold, *Kırgızlar*, çev. Ufuk Deniz Aşçı- Kömen Yay, Konya 2005, s. 57-58

⁴⁴ S. Gömeç; *age*, s. 119

geçmiştir. 1292–1293 senelerinde ise Altay ve Yenisey bölgelerindeki Kırgızları hâkimiyet altına almak için Kubilay buraya bir ordu gönderir ve Kırgız toprakları işgal edilerek Hakas beğleri ortadan kaldırılmış, Kırgızlar büyük bir baskı altına alınmışlardır. *On dördüncü yüzyılın sonu ile on beşinci yüzyıl tarihi Altay-Sayan toplulukları için oldukça karanlıktır. Yazılı kaynaklara sahip olmadığımız gibi, arkeolojik malzeme de çok azdır.*⁴⁵

A.7. Rus (Çarlık-Sovyet-Federasyon) Hâkimiyeti Altındaki Yenisey Kırgızları (Hakaslar)

On altıncı yüzyıl genel anlamda sadece Sibiry Türk toplulukları için değil doğu Türklüğü için acıya, gözyaşına ve kana gebe olacak bir dönemin başlangıcını oluşturmaktadır. Bilhassa bu asır içindeki 1552 tarihi Orta Asya Türklüğünün kapılarının başlangıçta Çarlık devamında da Sovyet ve Federal Rus emperyalizmine açılması anlamına gelmektedir. Altınordu Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya birden fazla hanlık çıkmıştır. Bu durum merkezî yönetimin sona ererek birden fazla irili ufaklı, güç birliğinin olmayıp güçler ayrılığının olduğu bir siyasî manzarayı ortaya çıkarmıştır. Kırım, Kazan, Sibir, Kasım, Nogay, Astrahan Hanlıkları bu kurulan hanlıklar arasındadır. Özellikle 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın düşmesiyle tüm Türk dünyası için feci sonuçlar doğuracak olaylar meydana gelecektir.

Yukarıda Yenisey Kırgızları'nın veyahut Hakas Türklerinin tarihî seyrinden bahsederken, bu seyri kaba hatlarıyla üç kısma ayırmıştık. Bu devirlerden sonuncusu ise Rusya'nın Sibiry bölgesine gelmesiyle başlamaktadır. Her ne kadar çok uzun soluklu olmasa ve bazen Çarlık Rusyası'na karşı ittifak yapılsa da meydana gelen Cungar (Oyrat) muharebelerini de çok fazla yer kaplamamasından dolayı bu devir içinde ele almayı uygun bulduk. Yukarıda belirttiğimiz gibi Altınordu Hanlığı'nın tamamen yıkılmasından sonra ortaya çıkan hanlıklardan biri de Sibir Hanlığıdır. Rusların Korkunç İvan devrinde başlayıp Feodor İvanoviç devrinde tamamlanan fetihlerle gerek Sibir Hanlığı gerek devasa Sibiry coğrafyası Rus tahakkümü altına alınmıştır. Burada uzun uzadıya Sibir Hanlığı'nın tarihinden bahsetmemekle birlikte gerekli görülen

---

⁴⁵ S. Gömeç; *age*, s. 124

yerlerde temas etmeye çalışacağız. Akdes Nimet Kurat *Rusya Tarihi* adlı eserinde bu tarihî seyri şu şekilde özetlemektedir: *Korkunç İvan zamanında başlanıp, Fedor İvanoviç zamanında sona erdirilen fütuhatlardan biri ve en büyüğü Sibir'in (Sibirya) Ruslar tarafından ele geçirilmesidir. XIV. Yüzyıldan beri aslen Türk menşeli olan Stronogov'lar adlı zengin bir aile, Kama nehrinin baş kısmında ve Ural sahasında geniş bir muntıkayı elde etmişlerdi. Sibir Hanı Küçüm bunlara karşı harekete geçince, Stroganovlar, Don Kazaklarından serseri bir grubu davet ettiler. Bunların başbuğu Yermak 1581'de Küçüm Han'a karşı harekete geçti. Kazaklar, ateşli silahları sayesinde, sayıca çok az olmalarına bakmaksızın, Küçüm Han'ı yendiler ve Sibir Hanlığına nihayet vererek burayı Moskova çarının arazisi ilan ettiler. Sibir'in baştanbaşa zaptı ise, 1593–1604 yılları arasında tamamlandı. Sonra ayrı Kazak ve Rus grupları Doğu Sibir istikametinde ilerleyerek Yakutlar ve Buryatlar ülkesini ele geçirdiler. XVII. yüzyılın ortalarında Doğu Sibir de Rusya'nın bir parçası oldu. Rus yayılışı Amur nehrini takiben Japon denizine doğru gelişmekte iken, topraklarla mücehhez Çin kuvvetlerinin karşı çıkmalarıyla durakladı. 1689'da, Rusya ile Çin arasında akdedilen Nerçinsk barışı ile Ruslar Amur nehrinin mansabından uzaklaştırılmış oldular.⁴⁶ Bu fetihler gerek doğuda Sibirya coğrafyasında gerekse güneyde Türkistan üzerinde tüm şiddeti ve hızıyla sürmekteydi. Moğol istilalarından sonra XVI. yyda kurulan ve Hongoray veya Hooray Hanlığı Rus istilasına ve yayılmacılığına kadar devam etmiştir. Ruslar ise bu bölgeye gelmeye başladıklarında Hongoray Hanlığını veya Beyliğini yıkmışlardır. Hakas-Kırgız isimi tartışmalarında önemli bir bilgi de ilk Rus kaynaklarından gelmektedir. Ruslar bu bölgeye geldiklerinde bu bölgeyi *Kırgız Yeri* veya *Kırgız Toprağı* olarak adlandırmaktaydı. Rus egemenliğinden önceki hanlığın adından dolayı da buranın halkı Kırgız ismiyle birlikte Hooray olarak adlandırılmıştır: *Hakas tarihî folklor kaynaklarında Orta Yenisey bölgesinin yerli halkı Rus egemenliğine girmeden önce "Hooray" (hoor, hoori, hooro, hooriy) diye adlandırılmaktaydı. Hakas-Minusin bölgesinin halkı XV-XVIII. asırlardaki yazılı kaynaklarda "Hongoray" (Konguray, Kongaray, Hongor) gibi çeşitli biçimlerde zikredilmektedir.*⁴⁷ Hooray veya Hongoray isminin nasıl geldiğini de Butanayev Hakas*

⁴⁶ Akdes Nimet Kurat; *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yay, Ankara 1999, s. 168,169

⁴⁷ V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *age*, s. 45

folklorunun verilerine dayanarak şu şekilde açıklamaktadır: *Hakas folklorunun bilgilerine göre “Hooray” ismi ilk defa kışın yaşamak için ordusuyla Sayan’ı aşarak Matkeçik’in yanındaki Hızılıhaya dağındaki kaleye yerleşen Moğol hanı tarafından söylenmiş. Hanın askerleri burada kışın sakin bir hayat geçirirlermiş. Buraya hayran olan Moğol hanı:”Hooray askerleri daima yaşasın. Hooray halkının hayvanları çoğalsın” diye dua etmiş. Odönernden itibaren Hakas-Minusin bölgesi Hooray olarak adlandırılmıştır. Bu bakımdan Hooray isminin Moğol devrinde (XIII-XIV) ortaya çıktığı sonucuna varabiliriz.⁴⁸ İşte bu yüzden Hongoray siyasî birliğinin, Kırgız devleti yerine geçmesi, Hooray/Hongorayların, Kırgızların varisi olduğu anlamını taşımaktadır. Bu durumu aynı zamanda bölgedeki toponimler de desteklemektedir: *Coğrafi bakımdan ele alındığında Hongoray veya “Kırgız Yeri” şimdiki Hakas-Minusin bölgesine rast gelmektedir. Orta Çağdaki Kırgızların üstünlüğünü Sayan-Altay’daki toponim kanıtlamaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak Kırgızların önceki etnik sınırını tespit edebiliriz. Burası: Güneybatıdan Abakan’ın yukarı kısmındaki Kırgız (Hırgıssus) ırmağı, güneyde Batı Sayanlardaki Kurgusuk (Hırgıssug) ırmağı, doğuda Çulum ırmağı vadisindeki Kurgusul (Hırgışçul) ırmağı ve kuzeybatıda Tom ırmağının kıyısındaki Kirgizka (Hırgışçul) ırmakları arasındadır.⁴⁹ Burada ana hatlarıyla Hongoray Hanlığı veya siyasî birliği hakkında da kısa malûmat vermek gerekir. Hongoray Hanlığı veya Beyliği ifadesi belki de eksik bir ifade olabilir. Bunun sebebi Hongoray isimli yapı sadece Yenisey Kırgızlarından veya Hakas Türklerinden oluşmamaktadır. *Etnik-politik birlik Hongoray galip ihtimalle toplumsal kurumları az gelişmiş olan ilk devlet teşekküllerinden idi.⁵⁰***

Rusların bölgeye hâkim olmasından sonra inkıraz eden Hongoray birliği yerini küçük Hakas hanlıklarına bırakmıştır. Bu durum ise zaman olarak on yedinci asra tekabül eder. *Bunlar arasında Ezer (Yezer), Altısar, Altır ve Tubin (Tuba) hanlıklarını sayabiliriz.⁵¹ Saadettin Gömeç yukarıda saydıklarımızı müstakil bir hanlık olarak görürken, Viktor Butanayev; Altısar, Isan, Altın ve Tubin halk veya oymaklarını*

⁴⁸ V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *age*, s. 49

⁴⁹ V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *age*, s. 142

⁵⁰ V. Ya. Butanayev; “Moğol-Cungar Hkimiyeti Döneminde Yenisey Kırgızları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, s. 406

⁵¹ S. Gömeç; *age*, s. 125

Hongoray Devleti'nin halkları olarak göstermektedir.⁵² Bu merkezî gücün ortadan kalması ve Sibirya'daki Rus işgallerinin ilerlemesi nedeniyle Kırgızlar ve diğer boylar iyice kısıpca alınıyordu. Rusya, kuzeyden başlamak üzere yavaş yavaş ateş çemberine almaktaydı. *Bu süreçte 1602 yılında Keiskiy Kalesi, 1604'te Tomsk Kalesi, 1618'de Makovskiy, 1619'da Yeniseyskiy, 1621'de Meletskiy, 1628'de Bratsk ve Ribenskiy Kaleleri, 1636'da Kanskiy, 1646'da Adinskiy Kalesi inşa edilmiştir.*⁵³ 1707 yılında da bugünkü Hakas Cumhuriyeti'nin başkenti olan Abakan şehri kurulmuştur. İşte bu on sekizinci yüzyıldan itibaren tamamen Rus hâkimiyetine giren Hakaslar türlü maddî ve manevî baskılara hayatlarını sürdürmeye devam ediyorlardı. Özellikle Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma faaliyetleri yoğun bir şekilde devam ediyordu. Zorla yapılan vaftiz törenleri bunun en önemli göstergesidir. Son toplu vaftiz töreni ise 15 Temmuz 1876 yılında Askız köyünde yapılmıştır ve erkeklere “Vladimir” kadınlara “Mariya” ismi verilmiştir. Bu törende 3003 kişi vaftiz edilmiştir. Bunun tezahürleri de çağdaş Hakas edebiyatında da görülmektedir. Meşhur yazar Vasiliy Andreyeviç Kobyakov (1906–1937) 1934'te yazmış olduğu *Aydo* isimli uzun hikâyesinde zorla vaftiz etme törenlerini tüm gerçekliğiyle anlatmaktadır.⁵⁴

1917 Ekim ihtilali ile birlikte tüm doğu Türklüğünde olduğu gibi Yenisey bölgesinde de birtakım hareketlilikler yaşanmaktaydı. O zamana kadar Kırgız, Tatar ve Hooray isimleriyle anılan Yenisey Kırgızları 1923 yılından itibaren adına resmî kararların akabinde *Hakas* şeklinde isimlendirilmiştir: *Hakasya, Bolşevik İhtilalinden sonra, 1925 yılında özerk eyalete (avtonomnyy okrug), 20 Ekim 1930 tarihinde de VSİK (Sovyetler Birliği Merkez Yürütme Komitesi) Prezidyumu kararıyla Batı Sibirya İli'nin bir parçası olarak özerk bölge statüsüne dönüştürülmüştür. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Yüksek Sovyeti'nin 15 Aralık 1990 tarihinde RSFSC Anayasasına eklediği değişikliklere ilgili yasaya göre Hakas Özerk Bölgesi, Krasnoyarsk İli içinden çıkarılıp Rusya'nun diğer birimleri ile eşit statüye getirildi. 3 Temmuz 1991'de zaten ayrı ve sınırları belirli bölge konumunda olan Hakasya, daha*

⁵² Yakup Deliömeroğlu; “Hakaslar ve Hakasya”, *Yeni Türkiye* 16, Türk Dünyası Özel Sayısı, s. 1574-1575

⁵³ Y. Deliömeroğlu; *agm*, s. 1575

⁵⁴ Gülsüm Killi; “İlk Hakas Yazarlarından V.A. Kobyakov ve ‘Vaftiz’ Hikayesi”, *Bilig* K1ş 2004, S. 28, s. 117-135

*fazla hareket etme hakkı olan ve Rusya Federasyonuna bağlı bir Hakas Sovyet Sosyalist Cumhuriyet (HSSC) seviyesine getirildi. 29 Ocak 1992'de HSSC Yüksek Şûra kararınca Hakas Cumhuriyeti adını aldı. Bununla birlikte Hakas Cumhuriyeti'nin Anayasası'na göre Hakas Cumhuriyeti ile Hakasya eş anlamda kullanılmaya başlanmıştır.*⁵⁵ Hakas Türkleri, Sovyet yönetimi altına girmesiyle birlikte diğer Türk gruplarının karşılaştığı sorunlarla karşılaşmıştır. Bunların başında yönetim, ekonomik koşullar, kültürel meseleler vb. konular gelmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte, kısmen çeşitli bölgelerde başlayan hürriyet kıpırdanmaları ve milliyetçilik dalgaları Hakasya'da da baş göstermiştir. Bu hareketlere Hakasya'nın aydın kesimi de ön ayak olmuş ve 1980'lerin sonunda *Tun* (Öncü) isimli bir siyasî hareket kurulmuştur. Hakas halkının ulusal çıkar ve haklarını korumakla görevli olacağını ve Hakaseli'ni Krasnoyarsk Eyaleti'nden çıkararak egemen bir Hakas Cumhuriyeti'nin kurulması yönünde çalışacağını açık olarak ilan eden ilk sivil muhalefet olan bu ulusal hareketin başkanı Aleksandr Kostyakov olmuştur.⁵⁶ Sovyetler Birliğinin yıkılmasından sonra ise halen daha Rusya Federasyonu hâkimiyeti altında bulunan Hakas Türkleri ve Özerk Hakas Cumhuriyeti'nde ikinci millî dalga son yıllarda yenilenen ve başkanlığına Vasiliy Çaptıkov'un getirildiği *Çon Çöbi* (Halk Kurulu) hareketidir. 1980'li yıllarda kurulan Tun hareketinin yerine ise Hakas milliyetçi gençlerinden oluşan ve başkanlığını Mihayil Çertıkov'un yaptığı *Bars* milliyetçi gençlik teşkilatı kurulmuştur.

Tabii bu tür olumlu faaliyetlere rağmen halen daha tam bağımsızlığını kazanamamış olan Hakas Türklerinin bu yoldaki hukukî ve siyasî çalışmaları eski dönemlere nazaran daha farklı ve olumlu işler yapılabileceğinin göstergesi olarak görülebilir.

---

⁵⁵ V. Ulugbaşev; *agt*, s. 12, 16, 63

⁵⁶ Timur Davletov; "Hakas Türklerinin Sosyo-Politik, Ekonomik ve Dilsel Durumu", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, S. 23, 2002, s. 13

B. Hakasya'nın Coğrafi Konumu

Hakas Türkleri tarihî devirlerde olduğu gibi yaklaşık olarak günümüzde de aynı bölgelerde yaşamaktadır. Bugünkü Hakasya Rusya Federasyonu içerisinde Güney Sibirya Bölgesinde bulunmakta olup ortalama 62 bin km² lik bir sahaya yayılmıştır. Hakasya Özerk Cumhuriyeti'nin doğusunda Krasnoyarsk Krayı, batısında Kemerova Oblastı bulunurken güney batısında Dağlık Altay Cumhuriyeti, güney doğusunda ise Tuva Cumhuriyeti yer almaktadır.

*Hakas Türk Cumhuriyeti'nin arazisinin güney-batısı dağlık alanlar ve yüksek rakımlı tepelerle kaplıdır. Kuzey-doğusu ise daha düz ve verimli toprakları ihtiva ederken*⁵⁷ dağlık kesimler köknar, çam ve ladin ormanlarıyla doludur. Geniş bozkırlar 1954'ten sonra tarıma açılmıştır.⁵⁸

Arazinin dağlık ve ormanlık olması gerek yer altı gerekse yer üstü ekonomik kaynakların da çeşitli olmasına neden olmuştur. Bölgede kömür, demir, altın ve mermer sanayi için gerekli hammadde de bolca bulunmaktadır. Bunun yanında yukarıda saydığımız ağaçlardan oluşan ormanlar da önemli bir kereste kaynağı oluşturmaktadır.

---

⁵⁷ S. Gömeç; *age*, s. 299

⁵⁸ Y. Deliömeroğlu; *agm*, s. 1571

C. Hakasların Nüfûsu

Tarihî kaynaklardan izlenebildiği kadarıyla yaklaşık 2300 yıllık bir maziye sahip olan Hakas (Yenisey Kırgızları) Türkleri bu coğrafyada bulunmuşlar ve günümüzde de türlü zorluklar altında hayatlarını sürdürmekteledir. Rusların bölgeye girmelerine dek Hun, Göktürk ve Uygur gibi farklı Türk devletleri ve Moğollar, Oyratlar, Yuanlar vb. diğer milletlerin egemenliğinde yaşayan Hakas Türkleri özellikle Rus egemenliği altına girmeleriyle birlikte şuurlu bir şekilde gerçekleştirilen millî ve dinî asimilasyon neticesinde nüfuslarını, nüfuzlarını ve tabiatıyla kültürlerini kaybetmeye başlamışlardır. Biz bunun en iyi yansımalarını nüfus değerlerinde görmekteyiz. Bölgedeki en son yapılan nüfus sayımı 2002 yılına aittir. Bu sayıma göre tüm Rusya Federasyonu içinde bulunan Hakas Türklerinin sayısı 75.622 olarak açıklanmıştır.⁵⁹ Rusya Federasyonundaki nüfus bu şekildeken, Sibirya Federal Bölgesi'ne bağlı olan Hakasya Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamakta olan Hakas Türklerinin nüfusu 65.421 kişidir. Bundan bir önceki nüfus sayımı olan 1989 sayımında ise bu rakam 62.875 kişi idi.⁶⁰ Bununla birlikte 1989 nüfus sayımına göre Hakas Cumhuriyeti'nin güney doğu komşusu olan Tuva Cumhuriyeti'nde 2258 kişilik bir Hakas Türkü nüfusu bulunmaktaydı.⁶¹ 1926 yılından itibaren Sovyet ve Federal Rusya hükûmetleri tarafından yapılmakta olan nüfus sayımlarında Hakas Türklerinin Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonu içindeki nüfusları şu şekilde bir gelişme kaydetmiştir. Tablodaki nüfus değerleri en yüksek rakama yuvarlanmıştır.⁶²

1926	1939	1959	1970	1979	1989	2002
46 bin	52 bin	56 bin	65 bin	69 bin	79 bin	76 bin

⁵⁹ Erdal Şahin; *Hakas Destanı Altın Çüs Giriş-Metin-Aktarma-Dizin*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2007, s. 17

⁶⁰ E. Şahin, *age*, s. 17

⁶¹ Nadir Devlet; "Sibirya'daki Halkların Demografik ve Ekonomik Potansiyelleri", Sibirya Araştırmaları, haz. Emine Gürsoy Naskali, Simurg Yay. İstanbul 1997, s. 43

⁶² <http://www.perepis2002.ru>

Yukarıdaki veriler oranlanacak olursa Hakas Türkleri'nin %86,5'i kendi cumhuriyetleri sınırları içinde yaşamakta iken geri kalan kısmı Rusya Federasyonunun muhtelif bölgelerine dağılmıştır. Hakaslarda hâl böyleyken komşu Tuva Türklerinde ise durum şu şekildedir. 1989 sayımına göre toplam Tuva Türkü nüfusu 206.629 kişidir ve bunların 198.448'i Tuva Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamaktadır; yani dünyadaki toplam Tuva Türkü nüfusunun %96,04'ü Tuva Cumhuriyeti sınırlarında yaşamakta Tuva'nın dışında yaşayan Tuva Türklerinin oranı sadece % 3,96 olup sayısı 8181 kişiydi.⁶³ Bununla birlikte yapılan son nüfus sayımında bazı kişiler kendilerini, bağlı buldukları boya göre belirtmiştir. Bunlar Sagay (3 kişi), Kaçın (16 kişi), Koybal (2 kişi), Kızıl (2 kişi) boylarıdır.⁶⁴ Bunun sebebi ise Rusya çapında 9 Ekim 2002 tarihinden itibaren düzenlenmiş olan genel nüfus sayımından iki gün önce Hakas Cumhuriyeti yönetiminin Hakasların sözde yoğun isteği üzerine ulus-altı etnik grupların veya mensup olup belirtmek istedikleri "kabilelerin" isimlerini de yazdırabileceklerini ifade etmesidir. Buna dair kararı o zamanın Hakas cumhuriyeti başbakan basın sekreteri A. Kostin şu şekilde açıklamıştır: "*1930'da Hakas Bölgesi kurulurken tüm kabile ve boylar Hakaslar olarak kayda geçirilmiştir. Ancak Türk grubuna mensup halkların köklerine ilişkin anılar Türklerde güçlü olduğundan Sağay, Haas ve Kızıllar nüfus sayımı hazırlıkları esnasında sayım mülâkatında mensup oldukları kabilelerin orijinal adlarını yazdırmak istediklerini belirtti. Sonuçta Hakasların sayısı daha bir azalmış olur; ancak buna rağmen yerli insanların arzuları yerine getirilmiş olacaktır.*"⁶⁵ Yapılan uygulamalar ve en yetkili mercilerin şu ifadelerine bakılacak olursa zaten Rusya Federasyonunun kışkacı ve nüfuzu altında ezilen Hakas Türkleri, bizzat kendi yöneticileri tarafından sunî kimliklere ayrıştırılıp toplayıcı ve kucaklayıcı bir üst kimlik yerine farklı farklı ve gerçekte var olmayan alt kimliklere ayrıştırılmaktadır. Son seçimlerde bazı Hakas Türklerinin, kendilerini Hakas değil de Hakas etniğinin boyları olan kabile isimleri ile tesmiye etmeleri bunun en somut, acı ama güzel örneğidir.

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere 2002 senesine dek Hakas Türklerinin nüfusları hep bir artış içinde olmuş ancak 1989–2002 arasındaki 13 senelik dilim içinde

---

⁶³ T. Davletov; *agm*, s. 17, 36 nulu dipnot

⁶⁴ E. Şahin, *age*, s. 17

⁶⁵ T. B. Davletov, *agm*, s. 28

yaklaşık 3 bin kişilik bir nüfus düşüşü gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Hakas nüfusunun gerek ülke içinde gerekse Hakas Eli'ndeki nüfus iyi bir gelişme olmakla birlikte çok ümitvari değildir; çünkü günümüzde Hakas Türkleri kendi cumhuriyetlerinde 438.428 kişilik Rus nüfusu arasında bir azınlık durumundadır. Bu durum her yönden olumsuz bir sonuca doğru ilerlemektedir ki bu da Hakas Türklerinin çok fazla olmayan nüfus artışı ve Rus nüfusu karşısındaki gerilemiş ve eriyişi Hakas Türklerinin büyük bir asimilasyonun neticesinde karşılaşacakları hazin sonu beraberinde getirmektedir.

Tabii ki cumhuriyet içinde yalnızca Hakas Türkleri ve Ruslar bulunmamaktadır. Hakas Cumhuriyeti sınırlarını 106 farklı milliyet işgal etmektedir. Bunların belli başlılarını yüzdelik dilimlerine göre şu şekilde sıralamak mümkündür:⁶⁶

Milliyeti ⁶⁷	Hakas Cumhuriyeti İçindeki Nüfus Oranı
Rus	80,3
Hakas Türkü	12,0
Alman	1,7
Ukrayn	1,5
Tatar Türkü	0,7
Belarus	0,5
Çuvaş Türkü	0,5
Mordva	0,3
Azerbaycan Türkü	0,3
Şor Türkü	0,2

Şu tabloda dikkati çeken bir husus da Şor Türklerinin Hakas Türklerinden ayrı bir *halk* olarak addedilmesidir. Karşılaştığımız çoğu kaynakta Şorlar Hakas Türklerinin

⁶⁶ <http://www.perepis2002.ru>

⁶⁷ Yukarıdaki tablonun orjinalinde Hakas, Tatar, Çuvaş, Azerbaycan ve Şor ifadeleri müstakil olarak verilmişken *Türk* ifadeleri tarafımızdan eklenmiştir.

bir boyu olarak gösterilse de Metin Ergun bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: 1989 yılında yapılan nüfus sayımına göre 16.585 kişi olan Şorlar, güneybatı Sibiryâ'da yaşayan küçük bir Türk grubudur. Günümüzde Şorların önemli bir kısmı, Kemerova bölgesinde yaşamaktayken bir kısmı, 1940'lardan itibaren Hakas Otonom bölgesi içine dâhil edildikleri için Hakasların içinde yaşamakta ve onların bir kolu olarak bilinmektedir. 19. yüzyıla kadar Demirci (Kuznetsk) Tatarları, Kondom Tatarları ve Mrass Tatarları diye adlandırılan bu küçük Türk boyuna "Şor" adını ilk defa Radloff vermiştir.⁶⁸

C. Hakaslarda Dil ve Alfabe

Türk dilinin şivelerini tasnif işinde Adelung'dan Klaproth'a, Hammer'den Radlov'a, Katanov'dan Baskakov'a dek birçok bilim adamı görüşlerini ileri sürmüş ve birçok tasnif denemesinde bulunmuştur. Konumuzun nüvesini teşkil etmediğinden burada hepsini verecek değiliz. Ancak bunlardan birkaçını Hakas Türkçesinin Türk dili içindeki yerini göstermeleri bakımından vermeyi uygun bulduk.

H. J. Von Klaproth, 1823'te kaleme almış olduğu *Asia Polygotta* adlı eserine eklenmiş olan dil atlasında Türk şivelerini 23 gruba ayırmış ve Yenisey Türkçesini dokuzuncu sırada vermiştir.⁶⁹

Wilhelm Radloff, Türk dilini Şark, Garp ve Orta Asya şiveleri olarak üçe ayırmış Hakas Türkçesinin bulunduğu grubu ise Şark Şivelerinin Abakan ve Asıl Abakan bölümüne dâhil etmiştir. Asıl Abakan şivesini *Sagay, Koybal, Kaça, Yüs ve Kızıl, Küerik (Çolım), Soyon, Karagas* ve *Uygur* şivesi olarak alt gruplara dâhil etmiştir.⁷⁰ Yaşadıkları bölge itibarıyla Hakas Türk grubunu oluşturan bir boy olan Şor Türklerini Radloff, Hakaslardan ayrı bir grup olarak gördüğünden Şor şivesini *Şimalî Altay* şiveleri içine almıştır.⁷¹

---

⁶⁸ Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yay. Ankara 2005, s. 13

⁶⁹ Reşid Rahmeti Arat, *Türk Şivelerinin Tasnifi*, Makaleler I, haz. Osman Fikri Sertkaya, TKAE Yay., Ankara 1987, s. 77

⁷⁰ R.R. Arat; *age*, s. 77-80

⁷¹ R.R. Arat; *age*, s. 77

Nikolay Federoviç Katanov ise Türk şivelerini *Şimal, Cenûp, Orta veya Merkez ve Şark* grubu olmak üzere dörde ayırır. Burada Hakas Türkçesini Şark grubundaki *Tomsk ve Yenisey vilayetleri* arasında göstermiştir. Katanov'un daha sonra yayınlamış olduğu bir başka eserinde ise Türk şivelerini *Tarihî ve Canlı* şiveler olarak ikiye ayırmış ve burada Hakas Türkçesinin ağızlarını da ayrı birer şive olarak tasnif etmiştir. Buna göre *Canlı şiveler* arasında Beltir, Kaça, Kamasin, Kızıl, Koybal ve Sagay şiveleri bulunmaktadır. Bu tasnifin yapıldığı listede adı geçen şivelerin yanında parantez içine *Yenisey* notu düşülürken, Şor şivesi bunların haricinde ayrı birer şive olarak verilmiştir.⁷²

Vasiliy Alekseiç Bogoroditsky'in yaptığı tasnifte Türkçe yedi farklı gruba ayrılmıştır. Bunlar; *Şimâl-i Şark, Hakas (Abakan), Altay, Garbî Sibirya, Volga-Ural, Orta Asya ve Cenûbî Garbî (Türk)* gruplarıdır. Hakas (Abakan) grubunda Sagay, Beltir, Koybal, Kaç ve Kızıl ağızları bulunmaktadır. Şor ağızı *Altay grubunun Şimal* grubunda bulunurken *Çulum (Küerik)* ağızı Garbî Sibirya grubunda yer almıştır.⁷³ Hatırlanacağı gibi Radlof'un tasnifinde Çolım (Küerik) ağızı Hakas şivesinin ağızı olarak gösterilmiştir.

Martii Räsänen de Türk dilini yedi gruba ayırmış olup esas olarak Ramsted'in tasnifini almış ve bunu Radloff ve Samoylaviç'in tasniflerin ile tamamlamağa çalışmıştır.⁷⁴ Buna göre Türk şiveleri *Çuvaş dili, Yakut dili, Şimâl-i Şarkî grubu, Şimâl-i Garbî grubu, Cenûb-i şark grubu, Cenûb-i garbî grubu, Orta veya Türkmen-Kıpçak grubu* olarak ayrılabilir. Bu sınıflandırmada Hakas Türkçesi *Şimâl-i Şarkî grubun z-* bölümünde bulunmakta, Abakan ve yüz isteplerinde konuşulan şivelerden oluşmaktadır. Bunlar da sırasıyla *Kaça, Sagay, Koybal, Kızıl, Şor, Küerik, Çolum, Beltir, Kamas ve Sarı Uygur*'dan oluşmaktadır.⁷⁵

Reşit Rahmeti Arat ise Türk şive ve gruplarının adlandırmasını *coğrafi cihetlere göre, coğrafi isimlere göre, kavmi isimlere göre, dil husûsiyetlerine göre, tâbirlerin karışık kullanılmasına göre yapmış olup* bugünkü şive gruplarını *Türk lehçe grupları* ile *Türk şive grupları* olarak iki ana gruba ayırmıştır. Buna göre Türk lehçe grupları *r-grubu* ve *t-grubu*; Türk şive grupları *d-grubu, z-grubu, tav-grubu, tağlı-grubu, tağlık*

---

⁷² R.R. Arat; *age*, s. 90-91

⁷³ R.R. Arat; *age*, s. 102-104

⁷⁴ R.R. Arat; *age*, s. 107

⁷⁵ R.R. Arat; *age*, s. 108-109

*grubu ve dağlı- grubu olarak ayırmıştır.*⁷⁶ Buna göre Hakas Türkçesi *Türk şive gruplarından z- grubuna* (azak, tağ, tağlığ, kalđan) girmektedir.

Hakas Türkçesinin, Türk dili içerisindeki yeri bu şekildedir. Yirminci yüzyılın başlarında Hakas Türklerinin % 95'ten fazlası kendi dillerini kullanırken 1989 yılında Hakasların ancak % 76'sı Hakasça konuşabilmektedir.⁷⁷ Bu durum bilhassa Ekim İhtilali sonrasında başlayan ve sosyalizm kisvesi altında gelen Ruslaştırma faaliyetlerinden sonra vuku bulmuştur.

Çağdaş anlamdaki Hakas edebiyatı ise yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlamıştır. Hakas yazı dilinin oluşması ilk Hakas alfabesinin düzenlendiği 1924'ten sonra başlar. Rus-Kiril alfabesine dayanılarak oluşturulan bu ilk alfabe 1929'daki yazıda Latinleşme hareketine kadar kullanılmıştır. Yazıdaki bu Latinleşme, bütün Sovyet Türk topluluklarında olduğu gibi, Stalin'in emriyle 1939 yılında sonlandırılmış ve Hakas Türkçesi için yeniden Kiril tabanlı bir alfabe düzenlenmiştir. Bu alfabe, 1953'e kadar iki defa reform edilmiş ve son şekliyle günümüze kadar kullanılmagelmiştir. Hakasçanın birçok ağzı vardır: Sagay, Kaç, Koybal, Beltir, Kızıl ve Şor. Yazı dili Kaç ve Sagay diyalektleri üzerine kurulmuştur.⁷⁸ Hakas Türkleri'nin yirminci asra dek yazılı bir eseri olmadığı için edebiyatları hep şifahî sahada devam etmiştir. Göktürk İmparatorluğu idaresinde iken alfabeleri Göktürk alfabesidir. *Tu-kiulardan daha az uygar olsalar da Yenisey bölgesinin Türkleşmiş Kırgızları, alfabelerini kabul edecek kadar Tu-kiuların etkisinde kalmışlardı.*⁷⁹

---

⁷⁶ R.R. Arat; *age*, s. 136

⁷⁷ Y. Deliömeroğlu; *agm*, s. 1573

⁷⁸ Hatice Şirin User; *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Akçağ Yay, Ankara 2006, s. 187-188

⁷⁹ J.P. Roux; *age*, s. 319

Günümüzde Hakas Türkleri eserlerini aşağıda son değişikliklerle nihayet etmiş alfabeye kaleme almaktadırlar:

HAKAS KİRİL ALFABESİ⁸⁰	
<i>Harfler</i>	<i>Ses Karşılıkları</i>
Аа	Aa
Б б	Bb
В в	Vv
Гг	Gg
Ғғ	Ğğ
Дд	Dd
Ее	Ee
Жж	Jj
Зз	Zz
Ии	İi
ӀӀ	İ̇i̇
Йй	Yy
Кк	Kk
Лл	Ll
Мм	Mm
Нн	Nn
Ӣӣ	Ññ
Оо	Oo
ӖӖ	ӖӖ
Пп	Pp
Рр	Rr
Сс	Ss
Тт	Tt

⁸⁰ Ekrem Arıkoğlu; *Örnekli Hakasça-Rusça Sözlük*, Akçağ Yay, Ankara 2005, s. 12

Уу	Uu
Ўў	Üü
Фф	Ff
Хх	Hh (Gırtlaksı)
Цц	Ts, ts
Чч	Çç
Ўў	Cc
Шш	Şş
Щщ	Şç, şç
Ъъ	Sertleştirme İşareti
Ыы	Iı
Ьь	-
Ээ	Ee
Юю	Yu, yu
Яя	Ya, ya
ё	Yo, yo

D. Hakaslarda Din ve İnançlar

Hakas Türkleri geleneksel inançları olan Şamanizme inanmaktadır. Şaman sözcüğü Tunguzca bir kelime olup Ruslar vasıtasıyla ilmî kaynaklara geçmiştir. Şamanlar, bulunduğu toplumda birçok önemli işleve sahip olan ve Tanrı ile cezbe halindeyken iletişime geçen ona ulaşan dinî liderlerdir. Her ne kadar şaman ve şamanizm kelimeleri yaygın olarak kullanılsa da Türkler arasında bu işi *kam* adı verilen kişiler yaptığından biz bu inancı kamizm veya kamlık inancı olarak da değerlendirebiliriz.

Hakas Türkleri, kendi inançlarına doğrudan doğruya şamanizm ve kamlık dememekte, *akçağan* tabiriyle bu sistemlerini açıklamaktadırlar. Akçağan, Aktanrı anlamlarına gelmektedir. Bu arada diğer pek çok Türk halkında “gök” olarak ifade

edilen renk Hakaslarda “Ak” sözüyle karşılanabilmektedir. Örneğin Türk halklarında “gökbörü” olarak yaygın kullanımı olan ifade Hakaslarca “Akbörü” olarak karşılanmaktadır. Buradan hareketle Hakasların “Akçağan” dini olarak ifade ettikleri dinî inançlarını diğer Türk halklarının “Göktanrı” dini tabiriyle aynı şey olduğu söylenebilir.⁸¹ Hakasların kozmolojisine göre evren üç bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım *Çağan Çiri* (Yaratanın Yurdu) adını almakta ve dokuz kattan oluşmaktadır. Buranın en üst katında *Akçağan* veya *Huday Çağan* adlı yaratıcı ve muktedir Tanrı bulunmaktadır. Diğer katlarda ise her biri muhtelif görevlerle donanmış farklı ruhlar bulunmaktadır. Evrenin ikinci bölümünde insanların ve diğer canlıların yaşadığı *Künnig Çir* bulunur. Burası iyiliğin ve kötülüğün savaş alanıdır ve bu iki kavramın mümessilleri her daim bir mücadele halindedir. İşte yukarıda bahsettiğimiz kamlar insanların yanında yer alarak onları kötülüklerden, hastalıklardan korumakta onlara bu mücadelelerde yardım etmektedirler. Evrenin en alt kısmında ise *Ayna Çiri* veya *Erlık Çiri* yer almaktadır. *Ayna* kelimesi Hakas Türkçesinde şeytan, kötü ruh anlamına gelmektedir. Bu dünyanın her katında kötülükle ilgili her türlü varlık bulunmaktadır. Erlık Han, onun oğlu İtker-Molat ve kızı Uçak Tolay da bu dünyada yaşamaktadır. Ayrıca insanların öldükten sonra ceza çekmeleri için gittikleri *Üzüt* de burada bulunmaktadır. *Üzüt*’ün idarecisi *Üzüt Han* ve yedinci kattaki cehennem in idarecisi *Tamu Han* da en çok korkulan kötü ruhların arasında yer almaktadır.⁸²

İşte yukarıda bahsettiğimiz inanç dünyası içinde asırlarca yaşayan Hakas Türkleri Rusların bölgeye girmeye başladığı on yedinci asırdan itibaren Ruslar tarafından zorla Hıristiyanlaştırmaya ve Ruslaştırılmaya başlanmıştır. Zorla yapılan vaftiz törenleriyle Hakas Türklerinin çoğunluğu Hıristiyan olmuş ancak bu çoğunlukla resmiyette kalmıştır; çünkü Hakas Türkleri yine gizliden gizliye veya Hıristiyanlık dinini yaşarken de eski inançlarına sahip çıkmışlar ve onu muhafaza etmişlerdir. Bu zorlamalar sonucunda son toplu vaftiz töreni 15 Temmuz 1876 yılında Askiz Köyü’nde yapılmış olup törende 300 kişi vaftiz edilmiştir. Böylelikle Hakas Türklerinin tümü Hıristiyan olmuş erkeklerin çoğu *Vladimir* kadınların çoğu ise *Mariya* ismini almıştır.⁸³

---

⁸¹ Y. Deliömeroğlu; *agm*, s. 1579

⁸² Y. Deliömeroğlu; *agm*, s. 1580

⁸³ Y. Deliömeroğlu; *agm*, s. 1580

Bu konuda, Sibirya bölgesinin malum bölgelerini gezmiş olan W. Radlov ise şunları söylemektedir: Abakan Tatarları örf âdet bakımından umumiyetle Altay Tatarlarına benzer. Aşağı yukarı hepsi de vaftiz edilmiş olmakla beraber ancak ismen hıristiyanlardır; birçok yurtlarda hâlân açıktan açığa şaman davulları asılı bulunmaktadır. (...) Abakan Tatarları Hıristiyan oldukları hâlde, şamanlara putperest Altay'lılardan daha çok müracaat ederler. Fakat umumiyetle Rusların önünde eski dinlerini gizlemeyi tercih eder ve kendilerini hıristiyan olarak gösterirler.

I. BÖLÜM

1. HAKAS TÜRKLERİNİN EDEBİYATI

1. 1. Hakas Türklerinin Sözlü Edebiyatı

Yirminci yüzyıla gelinceye kadar yazılı bir edebiyatları olmayan Hakas Türklerinin çok zengin bir sözlü geleneği bulunmaktadır. Halk edebiyatının birçok türünde zengin bir örnek silsilesine sahip olan Hakas Türkleri'nin halk edebiyatındaki belli başlı türler şu şekildedir: *Alıptıǵ nımah*'lar (kahramanlık destanları), *purunǵı kip-çoo*'lar (efsaneler), *matırlardanar istoriya kip-çoo*'lar (kahramanların tarihî hikâyeleri), *çon nımah*'lar (masallar), *tahpah*'lar (türküler), *sispek*'ler (bilmeceler), *söspek*'ler (atasözleri), *sut*'lar (ağıtlar), *kög*'ler (şarkılar).

Yukarıda isimleri verilen sözlü edebiyat ürünlerinden bir kısmını genel hatlarıyla açıklamamızın faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.1.1. Alıptıǵ Nımah (Destan)

Çalışmamızın ana nüvesini oluşturması bakımından ve aşağıda "*Destan Türü, Hakas Türklerinin Destanları ve Hakas Türklerinin Destancılık Geleneği*" adlı bölümde ayrıntılı işleyeceğimizden dolayı *alıptıǵ nımah* türünün açıklamasını aşağıdaki satırlara bırakıyoruz.

1.1.2. Kip-çoooh (Efsane)

İkinci sözlü edebiyat ürünü *purunğı kip-çoooh* adını taşımaktadır. Halk bu türü “*kip-çoooh*” olarak adlandırır.⁸⁴ Hakas efsaneleriyle ilgili çok sayıda yayını olan P.A. Troyakov, “kipçoohtar”ı şöyle tanımlamıştır: “*Tarihte olmuş ilginç veya olağaniüstü bir hadise, yeni hadiselerle de birleşerek, karışarak halk içinde nesilden nesile, ağızdan ağza aktarılarak efsane haline gelir. Efsanelerin büyük bir kısmı öğreticilik, eğiticilik gayesi gütmektedir.*”⁸⁵ Yine meşhur Hakas bilim adamlarından Ungvitskaya ve Maynogaşeva ise efsaneler, halkın gökyüzünün, dünyanın ve çeşitli hayvanların yaratılışı hakkındaki düşünceleri ile tarihî kahramanların maceralarına bakışıdır, demektedir.⁸⁶

Kip-çoooh’ları kendi içinde konu tasnifine tâbi tutan M.A. Ungvitskaya ve V.E. Maynogaşeva, “*Hakasskoe Narodnoe Poetiçeskoe*” adlı eserinde efsaneleri 1)*Etiyolojik efsaneler* 2) *Hayvanlar hakkındaki efsaneler* 3) *Dağ, su, tayga ve ateş ruhları hakkındaki efsaneler* olarak üçe ayırırken, P.A Troyakov “*Hakas Çonnın Kip-Çoohtarı, Numahtarı*” adlı eserinde efsaneleri 1) *Tarihî*, 2) *Yerlerle sularla ilgili*, 3) *İçtimaî hayatla yapıyla ilgili* ve 4) *Güçlü, kuvvetli, bilge kişiler hakkında oluşan efsaneler* olmak üzere dörde ayırmaktadır.⁸⁷ Son dönem Hakas folklorunda, etnografyasında ve tarihinde önemli ve yetkin bir isim olan Viktor Yakovleviç Butanayev ise *kip-çooohları* farklı bir tasnife tâbi tutmuştur: *Kipçooohlar kendi aralarında konu bakımından birkaç kısma ayrılmaktadır. İriğçoooh; halkın hafızasından silinmeyen önemli tarihî olaylar ve geçmiş dönemdeki şöhrete kavuşmuş hükümdarlar ile kahramanlar hakkındaki efsanelerdir. İbekeçoooh; gecelik anlatılardır. İbekeçoooh, Hakasların içerisindeki Beltir, Kaçın, Sagay, Kızıl vs. kabile gruplarının ortaya çıkmasını ve “Hırgıs”, “Hooray” halkları hakkında anlatılan şecerelik efsanelerdir. Çayzançoooh; olağaniüstü Baatırçayzan’ın bulunduğu nefesleri kesen konuya sahip efsanedir. Haraçoooh; sözlü*

⁸⁴ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, *age*, s. 122

⁸⁵ Metin Ergun; *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi İnceleme-Metinler I*, TDK Yay, 1997, s. 14

⁸⁶ M. Ergun; *age*, s. 14

⁸⁷ M. Ergun; *age*, s. 14-15

*anlatı ve vuku bulan olaydır. Hakasya'nın Rus hâkimiyetine girmesinden 1917 Ekim İhtilali'ne kadarki zaman dilimindeki başlıca olaylar ve kahramanlar hakkındaki anlatıları içine alan seçeredir.*⁸⁸ Hakas efsaneleri hakkındaki belli başlı çalışmaları N.F. Katanov, G.F. Gmelin, Miller, A.Belyaev, V.V. Radlof, R. Johann Strahlenberg, A. Belyayev, L.Y. Stenberg, M.K. Dobrov, V.İ. Domojakov, D.İ. Çankov, P.A. Troyakov, V.Ya. Butaneyev ve İ.İ. Butanayeva adlı araştırmacı, ilim adamları yapmışlardır. *Çathan, Haycı Paza Çathan, Hartığa Paza Kizi, Suğ Eezineñ Palıhçı* vb. bu efsanelerden birkaçıdır.

1.1.3. Maatırlardanar İstoriya Kip-çooH (Kahramanların Tarihi Efsaneleri)

Bir diğer tür olan *Maatırlardanar istoriya kip-çooH*'lar ise kahramanların tarihî hikâyeleri adını almakla beraber şekil bakımından mensur olmaları nedeniyle *alıptığ nımah*'tan farklıdır. Bu türün metinlerinde Hakas Türklerinin Moğol ve Cungar hanlarının baskısından kurtulup, özgürlüklerini kazanmaları için yaptıkları mücadeleler konu edilmektedir.⁸⁹

1.1.4. Nımah // Çon nımah (Masal)

Masal türü de bir diğer sözlü edebî ürünü olup *nımah* veya *çon nımah* adını almaktadır. Masallar Hakas Türklerinde şaşırtıcı masallar, hayat masalları ve hayvan masalları olarak bulunmaktadır. *Altın Arçol, Çalcı Torsıh, Paynañ Añcı, İki Harındas, Mahtancıh Ham, Paynñ Çoh-Çoos Kizinin Çarğılashanı, Ölimni Toğındırğan Oolah, Pılaskañññ Çaskazı, Alıptıñ Oolğı, Tasha Paza Kamat, Altın Hıs, Hayğastığ Köl, Çaçah Kız, Tayma Nimeler* vb. Hakas *çon nımah*ları arasındaki örneklerden bir kısmıdır.

---

⁸⁸ V. Ya. Butaneyev-I.I. Butanayeva; *age*, s. 15-16

⁸⁹ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, *age*, s. 135

1.1.5. Tahpah (Türkü)

Tahpah da Türkiye Türkçesi karşılığı *türkü* olan bir diğer sözlü üründür. Tahpah söyleyen kişiye “*tahpahçı*” adı verilir. Hakasça-Rusça sözlükte *tahpah* genellikle sekiz dizelik olan kısa lirik şarkı olarak geçmektedir. Hakas Türkçesinde bu sözcükten tahpah- “kısa lirik şarkıyı ortak söylemek; tahpah söylemede yarışmak”, tahpahta- “tahpah-kısa lirik şarkı söyletmek”, tahpahçı “şarkıcı, tahpah-kısa lirik şarkı söyleyen” kelimeleri bulunmaktadır.⁹⁰ Tahpahlarda işlenen belli başlı konuları ise iş, emek, ustalık; fakirlik ve haksızlığa başkaldırı; gelenekler; aile hayatı; aşk ve tahpahçının ustalığı oluşturmaktadır.⁹¹

Hakas tahpahları mısra başı kâfiyeli, kafiyelerin bazen dört mısra arasında bazen ilk iki mısraın kendi arasında olduğu bazen de sarmal şekille kâfiyelenmesiyle oluşur. En çok 7–12 arasında hecelik mısralardan oluşur. Halkın arasında da muteber olan *tahpahçı*ların Hakas Türklerindeki tanınmış olanları şunlardır: Yedokinya Tıgdımayeva, Anna Kurbijekova, Fedora Kokova, Oktyabrina Abdorina, Soyana Borgoyakov, Varvara Rudakova, Ananis Burnakov, Parunya Sulekova.⁹²

1.1.6. Sispek ve Söspek (Bilmece ve Atasözü)

Sispekter ve Söspekter de diğer iki şifahî edebiyat ürünüdür. *Sispekter* yani bilmece, diğer Türk lehçelerinde genellikle tap- “bul-” fiili ile yapılırken (tapmaca, tabışmak, tepişmek vb.) Hakas Türkçesi’nde sez- “bil-, anla-” fiilleriyle oluşturulmuştur. *Söspekter* de atasözü anlamına gelip ilk söyleyeni belli olmayan bilgelik sözlerini içermektedir.

⁹⁰ Gülsüm Killi; “Hakas Sözlü Edebiyatında Taxpax”, Milli Folklor, S. 48, Kış 2000, s. 73

⁹¹ G. Killi; *agm*, s. 76-82

⁹² Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, *age*, s. 176

1.1.7. Geleneksel Tiyatro

Bir diğ er tür olan geleneksel tiyatroyu da Hakas Türkleri arasında görmemiz mümkündür. Türk dünyasının kuzeydoğ u ucunda yer alan Hakas Türkleri arasında gelişmiş bir kukla tiyatrosu geleneğ i mevcuttur. Rusya Federasyonu içerisinde en saygın festivallerden biri olan Altın Maske Tiyatro Festivali'nde *Altın Maske Ödülü*'nü iki kez alma becerisini gösteren Yevgeniy İbrahimov gibi bir sanatç ıyı yetiştiren Hakas Türkleri kukla geleneğ i, ulusal anlatı temelli (destan ve efsane başta olmak üzere) özgün yaratılar ortaya koymaktadır. Örneğ in müdürlüğ ünü Svetlana Okolnikova'nın yapt ığ ı resmî Hakas Cumhuriyeti Skazka (Masal) Kukla Tiyatrosu'nun, Türkiye'de *Altın Ayah* adlı oyunu, Hakas Türklerinin dünya ve insanının yaratılış ıyla ilgili mitolojik anlayış ve yaklaşımlarını, yine Hakas topraklarında bulunmuş eski kaya resimleri ile Türk runik yazılı metinleri ve eski Kam (Şaman) kültürüyle ilgili unsurlardan yararlanarak sergilemiştir. Yönetmenliğini Yevgeniy İbrahimov'un yapt ığ ı bu oyun sırasında, Türk çadır hayal (ipli kukla) geleneğ inin modern uygulamalarından biri olarak, plastikten yapılmış kuklalar kullanılmıştır.⁹³

1.1.8. Hormaç ı ç ooh (Fıkra)

Yukarıda sıralad ığ ımız türlerin yanı sıra, Hakas Türkçesinde anekdot, fıkra anlamlarına gelen *hormaç ı ç ooh* adlı bir anlatı bulunmakla birlikte, bu Hakas halk edebiyatında ayrı bir tür olarak kabul edilmeyip yaşanmış, gerçek hikâyeler, olaylar içine dahil edilir. Konu, sayı, şek il açısından tür sayılabilecek niteliklere sahip olmasına rağmen, müstakil bir tür olarak adlandırılmayan fıkrayı ifade eden *hormaç ı ç ooh/ormaç ı ç ook* kelimesinin yanında, esprili konuşma, fıkra anlatma yeteneğ i olan kişiler için de *hanalç ooh* ya da oyuncu sözleri kullanılmaktadır. Hakasya'da isim olarak bilinen en önemli fıkra tipi *Ay Dolay* olmakla birlikte bu tip Nasreddin Hoca'ya benzerliğ iyle dikkati çeker.⁹⁴

⁹³ Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, C. 3. AKMB Yay, 2003, s.59

⁹⁴ Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, agc, s. 127-128

1.2. Hakas Türklerinin Yazılı Edebiyatı

Ancak yirminci yüzyıla gelindiğinde bir yazı diline sahip olan Hakas Türkleri'nin yazılı edebiyatı sözlü edebiyatına göre daha zayıf kalmaktadır. Yenisey havzasında yirminci yüzyıldan önce de bazı yazılı kaynaklar bulunmaktadır ki bunlar *Yenisey Yazıtları* olarak bilinmektedir. Her ne kadar bulunduğu bölge itibariyle bu yazıtların Yenisey Kırgızları'na ait olduğu söylene de Yenisey yazıtlarının tümünün Kırgızlara ait olduğuna dair kesin delillerin olmadığını belirten Ahmet Bican Ercilasun bu yazıtlarda geçen ifadelerin, yazıtların aynı zamanda diğer Türk boylarına da ait olduğunu belirtmektedir. Mesela Tuba yazıtlarında “*Türgiş kavminin içinde ben beğ idim*”; Barık yazıtlarında “*Altı Oğuz kavminden on üç (yaşımda) ayrıldım*” gibi ifadeler geçmektedir. Bunlara bakarak Yenisey yazıtlarının çoğunlukla Kırgızlara ait olduğunu; ancak bazılarının da Türgiş, Oğuz gibi boylara ait olabileceği söylenebilir.⁹⁵ Yenisey abidelerini ilk defa okunuşlarıyla neşreden Wilhelm Radlof'ta 40 Yenisey abidesi varken, Hüseyin Nâmık Orkun 47, Sergey Malov 51, D.D. Vasilyev 145 Yenisey âbidesini tavsif edip Sema Barutçu Özönder ise 185 Yenisey anıtının ismini vermiştir.⁹⁶ Ahmet Bican Ercilasun, eserinde H. N. Orkun, Malov, Vasilyev ve Kormuşin tarafından işlenen Yenisey yazıtlarını şu şekilde sıralamıştır: *Abakan, Açura, Ak Yüs, Altın Köl* (2 adet), *Barık* (4 adet), *Bayan Köl, Bay Bulun* (2 adet), *Begre, Çaa Köl* (11 adet), *Çerbi, Çer Sarık, Demir Sug, El Baji, Elegest* (4 adet), *Eerbek* (2 adet), *Eerkal* (9 adet), *Hadınnıg, İyme* (2 adet), *Kanmıldık Kovu, Kara Bulun* (3 adet), *Kara Sug, Kara Yüs* (2 adet), *Kaya Ucu* (Kemçik Kayabaşı), *Kemçik Bom, Kemçik Çırgak, Kerbis Bari, Kezek Küre, Kızıl Çıra* (2 adet), *Köjeelig Kovu, Köl Kem* (Aldı Bel-2 adet), *Küten Buluk, Malinovka, Minusinsk, Orta Kem, Orta Tey, Ottuk Daş* (Tuva B-3 adet), *Oya, Oznaçennoye* (2 adet), *Podkunnisk, Salğı, Samagaltay, Sargel Aksı, Saygın, Suglug Adır Aksı, Şançi* (3 adet), *Taşeba, Telee, Tepsey* (11 adet), *Tes, Tuba* (3 adet), *Tugutüp, Turan, Tuva D, Tuva G, Uybat* (8 adet), *Uyuk Arhan, Uyuk Oorzak* (3 adet), *Uyuk*

⁹⁵ Ahmet Bican Ercilasun; *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay, Ankara 2005, s. 140

⁹⁶ A.B. Ercilasun; *age*, s. 140-141

Tarlak, Uyuk Turan, Yur Sayır (2 adet)⁹⁷ Yenisey yazıtları sade ve mübalağasız bir dille yazılmıştır. Çoğunlukla yazıt sahibinin kendi ağzından kısa hâl tercümesini ve aile efradına, akrabalarına, arkadaşlarına, hükümdarına, ülkesine ve milletine doymadan bu dünyadan ayrıldığını anlattığı yazıtlarda oldukça samimi bir ifade vardır.⁹⁸ Diğer çağdaş edebiyatlarda olduğu gibi Hakas çağdaş edebiyatında şiir, hikâye, deneme, tiyatro oyunu, povest ve roman türlerinden örnekler bulmak mümkündür.

1.2.1. Gazete

Hakas Türklerinin yazılı edebiyatındaki gelişmesinde en büyük öncü 1927'de açılan "*Hızıl Aal*" (Kızıl Köy) adlı gazetedir. Bu gazeteyle birlikte edebî ürünler de ortaya çıkmaya başlamıştır.⁹⁹ Verilen ilk ürünler şekil olarak halk edebiyatının özelliklerini taşımakla birlikte içerik bakımından devrin siyasî havasına uygun bir şekilde yazılmıştır.

1.2.2. Roman

Hakas Türklerinin ilk romanı geç dönemde verilmiş olup ilk roman örneği Nikolay Georgiyeviç Domojakov'un (1916–1976) 1960'da yazdığı "*Irahhi Aalda*" (Uzaktaki Köyde) isimli romanıdır. Bunun yanında İvan Kostyakov'un 1960'da yazdığı *Çibek Hur* ve Nikolay Nerbişev'in 1983'te yazdığı Kögim Horımnarda isimli romanlar diğer önemli örneklerdendir.¹⁰⁰

1.2.3. Povest

Povest yani uzun hikâye türünde en çok Vasily Andryeviç Kobyakov (1906–1937) 1934'te yazdığı "*Aydo*" isimli uzun hikâyesiyle bilinmektedir. Bunun yanında Nikolay Tinikov'un *Kavrızın Kögleri* (1977), Aleksandr Çerpakov'un *Pay Tirek*

⁹⁷ A.B. Ercilasun; *age*, s. 141-143

⁹⁸ A.B. Ercilasun; *age*, s. 144

⁹⁹ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, *age*, s. 243

¹⁰⁰ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, *age*, s. 244

(1981), *Tirig Kizi Ölbecen* (1982) ve *Pastağı Halas* (1995), Nikolay Nerbişev'in *Horlana Hara Suğ* (1972), Valentina Tatarova'nın *Aat Tabızı* (1991) ve A. Kızıçakov'un *Toy* (1979) ve *Akay* (1984) isimli povestleri son dönem bilinen Hakas povestlerindedir.¹⁰¹

1.2.4. Şiir

Çağdaş edebiyatta şiir türü de önemli bir yer kaplamaktadır. Geleneksel şekillerin yanı sıra çağdaş şiir biçimlerinin de kullanıldığı Hakas şiirinde Sovyet devrinin övgüsü, Hakas Eli'nin tabii güzellikleri ve Hakas geleneksel yaşamı içermektedir. Belli başlı şairler ve eserlerini de şu şekilde sıralayabiliriz: A. Topanov'un *Ir Piçi* (1928), V. Kobyakov'un *Hakasiya Irlapça* (1936), M. Kokov *Stihtar* (1969); İ. Kotyuşev'in *Ah Üüs* (1948), *Suğ Hazında* (1956), *Tastağı İster* (1963); İ. Kostyakov'un *Stalin Küni Sustalça* (1948), *Naa Çıl Yolkazı* (1956), *Çaska İrı* (1959); M. Bainov'un *Stihtar* (1959), *Kildim, Ağban Hazınzar* (1962), *Çarın Salğahtarı* (1977), *Tan Solbanında Toğazığ* (1982); N. Domojakov'un *Stihotvorenieler* (1948), *Aallar Irlaşça* (1951), *Stihtar* (1955), *Kizilerge Kizidener* (1960); M. Kilçiçekov'un *Taygada* (1956), *Çürekte Halğan İster* (1964), *Stihtar* (1970), *Çil Ayı* (1978); M. Çebodayev'in *Uluğ Çolzar* (1954), *Stihtar* (1964); N. Tinikov'un *Irla, Haycı* (1958), *Töreen Suum* (1962), *Undulbas Künnere* (1964), *İzen, Kim Suğ* (1963); N. Nerbişev'in *Kööres Kögleri* (1978); V. Maynaşev'in *İbren Ot* (1978), *Köök Sannarı* (1985), *Sırlalğan Halsarığ* (1990) ve G. Kazaçinova'nın *Çiltızahtar* (1984) adlı eserleri bulunmaktadır.¹⁰²

---

¹⁰¹ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, *age*, s. 244

¹⁰² Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, *age*, s. 244

1.2.5. Çağdaş Tiyatro

Bir diğer önemli tür de tiyatrodur ki Hakas millî tiyatrosu 1931’de kurulmuş olup A. Topanov, yönetmen, oyun yazarı ve oyuncu olarak Hakas millî tiyatrosunun gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Belli başlı tiyatrocular ve tiyatro eserleri ise şu şekildedir: A. Topanov *Pilistig Çobah Çoh* (1928), *Hattar Ütii* (1928); M. Kokov, *Akun* (1942); M. Kilçiçakov *Hulgalar* (1952), *Pyesalar* (1961); V. Şulbayeva *Sarnalbaan Sarın* (1985).¹⁰³

2. Destan Türü, Hakas Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği

2.1. Destan Türü ve Destan Tasnifleri

Türk dünyası coğrafyasında diğer sözlü edebiyat türlerinde olduğu gibi destan türü de önemli bir yer işgal etmektedir. Bu yüzden destan türü üzerine yerli veya yabancı birçok bilim adamı tarafından tanım yapılmıştır. Tabii ki biz burada bu tanımların tümünü vermeyip birkaç tanım ve tasnif örneğiyle yetineceğiz.

Âşık Gârip Hikâyesi adlı eserinin giriş bölümünde destanlarla halk hikâyelerinin fark ve benzerliklerini ortaya koyan Prof. Dr. Fikret Türkmen, destanları, milletlerin tarihinde derin iz bırakmış önemli olayları harikuladeliyle süsleyerek anlatan uzun manzum ve millî eserler olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁴ Her destanın ait olduğu millete ve soya has özellikler taşıması, tamamen o toplumla ilişkisi bulunması millî destanların oluşmasına neden olmuştur. Millî destanlar konusundaki genel ve açıklayıcı tanımlar ise ve M. Fuad Köprülü Zeki Velidî Togan’a aittir. Fuat Köprülü, “*Millî Destan*’ın doğması için bir kavmin, medeniyet bakımından epey aşağı bir seviyede olması ve hayatının birtakım büyük sarsıntılara uğraması, çok büyük hadiseler lâzımdır.” demektedir.¹⁰⁵ Zeki Velidî Togan ise, *millî destanı, tarihî vak’aların tasvirinden ziyâde bir milletin yüksek millî duygularını in’ikas ettiren, tamamiyle veyahut az çok tarihe*

¹⁰³ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, *age*, s. 244

¹⁰⁴ Fikret Türkmen; *Âşık Garip Hikayesi İnceleme-Metin*, Akçağ Yay, Ankara 1995, s. XI

¹⁰⁵ M.Fuad Köprülü; “Millî Türk Destanı”, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, haz. Saim Sakaoglu-Ali Duymaz, Ötüken Yay, İstanbul 2002, s. 13

*müstenit bir ideal âlemi gösteren bir halk edebiyatı eserinden ibaret olduğunu söylemektedir.*¹⁰⁶ Türk Edebiyatında ilk destan tasnifi yine M. Fuad Köprülü tarafından yapılmıştır. Köprülü, Türk destanlarını, bulunduğu coğrafya ve meydana getirildiği medenî seviye ve hayat koşulları bakımından üç gruba ayırır. Bu tasnif şu şekildedir: 1) *Altay-Yeniseyi* sahasındakiiler, 2) *Bozkırlar* sahasında meydana gelenler ve 3) *Tarım-Sır-Derya* sahasında meydana gelenler. “Altay-Yeniseyi” sahası henüz iptidaî Türk dinini muhafaza eden Şamanî Altay-Abakan kabilelerine mensuptur. İkinci saha “Moğolistan”, “Kazakistan” ve “Türkmenistan” bozkırlarında yaşayan “Karakırgız”, “Kırgız-Kazak” ve “Türkmen” kabilelerine mensuptur. “Tarım-Sır-Derya” sahası, eski Oğuzların ve “Tu-kiie” siyasî heyetinde bulunan mesela “Karluklar” gibi zümrelerin eski sahasıdır. Görüldüğü gibi tasnifte destanların bir grubu Güney Sibirya bölgesindeki destanları da kapsamaktadır. Bunun içine Altay, Hakas ve Tuva destanları girmektedir. Yine Köprülü bu gruptaki destanların özelliklerinden bahsederken şunları söylemektedir: İçtimaî gelişmenin pek iptidaî tabakalarında bulunan şamanî “Altay-Abakan” Türklerinde bu destan kalıntıları henüz “Esatirî=Mythologique” bir mahiyette yaşamaktadır.

Türk Destanlarının Tasnifi adlı makalesinde Zeki Velidi Togan Türk destanlarını *tarihî devirlerden birine bağlanması ilmen mümkün veyahut muhakkak olan rivayetleri* dikkate alarak tasnif eder:

1-Efrâsyâb-Tunga Alp: M.Ö. 625 yılında, Medyalılarla olan savaşlarda hıyanet yoluyla ele geçirilerek öldürülen, tarihî «Saka» kahramanı ile birleştirilebilir.

2-Oğuz Rivayeti: «Metem» ile birleştirilebilir.

3-Köroğlu: 7-8. asırlarda Türkmenistan'da Cürcan bölgesinde yaşayan Sol-Türkmen beyleriyle birleştirilebilir. Bu sülâle, Emevî kumandanı «Yezid ibn Mühelleb» tarafından yok edilmiştir.

4-Çingiz

5-Temür

*6-Toktamış, Edüğe*¹⁰⁷

¹⁰⁶ Zeki Veli Togan; “Türk Destanının Tasnifi I”, *Adsız Dergis*, Kasım 1972, S. 2, s. 33

¹⁰⁷ Z.V. Togan; “Türk Destanının Tasnifi IV”, *Adsız Dergi*, Mart-Nisan, S. 6-7, s. 41

Nihal Atsız, Edebiyat Tarihi'nde Türk Destanlarına ait metinleri naklederken, destanlarımızı ait oldukları boylara göre altı grupta toplamakta ve bunları *Yaratılış Destanı*, *Saka Destanı*, *Kun-Oğuz Destanı*, *Siyenpi Destanı*, *Kök Türk Destanı* ve *Dokuz Oğuz Destanı* olarak adlandırmaktadır.¹⁰⁸

Tüm Türk destanları için yapılan bir diğer tasnif çalışması ise Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'na aittir. Çobanoğlu Türk destanlarını *Eski Destanlar ve Yeni Destanlar* olarak ikiye ayırmaktadır. *Eski Destanların* dairesinde *Oğuz Kağan*, *Ergenekon*, *Bozkurt* ve *Türeyiş Destanı* gibi ürünler yer almaktadır. *Yeni Destanlar* dairesi de üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar *Arkaik Unsurları Taşıyan Destanlar*, *Kahramanlık Destanları* ve *Tarihî Destanlar*'dır. *Arkaik Unsurları Taşıyan Destanlar*'ın içine *Yaratılış Destanı*, *Altın Arığ Destanı*, *Kula Mergen Destanı*, *Oceng Beg Destanı* ve *Altın Çüs* gibi destanlar girmektedir. *Kahramanlık Destanlarının* içinde *Manas*, *Köroğlu*, *Kobilandı Batır*, *Alpamşa Destanı* ve *Kulamergen Destanı* destanları bulunmaktadır. *Tarihî Destanlar* içinde ise *Battal Gazi Destanı*, *Nözügüm Destanı*, *Edigey Destanı* ve *Timur Destanı* gibi ürünler bulunmaktadır.¹⁰⁹

Diğer Türk coğrafyasında bulunan Türk boylarının ve bunların destanlarının da mutlaka destan tasnifleri yapılmıştır. Ancak konuyu dağıtmamak için burada diğer Türk boylarından yalnızca Güney Sibirya Türk boylarındaki destanlardan ve bu destanlar üzerine yapılmış bazı tasnif çalışmalarından bahsetmekle yetineceğiz.

Altay Türkleri ve onların yaşadığı Dağlık Altay Cumhuriyeti bölgenin batısında bulunan ve kuvvetli bir sözlü geleneğin yanı sıra, destan ve destancılık geleneğine sahip bir Türk coğrafyasıdır. Altay Türklerinde destan türü *kay çörçök* tamlamasıyla karşılanmaktadır. Bu bölgenin başta destan olmak üzere diğer sözlü ürünleriyle ilgili faydalı ve zengin çalışmalar yapan Sazon Saymoviç Surazakov, "*Altayskiy Geroişeskiy Epos*" adlı eserinde Altay destanlarının teşekkül dönemlerini üçe ayırarak, konularına göre şu şekilde tasnif etmiştir: A) Ataerkil Döneme Ait Destanlar B) İlk Feodal Döneme Ait Destanlar ve C) Feodal Döneme Ait Destanlar. İlk grupta yer alan Ataerkil Döneme Ait Destanlar'ı ise, Surazakov, kendi içinde beş kısma ayırır ki bunlar da şu şekildedir:

¹⁰⁸ Naciye Yıldız; *Manas Destanı* (W. Radloff) ve *Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK Yay, Ankara 1995, s. 15

¹⁰⁹ Özkul Çobanoğlu; *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yay, Ankara 2003, s. 48-55

*Korkunç Yaratıklarla Mücadeleleri Anlatan Destanlar, Yeraltındaki Âlemle Mücadeleyi Anlatan Destanlar, Kahramanın Evlenmesini Anlatan Destanlar, Aile ve Söök İçindeki İlişkileri Anlatan Destanlar, İstilâcılarla Mücadeleyi Anlatan Destanlar.*¹¹⁰

Hakas Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda bulunan Tuva Türklerinin destanları da araştırmacılar tarafından tasnife tâbi tutulmuştur. Tuva Türkçesi'nde maadırlıg tool veya maadırlıg epos şeklinde kullanılan kahramanlık destanları, *Tıva Türklerinin inanış ve düşünüş sistemini, gelenek ve göreneklerini, sosyal hayatını, geleceğe yönelik beklentilerini ve geçmişte vermiş olduğu mücadelelerini efsanevî ve kahramanî bir hava içerisinde yansıtan kahramanlık destanları, geçmişten günümüze kadar "toolçu" adı verilen sanatkârlar tarafından aktarıla gelmiştir.*¹¹¹ Bununla birlikte destan kelimesi için *tooju* terimi de kullanılmaktadır. Görüleceği üzere Tuva Türklerinde destan anlatısı tek konu üzerinde şekillenmekte, bu da kahramanlık destanı olarak görülmektedir.

Bir diğer Türk grubu olan ve 1940'lardan itibaren Hakas Otonom bölgesi içine dâhil edildikleri için Hakasların içinde yaşamakta olan Şor Türkleri genellikle Hakasların sekiz ana boyundan biri olarak bilinmesine karşılık müstakil bir destan ismi karşılığına ve geleneğine sahiptir. On dokuzuncu yüzyıla kadar Demirci (Kuznetsk) Tatarları, Kondom Tatarları ve Mrass Tatarları diye adlandırılan bu küçük Türk boyuna "Şor" adını ilk defa Radloff vermiştir.¹¹² Şorlar, destan türünün karşılığı olarak *kay* terimini kullanırlar ancak bunun yanında *nartpak*, *nıbak*, *narpak* ve *şörçek* terimleri kullanılır. Ayrıca Şor destan geleneğinde *kay şörçek* terimi ile birlikte Sibiryâ'daki diğer Türk boylarının destancılık geleneklerinde görülmeyen "*kay komus*" terimi de vardır ki, bu terim, destanın kopuz eşliğinde şarkı olarak söylenmesini ifade etmek üzere de kullanılmıştır.¹¹³ Şor Türklerinin kahramanlık destanları, A. İ. Çudıyakov tarafından destanlarda ele alınan konular ve tipler bakımından dört gruba ayrılmıştır: 1) Çok eski dönemlere ait, bahadır avcılar hakkında anlatılan destanlar: Ak-Kan, Ak-Ölen vd. Bunlar, arkaik tabakaya aittirler ve Altay Türklerinin av ve avcılıkla ilgili destanlarına benzemektedirler. 2) Daha geç dönemlere ait sayısız destan: Kan Pergen, Çaç Kaya vd. Bunlar, bahadırlar ve kabileler arası savaşları anlatan destanlardır. 3) Sosyal ilişkileri,

¹¹⁰ İbrahim Dilek; *Altay Destanları I*, TDK Yay, Ankara 2002, s. 20

¹¹¹ Metin Ergun- Mehmet Aça; *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Akçağ Yay, Ankara 2004

¹¹² M. Ergun; *age*, s. 13

¹¹³ M. Ergun; *age*, s. 23

bahadırların haraç alan kağanlara karşı yürüttükleri mücadeleleri ve bahadırların yoksulları gözetip kollamalarını anlatan destanlar: Altın Sırık vd. 4) Destancılar, şarkıcılar ve müzik aletleri hakkında destanlar. Bu tür destanlarda destancı ve şarkıcıların toplum içerisinde büyük öneme sahip oldukları anlatılmakta, onların faaliyetleri ve ölümleri konu edinilmektedir. *Çudyakov, bu tür bir sınıflandırmanın bütün Şor destanları bir araya getirilip incelenmedi için “şimdilik” kaydıyla “şartlı” bir şekilde yapıldığını söylemektedir.*¹¹⁴

2.2. Hakas Türklerinin Destanları ve Diğer Kahramanlık Anlatmaları

*Abakan Tatar’larının doğudaki bütün diğer kardeşlerinden ayıran üstün özellik, onlarda epik şiir, vezinli olarak söylenen masal ve destanların tekâmül etmiş olmasıdır,*¹¹⁵ diyen Wilhelm Radlov, destancılık geleneğinin yavaş yavaş sönmeye başladığı on dokuzuncu asırda bile Hakas Türklerinin ne denli zengin bir ürün yelpazesine sahip olduğunu bu sözlerle açıklamaktadır.

Bölgenin bir diğer Türk boyu olan ve diğer gruplardaki gibi zengin bir sözlü bir edebî geleneğe sahip olan Hakas Türklerinin destan ve destancılık geleneği konumuzun asıl kısmını teşkil etmektedir. Destan türü Hakas Türkçesindeki “*alıptığ numah*” ile karşılanmaktadır. *Alıptığ* yiğitlik, kahramanlık; *numah* ise masal, hikâye, efsane anlamlarına; anlamlarına gelmektedir.

Ulaşabildiğimiz tüm kaynaklarda Hakas Türklerindeki destan karşılığı *alıptığ numah* iken M.D. Karaketov’un *İz Traditisionney Obryadavo-Kultuey Jizni Karaçayevtsev* adlı eserinde Kafkas bölgesi destanları olan *Nart* destanlarını Türk menşeli olduğunu iddia ederken, Hakasların, Şorların ve Sagayların da kendi kahramanlık destanlarına *nart pak* adını verdiklerini; *Nart* sözünün Türkçe kökenli olduğunu ve bu ismin Türk boylarının Orta Asya’dan batıya göçleri sırasında Kafkasya’ya taşındığını söyleyip Hakas Türkleri arasındaki destan türüne karşılık olarak bu kelimenin varlığını belirtir.¹¹⁶

¹¹⁴ M. Ergun-M. Aça; *age*, s. 33

¹¹⁵ Wilhelm Radlov; *Sibirya’dan I*, MEB. Yay, İstanbul 1994, s. 146

¹¹⁶ Ufuk Tavkul; *Karaçay-Malkar Destanları*, TDK Yay, Ankara 2004, s. 12

Destan türünün Hakas Türkçesindeki karşılığına baktığımızda bu destan konularının çatısının kahramanlık anlatmaları olduğunu görmekteyiz. Ulaşabildiğimiz kaynaklar içinde farklı konuları taşıyan (aşk, tarih vd.) destan türüne rastlayamadık. Tabii bu Hakas Türklerinin sözlü anlatmalarında bu veya benzer konularda teşekkül etmiş anlatmaların olmadığı anlamına gelmemektedir. Bunun yanında kahramanlık konularıyla birlikte tarihî ve tarihî-kahramanlık konularına değinen başka türler de mevcuttur. Bunlar destanlarla aynı konulara sahip olan; ancak şekli özellikler bakımından destanlardan ayrılan mensur yiğitlik ve tarihî anlatmalardır. Bunlardan ilki *Maatlardanar İstoriya Kip-Çoohtardır*. İçeriğinden yukarıda bahsettiğimiz bu türün en bilinenleri *Öceñ Matır (Pig)*, *Kün Arığ*, *Sibicik İle Sibdeyek*, *Abahay Pahta*, *Aat Palazı Hubay Hus İle İr Tohçın* ve *Hoshar Alıp*'tir. Aşağıda bahsettiğimiz ve Radlov'un derledikleri arasında bulunan Sunu Matır ile Tasha Matır da şekil ve muhteva bakımından *maatlardanar istoriya kip-çoohtı* hatırlatmaktadır. Her ne kadar kahramanlık konulu mensur anlatmalar olsa da bu tür, bazı özellikleriyle masallardan ve *alıptığ numahlardan* ayrılmaktadır: *Hakas Türkleri arasında alıptığ numahların (kahramanlık destanları) dışında bir de matırlardañar istoriya kip-çoohtarı (batırlar hakkında tarihî efsaneler) vardır. Bu destan türü, Kazak ve Tatar Türklerindeki tarihî epos ya da tarihi dastanla aynıdır ve burada daha ziyade XIII-XVII. yüzyıllardaki Moğollarla ve Cungar hanlarıyla yapılan mücadeleler söz konusudur. Gerçi, alıptığ numahlarda da istilacı hanlara karşı yürütülen mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Alıptığ numahlarda yabancı istilacıların tarihî kimlikleri dile getirilmemekte ve bunun yerine ayna çikter, körünmester, çir çabızındagılar diye adlandırılmaktadırlar. Alıptığ numahlar, arkaik epos özelliği gösterirken (Jirmunskiy'e göre bogatırskaya skazka-kahramanlık masalı) matırlardañar istoriya kip-çoohtarı tarihî ve realist çizgiler sergilemektedirler. Bunlarda, fantastik masalların konuları ve unsurları, alıptığ numahlarda olduğu gibi sıklıkla değil, seyrek bir şekilde görülmektedir. Matırlardañar istoriya kip-çoohtarı'nda gerçekten yaşamış kahramanlar, yaşanan olaylar ve gerçek yerler karşımıza çıkmaktadır. Bu türe örnek olarak, Hakaslar arasında çokça bilinmekte olan "Öceñ Pig ve Öceñ Matır" vd. hem nesir hem de nazım şeklinde haycılar ve numahçılar tarafından terennüm edilmektedir. "Öceñ Pig"de bir avcı oğlu ve sıradan bir insan olan Öceñ*

*Pig'in Moğol hanının oğlu olan Tashaçañ Matur'a karşı yürüttüğü mücadele anlatılmaktadır.*¹¹⁷

Bir diğer mensur ama kahramanlık konulu tür *kip-çoo* adını verdiğimiz efsanenin konusuna göre farklılık arz eden çeşidi olan *Haraçoo*; sözlü anlatı ve vuku bulan olaydır. Hakasya'nın Rus hâkimiyetine girmesinden 1917 Ekim İhtilali'ne kadarki zaman dilimindeki başlıca olaylar ve kahramanlar hakkındaki anlatıları içine alan şeceredir. *İrigçoo* ise halkın hafızasından silinmeyen önemli tarihî olaylar ve geçmiş dönemdeki şöhrete kavuşmuş hükümdarlar ile kahramanlar hakkındaki efsanelerdir.

Konuları bakımından hiçbir farklılık göstermeyen *alıptğ numah* ile *maatlardanar istoriya kip-çoo*, *hara-çoo* ve *irig-çoo* türleri arasındaki farklılığın en büyüğünü bunların şekilleri oluşturmaktadır. Yine destan söyleme geleneğinin on dokuzuncu yüzyıldan itibaren iyice azalması, *haycı* adı verilen destan icracıların yavaş yavaş *numahçılara* (masalcılara) veya *tahpahçılara* dönüşmesi vb. sebepler, *alıptğ numah*ların asıl manzum şekillerinden yavaş yavaş sıyrılarak mensur türlere dönüşmesine sebep olmuştur.

Türk destanlarını cihetleri bakımından doğu ve batı kolları olarak iki kısma ayıran Fuzuli Bayat, Doğu Türklerinin destanlarının genel özelliklerini ana hatlarıyla ve geniş bir şekilde şöyle sıralamaktadır. Biz burada Hakas Türklerinin, bu cihet bakımından doğuda yer almasından dolayı Fuzuli Bayat'ın bu sıralamış olduğu genel özellikleri olduğu gibi almayı uygun bulduk: *Türk destancılığının doğu kolu, somut şekilde birkaç özelliği ile batı kolu destanlarından farklılaşır. Söylemek gerekir ki, Doğu Türklerinin epik geleneğine dâhil olan Yakut, Tuva, Altay, Hakas, Şor destanlarını tetkik eden eserlerde bu veya diğer karakteristik özelliğe dikkat edilse de, bu araştırmalar genel olarak Türk epik medeniyetinin, doğu destancılığının özelliklerini sistemli bir şekilde açmaya hizmet etmez. (...) Bütün bunları göz önünde bulundurarak Türk destan geleneğinde doğu kolunu karakterize eden özellikleri aşağıdaki şekilde sistemleştirdik;*

---

¹¹⁷ M. Ergun-M. Aça; *age*, s. 32-33, 29 nulu dipnot

1- Dünyanın üçlü bölümü ve aralarındaki sınır ortadan kaldırılıp destan kahramanı her üç dünyada serbest şekilde faaliyet gösterebilir. Bu halde kahraman arabulucuk fonksiyonunu da kendi üzerine almış olur.

2- Kahraman, ecdat, ilk insan, ilk medenî olguların yaratıcısıysa demek ki o Tanrıoğludur. Onun Tanrıoğlu olmasını gerektiren başka unsurlar da bu destanlarda oldukça sık görülür. Mesela kahraman çok zaman medenî akitlerin, bazı merasimlerin tesisçisi, ilk icracısı olarak ortaya çıkmaktadır.

3- Menşe mitleri doğu kolunu oluşturan destanlarda yaygın olarak işlenir. Tayfa-uruk münasebetleri, ataerkil boy mitolojisi, animistik görüşler, sık sık başvuru konularındadır.

4- Kahraman, ruhlarla, dağ, orman iyeleri, gök sahipleri ile açık şekilde ilişki kurabilir. Çok zaman o, baş ruhların (Mesela Ulu Toyon'un, Kuday Baksı'nın, Kuday'ın, Erlik'in, Üç Korbustan'ın) emrine tâbi olmak istemez, kötü ruhlarla mücadeleye girer, kendi alın yazısına bile isyan eder.

5- Arkaik destanlarda esasen ana, bacı, bazen de erkek kardeşten ibaret küçük bir cemiyet tasvir olunur. Bu cemiyette çok vakit eşin ya da bacının veya ananın hıyaneti, gelecek hadiselerin inkişafını temin eder.

6- Arkaik yapılı destanlarda devlet kurmak veya cihangirlik ülküsü yoktur. Arkaik destan kahramanı han veya hanlar hanı unvanı taşısa da bu destanlarda fütühat ideolojisine rastlanmaz.

7- Arkaik destanlarda egzogami bir evlilik söz konusudur. Egzogami evliliğin ortaya çıkması ile kabilelerin oluşma süreci başlar. Toplumun hâkim ve tâbi olanlar kısmına bölünmesi de egzogaminin ortaya çıkmasıyla başlar.

8- Bu tip destanlarda ölüp-dirilme olgusu (ikinci defa doğma) Şaman mitolojisinde olduğu kadar güçlüdür. Ölüp-dirilmede Yer-Ana'nın gönderdiği bakire kızın iştiraki özel bir durum olarak öne çıkarılır. Bu destanlarda bazen ölümlerle yaşam, tabiatla toplum arasında sınırın ortadan kaldırıldığı da görülür.

9- Arkaik destanlarda bedî-estetik bir biçimde kahraman değil, ahlakî normlar tasvir edilir. Klasik destanlarda görülen destan kahramanı arkaik tipli destanlar için karakteristik değildir. Kahraman büyük bir ölçüde kabul edilmiş normların aksine

faaliyet gösterir veya normları bozulur. Bu ise ahlakî normların bozulmasının nelere mal olduğunu göstermek içindir.

10- Şaman efsanelerinde, masallarda olduğu gibi arkaik destanlarda da dönüşüm, geniş bir şekilde işlenmiştir. Kahraman istediği kılığa girebildiği gibi kötü varlıklar da böyle bir sihir bilgisine sahiptir. Bu ise sihrin dönüşüm motiflerinde oynadığı role işaretir.

11- Arkaik destanlarda fizikî güç aynı zamanda sihrî bir güçtür.

12- Arkaik destanlarda sanatsal unsur olarak merasim mitlerinin geniş bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bununla beraber sihir, animizm, bitki menşeli mitler de olay örgüsünün kurulmasında yer almaktadır.

(...) Şüphesiz Sibirya, Altay-Sayan Türklerinin destanlarında arkaiklik yalnız destanın yapısına göre (olay örgüsü, dil, karakterlerin yarı ilah-yarı insan menşeli olması vs.) değil, sanatsal yapısına hem de medeniyet tipinin benzerliğine göredir. Tabii ki yerine ve işlevine göre arkaik destanlar tayfa birliğinin güçlü olduğu çağların mahsulü olarak ortaya çıkar.¹¹⁸

2.3. Hakas Destancılık Geleneği ve Destan İcrası

Hakas Türklerinin destanları kadar bunların icraları da önemli bir yer tutmaktadır. Hakas alıptığı nimahlarını *haycı* adı verilen kişiler icra etmekte ve destan okuma işine de haylamak adı verilmektedir. *Hay*, bir tür makamlı, ezgili ses demek olup göğüsten, gırtlaktan çıkarılan sese verilen addır. Ancak bazı kaynaklarda *hay* (хай) gırtlığın özel bir biçimde kısılması ve ağzın biraz açılması ile söylenen bir *tür* olarak gösterilmektedir.¹¹⁹ Karl Reichl ise kelimenin etimolojik ve semantik yönünü şu şekilde açıklamaktadır: (...) “*gay*” kelimesi oldukça ilgi çekicidir. Sarı Uygurların konuştuğu Türkçe’de (Sarı Uygurların Türkçesi, Çin sınırları içindeki Ganzu ve Kinghai bölgelerinde konuşulan bir Türk lehçesidir) “*gay*”; büyü, cezp etme, hastalığa sebep olma, bir şamanın ruhu, perisi” anlamlarındadır. Kelimenin bu anlamı, onun eski bir anlamı olmak zorundadır ve bu anlam Çağatay Türkçesindeki “*gay*”; “*kehanet,*

¹¹⁸ Fuzuli Bayat; *Oğuz Destan Dünyası, Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s. 175-176

¹¹⁹ G. Killi; *agm*, s. 72

kader” ve “gay salmak”, bir kişinin hastalığına sebep olma” kelime ve anlamlarıyla da ilişkili hale getirilebilir.¹²⁰ Aynı anlam benzerliği Hakas Türkçesindeki *nımah*; (hikâye ve masal) kelimesi içinde geçerli olabilir: *Şaman ve destan anlatıcılarının faaliyetlerini ifade eden anlamların benzer bir kombinasyonu*, “masal anlatmak, Şamanlaştırmak” anlamına gelen, *Tunguzca bir kelime olan “Nimna”da bulunur. Bu kombinasyonun izleri*, “masal, bilmece” anlamlarına gelen *Çuvaş Türkçesinde kullanılan bir terim olan “yumah”da da bulunur ki, bu, “büyü” anlamına gelen “Yum”dan türetilmiş, “büyücü, sihirbaz” anlamındaki, “Yumaç” gibidir.*¹²¹

Yukarıdaki ifadeyi dua, alkış anlamlarında Dede Korkut Hikâyelerinde de *yöm vir-* şeklinde görmekteyiz: (...) *Yöm vireyim hanum: Karlu kara tağlarun yıkılmasun, kölgelüçe kaba ağacuñ kesilmesün, kamın akan görklü suyuñ kurımasun, kâdir Tañrı seni nâmerde muhtac itmesün, çapar-iken ağ boz atuñ büdrimesün, çalışanda kara Polat öz kılıcuñ gedilmesün, dürtişür-iken ala gönderüñ uvanmasun, ağ sakallu babañ yiri uçmak olsun, ağ pürçeklü anañ yiri behişt olsun, ahır soñ aru imandan ayırmasun, amin diyenler dizar görsün, ağ alnuñda biş kelime dua kılduk kabul olsun, Allah viren umuduñ üzilmesün, yığışdursun dürişdürsün günahuñuzu adı görklü Muhammed Mustafa yüzi suyına bağışlasun hanum hey.*¹²²

Destanları hay usûlüyle yani haylayarak söyleyenlere, anlatanlara da “haycı” denir.¹²³ Hakas Türklerine ait efsane metinlerinde de *haycılık* geleneğinin tarihî seyrinden ve yayılma sahalarıyla ilgili bahisler bulunmaktadır: *Ojenbeg’e dair efsane, geniş olarak yayılmış olan müzik aleti Çathan (Çadıgan) ve onu kullanma yönteminin kahramanlık destanlarında boğazla şarkı söyleme geleneğinin (hay) Kırgızlardan kalma miras olduğunu bildirirler. Boğazla şarkı söyleme; Hakas Hay şarkılarının biz özelliğidir ve bu her zaman çathanın yardımıyla söylenmektedir. Buna benzer folklorik eserleri söylerken kullanılan yöntem Sayan-Altay’daki diğer Türk halklarında; özellikle onların içerisindeki Tuvalarda vardır ve farklı seslerin çıkarıldığı “Hoomey” denilen şarkısı farklılık göstermektedir. Rusların ezeki yerlileri, yani Çaldonlar Hakaslarla 250 sene komşu yaşamalarına rağmen bu sanatı benimsememişler. Rus edebiyatında*

¹²⁰ K. Reichl; *age*, s. 64

¹²¹ K. Reichl; *age*, s. 63

¹²² Muharrem Ergin; *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*; TDK Yay, Ankara 1997, s. 115

¹²³ Metin Ergun; “Hakas Haycıları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 1, Bahar 1996, s. 121

boğazla şarkı söyleme ilk defa 1831'de İ. Pestov'un şiirlerinde görülmektedir. Profesör B.İ. Tatarinsev Sayan-Altay Türklerine ait boğazla şarkı söylemenin XVI-XVIII. asırlarda boyların şekillenmesiyle birlikte ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Aynı vaziyette hırıltılı sesle söylenen Hakas hayı, şiir sanatının Hongoray'da başladığını kesin olarak kanıtlamaktadır. Müzik aletlerinin ilk önce Kongıray-Sagay ülkesinde ortaya çıktığı ve Dağlı Şorya'ya Hırgışooray'dan gelen hayın koruyucu ruhların meydana geldiği konusundaki Altay efsaneleri bunun dolaylı kanıtı olabilir. Hakasların çathanın yardımıyla boğazla söylendiği şarkıları, Hongoray Siyasî İttifakı kurulduğu dönemde ortaya çıkan kahramanlık destanlarıyla sıkı ilişki içerisinde. Meselâ; Alıptıknımlarda şöyle anlatılır: “Yeryüzü oluştuğu zaman ilk önce yumuşak bakır ortaya çıktı. Altay dağlarında, Aksuu'nun kıyılarında pek çok hayvan otlar ve orada Hongoray'ın yüce soylu halkı yaşar. Haylar ilk önce kutsal bir özellikteki şeyi ifade edip efsanedeki gibi Hakasların atalarının, ortaya çıkan (Tageezi) dağ koruyucusuyla irtibat kurma aracı olmuştur. Dağ koruyucuları kimseye görünmeyerek Masalcı Haycı'nın yanında toplanarak onun büyüleyici boğaz sesini, şiirlerinin güfte ve bestesini zevkle dinlerlermiş. Hayın ortaya çıkması Kırgız Devleti'nin (VI-VIII. asırlar) ilk devri ile ilgili olabilir. Düşmanla savaş meydanında çarpışırken gerekirse hayların benzersiz korkunç sesi düşmanın psikolojisini bozmak için kullanılabilir.¹²⁴ Haycılar, sahip oldukları yeteneğe, icra kuvvetine göre haycılar; ulug haycılar, kiçig haycılar ve hurug haycılar olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Ulug haycılar (usta haycılar); hayladıkları alıptıg nımahları son derece usta bir şekilde anlatan, gırtlığını çok iyi kullanan, anlattığı epizottaki olaya uygun sesler çıkarıp o havayı jest ve mimikleriyle en iyi şekilde yansıtan, sadece sesiyle değil artistik hareketleriyle de dinleyicileri kendisine odaklayan haycılardır. Ulug haycıların icraları sırasında dinleyiciler onu teşvik ve tahrik eden seslenmelerde de bulunurlar. Dinleyiciler, “Haydağ çahsı alıp, küstig, uuuh!” (Ne kadar iyi, kahraman alp, yiğit, uuuh!) demektedir.¹²⁵ Bir diğer haycı grubu kiçig haycılar olup bunlar da ustaları olan ulug haycılardan ne duyduysalar onları icra eden, kendilerinden pek bir şey katmayıp usta malı satan haycılardır. Kiçig haycılar, anlatacakları alıptıg nımahların tüm epizotlarına vakıf olmayıp, artistik yetenekleri de

¹²⁴ V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *age*, s. 107-108

¹²⁵ M. Ergun; “Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı”, Milli Folklor, S. 19, s. 25

pek olmayan kiçig haycılarının ekserisi *çathan* çalmadan destanlarını icra ederler.¹²⁶ Haycılarının arasında son grupta bulunan ve pek de müspet özelliklere sahip olmayan haycı topluluğuna ise *hurug haycılar* adı verilmektedir. Hurug haycılar destanları iyi anlatamayan, aktörlük yetenekleri olmayan, epizotları karıştıran, homus çalmasını bilmeyen, çoğu zaman da destanları mensur olarak anlatan haycılara denmektedir.¹²⁷ Dinleyiciler, *ulug haycılarının* icraları sırasında beğenilerini dile getirmek için bazı sözlerle nasıl ki haycıyı teşvik ve tahrik ediyorsa, *hurug haycılarının* icrası sırasında dinleyiciler alıptığ nımahın anlatımını beğenmedikleri için haycıyı tahkir eden bazı sözlerde bulunurlardı: *İnek çili irep tur; çabağa çili kistep tur* (İnek gibi bağılıyor, iki yağındaki tay gibi kişiyor) ve *aday çili irepçe* (it gibi uluyor) vb.

Hakas haycılarının ekserisi erkek haycılardan oluşmaktadır. Bunun nedeni gelenekte kadınların haycılık yapmasının yasak olması ve bu durumun iyi karşılanmamasıdır. Kadınlar ancak *nımahçı* (masalcı) olabilirler. Bunun en somut göstergesini de yukarıda temsilcilerini verdiğimiz masalcılardan anlamak mümkündür. Bununla birlikte geleneğin artık yavaş yavaş bozulduğu on dokuzuncu asırda kadın haycılarla da karşılaşılacak mümkündür; fakat erkek haycılarla kıyaslandığında bu oran nispeten düşüktür.¹²⁸

Hakas Türkleri arasında on dokuzuncu ve yirminci asırda yaşamış belli başlı haycıları ve onlardan derlenen *alıptığ nımah* ve *nımahları* şu şekilde sıralamak mümkündür:

Semyon Prokopyeviç Kadışev (1885–1977) ---- Altın Arığ, Han Kiçegey, Kün Tengis, Ay Huuçın

Pyotr Vasilyeviç Kurbijekov (1891–1967) ---- Han Mirgen, Altın Poç, Sayın Han, Kurgulday

Makar Konstantinoviç Dobrov (1903–1970) ---- Altın Çüs, Han Mirgen, İkiah Oy Hulun, Aydolay

Vasiliy Aleksandroviç Kaylağışev (1860–1962) ---- Al Atlı Altın Tay, Al Atlı Nun Mergen, Sarı Atlı Han Mergen, Taralday Han, Ay Han

¹²⁶ M. Ergun; “Hakas Haycıları”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 1, Bahar 1996, s. 123

¹²⁷ M. Ergun; *agm*, s. 123

¹²⁸ M. Ergun; “Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı”, Milli Folklor, S. 19, s. 25

Homutay Bastayev (1908–1974) ---- İki destanla otuz kadar hikâye ve masal derlenebilmiştir.

Nikita Yegoroviç Çusteyev (1903–1979) ---- Sarı Atlı Han Mergen, Ah Han

Pavel Afasaneviç Sagalakov (1874–1965) ---- Alıp Harat, Hoten Han, Han Tigrir, Ah Sagal

Porlat Borgoyakov (1870–1966) ---- Çibet Mirgen, Kureldey Mirgen

Pavel Vasilyeviç Todanov (1906–1970) ---- Han Hırçotay, Hara Atlı Hara Han

Vasilyevna Paraskovya Sulekova (1914–1970) ---- Çeek Han, Beyaz Atla Gök At, Haldama, Altın Seyzen

Anna Vasilyevna Kurbijekova (1913–1990) ---- Han Mirgen¹²⁹

Yukarıda görüldüğü üzere, yukarıdaki listenin sonunda iki tane de kadın haycı bulunmaktadır ve bu kişilerden de destanlar derlenmiştir.

Alıptığ nımahların icrası esnasında dikkat edilmesi gereken bir nokta da icra mekânı ve zamanıdır. W. Radlov'un Abakan Tatarlarının destanî şiir anlatımı hakkındaki kayıtlarına göre, kahramanlık masalları normal olarak akşamları, özellikle sonbaharda av gezilerine katılanların akşam vakitlerini geçirebilecekleri kamplarda anlatılır. Radlov; “*ateşle aydınlatılan ve dikkatle dinleyen kalabalık tarafından etraftı çevrelenen anlatıcı, bir ressam tarafından portresi yapılacak kadar kayda değer bir şeydir*” diye ilave eder.¹³⁰

Alıptığ nımahlar bir edebî tür olmanın yanı sıra bu bölge insanları için kutsal bir anlatım olmakla birlikte aynı zamanda ava çıktıklarında, avın bereketli geçmesi için *tayga eezi*'ne dua emsaliindeki bu alıptığ nımahlar okunur. *Hakaslar, hikâye anlatmaya, benzer şekilde dağların koruyucu ruhuna şu sözlerle hitap ederek başlarlar: “Dinle ve bize daha fazla hayvan ver ve biz sana daha fazla masal anlatacağız”*. Avda başarıyı sağlamak için, bir anlatıcı, avlanmaya götürülebilir. Hikâye anlatmayla ilgili özel tabular vardır ve buna bağlı olarak av töreninde gündüzleri ve yaz aylarında anlatım yasaklanmıştır. [Masal kelimesiyle kahramanlık masalları kastedilmiştir yani “destanî şiir” türüne giren anlatmalar. Trayakov, Hakas kaynak şahıslarından birine dayanarak der ki; “olağan masallar herhangi bir zamanda anlatılabilir; fakat kahramanlık

¹²⁹ M. Ergun; “Hakas Haycıları”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S. 1, Bahar 1996, s. 124-129

¹³⁰ K. Reichl; *age*, s. 97

masalları veya içinde koruyucu ruhlardan bahsedilen masalları anlatmak sadece özel zamanlarla sınırlandırılmıştır.]¹³¹ Haylanan alıptığ nımahların veya diğer av töreni anlatmalarının özel bir zaman diliminde ve özellikle de geceleyin terennüm edilmesi şamanlık rit ve törenlerinin geceleyin yapılmasıyla da ilişkilidir.¹³² Bu durumu Wilhelm Radlov ise şu şekilde betimlemektedir: *Kahramanlık destanları, Altay’lılarda olduğu gibi ağız içinden, umumiyetle akşamları ve bilhassa sonbaharda damların av esnasında geceledikleri karargâhlarda söylenmektedir. Meraklı dnleyici kitlesi arasında ateş ışığı ile aydınlatılan şarkıcı, bir sanatkârın tasvirine lâyük bir manzara teşkil etmektedir.*¹³³

Şor Türklerinde de gündüzleri kay söylemenin yasak olmasıyla ilgili olarak gelenekte bazı inançlar vardır. Gündüz kay kaylayan kayçı, kay iyesinin gazabına uğrayıp aklını kaybedebilir. Kay iyesi, gündüz kay söyleyip dinleyenleri cezalandırır; bu yüzden bunlar mutlaka gece söylenmelidir.¹³⁴ Avcılar avın kutsayıcısı ve bereketlendirici ruhlarına saygılarını sunmak amacıyla beraberlerinde destancı ve hikâyeciler de götürülürdü: *Son zamanlara kadar avcılıkla geçinen Şor Türkleri orman ruhlarına çok önem verirler. Şor avcılarının inanışlarına göre bu ruhlar avcının temiz ve doğru söle bulunmasını isterler; avcı ava çıkacağı gün cinsî münasebette bulunmamalıdır. Avcıların evde kalan aile üyeleri de temizliğe riayet etmelidir. Avcılar dönünceye kadar obada oyun, şakalaşma, eğlence yasaktır; çünkü orman ruhları böyle şeylerden hoşlanmazlar. Bununla beraber bu ruhlar avcılardan hikâyeler, masallar dinlemeyi severler. Hele müstehcen hikâyeler pek hoşlarına gider. Bunun içindir ki avcılar yanlarında bir usta hikâyeci bulundururlar. Bu hikâyeci avdan avcılar kadar hisse alır. Herhalde bu hikâyeci roman ruhlarıyla iyi geçinmeyi sağlayan kam (şaman) rolünü ifa etmektedir.*¹³⁵

Bu kutsallık durumu yalnızca Hakas Türkleri arasında değil diğer Güney Sibirya Türk boylarından olan Tuva ve Altay Türkleri arasında da bulunmaktadır. Tuva Türklerinin destan anlatıcıları olan toolçular da aynı davranışları göstermiştir: *Toolçular, tıpkı diğer Güney Sibirya Türklerinin destancıları gibi, anlattıkları destan ve*

---

¹³¹ K. Reichl; *age*, s. 98

¹³² Mircea Eliade; *Şamanizm*; çev. İsmet Berkan, İmge Kitabevi; Ankara 2006, s. 217

¹³³ W. Radlov; *age*, s. 147

¹³⁴ M. Ergun; *age*, s. 27

¹³⁵ A. İnan; *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yay, Ankara 2006, s. 63

masallara karşı sonsuz bir hürmet sergilemişlerdir. Tıpkı Altay, Hakas ve Şor Türklerinde olduğu gibi, kahramanlık destanları toolçular tarafından çoklukla geceleri anlatılmıştır. Toolçu, destan ve masalı eksik anlatmamakla unutmamakla yükümlüdür ve anlattığı destan ve masalı ilahî bir metin gibi algılamak zorundadır. Anlattıkları metinleri eksik anlattıkları, unuttukları ve onlara karşı saygısızlık ettikleri takdirde toolçuların “tool eezi” tarafından cezalandırılacaklarına inanılmıştır. Destancuların destan metinlerini eksik ya da yanlış anlattıklarını takdirde iyeler (tayga eezi vs.) ve destan kahramanları tarafından cezalandırılacaklarına dair inanış, Kırgız, Altay, Hakas, Şor Türkleri arasında da yaygındır.¹³⁶

Şor Türklerinde ise destan anlatıcısı anlattığı metni bir ilahî metin gibi terennüm eder ve sanki bir dinî metni tecvid eder gibi kendisini, anlattığına iyice kaptırır: Destancının destan terennüm ederken gözlerini kapatması ve kendini bütünüyle destana ve destan kahramanına kaptırması hususu, Şor Türklerinin kayçılarında da görülen bir şeydir. Şor Türklerinde, destan anlatımı sırasında sadece destancı değil, dinleyiciler de gözlerini kapatmaktadırlar: “Kahramanlık destanları kayçılar tarafından söylenir. Bunlardan her biri kendi anlatım tarzına sahiptir. Destan söylemeye Şor Türkçesinde “nıbak salırğa” (destan koymak) ya da “nıbak ızarga” (destan gönderme) denilmektedir. Destancılar sık sık “Men nıbak usçtkamda sagıjım nıbak-pa aylan parıbs-ça” (Ben size destan anlatırken aklım dönerek destanla birlikte gidiyor.), “Meñ sagıjım nıbak colu-ba pardı” (Benim aklım destan yoluyla gitti.) demektedirler. Bu konuda Çudyakov şunları yazmaktadır: “Şor Türkü kayçıların kendi ifadelerine göre kayçılar, kay eşliğinde kahramanlık destanı terennüm ederlerken kahramanın yolunu görmektedirler. Bu durum Dırenkova tarafından bizzat kayçıların ifadelerine göre aktarılmıştır: “Destanı anlatırken aklım da döne döne destanla birlikte gidiyor.” Ya da “Aklım da destanın yolunu tutmuş.” düşüncesi olarak, destanın bütün epizotları kapalı gözlerle daha iyi görülmektedir. Bu yüzden kayçılar, destan anlatırken gözlerini kapatırlar. Aynı işlemin dinleyiciler tarafından da yapılması gerekirdi. F. Ya. Kon’un ifadesine göre, destanlar eskiden hep böyle yani sessizlik içerisinde dinlenirmiş. Kayçı ile dinleyiciler bir bütün oluşturmuş.¹³⁷

---

¹³⁶ M. Ergun-M. Aça; *age*, s. 73

¹³⁷ M. Ergun-M. Aça; *age*, s. 73

Yukarıdaki özellikler Doğu Türklerinin destanlarının ritüelden kopmadıklarını da göstermektedir. Bu destanlarda ritüel-mitolojik unsurların çokluğu da bununla izah olunur. Arkaik destanların çoğu, mesela Yakut, Şor, Hakas, Altay vb. eski çağlarda ve kısmen de şimdi avda okunur. Bununla olonhistler, kayçılar (Sibirya ve Altay-Sayan söyleyici-ifacı tipi) orman ruhunu yumuşatır, avın uğurlu olmasını temin ederler.¹³⁸

Alıptığ nımahlar birtakım müzik aletleri eşliğinde icra edilmektedir ki Hakas alıptığ nımahlarının haylanması sırasında çoğunlukla *çathan* ve bunun yanında *homus* adı verilen bir müzik aleti kullanılmaktadır. Çathan, ahşap bir kaidenin üstüne yedi veya altı tane kılın arasına geçirilen aşık kemikleriyle, yere yatırılarak çalınan bir müzik aletidir. *Yatağan şeklinde Anadolu Türkçe'sine çevirebileceğimiz çalgı, yatay bir rezonans kutusu üzerine gerilmiş yedi telden oluşan bir çalgıdır. Saha-Yakut, Hakasya ve Altaylar'da da aynı isimle kullanılmaktadır. Teller koyun veya keçi bağırsağından yapılır. Eşik olarak koyunun aşık kemikleri kullanılır. (eşik-aşık) Akort bu eşiklerin yer değiştirilmesiyle sağlanır. Çalıcılar bazen parmaklarına boynuz veya hayvan tırnağından mızraplar takarlar. Günümüzde yapılan çadaganlar metal telli ve sabit eşiklidir. Teller pentatonik ses sırasıyla akord edilir.*¹³⁹ *Homus* ise yalnızca Hakas Türkleri arasında değil, diğer Türk boyları arasında çokça kullanılan bir müzik aletidir. Kopuz çalgısı için müzikolog İrfan Gürdal şunları söylemektedir: *Hakas çevresine ait bir başka çalgıyı, Verkov yayınlamıştır. Komus adındaki bu çalgı, iki veya üç tellidir. Altay çevresinde tobşur denen çalgı ile Tuva'daki Topşuur adlı çalgılarla aynıdır. Teknesi ve sapı aynı kütükten çıkarılır. Alt kısmı koyun veya geyik boynuzu ile kaplanır. Perdesizdir. Telleri at kılı veya koyun bağırsağı (kiriş) ile yapılır. Alt teli, üst tele göre beşlidir. 70–80 cm kadar uzunluktadır. Buna benzer çalgılar Orta Asya'nın birçok bölgesinde kullanılmakta fakat farklı isimlerle anılmaktadır. Kazak ve Kırgız baksılarının kullandıkları çalgıların ismi de kopuz'dur. Ancak bu kopuzlar yayla çalınan bir çeşit kemençelerdir. Saka-Yakut bölgelerinde de sözü kıl khomusla aynı ailedendir. İslamiyetin kabulüne kadar baksılar kıl kobız adındaki bu çalgı ile ayinlerini gerçekleştirirdi. Kırgızlar parmakla çaldıkları uzun saplı üç telli çalgılarına da kopuzla aynı sözcükten gelen komuz denilmektedir.*

¹³⁸ F. Bayat; *age*, s. 165

¹³⁹ İrfan Gürdal; *Kopuz ve Türk Dünyası Halk Çalgıları*, Türkleri Ansiklopedisi, C. 19, s. 106

Kopuz adı çok çeşitli çalgılara isim olmuşsa da Orta Asya'nın her yerinde kopuz ismiyle anılan tek bir çalgı var ki o da ağız kopuzudur. Saha-Yakut dilinde khomus, Tuva çevresinde demir khomus, kuluzun khomus ve çartı khomus, Kazaklarda, şankobız, Kırgızlarda ooz(ağız) komuz, Başkırt ve Tatarlarda kubuz, Türkmenlerde gopuz, Özbeklerde şang kobuz adıyla bilinen ağız tamburası ya da batılıların jew's harp dedikleri çalgıdır. En eski kopuz bu çalgı mı idi bilinmiyor ancak kopuz adıyla en yaygın olan çalgı olduğunu görüyoruz. Kopuz adı daha sonraları çalgı anlamında kullanılmaya başlamış ve genellikle önüne bir sözcük eklenerek özel bir çalgı adı almıştır. (Kilkopuz, simkopuz, demirkopuz, narkopuz, yıgaşkomuz, kuluzun khomus vs.) Mahmut Ragıp Gazimihal, kopuzu telli bir çalgı olarak açıkladıktan sonra zamanla okla çalınmaya başladığını ve muhtemelen bundan sonra oklu kopuz ya da sadece oklu denilmiş olabileceğini belirtiyor. İkliğ adının da buradan geldiğini ileri sürüyor ve şunları yazıyordu: " Eski bir Türkistan seyahatnamesinde iki kullı olan oklu bir çalgının adı latin harflerince igil imlasıyla alınmıştır. Fransız musiki yazarı Albert Soibes kaynak göstermeksizin şöyle diyor "İkele yaylı bir çalgıdır; uç Sibirya ve Moğol sınırlarında kullanılmıştır." Bozuk imlalarla yazılı kelimenin ikliğ ile olan ilgisini ister istemez hiçbir batılı iktibasçı bilemezdi: Türkolog değillerdi." Gazimihal burada çok önemli bir ipucuna yaklaşmış ancak ikele sözünün ikili, igil sözünün ise iki kul anlamına gelebileceğini fark edememişti.

Türkler çalgılarını adlandırırken, yaygın olarak tel sayısından yola çıkıyorlar, iki+kıl=igil, ikili, çiftetelli, ikitelli, üçtelli gibi Türkçe adların yanı sıra dutar, setar, şeştar gibi Farsça isimler de kullanıyorlardı. Bu çalgı adlandırma geleneği de ikliğ sözünün iki kullu kökünden gelmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Anadolu'da kemençelerin tel sayıları üçe çıktıktan sonra ikliğ adı da kullanılmaz olmuştur.¹⁴⁰

Wilhelm Radlov, uzun müddet yaptığı Sibirya gezilerinde yukarıda mezkûr müzik aletlerinden de bahsetmiştir: Abakan Tatarları musikiye batı komşularına nazaran daha fazla düşkünderler; çünkü dört çeşit musiki aletleri vardır. Burada Altay'lılardan bahsederken anlatmış olduğum ney ile gitaradan başka kemana benzeyen kobıs ile ifi vaziyette kullanılan ve tgattagan adı verilen bir nevi harp da gördüm. Derin bir kazan şeklinde olan kobıs'ın uzun bir sapı vardır. Bu aletin ihtizaz zemini, kutu

¹⁴⁰ İ. Gürdal; agm, s. 106

üzerinde geçirilmiş parşömen gibi bir deriden ibaret olup, bunun ortasında büyük ve kenarında da ufak delikler vardır, bunun üzerine, telleri tutturmak için eşik yerleştirilmiştir. Biri ince ses için olmak üzere üç at kılından yapılmış iki teli vardır. Bu alet, çocukların ağaç ok atmakta kullandıkları gibi küçük bir yayla alınmaktadır. Pek tabii olarak yay üzerine de at kılı gerilmiştir. Tyattagan bir arşından fazla uzunluk ve 3–4 karış genişliğinde düz bir sandık üzerinde, uzunluğunca muhtelif kalınlıkta altı tel gerilmiştir. Her telin altında bulunan eşikler, teller gerildikten sonra sağ kısmı ince ve sol tarafı kalın ses verecek şekilde kaydırılmak suretiyle ayalanır. Çalgıcı, tyattagan'ın önüne oturarak sağ eliye kalın tarafın telleriyle tempo tutar. Bu alele usta çalanlara rastladım, fikrimce, aletin sesi daha iyi olduğu takdirde hakikaten çok hoş tesir bırakırdı.¹⁴¹

Ancak bu iki müzik aletinden özellikle çathan Hakas destan icrasının asıl müzik unsurunu oluşturmakta ve belli bir kutsiyeti de içinde barındırmaktadır. Hakas sözlü edebiyatındaki kip-çoohlarda (efsane) çathanın menşesine ve alıptığı nımahları icra eden haycılara dair efsaneler bulunmaktadır. Bunlardan biri Tasha Matr ile Ojen Beg ile ilgili olanıdır: *Tasha Matr ve Ojen Beg Hakasların müzik aletlerini icat edenler olarak da bilinmektedirler. Tasha Matr öldürdüğü rakibini hatırlayarak iki kılı homuzu (hak, homus), Ojenbeg ise yedi kılı çathanı icat etmiş. Ojen Beg öldüğünde karısı çathanı gizli bir mağaraya saklamış. Bu yüzden bu alet Hakaslara miras olarak kalmış. Tashamatr ise müzik aletleri eşliğinde besteler yapıp şarkılar söyleme başlamış.*¹⁴² Bunun yanında şu iki efsaneyi de buraya almayı uygun görüyoruz. Bunların ilki Çathan adını taşımaktadır:

Çok eski zamanlarda Çathan isimli yaşlı bir çoban yaşarmış. Yine aynı devirde zalim mi zalim, halkına çok kötülük eden bir bey hüküm sürmekteymiş ve emrindeki diğer çobanlar da gayet mutsuzmuş.

İşte bu yaşlı çoban halkımın hayatını nasıl mutlu kılabilirim diye düşünmüş ve ince tahtalardan uzun bir sandık yapmış. Bu sandığı döndürüp bir ucundan diğer ucuna kendi atının kollarından yan yana gelecek şekilde yedi kıl germiş. Koyun aşıklarını da alarak kıllara geçirmiş ve aşıkları kaldırıp vurduğunda sandıktan ses çıkmaya başlamış.

---

¹⁴¹ W. Radlov; *age*, s. 143-144

¹⁴² V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *age*, s. 101

O günden sonra her akşam ihtiyar Çathan'ın yanına çobanlar toplanmaya başlamış. Aletten o kadar hüzünlü ezgiler çıkıyormuş ki kurdundan kuşuna kadar tüm hayvanlar bu ezgileri dinliyor ve bunun sesinden büyüleniyorlarmış. Çobanlar da aletten çıkan sesle öteye beriye yayılan sürülerini toplamaktaymış.

Ancak bir gün kötü bir hadise olmuş. Bu güzel aletin hikâyesini duyan sığır gözlü kötü insanlar ihtiyar Çathan'ı öldürüp müzik sandığını alıp götürmüşler.

İhtiyar Çathan'ın da bir torunu varmış. Çocuk, annesinden ok ve yay istemiş. Bu ok ve yayla sağ yanındaki otuz kuşu düşürüyor sol yanındaki kırk avı indiriyormuş.

Annesi ise oğluna hiçbir şekilde karşıdaki yüksek dağı aşmamasını tembihlemiş; ancak çocuk merak ettiği için dağı aşmış ve bir mağaranın yanında bir ev olduğunu görmüş. Eve yaklaşmış evde birçok insanın olduğunu fark etmiş. Aralarında konuşmakta ve yiyecek etlerinin olmadığını söylüyormuş. Bu arada evin yanında birkaç koyunun melemesi duyulmuş ve evdekilerden yedi kara kişi dışarı çıkarak bunları öldürmüşler. Etlerini de eve taşımışlar. Küçük çocuğun da canı et çektiği için oku ve yayı yardımıyla içeriden etlerin bir kısmını almış ve eve getirmiş. Annesinin de canı çok çekmekteymiş ancak bir yandan da sığır gözlüler kötü kişiler olduklarını bildiği için bir yandan da korkmaktaymış; çünkü çocuğun dedesi ihtiyar Çathan'ı sığır gözlüler öldürmüştür.

Ertesi sabah küçük çocuk tekrar evin yakınına gelmiş. İçeride, etleri kimin çaldığına dair bir kavga olmaktadır. Daha sonra evden çıkan yedi sığır gözlü kötü kişi oradan uzaklaşmışlar. Çocuk ise evin kenarına derin bir çukur kazmış ve üstüne de kabuklar koyup kum yığmış. Sonra da eve girip dedesinden kalan aleti alıp çalmaya başlamış. Aletin sesine gelen mal davar tek tek çukura düşmüşler. Oğlan onları taşlarla kapatıp çok sağlam hale getirip yere gömmüş. Dedesinin müzik sandığını alıp çalmaya başlayınca mağaralı sarp kayadan bir kapı açılmış ve tüm mal davar kapıdan çıkmış.

Oğlan ihtiyacı olan herkese eşitçe hayvanları dağıtmış ve herkes mutlu olmuş. O günden beri de halk bu müzik sandığına ihtiyarın adına saygı gösterip *çathan*, oğlana da *haycı* adını vermiş.¹⁴³

Bir diğer efsane de *Haycı Paşa Çathan* (Haycı ve Çathan) adını taşımaktadır: Günün birinde kötü bir ağaç evde Tardan isimli bir kadın ve küçük oğlu Sankay

¹⁴³ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi; *age*, s. 122-124

yaşamaktaymış. Tardan çocukluğundan beri zengin birisinin yanında çalışmakta, işi bittikten sonra eve geldiğinde yorgun olsa bile oğlu Sankay'a mutlaka bir masal anlatırmış. Bu masallardan biri de şöyleymiş: Kara Han adlı kötü bir hükümdar kızına âşık olan bir genci yakalatmış ve bir çukura atarak eğer gerçekten yaşamak istiyorsan bu taşı itip içinden çık diyerek çukurun ağzını kapatmış. Gel zaman git zaman Kara Han oğlanı hatırlamış ve gidip şunun kemiklerine bir bakayım diyerek çukuru açtırmış ki çukura attığı oğlan hâlâ yaşamaktaymış. Çocuk kızı çok sevdiği için hâlâ yaşadığını söylemiş; bunun üzerine Kara Han sen adam değil ancak örümcek olursun diyerek onu örümcek etmiş.

Örümcek olan oğlan ormana gidip ağaçtan ağaca ağ örmüş; o ağlar da sihirli ağlarmış ve gelip geçenler bu ağlara değdikçe güzel şarkılar ve türküler işitiliyormuş.

Bu masalı dinleyen küçük Sankay sıkça ormana gidip o örümceği aramaya başlamış. Annesi ise bunun bir masal olduğunu ama çok istiyorsa kendi saçlarını alıp ağacın arasına çekmesini belki o zaman örümceğin şarkısını duyabileceğini söylemiş. Bu olayı duyan köydekiler eve gelerek Sankay'ın çalmasını istemişler. Sankay dışarı çıkıp *çathan* çalıp şarkı söylemiş ve annesinin saçları tel tel altın olmuş. Tüm halk mutlu olmuş ve Sankay yaşlandığında da onun çocukları haylayamayayı bırakmamışlar. İşte bu yüzden de Hakas yerinde hâlen daha haycılar bulunmaktaymış.¹⁴⁴

2.4. Hakas Türklerinin Destanları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Hakas Türklerinin yaşadığı coğrafyadaki halk bilim araştırmaları ve derlemeleri Çarlık Rusyası zamanında başlamıştır. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra bu faaliyetlerin başlamasıyla yerli ve yabancı birçok araştırmacı ve Türkolog yaptıkları bu derleme ve araştırmalarını yayınlamıştır.

Sibirya Türklerinin yaşantısı, dili, dinî inancı, edebiyatı gibi alanlarda çalışan bazı bilim adamlarını şu şekilde sıralamak mümkündür; Julius Klaprot, M.A. Kastren, Korotov, V. Titov, Stepanov, N.A. Kostrov, Adrianov, Klemens, V.V. Radlov vb.dir.¹⁴⁵

---

¹⁴⁴ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi; *age*, s. 124-125

¹⁴⁵ N.F. Katanov; *Bilimsel Eserlerinden Seçmeler-Hakas Folkloru Etnografyası Metinleri*, TÜRKSOY Yay, Ankara 2000, s. 195

Bu araştırmaların başlangıcı 1840 yılında M.A. Kastren iledir. Finlandiyalı bir bilim adamı olan Kastren, Hakaslar'da kahramanlık destanlarının mevcut olduğunu tespit ederek yazılarında belirtmiştir. Derleme metninin nesir şeklinde olması bile bilimsel çevrelerde yeni bir ufuk açmıştır. Hakas tarihinde halk bilimi ürünlerinde tarihinde halk bilimi ürünlerinden Hanza Beg ile ilgili efsaneyi M.A. Kastern derlemiştir. Bu halk bilimi ürününde, cesur *Hanza Beg*'in kendi çevresinden gördüğü mücadele ve yenildikten sonra saklanması anlatılmaktadır.¹⁴⁶ Kastren'in şamanist Minusin Türkleri arasında tespit ettiği on beş destanın Almanca tercümelerini 1859 yılında "Heldensagen der Minischen Tataren" adıyla Almanca tercümelerini yayınlayan Schiefner bu esere yazdığı önsözde Minusin destanlarında bazı karakteristik noktalarını kaydetmiştir.¹⁴⁷ Yine N.A Kostrov, "*Kızıl Tatarları*" ve "*Minusinsky Tatarlarının Yaşam Tarzı*" adlı çalışmalarında *Hanza Beg* ve *Taganah Matır* hakkında tarihî efsanenin özeti eksik metinler ile de olsa bulunmaktadır.¹⁴⁸ Anlaşılan bu tarihî efsane kavramıyla halkı hafızasından silinmeyen önemli tarihî olaylar ve geçmiş dönemdeki şöhrete kavuşmuş hükümdarlar ile kahramanlar hakkındaki efsaneler olan *irgioohlar* kastedilmektedir.

Bir diğer araştırmacı olan V. Titov'un "Minusin Tatarlarının Kahramanlık Destanları" *Bogatırskiye Poemi Minüsinsk Tatar* (Vestnik GO XV 1859; kitap halinde St. Petersburg 1856; "Etnogr. Sbornik" 1858 c. IV) adlı eseri de yine Hakas Türklerinin destanları üzerine yapılan bir diğer çalışmadır.¹⁴⁹

Hakas Türkleri'ne ait halk edebiyatı örnekleri üzerine çalışan isimlerden en önemlileri ise Wilhelm Radlov¹⁵⁰ ve yine kendisi de Hakasların Sagay boyuna mensup Nikolay Federoviç Katanov'dur.¹⁵¹

Rus Türkolog Vilhelm Radlov tarafından yapılmıştır. Kısa adı Proben olan, *Proben Der Volkslitteratur Der Turkischen Stämme* adlı on ciltlik eserin ikinci ve dokuzuncu ciltleri Hakas Türklerinin ve Hakasları oluşturan boyların dil ve edebiyat

¹⁴⁶ V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva;"Hakas Halk Bilimi Araştırmaları Tarihi", akt. Ulanbek Alimov, Prof. Der. Fikret Türkmen Armağanı, İzmir 2005, s. 143

¹⁴⁷ A. İnan; "Türk Destanlarının Karakteri", Makaleler ve İncelemeler II, TTK Yay, Ankara 1998, s. 202

¹⁴⁸ V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *age*, s. 143

¹⁴⁹ A. İnan; *agm*, s. 202

¹⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Temir; *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri Hayatı-İlmi-Kişiliği-Eserleri*, TDK Yay, Ankara 1991, 191 s.

¹⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fikret Türkmen; "75. Ölüm Yıldönümünde Türk Soylu İlk Türkolog Nikolay Federoviç Katanov", Türk Dili Dergisi, S. 545 s. 483-490 // İrina Kokova; *Nikolay Federoviç Katanov*, ev. Muvaffak Duranlı, TDK Yay, Ankara 1998, s. 121

numunelerine ayrılmıştır. *Proben*'in ikinci cildinde “*Abakan (Sagay, Koybal, Kaç), Kızıl ve Kumul Ağızları* (1868)”, dokuzuncu cildinde ise “*Uranhay, Soyon, Abakan-Tatar, Karagas* (1907)” Türklerine ait halk edebiyatı metinleri bulunmaktadır. Son ciltteki metinleri Nikolay Federoviç Katanov derlemiş ve çevirmiştir. Radlov'un yayınladığı eserin dokuzuncu cildinde şu destan parçaları bulunmaktadır: *Ay Mökö* (638 mısra), *Puga Deke* (780 mısra), *Han Mergen* (920 mısra), *Altın Taycı* (580 mısra), *Altın Pırkan* (1630 mısra), *Han Tögös* (725 mısra), *Han Mergen* (531 mısra), *Ay Tolızı* (1591 mısra), *Kara Par* (1010 mısra), *Tarba Kinşi* (788 mısra), *Ay Mergen* ve *Altın Kus* (3825 mısra), *Altın Mergen* (1003 mısra), *Sugjul Mergen* (2445 mısra), *Kartaga Mergen* (1357 mısra), *Han Mergen ile Ay Mergen* (1455 mısra), *Kara Tığan Han ile Suksağal Han* (645 mısra), *Ay Kanat* (114 mısra), *Mergen ve Joltay Mergen* (1703 mısra) , *Kulatay ile Kulun Taycı* (960 mısra).¹⁵²

Bu destan parçaları Hakasların Sagay, Kaçın, Koybal ve Kızıl boylarından derlenmiştir. Bunlar her ne kadar manzum olup tamamen destan özelliklerini haiz ise de Radlov, eserinde bunları “*märchen*” (masal) olarak adlandırmıştır.¹⁵³ Bu *masal* parçaları içinde mensur olanları da bulunmaktadır ki bunlar da kahramanlık efsaneleri olsa gerektir. Bu mensur parçalar *Sunu Matır* ile *Tasha Matır* adlı anlatmalardır.

N.F. Katanov ise yukarıda isimleri verilen ve Radlov tarafından yayımlanan destanlardan yola çıkarak Hakas alıptığı nımahlarını genel bir değerlendirmeye tâbi tutmuş destanların genel husûsiyetleri hakkında şunları söylemiştir: *Her kahramanlık destanı az ya da çok halkın din, dünya görüşü, Tanrıları'nın gücü, ölümden sonraki hayat, diğer halklarla olan ilişkilerinin yansıdığı berrak bir ayna gibidir. Destanlar her zaman geceleri, akşamdan sabaha kadar, bazen eğer destan uzunsa üç gece boyunca, gırtlaksı, kısık, tek düze sesle anlatılır. Destan her zaman kopuz eşliğinde söylenir. Destana değişik bir ses tonuyla söylenen nakaratla başlanır. Bunlar, Rusların “goy”, “lyuli”, “fit” vs. şarkılarına benzer. Destancı her zaman yanan ateşin önünde deri veya keçe üzerinde oturur. Çadırın için sessizlik hâkimdir. Yerli halk, destanın kısık bir sesle söylenmesinin büyüülü ve esrarengiz bir hava verdiğini söylerler. Destanlar bazen nakaratsız da anlatılır. Destan kahramanları çoğunlukla atlarının ismiyle anılır. Çünkü*

¹⁵² W. Radloff; *Türklerin Kökenleri Dilleri ve Halk Edebiyatı*, EKAV Yay, Ankara 1999, 810 s.

¹⁵³ K. Reichl; *age*, s. 148

onların kahramanlıklarında atlarının büyük katkıları vardır. At, kahramanın bu dünyada olduğu gibi öbür dünyada da yoldaşdır. Bu yüzden bir erkek öldüğü zaman, öbür dünyada efendisine hizmet edeceği düşüncesiyle onun çok sevdiği atını da öldürürler. Ayrıca, eyerini, tütün kesesini, bir çuval dolusu yiyeceği de beraberinde gömerler. Kahramanlık destanlarında geçen denizler özel bir isimle anılmazlar. Denizler, sadece, kara, ak, kızıl, mavi ve ılık sıfatlarıyla nitelendirilirler. Destanda anılan hanlar ise, ak, altın, mavi, lacivert ve kızıl şeklinde vafedilir. Destanlarda sık sık geçen altın ve gümüş, masallardaki çelik ve demir kadar önemlidir. Destanlarda genellikle 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 30, 40, 50, 60, 70, 90, 100, 600, 700, 900 sayılarına rastlanır. Yeryüzünü güneşle aydınlatan gökte oturan yedi veya dokuz Tanrı, kahramanların yardımıyla yeraltı dünyasının hâkimi, Erlik Han'a tâbi olan şeytan şeklindeki kötü ruhlarla savaşıır. Bundan başka, Altay ve Hakas Türklerinin masallarında ve inançlarında geçen dağ iyesi, su iyesi ve ateş iyesi gibi gözle görülmeyen ruhlar da vardır. Kahramanın mesken tuttuğu yer, ya yeryüzünün bir köşesinde, ya deniz kıyısında yahut da dağ eteklerinde bulunur. Orada kahramanın geyik derisinden yapılan çadırı durmaktadır. Kahraman çok güçlüyse, altın veya gümüşten yapılan çadırlarda yaşar. Altın ve gümüşten çadırda yaşayan güçlü kahramanın çadırı güneşte parıl parıl parlayarak göz kamaştırır. Çadırda bulunan sandıklarda kahramanın elbiseleri, eşyaları ve serveti saklanır. Çadırın önünde, kahramanın ve misafirlerinin atlarını bağladıkları altın direk bulunur. Çadırın etrafında ise, at, koyun ve boğa sürüleri bozkırlara yayılıp otlamaktadır. Destanlarda kahraman, sahneye daha çocukluk çağında çıkar. O, henüz iki yaşındayken yayla ok atabilir. Seyrek olarak, üç, beş veya yedi yaşlarındaki kahramanlara da rastlanır. Kahraman dokuz yaşına geldiğinde olgunlaşmış sayılır ve yülkünün içinden kendisine at seçer. Seçtiği atı organla yakalar ve onu kendisine eş seçme hakkına sahip olur. Düğün sırasında, ziyafet verilir. Ziyafete diğer kahramanlar da gelir ve bol bol rakı içerler. Eğer gelinin anne ve babası hayatta iseler, kahraman kendisi ve karısı için yeni bir çadır kurar. Eşi, kahramanın sadık dostu ve güvenilir danışmanıdır. Atının tüyleri ve yelesi güneş ve ay gibi parlar. Kahramanların silahları destandan destana, mızrak, ok ve yay şeklinde değişiklik arz edebilir. Onun elbisesi ise, genellikte zırhtır.¹⁵⁴

---

¹⁵⁴ N.F. Katanov; age, s. 196-197

Bölgedeki araştırmaların ikinci ayağını ise Bolşevik İhtilalinden sonraki dönem oluştırmaktadır. Bu dönemdeki ilk araştırmacılar arasında N.P. Dırenkova'yı sayabiliriz. Kendisi daha çok Şor Türkleri arasındaki tetkikleriyle tanınmakla birlikte *Şorskiy Folklor* adlı eserinde az da olsa Hakas halk bilimi ürünlerinden örnekler bulunmakta, Kırgız ve Sagay boyları hakkındaki bazı efsaneler eserinde bulunmaktadır. 1944 yılında Hakas Eli'nde açılan *Hakas Dili, Edebiyatı ve Tarihi İlmi Araştırmaları Enstitüsü*'nde halk bilimi araştırmaların yeni bir dönemle birlikte yetenekli haycılar tespit edilmeye, folklor ürünlerinin derlemesi amacıyla folklor heyetleri tertip edilmeye ve haycılarla ilgili toplantılar düzenlenmeye başlanır.¹⁵⁵ Özellikle V.İ. Domojakova'nın *Alptığ Nımah* adlı eseri Hakas destanları araştırmaları açısından bu döneme ait önemli eserlerdendir. Yine 1950–1960 yılları arasında T.G. Taçeyeva birçok kahramanlık anlatısı ve bunlarla birlikte masallar ve efsaneler de derlemiştir. 1972'de ise M.A. Ungsvitskaya'nın yazdığı "*Hakas Halkının Poetik Geleneği*" adlı eserdeki "*XIII-XVII. Yüzyıllar Moğol Cungar İstilaları Dönemindeki Tarihi Kahramanlık Destan ve Efsaneleri*" adlı bölümde Tasha Matır, Sibdey ve Sibe, Kote Han, Abahay Pahta ve İr Toħın gibi kahramanlık anlatımları verilmiş ve yazar tarihî efsaneleri inceleyerek günümüz Hakasların Yenisey Kırgızları ile genetik bağlarını ortaya koymuştur.¹⁵⁶

Son yıllarda ise folklorculuğunun yanı sıra sosyal antropolog ve tarihçi yönleriyle de ön planda bulunan Hakas araştırmacı Viktor Yakovleviç Butanayev son kırk yıldır yazdığı kitap ve makaleleriyle bu konulara değinmektedir.

Ülkemizde Hakas Türkleri ile destanları üzerine diğer Türk boylarına nazaran çok yoğun bir çalışma yapılmamıştır. Biz, bu bölge Türkleri üzerine ilk yazıları Abdülkadir İnan ve Ahmet Caferoğlu'nda bulmaktayız. Özellikle Abdülkadir İnan'ın bu bölge Türklerinin halk inançları, edebiyatları ve tarihi üzerine yazdığı makaleler ilk ve aydınlatıcı olmasından dolayı önemlidir. *Kaynakça* kısmında çalışmaların künyeleri verildiği için burada tekrarlamayı gerekli görmüyoruz.

Hakas destanlarına ait çalışmalar ise daha çok 1990'lı yıllardan sonra yapılmaya başlanmıştır. Ülkemizde Hakas destanları üzerine yedi adet çalışma yapılmıştır. Bunların ikisi yüksek lisans tezi olup incelemeler dil üzerine yapılmıştır. Tezlerin

---

¹⁵⁵ V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *agm*, s. 146

¹⁵⁶ V. Ya. Butanayev-I.I. Butanayeva; *agm*, s. 146-147

metinleri *Han Mirgen*¹⁵⁷ ve *Altın Taycı*¹⁵⁸ destanlarıdır. Dil incelemesi ve metin (transkripsiyon-aktarma) kısımlarından oluşan destanlar Hakas Türkleri arasında yaygın olarak bilinen destanlardandır. Diğer bir çalışma *Altın Arıĝ*¹⁵⁹ Destanı üzerinedir. Bu çalışmada Hakas Türklerinin tarihinden ve destanlarından ana hatlarıyla bahsedilip destan metni Türkiye Türkçesi aktarımı ile verilmiştir. *Huban Arıĝ*¹⁶⁰ destanı da üzerinde çalışılan bir destan olup destan metninin transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesi aktarması şerhli bir şekilde verilmiştir. Hakas Türklerinin destanları üzerine yapılan son çalışma Şubat 2007 yılında yapılmış olup çalışmanın metnini *Altın Çüs*¹⁶¹ adlı destan oluşturmaktadır. Destan Hakas Eli hakkındaki son bilgilerle güncellenmiş olup Hakas Türkçesine ait bazı dil özellikleri, metin (transkripsiyon-aktarım), sözlük ve dizin ile zenginleştirilmiştir. Bu ilmî çalışmalar yanında Hakas destanlarından *Huban Arıĝ*¹⁶² ve *Han Mirgen*¹⁶³ nesre çevrilerek roman halinde yayınlanmıştır. T.C. Kültür Bakanlığı'nın yayınları arasından çıkan Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi'nin 25. cildi Hakas Edebiyatı'na ayrılmış olup bu ciltte de *Ay Huuçin*, *Altın Çüs*, *Hus Azıraan Altın Hus*, *Altın Taycı*, *Kara Hushun* ve *Han Mirgen* destanlarından parçalar verilmiştir. Yine Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları tarafından çıkarılan *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* adlı eserin 5. cildinde *Ak Çibek Arıĝ*, *Kara Kuzgun*, *Altın Çüs*, *Hus Azıraan Altın Hus* ve *Han Orba* adlı destanların bazı kısımları bulunmaktadır. Her iki eserdeki mezkur metinlerin aktarmaları Doç. Dr. Ekrem Arıkoĝlu tarafından yapılmıştır.

Şu yukarıda saydığımız muhtelif çalışmaların yanı sıra Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu'nun bünyesinde ve Prof. Dr. Fikret Türkmen başkanlığında müteşekkil *Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi*'nde de diğer Türk boylarının destanlarıyla birlikte Hakas destanlarına da yer verilmiştir. Proje kapsamında şu Hakas destanları

---

¹⁵⁷ Ümmügülsüm Macit; *Hakas Kahramanlık Destanlarından Han Mirgen İnceleme-Metin-Aktarma*, dan. Yard. Doç. Dr. Ekrem Arıkoĝlu, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Van 1999

¹⁵⁸ Ercan Demir; *Hakas Kahramanlık Destanlarından Altın Taycı İnceleme-Metin-Aktarma*, dan. Yard. Doç. Dr. Ekrem Arıkoĝlu, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Van 2001, 116 s.

¹⁵⁹ Fatma Özkan; *Altın Arıĝ Destanı*, Bilig Yay, Ankara 1997, 494 s.

¹⁶⁰ Timur Davletov; *Huban Arıĝ Hakas Türklerinin Kadın Yiĝitlik Destanı*, TÜRKSOY Yay, Ankara 2006, 283 s.

¹⁶¹ E. Şahin, *age*, 239 s.

¹⁶² Timur Davletov; *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arıĝ*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2005, 394 s.

¹⁶³ Timur Davletov; *Hakas Kartalı Han Migren*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2005, 204 s.

neşredilecektir: *Albıncı, Alıp Mökö, Altın Çağa, Altın Çuş (Çüs) , Altun Tabat, Altun Tajdzu (Taycı), Ay Dolay, Ay Mirgen, Kara Hushun, Kuçun Küreldey, Ocheng (Öjen Bey) Pig, Ool Han Pohtu Kiris.*

2.5. Hakas Destanlarının Teşekkül Devri

Hakas *alıptığ numah*ları konusunda değineceğimiz bir diğer nokta ise bu destanların teşekkül devirleriyle ilgili olup bu devirlerle ilgili bazı araştırmacıların görüşleri bulunmaktadır. Yukarıda ismini zikrettiğimiz M.A. Ungvitskaya Hakas destanlarının metinlerini ölçü alarak alıptığ *numah*ları Tagar-Taştık dönemine kadar çıkararak mitolojik ve tarihî devirlerin birçok numunesinin Hakas destanlarında bulunduğunu söyler.¹⁶⁴

Güney Sibirya bölgesindeki araştırmaları yöneten ve bulguları yorumlayan arkeolog Mikhail P. Gryaznov'a göre de, Türk destanlarının teşekkülü ve konularının ortaya çıkışı M.Ö. VII-VI asırlar ile M.S. I. asırlar arasında olmuştur. Gryaznov, bu dönemde, Orta Asya ve Doğu Avrupa atlı göçebe kavimleri arasında yayla ve hayvan sürülerini elde etmek için sürekli olarak devam eden savaşlarda, halkın hayranlığını kazanan cesur ve kudretli savaşçıların ortaya çıktığını ve ilk kahramanlık efsanelerinin bu savaşçılar etrafında teşekkül ettiğini ve ilk kahramanlık destanlarının bunlar etrafında olduğunu düşünmektedir.¹⁶⁵

V.M. Jirmunskiy ve Muhtar Avezov ise Kül Tigin ve Tonyukuk Âbideleri ile Altay, Sayan ve Hakas Türklerinin destanları ile Manas destanı arasında bir ilişki kurulabileceğini belirtmiştir.¹⁶⁶

Hakas destanlarına ve destancılık geleneğine son verirken bilhassa da Güney Sibirya Türk boyarının destanlarında veya kahramanlık *anlatmalarında* görülen tür konusuyla ilgili soruna kısaca değinmek istiyoruz.

Yukarıda defaatle bahsedildiği gibi Hakas Türklerinde *numah* hikâye, masal, efsane gibi mensur edebî türleri karşılarken *alıptığ numah* kahramanlık destanı anlamındadır ve tabiatıyla manzum bir türü karşılar. *Tıva sözlü geleneği*

¹⁶⁴ F. Özkan; *age*, s. 5

¹⁶⁵ Ö. Çobanoğlu; *age*, s. 36

¹⁶⁶ F. Özkan; *age*, s. 7

araştırmalarında karşılaşılan pek çok sorunun Güney Sibiryaya sahasında yaşayan diğer Türk toplulukları (Altay, Hakas, Şor) için de söz konusu olduğudur.¹⁶⁷ Bu yüzden biz de konuya bu görüş çerçevesinde bakmayı, genel sorunu Güney Sibiryaya ve diğer bazı Türk boylarının sözlü anlatılarındaki bazı türler içinde değerlendirmeyi uygun buluyoruz. Aynı durum “tool” ve “maadırlıg tool” (Tuva Türkleri), “çörçök” ve “kay çörçök” (Altay Türkleri), “şörçek/nıbak” ve “kay şörçek” (Şor Türkleri), “comok” ve “cöök comok” (Kırgız Türkleri) isimlendirmelerinde ve türlerinde de bulunmaktadır. Doç. Dr. Mehmet Aça bu tür anlatı metinlerinin isimlendirmesindeki benzerliğin büyük oranda Rus araştırmacıların kullandıkları bazı terimlerden kaynaklandığını belirtmektedir.¹⁶⁸ V.İ. Verbitskiy, G.N. Potanin ve V.M. Jirmunski gibi araştırmacılar eserlerinde Altay kahramanlık destanları ya da arkaik destanlarını “skazka” (masal) ve “bogatırskaya skazka” (kahramanlık destanı) olarak vasıflandırmışlardır. Özellikle Jirmunski, Altayların “Alp-Manas” destanındaki masal öğelerini ayırdıktan sonra bunun bir kahramanlık masalı olduğu neticesine ulaşmış, Kazak destanlarının ise tarih öncesi çağlarını araştırıp destanın başlangıçta, masal, hikâye, şecere şeklinde söylendiğini yavaş yavaş masal öğelerinden arınıp tarihî gerçeklerin destana dönüştüğü fikrine gelmiştir.¹⁶⁹ A. Kalaçev, A.S. Orlov ve A.L. Koptelov “bilina” (destan, kahramanlar hakkındaki destanlar), N.A. Baskakov ve L.P. Potapov ise “geroçeskiy poema” (kahramanlık şiiri) olarak adlandırırken, Malov’un görüşlerini destekleyen N.K. Dmitriev de Altay efsanelerinin kahramanlık destanlarının parçaları ve destandan masala geçişin en güzel örnekleri olduğunu söyler. İ. V. Puhov ise Jirmunski’nin kahramanlık destanının çeşitli özelliklerini göz önünde tutmadığını, içeriğin kahramanî karakterde olmasının bu tür metinlerin kahramanlık destanı olarak değerlendirilmesinde en önemli delil olduğunu söylemektedir. Yukarıda Hakas destanları üzerine yapılan çalışmalar bahsinde belirttiğimiz gibi W. Radlov da, N.F. Katanov tarafından derlenen destan parçalarını da *märchen* (masal) olarak tesmiye etmişti.

¹⁶⁷ Mehmet Aça; “Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu”, Milli Folklor Kış 72, 2006, s. 86

¹⁶⁸ M. Aça; *agm*, s. 92-93

¹⁶⁹ Şakir İbrayev; *Destanın Yapısı*, akt. Ali Abbas Çınar, AKMB Yay, Ankara 1998, s. 65

Şu yukarıda kısaca örneklerini vermeye çalıştığımız tür veya isimlendirme karışıklığını Şor Türklerinin kahramanlık destanları ile ilgili araştırmalar yapan ve nihayetinde bir eser veren Metin Ergun ise şu şekilde açıklamaktadır: *Batı literatüründe “tale/folktale” kavramı içinde değerlendirilen masal ile “epos” terimi altında ele alınan destan/kahramanlık destanı türünü birbirinden ayıran belli özellikler vardır. Bu iki türün arasındaki en temel fark, destanın manzum, masalın ise mensur olmasıdır. Bütün dünya geleneklerindeki bu temel fark, Şor destan ve masalları için de geçerlidir. Bununla birlikte, Şor destanlarının bir kısmı, zamanla bozulmuş, kısalmış ve mensurlaştırmıştır. Mensurlaşan bu metinler, acemî kayçıların ve esas işleri masal anlatmak olan “nıbahçı”ların ağzında, masallarla anlatılarak gitgide masallaşmışlardır. Bu form değişikliğinde, kayçılık geleneğinin zayıflaması ve bozulması da etkili olmuştur. Gelenek zayıfladıkça, usûlü-erkânı değişmiş, bu değişiklikle birlikte uzun soluklu kahramanlık destanları da bozulmuş ve konusu kahramanlık olan masallara dönüşmüştür. Bu husus, Şorların dışında Altay, Tıva, Kazak, Kırgız vd. Türk gruplarının geleneklerinde de görülür. Araştırmacılara göre bu metinler destandan masala geçişin en güzel örnekleridir.*¹⁷⁰

---

¹⁷⁰ Metin Ergun; *age*, s. 37

II. BÖLÜM

1. HAN ORBA DESTANI

1.1. Han Orba Destanı Hakkında Genel Bilgiler

Han Orba Destanı, Hakas Türklerinin zengin destan geleneğindeki destanlardan biridir.

Elimizdeki metin Türk Dil Kurumu kütüphanesinde *Fil.A/9380* numara ile kayıtlı olup üzerinde çalıştığımız kitap destanın aslının fotokopisidir. Kitap 207 sayfadan oluşmakta ve künyesi haricinde gerek destan gerek destanın haycısı gerekse destanı haycıdan derleyen kişi hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Kitabın bazı sayfalarına eseri daha somut bir hale getirmek için resimler de eklenmiştir.

Han Orba destanının elimizdeki metni 8452 mısradan oluşurken destanın asıl hacmi bu kadar değildir. Çalışmamıza kaynaklık eden Han Orba destanının asıl metni 8622 mısradan oluşmakta ancak TDK kütüphanesindeki metnin 25–195. mısraları eksiktir. Biz bu eksikliği AKMB yayınlarından çıkan *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi* adlı eserin beşinci cildinde yer alan ve aktarmalarını Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu'nun yaptığı Hakas Türklerine ait olan destanlar içinde mevcut Han Orba destanından tamamladık ve kendi çalışmamızın metnine ekledik. Destanın eksik olan kısmı yukarıda bahsettiğimiz eserin 431. ve 435. sayfalarından tamamlanmıştır.

Destan, Hakas haycılarından *Semyon İvanoviç Şulbayev* (Семён иванович шулбаев) tarafından haylanmış, *Alevtina Konstantinoviç Maytakova* (Алевтина Константиновна Майтакова) tarafından yazıya geçirilmiştir.

Alevtina Konstantinoviç Maytakova, 1932 yılında Hakas Eli'nin Taştıp Rayonunda doğmuş 2005 yılında da ölmüştür. Abakan Devlet Pedagoji Enstitüsünü bitiren Maytakova, 1989 yılında derlemiş olduğu Han Orba destanı ile birlikte yine aynı

haycı olan Semyon İvanoviç Şulbayev'den 1995–1996 yıllarında Huban Arıĝ adlı destanı da derlemiştir.¹⁷¹

Han Orba destanının haycısı olan Semyon İvanoviç Şulbayev ise, 1923 yılında Taştıp bölgesindeki Ançul köyünde dünyaya gelmiştir. Aynı köyde yedi yıllık ilkokul eğitimini bitirdikten sonra İkinci Dünya Savaşı'nda Tihooke-Anskay filusunda memurluk görevinde bulunmuştur. Savaşın bitiminde tekrar kendi köyüne dönen Şulbayev burada köy heyetinde başkan olarak çalışmış, aynı bölgenin orman idaresinden de emekli olmuştur. Şulbayev, bölgede çıkarılmakta olan Hakasça gazetelerde gönüllü olarak çalışmış ve muhabirlik yapmıştır. Semyon İvanoviç Şulbayev, 1992'de 69 yaşında ölmüştür.¹⁷²

1.2 Han Orba Destanının Şekil Özellikleri

Destanlar diğer manzum türlerden biraz daha farklı olarak dörtlükler halinde değil daha çok tüydek adı verilen ve Batı Edebiyatındaki karşılığı ile tirad olan birbirini takip eden mısralar kümesinden oluşmuş nazım şekilleridir. Araştırmacı Grebnev bu konuda şunları söylemektedir: “Genelde dizeler belirli bir kıta ya da bent oluşturmadan uzun ve sonunda duyguyu vurgulayıcı kelimeler bulunan bir tiradı meydana getirmektedir.” Bu durum Kazak destancılık geleneğindeki cır'a, Kırgız destanlarındaki corgo söz'e benzeyen bir durumdur. Bu şekil özelliğinde her çeşit kâfiye görülmekle birlikte Türk'ün millî vezni olan yarım kâfiye veya assonans kâfiye de görülebilir. Bunlarla birlikte mısra başı kâfiyeleri olarak da adlandırılan ve aynı sesin tekrarıyla oluşturulan anafor'u da buna eklemek mümkündür. Türk destanındaki bu şekilî durum yalnızca Kazak ve Kırgız destancılığında değil Karakalpak, Altay, Hakas, Tıva ve Şor destanlarında da görülmektedir.¹⁷³

Ancak manzum mısraların iki tipi destanlarda oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. 7 ve 8'li mısra ile 11 ve 12'li mısra. İlk gruptakiler genellikle uzunluğu kararsız olanlarda kullanılırken, ikincidekiler hâkim bir şekilde düzenli kıtalarda kullanılır. Bunlardan ikinci olanlar muhtemelen yenidir ve daha çok aşk hikâyelerinde ve klâsik edebiyat etkisinin kuvvetli olduğu Türk boyları arasında

¹⁷¹ <http://nbdrx.ru/chit/lm/sph.asp>

¹⁷² *Huban Arıĝ II* Alıptıĝ Nımah , Hakas Kniga İzdatelstvozı, Abakan 1996, s. 3

¹⁷³ M. Ergun-M. Aça; *age*, s. 30-31

görülmektedir.¹⁷⁴ Destanlardaki genel şekli temayül bu şekildeyken bilhassa Güney Sibiry coğrafyası destanlarında durum biraz farklıdır. Bu bölgelerdeki (Altay, Şor, Hakas ve Tuva) kahramanlık destanlarında görülen farklı vezin ve kâfiye serbestliği uzun soluklu ve mütemadiyen devam etmesi lazım gelen kahramanlık destanlarını icra eden destancıların kendilerini katı kurallara mahkûm etmesinden kurtarmaktadır.¹⁷⁵ Bu destanlarda hece ölçüsü standart bir hususiyet taşımaz; bilhassa Altay, Şor, Hakas ve Tıva gibi Güney Sibiry Türk boylarındaki destanlarda 7 ve 8 heceli dizeler, birbirini takip ederken aynı metin içerisinde 4, 6, 8, 9, 10, 11, 13 vd. heceden oluşan dizelere de sık sık rastlamak mümkündür.¹⁷⁶

Aşağıda destanın farklı bölümlerinden alınmış olan mısralar ve karşılarında da hece sayıları bulunmaktadır. Görüldüğü üzere hece sayılarında genel bir temayül bulunmamaktadır:

- Xan/nıĝ a/a/nañ kĭ/rĭ/bĭs/tĭr. (9)
A/lıp kĭ/zĭ Xa/ra Xan a/a/ĝa (10)
Ar/ĝa urt/ta pa/sır/tır. (7)
A/nın ip/ĭ/zĭ Xa/ra Xan a/a/ĝa (11)
Üs as/tıĝ o/o/la/ĝas/tıĝ pol/tır, (10)
Po/zı al/tı ay xa/rın/nıĝ xal/tır. (10)

(35-40)

Yukarıdaki mısralarda ağırlıklı olarak 10'lü hece ölçüsü kullanılmıştır. Bununla birlikte a-b-a-b-a-a uyak düzeni ile zengin (-tĭr) ve tam (-ĝa) uyaklar yer almaktadır.

Aşağıdaki mısralarda ise 8'li, 9'lu ve 11'li hece ölçülerinin birlikte kullanıldıklarını görmekteyiz. Kâfiyeler ise zengin uyak (- ĝan, -nar, -tır) şeklindedir:

- İ/kĭ pa/la/zın ĭ/ce kĭ/zĭ, (9)
Xu/cax/ta/nıp, ü/re/e/ne pa/zın/ĝan. (11)
Xa/rax as/xa xar/lıx/xan/nar, (8)

¹⁷⁴ K. Reichl; *age*, s. 189

¹⁷⁵ M. Ergun-M. Aa; *age*, s. 32

¹⁷⁶ M. Ergun-M. Aa; *age*, s. 29

Xa/rax su/u/na pur/lux/xan/nar .	(9)
İ/kĩ xa/rın/das pa/ba/zın kör/ze/ler,	(11)
E/ek sa/ğa/lı in̄/men pas/tır,	(9)
Na/ax sa/ğa/lı par/nın çap/tır,	(9)
Xa/ra pa/zı xa/zar par/tır –	(8)
A/lıp/tñ ki/rĩ/zĩ pol par/tır.	(9)

(4361-4369)

Aşağıdaki son örnekte ise diğer ikisine nazaran farklı hece sayılarının bulunduğu görülüyor. 6'lı, 7'li, 9'lu, 10'lu, 11'li ve 12'li hece ölçüleriyle söylenmiş mısralar bulunmaktadır. Tam (-da, -ıp) ve zengin (-tır) uyaklar bu mısralarda da hâkimdir:

Kün/nĩn or/tı tu/zı sa/rin/da,	(9)
Kök tas/xıl/nı çir/ge pa/tı/ra pa/zıp,	(11)
Kök Pus a/lıp o/dır/tır.	(7)
Kün xo/nıs sa/rin/da,	(6)
Ax tas/xıl/nı çir/ge pa/tı/ra pa/zıp,	(11)
Ti/mĩr So/yın a/lıp o/dır/tır.	(9)
Kün or/tı tu/zı/nañ to/ğır sa/rin/da,	(11)
Sa/rığ tas/xıl/nı çir/ge pa/tı/ra pa/zıp,	(12)
To/ğıs kĩ/zĩ/nĩn xu/ca/ğı çit/pes	(10)
Xa/ra a/lıp o/dır/tır.	(7)

(7362-7271)

Belirli ünlü ve ünsüz tekrarları da şiirdeki ahengi yakalamak ve ritmi tutturmak için gerekli olan formlardandır. K, s, t, p, r, h (x) gibi ünsüzler destanın bütününde sıkça kullanılan ünsüzlerdendir. Bunlarla beraber a, e, ü, i, o, ı, ö ünlüleri de sıklıkla kullanılan ünlülerdendir.

Radlov, 1886'da yayımlanan bir makalesinde, Altay Türklerinin destanî şiirinde kullanılan ölçü hakkında "Altay Tatarları" gibi "gelişmemiş toplumlarda" iki tür işlem olduğundan bahsedip onları şöyle anlatır:

1) *Aliterasyon, ünlü uyumu, hece sayma ve tonlama vasıtasıyla elde edilen kesin bir melodiyle bu manzum mısraları kuşatmak. Bu amaçla, söyleyişi manzum mısralar içinde bölmek.*

2) *Bu manzum mısraların kıtalar içinde kaynaşmasını sağlamak. Başka bir ifadeyle; iç kâfiye ve sondaki kâfiye yoluyla bu mısraları birbirine yakın kılmak.*¹⁷⁷

Aliterasyon (belirli ünsüz tekrarları), asonans (belirli ünlü tekrarları), farklı kâfiyeler vb. âhenk uyumlarıyla birlikte mısra başı ses tekrarları da Han Orba destanında çok sık görülmektedir. Mısra sonu kâfiyeleriyle birlikte mısra başı kâfiyeleri yalnızca Hakas destanlarında değil diğer Güney Sibiry Türk grubu destanlarında da mevcuttur:

Altı künnñ pazında,
Azıp, mindox ölercikser
Altı kün irtip parza,
Arınca xurup, tüzercikser.
Anı pılıp, min pu çirge
Altın köök kibimneñ uçuxtım.
Ada çurtı Xara Xanniñ
Ayın xaların min pİlgem.

(478-485)

---

¹⁷⁷ K. Reichl; *age*, s. 192

Ala xaraxxa körbessñ,
Anı sürïp çitpessñ.
Altanıp müngen adıñnı
Arğa-sümee alıp,
Azıp müüstïg aynanı
Anıñ üstüne odırtarlar.
Arğa-sümee sin kïrerzñ,
Anda sañay ölerzñ.
Altanğan adıñnı pos salzañ,

(613-621)

“Altanıp müngen xızıl çigïrenim,
Aymax çirïne sinneñ çörïp,
Aar çobağnı köp körgebis.
Azar-parar çirimde
Adam osxas polgaziñ.
Azıp-ölceñ tınımnı
Al xalğaziñ köp xati.
Ada çurtınañ sıxxanda,
Azır xanattıg xus polgaziñ.
Am Tas Xannañ Pus Xanniñ çirinde,
Arıg küzim albin, tüssem,
Azıp-ölgen minñ söögimni,
Aymax çirinde xalğispin,
Adam çirïne çitïrerzñ.
Adam çirinde çooxtap pïrerzñ,
Alıp- külügim Xan Mirgen,
Arıg küzi albin,

Aymax çirinde öldi tıp”,

(6411-6428)

Xızıl çigiren at oylaanda

Xara çir çayxal turça,

Xan tigir solxıl turça.

Xan tigirniñ xara puludı

Xara çirzer sabılça.

Xan Mirgenniñ adı soonda

Xara, ax tuban tartıl xalça.

Xannañ xızıl çigiren at

Xıyğan tastıǵ çirçe oylaanda,

Xırax çılǵa ot öspeske,

Xızıl çalınıǵ ot, xaap,

Xan tigirge sıǵara köyçe.

Xan Mirgen körıp parçatsa,

Xara Xanniñ malın sürgen

Xara Molattıñ alıptarı

(874-888)

Xan Orba xıs, acazın körıp,

Xarax çasxa xarlıxça,

Xapax suuna purluxça,

Xan Mirgen, anı körıp,

Xara çirnı xazi teep,

Xatap sireniıp, tudıs sixxan.

(6619-6624)

Çalğıs Xan Çıbek oolğımnañ
Çörege polzın tastaspın.
Çüreeñneñ açınıp, paarsap çör
Çalğıs Xan Çıbek oolğıma.
(6452-6455)

İrkem minıñ çigiren adım,
İrtıp-öler çirıme
İnem polıp çörçeziñ.
İrtıp-ölip min parzam,
İnem çurtınzar nanarziñ”, - tıp,
(6748-6752)

Pus Xannı, çağazınañ xaap,
Puzır xayaa çapsıra sapxan –
Pazı anıñ üze çaçıraan.
Puzır xayazar pazox kırıp,
Pus Xannıñ oolğı Puzır Mirgenni,
(6924-6928)

Toğıs xara püürlernı,
Tazırada körıp, sapxan.
Toğıs xara püürlernıñ
Toğıs pazı üze sabılıtır.
Toğıs xara püürge xubulıp,
Toğıs xara alıp çörceñ poltır.
(8212-8517)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi destanın büyük bölümünde mısra başı kâfiyeler daha çok “a” ünlüsü ve “x” (h) ünsüzüyle yapılmaktadır. Bunun yanında

sayıları ve kullanım frekansları çok yüksek olmamakla birlikte “i”, “ç” ünlü ve ünsüzleriyle bu uyum sağlanmaktadır.

Bu durum aynı bölgeye ait olan Türk boylarının destanlarında da mevcuttur. Mesela Şor Türklerinin destanlarından olan *Kartıga Pergen*'in giriş formelinde bazı sesler mısra başlarında tekrarlanarak mısra başı kâfiyesi oluşturulmuştur:

Purunđı töldüñ sonda poltır,
Emdegi töldüñ adlında poltır;
Ak talaydı kaştada
Albattıg çon çattır,
Ak taskıldı töstede
Ak sirerdig mal turtır.
Albattıg çonniñ paajın pilgen
Ak maldıñ toozın bilbeen
Altın tüktüg ak saraattıg
Altın kaan poltır.
Anıñ abakayı altın köök polğan ...¹⁷⁸

Destanlar çoğunlukla manzum olmakla birlikte mensur ve manzum-mensur karışık olarak da bulunmaktadır. Bu farklılık destanların hangi dönemin özelliklerini daha çok yansıttığını da bizlere gösterir. Dede Korkut Hikâyelerinde olduğu gibi manzum-mensur karışık anlatılar destan ile halk hikâyesi arasındaki geçiş dönemi özelliklerini yansıtmaktadır. Han Orba destanının mevcut yapısı tamamen manzumdur ve hiçbir mensur bölüm bulunmamaktadır.

Destanlarımızdaki bir diğer âhenk unsuru olan ve gerek destan icracısını gerek dinleyiciyi anlatıya bağlayan, bir epizottan başka bir epizota geçişin sinyallerini veren, tek düzeliği ortadan kaldıran ve farklı duygular uyandıran yapı da bağlayış veya geçiş formelleridir. M. Parry, “*Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making: I; Homer and Homeric Style*” adlı eserinde formel ifade sistemini, “aynı ölçü değerine sahip olan ifadelerin bir grubu ve bunların düşüncede yeteri kadar benzer olması ve

---

¹⁷⁸ M. Ergun; *age*, s. 46-47

kelimelerin, onların kullanan şairin onların sadece tek başına formel ifadeler olduğunu değil, aynı zamanda kesin bir tipin formel ifadeleri olduğunu bildiğinden şüpheye yer vermemeli” şeklinde tarif etmektedir.¹⁷⁹ Destancılar, bu tür bağlayış/geçiş formellerinden destan ortasında geçişi sağlamak ve uzun zamanı kısaca ifade etmek için yararlanmıştır.¹⁸⁰

Bu durum Han Orba destanı için de geçerlidir. Destanın başından sonuna dek birçok yerde bu tür formel bağlayış/geçiş ifadelerine rastlamak mümkündür: Kahramanlarımız yeni bir maceraya atılacakları sırada veya farklı bir durum veya duyguyu açıklamayı gerektiren zamanlarda bu formel ifadeler kullanılmaktadır. Han Orba destanında epizotlar arasında veya bizzat epizotların içinde kullanılan formel ifade altmış yıllık altın telli çathanın çalınması ve altın tüylü guguk kuşları altın yapraklı altın ağacın üstünde şakımasıdır. Bu durum farklı ifadelerle destanın başından sonuna kadar yer almaktadır.

Altın Harlıh’ın verdiği altı yıllık vâde dolup Han Orba, Kara Molat’ın yurduna geldiğinde, onun geldiğinin belli olması için altmış yıllık altın çathan çalınır:

Altmış yıllık altın çathan,
Çalınıp, dönüp gelir,
Altın donlu altın guguk
Onunla birlikte şarkı söyler.
İki kulağı da sağır eder.
Han Mirgen, duyup, anlar ki,
Kızıl kır atlı Han Orba kız,
Altı yıl geçtikten sonra
Uzak memleketten ayrılıp,
Şimdi buraya geliyor.

(2551-2560)

Han Mirgen’in yer altının sâkinlerinden bir *ayna* tarafından kaçırılan atı bulunduğu da aynı formeli görmekteyiz:

---

¹⁷⁹ K. Reichl; *age*, s. 211

¹⁸⁰ M. Ergun; *age*, s. 48

Altmış yıllık altın çathan
Altmış şarkıyla gelir.
Altın tüylü altın guguk
Altmış şarkıyla oynar.
Pek aydınlık yer yaratılır,
Beşik gibi sallanır.
Kara yeri titretir,
Gökyüzünü soluksuz bırakır.
Sert toynaklı mal davar tepinir,
Sert bilekli erler vuruşur.
Kapalı gözlerini açınca
Açılan gözlerini kırpınca
Yüksek tepenin üstünde
Kızıl kır at geldi.
Han Mirgen kızıl doru ata bindi,

(2583-2597)

Han Mirgen ve Han Orba sefere çıktıklarında atlarının koşuşları sırasında ortalık altüst olur ve bu durum altın çathanın çalınıp altmış gugugun şakımasıyla belirtilir:

Yiğit iki kardeş, atlarına bindiler.
Halk arasından yürüyerek geçtiler.
Mal davar arasından yürüyerek geçtiler.
Yüksek zirveye çıktılar.
Tüm halka veda edip,
Atlarına binip,
İkisini de kamçıldılar
Kara Han'ın yurdu titredi,
Gökyüzü soluksuz kaldı.
İki at da şahlanıp tepindiğinde,
Altmış yıllık altın çathan

Altmış türküyle çalındı,
Altmış altın guguk
Altmış türküyle oynadı.
Kara şeytanın yurdunda,
Aydınlık yerin üstünde
Adım attı, burnundan nefes aldı
Bunu duymayan yiğit kalmadı,

(2995-3012)

Bu kez yalnızca Han Orba'nın atının koşmasıyla aynı şeyler gerçekleşir:

Han Orba, atının gemini
Tekrar geriye doğru çekip,
Ağasıyla beraber yürür.
Kızıl doru atın üstündeki
Altmış yıllık altın çathan
Altmış türküyle çalındığında
Altmış altın guguk
Altmış çeşit sesle yırladığında,
Ot yetişmeyen kıraç ovalarda
Otlar büyüyerek göğerir.
Ağacın büyümediği çıplak dağlarda
Ağaçlar serpilip, hışırdar.
Saksağanın gezmediği kuru ovalarda
Kuzgunlar cıvıldaşırlar,
Açık olan gökyüzü bulutlanıp,
Kar ve yağmur yağar,
Bulutlarla kaplı gökyüzü,
Açılıp, aydınlanır

(3102-3119)

Han Mirgen ve Han Orba'dan sonra Ay Arıĝ da atıyla dörtnala gider:

Ak sarı atlı Ay Arıĝ kız
Babasının yurdundan ayrıldı.
Gözlerinden yaş aktı,
Ak ipek şal ile gözyaşını sildi.
Üç atı yan yana yürüttüler,
Üç kamçıyı şaklattılar.
Ay Arıĝ'ın yurdu titredi,
Gökyüzünün dibi soluksuz kaldı.
Altmış yıllık altın çathan
Altmış yırla çalınıyor.
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yırla oynadığında
Yeryüzündeki canlıların
Çan sesi gibi kulaklarına yayılıyor.
Gök gibi gürlüyor.

(4022-4036)

Han Mirgen ve Han Orba yeni bir sefere çıktıklarında veya hâliyle yeni bir epizotun başlangıcında, maceranın veya epizotun başlangıcı formel ifadeyle verilir:

Altmış yıllık altın çathan
Altmış yırla çalındığında,
Altın donlu altmış guguk
Altmış yırla şakıdığına,
Yüksek tepelerdeki ana babası
Sevindiler.
Oradan dönüp, boya
Diğer öğütleri verdiler:
“Hayvanın besilisini seçip kesin,
Hiç kimse aç kalmasın,

Hiç kimse susuz kalmasın,
Kötü idareli kişi hiç olmasın”.
Gözyaşlarını silinerek,
Büyük eve girdiler.

(4409-4422)

Han Orba ile kötü alp Hazır Han arasındaki savaş başlamadan önce, bu mücadelenin habercisi olarak formel ifadeyi görmekteyiz:

Yiğit kız bakar ki,
Önünde Hazır Han’ın kardeşi
Han Sabar durup konuşmakta:
“Orada burada yaşasan,
Rahat yer vermezsin.
Altmış yıllık altın çathan
Altmış yıla çalındığında,
Altmış altın guguk
Altmış yıla cıvıladığında,
İki kulak sağır olur,
Ok gibi vızıldar,
Gök gibi gürüldür.
Seni hep duydum,
Şimdi sadece gözlerimle görüyorum.
Seni hep işittim,
Şimdi sadece gözlerimle görürüm.
Pek güçlü Hazır Han ağamın,
Onun oğlu Han Hartığa’nın
Saf canlarına ulaşmışsın.
Pek güçlü olan ben de
Şimdi senin canına ulaşacağım”.

(4673-4693)

Altın Çaçah, Han Mirgen ve Altın Harlıh atlarına binip ilerleyecekleri zaman da bunu görmekteyiz:

Altın Çaçah bu yerden de
Atını kamçılıyıp çıktı.
Demir üzengiye basıp,
Eyerine üç yiğit oturmuş.
Üç yiğit atlarına bindi
Atların kışlarını kamçıldılar,
Hazır Han'ın yurduna güçlkle gidip,
Yurduna ulaştı.
Hazır Han'ın yurdu titredi.
Gökyüzü soluksuz kaldı.
Altmış yıllık altın çathan
Altmış yırla çalındı,
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yırla şakıdı.
İlkin onu işitip,
Çocuk yaştaki oğlan
Han Orba'nın atını görür,
Sert yüreği eridi,
Donmuş yüreği çözüldü.

(4827-4845)

Han Mirgen'in oğlu Han ibek'i evlendirmek ve kız almak için Gök Han'ın yurduna gitmeye hazırlanan yiğitlerin geldiğini, Gök Nincil athan ve guguk sesinden anlar:

Altmış yıllık altın athan
Altmış yırla çalındı,
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yırla şakıldı.
Yırı işiten Gök Nincil kız,
Gök Han babasına der:
“Kara Han'ın yurdundan
Üç yiğit çıkıp geliyor.
Yiğitler buraya ulaşmadıkça,
Mücadele başlamasın”.
Kara Han'ın kızı Han Orba
Buraya geldiğini,
Atına kamçı vurduğunu, anladım.
Altın telli altın athanla
Altmış yır çalındığında,
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yırla şakıldığında,
Zil gibi vurulup, işitildi,
İki kulağı sağır etti.
Bunu işiten boy milletin
Yürekleri dayanamadı,
Gözyaşları kanlandı,
Göz suları buzlanmış”.

(5037-5226)

Yine atların koşuşlarından dolayı aynı sesler duyulur ve tabiat kendisini yeniler:

Han Mirgen, Han Orba ve Han Çibek,
Zirvedeki tepede kamçılادılar atlarını
Üç tarlayı rahatça aştılar,
Üç dereyi rahatça geçtiler,
Üç at yan yana ilerlediler.
Üç ata kamçı vurduklarında
Kara yerin üstündeki
Boy ve millet işitti,
Ala benekli hayvanlar,
Çifte kanatlı kuşlar anladı ki
Taş Han ile Buz Han'ın yerine
Üç at hızlıca gelmektedir.
Üç at şahlanıp geldiğinde
Ak çiçeklerin yetiştiği ak ovalar
Ak ipek gibi parıldar,
Mavi çiçeklerin yetiştiği yeşil ovalar
Mavi ipek gibi parıldar.
Altmış yıllık altın çathan
Altmış yırla çalınır,
Altmış soyu besleyen çathanı
Güçlü yiğitler duyup,
Ala gözlerini silerler,
Çifte kanatlı kuşlar, tünemedi,
Üç yiğidi görmek için,
Üç gün önceden uçuşup,
Bir gün sonrasında serilip,
Üzülüp, ağıt yakarlar:
“Güzel yaratımlı Han Orba kızı

Nasıl gördük,
Güzel yaratımlı Han Orba kız
Millet boydan olacak olsa!
Yeryüzünde yiğit yaratılsın
Yiğit yaratımlı Han Orba gibi.
Geniş yeryüzünde at yaratılsın
Yiğit kızıl kır at gibi”.
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yıla şakıdığında,
Yetmiş hanın yurdunu geçerek
Zil sesleri yayılır.
Ala benekli hayvanlar
Bunu işitip birlikte dayandılar

(6263-6303)

Han Mirgen'in cenazesi atının sırtında yurduna doğru ilerlerken, kendi memleketindekilere bu acı haberi çathan ve guguk nağmeleri verir:

Altın Harlıh uçup geliverdi.
Yiğitler atlarına binip, oradakiler
Uzak yurtlarına döndüler.
Altmış yıllık altın çathan
Altmış yıla çalındı,
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yıla ötüştü.
Bunu duyup, kız çocuğun,
Onunla birlikte giden boy milletin
Göz yaşı çağlayıp aktı,
Hayvan ve kuşlar, peşlerinden gidip,
Üzüntüyle ağlarlar.
El yurdunu zor ettiler,
Baba yurduna ulaştılar.

El yurduna gittiler,
Ana yurduna ulaştılar.
Yüksek tepenin üstünde
Ay Arıĝ geliniyle,
Altın Harlıh kız,
Devamlı gelip, beklemekteydiler.
Kucaklaşıp, aĝlařtılar,
Yüksek tepeden ařaĝı indiler,
Altın sarçına atlarını baĝladılar,
Onlarla gelen boy millet de
Uzak yurda bölük bölük vardılar.
At üstündeki Han Mirgen'i
Demir tabuta yatırdılar.

(6993-7019)

Bazı tabiat deĝişiklikleri de formel ifadedeki olaylara baĝlanmaktadır:

Altmış yıllık çathan çalındıĝında
Altmış yırla guguk cıvıldadıĝında,
Çıplak zirvelerde otlar büyüdü,
Kurumuş aĝaçlarda yapraklar çıktı.
Ayaz gökten yaĝmur düşüp,
Yaĝmurlu günler geri döner.

(7302-7307)

Han Orba ile Kara Mool'un kızı Azgın Noĝas arasındaki şiddetli savaşın habercisi de diĝer dövüşlerden önce olduĝu gibi yine çathan ve guguk olur:

Kız çocuĝu konuşur:
“Kara topraĝın üstünde
Pek güçlü yiĝit Kara Mool'un yurdunda
Çok güçlü yaratılmış

Yiğit Azgın Noğas kızım.
Aydınlık yerin üstünde
Saf niyetli halkın arasında
Pek güçlü yaratılan
Kızıl kır atlı Han Orba
Yiğit kızsın.
Kızıl kır atının üstünde
Altmış yıllık altın çathan
Altmış yıla vurulur.
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yıla cıvıldaşırlar.
Yeryüzünde bunu işitmeyen
Hiçbir canlı yoktur.
Sizler atlarınızı kamçıladığınızda,
Altmış telli altın çathan
Altmış yıla çalındı,
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yıla şakımasınının
Yakından geldiğini duyup,
Taştan katı yüreğim eridi,
Buzdan sert yüreğim çözüldü.
Toplanan yiğitler, bunu işitip,
Yürekleri dayanmayıp, ağladılar.
İki yiğit kızın mücadelesini
Büyük yurdun hemen anlar.
Pek güçlü yaratılmış olsan,
Benim saf canıma ulaşır,
Kara Mool babamın yurdunu yerlebir edip,
Malını davarını sürersin,
Boyu milleti alırsın.
Çok güçlü olsam,

Yiğit Han Orba kız,
Saf canına ulaşırım,
Malını davarını sürerim,
Boyunu milletini alıp getiririm.

(7426-7464)

Görüldüğü üzere Han Orba destanındaki formel ifadeler veya formel ifadenin bulunduğu ve azamî beş mısradan oluşan kısım tüm destan boyunca muhtelif yerlerde parçalar halinde belli başlı olayları, epizotları, duyguları ve birtakım durumları hazırlayıp oluşturmaktadır.

Bağlayıcı/geçiş formellerinin yanı sıra destan içerisinde bahsi geçen görevlerde olmayan ama bir varlığın mekâna gelişini anlatan veya kahramanların yola çıkarken nerelerden geçtiklerini anlatan bazı kalıplaşmış ama formel ifadeler gibi belirleyici görevleri olmayan bazı *leitmotive* adı verilen kalıp ifadeler de bulunmaktadır. *Leitmotive; ana motif, kılavuz motif, bir müzik ya da opera parçasında tüm eser boyunca tekrarlanan bir düşünce, bir duygu, bir durum ya da bir kişi hatırlatmaya yarayan ayırt edici nitelikte motif veya temadır.*¹⁸¹ Örneğin kahramanlar sefere veya başka bir yola çıktıklarında hep aynı yerlerden geçmektedirler:

Han Mirgen bunu görüp,
Ak sarı atın dibinde durup,
Sağ buduna kamçıyı şaklattı.
Ak sarı at, bir kez atılıp
Koştuğu yerde,
Han Mirgen üç tarla aşarak,
Üç dere geçemezdi.

(2147-2153)

---

¹⁸¹ Mehmet Tekin; *Roman Sanatı I-romanın unsurları-*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s. 251

İleride, sihirli Ay Arıĝ kız,
Onu indirip geçirir.
Altı tarla geçtiğinde,
Altı dere aştığında
Yiğitler, kötüce düşünüp,
Ay Arıĝ'ın yolunda,
Aevli ve yalımlı nehirden
Zehirli bir nehir yaratırlar.

(2502-2509)

Altı tarla aştığında,
Altı nehir geçtiğinde,
Büyük kavga burada olur.
Dokuz kara yiğidin canını alıp,
Yiğit kişi buradan çıkarak
Altın Çaçah'ın yurduna gider.

(3217-3222)

Altı tarlayı aştıklarında
Altı geçidi geçtiklerinde,
Önlerine baktıklarında görürler ki.
Orada sıcak bir savaş olmaktadır.
Altın Çaçah, Ay Arıĝ, Altın Harlıh
Malı davarı, tüm halkı
Han Taycı'nın yurduna sürdürtmeyip,
Şiddetli savaşın içine girdiler.

(3327-3334)

Üç çay geçtiklerinde
Üç bahçe aştıklarında
Üç yiğit üç kamçıyı
Göge doğru savurup
Atların kıçına birlikte vurdular.
Üç yiğit at şahlandığında
Kara yer sarsılır,

(5029-5035)

Üç tarla aştıklarında
Üç çay geçtiklerinde,
Beşi de atlarını birlikte sürüp,
Atlarına vurdukları çifte kamçıyı
Ata hep birlikte vurdular.
Beşinin yiğit atları,
Kara yerin çamurunu
Göge sıçratıp,
Ayı ve güneşi karanlığa bürürler.

(5844-5852)

Altın Çaçah yanlarına gitti.
Unutulmamacasına veda etti,
Bırakmamaya söz verdi,
Uzak evden uğurladılar.
Yüksek tepenin üstünde,
Sevdikleriyle öpüşüp,
Ak kula atına atladı

Üç tarla aştığında
Üç dere geçtiğinde,
Altın Çaçah, yiğit kız,
Atına vurduğu çifte kamçısını,
Göğe doğru savurup,
Ak kula atına şaklatmış.

(5905-5917)

Gök Nincil konuştu:
“Büyük evden sağ salim çıktık,
Öz yurdumuza yine sağ salim dönüşümüz olsun.
Altın sarçında bağlı atların
İpek dizginlerini çözüp çektiler.
Mal davar, boy millet, uğurlayıp,
Yüksek zirveye birlikte çıktılar.
Boy milletle vedalaştılar.
Üç tarla aştılar,
Üç dere geçtiler,

(7224-7283)

Üç yiğit yüksek zirvede,
Atlarını durdurdular.
Derileri başka hayvanlar,
Dilleri başka boylar,
Karıncadan da fazla olup,
Bu yurda sığmamış,
Altı tarla aşarak,
Altı dere geçerek
Yayılp yaşar olurlar.

(7329-7337)

Yiğit Kaan Kız bağırdı:
Yiğit Kaan Kız, canlı okunu
Tüm gücünü saldı.
Saf gücü almaz,
Ulu gücü ulaşmaz,
Üç tarla aşarak,
Üç dere geçti,
Kara kayaya vurarak sıkıştırdı,

(7580-7587)

Yine Altın Harlıh ihtiyaç oluna yerlere gelirken he aynı şekilde ve hep aynı yerden gelmekedir. Bu durum da aşağıdaki örneklerdeki gibi belirtilmiştir:

Ak bulutun altında,
Mavi bulutun üstünde
Altın guguk donlu
Altın Harlıh kardeş uçup gelir.

(3849-3852)

Gökyüzünün kara bulutu
Kara yere yayıldı.
Ak bulutun altında
Gök bulutun üstünde
Altın Harlıh uçup,
Buzlu zirvesini sağ kanadıyla dövdüğünde
Kemik gibi ufalandı

(5402-5408)

Ak bulutun altında,
Mavi bulutun üstünde,
Yiğit olan Altın Harlıh kız,
Attığı oktan süratle gelir.

(5455-5458)

Kara yerden havalanıp,
Ak bulutun altına,
Mavi bulutun üstüne çıktığında,
Yağmur yağdı.

(5972-5975)

Altın Harlıh kız,
Altın guguk donuna girip,
Kara yerden havalanıp,
Ak bulutun altına,
Mavi bulutun üstüne çıkıp,
Uzak yurda doğru yol aldı.

(7082-7087)

Şiddetli bir fırtına gelir,
Sert kanat gürülür.
Gökyüzünün kara bulutu
Kara yere yayılır.
Ne oldu deyip,
Dışarı çıkıp baktıklarında,
Ak bulutun altında,

Mavi bulutun üstünde
Altın guguk donlu
Altın Harlıh kardeşleri gelir.

(7106-7115)

Altın Harlıh böyle konuşup,
Kara bulutun üstüne çıktı,
Ak bulutun altına ulaştı,
Bitmemecesine vedalaşiverip,
Kara Mool'un yurduna uçtu.

(7173-7177)

Son olarak şunu da belirtmek istiyoruz. Altın Harlıh'ın gelişi sırasında söylenegelen *leitmotive* ifadesi Altay Tatarlarının şaman ayinleri sırasında, şamanın cezbe halinde bir kuş misali (kendisini kuş donunda hissedip) uçarken söylediği ıra çok benzemektedir:

*Ak göğün üstüne,
Ak bulutların ötesine
Mavi göğün üstüne,
Mavi bulutların ötesine,
Yüksel göklere ey kuş!*¹⁸²

---

¹⁸² M. Eliade; *age*, s. 224

2.3. Han Orba Destanının Özeti

Bakırlar arasında yeryüzü yaratılırken dağlar da yuvarlanarak meydana gelir. Yeryüzünün üstünde sular gürül gürül akar, geniş yapraklı otlar kök salarak büyür. Kara başlı halk yaratılıp yaşamaya başladığında kepçeler karıştırılıp göller oluşur.

Kara başlıların yaratılmasından sonra ak denizin kıyısında ak dağın yamacında bir millet yaşar, malını davarını güder. Bu millete han olarak ise Kara Han ve zevcesi Kara Tarğah vardır. Kara Han ve Kara Tarğah birlikte yaşamakta ve ülkeyi idare etmektedir. Kara Han milletine hiç acı çektirmemiş, onları hep bayındır kılmıştır. Bir gün böyle rahat ve mutlu bir şekilde yaşayan Kara Han'ın yurdunu Kara Molat basar. Kara Molat, Kara Han ile savaşıacaktır. Bu savaş esnasında Kara Han ile Kara Tarğah'ın üç yaşında bir oğulları vardır; aynı zamanda Kara Tarğah altı aylık hamiledir. Her türlü hazırlığı yapıp yaşadıkları ak saraydan çıkarlar. Kara Han ile birlikte tüm halk da savaşa hazırdır. Kara Han ile Kara Molat arasında büyük bir savaş başlar, bu arada da birçok insan esir alınır. Bu kötü durumu engellemeye çalışan Kara Tarğah ise sihirli güçlerini kullanarak ak ipekten örtüsüyle büyüünü yapıp mal davarı gök çiçeğe, halkın boyun yarısını da ak çiçeğe dönüştürür. Savaş meydanındaki Kara Molat ve askerleri bu büyüü anlamamışlardır. Bundan üç ay sonra ise Kara Tarğah doğum yapar. Henüz obada Kara Molat dehşeti sürdüğünden ve Kara Molat'ın, kendi çocuklarına zarar vereceğinden korktuğu için üç yaşındaki ve yeni doğmuş kızını ak sarayın bahçesine çiçek olarak diker. Kara Han'ın çocuklarını öldürmek için ak saraya girer ve öldürmek için çocukları sorar. Kara Tarğah ise, Kara Han'dan hiç çocuğu olmadığını söyler ve Kara Molat buna inanır. Kara Molat'ın kara köleleri halkı sürmekte ve topladıkları yerde onlara eziyet etmektedir. Kara Han ile Kara Tarğah, yerlerinden yurtlarından edilirler.

* * *

Kara Han'ın yurdunda hayvanların otlatıldığı yerde boy boy otlar biter ve tabiat onulmaz bir halde kalır. Bu arada büyük bir fırtına kopar ve gökten altın tüylü bir guguk kuşu iner yere. Altın guguk donunu çıkarıp altın cebine koyuverir. Daha sonra Kara Han'la Kara Tarğah'ın yaşadığı eve girerek altın masaya oturur. Yer, içer sonra da evin köşesinde duran kırk anahtarla açılan demir sandığı görür. Sandığı açtığı anda içinden Kara Han'ın çocuklarının zırhları ve silahları durmaktadır. Altın guguk donlu kız dışarı çıkıp bahçe de çiçek haline getirdiği çocuklarını ak ipekten örtüye sarıp içeri getirir. Yine bu örtüyle, çocukları çiçekten insana döndürür. Çocuklar insan haline gelirler, selamlaşırlar, yemek yiyip içerler. Daha sonra guguk kızla konuşup onun kim olduğunu öğrenirler. Kızı ana ve babaları sanırlar; ancak guguk kız onlara kim olduğunu ve başlarından neler geçtiğini anlatıp kendisini altın guguk donlu Altın Harlıh kız olarak tanıtır. Kara Molat'ın neler yaptığını anlatır. Bunları duyan çocuklar önce ağlarlar. Daha sonra Altın Harlıh çocuklara ad koyar. Erkeğe Han Mirgen, kıza ise Han Orba ismini verir. Ailelerini kurtarmak ve Kara Molat'a saldırmak için ise altı sene beklemelerini tembih eder. Daha sonra Altın Harlıh tekrar büyüsünü yaparak önce çiçeğe dönüştürülmüş halkın yarısını daha sonra yine çiçeğe dönüştürülen malı davarı eski hallerine döndürür ve tekrar havalanarak oradan ayrılır. Han Mirgen ise Altın Harlıh'ın koyduğu altı senelik mühleti beklemez ve Kara Molat'ın yurduna gitmeye karar verir. Her ne kadar Han Orba buna karşı çıksa da Han Mirgen kararından dönmez. Han Mirgen silahlarını ve zırhını hazırlayıp atını koşumlayıp yola çıkar. Han Mirgen, kardeşi Han Orba'yı halkının başına geçirip onlara öğüt vererek oradan ayrılır.

* * *

Bu esnada da Kara Molat'ın askerleri esir aldığı insanlara ve hayvanlara eziyet ede ede, onların canlarını ala ala ilerlemektedir. Han Mirgen, sonunda, Kara Molat'ın yurduna ulaşır. Yine yol esnasında Kara Molat'ın kendi halkına da çok eziyet ettiğini görür.

* * *

Han Mirgen, Kara Molat'ın evinin önüne gelir. Kapıyı açıp içeri girer. Kara Molat bu esnada yemek yemektedir. Devasa boyutlara sahip olan Kara Molat, Han Mirgen'i görür ve kim olduğunu sorar. Kendi yurduna hangi yiğit gelirse gelsin oradan sağ çıkamadığını ekler. Han Mirgen de kendisini tanıtır, ana babasının kim olduğunu ve Kara Molat'a, yaptıklarının yanlış olduğunu doğru yola gelip Tanrı'ya isyan etmemesi gerektiğini söyler. Buna ters bir şekilde karşılık veren Kara Molat, Han Mirgen'i tahkir eder. Han Mirgen ise sihirli güçlerini kullanarak Kara Molat'ı öldürür ve Kara Molat'ın öz halkı buna çok sevinir. Bu arada bunu gören Kara Molat'ın karısı Kara Nincil, kendilerinin çocuğu olmadığını ve kendisini öldürmemesini ister. Han Mirgen ise böyle bir şeyi zaten yapmayacağını söyleyerek Kara Molat'ın evinden ayrılır.

Han Mirgen dışarı çıkıp gitmeye hazırlanırken atının ağladığını görür. Bu esnada ovada ilerlemekte olan o yiğit de Kara Molat'ın kardeşi Kara Kuzgun'dur ve Han Mirgen'i öldürmeye gelmektedir. Han Mirgen ile Kara Kuzgun dövüşmeye başlarlar ve Han Mirgen, Kara Kuzgun'u yenerek onu ağabeyinin yanına gönderir. Bundan dolayı halk sevinip bayram eder, herkes Han Mirgen'e şükranlarını sunar.

Han Mirgen atının yanına gittiğinde atının tekrar ağladığını görüp üzülür. O anda da Han Mirgen'in yanında dokuz kulaç boyunda bir kara kurt peyda olur ve kurt donundan sıyrılarak Han Mirgen'e selam verir. Bu gelen kız Kara Molat'ın kız kardeşi Kara Marha'dır. Kara Marha, burada gökte yaşayan altın guguk donlu Altın Harlıh'ı ağabeyi Kara Kuzgun'a eş yapmak istediğini söyler ve Han Mirgen'i öldüreceğini ekler. Han Mirgen ile Kara Marha dövüşmeye başlarlar. Bu arada tepede bir atlı belirir. Atından inen kişi Ay Arığ kızdır ve Han Mirgen'e, Kara Nincil'in bir çocuğu olduğunu ve Kara Molat gibi kan içici, acımasız biri olduğunu söyler. Aynı zamanda Altın Harlıh'ın sözünü dinlemeyip neden buraya geldiğini de sorar. Daha sonra hızla oradan ayrılan Ay Arığ kız, Kara Molat'ın eşi Kara Nincil'in başını koparıp kara denizin kıyısında duran kara kayanın içinde bulunan dokuz kara kızı dışarı çeker ve onları öldürür. İkinci kez kara kayanın içine girip bu kez dokuz kara yiğidi sürükleyip onları

öldürür. Üçüncüsünde de aynı yere girip bu kez de dokuz sarı yiğidi öldürür. Kara kayanın içinde kimse kalmayınca da kara kayayı tutup kara denize atar.

Han Mirgen'e Kara Molat'ın çocuğunun saldırıya başladığını söyleyen Ay Arığ, Kara Molat'ın evine girip Kara Molat'ın oğluyla kapışmaya başlar. Han Mirgen de bu arada Kara Marha ile dövüşmektedir. Bu esnada da Altın Harlıh uçup gelir ve Han Mirgen'i, altı yıllık mühlete riayet etmediği için azarlar ve Han Mirgen'in atını çifte boynuzlu şeytanın kaçırdığını söyler. Bu arada gücü iyice azalan Han Mirgen'in ağzını atına dayatır ve Han Mirgen tekrar eski gücüne kavuşur; Kara Marha ile dövüşmeye devam eder ve onu öldürür. Tüm halk buna sevinir ve böylece Han Mirgen de babası Kara Han'a, anası Kara Tarğah'a kavuşmuş olur. Daha sonra Kara Molat'ın atını da öldüren Han Mirgen kendi atının şeytanlar tarafından kaçırıldığına hayıflanır. Atın peşinde olan Altın Harlıh ise tüylerinin kopmasından dolayı acı çeker. Ay Arığ ise bu arada etrafındaki dokuz kara yiğidi öldürür. Han Mirgen gidip görür ki ak ovanın ortasında Altın Harlıh'ın tüyleri dökülüp yatmaktadır. Bu esnada Ay Arığ kız, dokuz dağın ortasında ve dokuz denizin kıyısındaki Kara Tana kızı öldürmüştür. Kara Tana ise Altın Harlıh'ın tüylerini koparıp Kara Noçıl'a vermiştir. Kara Noçıl ise kardeşini öldüren Ay Arığ'ı öldürmek için oraya gelmektedir. Daha sonra bu ikisi arasında bir mücadele başlar ve Ay Arığ, Kara Noçıl'ı öldürür. Bu arada çifte boynuzlu şeytanın alıp götürdüğü Han Mirgen'in doru atını izlemektedir. Han Mirgen, Kara Noçıl'dan aldığı Altın Harlıh'ın tüyünü alıp cebine koyar. Hızla ilerleyen Han Mirgen yorulup bir su başında dinlenir, o esnada da yanına sarı sakallı biri gelir. Han Mirgen bu kişiye kim olduğunu sorar ki bu kişi su iyisi olan Sarı Tamcıl'dır. Sarı Tamcıl burada Han Mirgen'in saf ruhuna ulaşmak ister ve kavgaya başlarlar. Dokuz gün boyunca kapışırlar. Bu kavga sırasında altın tüylü guguk donundaki Altın Harlıh gelir. Altın Harlıh ağlamaktadır çünkü tüyleri kopmuştur. Altın Harlıh, Han Mirgen'in atını gördüğünü söylemektedir; ama Han Mirgen'in bu mücadeleden dolayı gücü tükenmiştir. Altın Harlıh, kendisindeki kaz yumurtasını yedirir ve Han Mirgen eski gücüne tekrar kavuşur. Sarı Tamcıl ile tekrar dövüşmeye devam eden Han Mirgen, onu yerden yere vurarak öldürür. Bu sırada Altın Harlıh tekrar havalanırken yine bir tüyü daha düşer. Han Mirgen bu tüyü de alıp cebine koyar. Buradan uzak olmayan bir yerde de Ay Arığ, Altın Harlıh'ın kuyruğundan bir tüy kopardığı için Sarı Ninci adlı birini öldürmüştür. Bu

sırada Ay Arıĝ'ı yerin altındaki Şeytanın ininden altmış oltayla çekmektedirler. Yerin üstünden ise yetmiş demir oltayla yukarı almaktadırlar. Böylece Ay Arıĝ güçten düşmüştür; bununla da kalmayıp atına kelepçe geçirirler. Bunları gören Han Mirgen bunların hepsini parçalar. Ay Arıĝ'ın bu olanlardan sol gözü kör olur. Han Mirgen, al ipekten örtüyü çıkarıp ayın karşısında altı defa çevirdiğinde ise Ay Arıĝ iki gözüyle görmeye başladı. Ancak eski gücünü hala kazanmış değildi. Bu kez de Han Mirgen sol cebinden mavi ipekten örtüsünü çıkardı ve güneşin karşısında altı defa salladığında Ay Arıĝ tüm gücüyle ayaklandı. Ay Arıĝ, bu yaptıklarından dolayı Han Mirgen'e teşekkür eder ve veda ederek oradan ayrılır. Han Mirgen de atı olmadığı için yürüyerek ilerlemektedir. Bir daĝın kenarına geldiğinde ise aşağı bakar ve ak ovanın ortasında ıssız bir görür. Evin sarçımında hiçbir at baĝlı değildir. Ovaya inip evin yanına gelir ve eve girer. Evin içinde birçok arı ve sinek olup vızıldamaktadır. Evin içindeki altı ayaklı yatakta ise çok çirkin, vücudunda yaralar bereler olan, çevresinde sineklerin uçtuĝu bir kız bulunmaktadır. Kızın çıplak halini gören Han Mirgen utanarak bakışlarını yere indirse de, kız bu durumdan utanmaz ve Han Mirgen ile konuşmaya başlar. Kız, kendine bir erkek aramaktadır ve Han Mirgen de tam vaktinde gelmiştir. Dünyada kendisinden daha güzel bir kız olmadığını söyleyen kız, Han Mirgen'in mutlaka kendisiyle beraber olmasını ister. Han Mirgen kıza bir iki defa vursa da kız yine böyle konuşmaya devam eder. Kız daha sonra Han Mirgen'e mükellef bir sofraya hazırlar ve önüne, hiç kuş eti olmadığı için yılan eti koyar. Çok acıkan Han Mirgen, Altın Harlıh'ın bu konudaki söylediğini hatırlayarak yılanı yer. Yılanın tadı çok güzeldir, Han Mirgen'in karnı doyar ve her Şey o anda deĝişir. O ucube kız birden etrafına nur yayan güzeller güzeli bir kıza dönüşür. Kız, bu durumun sebebini açıklamaya başlar. Yerin üstünden ve altından birçok yiĝidin geldiğini ve hepsinin kötü niyetli olduğunu onların tehlikelerinden korunmak için devamlı Şekil deĝiştirdiğini söyler. Bu kızın ismi ise Altın Çaçah'tır. Daha sonra ikisi birlikte evden dışarı çıkar, dışarıda çatal kanatlı kara yılan durmaktadır. Bu kara yılanın Han Mirgen'e zarar vermeyeceğini söyleyen Altın Çaçah yılanı binip gitmesini söyler. Han Mirgen yılanı atlayarak göĝe doğru yükselir. Yukarıdan Ay Arıĝ kıızı görür ancak kendi atını göremez sadece atının yolunu izleyebilir. Ay Arıĝ ise yerden göĝe dek uzanmış sarp kayalıklara doğru gitmektedir. Bu daĝ engelini aşan Ay Arıĝ atıyla ilerlerken kötü yiĝitler onun karşısına alevli ve zehirli

bir deniz çıkarırlar. Ay Arıĝ bu denizin içine girdiğinde ise aĝlar ve atının tüm vücudu da aĝrıyıp sızlamaya başlar. Bu sırada ateşli ve zehirli denizden muzdarip olan Ay Arıĝ'ın gücü tekrar eski halini bulur. Bütün bunlar olurken aradan altı sene geçmiş ve Han Mirgen'in kız kardeşi Han Orba, altı senelik mühlet dolduĝu için kendi yurdundan ayrılıp buraya gelir. atal boynuzlu kara şeytan ise hl Han Mirgen'in atının üstündedir. Han Orba, Han Mirgen ve Ay Arıĝ'ın yanına gelip onu selamlar ve c birlikte atal kanatlı yılanı kamılayıp oradan ayrılırlar. Daha sonra Ay Arıĝ, Han Mirgen ile Han Orba'ya veda edip onlardan ayrılır. İki kardeş ise ana babasının yanına dönerler. Yurtlarında Kara Han, Kara Tarĝah ve tüm halk iki kardeşi karşılar. Anaları Kara Tarĝah, Han Mirgen'e, Altın Harlıh'ın sözünü dinlemediĝi için sitemde bulunur; Ay Arıĝ'ı da oĝluna öven Kara Tarĝah, Ay Arıĝ'ın babası ile Kara Han'ın eski dost olduklarını söyler. Kendisine, neden özellikle Ay Arıĝ'ın yardıma geldiğini de anlatır. Kardeşi olan Han Orba'nın da kendisine hep yardım edeceğini söyleyen Kara Tarĝah onları besler ve her ikisine yardımlarından dolayı Altın aah'ı da unutmamalarını söyler. Han Mirgen ve Han Orba yemekten sonra dokuz günlük bir alp uykusuna yatarlar. İki yiĝit kardeş uyandıklarında, Kara Han'ın yurduna altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh gelir ve Altın aah'ın yurdunda yardıma ihtiyacı olduĝunu söyleyerek oraya gider. Bu arada da gökyüzünde şiddetli sesler duyulur ki bu gelen ifte kanatlı kara yilandır. Bu yılanı Altın aah, iki yiĝit kardeşe kendisine yardım etmeleri için haberci olarak göndermiştir. Kara Tarĝah ise bu iki haberden sonra kardeşlerin bu müşkül durumu düzeltmeye gitmelerini ve döndüklerinde ise Han Mirgen ile Ay Arıĝ kızının dĝnnn yapacağını söyler. Yiĝit kardeşler her türlü hazırlıklarını yapıp ailesiyle vedalaştıktan sonra yola koyulurlar. Han Orba, yolda Han Mirgen'e Altın aah'ın yurduna hangi düşmanın gittiğini sorar. Han Mirgen ise her şeyi sezebilen sihirli yetileri bulunmaktadır. Yolda ilerlerken bazı düşmanlarla karşılaşan kardeşler onları alt ederek Altın aah'ın yurduna ulaşırlar. Yurda geldiklerinde Altın aah dokuz günden beri savaşmaktadır. Altın aah burada kara doru atlı Han Taycı ile kapışmaktadır. Han Taycı, Altın aah'ın yurdundaki insanlara eziyet, malını davarını telef etmiştir. O ana dek de Altın aah'a yardım eden olmamıştır. Altın Harlıh, Altın aah ve Ay Arıĝ bir olup düşmanla savaşa birlikte girerler. Onları gören Han Orba da savaşa dahil olur ve dokuz canlı okunu kullanarak Han Taycı'yı öldürür. Han Mirgen

ise yiğit kızların yanına gelir ve onları kutladıktan sonra Altın Harlıh'tan kopan ve cebinde sakladığı tüyleri ona verir. Savaş bitmiş, musibet defetdirmiştir. Bunun sevinci içinde olan Altın Çaçah, Han Orba, Ay Arığ, Ay Arığ ve Han Mirgen, Altın Çaçah'ın büyük sarayına girerler ve yiyip içerler. Daha sonra dokuz gün sürecek bir toy yapılır. Bu sırada Han Mirgen, Ay Arığ ile evleneceğini sezinler. Toydan ayrılan yiğit kardeşler herkesle ve ileride gördükleri çatal kanatlı yılanla vedalaşıp evlerine doğru giderler. Yurtlarında ana ve babaları tarafından karşılanan Han Orba ve Han Mirgen büyük ve güzel ak sarayın içine girip yemeğe otururlar. Sofrada Kara Tarğah, Han Mirgen'in yaptığı yiğitliklerden dolayı, eş alıp evlenmesi gerektiğini ve evleneceği kızın Ay Arığ olması gerektiğini söyler. Bu sefer de kız istemek için yolculuğa hazırlanan Han Mirgen ve Han Orba giyinip kuşanıp hazırlanırlar ve Ay Arığ'ın yurduna doğru yola çıkarlar. Yoldayken yanlarına Altın Harlıh gelir. Ay Arığ'ın yurduna ulaşırlar, evine girerler. Ay Arığ evinde tek başına sofrada oturmaktadır. Altın Harlıh söze başlayarak buraya geliş amaçlarından bahseder ve Ay Arığ'ı evlilik konusunda ikna eder. Bu olacaklar aynı zamanda altın kitapta da yazılmaktadır. Bunu da gören Ay Arığ tamamen ikna olur ve Han Mirgen ile evlenmeye karar verir. Güzel ve debdebeli bir toy için Han Mirgen'in yurduna doğru yola çıkan yiğitler, yurda vardıklarında toy hazırlıkları başlamıştır bile. Türlü boylardan gelen halk ve birçok yiğit toya katılır ve insanlar son derece güzel bir şekilde eğlenip yiyip içerler. Toy bittikten sonra yiğitler ve millet obadan ayrılır. Altın Harlıh ve Altın Çaçah da oradaki herkesle vedalaşarak toyda ayrılırlar. Obada kalan diğerleri ise toyun verdiği yorgunluğu atmak için hazırlanıp güzel bir uykuya dalarlar.

* * *

İyice dinlenip uykularını alan yiğitler sabah olup kalkarlar, sofraya otururlar. Kara Tarğah ise Han Mirgen'e dert yanarak uzaklarda bir yerde yaşayan zalim Hazır Han'dan bahseder. Hazır Han çok kötü bir yiğittir ve kendi halkı da dâhil olmak üzere herkese eziyet eder. Bütün obaları idaresi altına alan Hazır Han yalnızca Kara Han'ın yurdunu eline geçirmemiştir; ancak bunun için de hazırlık yapmaktadır. Varolan bu tehlikeye karşı Altın Harlıh ile Altın Çaçah önceden Hazır Han'ın yurduna gitmişlerdir;

fakat asıl iş yiğit Han Mirgen ile Han Orba'ya düşmektedir. Bu kötü durumdan artık haberdar olan kardeşler zırhlarını giyinip silahlarını kuşanıp Hazır Han'ın yurduna gitmeye koyulurlar. Ana ve babasıyla vedalaşan iki yiğit kardeş yurtlarından ayrılırlar.

* * *

Birlikte dörtnala ilerleyen Han Orba ile Han Mirgen, Hazır Han'ın yurduna vardıklarına, orada Altın Çaçah ve Altın Harlıh'ın şiddetli bir kavgaya tutuştuklarını görürler. Han Orba, Hazır Han'ın oğlu Han Hartığa ile dövüşmek istemektedir. Meydandan büyük bir kapışma olurken Han Orba, Hazır Han'ın yurdundaki büyük saraya girerek Han Hartığa ile dövüşecektir. Öncelikle birbirlerini tanıyan Han Orba ile Han Hartığa da, dışarıda olduğu gibi sarayın içinde şiddetli bir mücadeleye başlarlar. Bunun sonucunda önce Han Hartığa'yı sonra da babası Hazır Han'ı öldüren Han Orba'yı, yıllardır eziyet çeken halk çok sever ve onu kutlarlar. Bunları gören ve Hazır Han'ın kardeşi Han Sabar da Han Orba'ya hakaretler eder ve onu tahrik eder ve Han Orba bu sefer de Han Sabar ile dövüşmeye başlar. Bu sırada yurdun başka bir yerinde Han Mirgen, Altın Harlıh ve Altın Çaçah da kıyasıya dövüşmektedir. Bu arada buraya gelen genç bir çocuk da savaşa katılmakta ve yiğitlere yardım etmektedir. Bu çocuk Han Mirgen'in oğludur. Hazır Han'ın yurdundaki tüm büyük düşman yiğitler ve diğer düşman askerleri öldürüldüğünde buradaki savaş da bitmiş olur. Savaş bittikten sonra ise Han Mirgen oğlunun yanına gidip onu öper ve tebrik eder. Savaştan sonra Altın Harlıh ve Altın Çaçah tekrar geri dönerler. Han Orba, Han Mirgen ve onun oğlu tekrar yurtlarına dönerler. Ancak bu savaş esnasında Han Orba ve Han Mirgen'in baba ve anası olan Kara Han ile Kara Tarğah ölmüşlerdir. Yurtlarına geldiklerinde Ay Arığ, bu iki yiğit kardeşi ana ve babasının mezarına götürür. Han Orba eleminden ağıtlar yakar ve çok üzülür, hâkeza Han Mirgen de ana ve babasının ölümünde hayli üzülmüştür. Daha sonra evlerine giden yiğit kardeşler dokuz günlük bir alp uykusuna yatarlar.

* * *

Üç yiğit alp uykusundan kalktıktan sonra Ay Arığ, oradakilere oğullarının hâlâ bir ismi olmadığını söyler. Han Mirgen ile Ay Arığ'ın çocuklarına ismi Han Orba, Han Çibek olarak verir ve anası Ay Arığ oğlu Han Çibek'e eş olarak mavi bora atlı Gök Han'ın kızı Gök Nincil'i seçer. Ancak kızı almak için birtakım engellere dayanmak gerekmektedir. Bunları ilki bir at yarışı diğeri ise kızı isteyen yiğitlerin güç gösterisidir. Han Orba başta olmak üzere diğeri yiğitler hazırlanırlar ve çıkarlar. Bu esnada Gök Nincil ise kendi yurdunda babasına olup bitenleri anlatarak Kara Han'ın yurdundan kendisini istemeye gelenlerin olduğunu ve onlar gelmeden yarışmaya başlanılmamasını ister. Han Orba ve Han Çibek, Gök Han'ın yurduna geldiğinde Gök Han'ın sarayının önünde bağlı üç at durmaktadır ve Han Orba bu atlarla yarışacaklarını ve işlerinin zor olduğunu belirtir. Yarışma meydanında büyük de bir toy düzenlenmektedir. Sıra sıra masalar kurulmuş, yarışmayı kazanmak için orada bulunan türlü yiğitler yiğip içmektedir. Han Orba ile Han Çibek'in yanına gelen Altın Harlıh ise Gök Han'a yarışmanın ne zaman başlayacağını sorar. Gök Han ise Altın Harlıh'a kim olduğunu sorar ve Altın Harlıh, kendisi başta olmak üzere kendisiyle birlikte gelenleri tanıttıktan sonra kendilerinin, buraya kızlarını almak için geldiklerini söyler. Gök Nincil ile yarışacak olan diğeri iki yiğit ise Ay Mirgen ile Sarı Hartığa'dır. Yarışma başladığında Altın Harlıh da Han Çibek'e yardım edenler arasındadır. Birçok engelle karşılaşılır. Her ne kadar yarışı Han Çibek kazansa da Ay Arığ ile Sarı Hartığa buna itiraz ederler. Han Mirgen Ay Mirgen ile Han Çibek ise Sarı Hartığa ile kapışmaya başlar. Han Mirgen ve Han Çibek rakiplerini alt edip onların saf canlarına ulaşırlar. Altın Harlıh yerine getirilmesi gereken her şeyi yerine getirdikleri için Gök Han'dan, kızı Gök Nincil'i Han Çibek'e tekrar ister. Gök Han da kızını Han Mirgen'in oğlu Han Çibek'e verir. Zaten bu durum altın kitapta da yazmaktadır. Bu mutlu karardan sonra üç gün sürecek bir toy düzenlenir. Tabak tabak yemek yenir, kadeh kadeh rakı içilir. Birçok yiğit ve onca halk toya katılır. Toy bittikten sonra Altın Harlıh, altın tüylü guguk donuna girerek havalanır ve oradan ayrılır. Geri kalanlar ise Kara Han'ın yurduna doğru dönerler. Kara Han'ın yurduna gelindiğinde ise bir kez de burada toy düzenlenir ve aynı debdebeli eğlenceler

burada da yapılır; yemekler yenilir, rakılar içilir. Toyun bitmesinden sonra da yiğitler tekrar dokuz günlük alp uykusuna varmışlar.

*

*

*

Yeniden dokuz günlük alp uykusundan kalkan yiğitler sofrada karınlarını doyurduktan sonra, Han Mirgen karısı Ay Arıĝ'ın ağlamakta olduğunu görür. Nedenini sorduğunda ise Ay Arıĝ uzaklardaki bir obada Taş Han ile Buz Han adlı iki kardeşin yaşamakta olduğunu ve kendilerine bunlardan bir sıkıntı geleceğini söyler. Bu kardeşler de diğer kötü yiğitler gibi halklarına eziyet etmekte, diğer obalara saldırmakta ve yurtlarını yerle bir etmektedirler. Bu sırada Han Mirgen'in evine bir kimse gelir. Aç ve susuzdur. Han Mirgen ve eşi onu sofraya davet ederler. Bu kişi Buz Han ve Taş Han'ın yurdundan gelen ve onlardan çok eziyet görmüş biri olan Altın Taş'tır. Altın Taş kendi yurdunda olan biteni ve bu iki zâlim kardeşin isteklerini Han Mirgen'e anlatır. Han Mirgen ise bu duyduklarından sonra bu iki zâlimin yurduna geleceğini ve orayı yerle bir edeceğini söyler. Altın Taş, Han Mirgen'in bu düşüncelerini Buz Han ve Taş Han'a iletceğini söyleyerek oradan ayrılır. Han Mirgen, Han Orba ve Han Çibek giyimlerini, silahlarını ve atlarını hazırlayıp Buz Han ve Taş Han'ın yurtlarına doğru gitmeye koyulurlar. Yol boyunca çok feci manzaralarla karşılaşan yiğitler bu iki kardeşin ne kadar vahşî insanlar olduklarını anlarlar ve böylelikle Buz Han ile Taş Han'ın yurtlarına varırlar. O güne dek oraya ulaşan hiç bir yiğit de olmamıştır. Bu üç yiğidin yanı sıra Altın Harlıh ve Altın Çaçah da kardeşlerin yurduna ulaşmıştır. Bu arada Han Mirgen, bu savaş sonunda öleceğini anlayarak oğlu da dâhil olmak üzere orada bulunan dostlarıyla vedalaşmaya başlar. Bu arada savaş da yavaş yavaş başlamıştır. İlk önce Taş Han'ın oğlu Tazır Mirgen ile kapışan Han Mirgen, dokuz gün boyunca Tazır Mirgen ile dövüşür. Ancak iyice güçten düşmüştür, atının yardımcıları bile buna yetmemektedir. Bu durumda Han Mirgen'in imdadına Altın Harlıh gelir ve atının ağzından çıkan kaz yumurtasını Han Mirgen'e yedirir ve Han Mirgen bu sayede kendisine gelir. Tekrar dokuz gün boyunca yapılan savaş sonrasında güçten düşen Han Mirgen'i yeniden kaz yumurtası kurtarır. Üçüncü kez kaz yumurtasıyla yardım edecek olan Altın Harlıh'ın yapabileceği son yardımdır bu. Han Mirgen yediği kaz yumurtasıyla, Altın Harlıh'ın

uyarlarına rağmen son kez davranıp savaşmaya devam eder ancak artık dayanacak gücü kalmamıştır. Aynı şekilde Altın Harlıh da iyice güçten düşmüştür. Son bir kez daha Tazır Mirgen'i alt etmeye çalışan Han Mirgen bu sefer tüm gücünü ve nihayetinde canını yitirir ve ölür. Han Mirgen'in intikamını almak ise oğlu Han Çibek'e düşmüştür. Tazır Mirgen'le kavgaya başlayan Han Çibek, önce Tazır Mirgen'i sonra babası Taş Han'ı ve sonrasında da Taş Han'ın kardeşi Buz Han'ı ve onun oğlu olan Puzır Han'ı öldürür. Bu kötü yiğitlerin ölmesiyle huzura erişen halk, kahramanlara teşekkür ederler. Savaşı kazanan yiğitler Han Mirgen'in cansız bedenini alıp Kara Han'ın yurduna dönerler. Han Mirgen'i sevenlerle birlikte tüm tabiat bu kötü duruma ağlar, perişan olur. Kara Han'ın yurduna gelindiğinde acı, burada da sürmektedir. Han Mirgen demir bir tabuta konularak Altın Dağ'ın içine gömülür.

* * *

Han Mirgen, Taş ve Buz Han'ın ülkesindeyken, kendi yurdunda Ay Arığ'dan bir kızı olmuştur ve kıza bir ad verilecektir. Ad verme işi daha önce olduğu gibi Han Orba'ya düşer ve Han Orba da Han Mirgen'in kızına Kaan Kız adını verir. Aradan hayli vakit geçtiğinde ise yiğitler alp uykusuna yatıp kalkarlar. Bu esnada Altın Harlıh uçup gelir ve Kara Mool ve onun kızı Azgın Noğas adlı tehlikeden bahseder. Erlik vaktine erişmiş olan Kaan Kız zırhlarını ve silahlarını kuşanıp kapışacaktır. Altın Harlıh bu haberi verdikten sonra guguk donuna girip Kara Mool'un yurduna doğru uçar. Han Çibek, Gök Nincil, Han Orba ve Altın Çaçah da Kara Mool'un yurduna ulaşırlar. Kara Mool'un yurdunda ilkin Han Orba ile Azgın Noğas savaşacaktır. İkisi arasında şiddetli bir dövüş başlar. Kaan Kız ise Kara Mool'un oğlu Kara Türtüs ile savaşmaktadır. Bu savaşa babaları Kara Mool da karışınca Kara Mool'un yurdu tam bir savaş meydanına döner. Sonunda kahramanlar, Kara Mool'u, Azgın Noğas'ı, Kara Türtüs'ü ve diğer kötü yiğitleri öldürürler. Bu savaş sırasında her mücadelede yardımcı olan Altın Çaçah da ölür. Kara Mool'un yurdundan zaferle dönen yiğitler kendi yurtlarına ulaşırlar ve alp uykusuna yatarlar.

* * *

Kara Han'ın yurdundaki yiğitler alp uykusundan kalktıklarında Ay Arığ sarayın içinde ağlamaktadır. Ağlamasının sebebini ise Han Çibek'e şu şekilde anlatır: Han Çibek'in Kara Mool'un yurdunda iken Gök Nincil'den bir çocuğu olur ve kendi kendine ad koyarak kendisine Han Sağın ismini verir. Han Sağın kimseye bir şey söylemeden ak denizin öte yakasına geçer ve aradan altı yıl geçmesine rağmen ondan herhangi bir haber alınamaz. Ak denizin öte yakasında kan içici ve zalim Ak Hartığa ve onun kardeşi mavi bora atlı Gök Hartığa ve bunların kız kardeşi olan Kara Sorhıl yaşamaktadır. Yiğitler tekrar savaş hazırlıklarını yaparak yola çıkarlar ve yolda karşılaştıkları kötü yiğitleri bertaraf ederler. Her zaman olduğu gibi, yiğitlere yardım etmek için guguk donlu Altın Harlıh da oradadır. Bu arada Ak Ölen isimli bir yiğit de savaşa katılır ve Kara Sorhıl ile kapışmaya başlar. Han Çibek ve Han Orba da savaşa dâhil olmuş, dövüşmektedirler. Bu arada Ak Ölen mücadelenin şiddetine dayanamayıp ölür. Kara Sorhıl, Kaan Kız'ın elinden Han Orba'nın yardımıyla kurtulamaz ve ölür. Altın Harlıh, Ak Hartığa'yı öldürür. Han Çibek de ağır yaralanır ve savaş meydanında Ak Ölen gibi ölür. Yine herkes büyük bir üzüntüye kapılır ve herkesle birlikte tabiat da ağlar. Kara Han'ın yurduna zafer ve cenazelerle geri dönerlerken Ak Ölen'in ülkesine uğrayan yiğitler, Ak Ölen'in kız kardeşi Tilki Arık'ı Han Sağın'a verirler. Tekrar Kara Han'ın yurduna dönerler. Han Sağın ve Tilki Arık için bir toy düzenlenir ve Kara Han'ın yurdunda kara başlı halk mutlu bir şekilde yaşarlar.

2. Han Orba Destanının Epizot ve Motif Yapısı

Üç ana epizota ayırdığımız Han Orba destanının metni Hazırlık, Gelişme ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. İncelemeyi yaparken destandaki epizot ve motifleri ayrı ayrı incelemenin yerine hocam Prof. Dr. Fikret Türkmen'in *Âşık Garip ve Tahir İle Zühre* adlı çalışmalarında olduğu gibi motifleri epizotların içinde açıklamayı ve örneklendirmeyi uygun bulduk.

2.1. Hazırlık Bölümü

2.1.1. Zaman ve Mekân

Destan türü diğer yazılı ve sözlü edebî türlerde olduğu gibi kesin hatlarla çizilmiş bir zaman çerçevesi içinde bulunmayıp daha esnek çizgiler içinde bulunan bir türdür.

Metin Ekici, “Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri” adlı eserinde zaman kavramıyla ilgili şunları belirtmektedir: *Hikâyelerin çoğu, zaman ifade eden basit veya kalıp cümlelerle başlar. Verilen bu zaman ifadesi genellikle belirsizdir. Aynı zamanda geçmişe dönük olup hikâyede yaşanan olayların ve bunları yaşayan kahramanların geçmişte olduğunu ifade eder.*¹⁸³

Sibirya Türk destanlarında çoğunlukla gördüğümüz zaman kavramı diğer Türk destanlarının bir kısmında olup bir kısmında olmayan bir zaman dilimini içermekte ve dünyanın yaratılışı sahnesiyle başlamaktadır. İŞlediğimiz Han Orba destanı başta olmak üzere diğer Hakas destanları olan Altın Çüs, Han Mirgen, Altın Taycı vb. destanlarda da zaman böyle bir saneyle karşımıza çıkmaktadır. Han Orba destanında olaylar dünyanın yaratılışının anlatılmasıyla başlar, yani muayyen bir zaman bulunmamaktadır:

Bakırlar arasında yer yaratıldığında

Dağlar yuvarlanarak yaratıldığında

Kara yerin üstünde

Sular gürüldeyerek aktığında

---

¹⁸³ M. Ekici; *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri*, AKMB Yay, Ankara 1995, s. 12

Geniş yapraklı otlar
Kök salarak büyüdüğünde
Kara başlı halk
Burnundan soluyup ilerlediğinde
Sopasına el atıp kazanını karıştırdığında
Kepçe sallanıp, göller yaratıldığında
Buz altındaki sular aktığında,
Şimdiki neslin öncesinde
Eskinin ardındadır.

(1-12)

Mekân da aynı, zamanda olduğu gibi belirsiz bir konumdadır. Mekân mutlaka bir hükümdarın veya bir halkın yurdudur. *Olayların ve kahramanların gerçekten bu mekânlarda yaşadığına dair hiçbir kayıt yoktur. Bu mekânların hikâyelerde geçmesi ise, tamamen anlatıcı ve dinleyici veya yazarla, okur arasındaki iletişimin sağlanmasıyla ilgilidir.*¹⁸⁴ Coğrafi bakımdan nerede olduğu ve yaşadıkları bilinen Hakas Türklerinin bu destanında yaşanan köy, boy ile üzerinde yaşanan dağ, nehir vb. toponimler bir belirsizlik taşımaktadır. Mekân, Han Orba destanında şu şekilde tasvir edilmiştir:

Ak nehrin kıyısında,
Ak zirvenin yamacında
Boy millet yaşadı,
Ovayı dolduran malı davarı güttü.

(13-16)

Yukarıdaki mısralar başta olmak üzere destanın birçok yerinde karşılaşacağımız motiflerden biri kutsal su motifi ve buna bağlı olarak suyla ilintili diğer kutsal mekanlardır ki bunlara göller, denizler ve ırmaklardır.

Han Orba destanında su ve sularla ilgili de birtakım mitik ifadeler de bulunmaktadır. Yine destanda göl ve ırmakları birçok kez görmekteyiz. Irmak

---

¹⁸⁴ M. Ekici; *age*, s. 13

kelimesi Hakas Türkçesinde büyük akarsu anlamına gelen *talay* ve çay, derecik anlamına gelen *çul/çulat* kelimeleriyle karşılanmaktadır. Bunun yanı sıra *talay* kelimesi için *deniz* ilk verilen anlamdır.¹⁸⁵

Ancak Hakas Eli coğrafyasını göz önüne aldığımızda denize herhangi bir kıyısı olmadığı için burada *talay* kelimesini büyük ırmak (Katun, Biy, Yenisey gibi) için, *çul/çulat* kelimesini geri kalan dere ve çaylar için kullanıldığını tahmin etmekteyiz. Biz de bu yüzden kullanımlarımızı bu mantıktan hareketle yapmış bulunmaktayız. Bahaeddin Ögel ise bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: (...) *Aslında bu destanların toplandıkları Türk kavimleri, büyük deniz görmemişlerdi. Büyük ırmaklar ile göllere de, deniz veya tengiz diyorlardı.*¹⁸⁶

Su, Türk geleneklerinin köklerini tutan, en büyük temeldir. Her şey ona dayanır. (...) *Bunun için Göktürkler, Yer-su yani yer ve sular anlayış ve inancına, büyük bir değer vermişlerdir. Onu kutlulaştırmışlar ve ona kişilik vermişlerdir.*¹⁸⁷

İrmakların kutlu olması ve onların hanlarının olmasına dair birçok da efsane bulunmaktadır. *Bir Kırgız efsanesine göre, Kırgız-Han, Kem ve Yenisey ırmaklarının hanı idi. Bunu ırmağın değil de; ırmak havzası ve çevresinin Han'ı olarak düşünmek gerekir.*¹⁸⁸ Yine *Abakan Tatarlarına* (Hakas Türkleri) göre, *Abakan adlı bir Han varmış. Hanın otağı da, Abakan ırmağının kaynağında kurulu imiş. Abakan Han, aynı zamanda "yağmur tanrısı" imiş.*¹⁸⁹ Bu kutsallık taşıyan *yer-su* anlayışından dolayı da ırmaklar, göller, denizler Türk düşüncesine göre ayrı bir yerde bulunmaktadır. Han Orba destanında da birçok yerde göllerden ve ırmaklardan bahsedilmektedir.

Büyük akarsular yani ırmaklar destanda, yukarıda da belirttiğimiz gibi, *talay* kelimesi ile karşılanmıştır. Han Mirgen ve Han Orba'nın babası olan Kara Han'ın yurdu Ak nehrin kıyısındadır:

Şimdiki neslin öncesinde

Eskinin ardındadır.

Ak nehrin kıyısında,

¹⁸⁵ E. Arıkoğlu; *age*, s. 111, 112, 472

¹⁸⁶ Bahaeddin Ögel; *Türk Mitolojisi II*, TTK Yay, Ankara 1998, s.384

¹⁸⁷ B. Ögel; *age*, s. 315

¹⁸⁸ B. Ögel; *age*, s. 383

¹⁸⁹ B. Ögel; *age*, s. 383

Ak zirvenin yamacında

Boy millet yaşadı,

(11-15)

Destanda önemli bir yer tutan bir diğer su unsuru göllerdir. *Göller, Türk masallarında, efsanelerde ve mitolojide, duygularla dolu anlatılmış olup “ünlerin, bilginin, paranın birikmesi” veya bu birikmenin sembolünü oluşturmaktadır.*¹⁹⁰

Han Orba destanında göller farklı yollarla anlatılmıştır. Destanın başında, dünyanın yaratılışı sırasında göllerin de bulunduğunu söylendiği bir bölüm vardır:

Kara başlı halk

Burnundan soluyup ilerlediğinde

Sopasına el atıp kazanını karıştırdığında

Kepçe sallanıp, göller yaratıldığında

Buz altındaki sular aktığında,

(6-10)

Yine yukarıda ırmaklarla ilgili bahiste halkın ve kahramanın atının üzüntüsü sırasında akan gözyaşı nasıl ki nehirlere karışıyordu burada da buna benzer bir anlatım vardır:

Altın guguk donlu Altın Harlıh

Gökyüzü boyunca uçup,

Üzülüp ağlayıp.

Gözyaşının düştüğü yerlerde

Yer yer göller oluştu.

(1747-1751)

---

¹⁹⁰ B. Ögel; *age*, s. 407

Kahramanlardan Ay Arıĝ'ın atıyla geçtiği yerlerde de birçok göl meydana gelir:

Ak sarı atlı Ay Arıĝ kızın
Gittiği yollarda
Parmak başlı otlar büyür.
Koşturup gittiği yollarda
Çiçekler sallanır.
Yıkıp geçtiği yerlerde
Bölük pörçük göller titrer
Delip geçtiği yerlerde
Delik deşik göller oluştu.

(1777-1785)

Han Mirgen'in kandan kızıl doru atı da dörtnala koştduğunda yine göller meydana gelir; ancak bu seferki göller farklıdır. Bu kez altın ve gümüş göller oluşur ve üstlerinde altın ve gümüş tüylü ördekler yüzmektedir:

Kandan kızıl doru at
Yeri dövüp şahlandığında,
Kızıl yalımlı ateş yandı.
Şahlanıp büyük kayaları teptiğinde,
Yalımlı ateşler yanar.
Ön ayağının bastığı yerde
Altın göller etrafa taşar.
Orada altın tüylü ördekler,
Yüzüp dururlar.
Arka ayağının bastığı yerde
Gümüş göller meydana gelir.
Orada gümüş tüylü ördekler,
Ötüp durular.

(935-947)

Eski Türk şiirlerinde ördekler ve kazlar göller ile birlikte anılmaktaydı. “Kazlı Göl”, “Ördekli Göl”, göllerin bir tanıtması ve bunlar da göllerin bir süsü idi. Göller il ördekler önemlerini, avlar ve avcı kuşlar dolayısı ile kazanmış olabilirler. Dede Korkut Hikâyelerinde göl ve ördeklerle ilgili ifadeler geçmektedir. Kan Turalı hikâyesinde yiğitleri onu şu şekilde anmaktadır:

*Kap kayalar başında yuva tutan,
Kadir Ulu Tanrı'ya yakın uçan,
Mancılığı ağır taştan gızıldayıp, katı inen,
Arı gölün ördeği şakıyup, alan
Kaba üveyke dip yorur iken tartıp üzen,
Karıncuğu aç olsai kalkıp uçan,
Cümle kuşlar sultanı, çalkara kuş!..¹⁹¹*

Destanın bir başka yerinde ise süt dolu gölden bahsedilmektedir. Süt rengi itibariyle temizliği, saflığı, bâkirliği temsil etmekte, süt destanın muhtelif yerlerinden kahramanların su ile birlikte temizlenme sıvısı olarak görülmektedir:

*Biz, Taş Han ile Buz Han'ın yurdunu
Birlikte bitirip, döndükten sonra
Ateşli dağın ateşini yakın,
Süt dolu gölün sütünü için.
Yorulan bedenlerini dinlendirin,
Zayıflayan bedenlerini semirtin,*

(6395-6400)

*Ay Arığ ile Gök Nincil'in
Karınları acıkır,
Altın masaya oturdular.*

---

¹⁹¹ B. Ögel; *age*, s. 414-417

Yemekleri lâyıkiyla yediler.
Ayranlarını içtiler.
Acıkan karınları doyurdularında,
Zayıf bedenlerini semirttiklerinde,
Altın masadan kalkıp,
Atlarının eyerlerini aldılar.
“Ateşli dağın ateşini dağıttılar,
Sütlü gölün sütünü içerler”, deyip,
İki yiğit ata yardım ettiler.

(8445-8456)

Süt Gölü ile ilgili başka bir ifadeye biz Altay Şamanlarının dualarında rastlamaktayız. Bir şaman *tüürünün* üzerinde yeryüzündeki ve gökyüzündeki nesnelere ait olan on farklı resim bulunmaktadır ki bunlardan biri de *soloñı* (gökkuşağı) ve onun üstünde de *pura* adlı bir resim bulunmaktadır. *Pura*, yukarı ucu çatallanan çubuk ya da uçlarında yarım daire şeklinde kolları olan bir yatay çizgi olup dinî törenlerde temiz *töslere* dua edilirken zikredilir.¹⁹²

Bu duaların biri de şu şekildedir:

*Süt köldün üç pura,
Aydın küniñ yayaganı
Kaş pajınıñ
Kara pura!
Kañça töskö kamdaza,
Meniñ bajıma kuyak bol.*

Süt Köl'ün üç purası
Ayın ve güneşin yarattığı.
Çemberin (davulun) üstündeki
(Duran) kara *pura!*
Töse ne kadar ayın yapılsa da,
Hep başımın zırhı ol.¹⁹³

¹⁹² A.V. Anohin; *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova, Kömen Yay, Konya 2006, s. 70

¹⁹³ A.V. Anohin; *age*, s. 70

İşte şu yukarıda bahsedilen *Süt Göl*'ünün yeri Anohin tarafından Kemçika ve Ak-Sug (Soyotiya) nehirlerinin birleştiği yerin yakınındaki dağda belirtilmektedir.¹⁹⁴

Destandaki bir diğer önemli motif ise at motifidir. Hayatlarını geniş bozkırlar üzerinde idame ettiren ve bu bozkırları da kendilerine yurt edinmiş olan Türkler, kendilerine hayat mücadelesinde atı yoldaş edinmişlerdir. Atın gücünden, çevikliğinden, dayanıklılığından, etinden ve sütünden kısacası sahip olduğu her şeyden yararlanan Türk, onu kendi bedii yaratmalarında ve anlatmalarında fazlasıyla kullanmış ve bazen de kahramanın en büyük yardımcısı haline getirmiştir. Saydığımız özelliklerin dayanakları yalnızca gerçek hayatta değil mitoloji hayatta da yer bulmaktadır. *Toplumumuzda ata verilen derğer ve at sevgisi binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Türk mitolojisine göre at, Tanrıları görmüş, onlara yakın olmuştur. Kâinatın sırlarına vâkıftır. Aynı zamanda insanlara da yakındır. Onların iyiliğine yardımcı olmuştur. Bu temel inanışların sonucu at, Türk toplumunda dost, sırdaş, arkadaş yardımcı özelliklerini bugüne kadar korumuştur.*¹⁹⁵

Bilhassa destanlarda atın, kahramanın birtakım işlere girişmesinde, onları çözüme kavuşturmasında önemli bir yeri vardır. Bu durum yalnızca tek bir Türk grubu için değil tüm Türk boylarının destanında ortak hususiyetler göstermektedir ve hatta bunu yalnızca destan türünde sınırlandırmayıp halk hikâyeleri vd. halk anlatılarına da yaymak mümkündür.

Kadir İbrahimoğlu Kadirzâde ise halk anlatılarındaki atların bu olağanüstülük durumları için şunları söyler: *Binit atları daha çok efsaneleştirilmiş, onlara olağanüstü özellikler şâmil edilmiştir. Atın böyle hususiyetlerinin, bütün masal ve destanlarda izlenebileceği söylenebilir. Her yerde at yiğitin, destan ve masal kahramanının yardımcısına çevrilir. Bazı hâllerde o sahibinin yegâne kurtarıcısı olur. Araştırmalara göre, bu tip atlar âdeten, deniz aygırlarından, her nasılsa tesadüfen gelip ilhıya karışan aygırlardan olanlardır.*¹⁹⁶

---

¹⁹⁴ A.V. Anohin; *age*, s. 70, 1. nulu dipnot

¹⁹⁵ Bilge Seyidoğlu; *Mitolojik Dönemde At*, Umay Günay Armağanı, Ankara, 1996, s. 56

¹⁹⁶ Kadir İbrahimoğlu Kadirzade; *Adetler, İnançlar ve Türklerin Soykütüğü Meselesi*, akt. Prof. Ahmet Doğan, Akçağ Yay, Ankara 2005, s. 121

2.1.2. Ailenin Tanıtımı

Halk hikâyelerinde genellikle sadece babasının çeşitli özellikleriyle verilir bazen çok silik bazen de tüm yönleriyle anlatıldığını belirten Metin Ekici, ailenin tanıtımında annenin ikinci planda yer almasını hem hikâyelerin yapısına hem de Türk aile tipine bağlamaktadır. Bununla birlikte ailenin tanıtımında önemli olan husus ebeveynin aristokrat diye adlandırılabilir padişah, sultan, han, vezir, paşa, bey vb. bir aile oluşturmasıdır.

Bunun örneklerini halk hikâyeleri ile birlikte destanlarımızda da görebilmekteyiz. Mesela, *Tahir ile Zühre* hikâyesinin yazma metninden geçmiş zamanda ve eski günlerde yaşayan zengin ve şöhretli bir padişah bulunmaktadır. Bu padişah akla gelebilecek her türlü dünyevî şeye sahiptir; ancak sahip olmadığı tek şey bir evlattır.¹⁹⁷ Yine aynı hikâyenin sözlü varyantında ise ailenin tanıtılması şu şekildedir: *Şiraz ülkesinde, Horasan vilâyetinde iki kardeş hükümdar eğleşirdi. Büyüğünün adı Etem Şah, küçüğünün adı ise Ahmet Han'dı. Bu iki kardeş, ülkeyi nöbetleşe idare ederlerdi.*¹⁹⁸

Destanlarımızda at ile kahraman yek vücut olmuş şekilde görünmekte çoğu destanda kahraman atının ismiyle, daha doğrusu atının sahip olduğu bir takım sıfatlarla mevcut edilen ismiyle anılmaktadır. Kahramanların, atlarının adıyla beraber zikredildiğine Altay-Yenisey destanlarında çok tesadüf ediyoruz. Bu motif benim bildiğime göre ilk kez Titof'un dikkatini celbetmiştir. Onun fikrine göre "Minusin sahillerinde yaşayan Türk destanlarında kahramanın adıyla bindiği atın adı bir oluyor." Titof'un tesbit ettiği destanlarda adı geçen kahramanların en büyükleri atlarıyla beraber zikrolunuyorlar; "Agoy atlığ Aybatır", "Akpar atlığ Akmolat", "Kök Kan Kök Atlığ", "Ak Çabdar Atlığ Allarığ", "Ala Kardıga Ağ Oy At", "Kara Bor Atlığ Büri Mirgen", "Ak Kılış Kan Boz Oy Atlığ" vs.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Fikret Türkmen; *Tahir ile Zühre*; Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara 1983, s. 209

¹⁹⁸ F. Türkmen; *age*, s. 249

¹⁹⁹ A. İnan; "Göçebe Türklerin Destanlarında Kahramanların Doğumları, Ad Almaları ve Başka Hususiyetleri", Makaleler ve İncelemeler II, TTK Yay, Ankara 1998, s. 206

Bu duruma çalışmamızı oluşturan Han Orba destanından da örnekler vermek mümkündür. Han Orba'nın babası Kara Han anlatılırken eşi ve çocuklarıyla değil bizzat atıyla tanıtılmaktadır:

Otlayana han olan,
Besleyene bey olan,
Tüm halkın hanı ve beyi
Malın davarın sahibi
Kara doru atlı Kara Han'dır.

(17–21)

Kara Han'ın yurdunu işgal etmeye gelen Kara Molat da atıyla birlikte zikredilir:

Bu vakte dek rahat yaşanan yere
Üç kulaklı kara doru atlı
Kötü niyetli Kara Molat
Kanlı ordusuyla geldi.

(32–35)

Han Orba destanının bu epizotunda hem bulunduğu boyun beyi ve hanımı hem de kahramanımızın baba ve annesi olan Kara Han ile Kara Tarğah tanıtılmaktadır:

Otlayana han olan,
Besleyene bey olan,
Tüm halkın hanı ve beyi
Malın davarın sahibi
Kara doru atlı Kara Han'dır.
Yiğit zevcesi Kara Tarğah'tır.
Bahadır Kara Han, tüm halkıyla
Yıllarca birlikte yaşamaktadır.
Hiç kimseyi yaya yürütmedi
Hiçbirini aç bırakıp, susatmadı,

Tüm halkı hayvanlı kıldı.
Hiçbiri ben fazlayım demedi,
Hepsi acı çekmeden yaşıyor.
Kara Han'ın yurdunda
Onu sevmeyen kişi yoktur.

(17-31)

Han Orba destanında, yalnızca baba ve hükümdar olan Kara Han değil kahramanın annesi Kara Tarğah da gerek idarede gerekse savaşlarda önemli ve ileri saflarda yer alan bir kişi olarak karşımıza çıkar.

Kadının erkek kahraman ve kişiler gibi ön planda olması Sibirya destanlarının anaerkil döneme ait özellikler taşımasından kaynaklanmaktadır.

2.1.3. Kahramanın Doğumu

Gerek destanlarda gerekse de destanlardaki en önemli epizot ve bu epizota bağlı olarak görülen motif çocuksuzluktur.

Dede Korkut'tan Tahir ile Zühre'ye, Manas'tan Kozın Erkeş'e kadar birçok türde görülen çocuksuzluk Han Orba destanında bulunmamaktadır. Dede Korkut Hikâyelerinde çocuksuzluk aynı zamanda toplumdaki tecrit edilmeyi ve ayıplanmayı da beraberinde getirmekteydi. Bu hikâyelerin ilki olan *Dirse Han Oğlu Buğaç Han Boyunu Beyan İden* destanda çocuksuzluk ve bahsettiğimiz ayıplama destanın hemen başında verilir: (...) *Bayındır Hanuñ yigitleri Dirse Hanu karşuladılar. Getürüp kara otağa kondurdılar. Kara kiçe altına döşediler. Kara koyun yahnısından önüne getürdiler. Bayındır Handan buyruk böyledir hanum didiler. Dirse Han aydur: Bayındır Han benüm ne eksikliğim gördi, kılıcumdan mı gördi, suframdan mı gördi, benden alçak kişileri ağ otağa kızıl otağa kondurdu, benüm suçum ne oldu kim kara otağa kondurdu didi. Ayıtdılar: Hanum bugün Bayındır Handan buyruk şöyledür kim oğlı kızı olmayanı Tañrı Ta'la kargayupdur biz dahı kargaruz dimişdür didiler.*²⁰⁰ Han Orba destanını ayakta tutan kahraman kardeşler Han Mirgen ve Han Orba'nın dünyaya gelişleri bu

²⁰⁰ M. Ergin; *age*, s. 79

motifi gerektirecek bir durum arz etmez. Destanın başlangıcında Han Mirgen üç yaşındadır; Hara Tarğah aynı zamanda Han Orba'ya da altı aylık hamiledir ve üç ay sonra da Han Orba doğacaktır:

Onun eşi Kara Han'ın savaşta
Üç yaşında oğlancığı vardı,
Altı aylık da hamiledir.

(38-40)

Bu esnada, aradan üç ay geçtikten sonra Hara Tarğah, Han Orba'yı dünyaya getirir. Ancak Hara Tarğah, kız çocuğuna doyamaz; çünkü Han Orba'nın doğumu zor şartlarda gerçekleşmiştir. Doğuma yakın bir sırada kan içici ve üç kulaklı doru atın sahibi olan Hara Molat, Kara Han'ın yurduna baskın yapıp obasını tarumar eder. Kara Han ve Kara Tarğah başta olmak üzere tüm halk, mal davar Kara Molat'ın yurduna sürgün edilir. İşte bu sürgün sırasında Kara Han'ın yurdunu işgale gelen Kara Molat, Kara Tarğah'tan ileride kendisinden intikam almaması için çocuklarını vermesini ister. Çocuklarının Kara Molat'ın elinde telef olmasını isteyen Kara Tarğah ise çocuğunun olmadığını söyleyerek Kara Molat'ı güç bela buna inandırır.

İşte biz bu epizotta destanlarımız başta olmak üzere masal ve efsanlerde de sıkça gördüğümüz *don değiştirme* motifini görmekteyiz. Han Orba destanının diğer epizotlarında da bu motifi farklı şekillerde sıkça görmek mümkündür.

Don veya kılık değiştirme, farklı bir hâle bürünme bir diğer önemli halk anlatısı motiflerindedir. İlkel insanın muhayyilesinde hayvan ile insan her zaman benzer veya aynı ruhu taşıdığından, bu ortak bilinçaltı milletlerin kolektif ürünlerine de yansımıştır. Hatta bazı durumlarda hayvan, insan nazaran daha üstün özelliklere sahip olduğu için insan hayvana benzemeye çalışmakta ve karşılıklı bir ruh ve beden değiş tokuşu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, kendilerini hayvandan üstün görmekten çok uzakta olan Altaylılar, hayvanın insanda olmayan kas gücü, görüş keskinliği, güçlü koku alma duyusu, yön bulma yeteneği gibi birtakım meziyetlere sahip olduklarını

düşünmektedirler.²⁰¹ Bu durumu yalnızca bir tarafın diğer tarafa olan üstünlüğü ile açıklamak yeterli olmayabilir. Mircea Eliade, bunu aynı zamanda bir *dayanışmaya* bağlar ve mezkur dayanışma sayesinde bazı kişilerin hayvana dönüştüğünü, hayvanların dillerini anladığını, öngörülerini ve gizli güçlerini paylaşabilme yeteneğine sahip olduklarını belirtir.²⁰²

*Türk epik destan geleneğindeki üslûp özelliklerinden biri de beşerî varlıklara ve hayvanlara tabiatüstü güç isnat edilmesidir. Bu durum anlatıların kendine has mantığı içinde hiçbir şekilde yadırganmadan yer alır. Hiç şüphesiz, bu mantıksal ve ona dayalı yapısal özellik Türk kamlık dini başta olmak üzere geleneksel Türk dünya görüşünden kaynaklanmaktadır. Özellikle de “don değiştirme” ve “dona girme” şeklindeki olgu bilindiği gibi kamların göğe çıkış ve inişlerinde ritüelin ayrılmaz bir parçası olunca bu inanca ve ona bağlı ritüellere istinaden herhangi bir insanın veya hayvanın bir başkasına dönüşebilmesi veya böylesi bir güce sahip olması geleneksel Türk dünya görüşü doğrultusunda düşünüldüğünde hiç kimsenin yadırgayamayacağı bir hale dönüşmekte ve rahatlıkla destanlarda işlenebilmektedir.*²⁰³

Yukarıda değindiğimiz üzere, şekil değiştirme motifi yalnızca muhayyilede veya tasavvurlarda değil bizzat halk yaratmalarının içinde de bulunmaktadır. *Şaman efsanelerinde, masallarda olduğu gibi arkaik destanlarda da dönüşüm, geniş bir şekilde işlenmiştir. Kahraman istediği kılığa girebildiği gibi kötü varlıklar da böyle bir sihir bilgisine sahiptir. Bu ise sihrin dönüşüm motiflerinde oynadığı role işarettir.*²⁰⁴ İşte bu destanlarda mitolojinin görünüşünü kahramanların çeşitli hayvanlara ya da hayvanlardan insanlara dönüşme oluşturmaktadır. Şakir İbrayev, bu özelliği ilk totemle, antropomorfik görüşlerle sıkıca bağlantılı olduğunu belirtir. İbrayev, destan başkahramanının insan ile hayvan (bazen kuş) arasında bir yaratık olarak dünyaya geldiğini bunun kuzey kabile destanlarında bizzat kuğu kişi ile evlenmede görüldüğünü belirtirken insan-hayvan birleşmesinin çoğunlukla isteyerek değil bunlardan birinin çaresiz bir durumda bulunmasından dolayı kaynaklandığını söyler.²⁰⁵

---

²⁰¹ J.P. Roux; *age*, s. 71

²⁰² M. Eliaede; *age*, s. 121

²⁰³ Ö. Çobanoğlu; *age*, s. 95

²⁰⁴ F. Bayat, *age*, s. 176

²⁰⁵ Ş. İbrayev; *age*, s. 71

Türk destanlarında ve mitolojisinde don değiştirme hadisesi üzerine Bahaeddin Ögel de tespitlerde bulunmuş olup bunu altı farklı şekilde gruplandırır. Bunlar; *kabulma, türlenme, silkinme, giyimini giyme, kalıp ve büründüm-göründüm* şekillerinde vuku bulan don değiştirmelerdir.²⁰⁶

Han Orba destanında yalnızca insandan hayvana veya hayvandan insana bir geçiş yoktur. Destanın baş epizotlarında biz don değiştirmeyi bitkiden insana, insandan bitkiye bir geçiş şeklinde görmekteyiz.

Han Migren ve Han Orba'nın annesi Kara Taręah, çocuklarını Kara Molat'ın şiddetinden korumak için oğlunu (Han Mirgen) gümüş yeşil çiçeğe, kızını (Han Orba) ise altın ak çiçeğe dönüştürür:

Ak saraydan dışarı çıktı.
Büyük oğlancığını
Gümüş yeşil çiçek yaptı.
Küçük kızcağızını,
Altın ak çiçeğe dönüştürüp
Ak sarayın bahçesinde yetiştirdi.

(214–219)

Kara Taręah, bundan önce de halkını yine Kara Molat'ın zulmünden kurtarmak için halkını ak çiçeğe, malı davarı ise mavi çiçeğe dönüştürür:

Böyle konuşup Kara Taręah,
Küçük yaştaki oğlancığını
Sağ eliyle tutarak,
Büyük evden dışarı çıktı.
Ak ipekten örtüyle
Ayın ve güneşin önünde
Döndürüp savurdu:?
“Boyumunun milletimin yarısı
Ak çiçek olup büyüün,

---

²⁰⁶ B. Ögel; *age*, s. 133-135

Altmış şeytanın yerinde
Hiçbir yiğit bunu bilmesin.
Bu yerde her vakit
Kara Han'ın soyu yürüsün.
Çiçek olup büyüyen halk,
Bunun önünde nasıl yaşıyorsa,
Öyle rahat yaşasın”,
Böylece örtüyü vurduğunda,
Ak çiçekler kısım kısım
Ayın ve güneşin karşısında,
Altın gibi parlayıp,
Sallanmaktadır.
Güzel ana Kara Tarğah
Mavi ipekten örtüyü
Güneşin ve ayın karşısında,
Kaldırıp da vurdu:
“Yerin altında yaşayan
Yetmiş Erlik'in yurdunda,
Güneşin ve ayın altında
Hiçbir yiğit bilmesin.
Malın davarın yarısı
Mavi çiçek olup büyüsün.

(134-164)

Halkını, malı davarı ve en önemlisi de çocuklarını güvenceye alan Kara Tarğah ve kocası Kara Han, Kara Molat'ın yurduna sürüldükten sonra; Kara Han'ın yurduna Altın Harlıh gelir ve olan biteni anlayarak yeğenlerini eski haline getirmeye karar verir:

Dışarıya çıktı,
İki çiçeği çekerek kopartıp,
Ak ipekten örtüye sarındı,

Uzak eve geri döndü.
Ak halıyı yere serip,
Altın çiçekle gümüş çiçeği,
Oraya alıp götürdü.
Mavi ipek örtü ile
Gündüz ve gecenin önünde
Üç defa gidip geldi:
“Yiğit yaratılmış Kara Han’ın
Gümüş çiçeğe döndürdü.
Küçük yaştaki oğulcuğu
Benim karşımda duruversin”.
Kalanlarına vurduğunda
Kara Han’ın kundaktaki oğlu
Kız çocuğunun karşısındaymış.
Yanına gidip elini tuttu,
Birlikte gidip, selam verdiler.
Kız çocuğu, ikincisini
Ak ipek örtüyü çıkarıp çekti,
Ayın güneşin karşısında
Altı defa dolandı:
“Kara doru atlı Kara Han’ın
Altın çiçek olup büyüyen
Küçük kız çocuğu,
Ata yurduna geri döndüğünde
Ana yurdunda dolaştığında,
Benim karşımda bulunsun”.
Altıncısını vurduğunda,
Küçük kız çocuğu
Gencecik durdu.

(395–426)

Altın Harlıh aynı şekilde çiçeğe dönüştürülen halkı ve malı davarı yine eski hallerine döndürür:

Ak ovaya geldi,
Ak ipekten örtüyü yukarı kaldırdı,
Ayın ve güneşin karşısında,
Altı defa döndürüp silkeledi:
“Ak çiçek olup büyüyen
Kara Han’ın kalabalık halkı,
Bugün ayağa kalkıp,
Önceden nasıl yaşadıysan
Ak denizin kıyısında öyle yaşarsın”.
Altı defa çevirip vurduğunda,
Ak denizin kıyısındaki tüm halk
Eskisi gibi yaşar oldu.
Ak ipekten örtüsünü kaldırdı.
Mavi ipekten örtüsünü çıkardı,
Güneşin ve ayın önünde,
Üç defa döndürüp, silkeledi:
Yeşil çiçek olup büyüyen
Kara Han’ın malı davarı,
Önceden nasıl otladıysa,
Şimdi de öylece otlasın”.
Üç defa çevirip, silkelediğinde,
Mal davar, ak yazıya yayılıp,
Önündekiler gibi otladı.

(707–729)

Yukarıdaki *don değiştirme* motifinin yanı sıra bir diğer dikkati çeken motif de *sihirli örtü* motifidir. Burada sihirli örtü, don değiştirme işinin yapılması sırasında yardımcı bir öge olarak görülmektedir. Yalnızca destanımızda görülmeyen bu durum

Tuva destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. *Örneğin ölüp de kız kardeşi tarafından kutsal kaya içine defnedilen bahadır, kız kardeşi tarafından tekrar kaya içinden çıkarıldıktan sonra göğün üçüncü katından bahadır için getirilen üç kağan kız tarafından ölüyü diriltten sihirli-büyülü şallar vasıtasıyla diriltir.*²⁰⁷

Görüldüğü üzere yukarıdaki parçalarda örneğini gördüğümüz bu motif daha çok farklı bir kılığa dönüşen tarafından bizzat yapılmayıp, ikinci bir tarafından koruyup kollama amacıyla yapılmaktadır.

Aşağıdaki örneklerde ise aslında bir insan olan Altın Harlıh'ın, destanın kahramanlarına yardım edeceği sırada kuş donuna bürünüp gelmesini, daha sonra ise kuş donunu çıkarıp cebine koyduğunu görmekteyiz. Bu ise, yukarıda örneklerini verdiklerimizden farklıdır ki burada don değiştirmenin güce güç katmak amacıyla yapıldığını görüyoruz:

Ayın güneşin gözü burada
Karanlık oluverdi.
Neyin felaketi oldu,
Neyin günahı oldu?
Bakılıp görüldüğünde,
Mavi bulutun üstünde,
Ak bulutun altında
Altın guguk uçup gelir.
Yiğit Kara Hanı'nın yurdunu
Altı defa dönüp çevreledi.
Kara Han'ın güzel yurdunu
Dönüp dolaştıktan sonra yere indi.
Guguk gibi yukarıya sıçrayıp
Tekrar yeşil ovaya inmiş.
Altın guguk donunu çıkarıp
Altın cebine koydu.
Altmış örgüsünü sırtına attı,

---

²⁰⁷ M. Ergun-M. Aça; *age*, s. 130

Elli örgüsünü omzuna saldı;
Ay ise ay tasvirli,
Güneş ise aydınlık;
Karşısında ay durur,
Arkasında güneş durur.
Güzel kızın aydınlığı
Elli hanlı yurdun ötesine gitti.
Altmış hanlı yurdun üstünden aştı.

(343–367)

Yukarıda farklı çeşitlerini gördüğümüz don değiştirme motifi bu epizotta, tehlikeden kurtarma amacıyla yapılan bir dönüştürme ile yapılmıştır. Kara Tarğah üç yaşındaki oğlu ve yeni doğmuş kızını Kara Molat'ın zulmünden korumak için çiçeğe dönüştürür ve kendi saraylarının bahçesine eker. Oğlunu gümüş yeşil çiçeğe, yeni doğmuş kızını ise altın ak çiçeğe dönüştürür:

“Benim sevgili yavrularım,
Sahipsiz yerde kalırlar.
Sağlıklı bir şekilde büyüdüklerinde,
Ata yurtlarına geri dönerler.
Karnımdan çıkan iki yavrumu
Yurdumda tekrar göreceğim miyim?
İçimden çıkan iki yavrumu,
Yoksa öksüz mü kalacaklar bu yurttan.
Sizleri gözlerimle,
Yine göreceğim miyim bu dünyada?”
Kara Tarğah iki çocuğunu
Dokuz defa öpüp kokladı,
Elinde tuttuğu ipek örtüyle
Gözyaşlarını sildi.
İki yavrusunu tutarak,

Ak saraydan dışarı çıktı.
Büyük ođlancđını
Gümüş yeşil çiçek yaptı.
Küçük kızcağızını,
Altın ak çiçeğe dönüştürüp
Ak sarayın bahçesinde yetiştirdi.

(199-219)

Takdir edilecektir ki yarı göçebe topluluklar için toprakla birlikte hayvancılık da önemli bir geçim ve yaşam kaynağıdır. Özellikle bu bölge destanlarına baktığımızda kahramanların aileleri oba veya yurt beyleri oldukları ve hâkimiyetlerinden on binlerce insanı ve hayvan sürülerini yaşattıkları için hayvanlar ki özellikle büyük baş hayvanlar da bu anlatılarda önemli bir yer tutmaktadır. İşte Kara Tarğah çocuklarıyla birlikte, kendileri için önem arz eden hayvanlarının ve insanların da zarar görmesini istemediğinden onları da çiçeğe döndürüp Kara Han'ın yurdununun muhtelif yerlerine eker:

“Boyumunun milletimin yarısı
Ak çiçek olup büyüsün,
Altmış şeytanın yerinde
Hiçbir yiğit bunu bilmesin.
Bu yerde her vakit
Kara Han'ın soyu yürüsün.
Çiçek olup büyüyen halk,
Bunun önünde nasıl yaşıyorsa,
Öyle rahat yaşasın”,
Böylece örtüyü vurduğunda,
Ak çiçekler kısım kısım
Ayın ve güneşin karşısında,
Altın gibi parlayıp,
Sallanmaktadır.
Güzel ana Kara Tarğah
Mavi ipekten örtüyü

Güneşin ve ayın karşısında,
Kaldırıp da vurdu:
“Yerin altında yaşayan
Yetmiş Erlik’in yurdunda,
Güneşin ve ayın altında
Hiçbir yiğit bilmesin.
Malın davarın yarısı
Mavi çiçek olup büyüsün.
Bu yurttan ne zaman ki
Kara Han’ın soyu yürür
Mal davar, bir kez daha yaratılıp,
Ak yazıyı doldursun”.
Böyle deyip vurduğunda,
Mavi çiçekler kısım kısım,
Güneşin ve ayın karşısında,
Gümüş gibi parıldayıp,
Hafif hafif sallandı.

(141-173)

Eski Türk toplumunda biyolojik vd. farklılıkların yanında kadın erkek arasında herhangi bir farklılık bulunmamakta kadın ve erkek yan yana toplumun her alanında birlikte iş görmekte, yaşamakta ve mücadele etmekteydi. Han Orba destanında yurdunu Kara Molat’ın hücumlarından korumaya çalışan Kara Han bu mücadeleyi fiziksel güçleriyle yaparken, bir kadın olan Kara Tarğah da boş durmamakta elinden geldiğince doğrudan fiziksel olmasa da kendi ailesi ve halkı için mücadele etmektedir. İşte bu mücadele yukarıda belirttiğimiz gibi fiziksel ölçülerde değil sihrî nisbette olmaktadır. Anaerkil devrin izlerini taşıyan Güney Sibiryta destanlarında olduğu gibi Han Orba destanında da kadınlar Şamanist güç ve hususiyetlere vakıfdırlar. Çocuklarına, halkına ve hayvanlarına uyguladığı dönüştürmeyi yaparken ayinle ve bazı sihrî güç ve materyalleri kullanmaktadır:

Sihri çok Kara Tarğah,
Bunu görüp, konuşuyor:
“Çok olan sihrim yetmez olursa,
Kara Han’ın yurdunda,
Adım atıp, burnundan soluyan,
Yiğidin iyisi işle uğraşmaz.
Benim ulu sihrim yetse,
Elli sihirle geri dönerim.
Elli sihrim yetmez olduğunda,
Kara Han’ın yurdunda
Yiğidin iyisi ilerlemez”.
Böyle konuşup Kara Tarğah,
Küçük yaştaki oğlancığını
Sağ eliyle tutarak,
Büyük evden dışarı çıktı.
Ak ipekten örtüyle
Ayın ve güneşin önünde
Döndürüp savurdu
“Boyumunun milletimin yarısı
Ak çiçek olup büyüsün,
Altmış şeytanın yerinde
Hiçbir yiğit bunu bilmesin.
Bu yerde her vakit
Kara Han’ın soyu yürüsün.
Çiçek olup büyüyen halk,
Bunun önünde nasıl yaşıyorsa,
Öyle rahat yaşasın”,
Böylece örtüyü vurduğunda,

Ak çiçekler kısım kısım
Ayın ve güneşin karşısında,
Altın gibi parlayıp,
Sallanmaktadır.
Güzel ana Kara Tarğah
Mavi ipekten örtüyü
Güneşin ve ayın karşısında,
Kaldırıp da vurdu:
“Yerin altında yaşayan
Yetmiş Erlik’in yurdunda,
Güneşin ve ayın altında
Hiçbir yiğit bilmesin.
Malın davarın yarısı
Mavi çiçek olup büyüsün.
Bu yurttta ne zaman ki
Kara Han’ın soyu yürür
Mal davar, bir kez daha yaratılıp,
Ak yazıyı doldursun”.
Böyle deyip vurduğunda,
Mavi çiçekler kısım kısım,
Güneşin ve ayın karşısında,
Gümüş gibi parıldayıp,
Hafif hafif sallandı.
Kanlı savaştaki yiğitler de,
Kötü niyetli Kara Molat da
Kara Tarğah’ın altmış büyüsünü
Hiç anlamamışlar.
Kara Tarğah’ın elli sihrini
Oradakilerin hiçbiri anlamamış.
Yapacak her şey bittiğinde
Kara Tarğah, karnını tutup,

Ak saraya girdi.

(123-183)

Biz bu pratikleri destan boyunca diğerk kadın ve erkek şaman-kahramanlardan görmekteyiz.

Her türlü sihrî ve fizikî savunmaya rağmen Kara Molat'ın bitmeyen gücü ve ordusunun kuvvetli oması nedeniyle Kara Han ve Kara Tarğah yurtlarından geri kalan halkı ve hayvanlarıyla sürülmek zorunda kalırlar. Yol boyunca Kara Molat'ın vahşî askerleri tarafından eziyet gören karı koca, yurtlarına yeniden dönüp dönemeyecekleri konusunda üzölmektedirler.

Han Orba destanındaki bu epizotta yer alan bir diğerk önemli motif ise *ad verme* motifidir.

Ad verme yalnızca destanlarda değil halk hikâyelerinde de çokça gördüğümüz bir kısımdır. *Ad verme bazı hikâyelerde bir geleneğe bağlı olarak yapılırken, bazılarında çocuğun olmasını sağlayan dervişin ad vermesi şeklinde olmaktadır. Bir kısım hikâyede ise, doğrudan ana-baba tarafından hiçbir gelenek uygulanmaksızın ad verme yapılmaktadır. Bu farklılıklar hikâyenin yapısından ve anlatıcının bu kısmı önemli görüp görmemesinden veya anlatıcının unutmuş olmasından dolayı da değişebilmektedir.*²⁰⁸

Yukarıdaki açıklama ve örneklerde olduğu gibi Han Orba destanında da ad verme işi herhangi biri tarafından değil uhrevî ve sihrî güçleri olan, yarı insan-yarı hayvan özelliklere sahip tüm destan boyunca kahramanlarımıza her zor koşulda yardım edecek olan koruyucu ve dişi Altın tüylü guguk Altın Harlıh tarafından yapılmaktadır. Harlıh kelimesi sözlüklerde süslü kemer, kayış ve ikinci bir anlam olarak mitoloji bir kuş tanımıyla verilmiş olup ikinci karşılık destandaki işlevine uygundur.²⁰⁹

Ad verme motifi destanlarımızda özel bir yer işgal etmektedir. En bariz şekli ve uygulamalarıyla Dede Korkut Hikâyelerinde gördüğümüz üzere ad verme işi alelâde bir şekilde yapılmamakta, belli kıstasların yerine getirilmesi ve toplumda her konuda saygınlığı olan bir kişi tarafından verilmesini gerektiren bir iş ve belki de bir ritüel

---

²⁰⁸ M. Ekici; *age*, s. 18

²⁰⁹ E. Arıkoğlu; *age*, s. 154

halini almaktadır.. Çocuğa konacak isim yalnızca ona seslenme vazifesi görmeyecek, çocuk veya ileride sahip olacağı konumla kahraman, adıyla yaşayacak verilen adın varsa gereklerini yerine getirmek durumunda kalacaktır.

İslamî geleneğin ağır bastığı veya sadece olduğu Türk boylarında daha çok, köklerini eski Türk inanç ve bu inançların temsilcisi olan din adamlarından alan aziz, derviş vb. İslamî toplum ve din büyükleri bu ad verme işini üstlenirler: *Göçebe Türk destanlarında kahramanın doğum ve ona ad verilmesi klişe halinde tekrarlanan bir motiftir. Bir Han veya beyin evladı olmuyor. Meşhur kahramanların veyaz “aziz”lerin mezarlarını ziyaret ederek onların “ervahına” kurbanlar kesiyor. Kurbanlar boz donlu (kır) aygır veya kısraktır. Hanım bir oğlan doğuruyor. Ekseriye bu oğlan avucunda kan tutup doğuyor.*²¹⁰ Kahramana ad verme merasimi Yakut, Altay-Yenisey, Kazak-Kırgız ve eski Oğuz destanlarında farksız olarak görülür. Han veya bey oğluna ad vermelerini halkına emrediyor. Kimse ad bulamıyor. O zaman “boz atlı bir er” peyda oluyor ve çocuğa ad veriyor. Dede Korkut Hikâyelerinde kahramanların adını veren Dede Korkuddur. Baba ve annenin verdiği ad hakikî ad değildir. Kahraman hakikî adını kahramanlık gösterdikleri olaydan sonra atla beraber alır.²¹¹

Din uluları veya ak sakallar tarafından verilecek ad, destan kahramanının hayatı boyunca peşinden gelecek onun üstünde yer edecek ve onu düşman alplara karşı manen savunacağı için verilecek adın da alelade olmaması, kahramana lâıyk olması gerekmektedir: *Ad verme son derece çetin ve aynı zamanda da mesuliyetli iş olduğundan kahramana sıradan bir ad verilmez. Çünkü adda insanın ruhu yaşadığından, adla talih, adla yaşam arasında sıkı bir bağlılık vardır. Herhalde bu mitolojik inanç eski Türklerde çok güçlüydü Diğer taraftan ad, kendinde kahrmanın evini, yurdunu, kökenini, atını, atının özelliklerini senkretize ettiğinden birkaç hissedenden ibaret olurdu. Bunu Yakut, Şor, Hakas, Tuva destanları açık şekilde göstermektedir.*²¹²

Anlatmalarda ad verme doğrudan doğumun akabinde verildiği gibi belli bir kahramanlık sonrasında veya hayvan öldürdükten sonra da verilmektedir: *Adın verilmesi ve genellikle bir hayvan olan bir canlının öldürülmesi; bu iki olay birbirinden ayrılmaz, her ikisi de siyasal, toplumsal ve dinsel açıdan dirilişin vazgeçilmez*

²¹⁰ A. İnan; *agm*, s. 206

²¹¹ A. İnan; *agm*, s. 206

²¹² F. Bayat; *age*, s. 145

*koşullarıdır. Bir hayvanı öldüren ve böylece ad alan kişi bu adı yalnızca ve yalnızca bu hayvanı öldüğü için almıştır. Artık bu hayvanın oğlu olduğunu söyleyebiliriz.*²¹³

Örneğin Dede Korkut Hikâyelerindeki *Dirse Han oğlu Boğaç Han* destanında, Dede Korkut bu şekilde ad verir: *Bayındır Han'ın bir boğası ile bir buğrası varmış. Bir yazın bir güzün boğa ile deveyi savaştırır, seyrederlermiş. O yaz hayvanları yine meydana çıkardıkları gün Dirse Han'ın oğlu üç ordu çocuğu ile orada aşık oynuyormuş. Diğer çocuklar kaçırlar, Dirse Han'ın oğlu kaçmayarak orada boğa ile karşı karşıya kalır. Çetin bir boğuşmadan sonra çocuk boğayı öldürür. Beyler başına toplanırlar. Çocuğa ad koymak ve babasından taht ve beylik istemek için Dede Korkut gelir. Babasından taht ve beylik alarak oğlana boğayı öldürdüğü için Buğaç adını verir.*²¹⁴

Yiğitlik anlatmalarının dışına çıkacak olursak Hakas Türklerinde ad verme geleneği Altay Türklerinden farksız olmakla birlikte ikisinin arasındaki tek fark *yeni doğan çocuğa önce bir Tatar ismi verilir, altı ay sonra çocuk vaftiz edilirken de Hıristiyan bir isim takılırdı; ancak ikinci ad (Rusça) günlük hayatta kullanılmazdı.*²¹⁵ Ad verme töreninden sonra gerek Şamanist gerekse de Müslüman Türk toplumlarında ismi veren ihtiyar veya yetkin kişi bazen iyi dualarda (alkış) bulunur. Bunlardan biri aşağıdaki gibidir:

*“Adın Yaşar olsun! Beşik bağı berk olsun!
Arkanda küçük, önünde büyük kardeşlerin olsun!
Beşik bağı kopmasın! Arka eteklerini davar, at
Sürüleri bassın! Ön eteklerini çocuklar bassın!
Benim gibi ak sakallı, sarı dişli ol! Ak dişlerin
Sararsın, kara saçların ağarsın!”*

Bu duanın akabinde Müslüman Türkler “Âmin”, Şamanist Türkler ateşe yağ atarak “Opkuruy!” derler.²¹⁶

²¹³ J.P. Roux; *age*, s. 264

²¹⁴ M. Ergin; *age*, s. 4-5

²¹⁵ W. Radlov; *age*, s. 141

²¹⁶ A. İnan; *age*, s. 173

Eski Yakutlarda ise çocuğa küçükken verilen ad sayılmazdı. Gerçek ad yay çekip ok attıktan sonra verilmekteydi. Yakutların bu eski âdeti Oğuzlarda görülmektedir. Dede Korkut Hikâyelerinde “O zaman da bir oğlan baş kesmezse, kan dökmezse ad komazlardı” denilmektedir. Oğuz kahramanlarına verilen ancak kahramanlık gösterdikten sonra Dede Korkut ad veriyor. Altay ve Yenisey Türklerinin destanlarından anlaşıldığına göre, öyle bir devir olmuş ki bayağı adamların özel adları olmamış, yalnız kabilelerin adını taşımışlardır.²¹⁷

Epizodun bu bölümünde Kara Han ve Kara Tarğah’ın halkı ve hayvanlarıyla sürülmesiyle ıssız bir yurda dönen obaya gelen altın tüylü guguk Altın Harlıh obanın üstünde batlı defa uçtuktan sonra yere iner ve altın guguk donunu çıkarıp altın cebine koyar. Etrafta dolandıktan sonra saraya girer, kimseyi göremez ama evin köşesindeki demir sandığı ve içindeki silahları bularak Kara Tarğah’ın, çocuklarının silahlarını oraya sakladığını anlayarak dışarı çıkar ve bahçede Kara Tarğah’ın Kara Molat’tan korumak için ektiği çiçekleri kopararak tekrar saraya döner.

Burada Kara Tarğah’ta gördüğümüz gibi Altın Harlıh’ın da sihrî özellikler taşıdığını yani bir şaman olduğunu görmekteyiz. Kara Tarğah nasıl ki çocuklarını insandan çiçeğe dönüştürdü, bu sefer de Altın Harlıh çocukları çiçekten insana dönüştürecektir ve bunun için de Kara Tarğah’ın yaptıklarına benzer pratikler uygular.

Altın Harlıh, artık normal hallerine dönüşen çocuklara olup biten her şeyi anlatır. Kendisinin kim olduğunu ve neler yaptığını da belirtir. Olan biteni vehametini anlayan çocuklar Altın Harlıh’a sarılıp ağlarlar ve kendilerini ana-babaları gibi gördüklerini söylerler.

Türk kültür hayatında ve sözlü edebiyat geleneğinde *ad verme* motifi veya ritüeli bu şekildedir. Bir destan olarak Han Orba’da da benzer özelliklerle ad verme’nin çeşitli örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz.

Destanda ad vermenin üç farklı yerde bulunduğunu görmekteyiz. İlk olarak Han Mirgen ve Han Orba’nın anneleri Kara Tarğah’ın kız kardeşi Altın Harlıh, Kara Tarğah’ın yaptığı sihirle çiçeğe dönüştürdüğü yeğenleri tekrar insan haline evirdikten ve başlarından geçenleri anlattıktan sonra onların kendilerine layık bir isimle yaşamaları

---

²¹⁷ A. İnan; *age*, s. 173

gerektiğini düşünür ve onlara isim verir. Altın Harlıh'ın, kardeşler arasında verdiği ilk isim büyük kardeş Han Mirgen'edir:

Atlanıp bindiğin atını
Büyük sihre kaptırıp,
Boynuzlu şeytanı aşırp,
Onun üstüne oturturlar.
Sen ulu sihre kapılırsın,
İşte o zaman tamamen ölürsün.
Bindiğin atı serbest bıraktığında,
Baba yurduna dönersin.
Fakat ben bunu anlarım ki,
Senin gidecek yolun var,
Tekrar geri dönmezsin.
Kara yerin üstünde
Ad vermeye
Benden başka yiğit yoktur.
Kötü bir ad verirsem,
Kasırga götürsün,
İyi bir ad koyarsam,
Halk arasında övülsün.
İlk doğan erkek çocuğun
Önce adını koydum:
“Ak denizin kıyısında yaşayan,
Ak dağın ortasında evi olan,
Kara doru atlı Kara Han babası,
Anası Kara Tarğah,
Kandan kızıl doru atlı
Han Mirgen olasın”.

(615-640)

Daha sonra ise küçük ve kız kardeş Han Orba'ya isim verilir:

Şimdi, senin kız kardeşinin
Adını da vereyim:
“Ak deniz kıyısında yaşayan,
Ak kıyının ortasında evi olan
Kara doru atlı Kara Han'ın kızı,
Anası Kara Tarğah olan,
Ağası Han Mirgen olan,
Altmış telli altın çathan,
Altın tüylü altmış guguk
Atı üstünde yırlayan
Kızıl kır atlı
Han Orba kız olasın.

(615–652)

2.1.5. Kahramanın Eğitimi

Her ne kadar Han Orba destanında belli bir kılavuz kişi tarafından kahramanları eğitime tâbi tutulması yoksa da yukarıda parantez içine aldığımız unsurların bu eğitim dâhilinde bulunması nedeniyle epizottaki bu motif önemlidir.

Kahramanların eğitimi iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar *ilmî eğitim* ve *silah eğitimi*dir. Bu eğitim çeşitlerinden ilmî eğitim sadece roman türü hikâyelerde bulunmasına rağmen, silah eğitimi hem epik hem de roman dönemi türlerinde mevcuttur. Silah eğitiminin kahramanın karşılaştığı güçlükleri aşmasında en büyük yardımcı olması veya hikâyenin başında doğumundan bahsedilen çocuğun, hikâyenin kahramanı olabilmesi, hikâyenin çeşitli yerlerinde karşılaşıcağı engelleri bertaraf edebilmesi bakımından önemlidir. *Silah eğitimi*, ata binme, kılıç kullanma, ok atma gibi konularda verilen eğitimidir. Ayrıca savaşma ve düşmanı tanıma, avlanma konularında da eğitim verilmektedir. Silah eğitimi daha çok alp tipi yetiştirmeye ilgili olup epik

türlerde mutlaka görüldüğü gibi, epiko-romanesk ve roman türlerinde de görülmektedir. Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut hikâyeleri ve Şah Yusuf hikâyesi bu gruba örnektir.²¹⁸ Seferin hazırlanması, silahların tanıtılması, atın hazırlığı vb. unsurlar destanda Altın Harlıh tarafından erkek ve yaşça büyük olması sebebiyle öncelikle Han Mirgen'e telkin edilir. Ancak bu durum bir şarta bağlanmıştır. Altın Harlıh altı yıl geçmeden hiçbir şekilde kendi yurdundan ayrılmaması ve Kara Molat'ın yurduna gitmemesi için Han Mirgen'i ve kız kardeşi Han Orba'yı tembihler:

Sahipsiz kaldığını anladım.
Kuruyup kalmış olsanız,
Kara Han'ın yurdunda
Kara başlı insan yaratılmamış.
Ana yurdu Kara Tarğah'ın
Sahipsiz kaldığını anladım.
Size eziyet ettiler,
Analarının yurdunda
Er kişi, yaratılıp, yaşamamış.
Şimdi siz rahat ve huzurda,
Baba yurdu Kara Han'ın
Defalarca yaratılıp, hayatını sürdürür.
Rahat ve sağlıklı iki kardeş,
Ana yurdu Kara Tarğah'ın,
İkinci defa yaratılıp, büyür.
Şimdi siz iki kardeşim,
Baba yurduna döndünüz,
Ana yurduna geri geldiniz.
Buradan uzakta değil,
Dokuz tarla aşılan yerde,
Dokuz dere geçilen yerde,
Kara deniz akar durur.

---

²¹⁸ M. Ekici; *age*, s. 20

Kara zirvenin olduğu yerde,
Kara doru atlı Han Hılls babalı
Altın Çaçaah analı,
Altın guguk donlu yaşıayan
Altın Harlıh kızım ben.
Anaları Kara Tarğah'ın
Küçük kardeşı benim.
Şimdi ben buraya gelmezsem,
Kara Han eniştemin baba yurduna
Kara Tarğah ablamın ana yurduna
Şeytan uğrardı.
Kırk nesil o tarafta yaşayıp,
Üç kulaklı kara doru atlı,
Kötü niyetli Kara Molat
Kara Han enişteme yeni bir can geldi.
Baba olan Kara Han eniştım,
Saf gücünü almayıp,
Ulu gücünü yetirmeyip,
Malını davarını sürerek
Tüm halkını alarak,
Kara Molat'ın yurduna
Kul köle olarak sürüldü.
Akıllı ablam Kara Tarğah
Ak denizin kıyısında
Milletin yarısını

(485-531)

Ancak bu tembihi Han Orba tutsa da Han Mirgen tutmaz. Han Mirgen bir an önce kuşanıp anne ve babasını kurtarmak için Kara Molat'ın yurduna gitmeye kararlıdır. Kardeşı Han Orba, Han Mirgen'i uyarır ama pek bir faydası olmaz:

Ölüp geçeceğın yere ulaşırsın.
Değerli sözlerimi aklına devşirsen,
Kara Molat'ın yurdundan
Malı davarı, baba yurduna
Ne zaman olsa döndürürsün.
Diğer sözlerimi aklına yazmaz
Fazla düşünmez olursan,
Kara Molat'ın memleketi
Ölüp gideceğın bir yer olur.
Üç kulaklı kara doru atlı
Kötü niyetli Kara Molat
Pek güçlü yaratılan
Kan içici bir yiğitmiş.
Altmış handan haraç alır,
Yetmiş hanın aşını yer.
Kara Molat'ın yurduna gittiğinde,
Atlanıp bindiği atını
Altın sarçına bağlayarak.
Yüksek tepenin üstünde
Sağlıklı olarak durursun.
Altın sarçına bağladığın
Atlayıp bindiğın atını
Kara başın ağrıdığında,
Beyaz dişin sarardığında,
Çenendeki sakal omzunu kapladığında,
Yanağındaki sakal omzunu örttüğünde,
Başın ak tavşana döndüğünde,
Ala gözünle göremezsin,
Onu sürüp gitmezsin.
Atlanıp bindiğın atını
Büyük sihre kaptırıp,

Boynuzlu şeytanı aşıp,
Onun üstüne oturturlar.
Sen ulu sihre kapılırsın,
İşte o zaman tamamen ölürsün.
Bindiğin atı serbest bıraktığında,
Baba yurduna dönersin.
Fakat ben bunu anlarım ki,
Senin gidecek yolun var,
Tekrar geri dönmezsin.
Kara yerin üstünde
Ad vermeye
Benden başka yiğit yoktur.
Kötü bir ad verirsem,
Kasırga götürsün,
İyi bir ad koyarsam,
Halk arasında övülsün.
İlk doğan erkek çocuğun
Önce adını koydum:
“Ak denizin kıyısında yaşayan,
Ak dağın ortasında evi olan,
Kara doru atlı Kara Han babası,
Anası Kara Tarğah,
Kandan kızıl doru atlı
Han Mirgen olasin”.
Şimdi, senin kız kardeşinin
Adını da vereyim:
“Ak deniz kıyısında yaşayan,
Ak kıyının ortasında evi olan
Kara doru atlı Kara Han’ın kızı,
Anası Kara Tarğah olan,

(585-646)

Han Mirgen burada kendisinin yapacağı ve Han Orba'nın yapmasını istediği şeyleri sıralar. Han Mirgen'in, bu anlattıkları nasihat olmasının yanı sıra bir vasiyet niteliği de taşımaktadır.

Bu vedalaşmadan sonra Han Mirgen silahlarını, zırhlarını ve en önemlisi de atını hazırlayıp ilk engelini aşmak için yola koyulur.

Han Mirgen'in tüm destan boyunca yanından ayrılmayan, onu zor durumlardan kurtaran, kurtarıcı ve yoldaş bir hayvanın yanı sıra ona yarenlik eden *Kızıl doru atı* bulunmaktadır. Han Orba destanında olduğu gibi diğer destan ve hikâyelerimizde at motifi çok önemli bir yer işgal eder. Han Mirgen'in atının sahip olduğu özelliklere tabii ki diğer diğer destanlarda da rastlamaktayız.

Destanlarda kahramanların en büyük yardımcısı onun atıdır. At, destanlarda tıpkı kahraman gibi olağaniüstü vasıflara sahiptir. Kahraman atı olmadan hiçbir işi beceremez. Adeta, destanlarda zaferin ve mağlubiyetin gerçek sahibi attır. Atasözlerinde ifade edildiği gibi, at erin kanadı ve oynadığı müddetçe övüncünün kaynağıdır. Destanlarda kullanılan atlar soy sop sahibi şecereleri bilinen son derece akıllı, zeki, bilinmezden ses duyan, tehlikeyi önceden sezip haber veren yeteneğe ve kahramanlık ahlakına sahip varlıklardır. Atlar insan dilinden anlarlar, insanlar gibi konuşurlar, kahramanların yaptıkları yanlış hareketlerde onları uyarırlar, onları ölümden ve esaretten kurtarırlar.²¹⁹

---

²¹⁹ Ö. Çobanoğlu; *age*, s. 108

2.2. Gelişme Bölümü

2.2.1. İlk Engel

Epik dönemden epiko-romanesk döneme epiko-romanesk dönemden romansa dek tüm sözlü veya yazılı anlatı türlerinde eserin, vak'anın vb. unsurların temelini başkahraman, kahraman veya baş kişi oluşturmuştur. Nasıl ki göksel dünya ile yağız yer arasındaki iletişimi bağı dünya ağacı, evren ağacı vb. gök-yer bağlantılı uzantılar sağlıyorsa edebî tür ile okuyucu arasında, anlatının fizikî varlığı ile anlam dünyası arasındaki en önemli bağ elbette o anlatının, destan vb. için konuşacak olursak, elbette kahramandır.

Yukarıda bahsettiğimiz anlatı tür ve dönemleri içinde kahramanın muhtevası ve biçimi elbette birtakım değişmelere uğramış; ancak anlatının merkezi, olmazsa olmaz olmaktan kurtulamamıştır.

Bilhassa destanlarda başkahraman ve onun çevresinde veya karşısında bulunan kötü alplar her zaman farklı özelliklere sahiptir. Destanlardan halk hikâyelere geçiş dönemde kahramanların başları tarihî puslu göğün çevresinde dolaşırken ayakları yavaş yavaş yere basmaya başlamıştır. Bu geçiş dönemi kahraman hususiyetlerinin en güzel ve çarpıcı örneklerini elbette Dede Korkut Hikâyelerinde görmekteyiz.

Arkaik veya eski devir destanlarında ise ayakların yere basmakla birlikte bu temasın çok sağlam olmadığını görmekteyiz. Kahramanların tabiatüstü özelliklere sahip olmaları, yer altı ve göğün mucizevî ve sihrî varlıklarıyla irtibata geçme, birtakım olağanüstü güçlere sahip olma, yapılan hareketlerin her daim bir mübalağa ihtiva etmesi vd. özellikler bu devir yani epik-arkaik devrin destanlarının genel geçer kurallarındandır, olmazsa olmazlarındandır.

Destanlardaki kahramanlar idealize edilmiş tipler olarak diğer bazı türlerdeki kişi veya kahramanlardan ayrılmaktadır. Birçok destan kahramanı doğumundan ölümüne kadar birçok olağanüstü olayla hemhal olmakta onları diğerlerinden ayıran önemli bir özellik olarak görülmektedir.

*Kahramanın bir kavga için hazırlanması ve yurdundan ayrılması tip sahnesi, kahramanlık şiirinin evrensel bir özelliğidir. Bu özellik, sadece çeşitli Türk boylarının sözlü destanî şiir geleneklerinde bulunmaz, aynı zamanda oldukça çeşitli şiir geleneklerinde de bulunur.*²²⁰

Han Orba destanı da büyük ölçüde bu özelliklere sahip olan Türk destanlarındandır. Han Orba destanının, adından da anlaşılacağı gibi, başkahramanı Han Orba'dır. Bununla birlikte ağabeyi olan Han Mirgen belli bir epizota kadar hep daha ön planda olmuştur. Han Mirgen'in bir savaş akabinde ölmesi sonucunda Han Orba'nın onun kardeşi olması nedeniyle zaten sahip olduğu başkahramanlık vasfına daha fazla yaklaşmıştır. (...) *Kadın kahraman ya erkek kahramanın sevgilisidir, ya nişanlısı veya eşidir veyahut da kız kardeşidir. Bu nedenle kadın kahraman, bir destanda daha çok tamamlayıcı bir role sahiptir.*²²¹ Tabii burada Han Mirgen'in etkisinin çocukları vasıtasıyla devam ettirildiğini görmekteyiz. Han Migren öldükten sonra oğlu Han Çibek ve Kaan Kız Han Orba'nın da yardımlarıyla mücadelelerini alplıklarını gösterirler. Han Çibek'in ölümünden sonra da onun evlatları bu yiğitlik maceralarını Han Orba yardımıyla sürdürürler. *Kahraman, yeryüzündeki hayatı esnasında evlenme ile saadete kavuşuncaya kadar çalışır ve çabalar. Erkek bir vârisi olduğu takdirde kendisini mesut sayar; çünkü, düşman basısı onun yer yüzündeki saadetini bozsa bile, felaketin intikamını alacak bir oğlu vardır.*²²²

Han Mirgen, henüz yaşı çok küçük olmasına rağmen erken yaşta olgunlaşmıştır. Yani diğer destan ve masallarda görülen çabuk büyüme hadisesine burada da rastlamaktayız. Rus araştırmacı V. Ya. Propp, destanlarda ve masallarda görülen çabuk büyüme sürecinin kurtraıcının doğumuyla ilgili olduğunu düşünmektedir. Belirli bir misyonla dünyaya gelen bahadırın kaos ortamından dünyaya geldiğini ve doğduktan çok kısa bir süre sonra misyonunu gerçekleştirmeye giriştiğini dile getirir. Kahraman, kahr ve bela sırasında doğar ve hemen yardım etmeye, ailesini ve halkını kurtarmaya başlar. Kahraman, yetişkin bir şekilde doğmaktadır; çünkü yetişkin oğlan öbür dünyadan gelen birisidir. Kadın, yetişkin bir delikanlı doğuramayacağı için yeni bir motif ortaya çıkıyor ve çocuk hemen yetişkin bir insana dönüşüyor. Bu durum masallar

²²⁰ K. Reichl; *age*, s. 231

²²¹ K. Reichl; *age*, s. 312

²²² W. Radlov; *age*, s. 179

için de söz konusudur.²²³ Bunun en bariz örneğini Oğuz Kağan Destanının Uygurca nüshasında görmekteyiz: *Yine günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı, doğum ağrıları başladı (??) ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök; ağzı ateş (gibi) kızıl; gözleri elâ; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeğe başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi. At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı. Günlerden ve gecelerden sonra yiğit oldu.*²²⁴ Bunlarla birlikte kahraman önünde bulunan güç durumları aşmak için kendini kanıtlama isteği duymaktadır. Tabii ki bu durum kendiliğinden olmamakta destan kahramanının yakın çevresine veya toplumun geneline kendisini kanıtlaması gerekmektedir ve bu durum Han Orba destanında olduğu gibi diğer tüm destanlarda da önemli bir epizot olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda motif hemen hemen tüm destanlarımız için gerekliken destan kahramanının sahip olduğu misyonun çerçevesi tüm destanlarda aynı sınırlarla çevrilmemiştir. Mehmet Aça, mezkûr makalenin sonuç bölümünde şöyle demektedir: *Türk kahramanlık destanlarındaki bahadır ya da alp tipini, Türk topluluklarının tarihte uğramış oldukları sosyal, siyasî, iktisadî, coğrafi ve kültürel değişimler sebebiyle iki ana grupta ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, Güney ve Kuzey Sibiryâ Türklerinin destanlarında görülen ve daha çok esaret altındaki ya da yabancı hanlar tarafından yağmalanmış kabilesini ve obasını esaretten kurtarma; esir edilen ya da öldürülen aile fertleriyle kendi hanları tarafından zulme uğrayan ulusun intikamını alma düşünceleriyle harekete geçen mazlum bahadırları kapsarken ikincisi de Oğuz Kağan örneğinde olduğu gibi, büyük devlet kurma ideailine sahip, törenin sürekliliğini sağlamaya çalışan, daha medenî bir toplumun temsilcisi olan bahadırları içine almaktadır. Bir de her iki sınıflandırmadaki bahadırların ortak özelliklerini ansitan bahadırlardan söz etmek mümkündür. Manas, hem Güney ve Kuzey Sibiryâ kahramanlık destanlarındaki bahadırlar gibi, esaret altındaki ulusun yeniden özgürleşmesini sağlama, hem de birinci aşamayı tamamladıktan sonra büyük devlet*

²²³ Mehmet Aça; "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri", Millî Folklor, S. 48 Kış 2000, s. 17, 16 nulu dipnot

²²⁴ R.R. Arat; age, s. 614

*kurma mücadelesini vermektedir. Oğuz Kağan, alp tipinin zirveye ulaşmış ve İslamiyet tesiriyle teşekkül eden Türk destanlarının belirgin tipi olarak görülen alp-erenle büyük oranda ortak vasıflara sahip olan bir temsilcidir. Onu harekete geçiren misyon ve kut kavramı, Güney ve Kuzey Sibiryaya Türk destanlarına nazaran daha belirgin ve ayrıntılı bir şekilde ortaya konmaktadır.*²²⁵ Ali Duymaz tahkiyeye dayalı metinlerde, özellikle destan, halk hikâyesi, masal gibi anlatmalarda epizodik yapının (vak'a zincirinin) dört bölümde şekillendiği dikkati çekmektedir. Bunlar doğum, ergenliğe geçiş veya topluma katılma, düğün ve ölümdür.²²⁶ İşte bu devrelerden biri de kahramanın ergenliğe geçiş ve topluma katılma devridir. Bu da, destanlarda kahraman olarak tavsif edilen kişinin yiğitlik ve hüner göstermesiyle ilgilidir. Ali Duymaz alplığın iki temel göstergesi olduğunu, bunlardan birinin “*baş kesip kan dökmek*” tabiriyle ifade edilen gücün ve cesaretin ispatlanması, diğerinin ise “*açları doyurmak, yalınları giydirmek*” şeklinde olduğunu söylemektedir.²²⁷

Biz ilk topluma dâhil olma ve yiğitlik gösterme motifini Han Mirgen’de görmekteyiz. Han Mirgen yurdundan ayrıлып her türlü savaş malzemesiyle mücehhez, Kara Molat’ın yurduna gelir. Sarayına girer, onunla kısa bir tanışma ve inatlaşmadan sonra Han Mirgen ile Kara Molat arasında ve aynı zamanda Han Mirgen’in ilk yiğitlik tecrübesi başlamış olur:

Han Mirgen gördü ki,
At bağlanan altın sarçında
Kara Molat’ın bindiği at olan
Üç kulaklı kara doru at
Bağlı durmaktadır.
Kandan kızıl doru atı
Üç kulaklı kara doru atın yanına
At bağlanan altın sarçına
Altı defa döndürüp, bağladı.
Karşıdan bakınca gördü ki,

---

²²⁵ M. Aça; *agm*, s. 13

²²⁶ Ali Duymaz; “Dede Korkut Kitabı’nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Derlemeler ve İncelemeler II – Destan ve Halk Hikâyesi Yazıları*, Balıkesir 2001, s. 25

²²⁷ A. Duymaz; *age*, s. 27

Doru atı, bir karış kadar
Kara doru attan büyük durmakta
Alçaktan ilerleyen bulutlar
İki kulağa başka türlü çarpar.
Koca koca bulutlar
(990-1004)

Kara Molat'ın öldüğünü gören ve onun elinden çokça eziyet gören halk bu duruma sevinir ve onu kutlarlar. Ancak Kara Molat'ın yurdundaki tehlikeler henüz geçmemiştir. Han Mirgen, bu esnada Kara Molat'ın karısı olan Kara Nincil'le karşılaşır. Kara Nincil, bir çocuk beklemektedir ve Han Mirgen'in kendisini öldüreceğini sanır, aynı Kara Molat'ın Han Mirgen'in annesi Kara Tarğah'a yaptığı gibi. Fakat Han Mirgen ne Kara Nincil'e ne de doğmamış çocuğuna zarar verir; fakat ileride doğacak çocuğun Kara Molat'ın yaratılışında olduğu vakit yine buraya geleceğini söyler.

Han Mirgen, Kara Molat'ın sarayından çıkıp oradan ayrılacağı sırada yanına başka bir yiğit gelir ki bu yiğit Kara Molat'ın kardeşi Kara Kuzgun'dur. Bu kez de Kara Kuzgun ile savaşa tutuşur Han Mirgen ve Kara Kuzgun'u da öldürür; halk yine Han Mirgen'i alkışlar:

Yiğit kişi Han Mirgen
Kara Molat'a yaklaşır,
Tüürünü kapıp, dışarı çıktı,
Sağ elini göğe kaldırdı.
Sağ elini indirdiğinde,
Gökyüzünün kara bulutu
Kara yere çekildi.
Gökyüzünden çıkan ateş
Kızıl yalavlı ateş
Kara yeri aydınlattı.
Kara Molat'ın boyu milleti
Bunu görüp aralarında konuşur:

“Kara Molat, bu elden
Ölüverirse,
Kara yerin üstünde
Yiğit güçlü Han Mirgen olur”.
Han Mirgen’in sağ eli değdiğinde,
Kara Molat’ın yurdunda
Gözle görünmeyen duman
Dokuz günden sonra da dağılmadı,
Ulu ağacın yıkılıp düştüğünü anladı.
Büyük yiğidin iniltisi işitildi.
Kar yağmaz doruklara
Ardıç boyunca kar yağdı.
Akıp duran Kara denize
Kar suları karışıp, çıktı,
Ak ovaya taşmış.
Malı davarını sürdü,
Tüm halkını elinden aldı,
Kara Molat’a köle olan
Tüm yiğitler sevindi,
Han Mirgen’i kutladılar.
Kara duman dağıldıktan sonra
Kara Molat’ın cansız bedeninden
Ay ve güneş geçmez olur.

(1142-1176)

Burada bir noktayı açıklamakta fayda olduğunu düşünüyoruz. Yalnızca Han Orba destanında değil diğer Hakas ve Türk boylarının destanlarında da düşmanın sahip olduğu olumsuz özellikleri bir tarafa bırakırsak, karşı taraftaki düşmanlar için de *alp* ve *kahraman* sıfatları kullanılmaktadır. Han Orba destanındaki tüm karşı taraftakiler her zaman *alp* olarak tesmiye edilmişlerdir: *Gerek “alp” tipinin ve gerekse “alperen” tiplerinin dövüştükleri insan ve diğer varlıkların cesaret, güç ve kuvvet bakımlarından*

hiç de “kahraman”lardan aşağı omadıkları görülmektedir. Onlar da sıradan insan değil kahramandırlar ancak destanlarda yansıtıldığı ve anlatıldığı gibi olumlu ve istendik olmayan değerleri taşımaları nedeniyle anlatılarda “karşı kahraman” durumundadırlar ve anlatılardaki işlevleri de esas itibariyle, olumlu olan “alperen” olan, başkahraman tipinin “doğru”luğunu, “istendik”liğini veya idealliğini ortaya çıkarmaktadır.²²⁸

Kara Kuzgun’u öldüren Han Mirgen bu kez de yanına kurt donuyla gelen ama daha sonra insan şekline dönüşen, Kara Molat’ın kız kardeşi Kara Marha gelir. Kara Marha, erkek kardeşi Kara Kuzgun’a Altın Harlıh’ı almak istemektedir; ancak Han Mirgen’in Kara Kuzgun’u öldürmesiyle bu gerçekleşmez bu yüzden Kara Marha Han Mirgen’e kızgındır. Fakat söyledikleriyle, Kara Marha, Han Mirgen’i kendisine eş almak ister; Han Mirgen’in bunu kabul etmemesiyle Han Mirgen ve Kara Marha arasında bir kapışma başlar:

Yumuşak çamur bronz olur.
Dönüp, akan nehirleri,
Birçok yerden geçip,
Ak ovaya doğru boşaltırlar.
Yuvarlanıp duran dağları,
Aşıp, ovaya yayılır.
Han Mirgen’in atlanıp bindiği atıyla
Rahat gideceği yerde kalmadı.
Erin iyisinin eyerli atıyla
Rahatça ilerleyeceği yer yoktur.
Han Mirgen ile Kara Marha
Şiddetli savaş olduğu vakit,
Kişi sözüyle konuşup,
Hayvan sesiyle kişnedi:
“Yiğidin yiğidi, Han Mirgen,
Altmış sihre ben girdim,

---

²²⁸ Ö. Çobanoğlu; *age*, s. 101

Boynuzlu şeytan beni götürür.
Ala gözünle ölene dek görmezsin.
Güçlü yiğidim Han Mirgen,
Beni elli sihre aldılar,
Sihri iki boynuzlu şeytan yapıyor
Beni isteyip bulamazsın”.
Han Mirgen bunu işitip,
At bağlanan altın sarçına baktığında
Kandan kızıl dor atının üstünde
Çifte boynuzlu kara şeytan oturup,
Yüksek tepeden geçip gitti.
Kandan kızıl doru atı,
Altmış sihre aldığını,
Elli sihre döndürdüğünü anlayıp,
Altın sarçında bağlı durup,
Göz yaşına boğuldu.
Şimdi onu düşünüp,
Han Mirgen’in içinde elem belirdi.
Kul köle olan yiğitler onu görüp,
Gözyaşlarını silindiler.
Han Mirgen ile Kara Marha
Birlikte savaştılar.
Kara yer beşik gibi titriyor,

(1432-1470)

Ancak bu mücadele sırasında çift boynuzlu kara şeytan Han Mirgen’in atına binip kaçır; ancak mücadele hâlâ devam ederken kapışmanın ortasında Ay Arığ kız gelir ve Kara Nincil’in doğum yaptığını ve Han Mirgen’in kendisini öldürmek için oraya doğru geldiğini söyler. Bu durumdan dolayı Ay Arığ gidip Kara Nincil’i öldürür.

Yukarıda görüldüğü gibi destanlarda görülen bir diğer motif kahramanın atının yeraltı dünyasının kötü ruhları, Erlik, Erlik’in hizmetkârları, Ayna’lar vd. yaratıklar

tarafından kaçırılmasıdır. *Oğuz Kağan Destanı*'nda rastladığımız atın kaybolması diğer Türk kahramanlık destanlarında atın kaçırılması şeklinde varyantlaşır. Bu motif, destan kahramanını yeni bir faaliyet sevk eder ve bütünlükle bir olay örgüsü atın kaçırılması motifi zerinde kurulur.²²⁹ (...)Ancak bu durum sadece arkaik özelliklere sahip destanlarda değil diğer destanlarda da bulunmaktadır. Arkaik Yakut, Hakas, Şor, Tuva destanlarında kahramanın atını albastı (albıs), abaası ruhları, yeraltı dünyası Şamanları veya Erlik Han'ın yardımcıları kaçırlar. *Köroğlu Destanı*'nın Türkmen varyantındaki Zülman Kempir, Altay-Sayan, Sibirya destanlarındaki yeraltı dünyasından gelen Şaman kadınları hatırlatır ve adının Zülman olması da onun karanlık dünya ile bağlantısını gösterir. (...) Atın geri verilmesi işi ise kahramanın kendi üzerine düşer. Atın kaybolması veya kaçırılması *Oğuz Destanı*'ndaki ideolojik karakteri belirlerse de diğer destanlarda bu sadece kahramanlık şeklinde varyantlaşır.²³⁰

Han Orba destanında da Han Mirgen'in atı şeytanlar tarafından kaçırılmıştır. Şeytanların atı kaçırmasının sebebi de Han Mirgen'in, Altın Harlıh'ın sözünü tutmamasıdır. Altın Harlıh, Han Mirgen ve Han Orba'yı altı yıl dolmadan anne ve babalarını kurtarmaya gitmemeleri için tembihlemiş ancak buna sadece Han Orba uymuş, Han Mirgen uymamıştır. Daha sonra ailesini kurtarmak için Kara Molat'ın yurduna sefere çıkan Han Mirgen'in atı işte bundan sonra şeytanî yaratıklar tarafından kaçırılır. Altın Harlıh, bu olayı Han Mirgen'e haber verir:

Atlanıp bindiğin atını
Büyük sihre kaptırıp,
Boynuzlu şeytanı aşıp,
Onun üstüne oturturlar.
Sen ulu sihre kapılırsın,

(615–619)

---

²²⁹ F. Bayat; *age*, s. 185

²³⁰ F. Bayat; *age*, s. 163

Yine Han Mirgen ile Kara Marha arasındaki mücadeleden önce de atının kaçırıldığını görür:

Han Mirgen ile Kara Marha
Şiddetli savaş olduğu vakit,
Kişi sözüyle konuşup,
Hayvan sesiyle kişnedi:
“Yiğidin yiğidi, Han Mirgen,
Altmış sihre ben girdim,
Boynuzlu şeytan beni götürür.
Ala gözünle ölene dek görmezsin.
Güçlü yiğidim Han Mirgen,
Beni elli sihre aldılar,
Sihri iki boynuzlu şeytan yapıyor
Beni isteyip bulamazsın”.
Han Mirgen bunu işitip,
At bağlanan altın sarçında görür ki,
Kandan kızıl dor atının üstünde
Çifte boynuzlu kara şeytan oturup,
Yüksek tepeden geçip gitmektedir.
Kandan kızıl doru atı,
Altmış sihre aldığını,
Elli sihre döndürdüğünü anlayıp,
Altın sarçında bağlı durup,
Gözyaşına boğuldu.
Şimdi onu düşünüp,
Han Mirgen’in içinde elem belirdi.

(1442–1465)

Yukarıdaki mısralarda dikkat çeken bir diğer önemli unsur da sarçın'dır ve birçok G. Sibirya Türk destanında bir motif olarak görülür. Hakaşça-Türkçe Sözlükte, sarçın kelimesinin karşılığı, *at bağlama direği* olarak verilmiştir.²³¹

Bilhassa destanlarda alpların devasa saraylarının önlerinde atlarını bağlamaları için dikilmiş olan direklerdir. Sarçın ile aynı işleve sahip yapının benzerini Tuva kahramanlık destanlarında da görmekteyiz. Bu bölge destanlarında *sarçın* kelimesi yerine *çakı* ifadesi kullanılmaktadır. Mezkûr sözlükte *direk* anlamını taşıyan bir de *çahu* ifadesi bulunmaktadır.²³² Bu çakılar kutsal mahiyette olup üç bölümden oluşmakta ve Türk mitolojisinde de defaatle görülen üst, orta ve alt dünyayı birbirine bağlamaktadır. Bu özelliğiyle *Hayat Ağacı*'ni andıran çakının alt kısmı alt âlemde, orta kısmı orta âlemde, üst kısmı ise üst âlemde olup orta kısma yer yüzünün hanı veya bahadırlar, alt kısma yer altı dünyasının efendisi Erlik, üst kısma ise üst âlemin efendisi Tanrı Ülgen atlarını bağlamaktadırlar.²³³ *Yerle Gök arasında ulaşım ve iletişim herhangi bir fiziksel yıl (gökkuşağı, köprü, merdiven, sarmaşık, ip, "ok zinciri", ağaç, dağ vb.) kullanılarak gerçekleştirilebilir ya da en azından in illo temore gerçekleştiriliyor. Söz konusu yer-gök bağlantısının bütün bu imgesel temsilcileri aslında Evren Ağacının ya da Axis Mundi'nin varyantlarından başka bir şey değildir.*²³⁴

Han Orba destanında da *sarçın* motifine çokça rastlamakla birlikte yukarıda bahsettiğim mitolojik öğeler bulunmamaktadır. Destandaki, sarçın motifi örneklerinde yalnızca iyi veya kötü alpların gelip atlarını bağladıklarını görmekle birlikte yukarıda verilen mitik unsurun da bulunduğu şüphesizdir.

Biz burada, *sarçın*la ilgili olan örnekleri verirken her bir örnek için farklı bir değerlendirmede bulunmayacağız; çünkü verilen örneklerde yukarıda bahsedilen mitik unsurlar olmayıp sadece sarçının olağan işlevlerinden bahsedilmektedir.

Kara Han yurdunu işgale gelen Kara Molat'a ilerlemek için sarayından çıkar ve dışarıdaki sarçında bağlı duran atına gider:

---

²³¹ E. Arıkoğlu; *age*, s. 412

²³² E. Arıkoğlu; *age*, s. 74

²³³ M. Ergun-M. Aça; *age*, s. 148

²³⁴ M. Eliade; *age*, s. 535-536

Yiğit kişi Kara Han,
Atını bağladığı altın sarçına gelip,
Bağlı duran kara doru atını
İpekten dizginini çözererek çekti,
Demir üzengiye ayağını geçirdi,
Eyere oturdu,
Ata vurduğu çiftte kamçıyı
Sağ eliyle sağlamca tuttu.

(53–60)

Babası Kara Han'ı, anası Kara Tarėah'ı kurtarmak için Kara Molat'ın yurduna ulaşan Han Migren, Kara Molat'ın sarayının önündeki sarçında atını bağlar ve Kara Molat'ın içeride olduğunu aynı sarçında bağlı duran Kara Molat'ın üç kulaklı kara doru atından anlar:

Han Mirgen gördü ki,
At bağlanan altın sarçında
Kara Molat'ın bindiği at olan
Üç kulaklı kara doru at
Bağlı durmaktadır.
Kandan kızıl doru atı
Üç kulaklı kara doru atın yanına
At bağlanan altın sarçına
Altı defa döndürüp, bağladı.

(990-998)

Kara Marha'ya, Kara Molat'ın oğlu da katılınca Han Mirgen'i epey hırpalarlar ve Han Mirgen zor duruma düşer. İşte bu sırada kurtarıcı kahraman olarak Altın Harlıh uçup gelir ve iyice güçten düşen Han Mirgen'e yardım eder. Bunun için ağzını atının ağzına dayamasını ister; atın ağzından gelen yağla tekrar canlanır ve Kara Marha'yı öldürür:

Kara Marha, bunu görüp
Altın Harlıh'a bağırır:
Dokuz yıl boyunca seni bulmak istedi
Bulmuş olsaydım,
Kara Kuzgun ağama
Saf kuvvetle alacaktım.
Yoksa saf canına mı ulaşacaktım
Han Mirgen'i aşıp geçtiğimde,
Saf canına ulaşacağım".
Bunu duyan Han Mirgen,
Kara Marha'yı yerden kaldırıp
Saf canını çıkardı.

(1654-1674)

Bu esnada Ay Arığ da Kara Molat'ın küçük oğlunu öldürür. Bu güzel olaylardan sonra çok sevinen halk tüm kurtarıcılara iyi dileklerde bulunurlar. Han Mirgen ise önündeki tüm engelleri aşmanın, anne ve babasına kavuşmanın sevinciyle ailesinin yanına koşar.

Ancak mücadeleler henüz bitmez. Han Mirgen, anne ve babasıyla vedalaşarak bu sefer Altın Harlıh ve Ay Arığ'a yardıma gider. Altın Harlıh ve Ay Arığ Kara Alıp ile dövüşmektedir. Yine bir başka düşman olan Kara Tana ve onun kardeşi Kara Noçıl adlı kızları da Ay Arığ öldürmüştür. Bu mücadele esnasında Kara Noçıl'ın Altın Harlıh'tan kopardığı tüyü, Han Mirgen alıp cebine koyar.

Bu savaşlar esnasında yorulan Han Mirgen bir su kenarında dinlenirken yanına su iyesi olan Sarığ Tamcıl gelir. Önce birbirleriyle tanışan daha sonra da kapışmaya başlayan Han Mirgen ile Sarığ Tamcıl arasındaki kavga esnasında çok güç kaybeden ve ölme raddesine gelen Han Mirgen'e yine uçup gelen altın tüylü guguk Altın Harlıh yardım eder. Bu sefer Altın Harlıh'ın atının ağzından çıkan kaz yumurtasını yiyen Han Mirgen tekrar kendine gelir ve Sarığ Tamcıl'ı öldürür:

Ben su iyesi olan
Sarı zırhlı Sarı Tamcıl'ım.
Ben senden burada
Saf güç göstermeye,
Ulu gücümü denemeye geldim.
Eskiden bunun üstünde,
Altın Han denen beyin
Saf canına böyle ulaştım.
Senin canına şimdi ulaşırım".
Han Mirgen, Sarıg Tamcıl'ı
Yaka paça tutup, konuşur:
"Saf gücüm çıktığında, bekledin.
Saf gücüm çıkmayalı
Yedi gün geçmedi.
Canına ulaştım.
Ulu gücüm tükendi.
Ulu gücüm olsaydı,
Dokuz gün geçmeden,
Canını yok edecektim".
Han Mirgen ile su iyesi
Yaka paça dövüşürler,
Kötü bir şekilde kapıştılar.

(1950-1971)

Bu arada gökten ve yerin altından atılan oltalarla öldürülmeye çalışan Ay Arıg'ı da Han Mirgen ölmekten kurtarır. Önce Ay Arıg'a atılan oltaları parçalayan Han Mirgen daha sonra yaptığı sihrî tedaviyle Ay Arıg'ı sağaltır:

Otuz yerinden kopardı.
Ay Arıg kız kara toprağa

Boylu boyunca serildi,
Han Mirgen yanına varıp,
Ay Arığ kızı görür ki,
Sol gözü kör olmuştur.
Han Mirgen o an gelmemiş olsaydı,
Ay Arığ kız ölecekti.
Ak ipekten örtüyü çıkarıp,
Aydın karşısında altı defa
Döndürerek sarstı, Han Mirgen
Ay Arığ kızın gözü aralanıp,
Gözleriyle baktı.
Daha sonra da ayağa kalktı Ay Arığ kız
Saf gücünü alamaz oldu,
Ulu gücünü yetiremez oldu.
Han Mirgen bunu görüp,
Sol cebinden ikincisini
Mavi ipekten örtüyü çıkardı,
Güneşin karşısında yedi defa çevirdi.
Yatıp duran Ay Arığ kız
Kara yerin üstünde ayağa kalktı

(2095-2116)

Yukarıda en son alıntıladığımız bölümde sihirli örtünün aynı zamanda iyileştiricilik özelliğinin de olduğunu görmekteyiz.

Tekrar canlanan Ay Arığ'ı Han Mirgen, evlenilecek bir kız olarak görmekte, Ay Arığ de bunu bilmektedir:

Burada Ay Arığ'ın nuru
Aydın ve güneşinkinde daha fazlaydı.
Han Mirgen bunu gördükten sonra düşünür:
“Geceli gündüzlü yerin üstünde

Ay Arıĝ'ın ruhu güzeldir.
Böyle bir kızı aldıĝında, aydınlanır".
Han Mirgen'in düşündüklerini
Ay Arıĝ önceden bilmektedir.

(2117-2124)

Burada, Han Orba Destanı içinde çok sık geöçmeyen bir motif olan *Aşık Olma* motifinden de bahsedebiliriz. *Âşık olma, kahramanın veya kahramanların birbirine âşık olmasıdır. Âşık olma, tabiî olarak (görerek) âşık olma ve rüyada (bâde içerek) âşık olma olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Görerek âşık olma, aynı mekânda bulunup, hatta birlikte büyüyüp, ergenlik çağına ulaşan kahramanlar arasında meydana gelen aşktır. Bu tür âşık olma, kahramanların birlikte okula gitmeleri, tesadüfen karşılaşmaları, birbirlerini kardeş zanneden kahramanların kardeş olmadıklarının, birisi tarafından söylenmesi vb. şekiller sonunda ortaya çıkan âşık olmadır. Rüyada âşık olma ise roman devri türlerinde görülen bir özellik olup epik türlerde böyle bir özellik görülmemektedir.*²³⁵ Bunun örneğini ise üstteki mısralarda görmek mümkündür.

Ay Arıĝ kız Han Mirgen ile vedalaşıp ondan ayrıldıktan sonra Han Mirgen de kendi yoluna devam eder. Geniş bir ovaya vardığında ovanın ortasında siyah bir evin olduğunu görür ve eve giderek içeri girer. Evin içindeki manzara gerçekten kötüdür:

Nasıl bir evdir deyip,
Kapının demir kolunu çekip,
Kara eve girdi.
Eşiĝi aşıp, selam verdi.
İçeri girip, esenlik diledi.
Kara evin içinde
Bir sessizlik hâkimdi.
Bu evin içinde
Arılardan da çok sinek olup,
Arılarla sinekler vızıldamaktadır.

---

²³⁵ M. Ekici; *age*, s. 22

Han Mirgen eşikte
Şaşkın vaziyette durmaktaydı.
Geriye doğru gelip,
Köşesine baktığında
Altı ayaklı yatak vardır.
Yatakta, kazandan da kara
Bronz dişli, kurşun gözlü,
Ağaç kabuğu burunlu, bir avuç belli,
Parçalanmış gibi eti parçalanır,
Altmış örgüsü sırtına gelen,
Elli sürmesi omzuna düşen
Çıplak bir kız yatmaktadır.
Bu kızın yaralarına
Sinekler toplanmaktaydı.
Soluk ve çıplak kızı görüp,
Han Mirgen, gerilediğinde,
Kız, gerinip, uyandı.
Altı ayaklı yatağında oturdu,
İki gözünü sıvazlayıp,
Han Mirgen'i gördü.
Altı ayaklı yatağından
Solgun ve çıplak bir şekilde ayaklandı,

(2184- 2230)

Kız Han Mirgen'in gelişine sevinmiştir; çünkü kendisine eş olacak bir erkek aramaktadır. Ancak böyle bir görüntü içinde Han Mirgen kıza pek sıcak bakmazken kızla önce mücadele eden Han Mirgen'i kız daha sonra yemek yemesi için masaya oturtur ve önüne yılan etinden bir yemek getirir. Haliyle bunu yemek istemeyen Han Mirgen'in yanına o vakit Altın Harlıh gelir ve kızın yemeğini mutlaka yemesini tembihler. Han Mirgen'i bu durumda bir sürpriz beklemektedir:

Han Mirgen bunu işitip,
İki gözünü de kapatıp
Çatal başlı yılanı yiyor.
Çatal başlı yılanın eti
Han Mirgen'in ağızında
Yağ gibi kayar,
Baldan tatlı gibi gelir.
Acıkan karnı doydduğunda
Zayıf bedeni semirdiğinde
Gözünü açıp görür ki,
Güneşin parıltısının
Fazlası burada var.
Han Mirgen'in önünde
Altmış örgüsü sırtına dökülen
Elli örgüsü omzuna saçılan
Kız durmaktadır.
Kızın ışıltısı güneş ve ayınkinden
Altı kat daha fazladır.

(2359-2376)

Kızın birdenbire don değiştirmesine şaşıran Han Mirgen, böyle bir şeyin nasıl olduğunu düşünürken kız buna bir açıklama getirir.

şimdi ise kız konuşur:
"Ben ruh güzelliğiyle doğdum.
Beni yer yüzünde
Birçok yiğit bilmektedir.
Geniş yerin üstünde
Yedi kez dönüp dolaşıp isterler.
Kara toprağın altını
Altı kez dönüp gelirler.

Fakat beni görmüş olan yoktur.
Yeryüzüne birçok yiğit gelir.
Benim kötü biri olduğumu görüp,
Bana yaklaşmayıp dönerler.
Güzel yaratımlı olduğumdan,
Yeryüzünde birçok kez değiştim,
Eğer değişmeseydim,
Çok güçlü yiğitler
Saf ruhuma gireceklerdi.
Senin geleceğini doğru bildim,
Yurda geldiğinde sevindim.
Ak nehrin kıyısında
Ak kıyının ortasında yurtlayan
Ak bora atlı Ak Han'ın kızı
Anası Altın Sas olan,
Altın Çaçah kızım ben.
Kızıl doru atını yaya olarak
Her zaman sürmezsün,
Bu yüzden sana yardım ederim.
Ne zaman ki gücüm yetmez,
Belki, sen gelip bana yardım edersin.
İyi niyetli olan sana veririm
Çatal kanatlı kara yılanı.
Yediklerin yılanınki değildi,
Yediklerin değerli kuşun etiydi.
Onu büyüledi
Bir kez de olsun fark etmedi.
Şimdi burada geç kalmak uygun olmaz,
Atın peşinden gitmek gerek”.

(2377-2413)

Han Mirgen ile birlikte Altın Çaçah kız her olası tehlikelere karşı alalecele evden çıkarlar. Kara evin yerinde artık altından bir saray durmakta ovada mal davar ve halk yaşamaktadır.

Altın Çaçah, destanın başında Han Mirgen'in annesi Kara Tarğah'ın yaptığı gibi büyülerini kullanarak malı davarı ve halkını ısırgan otuna dönüştürüp onları tehlikelerden korur. Her ikisi dışarıda bulunan çatal kanatlı yılan binerek ilerlerler, bu sırada Han Mirgen de kayıp atının izini havadan takip etmeye çalışır.

Bu sırada sarp dağların olduğu yerde Ay Arığ'ın güçsüz bir şekilde olduğunu gören Han Mirgen yardıma gider. Bu esnada altı yıllık mühleti dolmuş olan Han Orba kız çıkıp gelir. Han Mirgen'in kara şeytan tarafından kaçırılmış olan atını da bulup getiren Han Orba, Han Mirgen be Ay Arığ kız üçü birlikte ilerlediler. Ay Arığ kız onlardan ayrılıp baba yurdu geri döner. Han Mirgen ile Han Orba da öz yurtlarına geri dönerler. Burada anneleri Kara Tarğah, çocuklarına Ay Arığ'dan bahseder ve onun kim olduğunu söyler. Ay Arığ, Kara Han'ın en yakın arkadaşı olan Ak Han'ın kızıdır. Dostlukları Altın kitapta da yazılıdır.

Burada farklı bir motifle daha karşılaşmaktayız. Kara Han ile Ak Han'ın dostlukları, Ak Han'ın kızı Ay Arığ'ın Han Mirgen ve Han Orba'ya yardım edeceği gibi konular bu bahsedilen *altın kniga'da* yazılıdır:

Kara Han babanla yiğit Ak Han,
Altın kitapta yazılmış olana,
Her daim başvurular.
Kitapta şöyle yazardı:
Kara Han'ın çocuğu olunca,
Ak Han sıkıntı ve eziyetle karşılaşınca,
Gelip, yardım etmeye.
Ak Han'ın çocuğu olup büyüyünce,
Kara Han eza ve cefa çektiğinde,
Gelip, birlikte katlanırsın.
Ak Han ve Kara Han'ın evlatları
İyi ve cana yakın dostlar olsunlar.

Fakat geriye kalan değerli halkım, oğlum,
Ben senin ardından konuşayım.
Şimdi onu bildirmeye giderek,
Senin gideceğin yer hâlâ çoktur.
Zorlu olan çokça görürsün
Sağsalim dönüp gelince,
Tüm söyleyeceklerimi söylerim.
Ay Han'ın kızı Ay Arıĝ
Yazılan mektubun tümünü anlayıp,
Sana yardım etmeye geldi.
Ak sarı atlı Ay Arıĝ kız
Ak dünyanın üstünde
Pek güçlü yaratılan kız
Ay Arıĝ yardım etmemeseydi,
Mal davar geri dönmezdi
Boy millet geri dönmezdi.
Kara Molat'ın yurdunda,
Saf gücünü almadı,
Ulu gücüne ulaşmadı,
Geçip gidip ölecektin.
Erin iyisi Ay Arıĝ kız
Ana yurdundan ayrıldığında,
Yiğitliğine kıyamadı.
Eyerleyip bindiği atın,
Elli sihre aldırıp,
Eziyet çektiğini bilip,
Ona acıdı.
Ak sarı atlı Ay Arıĝ kız
İyi niyetli biri olarak doğdu,
Öksüz insan yumuşak ciğerli,
Yalnız insan iyi ciğerli olur.

Ana babanın konuştuğu sözleri,
Unutmayıp, düşünürsün.

(2722-2766)

Yukarıdaki örnek bizleri *haber verme* gibi bir motife götürmektedir. Toplumda dinî-sihri yetkinliği bulunan kişiler bir takım nesnelere yardımıyla gelecekte veya gâipten haber vermekte; halk anlatılarında ve özellikle de destanlarda kahramanın başına gelmesi muhtemel olaylarda onlara yardımcı olmaktadır. Ancak bu kişileri ayrı bir sınıf olarak görmek yanlış olabilir; çünkü anlaşılan göçebe Türk destanlarından münecim ve kâhin gibi bir sınıf bulunmamaktadır. Burada herhangi bir vezir veya oğullarından biri kâhinlik etmektedir. Bu destanlarda genelde kâhinler çoğunlukla *kürek kemiğini* ateşte yakarak gâipten haber vermektedirler.²³⁶

Tabii bu durumu sadece destanî bir özellik olarak görmek yanlış olabilir; bu durum yani bilicilik, falcılık ve öngörü şamanların özellikleri olup şamanın gizemsel özelliklerindedir. Falcılık şamanizmin başlıca unsurlarından biridir. Fal eski Türkçede ırk kelimesiyle ifade edilmiştir. Mahmud Kaşgarî *ırk* kelimesini “falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek” diye açıklamaktadır.²³⁷

Şamanın bu özellikleri yalnızca destan kahramanlarına yardım etmek bakımından değil tundra ya da kar fırtınasında yolunu şaşırarak insan veya hayvanları, kaybedilen nesnelere vb. bulmak için de şamana başvurulur.²³⁸ *Şamanî özelliklere sahip olan kâhinlerin, bilicilerin bu öngörü ve yorumlarına kahramanlar çoğunlukla aldırılmaz; ancak yapılan bu kehanetler daima tahakkuk etmektedir.*²³⁹ Şamanlar veya destanlarda bu işlerle alakadar olan kişiler fal bakmak için kürek kemiklerini, aşık kemiklerini, büyükbaş hayvanları ciğerlerini vb. hayvanlara ait uzuvları kullanmaktadır. Hayvanların kürek kemiğine bakıp geleceği keşfedenlere “yağrancı”, koyun tezekleriyle fal açanlar “kumalakçı”, muhtelif şeylerden manalar çıkaran falcılara “ırımçı” denir.²⁴⁰ Tabii ki bunlar en çok kullanılan ve gerek şaman pratiklerinde gerekse destanlarda

---

²³⁶ A. İnan; *agm*; s. 211

²³⁷ A. İnan; *age*, s. 151

²³⁸ M. Eliade; *age*, s. 185

²³⁹ A. İnan; *agm*, s. 212

²⁴⁰ A. İnan; *age*, s. 151-152

görülen motiflerin başında gelmektedir. Ancak bunların yanı sıra farklı nesne ve materyallerden de faydalanarak kehanette bulunma ve haber verme işinde bulunurlar. Örneğin *ayna* bunlardan biridir. *Ayna, şamanın dünyayı görmesine (yani dikkatin yoğunlaştırmasına), ruhların yerlerini belirlemesine ya da insanların ihtiyaçları üzerine düşmesine vb. yaradığı söylenmektedir*²⁴¹

Destanlardaki bir diğer nesne ise sihirli tahta ekrandır ve bunun yardımıyla geleceği önceden görebilmek mümkündür. Meşhur Türk destanı Kuzı Körpeş Bayan Sulıv adlı destanın Başkurt varyantında, bahadıra yardım eden kutsal kişilerden olan Meskey ebenin geleceği ve gelecek nesilleri tılsım gücüyle gösterme gücü vardır. Meskey Kuzıyürpes'i üç kilitlenen bakır kapılı bir mağaraya götürür. Mağara içinde tahta bir ekran vardır ve Meskey ebe bu sihirli tahta ekran vasıtasıyla önce gelecekteki Başkurt uruklarının liderlerini ve Başkurt uruklarının Ruslara baş kaldırıp yenilmelerini, daha sonra da Mayanhılıv'ı gösterir.²⁴²

Han Orba destanının tümünde geçmişe veya geleceğe dair tüm haberler bu altın kniga (kitap)'dan alınmaktadır.

2.2.2. İkinci Engel

Han Mirgen ve kardeşi Han Orba yurtlarına döndüklerinde dokuz günlük bir alp uykusundan sonra kalkarlar. Bu sırada Kara Han'ın yurduna büyük bir gürültüyle Altın Harlıh geklir ve Han Mirgen ile Han Orba'nın, zor durumda bulunan Altın Çaçah'a yardım etmelerini ister.

Burada da ikinci kez gurbete çıkışın ve engelin haberinin Altın Harlıh tarafından verildiğini görmekteyiz. Bu durum destan boyunca da devam edecek olup kahramanların harekete geçmesini sağlayan bir şahıs veya varlık olduğunu göreceğiz.

Ak bulutun altında

Mavi bulutun üstünde

Altın guguk donlu

---

²⁴¹ M. Eliade; *age*, s. 185

²⁴² Metin Ergun-Gaynislam İbrahimov, *Başkurt Halk Destanları*, TÜRKSOY Yay. Ankara 2000, s. 50–51

Altın Harlıh gelir.
Bunların üstünde uçup.
Altın Harlıh konuşur:
“Şimdi, buraya
Bana konmak yaramaz.
Benim gideceğim yer
Çok zorlu ve uzak bir yer
Saf gücüm yetse,
Ata yurduma geri dönerim.
Saf gücüm yetmezse,
Orada kalırım.
Ana ve babamın güzel yurdu,
Başkasının yurdu olur.
Ulu gücüm yetse,
Yurdumun çevresinde dönüp,
Ana yurduma rahatça ulaşırım.
Ulu gücüm yetmezse,
Orada kalırım.
Ana yurdum sahipsiz kalıp,
Başkasının yurdu olur.
Kız çocuğu Altın Çaçah’ın
Saf gücü yetmeyince-
Büyük sihir yaptı
Ulu gücü ulaşmayınca,
Altmış sihri yaptı.
Malı davarı vermez,
Ulu gücünü ortaya koyup, savaşır
Tüm halka yardım etmez,
Ulu gücünü ortaya koyup, dövüşür.
Ona yardım etmeye gidiyorum.
Han Mirgen ile Han Orba

İki sevgili kardeşim,
Üç gün boyunca uyusalar,
Burada uzun süre kalmaz,
Altın Çaçah'ın yurduna doğru
Yardım etmeye giderler”.

(2880-2918)

Aynı çağırıcı, çatal kanatlı kara yılan da yapar ve Han Mirgen ile Han Orba'yı Altın Harlıh'a yardıma çağırır. Ancak gerek Altın Harlıh'ın gerekse kara yılan bu haberleri doğrudan Han Mirgen ve Han Orba'ya söylemez; onların yerine ailesine ve özellikle de Kara Tarğah'a iletir; Kara Tarğah'da çocuklarına.

Bu hengâme arasında Altın Kitap'ta yazılanlardan yola çıkarak Ay Arığ ile Han Mirgen'in birbirlerine münasip bir çift olacaklarını düşünen Kara Tarğah, Altın Çaçah'a yardım edip döndükten sonra Han Mirgen ile Ay Arığ'ın toylarını görmek istemektedir. Haber verme motifinin önemli unsuru olan altın kniga'ya burada da rastlamaktayız:

Kara Tarğah, oğlu Han Mirgen'e der:
Şimdi sen, biricik oğlumuz,
Yiğitlik vaktine ulaştın,
Zevce alıp, evlenmen uygundur,
Alacağın eşini
Şimdi sana anlatayım.
Eğer seversen evlen,
Yok sevmezsen sen bilirsin,
Evleneceğin kişi senin yaşında,
Yaşın bire erişti
Ak sarı atlı sarı kız.
Onun babasıyla senin baban
Dost ve arkadaş olmuşlar
Altın kitapta yazılmış olup,
O zaman onlar kitaba baktılar:

Birinin oğlu olsa,
Birinin kızı olsa,
Bir araya getirip, yurtlandırmaya”.
Kara Tarđah, altın kitabı
Altın masaya getirdi.
Han Mirgen ile Han Orba,
Kitabı ellerine alıp,
Seslice okuyorlar,
Kitabı anlıyorlar.
Bunu görüp, Han Mirgen konuştu:
Babamın yaptığı işin
Olmasına karşı değilim,
Büyüklerin fikrettikleri düşünceyi
Unutup, yan yana getirmezsın.
Han Orba, ağasına dedi:
“Ak sarı atlı Ay Arığ’dan çok
Daha güçlü kız bulamazsın biricik ağam.
Pek güçlü, bilgili kızdır.
Yarın onların yanına gideriz.

(3781–3814)

Ulu bilici *altın kniga*’ya son vurgu, Ay Arığ ile Han Mirgen’in evlenmesi için teyzesi Altın Harlıh’ın dünürcülük etmesi sırasında, bu ikisinin arasındaki evliliği Ay Arığ’a daha sağlam kanıtlarla sunmak amacıyla yapılmıştır. Altın Harlıh, isteklerini Ay Arığ’a söyler ve eğer inanmadığı takdirde *altın kniga*’ya bakmasını tembihler:

Altın Harlıh konuşmaya başladı:
“Kıymetlim Ay Arığ kız,
Seninle konuşacaklarım var.
Ne konuşursak konuşalım,
Kırgınlık olmasın.

Deniz aşarak geldik
Yakın akraba olmak için.
Ova geçip geldik
Yakın akraba olmak için.
Tarla bahçe aşıp yol geldik
Kardeş olmak için.
Dağ tepe aşarak yol kat ettik -
Dünürücü olmak için.
Çifte örgülü kız evladı
Dışarıda gidip yaşamak için yaratılmış,
Çifte örgülü kız evladı
El yurdunda yaşamak için yaratılmış
Milletinin arkasından gelen eşin
Kara doru atlı Kara Han'ın oğlu
Kandan kızıl doru atlı
Han Mirgen kardeşim olur.
Senin baban olan Ak Han
Han Mirgen'in babasıyla
Kardeş misali bir dosttur.
Yarımı paylaşıp yediler,
Bütünü bölüp yediler.
Daha sonra altın kitaba
Yazı yazıp, mühür bastılar:
Oğul ve kızları doğduğunda,
Bir olup da evlenmeye".
Ay Arığ kız söyler:
"Ben ak sarı atlı Ay Arığ'ım
Yiğide varmaya yaratıldım.
Böyle bir konuşmaya gerek yoktur".
Yiğit Altın Harlıh kız
Ay Arığ'ı ikna eder:

“Doğruluğuma inanmıyorsan
Altın kitabı buraya getir”.
Eğer ondan da ikna olmazsa,
Altın kitaptaki yazılanlar
Altın masada bırakılmış.
Dördü birlikte, oturup,
Dışarıya çağırırlar,
Yazılanları biliyorlar.
Altın Harlıh kitaba baktığında,
Güzel bir şekilde yazılmıştır.
Ay Arığ’ın da olduğunu,
Üç kardeşe söyledi:
“Babamın yaptığı büyük işin
Ezip geçmek gerekmez,
Anamın yaptığı bu büyük iş
Karşısında durmak gerekmez,
Büyüklerin yaptığı bu büyük töre’nin
Karşısına geçemezsin.
Kitaptaki yazılmışları
Tekrardan yazamazsın
Nasihat edilen sözlere
İtiraz edemezsin.”
Altın Harlıh konuştu:
“Söylediklerine razı isen
Sağ elini herkese uzat,
Han Mirgen’i öp”.
Ay Arığ hepsini onaylayıp,
Han Mirgen ile öpüştü.
Elindeki iyi aşını sunup,
Bunlara saygılarını sunup çıktı.

(3876–3941)

İki yiğit kardeş olan Han Mirgen ile Han Orba *alp uykularından* uyandıktan sonra, Kara Tarğah olup biteni çocuklarına anlatır ve onları savaşa hazırlar; zırhlarını ve silahlarını giydirir. Burada ayrıca belirttiğimiz gibi, destanda epizotların ve bazı bölümlerin sonunda *alp uykusu* motifini görmekteyiz. *Birçok olağanüstü özelliklere sahip olan kahramanların uykuları da diğer insanlara göre farklılık taşımakta, uykuları derin ve uzun olmaktadır. Dede Korkut Kitabında “küçük ölüm” olarak nitelenen kahramanların derin ve uzun uykuları Tıva destanlarında yiğitlerin dinlenmesini, dinmesi zor olan yorgunluklarını dindirmelerini sağlamaktadır.*²⁴³ Dede Korkut Hikâyelerinde bulunan *Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy*'da *küçük ölüm* şöyle anlatılır: (...) *İrken bindiler av yirine vardılar. Gördüler bir süri kaz oturur. Kazan şahini saldı. Alımadı, şahin pervaza ağdı. Gözlediler, şahin Tomanın Kal'asına indi. Kazan gayet saht oldı. Şahinüñ ardına düşdi. Dere depe aşdı, kafir iline geldi. Gideriken Kazanuñ karangulu gözini uyhu aldı. Bigler ayıtdılar: Hanum döneliüm, Kazan aydur: Birez dahi ilerü varalum didi. Bakdı bir kal'a gördi. Aydur: Bigler gelü yatalum didi. Kazanı küçüçük ölüm tutdı, uyudu. Meger hanum Oğuz bigleri yidi gün uyuridi. Anuñ için küçüçük ölüm dirler idi.*²⁴⁴

Bir Hakas destanı olan Han Orba da ise *alp uykusu* Tıva kahramanlık destanlarındaki işleve sahiptir ve hayatlarının neredeyse her anını mücadeleyle geçiren kahramanların yorgunluklarını dinlendirmelerinden ibarettir. Destanda *alp uykusu* ile ilgili beş farklı yerde *alp uykusu* motifini görmekteyiz. Bunlar aynı zamanda destanın epizotlarındaki bitiş kısımlarını da oluşturmakta ve bir nevî bitiş formeli görevini görmektedir.

Destandaki gerek iyi gerekse kötü yaratımlı alplar mutlaka altı ayaklı bir yatakta yatarlar ve *alp uykularını* işte bu yataklarda uyurlar. İlk örnek olarak Kara Molat tarafından yurtlarından sürülen Kara Han ve Kara Tarğah'ın yurtlarına döndüren Han Migren ve Han Orba kardeşlerin anneleri Kara Tarğah tarafından *alp uykusuna* yatırılmalarında görmekteyiz:

---

²⁴³ M. Ergun-M. Aça; *age*, s. 185

²⁴⁴ M. Ergin; *age*, s. 234

Kara Tarğah konuştu:
“Çok sıkıntı gördünüz
Çok uykuya ihtiyacınız vardır.
Sizin dokuz gün boyunca
Alp uykusu uyumanız gerekir”.
Han Mirgen ile Han Orba
Dokuz gün geçtiğinde
Alp uykusundan uyandılar.

(2839–2846)

Bir diğer örneği, Hazır Han'ın yurdundaki eziyeti sona erdirmek için yola çıkan yiğitler kendi yurtlarına döndüklerinde Han Mirgen, karısı Ay Arığ ve Han Orba dokuz günlük bir alp uykusuna yatarlar:

Büyük eleme gören üç yiğit,
Altı ayaklı yatağa yatıp,
Dokuz gün boyunca uyudular.

(4904–4906)

Han Mirgen'in oğlu Han Çibek Gök Nincil'le olan evliliğinde yapılan büyük toydan sonra da çok yorulan yiğitler alp uykusuna dalarlar:

Demir zırhlarını çıkarmışlar,
Sert zırhlarını soyunmuşlar.
Çok sıkıntı çeken yiğitler
Büyük evde dinlenmek için
Altı ayaklı demir yatakta
Dokuz gün boyunca uyudular.

(5978–5983)

Kara Mool ve kızı Azgın Noğas ile yapılan dokuz yıllık amansız savaştan zaferle ama büyük bir yorgunlukla öz yurtlarına geri dönen yiğitler soluğu altı ayaklı demir yataklarında alırlar:

Dokuz yıl boyunca savaşp,
Çok yorulan yiğitler
Altı ayaklı demir yatakta
Dokuz gün boyunca uyudular.

(7849–7852)

Alp uykusunun son örneğini ise destanın sonlarına doğru eşlerini kaybetmiş olan Ay Arığ ile Gök Nincil’de görürüz. Bu sefer bu iki yiğit kadın alp uykusuna dalarlar:

Ay Arığ ile Gök Nincil’in
Karınları acıkır,
Altın masaya oturdular.
Yemekleri lâyıkiyla yediler.
Ayranlarını içtiler.
Acıkan karınları doyurdularında,
Zayıf bedenlerini semirttiklerinde,
Altın masadan kalkıp,
Atlarının eyerlerini aldılar.
“Ateşli dağın ateşini dağıtırlar,
Sütlü gölün sütünü içerler”, deyip,
İki yiğit ata yardım ettiler.
Boyu milletleri sevinçlerinden
Büyük bir şölen düzenlediler.
Büyük eve girip,
Acı ve sıkıntı çeken iki kız,
Altı ayaklı yatağa yatıp,
Yiğit uykusuna daldılar.

Gece karanlığında geceyi geçirdiler

(8445–8463)

Altın Çaçah'ın yurduna geldiklerinde Ay Arıĝ onlardan önce oraya varmış ve savaşa başlamıştır. Altın Çaçah da yurdunda Han Taycı ile kapışmaktadır. Altın Çaçah'ın dostları da teker teker onun yurduna gelmektedir; onlara son olarak da Altın Harlıh katılır. Ancak Han Orba'da bulunan dokuz yuvalı kırk yıl mühletli canlı okunun sayesinde kırk yılda bitmeyecek dokuz günde biter; birçok kötü yiĝit ve Han Taycı da ölür. Daha sonra Altın Harlıh'ın evinde yiyip içen kahramanlar tekrar kendi yurtlarına döndüler.

Kahraman bir destanın en önemli temellerindedir. Başkahramanın durumu, onunla birlikte yer alan ve ona yardımcı olan yardımcı kişi veya varlıklar, koruyu ruhlar, kahramanın atı ve bütün bunlarla birlikte kahramanın silahlarıyla iyi veya kötü bir yine seyrederek. Her daim karşısındaki “kötü” kavramıyla mücadele eden kahramanın önemli yardımcılarından biri de silahlarıdır. Silahlar müdafaa ve taarruzun yanında birtakım farklı anlamları da içinde barındırmaktadır.

Oĝuz Kaĝan destanında yay'ın gök kubeye, ok'un ise yeryüzüne benzetilmesi Türk düşüncesinde gök ile yerin Türklerin elinde oduĝu fikriden kaynaklanmaktadır.²⁴⁵ Yine Oĝuz Destanı için karakteristik olan Tanrı silahları olan yay, ok, kılıç, mızrak vs.destanın arkaik yapısı ve yukarıda eğinilen ideolojik yapısı ile ilgilidir. Silahın türü e ilevi ne olursa olsun Türk'ün anlayışında bu silahlar Tanrı tarafından Türklere adaleti korumak, düzenin bekçiliğini yapmak için verildiği düşüncesi hâkimdir.²⁴⁶

Han Orba Destanında normal silahların yanında olağanüstü özelliklere sahip silahlar da bulunmaktadır. Bu silahların yanı sıra kahramanları zorlu savaş şartlarından daha iyi koruyan zırhlar ve diğer giysiler de bulunmaktadır. Haliyle en çok kullanılan silahlar kılıç ve oklardır. Tabii burada kılıçlar normal özelliklere sahip olmakla birlikte okların farklı özellikleri bulunmaktadır. Han Orba destanında kahramanların kullandıkları oklar *canlıdır*. Oklar *dokuz boĝumlu* büyük oklardır. Bununla birlikte okların atımı belli bir yılla sınırlıdır ki bu da kırk yıldır:

---

²⁴⁵ F. Bayat; *age*, s. 88

²⁴⁶ F. Bayat; *age*, s. 87

Yiğit kişi Han Mirgen
Dayanıklı zırhını alıp giydi.
Yetmiş yıllık savaşa dayanıklı
Körpe geyik derisinden zırhı giydi.
Kırk yıl atımlık olan
Canlı okunu cebine koydu.
Alıp vurduğu çelik kılıcı
Sağ tarafına koydu.
Dokuz boğumlu boynuzdan okunu
Sol yanına koydu.

(823–832)

Yukarıda özelliklerini saydığımız oku yalnızca Han Mirgen değil Han Orba da kullanmaktadır:

Han Orba bunları gördüğünde
Savaşa katılsa,
Savaş altmış yılda bitmez.
Atlanıp bindiği atından inip,
Büyük bir kayanın üstüne oturup
Altın cebinden çıkarıp attı
Dokuz yuvalı boynuzdan okunu,
Kırk yıl mühleti olan
Dokuz canlı oku çıkardı,
Han Orba kız kırk yıla
Canlı okuyla vurmak için anlaştı
Yayı gerip çekti.

(3359–3370)

Yiğit kız Han Orba
Yüce kayalarda ayaklanıp, görür ki,
Canlı okun yolunda
Bulunan, her şey yıkılıp gitmiş,
Vurulup, kırılır.
Kaçıp giden yiğitlerin
Canlı ok, yürüyüp gidip,
Ciğeriyle kalbini delip geçer.
Han Orba altı günde görür ki,
Kırk yıl da bitmeyen açgözlü savaşta
Tüm kötülükleri yok eder.
Kırk yılda ulaşan ok
Açgözlü savaşı delip geçer.
Altın Çaçah'ın savaştığı yolu
Canlı ok katederek temizleyip
Altın Harlıh'ın yolundan gitti.
Altın Çaçah ile kapışan yiğidi
Canlı ok saplandığında,
Yiğit kızın gücü bitip,
Saf canı çıkmıştır.
Ondan uzakta bulunan canlı ok
Altın Harlıh'ın savaştığı yolu
Yiğitlerden temizlemiştir.
Yiğit Altın Harlıh kız,
Oraya varıp, dağa dayanır,
Beriye gelip, toprağı kucaklar, -
Saf gücü de çıkmıştır.
Onun ardından canlı ok,
Ay Arığ'ın sert yolunu
Temizleyip, kolaylaştırıp
Han Mirgen'in yoluna girdi.

Han Orba kız Şimdi görür ki,
Canlı oku öteye attığından beri
Dokuz gün dolmaktadır.
Sözleşip attığı canlı ok
Kırk yılda bitmeyen agzly savaşı
Burada, bitirir
Zorlu yere sıkıŐıp, ölür.
Ak kıyının ortasındaki canlı ok
Kara yiğit kahramana uçurdu,
Ne de ulu yiğit deyip,
Han Orba kız deneyip görünce,
Agzly savaşı temizleyen,
Kötü niyetli, gly yaratılmış
Kara doru atlı Han Taycı'dır.
Han Taycı dahi, uzun zaman acı çekti.
Canlı oktan ölüp gitti.
Karşılıklı savaŐtıđımı yiğit çıkmadığında
Canlı ok geri dönüp,
Han Orba'nın cebine girdi.

(3431–3480)

Bu okun dokuz boğumlu, canlı ve kırk yıl mühletli olasının yanı sıra ok, kırk yıl sürecek bir savaşın dokuz yılda bitmesini sağlamaktadır:

Kırk yılda ulaşan okum,
Kırk yılda bitmeyecek savaşı
Dokuz günde bitirip,
Biricik ağama,  kıza değmiş olan,
Sağ cebime gelip girsin.
Onlara yardımcı olan canlı okumla,
Yiğitlerden herhangi biri ölmezse,

Demek benden iyi yaratılmıştır,
Benim ruhuma tamamen ulaşır.
Yaya koyup atıverdiğim okumla
Herhangi bir yiğit düşmemişse
Benden daha iyi yaratılmıştır.

(3386–3397)

2.2.3. Han Mirgen'in Evlenmesi

Han Mirgen'in kardeşi Han Orba ile birlikte Altın Çaçah'a yardım etmelerinden ve geri dönmelerinden sonra ana ve babası, mal davar ve halkla birlikte onları karşılamıştır.

Yardıma gitmeden önce Kara Tarğah'ın verdiği oğlunu evlendirme ahdi de gerçekleşecektir. Bu olayı da daha önceki epizotta karşımıza çıkan Altın Kniga (kitap)'dan öğrenmekteyiz:

Kara Tarğah, oğlu Han Mirgen'e der:
Şimdi sen, biricik oğlumuz,
Yiğitlik vaktine ulaştın,
Zevce alıp, evlenmen uygundur,
Alacağın eşini
Şimdi sana anlatayım.
Eğer seversen evlen,
Yok sevmezsen sen bilirsin,
Evleneceğin kişi senin yaşında,
Yaşın bire erişti
Ak sarı atlı sarı kız.
Onun babasıyla senin baban
Dost ve arkadaş olmuşlar
Altın kitapta yazılmış olup,
O zaman onlar kitaba baktılar:

Birinin oğlu olsa,
Birinin kızı olsa,
Bir araya getirip, yurtlandırmaya”.
Kara Tarđah, altın kitabı
Altın masaya getirdi.
Han Mirgen ile Han Orba,
Kitabı ellerine alıp,
Seslice okuyorlar,
Kitabı anlıyorlar.

(3781-3804)

Bu yazılanlara Han Orba'nın da destek verdiğini görmekteyiz. Bu yüzden kızın istenmesi için iki kardeş karınlarını doyurup silahlarını kuşandıktan sonra Ay Arığ'ı almak için yola koyulurlar:

Dışarıda gün doğduğunda,
Kızaran güneş doğduğunda,
Altı ayaklı yataktan doğrulup,
Suyla yıkayıp, sütle temizlenip,
Altın masaya oturdular.
Acıkan karınlarını doyurduklarında,
Altın masadan kalkıp,
Dayanıklı zırhlarını kuşandılar,
Demir zırhlarını giyindiler,
Vedalaştılar,
Uzak evlerinden ayrıldılar,

(3818-3828)

Han Mirgen ve Han Orba ikilisine daha sonra ablaları Altın Harlıh da katılır ve Ay Arığ'ın yurduna ulaşırlar. Ay Arığ'ın evine gelen kardeşler yiyip içtiler. Ancak Ay Arığ evinde tek başına olduğu için Altın Harlıh, Ay Arığ'ın ana babasıyla değil

kendisiyle konuşmak durumunda kalır ve evlenme niyetini ortaya koyar; delil olarak ise Han Mirgen'ın babası Kara Han ile Ay Arıĝ'ın babası Ak Han'ın eski dostluklarını ve Altın Kitap'ta yazılanları gösterir. Büyüklerin sözlerine ve töreye karşı gelmeyen Ay Arıĝ ise Han Mirgen'in evlenme isteğini geri çevirmez ve onunla evlenmeyi kabul eder. Ay Arıĝ malı davarı, halkını da toplayarak baba yurdundan ayrılır ve kocasının yurduna doğru hep beraber yol alırlar.

Burada dikkatleri çeken bir durumla karşılaşmaktayız. Destanlarda ve halk hikâyelerinde kızın ailesi veya bizzat kızın kendisi tarafından birtakım şartlar ileri sürülür. Ancak Han Mirgen'in Ay Arıĝ'la evlenmesi hadisesinde böyle bir şarta veya engele rastlamıyoruz. Kanımızca bu durumun sebebi Altın Kitap'tan kaynaklanmaktadır. Altın Kitap, maziden, hâlden ve istikbalede haberler veren kutsal bir kitap niteliğindedir ve içinde yazılanlar istisnasız doğru sayılır. Bu kitap bir nevi töre kitabıdır. Han Mirgen ile Ay Arıĝ'ın evlenmesi lazım geldiğinin Altın Kitap'ta yazılmış olması da bu tür bir engelleme önünü kesmiştir.

Han Mirgen, Han Orba ve Altın Harlıh beraberlerinde Ay Arıĝ olduğu halde Kara Han'ın yurduna ulaşırlar. Tabii ki burada onları büyük bir toy beklemektedir. Bu toyun debdebeli ve zengin tasviri destanda şu şekilde yapılmıştır:

Toyda biriken halk
Karınca gibi hareket eder.
Altmış kazanı yan yana dizip,
İçini etle doldurup pişirdiler.
Altın sarçına atlarını bağladılar,
Uzak eve girdiler.
İçeri girip, selam veriyorlar,
Eşiği geçip, esenlik diliyorlar.
Tarak tutan hızlı kadınlar
Taraklarıyla güzelleşirler -
Ay Arıĝ kızın güzel saçlarını
Düzgün bir şekilde düzelttiler.

Altmış örgüsünü
Çatallı saç örgüsü ettiler.
Elli örgüsünü
İki saç örgüsü ettiler.
Bir toy yapıldığından dolayı,
Büyük bir masa kuruldu.
Altmış masayı çevirerek,
İhtiyarları oturttular.
Elli masanın çevresine
Yaşlılarını oturttular.
Altın masanın başında -
Han Mirgen ile Ay Arığ vardır.
Ana ve babalarının etrafında.
Yiğit Altın Çaçah kız,
Eğlenceli toya gitmiştir.
Altın Harlıh toyu yönetiyor,
Yemek masasında toplanılıyor,
Altın masaya geri dönüp
Rakı dağıtıp, yiyecek veriyorlar.
Elli masanın etrafında gezip,
Yemek dağıtıp, rakı sunarlar.
Yürüyemeyen kişileri
Atlarla toya taşırlar
Gözleri görmeyenleri
Yedekleyip ağırladılar.

(4099-4135)

Yalnızca destanlarımızın değil halk hikâyelerimizde ve diğer bazı türlerde de birçok kez karşılaştığımız motiflerden biri de toy veya evlilik motifidir. Toy kavramında aynı zamanda bir evlilik manası olmakla birlikte evlilik kavramında her daim bir toy anlayışı olmayabilir. Genelde çoğu Türk destanında toy, evliliğin muadili

olarak düşünölmüş ve görölmüşse de bazı destanlarda toy'un dinî ve siyasî anlamları da bulunmaktadır.

*Şenlikler, Türk-Moğol toplumlarında, hayatın tüm büyük anlarında görölen vazgeçilmez bir olaydır. Şenlik, dindışı bir şöleden öte birşeydir. Toy (şölen), ziyafetlerin verildiği cenaze törenlerine katılan kalabalıklarda ve kurultay gibi, tüm üyelerin hazır bulunduğu yıllık ya da olağüstü toplantılarda tezahür eden dinsel bir öneme sahiptir.*²⁴⁷

Türk destanlarının kutup yıldızı olan Oğuz Kağan destanı da büyük bir toyla tamamlanır. Destanda iki defa görölen toyların hiçbirinde düğün anlamındaki evlenme akdi müşahade edilmez, bilakis bu toy örnekleri sırf Oğuz hadisesi olduğundan dolayı siyasî ideoloji anlamlar taşımakta, buradaki toy Oğuzların siyasî, iktisadî, askerî-inzibatî meselelerini halletmek için çağrılan kengeş ya da kurultay karakterlidir.²⁴⁸ Oğuz Kağan, ilk toyu ikinci evdeşinden olan Kök, Tağ ve Teñiz adlı evlatlarının doğumundan sonra verir: (...) *Sonra Oğuz Kağan büyük bir doy (ziyafet) verdi. Halka emir (verdi ki...) (Oğuz Kağan halkı) çağırınca, ahali birbirine danıştı ve geldi. Oğuz Kağan kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Türlü aşlar, türlü şaraplar, tatlılar ve kıymızlar yediler ve içtiler. Doydan sonra Oğuz Kağan beylere ve halka yarlık verdi ve "Ben sizlere oldum Kağan: alalım yay ile kalkan; nişan olsun bize buyan; kurt olsun (bize) uran (savaş bağırtı); demir kargı olsun orman; av yerinde yür(ü)sün kulan; daha deniz daha müren (ırmak); güneş bayrak, gök kurikan, (çadır) dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan dört yana emirler yolladı; tebliğler yazdı ve içlilere verip gönderdi. Bu tebliğlerde şöyle yazılmıştı: "Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir. Sizden itaat dilerim (...)"*²⁴⁹ Oğuz Kağan destanındaki bir diğeri toyu ise destanın sonunda görmekteyiz: (...) *Ondan sonra Oğuz Kağan büyük kurultay topladı. Maiyetini ve halkını çağırtdı. Onlar geldiler ve müşavere ettiler. Oğuz Kağan büyük ordugâh (...)* (...) *sağ yanına kırk kulaç diktirdi: üstüne bir altın tavuk koydu; altına bir ak koyun bağladı. Sol yanına kırk kulaç direk diktirdi. Üstüne bir gümüş tavuk koydu: dibine bir kara koyun bağladı. Sağ yanda Bozok'lar oturdu; sol yanda Üç Ok'lar oturdu. Kırk gün kırk gece yediler, içtiler ve sevindiler. Sonra Oğuz Kağan oğullarına yurdunu üleştirip*

²⁴⁷ J.P. Roux; *age*, s. 282

²⁴⁸ F. Bayat; *age*, s. 167

²⁴⁹ R.R. Arat; *age*, s. 618-620

*verdi ve: “Ey oğullarım, ben çok aştım; çok vuruşmalar gördüm: çok kargı ve çok ok attım: atla çok yürüdüm; düşmanları ağılattım; dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrı’ya borcumu ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum” dedi.*²⁵⁰

Verilen son toy örneği yine siyasî bir nitelik taşımakla birlikte aynı zamanda siyasî bir vasiyet içeriğindedir.

Yine Dede Korkut hikâyelerinin ekserisi Hanlar Hanı Bayındır Han’ın verdiği toy tasvirleriyle başlamaktadır.

*Arkaik tipli Sibiryâ, Altay-Sayan destanlarında ise (halk destanlarının/halk hikâyelerinin ise hepsine toy, siyasî mazmunsuz bugünkü düğün manasında kullanılmıştır.*²⁵¹

Yukarıdaki açıklamada olduğu gibi arkaik yapılı bir Sibiryâ destanı olan Han Orba’da da, toyun herhangi bir siyasî içeriği bulunmamaktadır.

Destanın başından Han Mirgen ve Han Orba’nın anne ve babasının evliliği ile ilgili herhangi bir epizot bulunmamaktadır. Destanımızdaki ilk toy Han Mirgen’e aittir. Han Mirgen ilk çıktığı kahramanlık tecrübesinde kendisini zor durumdan kurtaran Ay Arıĝ kıza karşı hissî bir yakınlık duymuş ama bunu belli etmemiştir. Fakat ana ve babasını Kara Molat’ın elinden kurtarıp öz yurtlarına kavuşturduğunda Han Mirgen’in annesi Kara Tarĝah, Ay Arıĝ’ı Han Mirgen’e uygun görür. Burada evliliğin Han Mirgen tarafından değil annesi Kara Tarĝah tarafından desteklendiğini ve ortaya konduğunu görmekteyiz. Tabii bu durumdan önceleri Han Mirgen’in haberi yoktur, Kara Tarĝah bunu sadece kocası Kara Han’la paylaşır:

Kara Tarĝah konuşur:
“İki kardeş de dönüp geldiğinde,
Han Mirgen oğlumuzu
Ay Arıĝ ile evlendiririz.
Çok olan gücü akla verip,
Az olanı da bacaĝa salıp,

²⁵⁰ R.R. Arat; *age*, s. 634-636

²⁵¹ F. Bayat; *age*, s. 170

Düğün yaparız, Kara Han.
Böyle düğün kurmak
Bize her zaman nasip olmaz”.

(2952–2960)

Bir diğer toy ise Han Mirgen, Han Orba, Altın Harlıh vd. nin Altın Çaçah’ın yurdunu düşmanlardan kurtarmaya gidip savaş zaferle sonuçlandığında da bir toy düzenlenir:

Altın Çaçah, böyle konuşup,
Ak saraydan dışarı çıktı,
Halkına nasihat etti:
“Dokuz gün boyunca
Bitmeyen düğün yaptı.
Doru aygırın sürüsünden
Dokuz yıl doğmayan
Semiz kısraklarını kesti
Yaşlı aygırın sürüsünden
Kırk yıl boyunca doğmayan
Kısraklarını kesti”.
Dokuz kulplu kazanlarda
Bitmek bilmeyen et pişti,
Toya gelmeyen kalmadı.

(3599–3612)

Önceden Kara Tarğah ile Kara Han arasında söz olarak kalan Han Mirgen’in evliliği bu kez Han Mirgen’e de haber verilir. Önceden olduğu gibi bu durum Altın Kniga’da bahsedilmektedir. Durumdan haberdar olan Han Mirgen de hep birlikte ertesi gün Ay Arıg’ı istemeye gideceklerdir:

Kara Tarğah Kara Han’a der ki:
Oğlumuz yiğitlik vaktine ulaştı,

Eş alıp evlensin.
Onun evleneceği yiğit kız
Ak sarı atlı Ay Arığ,
Değerli dostunun kızıdır.
Han Mirgen'e zor zamanlarda
Kızıl doru atını sürdü.
Onlar inek boynuzları gibi
Dost ve arkadaşlıklar.
Han Mirgen uyandığında,
Bırakmayıp dileğimi söylerim.
Oğlumuz bir eş alıp gelse,
Unutulmayan bir düğün yaparız.
Han Mirgen'in onu alacağını
Ay Arığ da bilmektedir".
Ağa-kardeş dinlenip.
Altı ayaklı yataktan kalktı.
Su ve sütle temizlendiler.
Han Mirgen dışarı çıkıp baktığında,
Babası Kara Han'ın halkını boyunu,
Açlıktan acıktırmayıp susuzluktan susatmadı,
Hayvanın semizini ayırıp kesip
Yemekleri hazırlayıp,
Tümünü dizginleyip besledi.
Kara Tarğah, oğlu Han Mirgen'e der:
Şimdi sen, biricik oğlumuz,
Yiğitlik vaktine ulaştın,
Zevce alıp, evlenmen uygundur,
Alacağın eşini
Şimdi sana anlatayım.
Eğer seversen evlen,
Yok sevmezsen sen bilirsin,

Evleneceğin kişi senin yaşında,
Yaşın bire erişti
Ak sarı atlı sarı kız.
Onun babasıyla senin baban
Dost ve arkadaş olmuşlar
Altın kitapta yazılmış olup,
O zaman onlar kitaba baktılar:
Birin in oğlu olsa,
Birin in kıızı olsa,
Bir araya getirip, yurtlandırma ya.”
Kara Tarđah, altın kitabı
Altın masaya getirdi.
Han Mirgen ile Han Orba,
Kitabı ellerine alıp,
Seslice okuyorlar,
Kitabı anlıyorlar.
Bunu görüp, Han Mirgen konuştu:
Babamın yaptığı işin
Olmasına karşı değilim,
Büyüklerin fikrettikleri düşünceyi
Unutup, yan yana getirmezsın.
Han Orba, ağasına dedi:
“Ak sarı atlı Ay Arığ’dan çok
Daha güçlü kız bulamazsın biricik ağam.
Pek güçlü, bilgili kıızıdır.
Yarın onların yanına gideriz.

(3756–3814)

Dünürcülük Türk destan geleneğinde bulunan bir unsurdur ve Han Orba destanında da iki kez karşımıza çıkmaktadır. İlk dünürcülük Ay Arığ’ı istemek için Han Mirgen ile dost ve akrabalarının yaptığıdır. Ancak Ay Arığ’ın istenmesinde dünürcü

olarak Kara Tarğah ile Kara Han değil, teyzesi olan Altın Harlıh gider, kızı Altın Hrlıh ister. Ancak Ay Arığ'ın anne ve babası daha önce öldüğü için Altın Harlıh kızı bizzat kendisinden ister:

Altın Harlıh konuşmaya başladı:

“Kıymetlim Ay Arığ kız,

Seninle konuşacaklarım var.

Ne konuşursak konuşalım,

Kırgınlık olmasın.

Deniz aşarak geldik

Yakın akraba olmak için.

Ova geçip geldik

Yakın akraba olmak için.

Tarla bahçe aşıp yol geldik

Kardeş olmak için.

Dağ tepe aşarak yol kat ettik -

Dünürücü olmak için.

Çifte örgülü kız evladı

Dışarıda gidip yaşamak için yaratılmış,

Çifte örgülü kız evladı

El yurdunda yaşamak için yaratılmış

Milletinin arkasından gelen eşin

Kara doru atlı Kara Han'ın oğlu

Kandan kızıl doru atlı

Han Mirgen kardeşim olur.

Senin baban olan Ak Han

Han Mirgen'in babasıyla

Kardeş misali bir dosttur.

Yarımı paylaşıp yediler,

Bütünü bölüp yediler.

Daha sonra altın kitaba

Yazı yazıp, mühür bastılar:
Oğul ve kızları doğduğunda,
Bir olup da evlenmeye”.
Ay Arığ kız söyler:
“Ben ak sarı atlı Ay Arığ’ım
Yiğide varmaya yaratıldım.
Böyle bir konuşmaya gerek yoktur”.
Yiğit Altın Harlıh kız
Ay Arığ’ı ikna eder:
“Doğruluğuma inanmıyorsan
Altın kitabı buraya getir”.
Eğer ondan da ikna olmazsa,
Altın kitaptaki yazılanlar
Altın masada bırakılmış.
Dördü birlikte, oturup,
Dışarıya çağırırlar,
Yazılanları biliyorlar.
Altın Harlıh kitaba baktıklarında
Güzel bir şekilde yazılmıştır.
Ay Arığ’ın da olduğunu
Üç kardeşe söyledi:
“Babamın yaptığı büyük işin
Ezip geçmek gerekmez,
Anamın yaptığı bu büyük iş
Karşısında durmak gerekmez,
Büyüklerin yaptığı bu büyük töre’nin
Karşısına geçemezsin.
Kitaptaki yazılmışları
Tekrardan yazamazsın
Nasihat edilen sözlere
İtiraz edemezsin.”

Altın Harlıh konuştu:
“Söylediklerine razı isen
Sağ elini herkese uzat,
Han Mirgen’iöp”.
Ay Arığ hepsini onaylayıp,
Han Mirgen ile öpüştü.
Elindeki iyi aşını sunup,
Bunlara saygılarını sunup çıktı.

(3876–3941)

Altın Harlıh’ın dünürcülüğünde Ay Arığ istenir ve *Altın Kniga*’da da yazıldığı gibi Ay Arığ evlenmeyi kabul eder ve öncelikle Ay Arığ’ın yurdunda bir toy düzenlenir. Daha sonra bu toy bittikten sonra herkes yollanıp Kara Han’ın yurduna doğru hareket ederler. Bir toy da Kara Han’ın yurdunda yapılır:

Yüksek tepenin üstünde
Üç atlı yiğit duruyor.
Ana ve babası, Altın Harlıh kardeşini
Orada ne zamandır beklemektedir.
Yan yana gelip, el verirler,
Ata binip, selam verirler.
Birbirlerini kucaklayıp,
Üç defa öpüştüler.
Üçü de bunları gördüklerinde,
Toyda biriken halk
Karınca gibi hareket eder.
Altmış kazanı yan yana dizip,
İçini etle doldurup pişirdiler.
Altın sarçına atlarını bağladılar,
Uzak eve girdiler.
İçeri girip, selam veriyorlar,

Eşîği geçip, esenlik diliyorlar.
Tarak tutan hızlı kadınlar
Taraklarıyla güzelleşirler -
Ay Arığ kızın güzel saçlarını
Düzgün bir şekilde düzelttiler.
Altmış orgsn
atallı sa orgs ettiler.
Elli orgsn
İki sa orgs ettiler.
Bir toy yapıldığından dolayı,
Büyük bir masa kuruldu.
Altmış masayı çevirerek,
İhtiyarları oturtular.
Elli masanın çevresine
Yaşlılarını oturtular.
Altın masanın başında -
Han Mirgen ile Ay Arığ vardır.
Ana ve babalarının etrafında.
Yiğit Altın aah kız,
Eğlenceli toya gitmiştir.
Altın Harlıh toyu yönetiyor,
Yemek masasında toplanılıyor,
Altın masaya geri dönüp
Rakı dağıtıp, yiyecek veriyorlar.
Elli masanın etrafında gezip,
Yemek dağıtıp, rakı sunarlar.
Yürüyemeyen kişileri
Atlarla toya taşırlar
Gözleri görmeyenleri
Yedekleyip ağırladılar.
Düğüne katılan tüm halka

Altın Harlıh şöyle hitap eder:
“Han Mirgen dostumun
İlk büyük toyu olmaktadır.
Buradaki tüm herkes birbirine eşittir.
Kimse birbirinden farklı değildir,
Bu yüzden herkes eğlenecektir.”
Daha sonra, ellerini tutup,
Han Mirgen ile Ay Arıĝ’ı kutlar.
Rakı içen ihtiyarlar,
Etrafta dönüp, hoplayıp zıplarlar.
Şarap içen yaşlı kadınlar
Eğlenip duruyorlar.
Sonbaharda olan toyları
Yaza kadar ulaşır.
Yaza ulaşan toyları,
Sonbahara kadar devam eder.
Kazan, dibine dek boşalır -
Halk millet dağılır.
Bitmeyecek olan biter -
Tükenen halk dağılır.
Han Mirgen’in toyunu kutlamayan
Hiçkimse kalmadı.
Uzaktan gelen misafirlere
Yolluk öteberi verilir.
Yakından gelen misafirlerin
Esrikliğini giderip, gönderirler.
Buradaki büyük toyun olduğunu
İşitmeyen hiçbir yiğit yoktur.
Buradaki güzel ve zengin toyu
Herkes görmemiştir.
Yurtlarından gelen misafirler

Uzak eve geri döndüler.
Memleketlerinden gelen misafirler
Evlerine yollandılar.

(4042–4170)

Son derece zengin ve hareketli bir şekilde geçen toy bittikten sonra uzaklardan ve yakından gelen misafirler gider ve Kara Han'ın yurdunda kalan herkes derin uykularına çekilir.

2.2.4. Han Mirgen'in Hazır Han'ı Öldürmesi

Bu epizotta da kahraman Han Mirgen'in yeni bir maceraya atılmasına ve yeniden gurbete çıkmasını annesi Kara Tarğah hazırlar. Kara Tarğah, uzak bir ülkede Hazır Han adlı kan içici bir hükümdarın olduğunu, herkese eziyet ettiğini söyleyerek, şimdi sıranın kendilerine geldiğini söyler ve gerekli tedbirleri alması için Han Mirgen'i uyarır:

Kara Tarğah anası
Han Mirgen'e söyler:
“Sevgili yavrum Han Mirgen,
Yiğit kişiye, baba yurdunda
Huzurlu hayat yoktu.
Er kişiye ana yurdunda
Güzel bir hayat olmadı.
Sevgili yavrum Han Mirgen,
Bundan çetini vardır
Dokuz nesil arasında
Kara doru atlı Hazır Han.
Kan içici, kötü niyetli,
Halkı boyu titretir.
Tüm halka eziyet çektirir.
Kamçılanmayıp, göz yaşı dökmeden

Halk gün geçirmiyor.
Hazır Han halkını acıktırır.
Halkını susatır.
İyi giyimli yiğitler gibi olan yiğit,
Çifte kamçıyla vurur.
Bayram günlerinde dinlendirmez,
Sabahtan akşama dek çalıştırır.
Hazır Han'ın halkı boyu
İyi bir hayat yaşamaz
Günün aydınlığını görmez,
Hazır Han'ı lanetler.
Kara doru atlı Hazır Han
Şiddetli savaşla yaşayan kişi,
Güç yetirilmeyen yiğitlerin
Tüm mal davarını sürer,
Boyunu milletini alır,
Altmış handan vergi alır,
Yetmiş hanın aşını yer.
Dövüşüp savaştığı hanları
Çifte kamçıyla cezalandırır.
Sıcak demirle yakar.
Yeryüzündeki birçok yiğit
Onun elinde kul köle olur.
Burada babanın yurdu kaldı.
Şimdi bizim malımızı sürmek,
Halkımızı boyumuzu almak

(4246-4286)

Han Mirgen, kardeşi Han Orba ile birlikte tekrar zırhlarını giyinip silahlarını kuşanıp herkesle vedalaşıp Hazır Han'ın yurduna doğru yol alırlar. Ancak iki yiğit

kardeş Hazır Han'ın yurduna ulaşmadan Altın Harlıh ile Altın Çaçah, Hazır Han'ın ülkesine varmış ve oradaki kötü yiğitlerle kavgaya başlamışlardır bile:

Hazır Han'ın yurduna ulaştılar
Burada neler var diyip,
Göz atıp baktıklarında,
Kardeşleri Altın Harlıh
Yiğit kız Altın Çaçah
Hazır Han'ın yurdunda
Büyük bir kavgaya tutuştular.
Han Mirgen ile Han Orba atlarından inip,
Atlarını bağlamadan yürüyüp,
Aşağıya doğru indiler.

(4465-4474)

Yiğitler burada Hazır Han ile birlikte onun yine aynı özelliklere sahip oğlu Han Hartığa ile de kapışmaktadır. Han Hartığa ile özellikle Han Orba dövüşür ve onu öldüren de yine Han Orba'dır. Hazır Han'ın ve Han Hartığa'nın öldürülmesinden dolayı büyük bir sevince kapılan halk, kahramanlar için bir de toy düzenlemişlerdir:

Hazır Han'ın halkı boyu
Han Orba'ya sevinip, onu kutladı,
Malın davarın semizini kesip
Etini dokuz kulplu kazanda pişirip,
İlk olarak da zengin bir toy düzenledi.
Kazanlarda pişenleri bekledi.
Acıkmış olan halk millet
Ateşin etrafına gelip, yakarlar.
Hazırlanan yemekler
Hepsine eşitçe verilmiş.

(4649-4658)

Ancak engeller hâlâ daha devam eder, çünkü bu sefer de karşlarına Hazır Han'ın kardeşi Han Sabar ve onun kötü yiğitleri çıkmıştır. Han Orba ve Han Sabar arasında devam eden kıyasıya savaşı Han Orba kazanmıştır.

Bunlar olurken savaşa uzaklardan küçük bir yiğit de katılmıştır ki bu da Han Mirgen'in oğludur. Han Mirgen bir oğlu olduğunu ancak kendi oğlunun savaşa iştirak etmesiyle öğrenir:

Yüksek zirveye çıktıklarında,
Genç yaştaki oğlancık
Babası Han Mirgen'i öptü,
Daha sonra üç yiğit kızı,
Han Mirgen'in oğlu olduğunu
Burada bildirdi.
Bunu duyan Han Mirgen öptü,

(4814-4820)

Hazır Han'ın yurdundaki savaş bittiğinde Altın Çaçah ve Altın Harlıh vedalaşıp onlardan ayrılırlar. Han Mirgen, Han Orba ve Han Mirgen'in küçük oğlu hep birlikte kendi yurtlarına giderler. Ancak burada onları kötü bir haber beklemektedir ki o da Han Mirgen ve Han Orba kardeşlerin ana ve babası olan Kara Tarğah ile Kara Han'ın ölmüş olmasıdır.

Aç karınlarını doyurduklarında,
Altın masadan kalktılar.
İki kardeşi de apar topar
Altın dağa götürmüş Ay Arığ
Ana babasının kemikleri,
Altın dağın içinde yatmaktadır.
Babasının mezarına dönüp,
Altmış ağıtla ağlar Han Orba
Anasının mezarına gidip,

Elli ağıtla ağlar Han Orba
Köklerin büyüyen otları
Hepsi birden dağılıp ağlar,
Gökteki tüm yıldızlar
Tümü birden ağlar.
Dağlarda kurumuş olan
Yeşil otlar sızlayarak ağlar.
Ağaçlarda kurumuş olan
Yeşil yapraklar sızlayarak ağlar.
Yiğit kız Han Orba dağdan çıktığında,
Boy millet kızın ağladığını duyup,
Eşide ağlayıp sızladı.

(4882-4902)

Her ne kadar evlatları ana babalarının ölmesine hayli üzülseler de, Hazır Han'ın yurduna gitmeden önce yapılan vedalaşmada her iki kardeş ebeveynlerinin son derce yaşlandığını anlamışlardır. Bu veda konuşmalarını destan içinde *vasiyet* motifi içinde de değerlendirmemiz mümkündür.

Arapça'dan dilimize geçmiş bir kelime olan vasiyet en basit anlamıyla "bir kimsenin sağken kararlaştırdığı ve öldükten sonra yapılmasını istediği şey"dir.²⁵² Türklüğün bilinen ilk yazılı metinleri olan Orkun Bengü Taşlarından başlamak üzere siyasî, edebî ve dinî alanlarda pek çok yerde vasiyet örnekleriyle karşılaşmaktayız. Bir önceki epizotta örneklerini verdiğimiz Oğuz Kağan'ın kurdurduğu toylardaki sözleri, Oğuz Kağan'ın oğullarına söyledikleri Oğuz Kağan'ın vasiyetinden başka bir şey değildir.

Bir diğer Türk destanı olan Manas'ta da, Manas'ın vasiyetini görmekteyiz. Manas'ın vasiyeti şu şekildedir:

*"Söylediğim gibi yapınız!
Söylediğim sözümden çıkmayınız!"*

---

²⁵² Aziz Kılınç; *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler*, Akçağ Yay., Ankara 2006, s. 11

*Uyursam rahat yatırın!
Orus'a varıp sokulursun!
Sart'ın yurduna sefer ettim,
Hiç ona varmayın!
Kalçar'ın yurdunu ağlattım,
Hiç ona varmayın!
Kıtay'ın yurdunu kırdım,
Hiç ona varmayın!
Tacik'in yurdunu ezdim,
Ona hiç varmayın!
Ak padişah uluya
Ona varıp baş koymuş,
Tepesini almayıp saç koymuştur.
Bîtab girse doymuştur,
Fakir varıp zenginleşmiş,
Çıplak varıp giyinmiş,
Aç varıp doymuş,
Arık varıp semirmiş,
Ne kıldıysa akıllıca idi.
Orus'un yeri yardım sever,
Orus'tan girip yer al!
Ak Han'a varıp aş ye!
Giyim seçip yer verirdi,
Orus'tan yatıp oturacak yer al!
Arakı içip buğu çıkarsa,
Buğu içip su çıkarsa
Alman Bet gibi haykır!
Er Manas gibi haykır!''²⁵³*

---

²⁵³ N. Yıldız; *age*, s. 648-649

Yine Türk kültürünün abidevî eserlerinden Dede Korkut Hikâyelerinin *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı*'nın sonunda da Dede Korkut vasiyette bulunur: “*Bu boy Delü Dumrul’uñ olsun, menden sonra alp ozanlar söylesün, alnı açuk cömerd erenler diñlesün didi.*” demektedir.²⁵⁴

Kahramanlarımız sefere çıkmadan önce ana babalarının onlara öğütleri ve bıraktıkları vasiyet ise şu şekildedir:

Ana babasına ve Ay Arığ’a
Bitmemecesine veda ettiler,
Unutmamacasına kucaklaştılar,
Uzak evden çıktılar.
At bağlanan sarçının ortasında
Anaları Kara Tarğah,
İki evladını kucaklayıp,
Ağlayıp sızlayarak konuştu:
“İçimden çıkan iki yavrumun
Gözlerinden başka bir şey görmem.
Karnımdan çıkan iki yavrumun
Yüzünden başka birşey görmem.
Akmakta olan Ak deniz
Yatağında aktığı müddetçe,
Ölüp gideriz,
Bu yerde zaman geçirmeyiz.
Sarsılıp duran Ak dağımız
Her zaman sarsılır durur,
Ölüp bitip gideriz
Ak kıyıyı bir daha görmeyiz.
Sürü halindeki kuşlar,
Zamanı geçse döner gelir.
Ölüp gideriz hepimiz.

---

²⁵⁴ M. Ergin; *age*, s. 184

Hiçbir zaman dönmeyiz.
Dönüp geldiğimiz yollarımızda
Ak çiçekler, büyüyüp sallanırlar.
Ölüp gittiğimi yurdumuza
Ardıç çamur içinde kurur kalır.
Yurdumuza dönüp geldiğimiz
Yeşil çiçekler, büyüyüp, sallanırlar.
Ölüp geçeceğimiz yurdumuzda
Parça parça olan çamur kurur kalır.
Benim iki güzel evladımın gözüyle
Unutmamacasına göreyim,
Benim iki güzel evladımı doyasıya
Göğsüme bastırayım.”
Kara Tarğah, iki evladını
Kucaklayıp, göğsüne bastırdı.
Gözyaşına boğuldular,
Göz suyuna boğuldular.
İki kardeş babalarını gördüklerinde,
Çene sakalı omzuna dökümüştür,
Yanağındakiler omzunu örtmüştür,
Kara başı ağarmıştır
Yiğidin yaşlısı olmuştur.
Anasının kara başı
Ak tavşan gibi, ağarmıştır,
Onlar dönünceye kadar,
Öldüğünü fark ettiler.
Bunu anlayan iki kardeşin,
Sert yürekleri eridi,
Donmuş kalpleri çözüldü,
Gözyaşları çağlayıp aktı,
Ak ipekten mendillerini çıkarıp,

Gözyaşlarını silindiler.

(4325-4379)

Bundan önce Han Mirgen'in toyunda, Han Mirgen'in annesi Kara Tarğah evlatlarına birtakım vasiyetlerde bulunmuştur:

Kara Tarğah konuşur:

“Biz, yakın akrabalar, burada

İlk olarak sadece toplandık,

Bundan başka toplanamayız

Seni, Altın Harlıh dostum

Ve seni, Altın Çaçah

Ala gözümle göremem,

Sizin tatlı dillerinizi

İki kulağımla işitemem.

İki kardeşim, gelinim Ay Arığ -

Yiğitler, sizleri bırakmazlar,

Her zaman yanınızda olurlar,

Bazen üzüntülü olarak karşılaşırsanız,

Size yardım ederler,

Bundan sonra sizlerle oturup,

Böyle sohbetler yapılmaz.

Yapılacak toyu yaptık,

Yaşanılacak ömrü yaşadık,

Benim güzel evlatlarım.

Ben olmasam bile,

Altın Harlıh kardeşin,

Sizlere birer ana olur.

Onun sözünü dinleyin”.

(4175-4197)

2.2.5. Han ibek'in Evlenmesi

Tekrar yurtlarına dönen kahramanlar dokuz günlük alp uykusundan kalkarlar. Ay Arığ ise yeni doğan yavruya herhangi bir ad verilmediği için diğerlerini uyarır. Ad verme işini bu kez Han Orba yapacaktır. Han Orba Han Mirgen'in küçük oğluna, kendi erkek yeğenine adını Şöyle verir:

Han Orba kız, gelip,
Genç yavruya konuştu:
"Kardeşim, sana ad koyacak
Benden başka kimse yoktur.
Sana güzel bir isim verdiğimde,
Halk arasında namın yürür,
Gelişigüzel bir isim koyarsam,
Yel fırtına kapıp götürür.
Güzel bir isim versem,
Halk arasında vlrsn,
Yaramaz bir ad versem,
Dağa suya dağılır.
Kandan kızıl doru atlı
Han Mirgen babalı,
Ak sarı atlı Ay Arığ analı
Kara doru ata binecek olan
Han ibek sensin.
Yaratılmışın büyük olsun,
Yaşın uzak olsun.
Bekr kişiye iyi eş ol,
Öksüz kişiye yumuşak eş ol,
Tuttuğu eli bırakmaz
Bağlandığın bağı çözmez
Bir yiğit olursun, kardeşim.

Kara doru at genç olmaz
Hiçbiri küçük kalmasın.
Han Çibek'in yaşamadığı
Yer üstünde yer kalmasın.

(4927-4954)

Han Mirgen'in oğluna ad verildikten sonra sıra onu evlendirmeye gelmiştir. Han Çibek'in evlendirilmesi de çekirdek aileden değil ailenin dışından olan ama yakın bir kişiyi istek ve söylemesiyle yapılır. Bu kişi Altın Çaçah'tır. Altın Çaçah, Han Mirgen ve Han Orba'nın ana babasının cenazesi sırasında Han Çibek'in nerede ve kimle evlenmesi gerektiğini şu şekilde belirtir:

“Han Mirgen'in oğluna ad koyup,
O, eş almaya gitse,
Ağabey olacağım”.
Altın Harlıh, kardeşlerinin
Söylediklerini değiştirmez
Kız verilen sözü bozmaz.
Han Çibek'in eşini alacağı yurt
Sertten de sert bir yerdir.
Han Çibek'in evleneceği eşi
Mavi denizinin kıyısında yaşayan,
Mavi dağın ortasında hayat süren,
Mavi bora atlı Gök Han'ın kızı
Gök Nincil'dir.
Gök Han kızını ere verir -
Gök yiğidin gücünü sınar,
Atınının çevikliğini arar.
Gök Han'ın kızı Gök Nincil
Sizlerin gelmesini bekler.

(4967-4984)

Burada öncelikle yiğitler arasında bir at yarışı olacaktır; daha sonra ise yiğitler kendi aralarında güçlerini deneyecektir. Bu her iki müsabakanın galibi ise Gök Nincil'in kocası olacaktır. Bu haberden sonra silahlarını hazırlayıp, zırhlarını kuşanan kahramanlar Gök Han'ın kızı Gök Nincil'in yurduna doğru ilerlemeye başlarlar.

Burada da evlenmenin gerçekleşmesi için lazım gelen *imtihan* motifiyle karşılaşırız.

*Destanlarımızdaki ve halk hikayelerimizde imtihan motifini daha çok kahramanın karşısına çıkan ve doğrudan doğruya birtakım sihrî güçlerle donatılmış yaratıkların kahramanı bazı hedeflerden uzaklaştırmasında veya evlenecek olan kahramanın, kızın babası veya bizzat kız tarafından bazı şartları yerine getirtmesinde görmekteyiz. Evlenmek için sevgiliyi elde etmeden önce, kahraman birbirini izleyen görevleri icra etmek ve yarışmalara katılıp başarılı olmak zorundadır; hatta kahraman, bir savaşçıya benzeyen sevgiliye karşı da mücadele edip ona üstün gelmek zorundadır.*²⁵⁵ J.P. Roux da bu konuda şu yorumu yapmaktadır: *Bir erkeğin, istediği kızı babasından alabilmesi (=fethedebilmesi) için bazı görevleri yerine getirmesi ya da bazı sınamalardan geçmesi gerektiği çok bilinen folklorik temalardandır. Bu sınamalar arasında genellikle bir canavarı yenmek ya da üçlü bir hayvanla dövüşmek bulunur.*²⁵⁶

Âşık Garip Hikâyesinde Şah Senem'in babası Âşık Garip'ten ödeyemeyeceği kadar bir başlık ister; Garip de bu parayı kazanmak için yedi yıllık bir vâde alarak gurbete çıkar.²⁵⁷ Yazma olan Tâhir ile Zühre Hikâyesinde ise Zühre'nin annesi, kızının padişah çocuğu olduğunu, bu yüzden ancak padişah çocuklarına layık olduğunu ileri sürerek kızını Tahir'e vermek istemez. Kocası olan padişahı da kandırarak sözünden döndürür.²⁵⁸ Görüldüğü üzere Tahir ile Zühre hikâyesinde kahramanların kavuşmaları daha ilk andan itibaren engellenirken, Âşık Garip'de, kahramanın kızı alması için çok zor da olsa bir şart koşulur ve Garip de bunu gerçekleştirmek için gurbet ele düşer.

---

²⁵⁵ K. Reichl; *age*, s. 162

²⁵⁶ J.P. Roux; *age*, s. 264

²⁵⁷ Fikret Türkmen; *Aşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin*, Akçağ Yay, Ankara 1995, s. 29

²⁵⁸ Fikret Türkmen; *Tahir ile Zühre*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara 1983, s. 41

Han Orba destanında imtihan motifi bir yerde geçmektedir. Han Mirgen'in oğlu Han Çibek'e Han Orba tarafından bir isim verildiğinde Han Çibek, destanlarda çokça gördüğümüz gibi çok kısa sürede yetişkinliğe ulaşır evlenme çağına gelir. Destanda Han Çibek'in kimle evleneceği şu şekilde belirtilir:

Han Çibek'in eş alacağı yurt
Sertten de sert bir yerdir.
Han Çibek'in evleneceği eşi
Mavi denizinin kıyısında yaşayan,
Mavi dağın ortasında hayat süren,
Mavi bora atlı Gök Han'ın kızı
Gök Nincil'dir.

(4973-4979)

Ancak bir sorun vardır ki, Gök Nincil'in babası Gök Han kızını almak isteyenlere bazı şartlar koyar ki ancak bunları gerçekleştirebilenler kızıyla evlenecektir:

Gök Han kızını ere verir -
Gök yiğidin gücünü sınar,
Atınının çevikliğini arar.
Gök Han'ın kızı Gök Nincil
Sizlerin gelmesini bekler.

(4980-4984)

Bu sırada Gök Nincil'in yurdunda müsabakalar başlamaktadır. Ancak yiğitlerin yola çıktıklarını anlayan Gök Nincil beklenen yiğitler gelmeden yarışmaların başlamaması gerektiğini söyler. Gök Nincil yiğitlerin gelmekte olduğunu tüm destan boyunca bir geçiş formeli olarak da gördüğümüz guguk kuşlarının çathan eşliğinde ötmesi ifadelerinden anlar:

Altmış yıllık altın çathan
Altmış yıla çalındı,
Altın tüylü altmış guguk

Altmış yırla şakıdı.
Yırı işiten Gök Ninci kız,
Gök Han babasına der:
“Kara Han’ın yurdundan
Üç yiğit çıkıp geliyor.
Yiğitler buraya ulaşmadıkça,
Mücadele başlamasın”.

(5037-5046)

Han Mirgen, Han Orba ve Han Çibek ile Gök Han’ın yurduna önceden gelmiş olan Altın Harlıh ve Altın Çaçah ile buluşurlar ve hep birlikte doğruca yarışmalar öncesi düzenlenen toya katılırlar. Toyda Altın Harlıh oraya ne için geldiklerini söyler, bunu duyan Gök Han oturduğu yerden kızgınlıkla kalkarak yiğitlere kim olduklarını sorar, Altın Harlıh da kendilerini tanıtır niyetlerini söyler. Gök Han ise yarışmaları kazanmadan kimseye kız vermeyeceğini, Han Çibek’in, Sarı Hartığa ile Ay Mirgen adlı yiğitlerle mücadele etmesi gerektiğini söyler:

Toya katılan tüm yiğitlere
Bahadır Gök Han bildirdi:
“Yarışın yapılacağı gün geldi,
Yarışıp görün.
Kara yerin altı
Altı defa eşelensin,
Gündüzlü geceli yer üstünde,
Altı defa koşulsun.
Göğe doğru yükselen
Demir melez ağacının altın yaprağı
Kimin atı öne geçip
Üste çekip, alıverir,
Gök Nincil kızımı

O yiğide veririm”.

(5250-5263)

Gerek at yarışlarında gerekse yiğitlerin kendi aralarındaki mücadelelerde kazanan Han Çibek olur ve her şey bittikten sonra Altın Harlıh yapılması gereken her şeyi yaptıklarını ve Gök Nincil’i kendilerine vermesi için Gök Han’a çıkar ve Gök Han kızını Han Çibek’e verdiğini söyler:

Gök Han Altın Harlıh’a dedi:

“Han Çibek’e vermediğim yavrumu

Alnında boynuz olan yiğide mi vereyim?

Sizler gibi iyi niyetli

Güçlü yiğitlere vermezsem

Hangi yiğide veririm?

Götürün biricik yavrumu,

Sizlere veriyorum Gök Nincil kızımı

(5704-5711)

Gök Han kızı Gök Nincil’i Han Çibek’e eş olarak verdiğini söyler; ancak bir kez de Gök Nincil’e sorulur o da kabul edince büyük bir toy kurulur ve herkes yiyip içip eğlenir. Gök Han’ın memleketinde yapılan bu toy üç gün boyunca sürer. Toy bittikten sonra ayrılık vakti gelir ve Altın Harlıh Gök Nincil’in baabsı Gök Han ile annesi Kara Tana’ya alkışlarını sunarak yiğitler ve Gök Nincil hep birlikte oradan ayrılırlar. Kara Han’ın yurduna gelindiğinde bir de orada toy yapılır ve herkes doyusuya eğlenir. Altın Harlıh ve Altın Çaçah yeni evlenen gençlere ve oradaki herkese iyi dileklerde ve dualarda bulunurlar. Toy sona erdikten sonra herkes evine barkına çekilir dokuz günlük bir alp uykusuna dalarlar.

2.2.6. Han Mirgen'in Ölümü

Dokuz günlük alp uykusundan uyanan Han Mirgen, eşi Ay Arıĝ'ın bir gülüp bir ağladığını görür ve bunun nedenini sorar. Ay Arıĝ ise Han Mirgen'in ölüp gideceğini söyler. Bunun nedeni ise Buz Han ve Taş Han adlı iki kardeşin kendi yurtlarına ve çevrelerindeki yurtlara kan kusturduğunu ve eziyet ettiğini söyler. Bı sırada Kara Han'ın yurduna bir yiğit gelir ve evdekilerden aş ve içecek ister. Bu gelen kişi Taş Han ile Buz Han'ın yurdundan gelen Altın Taş isimli bir köledir. Han Mirgen ve Ay Arıĝ'a, bir an önce bu iki kardeşe tâbi olmalarını yoksa Buz Han ile Taş Han'ın bizzat yurtlarına saldırıp onları, halkını ve mal davarını esir edeceğini söyler. Han Mirgen ise bunun mümkün olmadığını, gerekirse iki yiğit kardeş olan Han Mirgen ile Han Orba'nın, Buz Han ve Taş Han ile asavaşacaklarını söyleyip Altın Taş'ı kendi ülkesine gönderir.

Altın Taş gittikten sonra Han Mirgen, Han Orba ve Han Çibek silahlarını kuşanıp zırhlarını giyinip Taş Han ile Buz Han'ın yurduna gitmeye koyulurlar. Bu kardeşlerin yurduna gelen yiğitler öncelikle Taş Han'ın oğlu Tazır Mirgen ile dövüşürler. Ancak her ne kadar atı yardım da etse Han Mirgen Tazır Mirgen'e güç yetiremez ve yere serilir. Bunu gören Altın Harlıh Han Mirgen'in yardımına koşar ve atının ağzından çıkan beyaz kaz yumurtasıyla Han Mirgen'i tekrar canlandırır ve Han Mirgen tekrar Tazır Mirgen'e saldırır; ancak yine güç yetiremez. Altın Harlıh ikinci kez aynı şekilde Han Mirgen'e yardım eder ve Han Mirgen burada sanki ikinci kez doğmuş gibi olur. Yeniden ve yine savaşa devam eden Han Mirgen Tazır Mirgen'i bir türlü alt edemez ve Altın Harlıh zor bir durumda ve aynı şekilde Han Mirgen'e yardım eder. Bu arada Han Orba ve Han Çibek ağabey ve babasının ne zor durumda savaştığını görürler ve gözyaşına boğulurlar. Han Mirgen ise bir türlü Tazır Mirgen'e güç yetiremez ve olduğu yerde yıkılır. Altın Harlıh'ın ise artık Han Mirgen'i ayağa kaldıracak hiçbir gücü kalmaz. Tazır Mirgen'e bizzat kendisi vurup onu yere serer. Bunun üzerine sevinen halkın mutluluğu Han Mirgen'i ayağa kaldırır. Bu arada savaş meydanına at üstünde genç bir kız çocuğu gelir. En sonunda ise Tazır Mirgen kuvvetli bir darbeyle Han Mirgen'i öldürür. Bunu gören sevenleri büyük bir üzüntüye kapılırlar. Bu kedere tabiat da eşlik eder:

Tazır Mirgen, Han Mirgen'in
Saf canını dışarı çıkardı.
Ağlama sesi duyuldu.
Yüce ağacın devrildiğini sandı,
Büyük yiğit, büyüyüp, ölüp gitti.
Dokuz gün boyunca dağılmayan
Kara duman ortalığı kapladı.
Yüce yüce duran dağlara tepelere
Karlar yağmış.
Kara denizin sularına buzullar karışıp
Denizin suları taşıp ak ovaya yayıldı.
Akmakta olan bu sular
Dokuz gün boyunca aktı.
Altın günde ay ve güneş söndü.
Altın Harlıh, gökyüzünden,
Dönüp gelip ve toprağa indi.
Altın guguk donundan sıyrıldı.
Saf genç kız çocuğunun,
Yanına gelip, elini tuttu.
Eyere oturup, selam verdi.
Ölüp giden Han Mirgen'in,
Yanına varıp, ağladılar.
Ölüp giden Han Mirgen'e,
Yaklaşıp, ağlaşırlar.
Kandan kızıl doru atı
Göz yaşına boğulur,
Burun suyuna boğulur.
Kuyruğunu salladığında fırtına eser,
Yelesi rüzgâr gibi gelir,
Kara toprağı eşleyip,

Kara Han'ın yurduna koşup gitti.

(6860-6890)

Biraz önce savaş meydanına gelen küçük çocuğun Tazır Mirgen'e vurmalarıyla da Tazır Mirgen'in ölmesi bir olur. Bununla yetinmeyen küçük kız Buz Han ile Taş Han'ı da öldürür:

Genç çocuk beraber gelip,
Tazır Mirgen'e vurdu.
Donmuş çelik zedelendi,
Kırk çelik eğri büğrü oldu,
Kırk çelik iyice kırıldı.
Denizin dibi gürüldedi,
Yerin altı parçalandı.
Tazır Mirgen'in canı kopar.
Kız çocuğu dönüp gelerek
Tazır kayanın eşiğini aştı,
Sağ elini göğe doğru kaldırdı,
Sağ elini indirdiğinde,
Gök gibi gürülde,
Ok gibi vızıldar.
Taş Han'ın sol yanına düştü,
Göğün dibi gürüldedi,
Yerin dibi parçalandı.
Taş Han'ın başı, kopup,
Ak yazıya yuvarlandı.
“Bayındır yurtlarını yıktı
Güzel yurtlarını yerle bir etti”,-
Diyip, genç yaştaki kız çocuğu
Buz tutmuş kayayı gördü.
Han Orba ile Han Çibek,

Altın açah yiğit kız,
Yiğitler eski günü bırakıp,
Yeni bir güne giriyorlar.
Genç yaştaki kız çocuğu
Buz Han'ı yanından çekip,
Buz tutmuş kayaya savurdu,
Buz Han'ın başı koştu.
Buz tutmuş kayaya başı da çarpıp,
Buz Han'ın oğlu Puzır Mirgen'i,
Yakasından dışarı sürükleyip,
Buzlu kayaya çarpmıştır.
Başı öylece koştu.
Daha sonra başka yiğit var mı deyip,
Tazır kaya ile Puzır kayada
Taş Han ile Buz Han'ın
Eşlerini gördü.
Bunların suçu yok deyip,
Hiçbirine dokunmadı.

(6896-6937)

Büyük bir zulümden kurtulan Buz Han ve Taş Han'ın halkı çok sevinirler ve yiğitlere iyi dileklerde buylunurlar. Yiğitler Han Mirgen'in cansız bedeniniyle birlikte Kara Han'ın yurudna geri dönerler. Han Mirgen'i Altın Dağ'ın içine gömerler. Cenazeden sonta evlerine giren yiğitler karınlarını doyururlar.

2.2.7. Han Orba'nın Kara Mool'un Yurduna Yaptığı Sefer

Han Mirgen Taş Han ile Buz Han'ın yurdunda savaştayken bir kızı olmuştur ve daha sonra savaşa dâhil olarak savaşın seyrini değiştirmiştir. Gösterdiği bu yiğitlikten dolayı da ad almaya hak kazanmıştır. Ad verme işi Han Çibek'te olduğu gibi yine Han Orba'ya düşmüştür. Han Orba, Han Mirgen'in kızına Kaan Kız adını uygun görür:

Han Orba, gelip, ad koydu:
“Han Mirgen babalı,
Ay Arığ analı
Han Çibek ağalı,
Kara doru ata binip giden
Kaan Kız, olsun adın”.

(7065-7070)

Bu esnada Kara Han'ın yurduna gelen Altın Harlıh Kara Mool'un yurduna gidip yurdunun yerlebir edilmesini gerektiğini söyler ve yiğitleri hazırlanmaya çağırır:

Ak bulutun altında,
Mavi bulutun üstünde
Altın guguk donlu
Altın Harlıh kardeşleri gelir.
Dönerek uçup, konuşur:
“Benim kıymetli kardeşlerim,
Bu dünya üstünde yiğit kişiye
Rahat bir yaşam yoktur.
Şimdi biz hep beraber
Kan içici ve kötü niyetli
Kara doru atlı Kara Mool'un yurduna gideceğiz.

Kara Mool'un yurdunu altüst etmek için
Kara başlı bir yiğidin olması gerek.
Altın Çaçah kız
Hemen oraya varacağız.

(7112-7126)

Han Mirgen'in ölümünden sonra asıl kahraman haline Han Orba gelmiştir. Han Orba, Kara Mool'un yurdunda yalnızca Kara Mool ile değil aynı zamanda onun kızı Azgın Noğas ile de kapışacaktır:

Han Orba, kıymetli kardeşim,
Kara Mool'un yurduna vardığında,
Kara Mool'un kızıyla
Azgın Noğas ile savaşırın.
Yer üstündeki kötü niyetli,
Kan içici kara fikirli,
Azgın Noğas'a yenildiler.

(7137-7143)

Her türlü silahlı kuşanıp zırhlarını giyine yiğitler Kara Mool'un yurduna gitmeye hazırlardır. Ancak Kara Mool'un yurduna gitmeden önce olup biteni görmek üzere Han Çibek ve Gök Nincil altın masanın üstüne ak ipekten bir örtü yayıp buna bakarak olup biteni buradan seyrederek:

Han Çibek, eşi Gök Nincil
Altın masanın üstüne
Ak ipekten bir örtü yaydı.
Ayın ve güneşin altında ne olacaksa
Ak ipekten örtüde (hepsi)
Saf ve aydınlık görüldü.
Ak ipeğe baktıklarında,
Altın Harlıh ablaları

Kara Mool'un yurduna ulaşmıştır.

Yiğit Altın Çaçah orada

Yiğitlerle mücadeleye girer.

(7227-7237)

Han Orba, Han Çibek, Kaan Kız hepsi kuşanıp yola koyulurlar ve Kara Mool'un yurduna ulaşırlar. Önceden de olduğu gibi Altın Harlıh ve Altın Çaçah burada beklemektedirler. Yiğitlerin karşısına önce dokuz köşeli çıplak yiğit, Gök Buz, Demir Soyın ve bunlarla birlikte savaştıkları çok kötü yiğit bulunmaktadır. Bu kötü yiğitlere daha sonra Azgın Noğas da katılır. Han Orba ile Azgın Noğas dövüşe başlarlar. Bu kötü yiğitler bir de Kara Türtüs eklenir. Kaan Kız da Kara Türtüs ile dövüşmeye başlar. Han Orba dövüştüğü Azgın Noğas'ı öldürdükten sonra karşısına yurdun asıl sahibi olan Kara Mool'da gelir ve Han Orba Kara Mool'un işini de bitirir. Kara Mool'un yurduna geldiklerinde ilk gördükleri Gök Buz, Demir Soyın ve dokuz köşeli çıplak yiğidi de öldürdüler.

Bu mücadeleler sırasında iyice gücünü kaybeden Altın Çaçah ölür. Altın Harlıh her türlü çabasına rağmen onu sağaltamaz. Altın Harlıh, Altın Çaçah'ın cansız bedenini onun yurduna götürürken diğer yiğitler de kendi yurtlarına geri dönerler ve tekrar dokuz günlük alp uykusuna dalarlar.

2.3. Sonuç Bölümü

2.3.1. Han Çibek'in Ölümü ve Han Orba'nın Han Sağın'ı Kurtarması

Alp uykularından kalkan yiğitlere, Ay Arığ Han Çibek'e Han Sağın adlı bir çocuğunun olduğunu ve karşı kıyıda yaşayan Ak Hartığa ile kardeşi Gök Hartığa isimli son derece zalim hükümdarların yurduna gittiğini söyler. Bu iki erkek kardeşin bir de Kara Sorhıl isimli bir kız kardeşleri vardır.

Tahmin edileceği üzere yiğitler bu kez de yukarıda bahsedilen kötü yiğitlerin yurduna gideceklerdir. Ay Arığ, bu savaşa katılacak olan Kaan Kız'a özellikle mücadele sırasında yarayacak olan bazı öğütlerde bulunur:

Anası Ay Arığ,
Gözyaşını silinip,
Kızı, Kaan Kız'a söyledi:
“Sevgili kızcağızım Kaan Kız,
Kara Sorhıl ile savaşırın,
Postunu kucaklayıp belini çekme,
Ananın verdiği sol elinle
Dönüp gelip, vurursun.
Postunu kucaklayıp savaşırın,
Senin saf gücünü
Oraya buraya çekiştirip,
Senin saf canına ulaşır.
Bu yüzden sağ kolunla vurma,
Sol kolunla vurursun.
Bunu sakın unutma.
Kara Sorhıl'a sol elinle
Öldürürcesine vuramazın,
Güzel kızım Kaan Kız,
Kara Sorhıl'ın eliyle gidersen”.

(7989-8006)

Böylece yiğitler tekrar bir savaş hazırlığına başlarlar. Silahlarını kuşanıp zırhlarını giyinirler. Ay Arığ Han Çibek'in savaşta daha fazla yararlı ve kuvvetli olması için ona, giyindiği zırhların yanı sıra başka yardımcı giysiler de giydirir:

Ana Ay Arığ, Han Çibek'e,
Ak ipekten örtüsünü
Üç defa dolayarak çekip,
Boynuna bağladı ve konuştu:
“Yiğitlerle kapırsan,
Saf gücün alınmazsa,
Bununla yüzünü sıvazlarsın.
Seni besleyen ananı unutmazsın,
Sana bağısladığım örtüyü getiririm
Han Çibek'in evdeşi Gök Nincil,
Mavi ipekten örtüyü
Sağ eline bağladı ve konuştu:
“Sen yurduna gittiğinde
Çok güc günler geçirip,
Saf gücün yetmezse,
Aldığın eşini unutmayasın.
Memleketinde, Han Çibek erim,
Ulu gücünü muhafaza edemese de,
Evdeşi olan Gök Nincil'i
Sakın ola aklından çıkarma.
Genç yavrum Han Sağın ile rastlaştığında,
Onu koruyup saklayasın”.

(8033-8054)

Bu epizotta gördüğümüz ve açıklamalarını yukarıda ayrıntısıyla yaptığımız motiflerden biri yine *don değiştirme* motifidir. Bu don değiştirme kurttan insana dönüşme şeklinde olup destanın önceki epizotlarında yer yer görülmektedir.

Kurt Türk mitolojisinde çok önemli bir yere sahip olup bilhassa Oğuz Kağan Destanında olduğu gibi yol göstericilik özelliğine sahiptir. Genel anlamda kurt Türkler için her zaman olumlu anlamlar taşımıştır. Fakat Han Orba destanında kurt hep menfi rollerdedir. Kurtlar burada hem insana dönüşürler hem de insan gibi konuşurlar.

Başkahraman Han Orba, kendisini öldürmek için saldıran dokuz kara kurdu öldürdükten sonra bunlar kötü alplar Ak Hartığa ile Gök Hartığa kardeşlerin dokuz kara yiğidi olurlar:

Han Orba kız, dönüp
Dokuz kara kurdu
Dışarıda görüp, onlara vurdu.
Dokuz kara kurdun
Dokuz başı kopuverdi.
Dokuz kara kurt değişip,
Dokuz kara yiğit oluverdi.
Ak Hartığa ile Gök Hartığa'nın
Pek kurnaz yiğitleri oluverdi.

(8211–8219)

İnsan şekline girmemekle birlikte insan diliyle konuşan kurt da destanda yer alır:

Yüksek zirvenin üstüne
Ak Ölen'in ak bora atı çıkmıştır.
Dokuz kara kurt
Atın ardınca takip eder.
Dört kara kurt
Sağ tarafından ısırırlar
Beş kara kurt

Sol tarafından ısırırlar.
Yüksek tepenin üstünde durup,
Göz yaşına boğulup,
Göz suyuna gark olup,
Yer üstünde kalanlara
İnsan diliyle konuştu:
“Atlanıp binen Ak Ölen’in
Ölüp gittiği yere,
Oradan başka yere gitmez deyip,
Ölüp geçmeye ben gittim”.
Aşağıya doğru ilerledi.
Dokuz kara kurt
Kalan etini bitirine kadar yediler,
Kalan kanını bitirene kadar içtiler.
Saf gücü kalmayan ak bora at
Ak Ölen ile birlikte öldü.

(8179–8201)

Ak Hartığa ile Gök Hartığa’nın yurduna doğru giderlerken Altın Harlıh, babası Altın Han’ın dostu olan Ak Han’ın oğlu Ak Ölen ile karşılaşır. Ak Ölen yiğitlere yardım etmek amacıyla oraya gelmiştir:

“Baban Altın Han ile
Benim babam Ak Han
Yarımı pay edip yiyen,
Bütünü paylaşan dosttular.
Bizim çocuklarımız olduğu zaman
Onlar da dost olsun dediler.
Bu yüzden, dert sıkıntı da yaşasam,
Huzuruna varmaya geldim.
Saf gücümü aldım,

Güçlü yiğit eliyle
Ölüp gitsem,
Adım sanım yok diye düşünme.
Ak bora atlı Ak Han'ın oğlu
Ak bora ata binen Ak Ölen'im.
Anam Altın Purba'dır", - deyip
Dokuz kişinin koluna girdi.
Kara zevcenin koluna girdi.
Ak Ölen, bağırıp,
Kara ve alımlı Kara atı
Kara yerden sıçrayıp,
Göğe doğru tutup,
Boynunu kopardı.
(8103-8124)

Ancak diğer yiğitler gibi kuvvetli ve becerikli olmayan Ak Ölen, Kara Sorhıl tarafından öldürülür. Bu esnada daha öncesinde Kara Sorhıl Han Çibek'i öldürmüştür. Daha sonra ise Han Orba Gök Hartığa'yı, Kaan Kız Kara Sorhıl'lı, Altın Harlıh ise Ak Hartığa'yı öldürür.

Yiğitler ölen Ak Ölen ile Han Çibek'in cansız bedenlerini altın tabutlara koyarak kara kayanın içine koyarlar.

Altın Harlıh tükürdüğünde,
Altın tabutlar meydana geldi.
Han Çibek ile Ak Ölen'i,
İki altın tabuta koyup,
Hiç bozulmaması için
Kara kayanın içine sokup,
Hiç açılmasın diye kilitlediler.
(8323-8319)

Buradaki savaşlardan sonra Altın Harlıh altın guguk donuna girerek baba yurduna uçar; Han Orba ile Kaan Kız ise Han Çibek'le Ak Ölen'in üzüntüsüyle Altın Harlıh'ın yurduna doğru yol alırlar. Hala ve yeğen Altın Harlıh'ın yurduna vardıklarında iyi bir şekilde ağırlanırlar ve Altın Harlıh, Han Sağın'ın Ak Ölen'in yurdunda olduğunu ve orada ne yaptığını haber verir:

Yiğit Han Sağın kardeşimiz
Ak Ölen'in yurduna gitti.
Ak bora atlı Ak Ölen'in
Tilki Arık adlı bir kız kardeşi var.
Pek güçlü yaratılmış bir kızdır.
Bakırdan dağın sahibi olup,
Burada yağız atlı Çis Han yaşamaktadır.
Yiğit Çis Han'ın oğlu
Mavi bora atlı Kögetey Mirgen
Gücüyle yiğit Tilki Arık'ı
Eşinin yurdunda yaptığında.
Han Sağın, bunu bilip,
Şiddetli karpışmaya katılmadı.
Çis Han'ın yurdunu bitirip,
Han Sağın, Tilki Arık'ı eş alır.
Han Sağın'ı götürmeye,
Kara başlı yiğit yaratılmamıştır.
Çok güçlü ve âlim yaratılmıştır.

(8363-8380)

Daha sonra yiğitler hep beraber Kara Han'ın yurduna dönüp Han Sağın ile Tilki Arık'ın gelmesini bekliyorlardı. Gök Nincil ise onları beklerken bu iki gence toy hazırlamaktadır:

Onun yerine yiğit vardır".
Daha sonra halkına geri döndü,

Altın kölelerine emretti:
“Doru aygırın sürüsünün
Yavramayanları kesilsin.
Kır aygırın sürüsünün
Kısraklarını kesip,
Gösterişli bir şölen düzenlensin.
Şölene toplanan boy millete

(8513-8521)

Yiyecekler verilsin.
Kul yiğitler hızlı bir şekilde,
Doru aygırın sürüsünden
Yavramayanından seçip keserek,
Kır aygırın sürüsünden
Kısraklardan birini seçip keserek,
Şen şakrak bir şölen yaptılar.
Dokuz kulplu kazanların
Tümünü birlikte koyup,
Boyu milleti ağırladılar.
Uçsuz bucaksız yurdun yiğitleri
Davet edidiler.
Altın masayı döndürerek
Altın zırhlı yiğitleri
Altmış sıralı masaya oturtular.
Bakır masayı çevirerek
Bakır zırhlı yiğitleri
Yetmiş sıralı masaya oturtular.
Kırk masa, halk için hazırlanır,
Kırk defa halk oturur.
Han Sağın'ın debdebeli toyuna

Altın Harlıh ablası da gelmiştir.
Toya gelen boy millette
Toyu övmeyen kişi yoktur.
Dokuz yıl boyunca toy oldu.
Dokuz yıl geçtiğinde
Toy zenginliğiyle arttı
Kazanın dibi boşalır.
Boy millet dağılır.
Kaplar boşalır.
Halk azar azar dağılır.
Yiğit kız Altın Harlıh

(8513-8553)

Han Sağın ve Tilki Arık geldiğinde toy düzenlenir. Bu mutlu çift Han Orba halalarıyla güvenli yaşayacaktır. Ay Arığ, Gök Nincil ve Kaan Kız da hayatlarından memnundurlar. Kara Han'ın yurdundaki herkes mutlu ve sakin bir şekilde yaşamlarına devam ederler:

Malı davarı görüp,
Boyu milleti geri döndürüp,
Yiğit Han Orba kız
Tek başına yaşamaktadır.
Yiğit Han Sağın ve Tilki Arık, Han Orba ablalarıyla
Sağlıklı ve rahat yaşarlar,
Yiğit anaları Gök Nincil
Büyük bir neşeyle iş görür.
Yiğit Kaan Kız ile anası Ay Arığ
Onlarla birlikte yaşarlar.
Bu çok yakın yiğit kardeşler
Bütünü paylaşıp yediler,
Yarımı bölüp yediler.
Karşılıklı dövüşmediler,

Hâlâ daha dostâne yaşarlar.
Şeytanın uğramadığı huzurlu yurttta,
Rüzgâr girmez sâkin yurttta.
Dağın ortasında evler yapıp,
Kıyının ortasında çiftlik kurup,
Boya boy eklenip,
Mala mal eklenip,
Rahat ve huzurlu yaşarlar,
Han Çibek'in kara doru atı
Han Orba'ya geri döndü.
Yiğit kardeşlerden çıkan halk
Aydın ve güneşin altına dağılır,
Mal davar da ovada yayılır.

(8596-8622)

Aslında tüm destan boyunca görülebilecek ve destanın tüm epizotlarında da önemli bir yere sahip olan motiflerden biri de *olağanüstü yardımcı kişi* motifidir. Han Orba destanının başından sonuna dek küçüklü büyüklü tüm kişi ve kahramanlara yaptıkları savaşlardan kız istemelere kadar her türlü olayda onlara yardımcı olan en önemli tip Altın Harlıh'tır.

Destanlarda kahraman tüm zorlukları yenebilen, bunu zekâsı ve olağanüstü güçleriyle yapabile bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bazı durumlarda kahramanın gücünün yemediği durumlar da olabilir. Bu gibi durumlarda da yardımcı bir kişi veya hayvana ihtiyaç duyar. Destanlarda kahramanın birinci derecedeki yardımcısı, yukarıda genel özellikleri ve hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız at'tır. Fakat atın haricinde olağanüstü özelliklere sahip insanlar, hayvanlar, yarı insan yarı hayvan canlılar vd. bulunmaktadır. *Kahramanlık destanının başkahramanı büyük güç sahibidir. Kendisi her zaman düşmanla görüşmeye hazırdır. Fakat onun da yorulduğu, zorluklarla*

*karşılaştığı, ümitsizliğe düştüğü anları vardır. Böyle durumlarda arkaik destanlarda kahramanın yardımına sihirli güçler ya da olağanüstü hayal ürünü tipler koşar.*²⁵⁹

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Han Orba destanında en önemli yardımcı kişi veya yarı hayvan-yarı insan bir varlık olan, Han Mirgen ve Han Orba'nın teyzeleri *Altın Harlıh*'tır. Altın Harlıh, her türlü zor durumda yeğenlerini ve diğer dostlarının yardımına büyük bir hızla yetişmektedir. Altın Harlıh'ın yarı insan yarı hayvan olduğunu söylemiştik. Altın Harlıh yardıma geleceği zaman kuş donuna bürünmekte normal zamanlarda ise kuş donunu çıkarıp altın cebine koymakta ve eski haline dönmektedir.

*Olağanüstü hayvan olarak kuş'un olması tesadüfi değildir. Özellikle Sibiryalı ve Altaylı halklarda ayı, kurt, geyik, tavşan, her çeşit kuş (özellikle kaz, kartal, karga, baykuş) ve iri solucanlar halinde görünebilmektedir. Bunarla birlikte hayalet, hortlak, orman ruhları, toprak ve ocak ruhları vb. de yardımcı/kurtarıcı işlevde ortaya çıkabilir.*²⁶⁰ Altın Harlıh da bir kuştur ve guguk –köök- kuşudur. Guguk kuşu yalnızca Hakas değil Tuva ve Altay destanlarında da görülen bir kuş çeşididir. Guguk kuşları ve balıkçıl kuşlar genç kızların tanınmayacak biçimde dönüşüme uğramalarıyla oluşmuşlardır²⁶¹ diyen Roux, Yakut Türklerinde guguk kuşunun ölüm habercisi olduğunu da ayrıca belirtir.²⁶² Kuzey Türklerinin bir yırında “... *Tan atmasını (tanğ atardın) horoz (tauk) bilir; gün çıkmasını da, guguk kuşu (keük) bilir; uzak ile yakını, yat süren yolcu (yuurtkan) bilir...*” denmektedir.²⁶³

Altın Harlıh hem kuş donuyla hem de şamanî özellikleriyle bir olağanüstü yardımcıdır. *Yapılan etnografik çalışmalar kuş ya da başka hayvanların kılığına giren sayısız şaman örneği vermiştir. Kuş kostümü en temel şaman kostümlerindedir ve şaman kelimesinin de çıktığı yer olan Tunguzlarda, Şamanların kuş kostümüyle bulunmalarının belli bir sebebi varır ki bu da öte dünyaya uçmanın bir vazgeçilmezidir.*²⁶⁴ Yine bu hayvan biçimli ruhlar şamanlık seansı girişinde yani göğe

---

²⁵⁹ Ş. İbrayev; *age*, s. 82

²⁶⁰ M. Eliade; *age*, s. 116

²⁶¹ J.P. Roux; *age*, s. 44

²⁶² J.P. Roux; *age*, s. 80

²⁶³ B. Ögel; *age*, s. 550

²⁶⁴ J.P. Roux; *age*, s. 237

veya yeraltına yaptıkları cezbeli yolculuklarında önemli bir role sahiplerdir ve bunu en iyi şekilde kılığına girdikleri hayvanın seslerini taklit ederek gösteriler.²⁶⁵

Tabii bu yalnızca *kuş* cinsindeki hayvanlar için geçerli değildir. *Hemen hemen bütün hayvanlar eski devirlerden beri ruhları öbür dünya götürmekte yaşanan dünya ile öte dünya arasında bir ruhgüder, bir sırta erdiriciusta bir ata'yı simgeler.*²⁶⁶

Bunlarla birlikte, Sibiryaya, Kuzey Amerika ve Eskimo Şamanları çıkmaktadır ki bu da olağanüstü özelliklere sahip olan yardımcı varlık veya ruhların sihrî-şamanî özelliklerine delalet eder. Bu bölgelerde ruh mitsel olarak kuş biçiminde, kuşların ruh-göçürücü olarak tasarlanmalarına sebep olmuştur.²⁶⁷

Altın Harlıh'a tekrar geri dönecek olursak, destanın bütün epizotlarında Altın Harlıh'ın bir yardım telaş ve mücadelesi içinde olduğunu görmekteyiz. Altın Harlıh'ın ilk yardımını büyük yeğeni Han Mirgen'e yaptığını görmekteyiz. Han Mirgen, Kara Molat'ın yurduna yaptığı seferle aynı zamanda ilk kahramanlık tecrübesini yaşamaktadır ve bu mücadeleler sırasında epey yorgun düşer ve yardımına Altın Harlıh yetişir:

Altın Harlıh kız,
Yere inip,
Han Mirgen'e konuşuyor:
"Soğuk gün başladı,
Ağzını atına ver".
Han Mirgen ağzını atına verdi:
"Birdenbire yağ olup,
İçine her şey girdi.
Han Mirgen şimdi, donmuş toprağı
Yararak girdi.
Han Mirgen erimiş yerden,
Dağ eteğine kadar çıktı.

---

²⁶⁵ M. Eliade; *age*, s. 120

²⁶⁶ M. Eliade; *age*, s. 121

²⁶⁷ M. Eliade; *age*, s. 520-521

(1642–1653)

Görüleceği üzere yardım için gelen Altın Harlıh olmakla birlikte, yardımın menşei kahramanların destanlardaki birinci derecedeki yardımcısı attır.

Bir diğer yardım faaliyetinde yine Altın Harlıh ve Han Mirgen'i görmekteyiz. Su iyesi Sarı Tamcıl'la şiddeti bir kapışmaya tutulan Han Mirgen, iyenin sahip olduğu güce uzun süre dayanamaz ve epeyce yorulur, güçten düşer; yardıma Altın Harlıh yetişir:

Ak bulutun altında,
Mavi bulutun üstünde
Altın guguk donlu Altın Harlıh
Yiğitlere gelmektedir.
Altın Harlıh'ın gözyaşı,
Yağmur olup toprağa düşer.
Dövüşmekte olan iki yiğidin
Üstlerinde üç defa dolandı,
Toprağa konup,
Han Mirgen'e konuşur:
“Kıymetli kardeşim Han Mirgen,
Ulu gücünün yetmediğini anlayıp,
Dokuz neslin yanından
Çabucak geri döndüm.
Kandan kızıl doru atını
İki gözümle gördüm.
Ancak ulaşacağımı bilmiyorum.
İki kanadımdaki tüylerimin
Tamamamı kopmuştur.
Ak sarı atlı Ay Arığ
Atını tek başına sürer.
Sevgili kardeşim ağzını aç”.
Han Mirgen, ağzını açtığını görür ki,

Ak kazın ak yumurtasını
Altın Harlıh ablası
Ağzına sokar.
Han Mirgen'in ağzında
Ak kazın ak yumurtası
Yağ gibi kayıp,
Midesine inip, eridi.
Han Mirgen, güçlenip,
Kara yeri eşeleyip, dağıttı.
Donmuş toprağı yumruklayarak,
Yamru yumru toprakta ilerledi.

(1989–2022)

Burada da yine atın ağzından gelen bir nesne Han Mirgen'i kendisine getirir. Bu sefer atın ağzından çıkan yağ değil, ak kaz yumurtasıdır. Ak kazın yumurtasıyla yardım etme motifi destanda birkaç defa daha tekrarlanır ki bu yardımların hepsi Altın Harlıh tarafından Han Mirgen'e yapılır:

Yiğit Han Mirgen'in,
Saf gücünü almadı,
Ulu gücü yetmedi,
Aşağıya doğru inip,
Dağın tepesine kurdurdu.
Atı bile var gücüyle yardım etse,
Saf güçleri almaz,
Ulu güçleri yetmez.
Altın Harlıh bunu görüp, alçaktan uçup,
Altın Harlıh şöyle dedi:
“Kıymetli kardeşim Han Mirgen,
Ağzını atına ver:
“İkinci gücümü veriyorum”.
Han Mirgen açiverdi,

Ak kazın sıcak yumurtası
Onun içinde saklı kaldı.
Han Mirgen yiğit ikinci defa
Tekrar yaratılmış gibi oldu.
Donmuş toprağın külüne girdi.
Çürümüş toprağın içine girip,
Tazır Mirgen'i sağlam tutup,
Dinç bir güçle savaştı.

(6626–6647)

Altın Harlıh kara yere
İpek gibi çekilerek düştü,
Kara yere düşüp,
Han Mirgen'e konuştu:
“Güzel kardeşim, Han Mirgen,
Üçüncü gücümü veriyorum.
Şimdi saf gücün yetmezse,
Sana yardım edecek gücüm olmaz.
Ağzını atına ver”.
Han Mirgen bunu işitip
Ağzını atına verdi.
Ak kazın ak yumurtası,
İçine gidip, eridi.
Altın Harlıh kardeşi
Göğe doğru uçtu, -

(6683–6697)

Altın Harlıh kız konuşur:
“Değerli kardeşim, Han Mirgen'im,
Kıymetli sözümü dinlemedin.

Ölüp gideceğın yurduna gelip,
Öleceğın gün yaklaşmaktadır.
Akıllıca sözümü neden dinlemedin?
Ölüp geçeceğın yurduna geldin,
Ölüp geceğın vakit geldi”.
Kara yerin üstüne serilip,
Han Mirgen’e seslendi:
“Han Mirgen, sevgili kardeşim,
Ağzını atına ver. -
Saf bedenine güç topl anmamış”.
Han Mirgen yiğit bunu işitip,
Ağzını atına verdi.
Ağzına beyaz kaz yumurtası girdi.
Yağ olup içine gitti.
Yiğit Han Mirgen
Donmuş toprağın külüne girerek,
Çürümüş toprağı dağ eteğine ulaştırarak
Varıp savaşır.

(6596–6616)

Altın Harlıh yaptığı her yardımdan sonra tekrar kuş donuna girerek göğre doğru
uçar:

Savaşan Altın Harlıh bunu görüp,
Ellerini tutan Kara yiğidi
Kara yerden kaldırıp
Göğre doğru tutup,
Saf canını paramparça edip,
Altın guguk donuna girip,
Göğre doğru uçtu.

(6586–6592)

Altın Harlıh yaptığı yardımlarda bazen başarılı olamaz. Han Mirgen'in oğlu olan Han Çibek girdiği bir mücadelede epeyce yara alır ve onu iyileştirmek için gökten iner ancak onu sağaltmakta başarılı olamaz:

Ablaları Altın Harlıh
Kara dumanın içinden çıktı,
Ak Hartığa'nın canını aldı.
Burada bu yiğitlere karşı duracak
Başka bir yiğit yok gibidir.
Tümünü bitirmişlerdir.
Ablaları Altın Harlıh
Ölüp giden Han Çibek'i
Geri götürdü.
Ölüp geçen Han Çibek'i
Geri götürüp, konuştu:
“Ölüp geçen yiğidi
Altmış yıldır geri getirmekteyim,
Ölüp geçen kuvvetli eri
Elli yıldır geri götürmekteyim”.
Ak ipekten örtüyü çıkardı:
Han Çibek'in cansız bedenine
İlaç yapsa, bozular,
Merhem yapsa, çatlar.
Burada yiğit Han Çibek'in
Ölüp gittiği gerçektir.

(8291–8311)

Altın Harlıh karakterini, biz destanın başından sonuna dek görmekteyiz. Altın Harlıh kahramanların yalnızca zor anlarında fizikî olarak utarılmasını sağlamaz. Onlara akıl verir, tecrübelerinden onları faydalandırır ve ileride olaca tehlikelere karşı onları uyarır.

Destanın başında Altın Harlıh, Han Mirgen ve Han Orba'yı çiçekten insana evirdğinde onlardan bir söz alır ki bu da altı sene dolmadan ailelerini kaçıran Kara Molat'ın yurduna herhangi bir sefere çıkmayacaklarına dairdir. Ancak Han Mirgen buna uymaz ve zaman doladan sefere çıkar ve başına birçok kötü olay (atının ayna'lar tarafından kaçırılması vb.) gelir. Han Orba ise bunun sözünü tutacaktır:

Ulu güçle yaratılan kızı
Gözleriyle görmeye.
Büyük evden çıkarlar.
Sen uçsuz bucaksız yerin üstünde
En güçlü yaratılmış bir kızsın.
Büyük evden çıkmaya,
Kızıl kır atına binmeye
Henüz altı yıl var.
Sadece altı yıl sonra
Kızıl kır ata binersin.
Büyük sözümü yerine getirmeye,
Geceli gündüzlü yer üstünde
Daha yaşın küçüktür.
Babanızın yurdu sahipsiz kalır.
Başkalarının yurdu olur.
Ananızın yurdu sahipsiz kalır,
Başka yurtlar vatan olur,
Kıymetli yavrum, Han Orba kız,
Altı yıl geçmeden,
Uzak yurttan çıkmak hiç yaramaz".
Han Orba bunu duyup, konuşur:
"Altın Harlıh halam,
Güzel şeyler söyledin,
Dünyada yaşamak için
Yüreğime güzel isim verdin.

Altı yıl dolmadan,
Uzak yurttan çıkamam.
Senin değerli sözlerini
Bu yaşta tamamen unutmam”.

(671–699)

Han Mirgen ise bu sözü tutamaz:

Han Mirgen ile Han Orba kız
Büyük eve girdiler,
Altın masanın başına oturdular,
Yiyeceklerin iyisini yediler.
Aç karınlarını doyurduklarında
Zayıf bedenlerini semirttiklerinde,
Yiğit kişi Han Mirgen
Kardeşi Han Orba’ya konuşur:
“Biricik kardeşim, bugün,
Ata bindiğim gündür,
Kızıl doru ata atlanıp,
Babam Kara Han’ın yurdundan çıkıp,
Malın davarın ardına giriyorum,
Halkın peşinden gidiyorum.
Kara Molat’ın yurduna
Eziyet çekmeye gidiyorum.
Saf gücüm ulaşırsa,
Kara Molat’ı yok edeceğim,
Malı davarı alıp geleceğim.
Saf gücüm yetmezse,
Orada ölür kalacağım.
Atlanıp bindiğim doru atım
Baba yurduma tek başına gelirse,
Biricik kardeşin Han Mirgen’in

Kara Molat'ın yurdunda
Ölüp kaldığını anlarsın.
Ulu gücüm yetmezse,
Pek yiğit Kara Molat'ın yurdunda
Ölür kalırım.
Eyerli kızıl doru atım
Anam Kara Tarğah'ın yurduna
İpek dizgini çözülü gelirse,
Biricik ağan Han Mirgen'in
Kara Molat'ın yurdunda
Düşüp kaldığını anlarsın.
Biricik kardeşim, Han Orba,
Altın Harlıh ablam dedi ki:
Altı yıl geçmedikçe,
Uzak yurttan başka yurda,
Ana yurdundan başka yurda,
Gitmek hiçbir işe yaramaz".
Sen rahat ve huzurlu olsan da,
Altı yılın başında
Benim yoluma girdiğinde,
Benim ölüp giden bedenimi
El yurdunda bırakmayasın,
Baba yurduna getiresin.
Ulu gücüm yetmez olup,
Ölüverirsem,
Ölüp giden bedenimi
El yurdunda bırakmayasın,
Anamın evine getiresin.
Buradaki malın davarın
Şimdi sahibi olasın.
Buradaki boyun milletin

Hani beyi olasın.
Malı davarı güdersin,
Tüm halka göz kulak olursun,
Halkını yemekten ve
Sudan mahrum etmeyesin.
Kötü niyetli kişi olmayasın”.
Han Orba kız bunu işitip
Ağası Han Mirgen’i öptü,
Söylediklerini yapmaya söz verdi.
Yiğit kişi Han Mirgen
Dayanıklı zırhını alıp giydi.
Yetmiş yıllık savaşa dayanıklı
Körpe geyik derisinden zırhı giydi.
Kırk yıl atımlık olan
Canlı okunu cebine koydu.
Alıp vurduğu çelik kılıcı
Sağ tarafına koydu.
Dokuz boğumlu boynuzdan okunu
Sol yanına koydu.

(759–832)

Destanın başka bir yerinde de Altın Harlıh’ı, Han Mirgen’e akıl verirken görmekeyiz. Han Mirgen, Kara Molat’ın yurdundan kendi yurduna gitmek üzereyken geniş ovanın ortasında bir eve ve içinde de ucube bir kıza rastlar. Kızla pek iyi geçmeyen bir sohbetten sonra kız Han Mirgen’e yemesi için ylan eti verir; ancak Han Mirgen yemek istemez ve o anda akıl yardımına Altın Harlıh yetişir ve Han Mirgen’e eti yemesini öğütler. Ondan sonra olacaklar farklıdır:

Ve kızın yemeği ulaşır.
İterek oturdukları zaman,
Geniş yurdun çatısı yerde mi,
Ulu göğün ruhu yerde mi,
Rüzgâr, gürüldeyip,

Kızın sesiyle konuşmuş:
“Yiğidim ve dostum Han Mirgen,
Yurduna geldiğinde,
İki örgülü çıplak kız besleyerek
Düzgünce oturup, yersin.
Değerli dostum, Han Mirgen,
Memleketine geldiğinde,
Çatal örgülü kızı besleyerek,
Ye, kızın yemeğini”.

Han Mirgen bunu anladığında,
Altın guguk donuyla gelen
Altın Harlıh kardeşi konuştu.
Han Mirgen bunu işitip,
İki gözünü de kapatıp
Çatal başlı yılanı yiyor.
Çatal başlı yılanın eti
Han Mirgen’in ağzında
Yağ gibi kayar,
Baldan tatlı gibi gelir.
Acıkan karnı doyduğunda
Zayıf bedeni semirdiğinde
Gözünü açıp görür ki,
Güneşin parıltısının
Fazlası burada var.
Han Mirgen’in önünde
Altmış örgüsü sırtına dökülen
Elli örgüsü omzuna saçılan
Kız durmaktadır.
Kızın ışıltısı güneş ve ayınkinden
Altı kat daha fazladır.

(2342–2376)

METİNLER*

- 1 Çis aralı çir püderde,
Toptay kilip tağlar püderde,
Xara çirniñ üstünde
Çayxal kilip suğlar ağarda,
Çalbax pürlig ottar,
5 Tamır tartıp, özerde.
Xara pastığ xalıx çon,
Purnınañ tınıp, puttap pazarda,
Xalğax tudınıp, xazan pulğirda,
Xamıs tartınıp, köller püderde,
10 Pus altınca suğlar ağarda,
Amdığı tölniñ alında,
Purungınıñ soonda poltır
Ax talayınıñ xazı çirde,
Ax tasxılınıñ tözinde
15 Albatxı çon çurtaptır,
Çazaa toldıra mal çörtir.
Xadarğanga xan polğan,
Azıraanğa pig polğan,
Xalık çonniñ xanı-piği
- Bakırlar arasında yer yaratıldığında
Dağlar yuvarlanarak yaratıldığında
Kara yerin üstünde
Sular gürüldeyerek aktığında
Geniş yapraklı otlar
Kök salarak büyüdüğünde.
Kara başlı halk
Burnundan soluyup ilerlediğinde
Sopasına el atıp kazanını
karıştırdığında
Kepçe sallanıp, göller yaratıldığında
Buz altındaki sular aktığında,
Şimdiki neslin öncesinde
Eskinin ardındadır.
Ak nehrin kıyısında,
Ak zirvenin yamacında
Boy millet yaşadı,
Ovayı dolduran malı davarı güttü.
Otlayana han olan,
Besleyene bey olan,
Tüm halkın hanı ve beyi

---

* Ülkemizde Hakas Türkçesi üzerine yapılan çalışmalarda başvurulan transkripsiyon sisteminde bazı kaynaklarda gırtlak ünsüzü “H h”, “X x” ile gösterilirken bazılarında “Ĥ ĥ” veya “H h” şekilleri kullanılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*'nin Ekrem Arıkoğlu tarafından hazırlanan *Hakas Edebiyatı* cildinde mezkûr harf için “H h” transkripsiyonu kullanılmıştır. Yine Şubat 2007’de neşredilen ve Erdal Şahin tarafından hazırlanan *Hakas Destanı Altın Çüs* adlı eserde de bu harfin karşılığı Ekrem Arıkoğlu’nunkiyle aynıdır. Bununla birlikte Fatma Özkan tarafından hazırlanan *Altın Arığ* destanında “X x” harfinin transkribe edilmiş karşılığı olarak yine “X x” harfleri kullanılmıştır. Biz de bu çalışmamızda, metni transkribe ederken “X x” harflerinin karşılığında “X x” ifadelerini vermeyi uygun bulduk.

- 20 Arğalıǵ malnıñ eezi
Xara toraattıǵ Xara Xan poltır.
Alıp xonǵan ipçizı Xara Tarǵax poltır.
Alıp kızı Xara Xan albatxı çoninnañ
Çıl tooza xada polcañ poltır.
- 25 Pır dee kızıñı çazaǵ çörgispeceñ
Pırdeezin astadıp, suxsatpaan,
Pray çonı mallıǵ poltır.
Pırdeezı min artıxım tıbeceñ,
Prayzı xomzınmin çurtaptır.
- 30 Xara Xanniñ çirinde
Xınmas ağaa kızı çox poltır.
Pu çasxa amır çurtaan çirge
Üs xulaxtıǵ xara toraattıǵ
Xara saǵıstıǵ Xara Molat
- 35 Xanniǵ çaanañ kırıbıstır.
Alıp kızı Xara Xan çaaǵa
Arǵa çurtta pasırtır.
Anın ipçizı Xara Xan çaaǵa
Üs çastıǵ oolaǵastıǵ poltır,
- 40 Pozı altı ay xarınıǵ xaltır.
Xanniǵ çaa pu çirge çitkende,
Xara Xan alıp kızı
Xatıǵ xuyaǵın şatanǵan,
Xırır çılga ürebes kibin kisen,
- 45 Tim-tiriin timnengen,
Alǵan ipçizın altı xati oxsanǵan,
Oray palazın çüreene pazınǵan,
Arǵa çurttan sıǵara pasǵan.
Alǵan ipçizı Xara Targax
- 50 Arǵa çurttan tasxar üdesken,
- Malın davarın sahibi
Kara doru atlı Kara Han'dır.
Yiǵit zevcesi Kara Tarǵah'tır.
Bahadır Kara Han, tüm halkıyla
Yıllarca birlikte yaşamaktadır.
Hiç kimseyi yaya yürütmedi
Hiçbirini aç bırakıp, susatmadı,
Tüm halkı hayvanlı kıldı.
Hiçbiri ben fazlayım demedi,
Hepsi acı çekmeden yaşıyor.
Kara Han'ın yurdunda
Onu sevmeyen kişi yoktur.
Bu vakte dek rahat yaşanılan yere
Üç kulaklı kara doru atlı
Kötü niyetli Kara Molat
Kanlı ordusuyla geldi.
Yiǵit kişi Kara Han, savaşa
Büyük evde yakalandı.
Onun eşi Kara Han'ın savaşta
Üç yaşında oǵlancığı vardı,
Altı aylık da hamiledir.
Kanlı orda yurda ulaştığında,
Yiǵit kişi Kara Han
Sert zırhını kuşandı,
Kırk yıl dayanıklı elbisesini giydi,
Tüm hazırlığını yaptı,
Karısını altı defa sevdi,
Küçük yavrusunu baǵrına bastı,
Büyük evden dışarı çıktı.
Eşi Kara Tarǵah
Büyük evden dışarı çıktı,

- Harah çasha harlıx turğan,
Harah suğa hayıl turğan.
Alıp kızı Xara Xan,
At palğacan altın sarçınzar kilip,
55 Pağda turğan hara toraattıñ
Çıbek tının siste tarthan,
Timir izenee azağın tepken,
İzer ornına odıra tüsken,
At salcañ azır hamcını
60 Oñ holına pik tuthan.
Mınnañ oylaan hara toraat
Xanniğ çaanıñ ortızında tohtaan.
Xarah hırı körinmes çon
Xanniğ çaanıñ hada kiltir.
65 Xara taraa toraattığ Xara Xan alıp
Molat hılızın sığara tarthan,
Çaanan kilgen
Aar parza, alton alıp pazın üsçe,
Peer aylanza, çiton pastı toolatça,
70 Pu çirde alıp söögı azır xaya,
İr söögı igır xaya pol halça.
Alıp çahsıdan ahaan han
Ağın suğ polıp ağıp tur.
Xara çirni hasçalar,
75 Xara palğastı sığarçalar,
Kögbelıg ottarnı hordırçalar,
Külbır palğastı ködirçeler.
- Gözyaşına boğuldu,
Göz suyuna boğuldu.
Yiğit kişi Kara Han,
Atını bağıladığı altın sarçına gelip,
Bağılı duran kara doru atını
İpekten dizginini çözerek çekti,
Demir üzengiye ayağını geçirdi,
Eyere oturdu,
Ata vurduğı çiftte kamçıyı
Sağ eliyle sağlamca tuttu.
Kamçıdan şahlanan kara doru at
Kanlı savaşın ortasında kaldı.
Gözün göremediğı halk
Kanlı savaşla birlikte gelir.
Kara doru atlı Kara Han yiğit
Çelik kılıcını yukarı tuttu,
Orduyla geldi
Oraya geldiğinde, altmış başı
koparıyor,
Buraya geldiğinde, yetmiş başı
parçalıyor,
Buradaki yiğitlerin kemikleri
kayaları aşarak,
Erlerin kemiğı yamuk bir kaya
gibidir.
Yiğidin iyisinden akan kan
Nehir olup akıyor.
Kara yeri kazıyorlar,
Kara balçığı sıçratıyorlar,
Ter otlarını söküyorlar,
Balçığı ve çamuru kaldırıyorlar.

- Toptayıp turğan tağlarını
Ah çazaa çaya teepçeler.
80 Aylanıp ahhan suğlarını,
Artıǵ çirinen tulǵı pazıp,
Ah çazaa kop aǵısçalar,
Özıp turğan aǵastarnı
Köp unada çaapçalar.
85 Arǵa çurttan sıhhan alıp,
Arǵalıǵ malın pirbin tudısça.
İne çurttan sıhhan ir,
İlbetki çonın pirbin, harbasça.
Xara toraatıǵ Xara Xanniñ,
90 Xanmıǵ çaada arıǵ küzi albaza,
Aǵaa kilip polisçañ,
Ada çağını çoh poltır.
İr artıǵı Xara Xanniñ
İne çirineñ kilçen
95 İne çağını çoh poltır.
Arǵa çurtaǵı Xara Tarǵax ipçizi
Xonǵan irin körip tur.
Xaraaǵı tim çitse, Xara Tarǵax
Tün xaraazın tüne xonça,
100 Tüben çiltıs sani xonça.
Ay xaraazın ara xonça,
Alton çiltıstı sani xonça.
Tazırada tañ atxanda,
Xızarıp kilip kün sıxxanda,
105 Xara Tarǵax oolaanan xada
Pazox la çaazar xarapça:
Xara tubannan ax tuban cayılıp,
- Yuvarlanan daǵları
Ak ovaya seriyorlar.
Dönüp akan suların
Sıǵ yerine basıp,
Ak ovaya çokça akıtıyorlar,
Büyümekte olan aǵaçları
Çokça kırıp yayıyorlar.
Büyük evden çıkan yiǵit,
Malını davarını vermeyip savaşıyor.
Ana yurdundan çıkan er,
Boyunu milletini vermeyip,
kayıyor.
Kara doru atlı Kara Han'ın,
Kanlı savaşta saf gücü yetmediǵinde,
Ona gelip yardım etti,
Baba yakını yoktu
Erin iyisi Kara Han'ın
Ana yurduna geldiǵinde
Ana yakını yoktu.
Büyük evdeki evdeşi Kara Tarǵah
Kocasını görmektedir.
Kara Tarǵah'ın gözü açıldıǵında
Gece karanlıǵını geçiriyor,
Binlerce yıldızı sayıyor.
Ay karanlıǵını geçiriyor,
Altmış yıldızı sayıyor.
Dışarıda güneş doğduǵunda,
Güneş kızarak çıktıǵında,
Kara Tarǵah oǵluyla birlikte
Savaşa bir bakar:
Kara dumanla ak duman yayılıp,

- Ala xaraxxa nime körinminçe.
Arğa çurttañ sıxxan Xara Xanın
110 Arıǵ küzi albınça
Altanıp müngeñ adınañ xada
Arǵalıǵ malınañ aymax çirınzer
Xul-çalıcı iderge aparçalar.
İne çurtınañ sıxxan ir çaxsınıñ
115 İlbek küzi çitpinçe.
İzerlep müngeñ adınıñ xada
İlbek çonınañ il çirınzer
İr külkizi iderge aparçalar.
Xalıx çon pu çirde,
120 Xarax çazın köp töǵip,
Arǵalıǵ mal, çirineñ parbin,
Üs kün kistezip turıpça
Köp sümeliǵ Xara Tarǵax,
Mını körıp, çooxtança:
125 “Artıx sümem çitpin xalza,
Xara Xanıñ çirinde,
Puttap pazıp, purnınnañ tınıp,
Alıp çaxsız xayınmas.
İlbek sümem minñ çitse,
130 İliǵ sümemneñ ibirem.
İliǵ sümem çitpin xalza,
Xara Xanıñ çirinde
İr çaxsız pas çörbes".
İdi çooxtanıp Xara Tarǵax,
135 Oray çastıǵ oolaǵazın
Oñ xolǵa tudına,
Arğa çurttan tabırax sıxxan.
Ax torǵı platnañ
- Ala göze hiçbir şey görünmüyor.
Büyük evden çıkan Kara Han'ın
Saf gücü yetmiyor
Atlanıp bindiği atıyla
Malı davarıyla el yurduna
Kul köle olara götürülüyor.
Ana yurdundan çıkan erin iyisinin
Ulu gücü yetmiyor.
Eyerleyip bindiği atıyla
Boyu milletiyle el yurduna
Yiğidin gülüşüyle götürüyorlar.
Burada boy millet,
Çokça göz yaşı döküp,
Mal davar, yerinden ilerlemedi,
Üç gündür kişneyip duruyor
Sihri çok Kara Tarǵah,
Bunu görüp, konuşuyor:
“Çok olan sihrim yetmez olursa,
Kara Han'ın yurdunda,
Adım atıp, burnundan soluyan,
Yiğidin iyisi işle uğraşmaz.
Benim ulu sihrim yetse,
Elli sihirle geri dönerim.
Elli sihrim yetmez olduğunda,
Kara Han'ın yurdunda
Yiğidin iyisi ilerlemez”.
Böyle konuşup Kara Tarǵah,
Küçük yaştaki oğlancığını
Sağ eliyle tutarak,
Büyük evden dışarı çıktı.
Ak ipekten örtüyle

- 140 Aynıñ-künniñ alnında
Aylandıra kılıp caabıcxan:?
"Albatxı çonımnıñ çardıǵı
Ax porço polip ös xalzın,
Alton aynanıñ çirinde
Pır dee alıp pılbezın.
- 145 Xacan polza pu çirde
Xara Xannañ töl çayalza.
Porço polip ösken çon,
Mımıñ alnında xaydi çurtaan,
Idök amir çurtap turzın",
- 150 İdi sapxanda,
Ax porçolar kizek çirde.
Aynıñ - künniñ alnında,
Altın çili çaltırızıp,
Çayxalızıp tur xalǵan.
- 155 Külük Xara Tarǵax iney
Kök torǵı platnañ
Künniñ-aynıñ alnında,
Ködır kilip, pazox sapxan:
"Çir altında çurtaan
- 160 Çiton irlıktın çirinde,
Künniñ-aynıñ altında
Pır dee alıp pilbezın.
Arǵalıǵ malımnıñ çardıǵı
Kök porço polip ös xalzın.
- 165 Xacan tusta pu çurtta
Xara Xanniñ tölı çurtaza,
Arǵalıǵ mal, xati çayalıp,
Ax çazaa toldıra çörçetsın".
İdi tıp sapxanda,
- Ayın ve güneşin önünde
Döndürüp savurdu:?
"Tüm milletimin yarısı
Ak çiçek olup büyüsün,
Altmış şeytanın yerinde
Hiçbir yiğit bunu bilmesin.
Bu yerde her vakit
Kara Han'ın soyu yürüsün.
Çiçek olup büyüyen halk,
Burada nasıl yaşıyorsa,
Öyle rahat yaşasın",
Böylece örtüyü vurduğunda,
Ak çiçekler kısım kısım
Ayın ve güneşin karşısında,
Altın gibi parlayıp,
Sallanmaktadır.
Güzel ana Kara Tarǵah
Mavi ipekten örtüyü
Güneşin ve ayın karşısında,
Kaldırıp da vurdu:
"Yerin altında yaşayan
Yetmiş Erlik'in yurdunda,
Güneşin ve ayın altında
Hiçbir yiğit bilmesin.
Malın davarın yarısı
Mavi çiçek olup büyüsün.
Bu yurtta ne zaman ki
Kara Han'ın soyu yürür
Mal davar, bir kez daha yaratılıp,
Ak yazıyı doldursun".
Böyle deyip vurduğunda,

- 170 Kök porçolar kizek çirde,
Künnin-aynıñ alnında,
Kümüs çili çaltırızıp,
Mondılızıp tur xalğan.
- 175 Xanniğ çadağı alıptar daa,
Xara sağıstığ Xara Molat taa
Alton sümezın Xara Tarğaxtıñ
Arığ daa pılbin xalğannar.
İlig sümezın alıp ineynıñ
- 180 Çir dee sizınmin xalğannar.
İtken nimezi tozılğanda,
İpçi, İstın tudınıp,
Ax payzanzar kire oylaaan.
Altı azaxtığ orğanğa,
- 185 Aylan kilip, çadıbısxan.
Toğıs aynı tolğatça.
Tapxan anıñ palazı
Xıs palacax pol partır.
Anı körıp, Xara Tarğax
- 190 Ças palanın kindiğın.
Altı orı tartıp, palğan,
Ax torğı platxa sulğan.
Xan İstiliğ Xara Molat,
Üs xulaxtığ xara toraatxa münip,
- 195 Ax payzañzar pastır sıxtı.
Anı körıp, Xara Tarğax
İki palazın çüregine
Undulbas ide pazınıp aldı:
“Xayran minıñ iki palam,
- 200 Een çirde xalçazar.
Amır-xazıx öziñ alzar,
- Mavi çiçekler kısım kısım,
Güneşin ve ayın karşısında,
Gümüş gibi parıldayıp,
Hafif hafif sallandı.
Kanlı savaştaki yiğitler de,
Kötü niyetli Kara Molat da
Kara Tarğah’ın altmış büyüsunü
Hiç anlamamış.
Kara Tarğah’ın elli sihrini
Oradakilerin hiçbiri anlamamış.
Yapacak her şey bittiğinde
Kara Tarğah, karnını tutup,
Ak saraya girdi.
Altı ayaklı yatağa,
Geri dönüp, yattı.
Dokuz ayı doldurduğunda
Evladını doğurdu
Çocuğu kız oldu.
Kara Tarğah onu görüp
Küçük çocuğun göbeğini.
Altı defa çekip, bağladı,
Ak ipektan örtüye doladı.
Kan içici Kara Molat,
Üç kulaklı kara doru ata binip,
Ak saraya at sürdü.
Kara Tarğah bunu görüp,
İki yavrusunu da göğsüne,
Unutulmaz deyip bastırdı:
“Benim sevgili yavrularım,
Sahipsiz yerde kalırlar.
Sağlıklı bir şekilde büyüdüklerinde,

- Ada çurtın ibirerzer.
Paardaň sıxxan iki palamnı
Paza körem me pu çirde?
205 İstımneň sıxxan iki palam,
Ökıs xalçazar pu çirde.
- İki xaraamnaň sİRernİ
Paza körem me çarıxta?"
İki palazının Xara Tarğax
210 Toğıs xati oxsanıp alğan,
Xolında tutxan torğı pladı
Xarax çazına xayıl parğan.
İki palazının ipçi tudına,
Ax payzañnaň sığara pasxan.
215 Oray xalçatxan oolağazın
Kümüs kök porço idİbİsken.
Ças pala xızıçağın,
Altın ax porçoğa aylandırıp
Ax payzañ xırında öskir salğan.
220 Aybınmin, nandıra aylanıp,
Aar-peer ibİnde pastır çör.
Üs xulaxtığ xara toraattığ Xara Molat,
Ax payzañzar kİre salıp,
Aba çİli añzıpça,
225 Püür çİli küzürepçe:
"Xara Xannıñ palazın
Xaydağ çırzer itkezİñ?
Anı çooxtabin salzañ,
Xara paziñni üze sabam!"
230 Xara Tarğax, anı istip,
- Ata yurtlarına geri dönerler.
Karnımdan çıkan iki yavrumu
Yurdumda tekrar görecek miyim?
İçimden çıkan iki yavrumu,
Yoksa öksüz mü kalacaklar bu
yurtta.
Sizleri gözlerimle,
Yine görecek miyim bu dünyada?"
Kara Tarğah iki çocuğunu
Dokuz defa öpüp kokladı,
Elinde tuttuğu ipek örtüyle
Gözyaşlarını sildi.
İki yavrusunu tutarak,
Ak saraydan dışarı çıktı.
Büyük oğlancığını
Gümüş yeşil çiçek yaptı.
Küçük kızcağızını,
Altın ak çiçeğe dönüştürüp
Ak sarayın bahçesinde yetiştirdi.
Fazla kalmadan dönüp
Sıkıntı ve eziyet içinde yaşar.
Üç kulaklı kara doru atlı Kara Molat
Ak saraya girip,
Ayı gibi böğürüyor,
Kurt gibi uluyor:
"Kara Han'ın evladını
"Nereye götürüyorsun?
Onu konuşurmazsan,
Kara başını koparırım!"
Kara Tarğah bunu işitip,

Palalıǵ xus çili irkelençe:
“Xanım-pigim, Xara Molat,
Arǵalıǵ malnı alçazıñ,
İlbetki çonni sürçezıñ,
235 Xada param çonımnañ.
Amır pıstın çurtıbıstı
Aldap saldıñ, Xara Molat

Arǵalıǵ mal siniñ poldı.
İptep çurtaan çurtıbıstı
240 İnder saldıñ, Xara Molat,
İlbetki çonni xolǵa aldıñ.
Tastımda tat çoǵıl,
İtsimde kİR çoǵıl,
Sinneñ nime çazırbiçam,
245 Saaǵa köni çooxtapçam,
Xara Xannañ çurtap,
Çir dee pala min tappaam.
Çiit tusta tappaanda ,
Çazım irt parǵanda,
250 Xanım-pigim, Xara Molat,
Xap-orta çar,
Xap-orta kis,
PİR dee nime çoǵıl,
PİR dee nime tappasıñ”.
255 Tuyux pastıǵ Xara Molat
Töreen poltır çidınmes:
Xara Tarǵaxtı kirtindi.
Arǵan malnañ ilbetki çonnañ
Xara Tarǵaxtı apararga
260 Alıp tastarına çaxıǵ pirdi.

Yavrusu olan kuş gibi nazlanıyor:
“Hanım ve beyim Kara Molat
Tüm malı davarı alırsın,
Tüm milleti buradan sürersin,
Halkımla birlikte de gideceğim.
Rahatça yaşadığımız yurdumuzu
Aldatıp yurdumuza saldırdın Kara
Molat
Malımız davarımız senin oldu.
Derleyip yaşadığımız yurdumuzu
Tarumar ettin, Kara Molat,
Tüm milleti ele geçirdin.
Dışımnda pas yok,
İçimde kir yok,
Senden ne saklayabilirim?
Sana doğruyu söylüyorum,
Kara Han’la yaşayıp,
Yavrumu bu yerde bulamadım.
Genç yaşta bulamadığımda
Yaşım geçtiğinde,
Hanım ve beyim Kara Molat,
İstersen parçala,
İstersen kes,
Hiçbir şey yoktur,
Hiçbir şeyi bulamazsın”.
Gizli başlı Kara Molat
Doğumuna ulaşmaz:
Kara Tarǵah’a güvendi
Mal davar ve milletle birlikte
Kara Tarǵah’ı da götürmeye
Yiğit kölelerine emir verdi.

- Xara Molattıñ xara tastarı
Xol-puttañ anı xapxannar,
Arğa çurttañ sığara söörteenner.
Tasxar sıxxanda, Xara Tarğax
265 Porço İki palazınzar körçe:
Kümüs paza altın porçolar
Çirge çapsıra tüs partırlar.
Anı körgen Xara Tarğaxtıñ
Ulamox çüree xayılğan
270 Ala xarağınınıñ çazı
Ağın suğ polıp axxan.
İki xarağınınıñ çazı
İniş töbin ax turğan.
Xayran ipçi noğa ılğaanın
275 Xara tastar pılbin xalğan,
Parasxan ineyni ilbetki çonniñ
Alnına kire sürgenner.
Xalık çonniñ xarax çazı,
Xazır suğ polıp ağıp,
280 Ax talayğa par xozılça.
Çir üstünde kizi sııı
İki xulaktı tundırça.
Arğalığ malniñ kisteskeni
Çir-çalbaxxa çayıılça.
285 Xara Xanniñ çirinde
Toğıs çılğa toozılbas
Xara tubannañ ax tuban turça,
Aynıñ-künniñ xaraan tulğapça.
Xara Xan tudıxan çirlerde
290 Xırax çılğa ot öspeske
Xızıl çalınığ ottar
- Kara Molat'ın kara yiğitleri
Onu elinden kolundan tuttular,
Büyük evden dışarı çıkarttılar.
Kara Tarğah, dışarı çıktığında
Çiçek olan iki yavrusunu görür:
Gümüş ve altın çiçekler
Yere doğru eğildiler.
Onu gören Kara Tarğah'ın
Yüreği daha çok eridi
Ala gözünün yaşı
Nehir olup aktı.
İki gözünün yaşı
İniş dibine aktı.
Kara Tarğah çaresizce ağladığında
Kara köleler bunu anlamadı,
Zavallı kadıncağızı, tüm milletin
Önüne sürdüler.
Milletin göz yaşı,
Taşkın su gibi akıp,
Ak denize karışır.
Yeryüzündeki insan iniltisi,
İki kulağı sağır eder.
Malın davarın böğürtüsü
Uçsuz bucaksız yurda yayılıyor.
Kara Han'ın yurdunda
Dokuz yıl boyunca dağılmaz
Kara duman ile ak duman belirir,
Ay ve güneşi karanlık kaplıyor.
Kara Han'ın savaştığı yerlerde
Kırk yıl ot bitmez
Kızıl yalavlı alevler

- Xan tıgirge sığara köygen.
Xara Molattıñ xara tastarı
Arğalığ malnı, pır çirge çııp,
295 Azır xamçınañ sürgenner.
İlbetki çonni, pırge pooxtap,
İğır xamcınañ çırt parğannar.
Xarax çastığ Xara Tarğax
Xada xonğan Xara Xan apsaana,
300 Xosti pazıp, xolin tutxan,
İzere pazıp, izenİN pirgen.
Alıp kızı Xara Xan,
Altanıp münceñ xara toraattıñ
Çıbek tıñın çidİne,
305 Xara Tarğax ineyİneñ
Xosti pastır sıxxannar.
Ada çirİ ayın xaldı,
İne çirİ een xaldı,
İl-pasxazı pol xaldı.
310 Arğalığ sıñğa sıxxanda,
Aylanıp Xara Tarğax körze,
Arnap salğan ax porçolar
Ay alında
Altın çİli arlançalar,
315 Sürünnep salğan kök porçolar
Kün alında
Kümüs çİli surlançalar.
Anımcox pırİp,
Andar-mındar çayxal turlar
320 Xara Xannañ Xara Tarğan
Ax çazaa aylanarbıs pa tıp,
Açırğanızıp çooxtaşçalar.
- Gökyüzüne doğru çıktı.
Kara Molat'ın kara taşları
Malı davarı, bir yere toplayıp,
Çifte kamçıyla sürdüler.
Tüm milleti bir yere toplayıp,
Eğri kamçıyla eziyet ettiler.
Gözü yaşlı Kara Tarğah
Eşi Kara Han'la birlikte,
Yan yana gelip el ele tutuştu,
İçeri girip, etrafı selamladılar.
Bahadır Kara Han,
Kara doru atına binip
İpek dizginini yedekleyerek,
Kara Tarğah anayla
Birlikte çıktılar.
Ata yurdu sahipsiz kaldı,
Ana yurdu sahipsiz kaldı,
Başkasının yurdu oldu.
Yüksek tepeye çıktığında,
Kara Tarğah dönüp baktığında,
Ak çiçekler saygıyla selamladılar.
Ayın karşısında
Altın gibi parıldıyorlar,
Peşinden giden mavi çiçekler
Güneşin önünde
Gümüş gibi parıldarlar.
Hoşça kal deyip,
Oraya buraya sallanırlar
Kara Han'la Kara Tarğah
Ak ovaya dönebilir miyiz, diyip
Üzülerek konuşuyorlar.

Kök çazızar kilerbîs pe tîp,
Xomzınızip pastırçalar.

Yeşil ovaya gelebilir miyiz deyip,
Hepsi birlikte üzüyorlar.

* * *

325 Xara Xanniñ çirinde,
Mal tuğran orinnarda
Maltırğan pastığ ottar östi.
Xalık çox çurtaan çirlerde
Xaziñ özip, çayxal tur.

Kara Han'ın yurdunda,
Malın davarın olduğu yerlerde
Baldıran başlı otlar büyüdü.
Halkın boyun yaşadığı yerlerde
Ak ağaçlar büyüyüp, sallanıyor.

330 Xara Xan çörge tönnerde
Parbax pastığ ot ös sıxtır.
Xara Tarğax paxsan xırañnarda
Xızıl porço çayxal sıxtır.
Xara Xanı arğalığ malınañ,

Kara Han'ın yaşadığı tepelerde
Dallı budaklı ot yetişir.
Kara Tarğah'ın geçtiği tarlalarda
Kızıl çiçek sallanır.

335 İlbetki çonınañ sürge soonda,
Altı künniñ pazında,
Mında uluğ çil kırıp,
Uluğ xuyun oynap irtken.
Xan tigiñniñ xara puludı

Halkı boyu takip eder peşinden,
Altı günün başında,
Kuvvetli bir rüzgâr gelip,
Büyük bir kasırgaya dönüştü.
Gökyüzünün kara bulutu

340 Xara çirge çabıra sabılğan.
Uçux çörge xanattığ xustar
Xara çirge tüzire saptırğan.
Ay-künniñ xarağı pu çirde
Xarasxı polıp irtken.

Kara yere vurup yıktı.
Uçmakta olan kanatlı kuşlar
Kara yere indiler.
Ayın güneşin gözü burada
Karanlık oluverdi.

345 Nimeniñ xıyalı poldı,
Nimeniñ obalı poldı?
Oñnap-sınap körgende,
Kök puluttıñ üstünde,
Ax puluttıñ altında

Neyin felaketi oldu,
Neyin günahı oldu?
Bakılıp görüldüğünde,
Mavi bulutun üstünde,
Ak bulutun altında

350 Altın köök xus uçux kilçe.

Altın guguk uçup gelir.

Alıp Xara Xanniñ çirîn
Altı aylandıra uçuxxan.
İlbek çirîn Xara Xanniñ
İbire uçugıp, çirge tüşken.
355 Köök kibineñ sığara segirip,
Kök çazızar par tüşken.
Altın köök kibin, çıp alıp,
Altın İzebİne sux salğan
Alton sürmezi arğaa çayılğan,
360 İliğ sürmezi iñnİN pasxan;
Ay, tİzeñ, ay somniğ,
Kün, tİzeñ, kün somniğ;
Alnı sarinañ ay salısça,
Kistİ sarinañ kül salısça.
365 Silİğ xıstİn çarİğı
İliğ xan çirİN irtİre parğan,
Alton xan çirİN azıra sapxan.
Altın köök kiptİğ xıs pala
Arğa çutxa kire pasxan,
370 İzik azıp, izen pirgen,
İrkİN altap, mindİ salğan.
Arğa çurttuñ İstİNde
Ap-amır la turçatxan.
Arğa çurttu aylandıra körİp,
375 Ala xaraxnañ nime kör tappaan.

Xara Tarğaxtuñ itken çizİ
Xoraanı çox çat xaltır.
Anı körİp, xıs pala
Altın stolğa odırğan.
380 Astaan xarnın tosxırğanda,

Yiğit Kara Hanı'ın yurdunu
Altı defa dönüp çevreledi.
Kara Han'ın güzel yurdunu
Dönüp dolaştıktan sonra yere indi.
Guguk gibi yukarıya sıçrayıp
Tekrar yeşil ovaya inmiş.
Altın guguk donunu çıkarıp,
Altın cebine koydu.
Altmış örgüsünü sırtına attı,
Elli örgüsünü omzuna saldı;
Ay ise ay tasvirli,
Güneş ise aydınlık;
Karşısında ay durur,
Arkasında güneş durur.
Güzel kızın aydınlığı
Elli hanlı yurdun ötesine gitti.
Altmış hanlı yurdun üstünden aştı.
Altın guguk donlu kız çocuğu
Uzak yurda girdi,
Kapıyı açıp merhaba dedi,
Eşiği geçip selam verdi.
Uzak evin içinde
Durgun ve sakin durdu.
Uzak evi dolaşarak görüp,
Ala gözleriyle görececek bir şey
bulamadı.
Kara Tarğah'ın yaptığı aş
Zarar görmeden duruyor.
Kız çocuğu bunu görüp,
Altın masaya oturdu.
Aç karnını doyurduğunda,

Arğan pozi simirgende,
Altın stoldañ sıgara pazıp,
Arğa çurttuñ İstindegi
Xırax xatpastı¹ par körgen
385 Anda xırax klüsneñ açsañ
Timir sundux turçattır.
Anı körip, his pala
Xırax klüstı İlep tapxan
Xıyğa ipçi Xara Tarğax
390 İki palazınıñ xuyaxtarın
Timir sunduxxa sux saltır,
İki irkeziniñ tirigleriñ
Anda ipti sal saltır.
Anı körip, xıs pala
395 Tasxar sıgara pasxan,
İki porçonu İze tartlap,
Ax torğı platxa sörgerbisken,
Arğa çurtxa kire pashan.
Ax kibis çirge tözep salıp,
400 Altın porçonañ kümüş porçonu,
Andar aparıp, salıbxan.
Kök torğı platnañ
Künniñ-aynıñ alnında
Üs aylandıra sapxan:
405 “Külük çayalğan Xara Xanniñ
Kümüş porço idip salğan.
Oray çastıg oolğıcaa
Miniñ alnımda tura tüssin”.
Xalğancızın sapxanda
410 Xara Xanniñ oorap oolğı

Zayıf bedeni semirdiğinde,
Altın masadan kalkıp,
Büyük evin içindeki
Evin köşesini gördü
Oradaki kırk anahtarla açtığında
Demir sandıkla karşılaşmış.
Kız çocuğu onu görüp,
Kırk anahtarı isteyip buldu
Akıllı kadın Kara Tarğah
İki evladının zırhlarını
Demir sandığa kaldırmış,
İki çocuğunun silahlarının
Hepsini oraya koydu.
Kız çocuğu, bunu görüp
Dışarıya çıktı,
İki çiçeği çekerek kopartıp,
Ak ipektten örtüye sarındı,
Uzak eve geri döndü.
Ak halıyı yere serip,
Altın çiçekle gümüş çiçeği,
Oraya alıp götürdü.
Mavi ipek örtü ile
Gündüz ve gecenin önünde
Üç defa gidip geldi:
“Yiğit yaratılmış Kara Han’ın
Gümüş çiçeğe döndürdü.
Küçük yaştaki oğulcuğu
Benim karşımda duruversin”.
Kalanlarına vurduğunda
Kara Han’ın kundaktaki oğlu

¹ Xırax Xatnas – İbniñ in tübindegi pulin

Xıs pala alında tura túsken.
Xosti pazıp xolın tutxan,
İzere pazıp, izen çitirgen.
Xıs pala ikincizın
415 Ax torğı plat sığara tartxan,
Aynıñ-künniñ alında
Altı xati ibire sapxan:
“Xara toraatıǵ Xara Xanniñ
Altın porço polıp ösken
420 Çasta xalǵan xıs palazı,
Ada çurtın aylandırar polza
İne çurtın ibirer polza,
Miniñ alımda tura tüssin”.
Altıncızın sapxanda,
425 Çasta xalǵan xıs pala
Ças pozınañ tura túsken.
Altın köök kiptiǵ xısxa,
Xostap kilip, xolın pirçe,
İzere pazıp, izen çitirge
430 Anı körıp, alıp xıs
Ool palanı oñ xolǵa xapxan,
Xıs palanı col solǵa alǵan,
Altın stol kistıne odırtxan,
Aarlıǵ picezi timneen çisneñ
435 Azırap-sıylap odırça.
Astaan xarnıları tosxanda,
Arǵan postarı simirgende,
İki xarında sur turlar:
“Azıp-öler tuzıbısta
440 Adabıs polǵan poltırziñ.

Kız çocuǵunun karşıındaymış.
Yanına gidip elini tuttu,
Birlikte gidip, selam verdiler.
Kız çocuǵu, ikincisini
Ak ipek örtüyü çıkarıp çekti,
Ayın güneşin karşıında
Altı defa dolandı:
“Kara doru atlı Kara Han’ın
Altın çiçek olup büyüyen
Küçük kız çocuǵu,
Ata yurduna geri döndüğünde
Ana yurdunda dolaştığında,
Benim karşımda bulunsun”.
Altıncısını vurduğunda,
Küçük kız çocuǵu
Gencecik durdu.
Altın guguk donlu kızın
Yanına gelip, elini verir,
Ata binip, selâm verir
Bunu görüp yiğit kız
Erkek evladını sağ eliyle tuttu,
Kız çocuǵunu sol eline aldı,
Altın masanın başına oturttu,
Güçlü kız kardeşi, hazırladığı
yemeklerle
İzzet ve ikramda bulunup oturur.
Acıkan karınları doyduğunda,
Zayıf bedenleri semirdiğinde
İki kardeş sorarlar:
“Geçip giden zamanda
Babamız oldun.

Adıñ-solañ kem poladır?
Noo xannıñ töliziñ?
Noo kızıñıñ palazızıñ?
İrtip-ölceñ timıbıste
445 İnebıs polıp sin xaldıñ.
Adıñ-solañ sölep pir,
Aymax çirıneñ sin kiltürziñ.
Adabıs çağını polarzın neke,
İl çirıneñ sin kiltürziñ,
450 İne çağını polarzıñ neke”.
Anı istip, aydas xıs
İki xarındasxa nandırça:
“Aarlığ minıñ İki tuñmam,
Amır-xazıx postarıñnı
455 Ala xaraxxa am körçem.
Xara Tarğax içelerıñ
Arnap-sürnep sırerñı,
Altın, kümüs porço idip,
Arğa çurtta öskır salğan.
460 Anıñ arğa sümezın
Çır üstünde, çır altında
Çalğıs taa alıp sizınmeen.
İrke minıñ iki tuñmam,
İzen-xazıx postarıñnı
465 İki xaraamnañ am körçem.
Xara Tarğax içelerın,
Xara sağıstıqlardañ çazırıp
Xarındas sırer iköleñni
Porço idip öskır salğan.
470 Çarax çirniñ üstünde anı
Pır dee alıp pılbin xalğan.

Adın sanın nedir?
Hangi hanın soyusun?
Sen kimin evladısın?
Geçip giden zamanımızda
Anamız olup sen kaldın.
Adını sanını söyleyiver,
Memleketine sen getirdin,
Belki, babamızın yakınısındır,
Yurdumuza sen getirirsin,
Belki, anamızın yakınısındır,
Yiğit kız bunu işitip
İki kardeşe söyler:
“Benim güçlü kardeşlerim,
Onların huzur ve rahatını
Ala gözümle şimdi görüyorum
Kara Tarğah ananızın
Sizleri sayıp sevdiğinden,
Altın ve gümüş çiçeğe dönüştürüp,
Uzak yurttta yetiştirdi.
Onun uzak mabedinde
Yer üstünde ve altında
Sizin gibi hiç kahraman yoktur.
Benim güzel kardeşlerim,
Sizin sağlıklı olduğunuzu
Şimdi iki gözümle görüyorum.
Kara Tarğah ananızı,
Kötü niyetlilerden koruyup
Siz iki kardeş birlikte
Çiçek olup büyüdünüz.
Onun nurlu toprağının üstünde
Hiçbir yiğit bilmezmiş.

Ol nimeni pıl salıp,
Paspas çirge min pastım
Kilbes çirge min kildim
475 Çörbes çirge min çördim
Kilbeen polzam pu çirzer,
Pazıp sırer çörbesçikser.
Altı künniñ pazında,
Azıp, mindox ölercikser
480 Altı kün irtip parza,
Arınca xurup, tüzercikser.
Anı pılıp, min pu çirge
Altın köök kibimneñ uçuxtım.
Ada çurtı Xara Xanniñ
485 Ayın xaların min pılgem.
Xurup parğan sırer polzar,
Xara Xanniñ çirinde
Xara pas kızı çayalbaşçix.
İne çurtı Xara Tarğaxtıñ
490 Een xaların min sizıngem.
İreelen parğan sırer polzar,
İneleriñ çirinde
İr kızı, çayalıp, paspasçix.
Am, sırer amır-xazıxta,
495 Ada çiri Xara Xanniñ,
Xati çayalıp, azaxxa turar.

İki xarında izen-xazıxta,
İne çiri Xara Tarğaxtıñ,
İkinci çayalıp, özer.
500 Amdı sırer, iki tuñmam,
Ada çurtın aylandırarzar,

Her şeyi bilip,
Basılmayan yere ben bastım,
Girilmeyen yere ben girdim,
Ulaşılmayan yere ben ulaştım,
Buraya gelmemiş olsam,
Siz ilerleyip durmayıp ilerleyin.
Altıncı günün başında,
Burada ölüp gidirsiniz
Altı gün geçtiğinde,
Tamamen kuruyup, düşersiniz.
Ben bunu anlayıp, buraya
Altın guguk donumla uçtum.
Kara Han'ın baba yurdunun
Sahipsiz kaldığını anladım.
Kuruyup kalmış olsanız,
Kara Han'ın yurdunda
Kara başlı insan yaratılmamış.
Ana yurdu Kara Tarğah'ın
Sahipsiz kaldığını anladım.
Size eziyet ettiler,
Analarının yurdunda
Er kişi, yaratılıp, yaşamamış.
Şimdi siz rahat ve huzurda,
Baba yurdu Kara Han'ın
Defalarca yaratılıp, hayatını
sürdürür.
Rahat ve sağlıklı iki kardeş,
Ana yurdu Kara Tarğah'ın,
İkinci defa yaratılıp, büyür.
Şimdi siz iki kardeşim,
Baba yurduna döndünüz,

- İne çurtın ibir kilerzer.
Mınnañ ırax nimeste,
Toğıs xırañ azıra çirde,
505 Toğıs çulat kisçeñ çirde,
Xara talay axxan polar.
Xara tasxıl turğan çirde,
Xara toraattıǵ Xan Xılıs adalıǵ
Altın Çaçax iceliǵ,
510 Altın köök kiltiǵ çörceñ
Altın Xarlıx xıs minmın
Xara Tarǵax iceleriñniñ
Kiçiq tuñmazı min polçam.
Am kilbezem pu çirzer,
515 Ada çurtı Xara Xan çistemniñ,
İne çurtı Xara Tarǵax picemniñ
Ayın xalçatxan polǵan.
Xırax töl ol sarında çurtap,
Üs xulaxtıǵ xara toraattıǵ,
520 Xara saǵıstıǵ Xara Molat
Xara Xan çistemzer çaanañ kilgen.
- Ada polǵan Xara Xan çistem,
Arıǵ küzi albin salıp,
İlbek küzi çitpin parıp,
525 Arǵalıǵ malın sürine,
İlbetki çomın alına,
Xara Molattıñ çirınzer
Xul-çalıcı polarǵa sürdirgen.
Xara Tarǵax xıyǵa picem
530 Ax talayniñ xazında
Albatxı çon çarımın
- Ana yurduna geri geldiniz.
Buradan uzakta deǵil,
Dokuz tarla aşılan yerde,
Dokuz dere geçilen yerde,
Kara nehir akar durur.
Kara zirvenin olduǵu yerde,
Kara doru atlı Han Hılıs babalı
Altın Çaçah analı,
Altın guguk donlu yaşayan
Altın Harlıh kızım ben.
Anaları Kara Tarǵah'ın
Küçük kardeşi benim.
Şimdi ben buraya gelmezsem,
Kara Han eniştemin baba yurduna
Kara Tarǵah ablamın ana yurduna
Şeytan uğrardı.
Kırk nesil o tarafta yaşayıp,
Üç kulaklı kara doru atlı,
Kötü niyetli Kara Molat
Kara Han enişteme yeni bir can
geldi.
Baba olan Kara Han eniştem,
Saf gücünü almayıp,
Ulu gücünü yetirmeyip,
Malını davarını sürerek
Tüm halkını alarak,
Kara Molat'ın yurduna
Kul köle olarak sürüldü.
Akıllı ablam Kara Tarǵah
Ak nehrin kıyısında
Milletin yarısını

- Ax porço idip, al xalğan.
Ax çazınıñ ortızında
Arğalığ mal çarımın
535 Kök porço idip xalğıxan.
Püüngizineñ irt parza, olar
Xatığ tabılğattar pol pararlar,
Xara çirge pas çörbester.
Min olarnı tırgızerbın.
540 Pu çirge xatap çörgızerbın,
Sin, irke ool tuñmam,
Ol timde üs çastığ polğaziñ.
Xanniğ çaa toxtaan künde
Xıs tuñmañ törıp xalğan.
545 Oray çastığ siniñ tuñmañ
İce imceen axsında tutpaan.
- Ax süt imerge ol mañnanmaan
Xara Tarğax külük picem,
Kümüs porço sini idip,
550 Altın porço tuñmañnı itken”.
- Anı istıp, ikı xarındas
Altın Xarlıxtıñ xucağına,
Parıp, xatap odırçalar.
Pırsı, çapsıra tartıp, xucaktanca;
555 Pırsı, çüreene pazınıp, oxsañça:
“Azırap, öskirbezeñ dee,
Azıraan İcebıs osxas polturziñ.
Törıtpeen dee pıstı polzañ,
Törıtken İcebıs osxas polturziñ”.
- 560 Anı istıp, Altın Xarlıxtıñ
- Ak çiçek edip, aldı.
Ak ovanın ortasında
Malın davarın yarısını
Yeşil çiçek edip bıraktı.
Onlar bugünden gittiklerinde,
Kuvvetli erkeçler olurlar,
Kara yere basmazlar.
Ben onları canlandırırım.
Bu yere tekrar gönderirim.
Sen, benim tatlı erkek kardeşim,
O zamanlar üç yaşındaydın.
Kanlı savaş bittiğinde
Kız kardeşin doğdu.
Senin küçük kardeşin
Anasından emdiğini ağzında
tutmadı.
O zamanlar ak süt emmedi.
Yiğit ablam Kara Tarğah,
Seni gümüş çiçeğe dönüştürüp,
Erkek kardeşini de altın çiçeğe
dönüştürdü”.
- İki kardeş bunu duyup,
Altın Harlıh’ın kucağına,
Gidip birlikte otururlar.
Biri yanına varıp, kucaklar;
Biri, göğsüne sokulup, öper:
“Büyütüp, yetiştirmesen bile,
Bizi yetiştiren anamız gibisin.
Bizi doğurmamış olsan bile,
Bizi doğuran anamız gibisin”.
- Bunu dinleyen Altın Harlıh’ın

Xarax çazı pos ağıp tüsken.
Tastañ xatıǵ çüregi talalça,
Pustañ xatıǵ çüregi puzulça.
İki xaraǵınnıñ çazı,
565 İniş töbin çulat polıp,
Ax talayǵa par xozılça.
Mını körip, iki xarında
Çaca-ıceziñ surçalar:
“Xaydaǵ sin nime pılıp,
570 Xarax çazına xarlıxçazıñ?
Tikteñ nimes, içeñ-çacañ,
Pidi ılǵan sin turziñ?
Arsa, pıreebistiñ ölerin pılıp,
Pidi xarax çazı töktiñ?”
575 Altın Xarlıx xıs pala,
Xarax çazın çızınıp,
Oolaǵasxa çooxtapça:
-- İrke miniñ tuñmacaam,
Çooxtaan çooǵımnı istip çörzen,
580 Xara Molattıñ çirineñ
İzen-xazıx aylanarziñ,
İlbetki çomiñni ine çirine
İbir kilerziñ xaydi daa.
Çooxtaan çooǵımnı ispin.
585 İrtire saǵın çörzeñ,
İrtip-ölceñ çirge pararziñ.
Aarlıǵ çooǵımnı pasxa alınzañ,
Xara Molattıñ çirineñ
Arǵalıǵ malnı ada çurtına
590 Aylandırarziñ xacan polza.
Xalǵancı çooǵımnı pazıña albin,

Gözünden yaş döküldü.
Taştan sert yüregi parçalanır,
Buzdan sert yüregi çözülür.
İki gözünün yaşı,
Akan bir dere olup,
Ak nehre karışır.
İki kardeş bunu görüp,
Teyzelerine sorarlar:
“Sen bunu bilip neden,
Gözyaşına boğulursun?
Boş yere, teyzeciğim,
Neden böyle ağlarsın?
Hangimizin öldüğünü sanıp,
Böyle ağladın?”
Kız çocuǵu Altın Harlıh,
Göz yaşını silinip,
Erkek kardeşine der:
-- Benim sevgili kardeşim,
Söylediklerimi işitsen,
Kara Molat’ın yurdundan
Saǵsalim dönersin,
Tüm halkı, ana yurduna
Döndürürsün.
Söylediklerimi işit.
Ötesini düşündüğünde,
Ölüp geçeceǵın yere ulaşırsın.
Değerli sözlerimi aklına devşirsen,
Kara Molat’ın yurdundan
Malı davarı, baba yurduna
Ne zaman olsa döndürürsün.
Diğer sözlerimi aklına yazmaz

- Artıx sağın çörıbısseñ,
Aymax çiri Xara Molattıñ
Azıp-ölceñ çiriñ polar.
595 Üs xulaxtığ xara toraattığ
Xara sağıstığ Xara Molat
Artıx küstığ çayalđan
Xanniğ istilığ alıp polcan.
Alton xannañ alban alça,
600 Çiton xanniñ çiiizin çipçe.
Xara Molattıñ çiriñe çitseñ,
Altanıp müngen adıñnı
Altın sarçınđa palđaba.
Arđalıđ sınıñ üstünde
605 Arığ daa pos salarziñ.
Altın sarçınđa palđan salzañ,
Altanıp müngen aldıñnı
Xara paziñ ađarđanca,
Xasxa tıziñ sarđalđanca,
610 Eek sađalıñ iñniñ pasxanca,
Xaax sađalıñ çarnıñ çapxanca,
Paziñ ax xozan kiptengence
Ala xaraxxa körbessiñ,
Anı sürüp çitpessiñ.
615 Altanıp müngen adıñnı
Arđa-sümee alıp,
Azıp müüstığ aynanı
Anıñ üstüne odırtarlar.
Arđa-sümee sin kırerziñ,
620 Anda sañay ölerziñ.
- Fazla düşünmez olursan,
Kara Molat'ın memleketi
Ölüp gideceğin bir yer olur.
Üç kulaklı kara doru atlı
Kötü niyetli Kara Molat
Pek güçlü yaratılan
Kan içici bir yiğitmiş.
Altmış handan haraç alır,
Yetmiş hanın aşını yer.
Kara Molat'ın yurduna gittiğinde,
Atlanıp bindiği atını
Altın sarçına bağlayarak.
Yüksek tepenin üstünde
Sağlıklı olarak durursun.
Altın sarçına bağladığın
Atlayıp bindiğin atını
Kara başın ağrıdığında,
Beyaz dişin sarardığında,
Çenendeki sakal omzunu
kapladığında,
Yanağındaki sakal omzunu
örttüğünde,
Başın ak tavşana döndüğünde,
Ala gözünle göremezsın,
Onu sürüp gitmezsın.
Atlanıp bindiğin atını
Büyük sihre kaptırıp,
Boynuzlu şeytanı aşıp,
Onun üstüne oturturlar.
Sen ulu sihre kapılırsın,
İşte o zaman tamamen ölürsün.

- Altanğan adıñnı pos salzañ,
Ada çurtına aylanarziñ.
Çe min pılıp turzam,
Parğan çoliñ siniñ par,
625 Paza aylan kilbessiñ.
Xara çirniñ üstünde
Attarıñnı adirğa
Minneñ paxsa alıp çoğıl.
Xomay at adap salzam,
630 Xuyun-çil xaap parzın,
Çaksı at adap salzam,
Çon aralı sablan çörziñ.
Purnap töreen ir palanıñ
Adın pastap adırbin:
635 “Ax talayniñ xazında çurttığ,
Ax tasxıl töziñde ibliğ,
Xara toraattığ Xara Xan adalığ,
Xara Tarğax ineliğ,
Xannañ xızıl çigiren attığ
640 Xan Mirgen polarziñ”.
Amdı xıs tuñmañniñ
Adın adabox pirim:
“Ax talay xazında çurttığ,
Ax tasxıl töziñde ibliğ
645 Xara toraattığ Xara Xanıñ xızı,
Xara Tarğax iceliğ,
Xan Mirgen acalığ,
Alton xıllığ altın çatxan,
Altın tüktiğ altın köök
650 Adı üstünde kögles turcañ
Xızıl xır attığ
- Bindiğin atı serbest bıraktığında,
Baba yurduna dönersin.
Fakat ben bunu anlarım ki,
Senin gidecek yolun var,
Tekrar geri dönmezsin.
Kara yerin üstünde
Ad vermeye
Benden başka yiğit yoktur.
Kötü bir ad verirsem,
Kasırga götürsün,
İyi bir ad koyarsam,
Halk arasında övülsün.
İlk doğan erkek çocuğun
Önce adımı koydum:
“Ak denizin kıyısında yaşayan,
Ak dağın ortasında evi olan,
Kara doru atlı Kara Han babası,
Anası Kara Tarğah,
Kandan kızıl doru atlı
Han Mirgen olasıñ”.
Şimdi, senin kız kardeşinin
Adını da vereyim:
“Ak nehir kıyısında yaşayan,
Ak kıyının ortasında evi olan
Kara doru atlı Kara Han’ın kızı,
Anası Kara Tarğah olan,
Ağası Han Mirgen olan,
Altmış telli altın çatxan,
Altın tüylü altmış guguk
Atı üstünde yırlayan
Kızıl kır atlı

- Xan Orba xız polarzıñ.
Altan çörceñ xızıl xır adıñ üstünde
- Altan xıllıǵ altın çatxan oynaza,
- 655 Altın tüktıǵ altın köök köǵlır.
Anı istıp, açıpǵanıp, çon-çaxsı
Xarax çasxa çarlıx turar.
Xızıl xır atxa münıp parçatsañ,
Altan xıllıx altın çatxan oynaza
- 660 Altın tüktıǵ altın köök köǵlesse,
Xara çirniñ üstün ibıre,
Çir-çalbaxtı ötıre istılep.
Çir altındaǵı aynalarǵa
Amır çadıǵ ol pirbes.
- 665 Arǵa çurtta alıp-çaxsılarǵa
Amır çurtas çox polar.
Artıx çayalǵan Xan Orbanı körerǵe
Arǵa çurttañ çügürerler.
İr-çaxsılarǵa arǵa çurtta
- 670 İstıǵ çadıǵ çox polar.
İlbek küstıǵ çayalǵan xıstı
İki xaraxnañ kör halarǵa.
Arǵa çurttañ sıǵa salarlar.
Çalbax çirniñ üstünde sin
- 675 İñ küstıǵ çayalǵan xıs polarzıñ.
Arǵa çurttañ sıǵarǵa,
Xızıl xır adıña münerge
Am daa altı xıl çitkelek.
Altı çıl pazınañ na
- 680 Xızıl xır atxa münerge polzın.
- Han Orba kız olasin.
Atlanıp gittiǵın kızıl kır atının
üstünde
Altmış telli altın çatxan
çalındıǵında,
Altın tüylü almış guguk şakır.
Bunu dinleyen halk üzülüp
Göz yaşına boǵulur.
Kızıl kır ata binip gittiǵında,
Altmış telli altın çatxan çalındıǵında
Altın tüylü almış guguk şakıdıǵında,
Kara yerin üstünü dönüp dolaşarak,
Koca memlekette duyulup.
Yer altındaki şeytanlara
Rahat yüzü göstermez.
Büyük evdeki yiǵidin iyilerine
Rahat bir hayat oluvermez.
İyi yaratımlı Han Orba'yı görmeye
Büyük eve koşuyorlar.
Büyük evdeki yiǵitlerin iyisine
Güzel konak yoktur.
Ulu güçle yaratılan kız
Gözleriyle görmeye.
Büyük evden çıkarlar.
Sen uçsuz bucaksız yerin üstünde
En güçlü yaratılmış bir kızsın.
Büyük evden çıkmaya,
Kızıl kır atına binmeye
Henüz altı yıl var.
Sadece altı yıl sonra
Kızıl kır ata binersin.

Uluğ çooğımnı toldırbin salzar,
Aylıg-künnig çir üstünde
Çastarıñ xısxı pol parar.
Adalarıñ çurtı ayın xalar,
685 Aymax-pasxazı pol xalar.
İneleriñ çurtı een xalar,
İl-pasxazı pol xalar,
İrkem-palam, Xan Orba xıs,
Altı çıl irteence, pir dee
690 Arğa çurttañ sıgparğa çarabas”.
Anı istip, Xan Orba tılge:
“İcem-çacam, Altın Xarlıx,
Çaxsı nimeler çooxtadıñ,
Çir üstünde pas çöergerge
695 Çüreeme çaras at adadıñ.
Altı çıl tolbaanda,
Arğa çurttañ sıxpaspın.
Aarlıg çooğıñnı sinıñ
Aarda pu çasxa undubaspın”.
700 Uluğ alğızın Altın Xarlıxxa
Xan Orba xıs çitürçe.
Oñ xolun ağaa tudıp,
Üs xati axsanıp alğa.
Anı istip, Altın Xarlıx,
705 İki xarındaştı çidiniñ,
Tasxar sığara pastırğan,
Ax çazızar ağılğan,
Ax torğı pladın sığara tartxan,
Aynıñ-künniñ alnında,
710 Altı aylandırıp saap irtken:
“Ax porço polıp ös xalğan

Büyük sözüme yerine getirmeye,
Geceli gündüzlü yer üstünde
Daha yaşın küçüktür.
Babanızın yurdu sahipsiz kalır.
Başkalarının yurdu olur.
Ananızın yurdu sahipsiz kalır,
Başka yurtlar vatan olur,
Kıymetli yavrum, Han Orba kız,
Altı yıl geçmeden,
Büyük evden çıkmak hiç yaramaz”.
Han Orba bunu duyup, konuşur:
“Altın Harlıh halam,
Güzel şeyler söyledin,
Dünyada yaşamak için
Yüreğime güzel isim verdin.
Altı yıl dolmadan,
Büyük evden çıkamam.
Senin değerli sözlerini
Bu yaşta tamamen unutmam”.
Bilge Altın Harlıh’a
Han Orba kız gider.
Sağ elini ona uzatıp,
Üç defa dua eder.
Altın Harlıh bunu işitip,
İki kardeşi sakınıp,
Dışarı çıkardı,
Ak ovaya geldi,
Ak ipekten örtüyü yukarı kaldırdı,
Ayın ve güneşin karşısında,
Altı defa döndürüp silkeledi:
“Ak çiçek olup büyüyen

Xara Xanıñ albatxı çonı,
Püüingĩ künde azaxxa turıp,
Alında xaydi amır çurtaan,
715 Ax talay xazında ĩdök çurtazın”.
Altı aylandırıp sapxanda,
Albatxı çon Ax talay xazında
Alındağox çili çurtap sıxxan.
Ax torğı pladın nandıra suxxan.
720 Kök torğı plat sığara tarxtan,
Künniñ-aynıñ alnında,
Üs ibirip, saap irtken:
“Kök porço polıp ös xalğan
Xara Xanıñ arğalığ malı,
725 Alında xaydi amır ottaan,
Amdı ĩdök ottap çörzın”.
Üs ibirip, saap irtkende,
Arğa mal, ax çazaa çayılıp,
Alnındağı çili ottap çörgeñ.
730 Çonğa çon xozıl sıxxan,
Malğa mal xozıl sıxxan.
Anı-mını it salıp
Altın Xarlıx çooxtan tur:
“Alında xaydi amır çurtaazar,
740 Amdı ĩdök çurtañar.
Pray nimenĩ tiñ ülezñer.
Xara çazağ kızı çörbezın.
Mağaa ür polarğa çarabas,
Çörceñ çirım minñ irax
745 Püün parbazam, oraylat salam:
Ayıñ-künniñ altında
Andada adam çurtı ayın xalar,

Kara Han’ın kalabalık halkı,
Bugün ayağa kalkıp,
Önceden nasıl yaşadıysan
Ak nehrin kıyısında öyle yaşarsın”.
Altı defa çevirip vurduğunda,
Ak nehrin kıyısındaki tüm halk
Eskisi gibi yaşar oldu.
Ak ipekten örtüsünü kaldırdı.
Mavi ipekten örtüsünü çıkardı,
Güneşin ve ayın önünde,
Üç defa döndürüp, silkeledi:
Yeşil çiçek olup büyüyen
Kara Han’ın malı davarı,
Önceden nasıl otladıysa,
Şimdi de öylece otlasın”.
Üç defa çevirip, silkelediğinde,
Mal davar, ak yazıya yayılıp,
Önündekiler gibi otladı.
Boya boy eklendi,
Mala mal eklendi.
Onu bunu halledip
Altın Harlıx konuştu:
“Önceden nasıl müreffeh yaşadılarsa
Şimdi de öyle yaşarlar.
Her şeyi bu şekilde yaşarlar.
Kötü emre kimse gitmesin.
Bana uzun olması gerekmez,
Gittiğim yer uzaktır
Eğer bugün gitmezsem gecikirim:
Ayın ve güneşin altında
Orada baba yurdu sahipsiz kalır,

Aymax-pasxazı pol xalar,
İnem çurtı een xalar,
750 İl-pasxazı pol xalar”.
Anı pooxtap, Altın Xarlıx,
Altın köök kibine kire segirip,
Xara çirdeñ ködirilip,
Xara Xan çisteziñ çirin
755 Üs xati ibirgen,
Ax pulut altınca,
Kök pulut üstünce,
Körinmin, uçubıxan.
Xan Mirgenneñ Xan Orba xıs
760 Arğa çurtxa kire pasxannar,
Altın stol kistine odırğannar,
As-tamaxtıñ aarliin çeenner.
Astaan xarınların tosxırğanda,
Arğan postarın simirtkende,
765 Alıp kızı Xan Mirgen
Xan Orba tuñmazına çooxtapça:
“Püüñgi künde, çalğıs tuñmam,
Atxa münceñ künim miniñ,
Xızıl çigiren atxa atlanıp,
770 Xara Xan adam çirineñ sıgıp,

Arğalığ malnıñ soona kırçem,
Albatxı çonni İstes parçam.
Xara Molattıñ çirınzer
Aar-çobağ körege parçam.
775 Arığ küzım çitse,
Xara Molattı çox idem,
Arğalığ malnı ağıl kilem.

Yurt başkasının olur,
Anamın yurdu sahipsiz kalır,
El yurdu olur”.
Altın Harlıh böyle konuşup:
Altın guguk donuna girerek sıçrayıp,
Kara yerden kalkıp,
Kara Han eniştesinin yurdunda
Üç defa dönüp uçtu,
Ak bulutun altı boyunca,
Mavi bulutun üstü boyunca,
Uçduğunu gördüm.
Han Mirgen ile Han Orba kız
Büyük eve girdiler,
Altın masanın başına oturdular,
Yiyeceklerin iyisini yediler.
Aç karınlarını doyurdıklarında
Zayıf bedenlerini semirttiklerinde,
Yiğit kişi Han Mirgen
Kardeşi Han Orba’ya konuşur:
“Biricik kardeşim, bugün,
Ata bindiğim gündür,
Kızıl doru ata atlanıp,
Babam Kara Han’ın yurdundan
çıkıp,
Malın davarın ardına giriyorum,
Halkın peşinden gidiyorum.
Kara Molat’ın yurduna
Eziyet çekmeye gidiyorum.
Saf gücüm ulaşırsa,
Kara Molat’ı yok edeceğim,
Malı davarı alıp geleceğim.

- Arıǵ küzım albin salza,
Aymax çirinde çat xalam.
- 780 Altanıp müngen çigiren adım
Adam çirine çalǵıxan çitse,
Çalǵıs xarındasıñ Xan Mirgen
Xara Molattıñ çirinde
Öl xalǵanın pilerziñ.
- 785 İlbek küzım çitpin parza,
İr artıǵı Xara Molat çirinde
İrtip-ölip xalarbın.
İzerliǵ xızıl çigiren adım
Xara Tarǵax inem çurtına
- 790 Çıbek tınñ sözirine kilze,
Çalǵıs acañ Xan Mirgen
Xara Molattıñ çirinde
Tüs xalǵanın sizınerziñ.
Çalǵıs tuñmam, Xan Orba,
- 795 Altın Xarlıx picem teen:
“Altı çıl çitpeence,
Arǵa çurttañ aymax çirınzer,
İne çurtınañ il çirınzer,
Pır dee paraǵa çarabas”.
- 800 Amır-xazıx sin polzañ,
Altı çılıñ pazında
Minñ çolıma kırzeñ,
Azıp-ölgen minñ söögimni
Aymax çirinde xalǵıspassıñ,
- 805 Adam çurtına aǵılarziñ.
İlbek küzım çitpin xalıp,
İrtip-ölip çat xalzam,
İrtip-ölgen söögimni
- Saf gücüm yetmezse,
Orada ölür kalacaǵım.
Atlanıp bindiǵım doru atım
Baba yurduma tek başına gelirse,
Biricik kardeşin Han Mirgen’in
Kara Molat’ın yurdunda
Ölüp kaldıǵımı anlarsın.
Ulu gücüm yetmezse,
Pek yiǵit Kara Molat’ın yurdunda
Ölür kalırım.
Eyerli kızıl doru atım
Anam Kara Tarǵah’ın yurduna
İpek dizgini çözülü gelirse,
Biricik aǵan Han Mirgen’in
Kara Molat’ın yurdunda
Düşüp kaldıǵımı anlarsın.
Biricik kardeşim, Han Orba,
Altın Harlıh ablam dedi ki:
Altı yıl geçmedikçe,
Uzak yurttan başka yurda,
Ana yurdundan başka yurda,
Gitmek hiçbir işe yaramaz”.
Sen rahat ve huzurlu olsan da,
Altı yılın başında
Benim yoluma girdiǵinde,
Benim ölüp giden bedenimi
El yurdunda bırakmayasın,
Baba yurduna getiresin.
Ulu gücüm yetmez olup,
Ölüverirsem,
Ölüp giden bedenimi

- 810 İl çirinde artıspassıñ,
İnem ibıne çitirerziñ.
Kizek pu arğa malnıñ
Amdı eezı pol xalçaziñ.
Kizek pu albatxı çonnıñ
Xanı-pigı pol turarziñ.
- 815 Arğalığ malnı xadararziñ,
İlbetkı çonnı xayrallirziñ,
Çonnıñnı astañ astatpasxa,
Suğdan suxsatpasxa polzın,
Xara çazağ kızı çörbezın”.
- 820 Anı istip, Xan Orba xıs
Xan Mirgen acazın oxsan alğan,
Çooğın todırarga sös pirgen.
Xan Mirgen alıp kızı
Xatığ xuyağın alıp kisken.
- 825 Çiton xılğa çaada ürebes
Ças kiik teerizi kibın kisken.
Xırax çılğa molcap atçañ
Tinnığ xostozın izepke suxxan.
Alıp sapçañ molat xılistı
- 830 Oñ nanına tartın salğan.
Toğıs uyalığ müüs oxçaanı
Sol nanına artınğan.
İki xarındas arğa çurttañ
Çidñizip sıxxannar.
- 835 Mında münceñ adı çoxta,
Üs xati sıgırıp irtken,
Üs xati xısırıp salğan:
“Atxa münerge çayalğan polzam,
Altıma münceñ çiğiren adım
- El yurdunda bırakmayasın,
Anamın evine getiresin.
Buradaki malın davarın
Şimdi sahibi olasın.
Buradaki boyun milletin
Hani beyi olasın.
Malı davarı güdersin,
Tüm halka göz kulak olursun,
Halkını yemekten ve
Sudan mahrum etmeyesin.
Kötü niyetli kişi olmayasın”.
- Han Orba kız bunu işitip
Ağası Han Mirgen’i öptü,
Söylediklerini yapmaya söz verdi.
Yiğit kişi Han Mirgen
Dayanıklı zırhını alıp giydi.
Yetmiş yıllık savaşa dayanıklı
Körpe geyik derisinden zırhı giydi.
Kırk yıl atımlık olan
Canlı okunu cebine koydu.
Alıp vurduğu çelik kılıcı
Sağ tarafına koydu.
Dokuz boğumlu boynuzdan okunu
Sol yanına koydu.
İki kardeş uzak yurttan
Apar topar çıktılar.
Dışarıda binecekleri atları yoktu,
Üç defa ısıklık çaldı,
Üç defa seslendi
“Ata binmek için doğmuş olsam,
Benim bineceğim doru atım

- 840 Alnıma, kilip turarğa polzın.
İzerlig atxa odırar polzam,
İzerlep münceñ çigiren adım
İzerineñ xada alnımda turzın”.
- 845 Xara çir çayxal xalğan,
Xan tigir solxıl xalğan.
Xan Mirgeniñ alnında
İzerin üstünde salınğan,
Çibek tınñ söziñe,
850 Xızıl çigiren tura tüsken.
Alıp kızı Xan Mirgen
Çibek tınñ xıza tutxan,
Timir izenee azan tepken,
İzer xoynına odıra tüsken,
855 İnıs töbın pazıtñañ ingen,
Xalıx çonına çaxıg pırgen:
“Arğa çurtıñ eezi polıp,
Xan Orba xıs tuñmam xalça,
Anıñ söziñ isterge polzın,
860 Artıx sağıstıg alıp çox polzın,
Çiis-tamaxtı tiñ ülezñer,
Astañ astap kızı çörbezñ.
İlbetki çonım istig çurtazın
Amır-xazıx polzabıstar
865 Ala xaraxñañ körizerbıster”.
- Çooğın toozıp, Xan Mirgen
Çigiren adına xamcı sapxan.
Xara çir çayxal xalğan,
Xan tigir soolap xalğan.
870 Xara Xanıñ çirinde
- Karşıma, gelip duruversin.
Koşumlu ata binseydim,
Eyerleyip bindiğim doru atım
Koşumuyla karşımda duruversin”.
- Böyle konuşup ilerlediklerinde,
Kara yer sallandı,
Gökyüzü soluksuz kaldı.
Han Mirgen’in karşısında
Eyerin üzerinde salındı,
İpek dizginini çözerek,
Kızıl doru ata bindi.
Yiğit Han Mirgen
İpek dizgini yanında tuttu,
Demir üzengiye ayağını koydu,
Atın üstüne oturdu,
Aşağıya doğru indi,
Boy millete öğüt verdi:
“Uzak yurdun sahibi olarak,
Han Orba kız kardeşim kalıyor,
Onun sözünü dinlemeye,
Çok akıllı yiğit değildir,
Aşı eşitçe bölüşün,
Hiç kimse aç kalmasın.
Tüm halkım iyi yaşasın
Sağlıklı olsun halkım
Ala gözleriyle bakışsınlar”.
- Han Mirgen, söyleyeceklerini bitirip
Doru atına kamçı vurdu.
Kara yer sallandı,
Gökyüzü gürüldedi.
Kara Han’ın yurduna

Xara, ax tuban tur xalğan.
Acazın üdezibizip, Xan Orba
Arğa çurtsar pastırğan.

Kara ve ak duman yayıldı.
Han Orba, ağasını uğurlayıp,
Uzak yurda gönderdi.

* * *

875 Xızıl çigiren at oylaanda
Xara çir çayxal turça,
Xan tigir solxıl turça.
Xan tigirniñ xara puludı
Xara çirzer sabılça.
Xan Mirgenniñ adı soonda
880 Xara, ax tuban tartıl xalça.
Xannañ xızıl çigiren at
Xıyğan tastiğ çirçe oylaanda,
Xırax çılğa ot öspeske,
Xızıl çalınniğ ot, xaap,
885 Xan tigirge sığara köyçe.
Xan Mirgen körıp parçatsa,
Xara Xanniñ malın sürgen
Xara Molattıñ alıptarı
Çit polbas kirı mallarınıñ
890 Çarınnarın, çara saap,
Ax çazıda artıstır.
Par polbas apsax-ineylerni
Çolda ödire saap partır.
Pu çirde köpir söögı
895 Çadıp, çızıpçatxan poltır.
Xarğa, saasxan, xusxun xustar
Mında toldıra xayınısça.
Anı körıp, Xan Mirgenniñ

Kızıl doru at gittiğinde
Kara yer sallanıyor,
Gökyüzü soluksuz kalıyor.
Gökyüzünün kara bulutu
Kara yere yayılıyor.
Han Mirgen'in atının ardında
Kara ve ak dumanlar çekiliyor.
Kandan kızıl doru at
Taşlık yerde gittiğinde,
Kırk yıl hiç ot bitmez,
Kızıl alevli ateş, sarıp,
Göge doğru yanar.
Han Mirgen görüp ilerlediğinde,
Kara Han'ın malını sürdü
Kara Molat'ın yiğitleri
İlerlemeyen hayvanların
Kürek kemiklerini, kesip parçalayıp,
Ak ovada bıraktı.
İlerlemeyen ihtiyarları
Yolda öldürerek gittiler.
Buradaki birçok ölünün cesedi
Orada kalıp, çürüdü.
Karga, saksağan, kuzgun
Buralarda gezinip avlanırlar.
Han Mirgen'in, bunu görmesiyle

- 900 Tastañ xatıǵ çüregi talalça,
Pustañ xatıǵ çüregi puzulça.
Xannañ xızıl çigiren atxa
Xamcı sapxan Xan Mirgen.
Alnında turǵan tasxıllarını
Aza xonǵanın pılbin tur.
- 905 Kider turǵan tasxıllarını
Kize teep irtkeniñ pılbin tur.
Ax porçolar, özıp, mondılǵan
Açırǵastıǵ ax çazılar
Çigiren attıñ soonda çat xalça.
- 910 Kök porçolar çayxalǵan
Köolenistıǵ kök çazılar
Külük Xan Mirgenniñ soonda xalça
Piltiri pasxa suǵlarını
Köp kizip parça çigiren at.
- 915 Pili pasxa taǵlarını
Köp as parça Xan Mirgen.
Xannañ xızıl çigiren at,
Üküsalıp, oylaanda,
Taǵ pastarı soolap tur,
- 920 Tal pastarı çayxal tur.
Xırañ pastarı xılas tur,
Xızıl xırçın çayxal tur.
Ay parar çirlerni
Ara xonmin irtip tur.
- 925 Çıl parar çirlerni
Çiti xonmin irtip tur.
Adazı Xara Xanniñ çiriñ,
Aarı idip, artışça.
Aymax Xara Molat çiriñe,
- Taştan katı yüreği parçalanır,
Buzdan sert yüreği çözülür.
Kandan kızıl doru ata
Han Mirgen kamçı vurdu.
Karşısında uzanan daǵları
Nasıl aşacağıni bilemedi.
Gideceği daǵları
Nasıl geçeceğini bilmez.
Ak çiçekler, büyüyüp, sallandı
Acınası ak ovalar
Doru atın ardında kalır.
Yeşil çiçekler sallandı
Güzel yeşil ovalar
Yiğit Han Mirgen'in ardında kalır.
Akışı başka nehirlerin
Hepsini aşır geçer doru at.
Sınırları başka daǵların
Hepsini aşar Han Mirgen.
Kandan kızıl doru at,
Dört nala gidip, şahlandıǵında,
Daǵın dorukları güürülder,
Söğüt başları sallanır.
Çiçekler hışırdar
Kızıl söğüt dalı sallanır.
Ayın gittiği yerlerde
Hiç konaklamadan gidiyor.
Yılın gittiği yerleri
Yedi gün konaklamadan gidiyor.
Babası Kara Han'ın yurdunu,
Değerli kılıp, bırakır.
Kara Molat'ın memleketine

- 930 Arınca çidip, çağısça.
İnezî Xara Tarğaxtıñ çirîn,
Kider idip, xalgısça.
İl çiri Xara Molattıñ çirine
İbirilip-çağdap oylap tur.
935 Xannañ xızıl çigiren at
Xıyğan tasta teep oylaanda,
Xızıl çalınığı ot köy tur.
Çalbox tasta teep oylaanda,
Çalınığı ottar köyis tur.
940 Alın azağı tüsken çirde
Altın köller çayıl xalça.
Altın tüktig örtetekter anda,
Çüzis çöröp, çat xalça.
KizİN azağı tüsken çirde
945 Kümüs köller tur xalça.
Kümüs tüktig örtetekter anda,
Tapsas çöröp, çat xalça.
At aşçañ arğalığ sınğa sıxxan.
Xara Molattıñ çirİN
950 Oñnap-sınap kör turza,
Tügİ pasxa mallar çörçe,
Tilİ pasxa çonnar mında.
Arğalığ sınıñ üstünde
Xara toraatxa mungen,
955 Xaax sağalı çarın çapxan,
Eek sağalı inmen pasxan,
Xara pazı ax xozan kitelgen,
Xasxa tizi sarğalğan apsaxtı
Xan Mirgen köp tapxan.
- Utanarak ulaşıp, yaklaşıp.
Anası Kara Tarğah'ın yurduna,
Gidip, bırakır.
Yabancı yurt olan Kara Molat'ın
yurduna
Geri dönüp koşarak geldi.
Kandan kızıl doru at
Yeri dövüp şahlandığında,
Kızıl yalımlı ateş yandı.
Şahlanıp büyük kayaları teptiğinde,
Yalımlı ateşler yanar.
Ön ayağının bastığı yerde
Altın göller etrafa taşar.
Orada altın tüylü ördekler,
Yüzüp dururlar.
Arka ayağının bastığı yerde
Gümüş göller meydana gelir.
Orada gümüş tüylü ördekler,
Ötüp durular.
Atın aştığı yüksek doruğa çıktı.
Kara Molat'ın yurdunu
Tanıyıp görür ki,
Tüyleri başka hayvanlar yaşar,
Dili başka halklar buradadır.
Yüksek tepenin üstünde
Kara doru ata bindi,
Yanağındaki sakal yanına salınmış,
Çenesindeki ise aşağı süzölmüş,
Kara saçlarına aklar düşmüş,
Beyaz dişinin sarardığını,
Han Mirgen gördü.

- 960 Xırax çıl minıñ alında
Azıp-ölgen malların
Xurup parğan pastarın
Xaptarğa artınıp, pastır çörçe.
Astaan tusta, olarnı,
- 965 Alğayğa xaynadıp, çipçettir.
Anı körıp, Xan Mirgen,
Apsaxsar udur pastırıp,
Xostap kilip, xolın pirgen,
İzere pazıp, izenin çitirgen.
- 970 Adı-solazın surbaan daa.
Xırax çıl tuğbaan xazıranı,
Xamaanañ saap, itke soxxan.
Xaxırıp-tükürıp xazan püdirgen,
Ağaa ittı toldıra suxxan,
- 975 Apsax kizee çaxığ pirgen:
“Xara Molattıñ çirın
Min toos kilgence,
Pu ittı tooza çirge polzın”.
Apsax, pılıp turza,
- 980 Çıbeze dee – ölgedeg,
Çize dee – ölgedeg,
Xazanğa ot idip,
İttı pızır sıxxan.
Kemniñ palazı polğanın
- 985 Pu daa apsax surbin xaldı.
Xan Mirgen dee pu apsaxtañ
Xaydañ polçaan surbadı.
Xara Molattıñ xul-çalcızı polıp,
Xalıx çon ireelençetkenin kördi.
- Kırk yıl boyunca burada
Ölüp giden hayvanların
Başlarına vurdu.
Çuvallara yükleyip, gider.
Acıktığı zaman, onları
Pişirip yedi.
Han Mirgen bunu görüp,
İhtiyara doğru yollanıp,
Yanlarına gidip, elini verdi,
Eyere basıp, selamını verdi.
Adını da sanını da sormadı.
Kırk yıl yavrulamayan düveyin,
Kafasına vurdu.
Kakırıp tükürüp kazan yaptı,
Hepsini kazana koydu,
İhtiyarı ikaz etti:
Kara Molat’ın yurdunu
Yerle bir edinceye dek,
Bu etler bitmiş olsun”.
İhtiyar anlar ki,
Etleri yemese de ölecekler,
Yese de ölecekler,
Kazanın altını yakıp,
Etleri pişirdi.
Kimin çocuğu olduğunu
Bu ihtiyara da sormadı.
Han Mirgen de bu ihtiyardan
Nereden bulacağını sormadı.
Kara Molat’ın kulu kölesi olup,
Halkın acı çektiğini gördü.

* * *

- 990 Alıp kızı xaraxsınza,
At palğacañ altın sarçında
Xara Molattıñ münceñ adı,
Üs xulaxtığ xara toraadı
Pağda palğalğan turçattır.
- 995 Xannañ xızıl çigiren attı
Üs xulaxtığ xara toraatnañ xosti
At palğacañ altın sarçınğa,
Altı aylandıra tartıp, palğadı.
Toğirtın parıp kör turza,
- 1000 Çigiren adı pır xarısaça
Xara toraattañ pözük turça.
Çabıs kilgen puluttar
İki xulaxxa çara sabılça.
Pözük kilgen puluttar
- 1005 İki xulaxxa pöle sabılça.
Anı körip, Xan Mirgen sağınça:
“Altıma mungen adım
Artıx çayalğan at poltır.
İr pozım Xara Molattañ
- 1010 Artıx küstığ polarım,
Aar xolımnañ azıp-öler”.
Xara Molattıñ çurtına çidip,
Xan Mirgen aylan körze,
Altanıp mungen adınıñ
- 1015 Ala xaraanañ axxan ças,
Ağın çulat polıp axça.
- Han Mirgen gördü ki,
At bağlanan altın sarçında
Kara Molat’ın bindiği at olan
Üç kulaklı kara doru at
Bağlı durmaktadır.
Kandan kızıl doru atı
Üç kulaklı kara doru atın yanına
At bağlanan altın sarçına
Altı defa döndürüp, bağladı.
Karşıdan bakınca gördü ki,
Doru atı, bir karış kadar
Kara doru attan büyük durmakta
Alçaktan ilerleyen bulutlar
İki kulağa başka türlü çarpar.
Koca koca bulutlar
İki kulağa ayrı ayrı çarpar.
Han Mirgen bunu görüp, düşünür:
“Bindiğim atım
Soylu bir hayvandır.
Ben yiğit Han Mirgen, Kara
Molat’tan
Daha güçlüyüm,
Kuvvetli elimden ölüp gider”.
Kara Molat’ın yurduna ulaşıp,
Han Mirgen dönüp götürür ki,
Atlayıp bindiği atının
Ala gözünden akan yaş,
Akan dere olup akar

- İzerlep mungen adınıñ
İki xaraanañ axxañ ças
İki çulat polıp,
1020 Xara talayğa xozıl tur.
Xannañ xızıl çigiren adı
Xarax çazın noğa tökkenin
Xan Mirgen oñarbin salğan.
Altın Xarlıx piceziñin çooğın
1025 Arıgli sağıstañ sığartıp.
“Atlanıp mungen miniñ adım,
At palğacan altın sarçında
Amır turğayziñ min aylanğança.
İzerlep mungen miniñ adım,
1030 At palğacañ altın sarçında
İzen-xazıx turğayziñ”, - tıp,
Xara Molattıñ, çurtına kirgen.
İzik azıp, izen pirgen
İrkın altap, mindi çitirgen.
1035 Alıp kızı Xara Molat,
Altın stol kistinde odırıp,
As-tamaxtıñ aarlini çipçe,
Arağanıñ xatiin işçe.
Xara Molattıñ xarax arazı
1040 Xarıs çitpes,
Xulax arazı xulkas çitpes,
Xomit sıñmas çoon moynılığ,
Xucan çitpes çoon xarınığ
Xan Mirgenniñ izeniñe
1045 Xara Molat izen pirgen,
Mindizine mindi çitirgen,
Xan Mirgenniñ pazınañ
- Eyerleyip bindiği atının
İki gözünden akan yaş
İki dere olup,
Kara nehre karıştı.
Kandan kızıl doru atının
Neden göz yaşdı döktüğünü
Anlamadı Han Mirgen.
Altın Harlıh ablasının sözünü
Aklından tamamen çıkarmış.
“Atlanıp bindiğim atım,
At bağlanan altın sarçında
Döndüğümde rahat olursun.
Eyerleyip bindiğim atım,
At bağlanan altın sarçında
Rahat ve sağlıklı dursun”, - deyip,
Kara Molat’ın yurduna girdi.
Kapıyı geçip, selam verdi
Eşiği atlayıp, esenlik diledi.
Yiğit kişi Kara Molat,
Altın masanın başında oturup,
Yemek yiyor,
Rakısını yudumlıyor.
Kara Molat’ın gözlerinin arasına
Bir karış yetmez,
Kulaklarının arasına kulaç yetmez,
Hamut sığmaz kalın boyunlu,
Kucaklanmayan büyük gövdeli
Han Mirgen’in selâmına
Kara Molat selâm verdi,
Selâmına karşılık verdi,
Han Mirgen’i, başından

- Azaana öüre körüp
Azaanañ pazına teere sınaan:
1050 “Minñ çurtıma pır de e
İr kırgeñi çox polğan.
Xaydağ oñdaynañ surağ-pas çox
Minñ çurtıma sin kirdiñ?
Xaydağ çirdeñ kilgeziñ?
1055 Noo xannıñ töliziñ?
Noo kızıñıñ palazızın?”
Xan Mirgen alıp kızı
Xara Molatxa nandıp tur:
“Alıp xomayları pu çirge,
1060 Atlanıp müngeñ attarın çobadıp,
Köp çitçeñ polturlar.
Arığ küsteri xappin
Arığ tınarın çirceñ polturlar.
Ada çurtına pır dee alıp
1065 Aylanıp nanğanı çoğıl.
Xara sağıstığ Xara Molat
Alton xannıñ albanın alçaziñ,
Çiton xannıñ çizİN çipçeziñ.
Mınnañ aarı par polar
1070 Xırax tölniñ ol sarında,
Ax talayniñ xazında,
Ax tasxılınıñ tözİNde çurtap,
Xadarğanğa xan polğan
Azıraanğa pig polğan,
1075 Pır dee çonnın astatpaan,
Xara toraattığ
Xara Xan adalığ,
Xara Tarğax ineliğ,
- Ayağına kadar süziüp
Ayağından başına dek baktı:
“Benim yurduma hiçbir vakit
Yiğit girmiş değıldir.
İzin almadan nasıl
Benim yurduma girdin?
Nereden gelmekteisin?
Hangi hanın soyundansın?
Hangi kişinin evladısın?”
Yiğit kişi Han Mirgen
Kara Molat’a karşılık verdi:
“Bu yere kötü yiğitler,
Atlanıp bindiği atlarına eziyet edip,
Çokça doluşurlar.
Saf güçleri tutulmaz
Saf canlarına ulaştılar.
Hiçbir yiğit, baba yurduna
Geri dönebilmiş değıldir.
Kötü niyetli Kara Molat
Altmış hanın haracını alırsın,
Yetmiş hanın aşını yersin.
Bundan daha zoru da vardır
O yakadaki kırk neslin,
Ak nehrin kıyısında,
Ak dağın ortasında yaşayıp,
Bekleyene han olmuş
Besleyene bey olmuş,
Halkından kimseyi aç koymamış,
Kara doru atlı
Babası Kara Han olan,
Anası Kara Tarğah olan,

- 1080 Xannañ xızıl çigiren attıǵ
Xan Mirgen min polarım.
Xara saǵıstıǵ Xara Molat,
Ças pozıma çabal itkezıñ.
Çalǵıs çayaanniñ alnında
Uluǵ pıro itkezıñ.
- 1085 Oray pozıma obal itkezıñ,
Uluǵ xudayǵa xıyal itkezıñ.
Arıǵ küzi albaan pabamniñ
Arǵalıǵ malın sürgezıñ.
Xara Xan pabamni
- 1090 Xul iderge aǵılǵaziñ.
İlbek küzi çitpeen pabamniñ
İlbetki çonın alǵaziñ.
İnem Xara Tarǵaxtı,
İl çirinde ireelep,
- 1095 Çalcı iderge sürgezıñ
Alton sümeni artıx pılgen
Xara Tarǵax – miniñ icem.
İlig sümeni irtire pılgen
İcemniñ xıyǵazı asxanda,
- 1100 Xıs tuñmam xazıǵox xalǵan.
Amdı min, Xan Mirgen
Alıp timine çidip alıp,
Arǵalıǵ malniñ ay-soona kirdim.
Ada çurtına aylandırarbiñ.
- 1105 Arıǵ tınna çiderbiñ.
İr timine çidip alǵanda,
İlbetki çonımni ibirip
İne çurtına apararbin.
İrtire saǵıstıǵ Xara Molat çirin
- Kandan kızıl doru atlı
Han Mirgen'im ben.
Kötü niyetli Kara Molat,
Bana kötülük etmekteisin.
Bir tek yaratanın huzurunda
Büyük günah işlemekteisin.
Bana kötülük etmekteisin,
Ulu Tanrı'ya âsi olmaktadır.
Saf gücünü alamadığın babamın
Malını davarını sürüyorsun.
Babam Kara Han'ı
Kul etmeye yeltenirsin.
Ulu gücü yetmeyen babamın
Tüm halkımı alırsın.
Anam Kara Tarǵah'a,
Yurdunda zulmedip,
Köle etmeye çalışırsın.
Altmış sihri iyi bilen
Anam Kara Tarǵah'tır.
Elli çeşit sihri iyi bilen
Anamın akli yittiğinde,
Kız kardeşim sağlıklıydı.
Şimdi ben, yani Han Mirgen
Yiğitlik vaktime erişip,
Malın davarın ardından geldim.
Baba yurduna döndüreceğim.
Saf canına ulaşacağım.
Erlik vaktime ulaştığımda,
Tüm halkımı geri çevirip,
Ana yurduma alıp götürceğim.
İleri niyetli Kara Molat, yurdunu

- 1110 Sañay çox iderge min kilgem.
Oray tuzımda obal itken
Xara Molattñ çurtın
Obıra odırğa min kilgem.
Ças tuzımda çabal itken
- 1115 Xara Molattñ çurtın,
Çabıra çalğap, çox iderbñ.
Xara Molat, sin ayna,
Pu çirge min çitkence,
Çir çiiññi kistñ polarzñ”.
- 1120 Kizep kibññi çip alğan polarzñ,
Anı istip, Xara Molat
Aba çili añzıpça,
Tigir çili küzürepçe:
“Sin, Xan Mirgen,
- 1125 Arıx puğa altabas,
Çızığ puğa çıstabas ayna.
Artıx küstüg Xara Molattñ
Altına tüspes alıp çoğıl.
Amdı minzer sin kilip,
- 1130 Aday çili, ürıp turzñ!”
Anı istip, Xan Mirgen
Xara Molatxa nandırça:
“Azıp-ölceñ Xara Molattñ
Xalğancı tñlin çon is xalzın.
- 1135 Artıx küstüg Xan Mirgennñ
Azıp-ölzeñ xolınañ,
Ölgen sinñ sürünñ,
Ax üzüttñ çirñe parıp,
Anda xomzınıp çörzñ:
- 1140 “Artıx küstüg Xan Mirgennñ
- Tamamen yok etmeye gelirim.
Olgunluğunda günah işleyen
Kara Molat’ın yurdunu
Bitirip yok etmeye gelirim.
Genç yaşında fenalık etmiş
Kara Molat’ın yurdunu,
Yıkıp dağıtıp yok ederim.
Kara Molat, seni şeytan!
Buraya ulaşınca dek,
Dünyanın yiyeceğini aş edersin”.
- Giyilecek giysini sırtına alırsın,
Kara Molat bunu işitip,
Ayı gibi kuduruyor,
Gök gibi gürlüyor,
“Sen, Han Mirgen,
Zayıf boğanın geçemediği
Semiz boğanın koklamadığı şeytan
Pek güçlü Kara Molat’ın
Ayaklarına kapanmayan yiğit yoktur
Sen şimdi yanıma gelip,
Köpek gibi, havlayasın!”
- Han Mirgen bunu duyup,
Kara Molat’a cevap verir:
Ölüp gidecek olan Kara Molat’ın
Geri kalan sözlerini halk dinlesin.
Pek güçlü Han Mirgen’in
Eliyle ölüp gideceğin,
Ölecek olan ruhun,
Ak üzüte gidip,
Orada cezasını çeksin:
“Pek güçlü Han Mirgen’in

- Alıp xolınnañ ölgem tıp”.
Alıp kızı Xan Mirgen
Xara Molatxa xosti parıp,
Çağaldañ xaap, tasxar sözïrgen,
1145 Oñ xolin xan tigirge ködirgen.
Oñ xolin tüzïrgende,
Xan tigirniñ xara puludı
Xara çirzer tartıl túsken.
Xan tigirdeñ sığara köygen
1150 Xızıl çalınmış ot
Xara çirni çarıt turğan.
Xara Molattıñ xalıx çonı
Mını körïp, çooxtas tur:
“Xara Molat pu xoldañ
1155 Azıp-ölbin xalza,
Xara çirniñ üstünde
Alıp küstii ol polar”.
Xan Mirgenniñ oñ xolı teñende,
Xara Molattıñ çirinde
1160 Xaraxxa nime körinmes tuban
Toğıs kün turğan, arıbin,
Uluğ ağas usxanca pıldirgen.
Uluğ alıp östeeni istilgen.
Xar çağbas ax tasxıllarğa
1165 Arçınca polar xar çaap irtken.
Ağıpçatxan Xara talayğa
Niñ kırıp, sıspin,
Ax çazaa sığara sapxan.
Arğalığ malın sürdirgen,
1170 Albatxı çonın pıllatırğan,
Xara Molatxa çalçı polçatxan
- Yiğit elinden ölürem deyip”.
Yiğit kişi Han Mirgen
Kara Molat’a yaklaşıp,
Tüürünü kapıp, dışarı çıktı,
Sağ elini göge kaldırdı.
Sağ elini indirdiğinde,
Gökyüzünün kara bulutu
Kara yere çekildi.
Gökyüzünden çıkan ateş
Kızıl yalavlı ateş
Kara yeri aydınlattı.
Kara Molat’ın boyu milleti
Bunu görüp aralarında konuşur:
“Kara Molat, bu elden
Ölüverirse,
Kara yerin üstünde
Yiğit güçlü Han Mirgen olur”.
Han Mirgen’in sağ eli değdiğinde,
Kara Molat’ın yurdunda
Gözle görünmeyen duman
Dokuz günden sonra da dağılmadı,
Ulu ağacın yıkılıp düştüğünü anladı.
Büyük yiğidin iniltisi işitildi.
Kar yağmaz doruklara
Ardıç boyunca kar yağdı.
Akıp duran Kara denize
Kar suları karışıp, çıktı,
Ak ovaya taşmış.
Malı davarını sürdü,
Tüm halkını elinden aldı,
Kara Molat’a köle olan

- Pray alıptar tñ öringen,
Xan Mirgennı alğıstaan.
Xara tuban araan soonda,
1175 Xara Molattıñ ölgän söögineñ
Aynañ kün azıra salbin tur.
Arğa çurttıñ ıstinde
Xara Molattıñ alğan xatı
Xara Nincıl pastır çör,
1180 Xan Mirgenge çooxtapça:
“Xara Molatnañ çurtaabıs,
Paarımnañ sıxxan palabıs çoğıl,
İstımneñ sıxxan irkebıs çoğıl.
Pazırbin-çappin çooxtap pirim,
1185 Sağam ortı xarında xaldım.
Timim çidip, taap alzam,
Alıptıñ palazı alıbox polar,
Külükttıñ töli külügök polar.
Kirek polza, ortı çar,
1190 Paza pır dee palam çox.
Kirek polza, üze sap,
Pır dee pırom tappasıñ”.
Anı istip, körıp,
Xan Mirgen nandırğan:
1195 “Oray palaa obal polbas,
Alnımda minim uluğ xuday,
Andağ pıro itpospın.
Ças pala çaballanmaspın,
Çalğıs çayaan alnında
1200 Çabal pır dee itpespın.
Xacan palañnı taap alzañ
- Tüm yiğitler sevindi,
Han Mirgen’i kutladılar.
Kara duman dağıldıktan sonra
Kara Molat’ın cansız bedeninden
Ay ve güneş geçmez olur.
Uzak yurdun içinde
Kara Molat’ın eşi olan
Kara Nincil bulunmaktadır
Han Mirgen’e konuşur:
“Kara Molat ile yaşarız,
Karnımdan çıkan çocuğumuz yoktur
İçimizden çıkan yavrumuz yoktur.
Bastırıp kapatmadığımı
konuşuvereyim,
Şimdi karnım boş kaldı.
Çocuk yapma zamanım geçti,
Yiğidin evladı yiğit misali olur,
Baturun soyu batur gibi olur.
Gerekliyorsa ortadan yar,
Eğer yaparsan evladım olmaz.
Öldür eğer gerekliyse,
Hiçbir suçumu bulamazsın”.
Bunu görüp işitip,
Han Mirgen cevap verdi:
“Küçük çocuğun günahı olmaz,
Ulu Tanrımın huzurunda
Böyle bir günah işlemem.
Küçük çocuğa zulmetmem,
Tek bir Tanrı’nın huzurunda
Hiçbir kötülüğe kalkışmam.
Çocuğunu doğurduğun zaman

- Xara Molat pabazı osxas
Xara sağıstıǵ pol parıp,
Çolın çabalnañ collassa,
1205 Xannañ xızıl çigiren attıǵ
Xan Mirgenzer par kilzın.
Xacan çaxsınanañ kilze
İnek müüzı osxas
İki inag nancı polarbıs.
- 1210 Timniǵ nime timineñ irtpes,
Timniñ çitse, niiktenerziñ
Aylıǵ nime ayınañ irtpes,
Ayıñ çitse, taap alarziñ.
Künniǵ nime küñineñ irtpes,
1215 Küñniñ çitse, köriñerziñ”,-
İdi çooxtanıp, Xan Mirgen
Arǵa çurttañ sıǵara pasxan.
Annañ sıǵıp, xarap körze,
Altın sarçında palǵat salǵan
- 1220 Xannañ xızıl çigiren adınıñ
Xaraǵınañ axxan xarax çazı,
Aǵın çulat polıp aǵıp,
Xara talayǵa xozılça.
“Xannañ xızıl çigiren adım
1225 Xarax çazın noǵa tökçe?” –
Saǵınıp tur Xan Mirgen.
Xan Mirgenge alıp, kilip,
Xosti pazıp, xolın pirgen.
İzere pazıp, izen çitirgen.
- 1230 Xan Mirgen aylanıp körze,
Een parǵan inñilıǵ
Çazı parǵan çarınıñǵ
- Babası Kara Molat gibi
Kötü niyetli olup,
Kötüliklere meydan verdiǵinde,
Kandan kızıl doru atlı
Han Mirgen gelir olsun.
Ne zaman ki iyilikte bulunur
O vakit ineǵın boynuzları gibi
İki dost oluveririz.
Zamanlı nesne zamanında ilerlemez,
Zamanı geldiǵinde rahatlırsın
Aylı nesne ayla gitmez
Ayla gitse, bulursun.
Güneşli nesne gündüzün gitmez,
Günle ulaşsa, görünürsün”, -
Han Mirgen böyle söyleyip,
Büyük evden dışarı çıktı.
Oradan çıkıp görür ki,
Altın sarçındaki baǵlı olan
Kandan kızıl doru atının
Gözünden akan gözyaşı,
Nehir olup akmakta,
Kara nehre karışmaktadır.
“Kandan kızıl doru atım
Neden gözyaşını dökersin?” -
Han Mirgen düşünüp durur.
Yiǵit Han Mirgen’e gelip
Yanında durup, elini uzattı.
Eyere basıp, selamladı.
Han Mirgen dönüp gördü ki,
Sahipsiz giden kuvvetli
Ovada ilerleyen kuvvetli

- Alıp çaxsızı tur saltır.
Alıp kızı Xan Mirgen
1235 İzenine izen çitirgen,
Mindizine mindi pirgen.
Alıp-çaxsızı çooxtap tur:
“Alıp Xara Molat acamı
Añdardım tıp maxtanma,
1240 İr töreen miniñ acamı
İñderdim tıp örınme.
Xara Molattıñ tuñmazı
Xara saraattıǵ Xara Xusxun
Alıp teeni min polcañmın,
1245 Arıǵ tınıña çiderge kildı.
Adañ çiri ayın xalça,
Andar aylan nanmassıñ.
İneñ çiri een xalça,
İneñ çurtına çitpessıñ.
1250 İrtıp-ölerziñ pu çirde!”
İdi teenin istip alıp,

Xan Mirgen nandırça:
“Azıp-ölgen Xara Molattıñ alında,

Parıp, çooxta pu tılaastı.
1255 İrtıp-ölgen acañnıñ alında,
Turıp, söyle pu xabarnı,
Xara Xusxun alıp!”
Xara Xusxun, alıp kızı,
Xan Mirgenni saap irtken.
1260 Xara Molattıñ çirinde
Aya tabızı ispeen
- Yiğit iyisini yaşar.
Yiğit kişi Han Mirgen
Selâmına selâm verdi,
Esenliğine esenlik diledi.
Yiğidin iyisi konuşur:
Yiğit Kara Molat ağamı
Devirdim diye övünme,
Benim kahraman ağamı
Yıktım diye sevinme.
Kara Molat’ın kardeşi
Kara sarı atlı Kara Kuzgun
Denen yiğit benim
Saf canına ulaşmaya geldi.
Baba yurdu sahipsiz kalır,
Oraya geri dönemezsin.
Ana yurdun sahipsiz kalır,
Ana yurduna ulaşamazsın.
Burada ölüp gidersin!”
Han Mirgen, Kara Kuzgun’un böyle
söylediğini duyup,
Han Mirgen cevap verir:
“Ölüp giden Kara Molat’ın
karşısına,
Gidip, söyle bu dileğini.
Ölüp giden ağanın önünde,
Durup, söyle bu haberi,
Kara Kuzgun yiğit!”
Yiğit Kara Kuzgun,
Han Mirgen’e vurdu.
Kara Molat’ın yurdunda
Tokat sesini işitmeyen

- Alıp-çaxsız xalbadı,
İrgek tabızı ispeen
İr-çaxsız ispeen
1265 Pu çirdegı pray çon,
Nime pol pardı tıp,
Xarax salıp körgenner.
Xara Xusxun, alıp kızı,
Xan Mirgenniñ xara pazı
1270 Xaydağ çirde tüstı tıp,
İki xarağın çızınıp körze,
Alıp artığı Xan Mirgen
Xara çirniñ üstünde
Altı aylan parıp tüstır.
1275 Xara çirce azaan altap,
Xara Xusxunzar pas kilçe.
Xan Mirgen alıptıñ
Örteñ xızıl sırayı
Ölgen paarğa kipteltır,
1280 Xannañ xızıl sırayı
Xara paarğa kipteltır.
Xosti pas kilıp, Xan Mirgen
Xara Xusxunğa çooxtapça;
“Pabañ sinı çaalanda,
1285 Peer sin kilgezıñ me?
İceñ sinı sürgende,
Minneñ sin tudıstıñ ma?
Kilgen çolıñ sinıñ par,
Aylan nancañ nimessıñ.
1290 Xara Molat acañnıñ
Ölgen çolına kırerzıñ.
Azıp-ölgen sinıñ sürünıñ
- İyi yiğit kalmadı.
Erkek sesi duymayan
Yiğidi işitmeyen
Buradaki boy millet,
Ne oluyor deyip,
Göz attılar.
Kara Kuzgun yiğit kişi,
Han Mirgen’in kara başı
Nereye düştü deyip,
İki gözünü ovuşturduğunda görür ki,
Pek güçlü Han Mirgen
Kara yerin üstünde
Altı defa yuvarlanıp düştü.
Kara yerden kalkıp,
Kara Kuzgun’a doğru gelir.
Han Mirgen yiğidin
Ateşten kızıl suradı
Çürümüş ciğere benzer,
Kandan kızıl suradı
Kara ciğere döner.
Han Mirgen, yanına gelip,
Kara Kuzgun’a der:
“Baban seni savaştırdığında
Sen buraya gelecek misin?
Anan seni gönderdiğinde,
Sen benimle dövüştün mü?
Geldiğin yol vardır,
Dönüp gidecek değilsin.
Ağan Kara Molat’ın
Öleceği yola gideceksin.
Senin ölüp giden ruhun

- Ax üzüttüñ çirine parza,
Xara Molat acaña
1295 Xan Mirgenneñ izen çirzın.
İrtip-ölgen sinñ sürünñ
Xara üzüttüñ çirine çitse,
Xara Molat acaña
İr artığı Xan Mirgenniñ
1300 İzig izenñ çitirzın”.
Xolin xan tigirge ködirgen:
Kök puluttıñ üstüne,
Ax puluttıñ altına
Xan Mirgen xolin tüzirgende,
1305 Xara Xusxun xomzına tüsken.
Xan Mirgenniñ xolinañ
Ölbes pozı ölgedeg,
Aspas pozı asxadağ.
Arğalığ malın sürdirgen,
1310 İlbetki çonın aldirğan
Xara Molattıñ çirinde
Xul-çalıcı polçatxan alıptar,
Xan Mirgen xazıx xalğanda,
Örñizip, oxsanıs turtır.
1315 Xan Mirgen kilgende,
Xızır xazıranı çeen
Xır sağallığ kirı apsax
Xaydar-xaydar örñitir.
İkinci xazıranı ol, solğıp,
1320 İdök xazanğa tıxtap,
Xalıx çonğa çooxtap tur:
“Pu tusxa çitire mında
Pir kizek it çibeem,
- Ak üzüte ulaştığında,
Kara Molat ağana
Han Mirgen'den selam söylersin.
Senin ölüp geçen ruhun
Kara üzüte ulaştığında,
Ağan Kara Molat'a
Pek güçlü Han Mirgen'in
Selamını iletirsin”.
Elini göge kaldırdı:
Mavi bulutun üstüne,
Ak bulutun altına
Han Mirgen elini indirdiğinde,
Kara Kuzgun omzuna düştü.
Han Mirgen'in eliyle
Ölmez bedeni ölü gibi
Geçmez bedeni geçer gibiydi.
Malını davarını sürdürdü,
Tüm halkını aldırdı
Kara Molat'ın yurdunda
Kul köle olan yiğitler,
Han Mirgen sağ çıktığında,
Sevinip öpüştüler.
Han Mirgen geldiğinde,
Kısır deve yiyen
Kır sakallı yaşlı koca
Epeyce mutlu olmuş.
İkinci düveyi de kesip,
Kazana atıp,
Boy millete seslenir:
“Bu zamana kadar burada
Bir parça et yemedim,

- PİR SAMNAX İZİĞ MÜN İSPEEM.
1325 SİRER DEE ASTAÑ ASTAP,
SUĞDAÑ SUXSAP ÇÖRGEZER.
XARA MOLATTIÑ ARĞALIĞ MALIN
AMDİ, SOĞIP, ÇİÑER, XORİXPİN”.
ANU İSTİP, XUL POLĞAN ALIPTAR,
1230 ARĞALIĞ MALNI ÖRİNİSNEÑ SOĞIP,
XAZANDA PIZIRIP, MAÑZIRASÇALAR.
PRAY ÇONĞA TIÑNI ÜLEP
AZIRAP TUR PU APSAX.
AX SAĞALLIĞ PU APSAXXA
1235 ALĞIS PİRBES KİZİ ÇOĞIL.
XALIX ÇON ARAZINDA OL TUSTA
XABAR TARAAN PRAY ÇİRDE:
“XAN MİRGENNİÑ XOLINAÑ
XARA XUSXUN ÖL XALAR”.
1240 XUL-ÇALCI POLĞAN ALIPTAR,
XAZANDAĞI İTTERİN TASTI,
XAN MİRGEN SAPXANIN KÖR TURLAR
XARA MOLAT XARINDAZOX ÇİLİ,
XARA XUSXUN ÖLZİĞ TİP,
1245 XARĞAP TURĞAN ÇULĞAN ÇON.
XAN MİRGEN ÇÜS PASTIRA
XARA XUSXUNNI SAAP İRTKEN.
XARA MOLATTIÑ ÇİRİNDE
AYA TABIZI İSPEEN
1250 ALIP PİR DEE XALBADI.
İRGEK TABIZI İSPEEN
İR-KÜLÜK XALBADI.
AĞIPÇATĞAN XARA TALAY
AX ÇAZAA SİĞARA SABILĞAN.
- BİR KAŞIK ÇORBA İÇMEDİM.
SİZ DAHI ACIKIP,
SUSAYARAK YAŞADINIZ.
KARA MOLAT’IN MALINI DAVARINI
ŞİMDİ, KORKMADAN KESİP YERLER”.
ONU İŞİTİP, KUL KÖLE YİĞİTLER,
MALI DAVARI NEŞEYLE KESİP,
ACELEYLE PIŞIRIYORLAR.
TÜM HALKA EŞİTÇE PAY EDİP
BESLEYİP DURMUŞ BU İHTİYAR.
BU AK SAKALLI KOCAYA
TEŞEKKÜR ETMEYEN KİŞİ YOKTUR.
O VAKİT BOY MİLLET ARASINDA
HABER TÜM YURDA YAYILDI:
“HAN MİRGEN’İN ELİNDEN
KARA KUZGUN ÖLECEK”.
KUL KÖLE OLAN YİĞİTLER,
KAZANDAKİ ETLERİ BIRAKIP,
HAN MİRGEN’İN KESTİĞİNİ GÖRÜRLER
KARA MOLAT’IN KARDEŞİ GİBİ,
KARA KUZGUN ÖLECEK DEYİP,
HALK KARGIYIP DURDU.
HAN MİRGEN, YÜZÜNE DOĞRU
KARA KUZGUN’A VURDU.
KARA MOLAT’IN YURDUNDA
TOKAT SESİ İŞİTMİYEN
HIÇBİR YİĞİT KALMADI.
ERKEK SESİ İŞİTMİYEN
ER YİĞİT KALMADI.
AKIP DURAN KARA DENİZ
AK OVAYA YAYILDI.

- 1255 Öziþ turġan aġastar,
Tamırınañ üze sabılıp,
Ax çazaa parıp tüskenner.
Pazıp çörçetken xalıx çonnar,
Xara çirzer tüñdere tüziþ,
1260 Xatap azaxxa turġannar.
Tört tuyġaxtıġ arġalıġ mal,
Xara talayġa kire sabılıp,
Xatıġ çüzis çör xaldı.
Xar çağbas tasxıllarġa
1265 Xar çaap, porastal irtken.
Pustalbas aġın suġlarġa
Pus toldıra pol parıp,
Ax çazaa sıġara sabılġan.
Aynıñ künniñ xaraġın tulġi,
1270 Toġıs küñge tarabas
Xoyıġ tuban tur xalġan.
Aynañ kün xatap sıxxanda,
Xan Mirgen aylanıp körze,
Xara Xusxunniñ xara pazı,
1275 Ax çazaa parıp, tüstir;
Xara Xusxunniñ xara saraadı,
Çıbek tınin sözişine,
Xazıp tizerge timnen tur.
Anı körıp, Xan Mirgen
1280 Xara sarattı xuzuruxtañ xapxan:
“Artıx küstıġ Xara Xusxun,
Pu çirde attıġ çörgezıñ,
Azıp-ölgen siniñ süriniñ
Ax üzütıñ çirinde
1285 Xara çazaġ çörbezın,
- Büyüyüp duran aġaçlar,
Köklerinden parçalanıp,
Ak ovaya yıġıldı.
Yürüyüp giden halk boylar,
Kara yerde yuvarlanıp,
Birlikte ayaġa kalktılar.
Dört toynaklı mal davar,
Kara nehre girip,
Güçlükle yüzüverdi.
Kar yağmayan zirvelere
Karlar doluverdi.
Buzlanmadan akan sulara
Tamamen buzlar dolup,
Ak ovaya karıştı.
Ayın ve güneşin ışığını kapatıp,
Dokuz gün gün boyunca daġılmaz
Yoġun bir duman kapladı.
Ay ile güneş beraber çıktıklarında,
Han Mirgen dönüp görür ki,
Kara Kuzgun’un kara başı,
Ak ovaya düşmüştür;
Kara Kuzgun’un kara sarı atı,
İpek dizginini çözerek,
Kaçıp gitmeye yelteniyor.
Han Mirgen, bunu görüp,
Kara sarı atı kuyrġundan tuttu:
“Pek güçlü olan Kara Kuzgun’un,
Burada atlı yürüsün,
Ölüp giden ruhunu
Ak üzütün yurdunda
Attan yaya gitmesin,

- Altanıp müngeñ adıña-
Xara sarratxa odır çörzın”.
Xuzurğınnañ xaap alıp,
Çalbox tasxa çapsıra sapxan
1290 Xara sarattıñ teerizi
Xan Mirgenñiñ xolında xalğan,
Çalaas idı ax çazaa tüsken,
Xara Xusxun, eezineñ
Xosti çadıp, öl xalğan.
1295 Xan Mirgen altın sarçınzar körze,
Xannañ xızıl çigiren adı,
Anda idök le pağda turıp,
Xarax çazın ağıs tur.
Adı ilğap turğanın körıp,
1300 Xan Mirgen tarınıp irtken.
Xara çir çayxal sıxxan.
Xan Mirgen xarax salıp körze,
Arğalığ sınnañ azıra
Toğıs xulas sunniğ
1305 Xara püür azıp odır.
Xan Mirgenge çitkende,
Püür kibineñ sığara pasxan,
Alton sürmezı arğazına çatxan,
İliğ sürmezı iññine çayılğan
1310 Xıs pala, xosti pas kilip,
Oñ xolınañ izen pirgen,
İzere pazıp, mindı çitirgen
Xan Mirgen izenine izen pirgen,
Mindizine mindı çitirgen
1315 Xıs pala çooxtap tur:
“Xara Molattıñ tuñmazı,
- Atlanıp bindiği atına
Kara sarı ata binsin”.
Kuyruğundan tutup,
Koca kayalara vurdu
Kara sarı atın derisi
Han Mirgen’in elinde kaldı,
Çıplak eti ak ovaya düştü,
Kara Kuzgun, sahibiyle
Birlikte serilip, öldü.
Han Mirgen altın sarçına baktığında,
Kandan kızıl doru atı,
Hâlâ orada bağılı durup,
Gözyaşını akıtmaktadır.
Atının ağladığını görüp,
Han Mirgen üzüldü.
Kara yer sallandı.
Han Mirgen göz atıp gördüğünde,
Yüksek tepeyi aşarak
Dokuz kulaç uzunluğunda
Kara kurt ilerlemektedir.
Han Mirgen’e yaklaştığında,
Kurt donundan sıyrıldı,
Altmış örgüsü sırtına düştü,
Elli örgüsü omzuna yayıldı
Kız Han Mirgen’e gelip,
Sağ eliyle selam verdi,
Eşiğe basıp, selam verdi
Han Mirgen selamına karşılık verdi,
Esenliğine esenlik diledi
Kız, konuşuyor:
“Kara Molat’ın kardeşi,

- Toğıs xulas sunniğ
Xara püür kiptiğ çörceñ
Xara Marxa xıs min polçam.
- 1320 Min pu çirdeñ sıxxannañ peer,
Toğıs çıl irtti.
Altın köök kiptiğ
Alton sümezı artıx çayalğan,
İliğ sümezı irtire çayalğan,
- 1325 Aydas-köptı pılçetken
Altın Xarix xıstı
Adap tilep min parğam.
Toğıs çılğa çitire
Çir-çalbaxtıñ üstün
- 1330 Çiti ibir çör kildim,
Çolına çidip körbedim.
Xara çirniñ altın
Altı aylandıra çör kildim.
Altın Xarlıx xıstıñ
- 1335 Çir altında polğanın
Alıp pır dee pılbinçe.
Anı tilep çörerimni
Altın Xarlıx pıl saltır.
Tizıği çox çirge kirgen,
- 1340 Tigırge sıxxan tize,
Tigırde çurttan çiri çoğıl.
Altın Xarlıxtı tapxan polzam,
Xara Xusxun acama
Xat idinerge ağılarçıxpın,
- 1345 Artıx sağınp, tudıxa kırze,
Arığ tınına çiderçikpın.
Sırer iki xarındas çayalğanın
- Tokuz kulaç boyunda
Kara kurt donuyla yaşayan
Ben Kara Marha kızım.
Ben buradan çıktığımdan beri,
Dokuz yıl geçti.
Altın guguk donlu
Altmış sihri iyi olan,
Elli sihri üstün olan,
Çok güçlü bilinen
Altın Harlıh kızı
Adıyla çağırayım.
Dokuz yılı geçirerek
Uçsuz bucaksız yerin üzerini
Yedi defa dönüp dolaştım,
Yoluna varıp görmedim.
Kara yerin altını
Altı defa dolaştım.
Altın Harlıh kızın
Yer altında olduğunu
Hiçbir yiğit bilmiyor.
Onu isteyip gittiğimi
Altın Harlıh kız anlar.
Tuzağı olmayan yere girdi,
Göge çıkmış ise,
Gökte yaşadığı yurdu yoktur.
Altın Harlıh'ı bulduğumda,
Kara Kuzgun ağama
Eş yapmak için getirecektim,
Eğer çok düşünüp, dövüşseydi,
Saf canına ulaşacaktım.
Siz iki kardeşin

- Sizİngem min olox tusta.
Altın Xarlıxtı tİlep,
1350 Sİrerzer pararğa kilİspeen.
Sax ol timde parğan polzam,
Sİrernİ çİp sal kilercİkpİN.
Am daa sinİñ tuñmacaañ,
Altı çılı tolbaanca,
1355 Atxa mÜnerge çayalbaan.
Anıñ arığ tınıcaan,
Andar parıp, Üzer polĖam.
Anıñ çaxsı sizİnzem,
Adam çurtın ayın xalĖızıp,
1360 İnem çurtın een it turziñ,
Alıp kızı Xan Mirgen.
Amdı mını pİlip alıp,
Altın Xarlıx xıstıñ
Çolın çollaspİN, İzin İstespin,
1365 Parbin saldım tuñmañzar.
Pu çirzer mañzırap am çİttİM.
Arığ tınarına İki acamniñ,
Xan Mirgen, sin çİttİrziñ.
Xat alcañ Xara Xusxun acamni,
1370 Xat aldırbin, ödırdİñ.
Andağ xıyal it salĖanda,
Arığ söziñni İstİp al:
Ças tusta miniñ xoncañım,
Çazım pİRge pazılĖanım,
1375 Xannañ xızıl çİĞiren attığ,
Xan Mirgen, sin polarziñ.
Uluğ xuday xosxanım,
ÇalĖıs çayaan pİrgen xoniim,
- O vakit farkına vardım.
Altın Harlıh'ı isteyip,
Size gitmeye gelmedi.
Tam o zaman ulaştığımda,
Sizi bağlayıp gelirdim.
Senin kardeşin henüz
Altı yıl dolmadan,
Ata binmek için yaratılmadı.
Onun saf canını,
Oraya gidip, parçalarım.
Onun iyice farkına vardım ki
Baba yurdunu sahipsiz bırakıp,
Ana yurdunu sahipsiz bırakırsın,
Yiğit Han Mirgen.
Han Mirgen şimdi bunu bilip,
Altın Harlıh kızın
Yolunu yollamam, izini sürmem,
Kardeşine gitmedim.
Buraya şimdi acele ulaştım.
İki ağamın saf ruhlarına
Han Mirgen, sen ulaştırırsın.
Eş alacağın Kara Kuzgun ağamı,
Eş almayıp, öldürdün.
Böylece felaketi getirdiğinde,
Saf söziñnü İşitiver:
“Genç yaştaki eşim
Bir yaşına bastığım,
Kandan kızıl doru atlı,
Han Mirgen sensin.
Ulu Tanrı'nın yazdığı,
Değerli yaratılmış misafirim,

- Xan Mirgen sin polarzıñ.
1380 Aarlıǵ minıñ çooǵıma
Amır çöpneñ kilispin,
Artıx saǵısnañ toǵır sapsañ,
Arıǵ tınıña çiderbın.
Amır çöpneñ xon salzabıs,
1385 Pısteñ artıx kızı çurtabas,
Pisser, xorıxpın, alıp kilbes,
Aynıñ-künniñ küstıǵ alıbı,
Xan Mirgen, sin polarzıñ.
Xara saǵıstıǵ küstıǵ alıp
1390 Xara Marxa min polçam.
İptıǵ sözıme kilispin,
İrtıre saǵınıp, toǵır sapsañ,
İki acamnı xaydı ödirgezıñ,
İdök min sinı ödirem.
1395 Çaxsılazıp pırık parzabıs,
Çir-çalbaxtıñ üstünde
Çonnañ artıx pıs çurtırbıs.
Çir üstünıñ in küstıǵ alıbı
Xan Mirgen, sin polçazıñ.
1400 Xara aynanıñ in çapçañ alıbı
Xara Marxa min polçam.
Anda pısser çir üstüneñ
Alıp kilbes xacan daa”.
Anı istıp, Xan Mirgen,
1405 Xara Marxanıñ alnızar
Oylap parıp, tura tüsken.
Alıp kızı çooxtap tur:
“Xara pazım çirge çatxanca,
Xara Marxa xıstı albaspın.
- Han Mirgen sensin.
Benim kıymetli sözüme
İyi öǵütle razı oldum,
İyi niyetle karşılarısın,
Saf canına ulaşıırım.
İyi öǵütle eş oluruz,
Bizden iyi insan yaşamaz,
Bizler korkmayan yiǵit deǵiliz,
Gecenin ve gündüzün güçlü yiǵidi,
Sensin, Han Mirgen.
Kötü niyetli güçlü yiǵit
Kara Marha’yım ben.
Doǵru sözüme gelirim,
İyi düşünüp karşılarısın,
İki aǵamı nasıl öldürdüysen,
Ben de seni öyle öldüreceǵim.
İyi olup bir araya gelirim,
Uçsuz bucaksız yerin üstünde
Halktan iyi biz yaşarız.
Yeryüzündeki en güçlü yiǵit
Sen olursun Han Mirgen.
Kara şeytanın en çabuk yiǵidi
Ben, Kara Marha’yım.
Burada, bizlere yer üstünden
Hiçbir vakit yiǵit gelmez”.
Han Mirgen, bunu işitip,
Kara Marha’nın karşıısına
Çabucak gelip, yaklaştı.
Yiǵit Han Mirgen konuştı:
“Kara başım yere düşer olsa da,
Kara Marha kızı almam.

- 1410 Alıp pozım azıp-ölgence,
Xara Marxanı alıp, xonmaspın.
İr pozım irtip-ölgence
Xara aynanı ipçi itespın”.
Xan Mirgenneñ Xara Marxa xıs,
- 1415 Xolnañ sabarğa mañnanmin,
Çağa-pastañ xabıxannar,
Çalbax pildeñ tartızıp,
Çabal xarbas pastaannar.
Çarap, çaxsı tudıs polbin,
- 1420 Çarım kün irtirgenner.
İptep, çaxsı tudıs polbin,
İki-üs kün irtirgenner.
Çiti künge çitçeler,
Çirge-tasxa tüspınçeler.
- 1425 Toğıs künge çitçeler,
Tobırax-tasxa tüspınçeler.
Toğıs künniñ pazında
Tudıs ipti par sıxxan.
Xara çirni xaza teepçeler,
- 1430 Xara palğas çirdeñ sıxça.
Kökbelig ottı xodıra teepçeler,
Kübür palğas kürel sıxça.
Aylanıp axxan ağıñ suğlarını,
Artığ çirineñ tulği pazıp,
- 1435 Ax çazaa sığara ağışçalar.
Toptayıp turğan tağlarını,
Tali teep, çazaa çayçalar.
Alıp kızı atlanıp mungen adınañ
Amır pastırcañ çir xalbindır.
- 1440 İr-çaxsı izerliğ adınañ
- Yiğit olan ben ölüp gitsem bile,
Kara Marha’yı alıp, eş yapmam.
Kendim ölüp gider olsam bile
Kara şeytanı eş etmem”.
Han Mirgen ile Kara Marha kız,
Birbirlerine vurmaya çalışıp,
Yaka paça dövüştüler,
Çıplak belden çekişip,
Şiddetli dövüşe tutuştular.
Bölüp, iyi dövüş olmadı,
Yarım günü geçirdiler.
Çarçabuk, iyi dövüş olmadı,
İki üç günü geçirdiler.
Savaş, yedi güne ulaşıyorlar,
Dağa taşa düşmüyorlar.
Dokuz güne yetişirler,
Taşa toprağa serilmiyorlar.
Dokuz gün geçtiğinde
Mücadele olduğu gibi gitti.
Kara yeri eşiyorlar,
Kara balçık yerden fıskırıyor.
Ter otunu kırıp koparırlar.
Yumuşak çamur bronz olur.
Dönüp, akan nehirleri,
Geniş yerinden şaha kalkıp,
Ak ovaya doğru boşaltırlar.
Yuvarlanıp duran dağları,
Aşıp, ovaya yayılır.
Han Mirgen’in atlanıp bindiği atıyla
Rahat gideceği yerde kalmadı.
Erin iyisinin eyerli atıyla

- İptep pastırcañ çir çoğıl mında.
Xan Mirgenneñ Xara Marxa
Xazır tudısçatxan tusta,
Kızı çooğmañ çooxtanıp,
1445 Mal ünineñ kistep irtken:
“Alıp-külügim, Xan Mirgen,
Alton sümee min kirdim,
Azır pastıg ayna minı aparça.
Ala xaraxxa ölgence paza körbessıñ.
1450 İr-külügim, Xan Mirgen,
İlig sümee minı aldılar,
İki müüstig ayna alarça
Minı paza tilep tappassıñ”.
Anı istip, Xan Mirgen
1455 At palğacañ altın sarçınzar körze,
Xannañ xızıl çigiren adınıñ üstünde
Azır müüstig xara ayna odırıp,
Arğalıg sınnañ azıra oylattı.
Xannañ xızıl çigiren at,
1460 Alton sümee aldirtarın,
İlig sümee ibirterin pılıp,
Altın sarçında pağda turıp,
Xarax çazına xarlıx turtıp.
Amdı anı sağısxa kirip,
1465 Xan Mirgen İstünde xomzın xalğan.
Xul-çalcı alıptar, mını körıp,
Xarax çastarın çızın turğan.
Xan Mirgenneñ Xara Marxa
Xatap tudıs sıxxannar.
1470 Xara çir pizik çili abıdılça,
Teerben çili tartılça.
- Rahatça ilerleyeceğı yer yoktur.
Han Mirgen ile Kara Marha
Şiddetli savaş olduğı vakit,
Kişi sözüyle konuşup,
Hayvan sesiyle kişnedi:
“Yiğidin yiğidi, Han Mirgen,
Altmış sihre ben girdim,
Boynuzlu şeytan beni götürür.
Ala gözünle ölene dek görmezsin.
Güçlü yiğidim Han Mirgen,
Beni elli sihre aldılar,
Sihri iki boynuzlu şeytan yapıyor
Beni isteyip bulamazsın”.
Han Mirgen bunu işitip,
At bağlanan altın sarçına baktığında
Kandan kızıl dor atının üstünde
Çifte boynuzlu kara şeytan oturup,
Yüksek tepeden geçip gitti.
Kandan kızıl doru atı,
Altmış sihre aldığı,
Elli sihre döndürdüğünü anlayıp,
Altın sarçında bağılı durup,
Göz yaşına boğuldu.
Şimdi onu düşünüp,
Han Mirgen’in içinde elem belirdi.
Kul köle olan yiğitler onu görüp,
Göz yaşlarını silindiler.
Han Mirgen ile Kara Marha
Birlikte savaştlar.
Kara yer beşik gibi titriyor,
Değirmen gibi çekiliyor.

- Asxan xarax çapxanca,
Çapxan xarax asxanca,
Arğalığ sınıñ üstünde
1475 Aran-çula ax sarat turdı:
Üstüne odırğan alıbı-
İzerneñ tiñ oray xızıcax.
Alton sürmesi arğazına çayıltır,
İlig sürmezı iññine ipteltir.
- 1480 Ax sarattıñ axsın
Arğalığ sında toxtada tartıp,
Xara Molattıñ çirın
İbire sınap körgleen.
Ax saraattañ çirzer tüsken,
1485 Xan Mirgenge çooxtap sıxan:
“Altın Xarlıx piceñniñ
Aarlığ çooğın undudıp,
Altanıp mungen adıñnı,
Arğa-sümee aldirtıp,
1490 Azır müstig ayna pirdiñ.
İlbek Altın Xarlıx piceñniñ
İptep çooxtaan çooğın
İl çirinde undudıp,
İzerlep mungen adıñnı
1495 İki müüstig ayna pirdiñ.
Xara Molattıñ ipçizi,
Xara xılıxtıg Xara Nincil,
Püüngi künde tuzı çidip,
Oolax pala taap aldı.
1500 Ol pala, Xara Moladox osxas,
Xan İstilig, Xara Moladox osxas,
Xan Mirgen körze, xızıcax,
- Açık göz kapanıncaya,
Kapalı göz açılıncaya dek,
Yüksek tepenin üstünde
Ak sarı aran çula at belirdi:
Üstüne oturan yiğidi-
Kızcağızın eyeriyle denk.
Altmış örgüsü sırtına döküldü
Elli örgüsü omzuna yayıldı.
Ak sarı atın gemini
Yüksek tepede çekip durdurup,
Kara Molat’ın yurdunu
Etrafa bakıp gözetlemiş.
Ak sarı attan indi,
Han Mirgen’e konuştu:
“Altın Harlıh ablanın
Değerli sözünü unutup,
Atlanıp bindiği atını
Büyük sihre uğratıp,
Çifte boynuzlu şeytana verdin.
Ulu Altın Harlıh ablanın
Çarçabuk söylediklerini
El yurdunda unutup,
Eyerleyip bindiğin atını
İki boynuzlu şeytana verdin.
Kara Molat’ın evdeşi,
Siyah giyimli Kara Nincil,
Bugüne ulaşır,
Erkek çocuğunu buldu.
O çocuk, Kara Molat gibi,
Kan içici Kara Molat gibidir,
Han Mirgen gördüğünde, kızcağız,

- Xatıǵ xuyaǵın xatanmin,
Timir xuyaǵıñ kispin kiltir,
1505 Xızıl torǵı kögenegtiǵ le.
“Xatıǵ xuyaǵıñ xatanmin,
Timir xuyaǵıñ kispin,
Xanmıǵ çirge noǵa kildin?”-
Annañ surdı Xan Mirgen.
1510 “Xara Molattıñ palazı
Azax altap pas çör sıxsa,
Alıp adı adal parza,
Arıǵlı çirni xırarın pılıp,
Xuyax kizerge mañnanmin kilgem.
1515 Ax talaynıñ xazında çurtaan,
Ax tasxılñ xırı çirde
Xadarǵanǵa xan polǵan
Azıraanǵa piǵ polǵan
Aran-çula ax pora attıǵ,
1520 Ax Xan pabalıǵ,
Altın Arıǵ iceliǵ,
Aran-çula ax saraattıǵ
Ay Arıǵ xıs min polarbın.
Çox küziñni, Xan Mirgen,
1525 Çodaa salıp, tudıs çör”.
Par küziñni, Xan Mirgen
Paziña salıp, tudıs çör”.
Ay Arıǵ xıs parǵan soonda,
Aya tabızı tazılap irtken.
1530 Xara Molattıñ çirinde
Xarbastap tabıspas xara tuban
Toǵıs küne çitire
- Dayanıklı zırhını kuşanmadı,
Demir zırhını giymemiştir,
Kızıl ipek gömleğini de.
“Dayanıklı zırhını giymedi,
Demir zırhını giymedi,
Kanlı yurda neden geldin?” -
Diye sordu Han Mirgen.
“Kara Molat’ın evladı
Ayaklanıp geçip gittiğinde,
Yiğit ismini koyduğunda,
Güzel yurdu yıkıp yakacağını
anlayıp,
Zırh kuşanmayla uğraştım.
Ak denizin kıyısında yaşayan,
Ak dağın zirvesinde
Otlatana han oldu
Besleyene bey oldu
Aran-çula ak bora atlı,
Babası Ak Han olan,
Anası Altın Arıǵ olan,
Aran-çula ak sarı atlı
Ay Arıǵ kızım ben.
Han Mirgen, az olan gücünü,
Ayaklarına verip, savaş”.
Han Mirgen, tüm gücünü
Aklına devşirip, savaş”.
Ay Arıǵ kız gittikten sonra,
Yay sesi vızıldamış.
Kara Molat’ın yurdunda
Hiç görünmeyen kara duman
Dokuz güne kadar

- 1535 Toozılbas-parbasxa turıbıxan.
Toğıs künniñ pazında,
Xara tuban araan soonda,
Xan Mirgenneñ Xara Marxa körzeler,
Artıx küstıg Ay Arıg xıstıñ
Xolı xan polbindır,
İdegı is polbindır,
1540 Toğıs xırlıg,
Toğıs kızıñıñ xucağı çitpes
Xara xattıñ xara pazın
Sañay üze saap tastaptır.
Xara Molattıñ çirın
1545 Ay Arıg obıra odalça,
Xızıl çalınıg ot köygışçe.
Xara Molattıñ çirinde
Udur tudınar alıp çoxta,
Udur ürer aday sıxpaanda,
1550 Xara talayniñ xazında turğan
Xara xayaniñ iziğın
Aza tartıp, kire salğan
Xara xaya istineñ Ay Arıg
Toğıs xara xıstı sığara tartıxan.
1555 Toğıs xara xıstıñ
Arıg tınıñ üze sapıxan.
İkincizın Xara xaya istineñ
Toğıs sarıg xıs sığara tartıp,
Pastarın üze saap tıstan.
1560 Üzincizın kırıp Xara xayaa,
- Hiç dağılıp yok olmadı.
Dokuz gün geçtiğinde,
Kara duman dağıldıktan sonra,
Han Mirgen ile Kara Marha
görürler ki,
Pek güçlü Ay Arıg kızın
Eli kanlanmamıştır,
Eteği islenmemiştir,
Dokuz köşeli,
Dokuz kişinin kucağı yetmeyen
Kara zevcenin kara başını
Tamamen kopartır.
Kara Molat'ın yurdunu
Ay Arıg bölgesini yakıyor,
Kızıl yalımlı ateş yanar.
Kara Molat'ın yurunda
Karşısında direnen yiğit
olmadığında
Karşısında havlayan köpek
çıkmadığında,
Kara denizin kıyısında duran
Kara kayanın içini
Aşıp giriverdi
Ay Arıg, kara kayanın içinden
Dokuz kara kızı dışarı çektı.
Dokuz kara kızın
Saf canlarını yok etti.
İkinci kez Kara kayanın içinden
Dokuz kara kızı dışarı çıkarıp,
Başlarını kopardı.
Üçüncü kez Kara kayaya girip,

- Toğıs xara alıptı sözişip,
Toolada sapxan pastarın.
Törtüncüzin kırış Xara xayaa,
Toğıs sarığ alıptı sığarıp,
1565 Tınnarın üstı Ay Arığ.
Xara xayanıñ ıstınde alıp çoxta,

Xara xayanı, xaap alıp,
Xara talayğa kire silgen.
Ay Arığnıñ xızıl torğı kögenee
1570 Ortı-çara tartıl xaltır.
Xızıl torğı sılığ xurı
Altı çırdeñ üzıg xaltır.
Ay Arığ Xara Molattıñ çırinde
Açığ ünın salıp irtken:
1575 “Xan Mirgen, alıp-çaxsı.
Xara Molattıñ oray oolğı
Püüngı künde pazıp pastadı.
Palanıñ adın adirlar.
Paspın xalzam, oray polar:
1580 Prayzıbıs mında ölerbıs”.
Pıdı çooxtanıp, Ay Arığ xıs
Xara Molattıñ, çurtına kırıgen
Ay Arığ oray palanı
Arğa çurttañ sığara söörteen.
1590 Çağa-pastañ xabızıp,
Çalbax pıldeñ tartızıp,
Çazı oray oolaxnañ
Xarbas-tudıs sıxxannar.
Anı körıp, Xan Mirgenniñ
1595 Açıı kırçe, aynazı tutça.
- Dokuz kara yiğidi sürükleyip,
Dokuzunun da başını kesti.
Kara kayaya dördüncü kez girip,
Dokuz sarı yiğidi çıkarıp,
Ay Arığ, canlarını aldı.
Kara kayanın içinde yiğit
kalmayınca,
Kara kayayı tutup,
Kara denize fırlattı.
Ay Arığ’ın kızıl ipekten gömleğine
Yırta parçalaya asılır
Kızıl ipekten güzel kemeri
Altı yerinden yırtılır.
Ay Arığ, Kara Molat’ın yurdunda
Acı sözünü söylemiş:
“Yiğidin iyisi Han Mirgen.
Kara Molat’ın küçük evladı
Bugün saldırmaya başladı.
Çocuğun adını koyuyorlar.
Gitmezsem, geç olur:
“Hepimiz burada ölürtüz”.
Böyle söyleyip Ay Arığ kız
Kara Molat’ın yurduna girdi
Ay Arığ, küçük çocuğu
Uzak yurttan dışarı çıkardı.
Yaka paça kapışıp,
Geniş bellerinden çekişip,
Yaşı küçük oğlanla
Kavga dövüş çıktılar.
Onu görüp, Han Mirgen’e
Acı saplanır, kendini kaybeder.

- Par-çox küzİN pasxa salça,
Çox küzİN çodaa salça.
Parçan küzİN çııp,
Xara Marxa xıstı,
1600 Xaap, tastırğa itken.
Arıĝ küzİ albinça,
Albax saa çitpinçe.
Xara Marxa çooxtança:
“Arıĝ küzzİN albaanda,
1605 İlbek saañ çitpeende,
Xoncañ irİM polbin,
Xay pararziñ, Xan Mirgen”.
Xara Molattıñ çirİNde
Xara çirge çadarın
1610 Xan Mirgen amdı pİLİNçe.
Xul-çalcı polĝan çon,
Xan Mirgenge açınıp,
Xarax çazın çıs turĝan.
Xara Molattıñ çirİNde
1615 Xaraxsı polıp kinetİN,
Xazır xuyun oynap irtken.
Uluĝ çil kırıp,
Ösken ağastar çirge sabılĝan.
Xarax salıp körzeler,
1620 Xara puluttıñ üstÜNde,
Ax puluttıñ altında
Altın köök uçux kilçe.
Xara Molattıñ çirİN
Altın köök xus
1625 Üs xati ibİre uçuxxan.
- Tüm gücÜNÜ aklına devşİrir,
Az olan gücÜNÜ ayaĝına salar.
Tüm gücÜNÜ toplayıp,
Kara Marha kızı,
Tutup, taşlara atmış.
Saf gücü yetmez,
Gücü ulaşmaz.
Kara Marha konuşur:
“Saf gücÜNÜ almadıĝında,
Ulu gücÜNÜ toplamadıĝında,
Evleneceĝim eşim olmazsın,
Nereye gidersin, Han Mirgen”.
Kara Molat’ın yurdunda
Kara yere yatarım
Han Mirgen şİmdi anlar.
Kul-köle olan halk,
Han Mirgen’e yalvarıp,
Göz yaşını sildi.
Kara Molat’ın yurdunda
Birdenbire gece olup,
Şİddetli bir fırtına başladı.
Kuvvetli bir rüzgâr gelip,
Büyümekte olan ağaçlar yerlere
serildi.
Göz atıp baktıklarında,
Kara bulutun üstÜNde,
Ak bulutun altında
Altın guguk uçup gelir.
Kara Molat’ın yurdunu
Altın guguk kuş
Üç defa dönüp uçtu.

- Xan Mirgenni körp,
Kızı tilineň çooxtança,
Xus ünineň tapsapça:
Alğ tuñmam, Xan Mirgen,
1630 Ada çurtında çooxtaan çooğımını
Xaydi undut salıp,
Xannañ xızıl çigiren adıñını,
Arğa sümee aldirtıp,
Azır müüstig ayna mündi.
1635 İptep çooxtaan söziñni
Xaydi tabırax undudıp,
Xannañ xızıl çigiren adıñını
İki müüstig ayna münçe.
Anı sürp çiderge
1640 Am daa nime çayalbaan.
Anıñ soona min kırçem”.
Altın Xarlıx xıs,
Çirge çabıs tıs kilip,
Xan Mirgenge çooxtapça:
1645 “Ayas kün sal kildi,
Axsıñ adına pir”.
Axsın Xan Mirgen adına pirgen:
Xayax polıp, kinetın
İstınzer nime-de irte xalğan.
1650 Xan Mirgen am toñ çirnı
Tomıxxa kire pasxan.
İriğ çirnı Xan Mirgen
İdekke çitire pas sıxxan.
Mını körp, Xara Marxa
1655 Altın Xarlıxxa xısxırça:
Toğıs çıl sinı tilep tapaam
- Han Mirgen’i görüp,
İnsan diliyle konuşur:
Kuş sesiyle öter:
“Budala kardeşim, Han Mirgen,
Baba yurdunda konuştuklarımı
Nasıl unutup,
Kandan kızıl doru atını,
Tüm sihirlere kaptırıp,
Çifte boynuzlu şeytan bindi.
Söylediklerimi hemen
Nasıl unutup,
Kandan kızıl doru atına
İki boynuzlu şeytan biner.
Onu sürüp ulaştırmaya
Hiç kimse yaratılmamıştır.
Ondan sonra ben ulaşırım”.
Altın Harlıh kız,
Yere inip,
Han Mirgen’e konuşuyor:
“Soğuk gün başladı,
Ağzını atına ver”.
Han Mirgen ağzını atına verdi:
“Birdenbire yağ olup,
İçine her şey girdi.
Han Mirgen şimdi, donmuş toprağı
Yararak girdi.
Han Mirgen erimiş yerden,
Dağ eteğine kadar çıktı.
Kara Marha, bunu görüp
Altın Harlıh’a bağıırır:
Dokuz yıl boyunca seni bulmak

- Tapxan polzam, Xara Xusxun acama
 Arıǵ küsneñ al pirercikpın.
 Alay ba arıǵ tınıña çidercıkpın
 1670 Xan Mirgennı ödıp salzam,
 Arıǵ tınıña çiderge param”.
 Anı isken Xan Mirgen,
 Xara Marxanı çirdeñ ködirip,
 Arıǵ tının sıǵara sapxan.
- 1675 Altın Xarlıx xıs
 Xan tigirniñ altınca
 Xızıl çigiren attıñ soona kïrgen.
 Ay Arıǵ xıs Xara Mollattıñ
 Oray palazın ödire saptır.
- 1680 Xara Mollattıñ çirın
 Xaarta xıra saptırlar.
 Xan Mirgenge Ay Arıǵ xıs,
 Xostap kilip, xolın tutxan,
 İzere pazıp, izen pirgen.
- 1685 Arǵalıǵ sınǵa sıǵıp,
 Xul-çalcı çonǵa çaxıǵ pirgenner:
 “Xaydañ kilgen çirlerñzer,
 Arǵalıǵ mallarıñ sürine,
 İlbetki çonnarıñ alına,
 1690 Aylanıp, nanıp odırıñar”.
 Xalıx çon, tizeñ, mını istip,
 Xan Mirgennı tıñ alǵistaan,
 Arǵalıǵ malların sürine,
 Arǵa çurtsar nan sıxxan.
- 1695 Xara toraattıǵ alıp kızı,
 istedim
 Bulmuş olsaydım, Kara Kuzgun
 ağama
 Saf kuvvetle alacaktım.
 Yoksa saf canına mı ulaşacaktım
 Han Mirgen’i aşır geçtiğimde,
 Saf canına ulaşacağım”.
 Bunu duyan Han Mirgen,
 Kara Marha’yı yerden kaldırıp
 Saf canını çıkardı.
 Altın Harlıh kız
 Göğün altı boyunca
 Kızıl doru atın ardına girdi.
 Ay Arıǵ kız, Kara Molat’ın
 Küçük oǵlunu öldürmüştür.
 Kara Molat’ın yurdunu
 Tamamen bozkıra çevirirler.
 Ay Arıǵ kız, Han Mirgen’in
 Yanına gelip, elini tuttu,
 Eyere basıp, selam verdi.
 Yüksek tepeye çıkıp,
 Kul köle olan halka nasihat verdiler:
 Yurdunuza nereden geldiyseniz,
 Malı davarını sürerek,
 Tüm halkını alarak,
 Dönüp, geri gelip yaşayın”.
 Boy millet, ise, bunu işitip,
 Han Mirgen’i çokça övdü,
 Malını davarını sürerek,
 Uzak yurduna döndürdü.
 Kara doru atlı yiğit kişi,

- Xan Mirgenge izen piriþ,
 Çüreene pazınıp, oxsanıp aldı
 Pır iney, pas kilip,
 Xarax çazın çızınıp,
 1700 Moyninnañ xucaxtanıp, oxsandı.
 Xan Mirgen am na tanıp aldı
 Pabazı Xara Xannı,
 Xara Tarğax icezın.
 “Arğa malnı süriñep,
 1705 İlbetki çonmı ine çurtxa aparıñar.
 Amır-xazıx polzarıstar,
 Ada çurtına aylanzam,
 Andada çooxtazarbıstar.
 İzen-xazıx polzarıstar,
 1710 İbzer ibir kilzem,
 İptig çooxtı çooxtazarbıs”, - tıp,
 Xan Mirgen paba-icene anımcıxtasxan,
 Toğıs xatı oxsanıp alğan.
 Xara Xan malın sürip sıxxan,
 1715 İlbetki çonın apar sıxxan,
 Ay Arığ, ax saraatxa atlanıp,
 Arğalığ sinniñ üstünde turıp,
 Xannañ xızıl çigiren at soona,
 Xamcı saabızıp, kİR sıxxan.
 1720 Xara Molattıñ altın sarçındağı
 Xara Toraadına, pas kilip,
 Xan Mirgen münerge itken.
 Xan Mirgen xolın izerge salğanda,
 Xara toraattıñ pilı sınça,
 1725 Oñ xolın ködirip, alıp kızı
- Han Mirgen’e selam verip,
 Yüreğine basıp, öptü.
 Bir nine gelip,
 Gözyaşını silip,
 Kucaklayıp, öptü.
 Han Mirgen şimdi tanıdı
 Babası Kara Han’ı,
 Anası Kara Tarğah’ı.
 “Malı davarı sürükleyip,
 Tüm halkı ana yurduna döner.
 Sağlıklı olurlar,
 Baba yurduna döndüğümde,
 Oralarda konuşuruz.
 Esen ve sağlıklı oluruz,
 Eve dönüp geldiğimde,
 Doğru dürüst konuşuruz”, - deyip,
 Han Mirgen baba anasına veda etti,
 Dokuz defa öptü.
 Kara Han hayvanlarını sürüyüp
 çıktı,
 Tüm halkını alıp getirdi,
 Ay Arığ, ak sarı ata binip,
 Yüksek tepenin üstünde durup,
 Kandan kızıl doru atın ardına,
 Kamçı şaklatıp, gitti.
 Kara Molat’ın altın sarçındaki
 Kara doru atına binip
 Han Mirgen ata bindi.
 Han Mirgen elini eyere koyduğunda,
 Kara doru atın sağrısı zedelendi,
 Han Mirgen, sağ elini götürüp,

- Ödöre saptı pu attı.
Arğalığ sında Xan Mirgen,
Altı salaalığ, parbax pürliğ
Pay xazıñnı xodıra tartıp,
1730 Azır xamcı idinip.
Pozına xamcı sabınğan.
Ax saraattığ Ay Arığnıñ çolın körze.
- Alın azağı tüsken çirde
Ax çalınnığ ot köy tur.
1735 Kizın azağı tüsken çirde
Kök çalınnığ ot köy tur.
Çazağ parçatxan Xan Mirgenge
Kırbes sağıs kırıpçe:
Alığ pozımniñ üçün,
1740 Altanıp müngeñ çigiren adım
Aymax çirinde çobağ körçe.
İr pozım irtire sağınğan üçün,
İzerlep müngeñ çigiren adım
İl çirinde iree körçe.
1745 Xayran xızıl çigiren adım
İñe üdineñ künni körıpçe”.
Altın köök kiptiğ Altın Xarlıx
Xan tigirece ucux parçadıp,
Xomzınıp, ılğap tartıp.
1750 Xarağı çazı tüsken çirlerde
Kizek köller tur xaltır.
Altın Xarlıxtıñ xanadınañ,
Atırıp, mında çüg tüstip.
Anı körıp, Xan Mirgenniñ
1755 Pustañ xatığ çüree talaça.
- Bu atı öldürdü.
Han Mirgen, yüksek zirvede
Altı parmaklı, parmak yapraklı
Birçok ak ağacı parçalayıp,
Çifte kamçı vurup.
Atı kamçıladı.
Ak sarı atlı Ay Arığ’ın yolunu
gördüğünde
Ön ayağının bastığı yerde
Ak yalımlı ateş alevlenir.
Arka ayağının bastığı yerde
Mavi yalımlı ateş alevlenir.
Yaya giden Han Mirgen’e
Gelmeyen fikir aklına düşer:
Budalalığımın dolay,
Atlanıp bindiğim doru atım
El yurdunda kederlenir.
Kendimi yiğit sandığımdan
Eyerleyip bindiğim atım
El yurdunda ıstırap çeker.
Güzel kızıl doru atım
İğne deliğinden güneşi görüyor”.
Altın guguk donlu Altın Harlıh
Gökyüzü boyunca uçup,
Üzülüp ağlayıp.
Göz yaşınının düştüğü yerlerde
Yer yer göller oluştu.
Altın Harlıh, kanadından
Vurulup, kanadından tüy düşüp.
Bunu görüp, Han Mirgen’in
Buzdan katı yüreği çözülür.

- Tastañ xatıǵ çüree talalça.
Xomzınmas pozı xomzınça,
Ilǵabas pozı ılǵapça:
“Xayran Altın Xarlıx picem
1760 Miniñ üçün ireelençe,
Xacan körem anı paza?”
Xara çirni xaza teep,
Xara çazaǵ oylap sıxxan.
Ax porço ösken çazılarca
1765 Oylap, Xan Mirgen
Ax cıbek çili tartılir.
Kök porço ösken çazılarca
Kök çibek çili söölınçe.
Xan Mirgenniñ, teep, oylanın
1770 Çir üstünñ alıptarı,
Çir altındaǵı xara aynalar
Prayzı pır xalcañ poltır.
Xaydi daa oylaza, Xan Mirgen
Altın köök kiptıǵ Altın Xarlıxtı,
1775 Ax saraattıǵ Ay Arıǵnı
Ala xaraxxa kör tappınça.
Ax saraattıǵ Ay Arıǵ xıstıñ
Pastır parǵan çollarında
Parbax pastıǵ ottar ösçe.
1780 Çortır parǵan çollarında
Çaxayaxtar çayxal turça.
Çaya teep, oylan çirlerinde
Çayım köller çayxal turça
Oya teep, oylan çirlerinde
1785 Oyım köller püdip xaltır.
Toptayıp turǵan taǵlarını
- Taştan katı yüreǵi parçalanır.
Üzülmeıen Han Mirgen üzülür,
Aǵlamayan Han Mirgen aǵlar:
“Güzel Altın Harlıh ablam
Benim için acı çekiyor,
Onu bir daha ne zaman görürüm?”
Kara yeri eşeleyip,
Kötü emri alıp çıktı.
Ak çiçeǵin büyüdüǵü ovalarda
Gidip, Han Mirgen
Ak ipek gibi çekilir.
Mavi çiçeǵin büyüdüǵü ovalarda
Mavi ipek gibi boy atar.
Han Mirgen’in, varıp, gittiǵini
Yeryüzünün yiǵitleri
Yer altındaki kara şeytanların
Hepsi birden kaldı.
Han Mirgen nasıl düşünse de
Altın guguk donlu Altın Harlıh’ı,
Ak sarı atlı Ay Arıǵ’ı
Ala gözle görür.
Ak sarı atlı Ay Arıǵ kızın
Gittiǵi yollarda
Parmak başlı otlar büyür.
Koşturup gittiǵi yollarda
Çiçekler sallanır.
Yıkıp geçtiǵi yerlerde
Bölük pörçük göller titrer
Delip geçtiǵi yerlerde
Delik deşik göller oluştı.
Yuvarlanıp duran daǵları

- Tali teep, oylaptır ax saraat.
Ot ösken çazıların
Ooda teep, oylap partır.
- 1790 Xara çazağ Xan Mirgen
Toğıs xırañ asxanda,
Toğıs çulat kizıp, körze,
Ax saraattıg Ay Arıg mında
Xara alıptıñ tınına çittir.
- 1795 Altın köök kiptıg Altın Xarlıxtıñ
Çügın tüzire attır Xara alıp
Altın Xarlıxtı tüzire atıp,
Anı xat idınerge xadartıp.
Anı pılıp, Ay Arıg xıs
- 1800 Xara alıptı ödip sal partır.
Xara alıptı ödirip, Ay Arıg,
Altanıp müngen adına odırıp,
Pu çirden xamcı saap, oylattır.
Anı körıp, Xan Mirgen maxtapça:
- 1805 “Alıp çayalıp össe pu çirde,
Ay Arıg osxas polzın”,
Xannañ xızıl çigirenniñ çolın
Xara çirniñ üstünde körıp,
Xan Mirgen xarax çazına xarlıça,
- 1810 Xarix suuna purluxça.
Xannañ xızıl çigiren adınıñ
Tört azağı túsken çirde
Xızıl xan, ağıp, tur xaltır.
Adına açınıp, Xan Mirgen
- 1815 Azır müüstıg aynaa tarınça
Ökpelen parçatxan Xan Mirgen
Alında turğan ax tasxıllarını,
- Ak sarı at tepip, koşturur.
Ot yetişen ovalarını
Yıkıp, dağıtıp geçer.
Kara fermanlı Han Mirgen
Dokuz tarla aştığında,
Dokuz nehir geçip, görür ki,
Ak sarı atlı Ay Arıg burada
Kara yiğidin canına ulaşır.
Altın guguk donlu Altın Harlıh’ın
Tüyünü koparır Kara yiğit
Altın Harlıh’ı düşürüp,
Onu eş edinmek için bekledi.
Ay Arıg kız bunu anlayıp,
Kara yiğidi geçip atıverir.
Ay Arıg Kara yiğidi öldürüp,
Atlayıp bindiği atına oturup,
Buradan kamçı şaklatıp, ilerler.
Han Mirgen, onu görüp över:
“Burada yiğit yaratılıp yetiştiğinde,
Ay Arıg kız gibi olsun”,
Kandan kızıl doru atının yolunu
Kara yerin üstünde görüp,
Han Mirgen göz yaşına boğulur,
Göz suyuna gark olur.
Kandan kızıl doru atının
Dört ayağının bastığı yerde
Kızıl kan akıp durur.
Han Mirgen atına acıyıp
Çatal boynuzlu şeytana sinirlenir
Buna öfkelenen Han Mirgen
Önünde duran ak dağları,

- Ax xartığa çili, azıp tur.
Kiderki turğan kök tasxıllarını,
1820 Kök xartığa çili, irtip tur.
Ax saraattıǵ Ay Arıǵ xıstıñ
Oylat parǵan çolın çollasça.
Pu çirge çidip, Xan Mirgen körze,
Toǵıs talay pırıkken poltır,
1825 Toǵıs tasxıl tumzux sastır.
Xan Mirgen ibire körze,
Ax çazınıñ ortızında
Altın Xarlıx çüg tüzire
Sol xanadınañ atırtır.
1830 Toǵıs tasxılıñ tözinde,
Toǵıs talayınıñ xazında,
Alton sürmezı arǵaa çayılǵan,
İlig sürmezı iññine çayılǵan
Xara Tana xıs palanı
1835 Ax saraattıǵ Ay Arıǵ ödırtır.
Azıǵ-ölgen Xara Tana xıs
Alton sümezı artıx çayalǵan,
İlig sümezın irtire pılgen
Xara saǵıstıǵ, xan istilig poltır.
1840 Tasxıl üstünde odırıp,
Altın köök kiptıǵ Altın Xarlıxtıñ
Xanadın soǵannañ sıı atıp,
Xara Noçıl tuñmazına
Al pirerge itken poltır.
1845 Uxtañ tabırax uçuxçatxan
Altın köök kiptıǵ Altın Xarlıxtañ
Pır çüg tüzire at xaltır.
Anı pılıǵ, Ay Arıǵ xıs
- Ak doǵan gibi geçer.
Ardında kalan mavi daǵları,
Mavi doǵan gibi, aşar.
Ak sarı atlı Ay Arıǵ kızın
Geçip gittiǵi yolundan ilerler.
Han Mirgen buraya gidip görür ki,
Dokuz nehir birikmiştir,
Dokuz kıyı ortaya çıkmıştır.
Han Mirgen dönüp gördüğünde,
Ak ovanın ortasında
Altın Harlıh'ın tüyleri kopmuş
Sol kanadından vurulmuştur.
Dokuz daǵın ortasında
Dokuz nehrin kıyısında,
Altmış örgüsü sırtına düşen,
Elli örgüsü omzuna yayılan
Kara Tana kızı
Ak sarı atlı Ay Arıǵ öldürmüştür.
Ölüp giden Kara Tana kız
Altmış sihri iyi yapan,
Elli sihri iyi bilinen
Kötü niyetli, kan içicidir.
Daǵın üstünde oturup,
Altın guguk donlu Altın Harlıh'ın
Kanağını kesip,
Kardeşi Kara Noçıl'a
Vermiştir.
Oktan da hızlı uçan
Altın guguk donlu Altın Harlıh'ı
Vurarak tüyelerini koparmıştır.
Ay Arıǵ kız bunu anlayıp,

- Xara Tananañ pu çirde tudıstır.
1850 Xara Tananañ arıǵ küzi albin,
Albax saa çitpin.
Pu çirde azıp-öl xaltır.
Xara Tananañ tuñmazı Xara Noçıl
Puox çirzer kilgen poltır
1855 Altın Xarlıxtı al pararǵa.
Xara Noçılınıñ arıǵ tınına
Ay Arıǵ xıs mında çittir.
Xan Mirgen sınap körze,
Xannañ xızıl çigiren adı
1860 Toǵıs tasxılınıñ üstünde,
Azax alıp, kilig turtır.
Tört azaanañ axxan xanı
Xoyıp xaltır tört çirde.
Xannañ xızıl çigiren adı
1865 Toǵıs tasxılda ılǵap turtır.
Ala xaraanañ axxan ças,
Aǵın çulat polıp,
Xara talayǵa xozlıtır.
Xannañ xızıl çigiren adı,
1870 Toǵıs tasxıladañ töbin inip,
Aǵın suǵdañ suǵ ıstır,
Azır müüsıǵ xara ayna
Azır xamcızın ködirip saptır.
Azax pazıp oylaan çirde
1875 Arıǵ xanı saalap xaltır.
Altın köök kiptig Altın Xarlıx,
Çolmañ çollazıp, izineñ ıstezip,
Çigiren attıñ soona kirtir.
Anıñ çolın çidirbeske
- Burada Kara Tana ile savaşmıstır.
Kara Tana'nın saf gücü yetmez,
Gücü yetişmez.
Burada ölüp kalmıstır.
Kara Tana'nın kardeşi Kara Noçıl
Buraya doğru
Altın Harlıh'ı almak için
Kara Noçıl'ın saf canına
Ay Arıǵ kız burada ulaşır.
Han Mirgen gerçekten görür ki,
Kandan kızıl doru atı
Dokuz daǵın üstünde,
Ayaklanıp, çıkar gelir.
Dört ayağından akan kanı
Dört tarafa akıtır.
Kandan kızıl doru atı
Dokuz zirvede aǵlar.
Ala gözlerinden akan yaş,
Irmak olup,
Kara nehre karışır.
Kandan kızıl doru atı,
Dokuz zirveden aşağı indirip,
Akan sudan içirir,
Çifte boynuzlu kara şeytan
Çatalı kamçısını götürüp vurur.
Ayağını basıp gittiği yerde
Saf kanı çağlar olur.
Altın guguk donlu Altın Harlıh,
Yolunda ilerleyip, izini takip edip,
Doru ata yetiştı.
Onun yolunu kaybetmemek için,

- 1880 Ay Arıĝ mında xamcı saptır.
Xara Tana atxan çüĝnĩ
İzepke suxtı Xan Mirgen:
“Altın Xarlıx piceme toĝassam,
Çüĝnĩ pirem, - kirek tee polar”.
- 1885 Par-çox küzĩn pasxa salıp,
Çox küzĩn çodaa salıp,
Çol xızırıp oylaza daa,
Xannañ xızıl çigiren atxa,
Ax saraattıĝ Ay Arıĝ xısxax
- 1890 Çiderĩ pĩr dee çox poltır.
Xannañ xızıl çigiren atnañ
Ax sarattıñ çolın körze,
Xatıĝ tuyĝax palĝastarı,
Xacanaox xurup, xatıp partır.
- 1895 Küstıĝ attar pasxan ottar,
Künge xurup, sarĝan xaltır.
Çayĝı çitkenĩn Xan Mirgen
Xamax tirĩneñ sizĩn tur.
Çarnına xıro sapxanda,
- 1900 Xısxı çitkenĩn pĩlĩp tur.
Aĝın suĝnı kör saldı, -
Suĝ İzerge toxtı tüstĩ.
Suĝda pozın körĩnze,
Xatıĝ idĩ xayıl tüstĩr,
- 1905 Xatıĝ söökke aylan partır.
Toñ söökke aylan partır.
Toñ idĩ torıl tüstĩr,
Toñ söökke aylan partır.
İkĩ nan söögĩ ıĝıras tur,
- Ay Arıĝ burada kamçılar.
Kara Tana'nın kopardıĝı tüyü
Han Mirgen cebine koydu:
“Altın Harlıh ablamlax
görüştüĝümde,
Tüyü vermem gerekir”.
- Tüm gücünü aklına verip,
Az olanı ayaklarına salıp,
Yolu kısaltıp ilerlese de,
Kandan kızıl doru ata,
Ak sarı atlı Ay Arıĝ kıza
Henüz ulaşamamıştır.
Kandan kızıl doru atla
Ak sarı atın yolunu görse de,
Sert toynaĝının çamurları,
Devamlı kuruyup, sertleşir.
Kuvvetli atların bastıĝı otlar,
Güneşte kuruyup sararır.
Han Mirgen yazın geldiĝini
Alnındaki terden anlar
Omzuna kıraĝı düřtüĝünde,
Kışın geldiĝini anlar.
Akan suları gördü, -
Su içmeye duruverdi.
Suda kendisini gördüĝünde,
Sert vücudu eridi,
Kuvvetli kemiklere dönüştü.
Katı kemiklere dönüştü.
Saĝlam etleri çukurlaştı,
Katı kemiklere dönüştü.
İki tarafındaki kemikleri takırdadı,

- 1910 İki xarax oymaanda xus
Uya salınar pol partır.
Xurçanıp sıxxan torğı xurı
Çırce sözırılerge çıt partır.
Arıǵ küzi sıǵıpçattır,
1915 Alıp külkızı polarǵa çittır.
İlbek küzi irtıpçettır,
İr külkızı polarǵa çittır.
Anı körıp, Xan Mirgen alıp,
Aǵıpçatxan aǵın suǵnı,
1920 Toǵıs xati tınanıp işken.
Astan xarnın tosxırdı,
Arǵan pozın simirtti.
Suǵ xazında odırıp,
Suǵnañ çunnıp, çayındı.
1925 Çobalǵan pozı tınanaǵa
Çalbax tasxa odırdı.
Xamax tirı sooǵalaxta,
Xaybaǵınıp kör saldı:
Suǵ xastada pozınzar
1930 Sarıǵ xuyaxtıǵ alıp kilçe.
Eek saǵalı iñnıne tüstır,
Naax saǵalı çarnın çaptır.
Xosti altap, xolın tutxan,
İzere pazıp, izen çitırgen.
1935 Alıp kızı Xan Mirgenge
Anañ çooǵın çoootap tur:
“Xara toraattıǵ Xara Xannıñ palazı
Xannañ xızıl çigiren attıǵ
Xan Mirgen sin polarızñ”.
1940 Xan Mirgen, anı istıp,
- Kuş iki gözünün boşluǵında,
Yuva yapabilir.
Kuşandıǵı ipek kemerini
Yer boyunca sürükler.
Saf gücü çıkmaktadır,
Yiǵit gülüşü kaybolmaktadır
Ulu gücü geçicidir,
Er gülüşü yitmektedir.
Yiǵit Han Mirgen bunu görüp,
Akıp duran nehri,
Dokuz defa dinlenerek içti.
Acıkan karnını doyurdu
Zayıf bedenini semirtti.
Su kenarında oturtup,
Suyla yıkanıp, temizlendi.
Acılı bedenini dinlendirmek için
Koca taşa oturdu.
Alındaki ter kuruduǵında,
Etrafına baktı:
Suyun kenarında kendisine doǵru,
Sarı zırhlı bir yiǵit gelir.
Çene sakalı omzuna düşer,
Yanaǵındaki sakal omzuna ulaşır.
Yanına yaklaşıp, elini tuttu,
Eyere basıp selam verdi.
Sonra yiǵit Han Mirgen’e
Sözünü söylemiş:
Kara doru atlı Kara Han’ın evladı
Kandan kızıl doru atlı
Han Mirgen sensin”.
Han Mirgen, bunu işitip,

- Alıptañ pidi suradı:
 “Adımnı minñ adapçatxan,
 Alıp kızı, xaydañziñ?
 Adıñ-solañ kem polar?
 1945 Noo xanniñ töliziñ?
 Noo kıziniñ palazızın?
 Xaydağ çirde çurt-suğlıǵziñ?”
 Sarıǵ xuyaxtıǵ alıp nandırça:
 “Miniñ çurtım mindox polar,
 1950 Min polarbın suǵ eezi,
 Sarıǵ xuyaxtıǵ Sarıǵ Tamcıl.
 Sinneñ min pu çirde
 Arıǵ küs salızarǵa,
 İlbeğ küs sınazarǵa kildim.
 1955 İrgi tusta, minñ alında,
 Altın Xan teen aǵañniñ
 Arıǵ tınına mindox çitkem.
 Siniñ tınıña am çiderbın”.
 Sarıǵ Tamcılın Xan Mirgen,
 1960 Çaǵa-pastañ xaap, çooxtança:
 “Arıǵ küzim sıxxanda, xadarıp aldıñ.
 Arıǵ küzim sıxpaan polza,
 Çiti küneñ irtirbin,
 Çidercıkpın tınıña.
 1965 İlbeğ küzim toozıldı.
 İlbeğ küzim polǵan polza,
 Toǵıs küneñ irtirbin,
 Tınıñ üze tudarcıxpın”.
 Xan Mirgenneñ suǵ eezi
 1970 Çaǵa-pastñ xabıs turlar,
 Çabal xarbas sıxtılar.
- Yiǵide şöyle sordu:
 “Bana adımla hitap eden,
 Yiǵit kişi, neredensin?
 Adın sanın nedir?
 Hangi hanın soyundansın?
 Kimin evladısın?
 Nerede yaşamaktasın?”
 Sarı zırhlı yiǵit cevap verir:
 “Benim yurdum buralarıdır,
 Ben su iyese olan
 Sarı zırhlı Sarı Tamcıl’ım.
 Ben senden burada
 Saf güc göstermeye,
 Ulu gücümü denemeye geldim.
 Eskiden bunun üstünde,
 Altın Han denen beyin
 Saf canına böyle ulaştım.
 Senin canına şimdi ulaşıyorum”.
 Han Mirgen, Sarıǵ Tamcıl’ı
 Yaka paça tutup, konuşur:
 “Saf gücüm çıktığında, bekle din.
 Saf gücüm çıkmayalı
 Yedi gün geçmedi.
 Canına ulaştım.
 Ulu gücüm tükendi.
 Ulu gücüm olsaydı,
 Dokuz gün geçmeden,
 Canını yok edecektim”.
 Han Mirgen ile su iyese
 Yaka paça dövüşürler,
 Kötü bir şekilde kapıştılar.

- Toğus kün irtken soonda,
Xan Mirgen pılın turza.
Xarbasçatxan alıbı
- 1975 Xabırğa söögün xazi tutça,
Oorka söögün oya tutça.
Ölbes pozı ölgedeg,
Aspas pozı asxadağ.
Sağızı kırse, Sarığ Tamcılñañ,
- 1980 Siren kilip, tudısça.
Sağızı sıxsa, Xan Mirgen,
Xap çili söziirtip, soxtırça.
Xatığ kirek urunçatxanda,
Xazır xuyun kırıp irtken,
- 1985 Xatığ çil oylap parğan.
Xan tigir xaraxılanıp irtken.
İki xanattıñ küüleenı
İki xulaxtı tundurğan.
Ax puluttıñ altında,
- 1990 Kök puluttıñ üstünde
Altın köök kiptig Altın Xarlıx
Alıptarzar kilgen poltır.
Altın Xarlıxtıñ xarax çazı,
Nañmır polıp, çirzer çapça.
- 1995 Tudısçatxan iki alıptı
Üs xati ibire uçuxxan,
Çirge çabıs tıs kilip,
Xan Mirgenge çooxtapça:
“İrkem-tuñmam, Xan Mirgen,
- 2000 İlbek küziñ çitpezin pılıp,
Toğıs tölniñ ol sarinañ
Tabırax nandıra aylandım.
- Dokuz gün geçtikten sonra,
Han Mirgen farkına varır ki.
Dövüşmekte olan yiğidin
Kaburga kemiğini tutar,
Omurgasından çekiştirir.
Ölmezken ölür gibi olur,
Geçmezken geçer gibi olur.
Aklına geldikçe, Sarı Tamcıl’a,
Direnip, onunla dövüşür.
Han Mirgen’in aklından çıktığında,
Çuval gibi büküp, dövüşür.
Dövüş sırasında sertlik gerekir,
Şiddetli bir kasırğa başladı,
Kuvvetli bir rüzgâr etrafı salladı.
Gökyüzü karardı.
İki kanadının gürültüsü
İki kulağı sağır etti.
Ak bulutun altında,
Mavi bulutun üstünde
Altın guguk donlu Altın Harlıh
Yiğitlere gelmektedir.
Altın Harlıh’ın gözyaşı,
Yağmur olup toprağa düşer.
Dövüşmekte olan iki yiğidin
Üstlerinde üç defa dolandı,
Toprağa konup,
Han Mirgen’e konuşur:
“Kıymetli kardeşim Han Mirgen,
Ulu gücünün yetmediğini anlayıp,
Dokuz neslin yanından
Çabucak geri döndüm.

- Xannañ xızıl çigiren adınñı
İki xaraxnañ kör xalçatxam.
- 2005 Paza çiderimni pılbinçem
İki xanadım çüglerin
Tooza toolat parirlar.
Ax saraattıg Ay Arıg
Adınñı çalğısxan sürisçe.
- 2010 Aarlıg tuñmam, axsiñ as”.
Xan Mirgen, axsin azıp, körze,
Ax xastiñ ax nımırxazın
Altın Xarlıx picezi
Anın axsına kire tüzirçe.
- 2015 Xan Mirgenniñ axsında
Ax xastiñ ax nımırxazı,
Xayax polıp xayılıp,
Xarınga siip, irt parğan.
Xan Mirgen, küs kırıp,
- 2020 Xara çirni xazi tepken,
Toñ çirni tomıxxa patıra,
İgir çirni idekçe pasxan.
Saa xozılğan Xan Mirgen
Sarıg xuyaxtıg Sarıg Tamcılını
- 2025 Xara çirniñ üstünde
İniş töbin it par kilçe,
Tağ çoğar töstep çörçe.
Xara çirdeñ siliktirçe,
Xalğan tının üze sapxan.
- 2030 Altın Xarlıx, mını körıp,
Xan Mirgenni üs ibirgen,
Xannañ xızıl çigiren attıñ
- Kandan kızıl doru atını
İki gözümle gördüm.
Ancak ulaşacağımı bilmiyorum.
İki kanadımdaki tüylerimin
Tamamamı kopmuştur.
Ak sarı atlı Ay Arıg
Atımı tek başına sürer.
Sevgili kardeşim ağzını aç”.
Han Mirgen, ağzını açtığını görür ki,
Ak kazın ak yumurtasını
Altın Harlıh ablası
Ağzına sokar.
Han Mirgen’in ağzında
Ak kazın ak yumurtası
Yağ gibi kayıp,
Midesine inip, eridi.
Han Mirgen, güçlenip,
Kara yeri eşeleyip, dağıttı.
Donmuş toprağı yumruklayarak,
Yamru yumru toprakta ilerledi.
Savaşa katılan Han Mirgen
Sarı zırlılı Sarı Tamcıl’ı
Kara yerin üstünde
Aşağı doğru yuvarlar,
Doğın eteğine doğru yürür
Kara toprağı titretir,
Canından geri kalanını yok etti.
Altın Harlıh, bunu görüp,
Han Mirgen’in etrafında üç kez
döndü,
Kandan kızıl doru attan

- Ay soona anañ kïrgen, -
Xanat küüleenï istïl xalğan.
- 2035 Xan Mirgen, anı istïp,
Xıxır kilïp, pozına
Xamcı sapxan oñ putxa.
Xan Mirgen oylap parçatsa,
Altın Xarlıxtıñ xuzuriinañ
- 2040 Pïr çüg tüzire attırlar.
Anı alıp, Xan Mirgen
Oñ izebïne suxxan.
Annañ irax imes çirde
Aydas tudıs polğan poltır.
- 2045 Ay Arıǵıñ xolınañ
Xıs palazı azıp-öltür.
Azıp-ölgen xıs palanıñ
Adı-solazı poltır
Xara toraattıǵ Sarıǵ Ninci.
- 2050 Xara saǵısnañ xadarıp,
Altın Xarlıxtıñ xuzurinnañ
Pïr çüg tüzire at xaltır.
Anıñ üçün Ay Arıǵ xıs
Sarıǵ Ninciñ tının üstür.
- 2055 Altanıp müngen xara toraadın
Ödirip, xırindastaptır.
Anı körüp, Xan Mirgen
Anınzar çaçırıp, oyladı.
Alıp pozı körbïsse,
- 2060 Xızıl porçolıǵ çazı ortızında
Ax saraattıǵ Ay Arıǵ xıstı
Çir altındaǵı ayna çirïneñ
Alton xarmaxnañ xaptırtırlar.
- Daha sonra indi,-
Kanat sesleri işitildi.
Han Mirgen, bu sesleri duyup,
Bağırıp, atının sağ butuna
Kamçıyı şaklattı.
Han Mirgen ileri atılıp gittiğinde,
Altın Harlıh'ın kuyruğundan
Bir tüyü düşer.
Han Mirgen tüyü alıp,
Sağ cebine koydu.
Ondan uzak olmayan bir yerde
Kavga dövüş olur.
Ay Arıǵ'ın elinden
Kız çocuǵu ölür.
Ölüp giden kız çocuǵunun
Adı sanı vardı
Kara doru atlı Sarı Ninci
Kötü niyetle bekleyip,
Altın Harlıh'ın kuyruğundan
Bir tüy kopartır.
Ay Arıǵ kız bu yüzden
Sarı Ninci'nin canını aldı.
Atlanıp bindiǵi kara doru atını
Öldürüp, tarlada bırakmıştır.
Han Mirgen bunu görüp,
Oraya doğru atılarak gitti.
Yiǵit, kendisi görmediǵinde
Kızıl çiçekli ovanın ortasında
Ak sarı atlı Ay Arıǵ kızı
Yerin altındaki şeytan ininden
Altmış oltayla çekerler.

- 2065 Künniġ çirniñ üstineñ
Çiton timir xarmaxnañ,
Arġa-sümece alıp,
Xan tigirge tartırlar.
Ay Arıġ xıstıñ pu çirde
Arıġ küzi albındır,
2070 İlbek küzi çitpindir.
Alton timir xarmaxtıñ
Otis xarmaan üze teptir.
Çiton timir xarmaxtıñ
Xırax xarmaan üze tarttır.
2075 Ax sarattıñ tört azaana
Timir tegilek kizirtürler.
Alton pud xum arġazına artıp,
Timir siden istine itip,
Timir tutxa palġaltırlar.
2080 Mını körıp, Xan Mirgenniñ
Xannan xızıl sırayı
Xara paarġa kipteldi,
“Azar-parar çirime
Adam polġan Ay Arıġnı
2085 Xaydaġ ayna pidi itti
İrtip-parıp ölceñ çirime
İcem polġan Ay Arıġnı
Xaydaġ alıp ödirçe?”-
Tibineñ Xan Mirgen,
2090 Alıp sapçañ molat xızılın
Oñ nanınañ suura tartıp,
Otis xarmaxtı üze sapxan
İkincizin ködirip sapxan,
Xalġan otis timir xarmaa
- Güneşli yerin üstünden
Yetmiş demir oltayla,
Büyük sihri alıp,
Göġe doğru çekerler.
Burada Ay Arıġ kızın
Saf gücü alınmıştır,
Ulu gücü yetmemiştir.
Altmış demir oltanın
Otuzunu üste iter.
Yetmiş demir oltanın
Kırkını üste çeker.
Ak sarı atın dört ayaġına
Demir kelepçe geçirdiler.
Altmış pud kumu üstüne yükleyip,
Demir çitin içine itip,
Demir kelepçeye geçirirler.
Bunu görüp Han Mirgen’in
Kandan kızıl suratı
Kara ciġere benzedi,
“Aşıp geldiğim yurduma
Babam olan Ay Arıġ’ı
Şeytan nasıl bu hale getirdi
Ölüp gideceğim yurduma
Anam olan Ay Arıġ’ı
Nasıl bir yiġit öldürür?” -
Diyerek Han Mirgen
Davranıp, vuracağı çelik kılıcını
Saġ tarafından çıkarıp,
Otuz oltayı parçaladı
Diġerini de vurdu,
Kalan otuz demir oltayı

- 2095 Otis çirdeñ üze çaçıraan.
Ay Arıǵ xıs xara çirge
Çalbaǵınca kilip túsken,
Xan Mirgen, xosti pazıp,
Ay Arıǵ xıstı körze,
- 2100 Sol xaraǵı öliǵ poltır.
Xan Mirgen püün kilbeen polza,
Ay Arıǵ xıs ölceñ poltır.
Ax torǵı pladın sıǵarıp,
Aynıñ alnında altı xati
- 2105 Aylandıra Xan Mirgen saptı,
Ay Arıǵ, xaraǵı ayılıp,
İki xaraxnañ kör sıxtı
Çe çir üstünde azaxxa pazar
- Arıǵ küzi albin salǵan,
2110 İlbek küzi çitpin xalǵan.
Anı körıp, Xan Mirgen
İkincizın sol izebineñ
Kök torǵı plat sıǵarǵan,
Kün alnında çiti ibirgen.
- 2115 Çadıpçatxan Ay Arıǵ xıs
Xara çirde tura túsken.
Ay Arıǵnıñ çarii pu çirde
Ay-kün çariinañ artıx polǵan.
Anı körıp, Xan Mirgen sağınça:
- 2120 “Aylıǵ-künniǵ çir üstünde
Ay Arıǵ tıñ silig poltır.
Andaǵ xıstı alza, çarır”.
- Otuz yerinden kopardı.
Ay Arıǵ kız kara topraǵa
Boylu boyunca serildi,
Han Mirgen yanına varıp,
Ay Arıǵ kızı görür ki,
Sol gözü kör olmuştur.
Han Mirgen o an gelmemiş olsaydı,
Ay Arıǵ kız ölecekti.
Ak ipekten örtüyü çıkarıp,
Ayın karşısında altı defa
Döndürerek sarstı, Han Mirgen
Ay Arıǵ kızın gözü aralanıp,
Gözleriyle baktı.
Daha sonra da ayaǵa kalktı
Ay Arıǵ kız
Saf gücünü alamaz oldu,
Ulu gücünü yetiremez oldu.
Han Mirgen bunu görüp,
Sol cebinden ikincisini
Mavi ipekten örtüyü çıkardı,
Güneşin karşısında yedi defa
çevirdi.
Yatıp duran Ay Arıǵ kız
Kara yerin üstünde ayaǵa kalktı.
Burada Ay Arıǵ’ın nuru
Ayın ve güneşinkinde daha fazlaydı.
Han Mirgen bunu gördükten sonra
düşünür:
“Geceli gündüzlü yerin üstünde
Ay Arıǵ’ın ruhu güzeldir.
Böyle bir kızı aldıǵında, aydınlanır”.

- Xan Mirgenniň sağıňan sağızın
Ay Arıǵ alınca pıl turǵan.
- 2125 “Azıp-ölçetken pozımnı
Adam polıp al xaldıñ,
Alıp kızı Xan Mirgen.
İrtıp-ölçetken pozımnı
İnem polıp al xaldıñ.
- 2130 Püün ne kilbeen sin polzañ,
Pu çirdeñ azıp, ölçetkem.
Paza çayalıp çörbesçikpın”,-
İdi çooxtanıp, Ay Arıǵ xıs
Timir sidenge kire çügürgen.
- 2135 Timir tegiletk tartıp,
Xara talayǵa kire silgen.
Alton pud xumnı xaap alıp
Ax çazaa çaya tastañ.
Timir tittañ çibek tınñ sistip,
- 2140 İzer xoyınna odıra tüsken.
Xan Mirgenneñ anımcaxtazip,
Xannañ xızıl çigirenniñ
soona kürgen.
Ax saraat, teep, oylaanda,
- 2145 Xara çir xaltıras xalǵan.
Xan tigir tübi solxılıs xalǵan.
Anı körüp, Xan Mirgen,
Ax saraattıñ azaa ornına turıp,
Xamcı sapxan oñ pudına.
- 2150 Ax saraat, pır xatı tastap,
Oyłaan çirde,
Xan Mirgen üs xırañ azıra,
- Han Mirgen’in düşündüklerini
Ay Arıǵ önceden bilmektedir.
“Beni ölüp gitmekteyken
Babam olup kurtardın,
Yiğit kişi Han Mirgen
Nerdeyse ölecek olan bedenimi
Anam olup kurtardın.
Eğer o an gelmemiş olsaydın,
Burada ölüp gidecektim.
Bu vakitten öteye gitmeyecektim.”, -
Ay Arıǵ kız böyle konuşup,
Demir çite doğru koştu.
Demir kelepçeyi çekip,
Kara denize fırlattı.
Altmış pudluk kumu yüklenip
Ak ovaya savurdu.
Demirden ağacın ipek düğümünü
çözüp,
Eyerin ortasına yerleşti.
Han Mirgen’e veda edip,
Kandan kızıl doru atın ardına düştü.
Ak sarı at şahlanıp ilerlediğinde,
Kara yer sallandı.
Göğün dibi soluksuz kaldı.
Han Mirgen bunu görüp,
Ak sarı atın dibinde durup,
Sağ buduna kamçıyı şaklattı.
Ak sarı at, bir kez atılıp
Koştuğu yerde,
Han Mirgen üç tarla aşarak,

- Üs çulat kizire çitpes tastan.
Xannañ xızıl çigiren adı
2155 İkcizın azax al turtır,
Mında turıp, ılğap altır.
Xarax çazı, töbın ağıp,
Ax talayğa xozılıtır.
Anañ mınnañoş sığara,
2160 Çaçırıp, oylap sıxtır.
Xan Mirgen, xara çirni oya teep,
Adınıñ çolın çollazıp,
İzin İstezıp, oylap sıxxan,
Arğalığ sında azaxxa turğan.
2165 Xarax salıp körze,
Ax çazınıñ ortızında
Pır xara turacax turça.
Xanca çir kilgen Xan Mirgen
Alıp çurtaan turanı
2170 Pastağızın na am kördi.
Tağ töbın pazıp, tüsken,
İnis töbın in kilgen.
İzik alınına pas kilgen.
At palğacañ altın sarçında
2175 At palğaanı çox poltır.
Turacax ibire salğanax östir.
Xan Mirgen xara turacaxtı,
Körglep, ibire pastı.
Kızı par polar tıp sağınza,
2180 Pu turacaxtıñ izini azıp,
Alıp çörgeñ çoli çoğıl.
Aymaxtañ kilip kirdi tize,
- Üç dere geçemezdi.
Kandan kızıl doru atı
İkinci kez ayaklandı,
Burada durup, ağlamıştır.
Göz yaşı, dipten akıp,
Ak nehre karışmıştır.
Daha sonra buradan çıkarak,
Sıçrayıp, dört nala gitti.
Han Mirgen, kara yerde koşarak
Atının yolunda ilerleyip,
İzini izleyip, ilerledi,
Yüksek tepede ayakta durdu.
Baktığında görür ki,
Ak ovanın ortasında
Kara bir ev bulunmakta.
O kadar yol giden Han Mirgen
Yiğidin yaşadığı evi
İlk kez şimdi gördü.
Dağın dibine gidip,
Aşağıya indi.
Eşiğin önüne geldi.
At bağlanan altın sarçında
Bağlı bir at yoktur.
Evin etrafında ısırgan otu biter.
Han Mirgen, kara evi,
Görüp, etrafını dolaştı.
Herhangi biri var mıdır deyip
düşündüğünde,
Evin kapısını açıp,
Yiğidin gittiği yolu yoktur.
Uzaktan gelip girdiyse,

- Kızı pas kilgen çolı çoğıl
Xaydağ turacax polcañ tıp,
2185 Timir tudazınañ aza tartıp,
Xara turacaxxa kire pasxan.
İzik azıp, izenın pirgen.
İrkın altap, mindızın salğan.
Xara turacaxtıñ istinde
2190 Sıp-sımsızırax la polğan.
Pu turanıñ istinde
Seekter aardañ daa köp,
Xayınızıp, küüles turlar.
Xan Mirgen izik xırında
2195 Ax-tik le turıbıxan.
Nandıra sığarğa idip,
Tura puliınzar körıbısse,
Altı azaxtığ orğan turça.
Anda xazannañ xara,
2200 Xola tıstıg, xorğamcıl xaraxtığ,
Tos purunnıg pır tudım pillig,
Pağani osxas, idı xodır,
Alton sürmezı arğazın pasxan,
İlig sürmezı iñnın çapxan
2220 Çalaas xıs pala uzupça.
Pu xıstıñ palığlarına
Seekter çılışçattırlar.
Xuba çalaas xıstı kör salıp
Xan Mirgen nandıra sığar tusta,
2225 Anzı, kirilip, çızınıp, usxun kilgen.
Altı azaxtığ orğanında odıra túsken,
İki xarağın çızınıp,
Xan Mirgennı kör salğan.
- İnsanın girmedığı yolu yoktur.
Nasıl bir evdir deyip,
Kapının demir kolunu çekip,
Kara eve girdi.
Eşığı aşıp, selam verdi.
İçeri girip, esenlik diledi.
Kara evin içinde
Bir sessizlik hâkimdi.
Bu evin içinde
Arılardan da çok sinek olup,
Arılarla sinekler vızıldamaktadır.
Han Mirgen eşikte
Şaşkın vaziyette durmaktaydı.
Geriye doğru gelip,
Evin köşesine baktığında,
Altı ayaklı yatak vardır.
Yatakta, kazandan da kara
Bronz dişli, kurşun gözlü,
Ağaç kabuğu burunlu, bir avuç belli,
Kurbağanın gibi öyle uyuz,
Altmış örgüsü sırtına gelen,
Elli sürmesi omzuna düşen
Çıplak bir kız yatmaktadır.
Bu kızın yaralarına
Sinekler toplanmaktaydı.
Soluk ve çıplak kızını görüp,
Han Mirgen, gerilediğinde,
Kız, gerinip, uyandı.
Altı ayaklı yatağında oturdu,
İki gözünü sıvazlayıp,
Han Mirgen'i gördü.

- Altı azaxtığ orğanınañ
2230 Xuba çalaas tura xonğan,

Xostap kilip, xolın tutça,
İzere pazıp, izenİN pırçe.
Xan Mirgen pu xıstı körze,
Arıncañ sırayı çoğıl,
2235 Uyatçañ xaraxtığ nimes.
Anı körıp, Xan Mirgen
Xaraan çırzer töbİN körgen,
Paza pazın ködirbin salğan.
Pu xıstañ ulam na xorıxça,
2240 Suğdağı tal çili sırlesçe.
Xan Mirgen İstİNde sağınça:
“Pabam minİ xamcılaanda,
İcem minİ küsteende,
Pu xara turacaxxa kİrdİM me?
2245 Ölbes pozım ölerbİN,
Aspas pozım tüzerbİN.
Xara aynanı köp körgem,
Çe mındağnı am na körçem”.
Çalaas xıs çooxtan tur:
2250 “İr tappınçatxan pozıma
Xan Mirgen pozı kili pirdİ.
Çasta minİñ xoncañım,
Çazım pırge pazılğan,
Xan Mirgen, sin polarzıñ.
2255 Uluğ xuday xosxan xonığım,
Xan Mirgen, sin polarzım”.
Pu xıs kürlende külgende,
Küçün tastar közİp tüşçe.
- Altı ayaklı yatağından
Solgun ve çıplak bir şekilde
ayaklandı,
Yanına gelip, elini tutuyor,
Eşiğe basıp selamı veriyor.
Han Mirgen kızı gördüğünde,
Yüzünde herhangi bir utanma
Gözlerinde utangaç bir bakış yoktu.
Han Mirgen, kızı görüp
Gözünü yere indirdi,
Ve başını da aşağı götürdü.
Bu kızdan korkar,
Sudaki söğüt gibi titrer.
Han Mirgen içinden düşünür:
“Babam beni kamçılardı mı ki?
Anam beni zorladı mı ki?
Ben bu kara eve girdim.
Ölmeyen ben ölürüm
Düşmez bedenim düşecek.
Kara şeytanı çok göreceğim,
Fakat böylesini şimdi görüyorum”.
Çıplak kız konuşmaya başladı:
“Kendime bir erkek arıyorken
Han Mirgen’in kendisi geliverdi.
Benim taze konuğum,
Kaderimiz birlikte yazılan
Han Mirgen sensin.
Ulu Tanrı’nın gönderdiği konuğum,
Han Mirgen sensin”.
Bu kız gürleyerek güldüğünde,
Mermerler göçüp düşer.

- 2260 Xarxılada xatxırğanda,
Xatıǵ xaya iñderilçe.
Xıs kızı, odırıp, maxtañça:
“Minneñ xonmazañ pu çirde,
Paza kemneñ xonarziñ?
Çir üstünde minneñ silig,
2265 Minneñ iptig, arıǵ xıs
Çir dee tilep tappassiñ”.
“Xara pazım çirge çatpaanda,
Alıp pozım azıp-ölbeende,
Xuba çalaas aynanı albaspın”, -
2270 İdi çooxtap, oñ xolin ködirip,
Saap irtken Xan Mirgen.
Xazannañ xara sıraylıǵ pazı
Xaydar parıp, tüsti tıp,
Xan Mirgen xaraan azıp körze,
2275 Xıs palazı idök le,
Xabaybin daa tur saltır.
Naax pazı xaralbindır.
Xarax xırına suǵ çuxpındır
Çalaas xıs pala çooxtañça:
2280 “Alıp xoncañ Xan Mirgen irim
Ayalap taa sappas pa,
Aymax-pasxa çonnıñ
Noo kireǵı xalǵandır.
İpçi idinceñ Xan Mirgen irim
2285 İrgekneñ dee saap alar,
İl-pasxa çonnıñ
Noo kireǵı xalǵandır”.
Anı istip, Xan Mirgen
- Katıla katıla güldüǵünde,
Sert kaya yuvarlanır.
Kız, oturup kendisiyle övünür:
“Burada benimle birlikte olmazsan,
Başka kimle olursun?
Yer yüzünde bende hoş
Benden güzel, saf kızı
Yeryüzünde istesen de bulamazsın”.
“Kara başım yere düşmeden
Yiğit bedenim ölüp gitmeden,
Solgun ve çıplak şeytani almam”, -
Böyle konuşup, sağ elini savurup
Vurmuş Han Mirgen
Kazandan kara yüzlü başı
Nereye yuvarlandı deyip,
Han Mirgen gözünü açıp görünce,
Kız çocuǵu da
Sürtünmeyip kalkar.
Yanakları kararmadı.
Gözünün kenarına su bulaşmıştır.
Çıplak kız çocuǵu şöyle der:
“Yiğit misafirim Han Mirgen
Tokatlayıp da vurmaz mı ?
Başka halkın
Ne gereǵi var?
Beni eş edinecek, Han Mirgen
yiğidim
Erkekten de dayak yer
Başka memleketlerin halkına
Ne gereǵi var?”.
Han Mirgen bunu duyup

- İkincizin saap irtken.
2290 Xaraan azıp, ir körze,
Alnında turğan çalaas xıs
Am daa la amır turça.
Naax pazı xaralbindır,
Xarax altına suğ çılbindır.
2295 “Alcañ xatıñnı amox sox tur,
Amox soxpazañ, Xan Mirgen,
Ağaa alıǵ saǵıs kİRer.
İptep xoncañ ipçıñnıñ
İdİN aǵırta saap odır.
2300 İdİN amox aǵırta sappazañ,
İpçıñ irtİre saǵın çörer”,-
İdi çooxtandı xıs pala.
Anı istİp, Xan Mirgen
Annañox tıñ tarınça.
2305 ÜzİncİzİN, oñ xalın ködİrİp,
Çalaas xıstı saap irtken.
Anañ xaraan azıp körze,
Xara xıs İdök turça.
Xara sazın daa pu xıstıñ
2310 Xıymırada sappındır.
Xuba çalaas xıs palazı,
Xan Mirgennİ xoltıxtap,
Stol kİstİne odırça.
Anzı, pray küzİN salıp,
2315 Odırbasxa sİrençe.
Çe xıs pala arıǵ küsneñ
Stol kİstİne odırtça:
“İrİM polxañ, Xan Mirgen,
Kıza tekrar vurdu.
Han Mirgen gözünü açıp baktıǵında
Önünde duran çıplak kız
Yine sapasaǵlam duruyor.
Yanakları kararmadı,
Gözünün altına su sıçramıştır.
“Evleneceğın kadını hemencecik
öldür,
Eğer öldürmezsen, Han Mirgen,
Saçma düşüncelerle dolar aklı.
Biran önce alacağın eşinin
Canını yakıp, onu dövdü.
Eğer şimdi onu alt etmezsen
Eşin devamlı düşünür durur”, -
Öyle dedi kız çocuǵu.
Han Mirgen bunu duyup
Ondan da canı sıkılır.
Üçüncü kez, saǵ elini kaldırıp
Çıplak kıza tekrar vurdu.
Daha sonra bir göz attıǵında
Kara kız öylece duruyordu.
Çıplak kızın kara saçını da
Oynatarak vurmadı.
Solgun ve çıplak kız evladı
Han Mirgen’i kolunun altına alıp,
Masanın başına oturur.
Kız, tüm gücünü toplayıp
Oturmamak için direnir.
Fakat kız saf gücüyle
Masanın üstüne oturtur:
“Erkeğım olan, Han Mirgen,

- Üs xati sapxannañar,
2320 PİR dee nime çooxtanmaspın.
İrge parçatxan xıs kızı,
Pastap odırbin, xarışça.
Sin, ir kızı, nimedeñ uyadıp,
Stol kistıne kırbediñ?
2325 Altın stol kistinde
Amır çooxtar çooxtazarbıs,
İlbek stol kistinde,
İptep çaxsı aytızarbıs”.
Xıs-çaxsı, pas parıp,
2330 Toğıs kızı çip toospas ayağın
Stol üstünde turğısxan.
Altınnañ itken samnaxtı
Alında salğan Xan Mirgenniñ.
Uluğ ayaxxa toldıra
2335 Azır pastığ çılan saltır,
Ağarta pıstır çılan idı.
Xan Mirgen astañ ölerge çittir,
Xus xaxlır idı xalbindır,
Xuruğ la söök pol partır.
2340 Astañ astap, suğdan suxsap,
Arığ küzi sıxxan poltır,
Çe xıstıñ çizın çıbinçe.
İdi ol odırçatxan tusta,
Çir-çalbaxtıñ xırı çirde be,
2345 Tigir pözıktıñ tözi çirde be,
Çil, aastanıp,
Xıs ünıneñ çooxtanğan:
“İrkem, tuñmam, Xan Mirgen,
- Üç defa vurdun,
Bir kez bile konuşmadım.
Erkeğe varacak olan kız
Karşı karşıya oturur.
Sen ki er kişisin, niçin utanıp,
Masanın başına gelmedin?
Altın masanın başında
Rahatça konuşuruz,
Büyük masanın başında,
Güzel güzel konuşuruz”.
Kızın iyisi, masa başına varıp,
Dokuz kişinin içip bitirmediği
kadehi
Masanın üstüne koydu.
Altından yapılmış kaşığı
Han Mirgen’in önüne koydu.
Büyük kadehi doldurarak
Çatal başlı yılan koydu,
Pişmiş beyaz yılan eti.
Han Mirgen açlıktan ölecekti,
Kuşun eti kalmamıştır,
Kuru ve kemikli bir hale döndü,
Acıkıp ve susayıp,
Saf gücü bedeninden çıkmış,
Ve kızın yemeği ulaşır.
İterek oturdukları zaman,
Geniş yurdun çatısı yerde mi,
Ulu göğün ruhu yerde mi,
Rüzgâr, gürüldeyip,
Kızın sesiyle konuşmuş:
“Yiğidim ve dostum Han Mirgen,

- İl çirinde kilgende,
2350 İki tuluñniğ xıs azıraza,
İpti odırıp, çirge polzın.
Aarlığ tuñmam, Xan Mirgen,
Aymax çirine kilgende,
Azır tuluñniğ xız azıraza,
2355 Anıñ çiiizin çirge polzın”.
Xan Mirgen pılıp turza,
Altın köök kiptiğ çörge
Altın Xarlıx picezi çooxtandı.
Anı istip, Xan Mirgen,
2360 İki xaraan nuubızıp,
Azır pastığ cılanı çipçe.
Azır pastığ cılanıñ idi
Xan Mirgenniñ axsında
Xayax çili xayılça,
2365 Möötteñ tadılığ pildirçe.
Astaan xarnı tosxanda,
Arğan pozi simirgende,
Xaraan azıp, kör turza,
Kün çariinañ artıx çarix
2370 Pu çirde poltır.
Xan Mirgenniñ alnında
Alton sürmezı arğaa çayılğan,
İliğ sürmezı iñnıne çayılğan
Xıs pala tur saltır.
2375 Ay-kün çariinañ anıñ çarii
Altı xati artıx polar.
Amdı pu xıs çooxtança:
“Min tiñ silig törıp parğam.
Minı pu çir üstünde
- Yurduna geldiğinde,
İki örgülü çıplak kız besleyerek
Düzgünce oturup, yersin.
Değerli dostum, Han Mirgen,
Memleketine geldiğinde,
Çatal örgülü kızı besleyerek,
Kızın yemeğini”.
Han Mirgen bunu anladığında,
Altın guguk donuyla gelen
Altın Harlıh kardeşi konuştu.
Han Mirgen bunu işitip,
İki gözünü de kapatıp
Çatal başlı yılanı yiyor.
Çatal başlı yılanın eti
Han Mirgen’in ağzında
Yağ gibi kayar,
Baldan tatlı gibi gelir.
Acıkan karnı doyduğunda
Zayıf bedeni semirdiğinde
Gözünü açıp görür ki,
Güneşin parlıtısının
Fazlası burada var.
Han Mirgen’in önünde
Altmış örgüsü sırtına dökülen
Elli örgüsü omzuna saçılan
Kız durmaktadır.
Kızın ışıltısı güneş ve ayınkinden
Altı kat daha fazladır.
Şimdi ise kız konuşur:
“Ben ruh güzelliğiyle doğdum.
Beni yer yüzünde

- 2380 Tıñ köp alıp pılçe.
Çir-çalbaxtıñ üstün
Çiti ibire tilepçeler.
Xara çirniñ altın
Altı aylandırçalar.
- 2385 Çe mini körgen kızı çoğıl.
Çirimzer miniñ köp alıp kilçe.
Çabal turamnı miniñ körıp,
Çitire paspin aylançalar.
Artıx-silg çayalğan üçün,
- 2390 Çir üstünde xubul çörçem.
İdi xubul çörbezem,
Artıx küstig alıptar
Arıg tınma çidercikter.
Çaxsı pılgem sin kileriñni,
- 2395 Çurtxa kirgenine örınçem.
Ax talayniñ xazında,
Ax tasxılınıñ tözinde çurtaan,
Ax pora attıg Ax Xanniñ xızı
Altın Sas icelg
- 2400 Altın Çaçax min polarbın.
Xızıl çigiren adını çazağ
Xacan daa sürıp çitpessıñ,
Annañar sağa polis pirim.
Xacan polza, küzim çitpese,
- 2405 Arsa, kilip, polis pirerziñ.

Arıg sağıstıg poziña pirerbın
Azır xanattı xara çılanı.
Azırınğan tamaañ çılan polbaan,
Aarlıg xustıñ idi polğan.
- Birçok yiğit bilmektedir.
Geniş yerin üstünde
Yedi kez dönüp dolaşıp isterler.
Kara toprağın altını
Altı kez dönüp gelirler.
Fakat beni görmüş olan yoktur.
Yeryüzüne birçok yiğit gelir.
Benim kötü biri olduğumu görüp,
Bana yaklaşmayıp dönerler.
Güzel yaratımlı olduğumdan,
Yeryüzünde birçok kez değiştim,
Eğer değişmeseydim,
Çok güçlü yiğitler
Saf ruhuma gireceklerdi.
Senin geleceğini doğru bildim,
Yurda geldiğinde sevindim.
Ak nehrin kıyısında
Ak kıyının ortasında yurtlayan
Ak bora atlı Ak Han'ın kızı
Anası Altın Sas olan,
Altın Çaçah kızım ben.
Kızıl doru atını yaya olarak
Her zaman sürmezsın,
Bu yüzden sana yardım ederim.
Ne zaman ki gücüm yetmez,
Belki, sen gelip bana yardım
edersin.
İyi niyetli olan sana veririm
Çatal kanatlı kara yılanı.
Yediklerin yılanınki değildi,
Yediklerin değerli kuşun etiydi.

- 2410 Sümeneñ itken nimeni
Sizınmediñ sin pır dee.
Am mında saadırğa çarabas,

Adıñ soona kیرهge kirek”.
Altın Çaçaxnañ Xan Mirgen
- 2415 Tasxar çidinizıp sıxxannar.
Xan Mirgen sınap taa körze,
Ax çazınıñ ortızında,
Toğıs xulas sunniğ,
Azır xanattığ çılan çatça.
- 2420 Kümüs çügeni pazında,
Küreeliğ izeri üstünde.
Altın Çaçax xıs çooxtança:
“Alıp kızı, Xan Mirgen,
Azır xanattığ xara çılanğa
- 2425 Xamcı sappasxa polzın.
Xamcı saabıssañ, odır sıdabin,
İñderil tüzıp, öl xalarzıñ.
Xazıx çörzeñ pu çirde,
Altıña mungen adıñnı
- 2430 Xolğa kirip alzañ,
Xan Mirgen, xara çılannı,
Aymax çirinde tastabin.
Ada çirımzer nandırarzıñ.
Anı nandırbin salzañ,
- 2435 Alıp pozım Altın Çaçax
Anda sınap azıp-ölem.
Azır xanattığ xara çılan
Artıx küzim, tınım polça.
Am aylan kör xara turamzar!”
- Onu büyüledi
Bir kez de olsun fark etmedi.
Şimdi burada geç kalmak uygun
olmaz,
Atın peşinden gitmek gerek”.
Altın Çaçah ile Han Mirgen
Dışarı apar topar çıktılar.
Han Mirgen gerçekten de görür ki,
Ak ovanın ortasında
Dokuz kulaç uzunluğunda
Çatal kanatlı yılan yatmaktadır.
Gümüş gemi başında,
Kertikli eyeri üstündedir.
Altın Çaçah kız konuşur:
“Yiğit kişi, Han Mirgen,
Çatal kanatlı kara yılanı
Kamçılamaz oldu.
Kamçılarsan eğer, başa çıkamazsın,
İndirilip, ölür kalırsın.
Rahat yaşadığın bu yerde,
Altına bindiğin atınla
Ele geçirdiğinde,
Han Mirgen, kara yılanı,
Yurdundan atarsın.
Ata yurduma döndürürsün.
Yılanı geri döndüremezsen,
Yiğit olan ben Altın Çaçah
Orada gerçekten ölürüm.
Çatal kanatlı kara yılan
Fazla gücüm, canım olur.
Şimdi dön de bak kara evime!”

- 2440 Alıp Xan Mirgen aylan körze,
Altın-kümüsneñ çazalğan,
Altın, sılğ payzañ turça
Xara turacax ornına.
Ax çazaa toldıra
- 2445 Arğalığ mal ottapça.
Ağın suğnı xastada
Amır xalıx çon çurtapça.
Anañ pılze Xan Mirgen,
Artıgox sümeliğ Altın Çaçax
- 2450 Arğalığ malın, xalıx çonın,
Salğanax idip, öskırceñ poltır.
Altın Çaçax xıs, anımcoxtazıp,
Alıp kizee oñ xolın tutxan.
Xan Mirgen, izer ornına odırıp,
- 2455 Çıbek tinnı sılğbısken.
Arğa çurtına aylanıp,
Altın Çaçax xıs pazox
Sümelenip çat salğan.
Xan Mirgen,
- 2460 Xara çılanğa odırıp,
Xan tigırzer tartıl sıxxan.
Çarix tigır altınca
Çalbax çirni sınaçça.
Xannañ xızıl çigirenniñ çolın
- 2465 Xan Mirgen öörtiñ kör tapxan.
Ax saraattığ Ay Arığ xıs
Aniñ soonca sür parçattır.
Xannañ xızılçigiren attiñ
Tört tuyğağı xacanox tüzip,
- 2470 Çalaas itneñ oylap parça.
- Bahadır Han Mirgen dönüp bakınca,
Altın ve gümüştän yapılmış,
Altından güzel bir saray vardır
Kara evin yerinde.
Ak ovaya yayılarak
Tüm mal davar otları.
Akan suyun kıyısında
Huzurlu halk-boy yaşar.
Annen bilse, Han Mirgen,
Birçok sihre sahip Altın Çaçah
Malın davarın ve halkını,
Isrgan otuna dönüştürüp, büyüttü
Altın Çaçax kız, vedalaşıp,
Han Mirgen'in sağ elini tuttu.
Han Mirgen atına binip,
İpek dizgini sarstı.
Uzak memleketine dönüp,
Altın Çaçah kız yeniden
Büyüsünü yaptı.
Han Mirgen,
Kara yılanın üstüne çıkıp,
Gökyüzüne çekiştirdi.
Aydınlık göğün altında
Geniş yurdu gözlüyor.
Kandan kızıl doru atın yolunu
Han Mirgen gökyüzünden gördü.
Ak sarı atlı Ay Arığ kız
Onun ardınca atını sürüyor.
Kandan kızıl doru atın
Dört nala koşturup,
Çıplak etinden sarsar.

Azır xanattıǵ çılanǵa odırıp,
Adın süris parçatxan irni
Aǵaa xınmaan alıptar.
Atıp turlar oxçaanañ.

2475 Xannañ xızıl çigirenniñ çolın
Xan Mirgen, xaraxtañ pozıtpin,
Çolinañ çollazıp, izineñ istesçe.

Ür be, as pa parǵanda,
Xan Mirgen xarax salıp körze,
2480 Ay Arıǵniñ parçatxan çolında
Xara çirdeñ xan tigirge
Kök pus tasxıl öskirtirler.
Alıp kızı pırdeezı
Anı asxanı çox poltır.

2485 Xannattıǵ xus xacan daa
Azıra uçuxxanı çox poltır.
Ay Arıǵ, alıp xıs,
Kök pus tasxılı unada saap,

Könı irttir ol çirni.
2490 Alıp xıstıñ çolında xatabox
Ax pus tasxıl püdirtirler.

Anı unadox saap, alıp xıs
Xızıl çigirenniñ soona kirtir.
Xan Mirgen, xarap körze,
2495 Ay Arıǵ xıstıñ alnında
Xara taǵ, pısneñ xazalıp,
Xan tigirge sıǵara östir.
Ay Arıǵ xıs pıstıǵ taǵnı,

Çatal kanatlı yılana binip,
Atın takip ettiǵi eri
Yiǵitler sevmedi.
Attıkları oklardan
Kandan kızıl doru atın yolunu
Han Mirgen, gözden kaybetmedi,
Atın yolundan ilerleyip, izini takip
eder.

Az mı çok mu gittiǵine
Han Mirgen göz atıp bakınca,
Ay Arıǵ'ın takip ettiǵi yolda
Yerden göǵe dek
Mavi buzlarla kaplı daǵ bulunur.
Yiǵit kişilerden hiçbiri
Bu daǵları aşamamıştır.
Kanatlı kuşlar uçtuǵunda bile
Daǵları uçarak geçen olmamıştır.
Ay Arıǵ, batur kız,
Mavi buzlarla kaplı daǵı paramparça
edip,

Doğrudan bu yeri geçer.
Yiǵit kızın yolunda üst üste yıǵılıp,
Ak buzlarla kaplı daǵ meydana
gelir.

Onu da parçalayıp geçen, yiǵit kız
Kızıl doru atının terkisine atlar.
Han Mirgen, bakıp görür ki,
Ay Arıǵ kızın önünde
Kara daǵ, sivri bir şekilde dikilip,
Gökyüzüne doğru yükselir.
Ay Arıǵ sipsivri olan daǵı,

- Añdarıp, tali sapxan poltır.
2500 İdeede parıp, Xan Mirgen körze,
İñelīg sariğ tasxıl turtır.
İrtire sümelīg Ay Arığ xıs,
İñderip, anı irtiptir.
Altı xırañ asxanda,
2505 Altı çulat kiskende,
Alıptar, xara sağımpı,
Ay Arığnıñ çolında
Ottiğ çalınniğ talaynañ
Oolığ talay püğirtirler.
2510 Ay Arığ, talay İzine kİR polbin,
Üs kün mında ılğap turtır.
Anañ, ax saraatxa xamcı saap,
Talay ol sarında par tüstir.
Ax sarattıñ xuzurii
2515 Tomıx tuzına teere köy partır.
Annañ aarxızın Ay Arığ xıs
Xannañ xızıl çigirenniñ
Toxtabin, soona kİR sıxtır.
Xan Mirgen pu talaynı
2520 PİR kün poldı kis polbin,
Anañ at sapçañ azır xamcını,
Xan tigİRge sığara tudıp,
Xanadı azır xara çılanğa
Xamcı sapxan par-çox küsneñ.
2525 Xan Mirgen paза körİNze,
Azır xanattığ xara çılan
- Döndürüp vurup dağıtmış.
Han Mirgen, en büyüğüne vardığını
gördüğünde,
Sarp sarı dağ durmaktadır.
İleride, sihirli Ay Arığ kız,
Onu indirip geçirir.
Altı tarla geçtiğinde,
Altı dere aştığında
Yiğitler, kötüce düşünüp,
Ay Arığ'ın yolunda,
Aevli ve yalımlı nehirde
Zehirli bir nehir yaratırlar.
Ay Arığ nehrin içine girivermiş,
Üç gün boyunca burada ağladı.
Sonrasında ise ak sarı atını
kamçılıyıp,
Deniz tarafına ilerledi.
Ak sarı atın kuyruğu
Dizinin tuzuna kadar yaniverir.
Ondan uzaktaki Ay Arığ kız
Kandan kızıl doru atını
Durdurmayıp ilerledi.
Han Mirgen bu denizi
Bir günde geçemedi,
Orada, atına şaklattığı çatalı
kamçıyı,
Gökyüzüne savurup,
Kanadı çatalı kara yılan
Tüm gücüyle vurdu.
Han Mirgen yine görmüş ki,
Çatal kanatlı kara yılan

- Ottıǵ, oolıǵ talay ol sarında,
Xanat saap, uçux parça.
Xanat pastarı sarǵalta köytir.
- 2530 Xan Mirgen Ay Arıǵ xısa
Çitpesteñ çitçe, çağdabastañ çağdapça.
- Ay Arıǵa çidip, körze Xan Mirgen,
- Xayıl tüzip, nımzax idı
Xatıǵ söökke aylan partır.
- 2535 Torıl tüzip, toldıra idı
Toñ söökke aylan partır.
Çolda aar-çobaǵ körbeen polza,
Çigiren atxa çitkedeg poltır.
Xan Mirgen xıs-çaxsaa çaxıpça:
- 2540 “Arıǵ küziñ sıxtır, Ay Arıǵ,
Pu çirde tınanıp, minı xadar.
İlbek küziñ irttir Ay Arıǵ,
Pu çirde odırıp, minı xadar.
Adımını pozım tut kilerbın”.
- 2545 Arıǵ la parcañ küzi çoxta,
Attañ tüzip, odırıbızıp,
Ay Arıǵ xıs tınan sıxxan.
Anıñ soonañ ür dee polbin,
Çir-çalbaxtıñ xırı çirde,
- 2550 Tigir-pöziktıñ xırı çirde,
Alton xıllıǵ altın çatxan,
Sabılıp, aynap kilçe,
Altın tüktig altın köök
Annañ xada köglep kilçe.
- 2555 İki xulaxxa tundıra sabılça.
- Alevli ve zehirli denizin o tarafında,
Kanat çırpıp uçup gidiyor.
Kanatlarının uçları yanıp solmuş.
Han Mirgen Ay Arıǵ kıza,
Gidilmezden gider, yaklaşılmaza
yaklaşır
Han Mirgen Ay Arıh’a varıp görür
ki,
Eriyiveren yumuşak bedeni,
Sert kemiğe dönüştü.
Pütürlerle dolu bedeni
Dayanıklı kemiğe dönüşmüştür.
Yolda eziyet görmemiş olsa,
Kızıl doru ata yetişirdi.
Han Mirgen, yiğit kızı ikâz eder:
“Saf gücün çıktı, Ay Arıǵ,
Burada dinlenip, beni bekle.
Ulu gücün kaybolabilir, Ay Arıǵ,
Burada oturup, beni bekle.
Atımı kendim yakalayabilirim”.
Saf ve fazla gücü yoktur,
Attan inip, oturup,
Ay Arıǵ kız, ruhundan çıktı.
Ondan sonra uzun zaman geçmez,
Çok geniş yurdun kır yerinde,
Uçsuz bucaksız gökte,
Altmış yıllık altın çathan,
Çalınıp, dönüp gelir,
Altın donlu altın guguk
Onunla birlikte şarkı söyler.
İki kulağı da sağır eder.

- Xan Mirgen, istip, pıl körze,
Xızıl xır attıǵ Xan Orba xıs,
Altı çıl tolǵanda,
Arǵa çurttañ sıǵıp,
2560 Amdı pu çirge çittir.
Xızıl xır attıǵ Xan Orba xıs
Arǵa çurttañ sıxxanda,
Çir üstünñ alıbı piltir
Xan Orbanıñ xızıl xır adı
2565 Xara çir üstün teep oylaanda,
Özıp turǵan aǵastar,
Tamırınañ xodırılıp,
Ax çazaa parıp, tüşçettir.
Toptayıp turǵan pözik tasxıllar,
2570 Ortızınañ üze çaçırıp,
Tüşçeñ poltır kök çazaa.
Çalbax çirniñ üstünde
Xan Orba osxas küstıǵ alıp
Çayalıp çörgeñi çox poltır.
2575 Xara çirden ködirip, tastırǵa
Xara pastıǵ alıp çayalbaar.
Xızıl xır attıñ alına oylirga
Çir-çarıxta at öspindir.
İki xanattıǵ xustañ polar,
2580 Atxan ux aǵaa çitpeceñ poltır.
Poras çarıxtıñ çirinde
İki xulaxtı tundıra
Alton xıllıǵ altın çatxan
Alton kögneñ oylap kilçe.
2585 Altın tüktıǵ alton köök
- Han Mirgen, duyup, anlar ki,
Kızıl kır atlı Han Orba kız,
Altı yıl geçtikten sonra
Uzak memleketten ayrılıp,
Şimdi buraya geliyor.
Kızıl kır doru atlı Han Orba kız
Uzak memleketten çıktığında,
Yeryüzünün yiǵidini anladı
Han Orba'nın kızıl kır atı
Kara yerin üstünde debelenip
yeri sarstığında
Büyüyüp gelişen aǵaçlar,
Köklerinden kırılıp,
Ak ovaya yıǵılır.
Yuvarlanıp duran büyük daǵların,
Ortasından fırlayıp,
Yeşil ovaya düşerler.
Geniş memleketin üstünde
Han Orba misali güçlü yiǵit
Yaratılmış deǵildir.
Kara yerden götürüp, dışarıda
Kara başlı yiǵit yaratılmamıştır.
Kızıl kır atın önünde koşmaya
Yer yüzünde at yetişmemiştir.
İki kanatlı kuştan olur,
Atılan ok ona ulaşmamıştır.
Poras aydınlık yerinde
İki kulaǵı saǵır ederek
Altmış yıllık altın çathan
Altmış şarkıyla gelir.
Altın tüylü altın guguk

- Alton kögneñ köglep kilçe.
Poras çarix çir çayxalça,
Pizik çili abıdılça.
Xara çirı xaltırıpça,
2590 Xan tıgırı solxılıs turça.
Xatıg azaxtıg mal oylapça,
Xatıg pılektıg ir saap kilçe.
Nuğan xarax asxanca,
Asxan xarax çapxanca,
2595 Arğalıg sınınıñ üstünde
Xızıl xır at kilıp turğan.
Xızıl xır atxa odırğan alıp,
Alton sürmezı inmen pasxan,
İlig sürmrzi arğaa çayılğan,
2600 Sınıp parcañ söögı çox,
Xızarıp axçañ xanı çox
Xara Xannıñ xızı
Xara Tarğax içelıg,
Xan Mirgen acalıg,
2605 Xızıl xır atxa mün çörceñ
Xan Orba xıs pu çirde çittır.
Azır xanattıg xustar
Ala orğaxtıg añnar
Xan Orbanı körıp alarğa
2610 Uzi-pazı çox ay-soonca
Pu çirge sıspın kilçeler.
Alıp xıstı körgen añ-xustar
Örinizıp nançalar.
Arğa sınañ Xan Orba
2615 Xarap, sınap çir ibire,
Xan Mirgen acazına çooxtapça:
- Altmış şarkıyla oynar.
Poras aydımlık yer sallanıyor,
Beşik gibi sallanır.
Kara yeri titretir,
Gökyüzünü soluksuz bırakır.
Sert toynaklı mal davar tepinir,
Sert bilekli erler vuruşur.
Kapalı gözlerini açınca
Açılan gözlerini kırpınca
Yüksek tepenin üstünde
Kızıl kır at geldi.
Han Mirgen kızıl doru ata bindi,
Altmış örgüsü omzuna düştü,
Elli örgüsü sırtına yayıldı,
Kırılıp kalan kemiği yoktur,
Koyulaşıp akan kanı yoktur
Kara Han'ın kızı
Kara Tarğah analı,
Han Mirgen ağalı,
Kızıl kara ata binen,
Han Orba kız buraya ulaştı.
Çift kanatlı kuşlar
Ala oraklı hayvanlar
Han Orba'yı görüp, almaya
Ucu sonu olmayan ayın sonunda
Bu yere birlikte geliyorlar.
Yiğit kızı gören hayvan ve kuşlar
Sevinip geri dönerler
Uzak dağdan Han Orba
Bakıp, gerçekten oraya dönerek,
Han Mirgen ağasına konuşur:

“Artıx sağıstıǵ acamnıñ üçün,
Xannañ xızıl çigiren attı
Altı çılǵa teere sürıp,
2620 Arıǵ küsteriñ sıǵartırzar.
İrtire sağıstıǵ acamnıñ üçün,
İlbek küsteriñ sıǵartırzar
Xacan daa, sürıp, sİRer çİtpeSSer,

Çadararzar minİ mında.
2625 Xızıl çigiren at saǵam,
Poras çarıx çİrnİ irtİp,
Sarıǵ çarıx çİrge kİrdİ”.
Xan Orba xıs çox pola xalǵan.
Alton xıllıǵ altın çatxan
2630 Alton köök köglep irtken.
Üs kün pazında pazox
Altın çatxan oynap kilçe,
Alton köök köglep kilçe.
Xannañ xızıl çigiren attı
2635 Xan Orba xıs sür kilçe.
Xara ayna azır müüstİǵ
At üstünde odır kilçe.
Xan Mirgen ol aynanı
Xara çirge ödİre tastaan.
2640 Sarıǵ çarıxtıñ çİrİnde
Xannañ xızıl çigiren atxa
Altın Xarlıx çİtken poltır.
Anda, ıspın, tutçatxanda,
Xan Orba, çİdİp sür kİltİr.
2645 Altın Xarlıx xıSxa mında
Çirge tüzerge çarabas poltır,-

“Çok güçlü olan aǵam için,
Kandan kızıl doru atı
Altı yıl boyunca sürüp
Saf güçlerini gösterirler.
İleri görüşlü aǵam için
Ulu güçlerini gösterirler
Ne zaman ki, takip edip, size
ulaşamasalar,
Beni burada yatırmaya.
Şimdi, kızıl doru at,
Poras aydınlık yeri geçip,
Sarı açık yere girdi”.
Han Orba kız yok oldu.
Altmış yıllık altın çathan
Altmış guguk ötüştü.
Üç günün başında tekrar
Altın çathanla çalınıyor,
Altın guguk oynuyor.
Kandan kızıl doru atı
Han Orba kız sürer.
Çatal Boynuzlu kara şeytan
At üstünde oturmaktadır.
Han Mirgen o şeytanı
Kara yerin arasına geçirdi.
Sarı aydınlığın içinde
Kandan kızıl doru ata
Altın Harlıh ulaştı.
Orada, göndermeyip, tuttuğunda,
Han Orba, varıp sürdü
Burada Altın Harlıh kıza
Yere inmek yaramadı,-

- Ada çurtınzar aylan nanğan.
Xan Mirgenneñ Ay Arıǵ xısxax
Xan Orba izen-mindizñ pirgen.
- 2650 Azır xanattıǵ xara çılanı
Ada çirñzer Xan Mirgen pozıttı,
Pozı xızıl çirgiren atxa odırdı.
Pu çirden üs attı xosti tudıp,
Xamcı sapxannar üs alıp.
- 2655 Poras çarıx çirinde
Xara tubannañ ax tuban tartılğan.
Xan Orbaniñ adı, altı xulas
Alnına parıp, oylança.
Ortı çolǵa çitkennerinde,
- 2660 Ay Arıǵ xıs, anımcaxtaxıp,
Ada çurtızar aylanğan.
Xan Mirgen Xan Orba tuñmazınañ
Ada çirñe çittiler,
Arǵalıǵ sında tüstiler.
- 2665 Xarında star kilçetkendök,
Xan Orba xıstıñ
Altın çatxanı sabılǵanda,
Alton köök kögleskende,
Xara Xan, Xara Tarǵax, ap sax-iney,
- 2670 Xalıx çonınnañ arǵa malınañ xada,
İbde sıdas odır polbin
Arǵalıǵ sında xadarǵannar.
İki palazın xoltıxtanıp,
İniş töbin indirgenner,
2675 Arǵa çurtxa kirgenner.
Xara Tarǵax icezi çooxtanca:
- Baba yurduna geri döndü.
Han Mirgen ile Ay Arıǵ kıza
Han Orba selamını verdi.
Çatal kanatlı kara yılanı
Baba yurduna Han Mirgen bıraktı,
Kendisi, kızıl doru ata bindi.
Buradan üç atlı yan yana,
Üç yiğit, yılanı kamçıldılar.
Pek aydınlık yerde
Kara ve ak bulutlar çekildi.
Han Orba'nın atı, altı kulaç
Önüne gidip şahlanır.
Ortadaki yola vardıklarında,
Ay Arıǵ kız, vedalaşıp,
Babasının yurduna geri döner.
Han Mirgen, kardeşi Han Orba ile
Baba yurduna vardılar.
Tüm tepelerden indiler.
Kardeşler vardıklarında,
Han Orba kızın
Altın çathanı vurulduğunda,
Altın guguk dansa başladığında,
Kara Han, Kara Tarǵah, ihtiyar çift
Halkı ve tüm malı davarıyla birlikte,
Evlerinde hep beraber oturmayıp
Dağ başında beklemekteydi.
İki evladını da koltuklarının altına
alıp,
İniş dibine indiler,
Büyük eve girdiler.
Kara Tarǵah anaları konuştu:

- “Aarlıǵ palam, Xan Mirgen,
Arıǵ saǵızınıñ sıltaanda,
Aar-çobaǵ kör kildıñer,
2680 Arıǵ küsteriñ sıǵardıñar.
İrtire saǵınǵan sıltaanda,
İl çirine çörıp,
İree-çobaǵ köp kördiñer.
İlbek küsteriñ irtken poltır,
2685 İr timineñ sıxtırzar.
Xızıl xır attıǵ Xan Orba
Çalǵıs tuñmañ polbaan polza,
Xacanǵa daa çitpesçikser,
Xannañ xızıl çigiren adıñı
2690 Xaraxxa ölgence körbesçiksıñ.
Altın Xarlıx piceñ çooxtaann
Xaydi tabırax undutxazniñ.
Azıp-ölceñ çirinde
Adañ polǵan Altın Xarlıxnañ Ay Arıǵ.
2695 İrtip-ölceñ çirinde
İneñ polǵan Altın Xarlıxnañ Ay Arıǵı
Aarda pır dee undutpa.
Aar-çobaǵa kırıp,
Arıǵ küsteri xappinçatsa,
2700 Arıǵ küziñni sin pirip,
Olarox çili polızarziñ.
İree-çobaǵı körıp,
İlbek küsteri çitpinçetse,
İlbek küziñni pirip,
2705 Olarox çili tudınarziñ,
Çaxsı itken kızılerge
Çaxsınañox nandırar kirek.
- “Deǵerli evladım, Han Mirgen,
Temiz düşüncenden dolayı,
Büyük üzüntü çektiniz,
Saf güçlerini gösterdiniz.
İleri düşündüğünden için,
Memlekete gidip,
Çok acı ve sıkıntı çektiniz.
Ulu güçlerini gösterdiniz,
Yiğitlik zamanında çıktınız.
Kızıl kır atlı Han Orba
Tek bir kardeş olmamış olsa da,
Hiç ulaşamazdınız,
Kandan kızıl doru atını
Ölene kadar görmeyeceksin.
Altın Harlıh kardeşin konuşmasını
Ne çabuk unuttun
Ölup gideceğin yurdunda
Altın Harlıh ile Ay Arıǵ baban oldu.
Yok olup gideceğin yurdunda
Anan olan Altın Harlıh ile Ay Arıǵ’ı
Hiçbir zaman unutma.
Sıkıntı ve üzüntüye kapılıp
Saf güçleri yetmediğinde,
Saf gücünü sen verip,
Onlar gibi yardım edersin.
Eziyet ve ezayı görüp,
Ulu güçleri yetmediğinde,
Sen yüce gücünü kullanıp,
Onlar gibi direnirsin,
İyilikte bulunanlara
Gerisin geri iyilik gerek.

- Tuza itken alıptarğa
Tuzanañox çitürer kirek.
- 2710 Sağaa polısxan Ay Arıǵ xıs
Ax Xanniñ xızı polça.
Xara Xan pabañ Ax Xannañ
Uluǵ inaǵ nancı polǵannar.
Çarımını çarıl işçeñner.
- 2715 Pükülni pölip çiceñner.
Xanniñ çaaǵa parzalar.
Xada iköleñ polcañnar.
Aar-çobaǵnı körzeler,
Arǵıstazıp çörceñner.
- 2720 İree-çobaǵa uçurazalar,
İköleñ ireeler çörceñner.
Xara Xan pabañnañ Ax Xan alıp,
Altın knigada pıçık pazıp,
Xacanox xol sal salǵannar.
- 2725 Anda pıdi pasxannar:
Xara Xannañ pala törize,
Aar-çobaǵa Ax Xan uçuraza,
- Kilip, polis pir turarğa.
Ax Xannañ pala çayalıp össe,
- 2730 İree-çobaǵa Xara Xan kırze,
Kilip, turıs pararğa polzın.
Ax Xannañ Xara Xanniñ palaları
Çaxsı, paarsax nancı polzınnar.
Çe xalǵancı aarlıǵ çooǵım, oolǵım,
- 2735 Min sağaa soonañ çooxtap pirem.
Saǵam anı iskırerge ırte,
- Seni köstekleyen yiǵitleri
Gerisin geri kösteklemek gerekir.
Sana yardım eden Ay Arıǵ kız
Ak Han'ın kızıdır.
Ak Han ile baban Kara Han
Çok yakın dostturlar.
Yarımı paylaşıp içerler.
Tümünü bölüp yerler.
Hanın huzuruna ulaştıklarında.
İkiniz birlikte olacaksınız.
Sıkıntı ve cefayı gördüklerinde,
Acı çekerler.
Sıkıntıyla karşılaştıklarında,
İkisi birlikte gittiler.
Kara Han babanla yiǵit Ak Han,
Altın kitapta yazılmış olana,
Her daim başvurdular.
Kitapta şöyle yazardı:
Kara Han'ın çocuǵu olunca,
Ak Han sıkıntı ve eziyetle
karşılaşınca,
Gelip, yardım etmeye.
Ak Han'ın çocuǵu olup büyüyünce,
Kara Han eza ve cefa çektiğinde,
Gelip, birlikte katlanırsın.
Ak Han ve Kara Han'ın evlatları
İyi ve cana yakın dostlar olsunlar.
Fakat geriye kalan değerli halkım,
oǵlum,
Ben senin ardından konuşayım.
Şimdi onu bildirmeye giderek,

- Çörceñ çiriñ am daa köp.
Aar-sidıktı köp körerziñ,
Amır-xazıx aylap kilzeñ,
2740 Aarlıg çooxtı sölep pirem.
Ax Xanniñ xızı Ay Arıg,
Pazılğan pıçıktı pray pılıp,
Parğan sağaa polızarğa.
Ax saraattıg Ay Arıg xıs
2745 Ax çarıxtıñ üstünde
Artıx küstıg çayalğan xıs
Ay Arıg sağaa polıspaan polza,
Arğalıg mal aylanmasçıx,
İlbetki çon ibır polbasçıx.
2750 Xara Molattıñ çiriñde,
Arıg küziñ albin,
İlbek küziñ çitpin,
Azıp-irtıp, ölerciksıñ.
İr artıgı Ay Arıg xıs
2755 İne çurtınañ sığarda,
İr pozına açınıp parbaan.
İzerlep mungen çigiren adıñ,
İlig sümee kİR parıp,
İrelençetkenin pılıp,
2760 Ağaa açınıp parğan.
Ax saraattıg Ay Arıg xıs
Arıg sağıstıg törıp parğan,
Ökis kızı nımzax paarlıg,
Çalğıs kızı çağban paarlıg.
2765 Adañ-iceñ çooxtaan çooxtarı,
Undutpin, sağın çörerziñ.
Uluğ çooxtı nime salbazañ,
- Senin gideceğın yer hâlâ çoktur.
Zorlu olan çokça görürsün
Sağsalım dönüp gelince,
Tüm söyleyeceklerimi söylerim.
Ay Han'ın kızı Ay Arıg
Yazılan mektubun tümünü anlayıp,
Sana yardım etmeye geldi.
Ak sarı atlı Ay Arıg kız
Ak dünyanın üstünde
Pek güçlü yaratılan kız
Ay Arıg yardım etmemeseydi,
Mal davar geri dönmezdi
Boy millet geri dönmezdi.
Kara Molat'ın yurdunda,
Saf gücünü almadı,
Ulu gücüne ulaşmadı,
Geçip gidip ölecektin.
Erin iyisi Ay Arıg kız
Ana yurdundan ayrıldığında,
Yiğitliğine kıyamadı.
Eyerleyip bindiği atın,
Elli sihre aldırıp,
Eziyet çektiğini bilip,
Ona acıdı.
Ak sarı atlı Ay Arıg kız
İyi niyetli biri olarak doğdu,
Öksüz insan yumuşak ciğerli,
Yalnız insan iyi ciğerli olur.
Ana babanın konuştuğu sözleri,
Unutmayıp, düşünürsün.
Ulu sözü ne diye söylemezsen,

- Xara çalgızan çörege kilizer.
Arıǵ küziñ sıx parza,
2770 Xazır xuyunǵa xaptır çörerziñ.
İlbek küziñ irt parza,
Uluǵ çilge tastadarziñ.
Ada-ıceñ sözün isseñ,
Ax çarıxta kızı polarziñ”.
- 2775 Arǵa çurtxa kiringende,
Stol kistinde xosti odırıp,
İce kızı iki palazın
As-tamaxnañ azırıp pastaan,
İptiǵ kirekke ügret turǵan:
2780 “Suǵa kırzeñ, Xan Mirgen oolǵım,
Tayanıǵ polar Xan Orba tuñmañ.
Taǵa sıxsañ, Xan Mirgen oolǵım,
Çölegiñ polar çalgıs tuñmañ.
İki xarında xacan daa
2785 Udur-tödür polızarǵa polzın.
Altı çıl tolǵanda,
Xan Orba xızımını
Sarıǵ çarıxtıñ çirñzer
Saǵaa polızara min ısxam.
- 2790 Xan Orba tuñmañ parbaza,
Xannañ xızıl çigiren adıñnı
Xacanǵa sürüp çitpesçikser.
Xan Orba, çalgıs xızım,
Xara çirniñ üstünde
2795 Arıx küstiǵ çayalǵan.
İrge parbin silǵ xızım
Üs tölge çörege çayalǵan.
Xacan polza, Xan Mirgen oolǵım,
- Tek başına ilerlemeye gider.
Saf gücünü ortaya çıkarınca
Şiddetli bir kasırgaya kapılırsın.
Ulu gücünü yitirince,
Kuvvetli rüzgâra kapılırsın
Ana babanın sözünü dinlersen,
Ak dünyada insan olursun”.
- Uzak memlekete girdiğinde,
Masa başında yan yana oturup,
Kara Tarǵah iki evladını,
Yiyeceklerle besledi,
Düzenli olmasını öğretti:
“Suya girsen, oǵlum Han Mirgen,
Kardeşin Han Orba dayanır.
Daǵa çıksan, Han Mirgen oǵlum,
Tek dayanaǵın kardeşin olur.
İki kardeş her zaman
Birbirine yardım etsin.
Altı yıl dolduǵunda,
Han Orba kızımı
Sarı yere doǵru
Sana yardım etmeye gönderirim.
Han Orba kardeşim gitmese,
Kandan kızıl doru atını,
Ne zamana dek süremeyecektin.
Han Orba, biricik kızım,
Kara topraǵın üstünde
Saf güçle yaratıldın.
Erkeǵe varmayan güzel kızım
Üç nesle ulaşmaya yaratıldın.
Ne zaman olursa, Han Mirgen

- 2800 Sin ipçi alıp çurtazañ,
Sinnenñ palalar çayalza,
Çalğıs tunmañ ol palalarğa
İcezi-çacazı polıp çörer.
Azır xanattıǵ xara cılanı pirgen
Altın Çaçaxtı undutpañar.
- 2805 Arıǵ küzi albinçatsa,
İlbek küzi çitpinçetse,
İki xarında Altın Çaçaxxa,
İletpin, polis pırer kirek.
- Altın Xarlıx piceñniñ çooǵın
- 2810 Xacan daa istıp çörege polzın”.
- Andaǵ çooxtar toozilǵanda,
Altın stoldan sıǵara pazıp,
İki xarında tasxar sıxxan.
Apsax-iney olarnıñ soonca,
- 2815 Çidinizi pastırǵan.
Xan Mirgenneñ Xan Orba
Arǵalıǵ malnı aylandıra,
İlbetki çonnı körçeler.
Xara Xan palazı çooxtapça:
- 2820 “Arǵalıǵ malnı, ilbetki çonnı
Xaydi amır pıs tutxabıs,
Sırer ıdök tudarǵa polzın.
İlbetki çonnı irelebin
Astañ astatpin, suǵdañ suxsatpin,
- 2825 İpti-tiñni azırap,
- oǵlum,
Sen bir eş alıp evlensen,
Çocukların olsa,
Biricik kardeşin çocuklara
Abla ve kardeş olup yaşar.
Çift kanatlı kara yılanı veren,
Altın Çaçah’ı unutmayın.
Saf gücü yetmediğinde,
Ulu gücü ulaşmadığında,
İki kardeş, Altın Çaçah’a,
Acı vermeyip, yardım etmeniz
gerekir.
Altın Harlıh kız kardeşinizin sözünü
Her zaman dinleyip aklınızda
tutun”.
- Söyledikleri bittiğinde,
Altın masanın başından kalkıp,
İki kardeş dışarı çıktı.
Yaşlı anaları da onların ardından,
Birlikte çıktılar.
Han Mirgen ile Han Orba
Tüm hayvanları geri döndürerek,
Tüm halkı görürler.
Kara Hanı’ın evladı şöyle der:
“Tüm malı ve halkı,
Şimdi biz nasıl tuttuysak,
Siz de öyle tutarsınız.
Tüm halka eziyet etmeden.
Açı aç bırakmayıp, susuzu
susatmadan,
Hakça besleyip,

	Çazağ çörgispeske polzin.	Çıplak bırakmayasın.
	İki palam, min sîrerge	Evlatlarım ben sizlere
	Çooxtap pirdim xumartxı çooğım”.	Böyle deyip vasiyet ettim”.
	Xarax çazın çızınıp, apsax,	Yaşlı kadın, göz yaşını silip,
2830	Palaların oxsanıp,	Çocuklarını okşayıp,
	Pazınıp alğan çüreene.	Onları göğsüne bastırdı.
	İlbetki çon, mını köröp,	Tüm halk bunu görüp,
	İdök ılğas tur xalğan.	Ağlamaya başladı.
	Arğa çurtxa adalığ-ool	Baba oğul büyük eve
2835	İköleñ xosti kîrğenner.	İkisi birlikte girdiler.
	İnelig-xıs kîrgende,	Ana kız girdiğinde ise
	İbîre stolğa odırğannar.	Masanın başına oturdular.
	Xucaktap alıp iki palazın,	İki çocuğunu da kucaklayıp,
	Xara Tarğax çooxtapça:	Kara Tarğah konuştu:
2840	“Aar- çobağnı köp körgezer,	“Çok sıkıntı gördünüz
	Uluğ uzubin köp çörgezer.	Ölmeden çok yaşayacaksınız.
	Toğıs künge teere sîrer	Sizin dokuz gün boyunca
	Alıp uyğuzın uzırğa kirek”.	Alp uykusu uyumanız gerekir”.
	Xan Mirgenneñ Xan Orba	Han Mirgen ile Han Orba
2845	Toğıs künge çetîre	Dokuz gün geçtiğinde
	Alıp uyğuzın uzaannar.	Alp uykusundan uyandılar.
	İki irepçi kör turlar.	Karı koca bunları gördüler.
	İki palamı sinap körze,	Çocuklarını gördüklerinde,
		gerçekten de,
	İki xarındas pîr kîzî osxas,	İki kardeş bir kişi gibiydi,
2850	Tiñ tööy töröp partırlar.	Sanki tek çocuk doğmuşlardı.
	Xan Orba xıstı körzeler,	Han Orba kızı gördüklerinde,
	Xalın uyğunu uzup,	Derin uykusunu uyuyup,
	Xazır ide tınğanda	Savaşçı bedenleri dinlendiğinde
	Xomay alıptarnı xarığına	Kötü yiğitler, burnunun dibine
2855	Kire tartıp alğadag osxas.	Kızı gelip alacak gibydiler.

- “Xan Orba alıp xızım
Artıx çayal partır”,- tıp,
Xara Tarğax çooxtap tur.
Xara Xan çalgıs oolğına,
2860 Xan Mirgenge, açıncañ poltır.
Xati körze, ineyine kirtinmin,
Xan Orba xızı artıx çayaltır.
Xara Xannañ Xara Tarğax irepçi
Çooxtaspas çooxtarın çooxtasırlar.
2865 Çazırğan sağıstarın sığardırlar.
- Pilip turzalar apsax-iney,
Püüngi künge ikı xarında
Altı kün uzup saltırlar.
İki irepçi çidinizip alıp,
2870 Arğalığ çurttañ sığara pasxannar.
Arğa malnı aylandıra körgenner,
İlbetki çonmı ibire sınaannar.
- Malğa mal xozıltır,
Çonğa çon xozıltır.
2875 Çir üstün sınap körzeler,
Çir- çalbaxtıñ xırı çirde,
Tigir-pözikti tözi çirde,
Xan tigirniñ xara puludı
Xara çirde tüzire sabılça.
2880 Ax puluttıñ altında
Kök puluttıñ üstünde
Altın köök kiptig
Altın Xarlıx kilçe.
Pularnı ibire uçux çörıp,
- “Han Orba yiğit kızım
Güzelce yaratılmışsın”, -deyip,
Hara Tarğah konuştı.
Kara Han, bir tek evladı olan,
Han Mirgen’e, acır oldu.
Defalarca görse, anasına inanırım,
Han Orba kızı iyi yetiştirdi.
Karı koca Kara Han ile Kara Tarğah
Söylemedikleri sözleri söylerler.
Sakladıkları fikirlerini dile
getirdiler.
Yaşlı kadın bunları biliyor olsa da,
O günden sonra iki kardeş
Altı gün boyunca uyudular.
Karı koca ikisi birlikte
Büyük evlerinden çıktılar.
Malın davarın döndüğünü gördüler,
Tüm halkın geri döndüğünü
anladılar
Hayvana hayvan eklendi,
İnsana insan eklendi,
Yer üstünde gerçekten görseler,
Geniş toprakların zirvesinde
Uçsuz bucaksız göğün ortasında,
Gökyüzünün kara bulutu
Kara yerin yayılır üstünde.
Ak bulutun altında
Mavi bulutun üstünde
Altın guguk donlu
Altın Harlıh gelir.
Bunların üstünde uçup.

- 2885 Altın Xarlıx çooxtan tur:
“Pu çirde püüngi künde
Mağaa tüzerge çarabas.
Minñ çörceñ çirım
Tıñ sidikti ırax çir
- 2890 Arıǵ küzım alza,
Ada çurtına aylan kilem.
Arıǵ küzım albin salza,
Aymax çirinde azıp xalam.
Adam-inem silig çiri
- 2895 Aymax-pasxazı pol xalar.
İlbek küzım çitse,
İl çirın ibirip,
İne çurtına xazıx çidem.
İlbek küzım çitpin xalza,
- 2900 İl çirinde irtip xalam.
İnem çurtı een xalıp,
İl-pasxazı pol xalar.
Altın Çaçax xıs palanıñ
Arıǵ küzi albinça-
- 2905 Arǵa-sümee aldirtxan.
İlbek küzi çitpinçe-
İlig sümee aldirtxan.
Arǵalıǵ malın pirbin,
Arıǵ küzin salıp, tudısça.
- 2910 İlbetki çonın pozitpin,
İlbek küzin salıp, xarbasça.
Ağaa polızarǵa min parçam.
Xan Mirgenneñ Xan Orba,
İki xınǵan tuñmamnı,
- 2915 Üs kün pazında usxunzalar,
- Altın Harlıh konuşur:
“Şimdi, buraya
Bana konmak yaramaz.
Benim gideceğim yer
Çok zorlu ve uzak bir yer
Saf gücüm yetse,
Ata yurduma geri dönerim.
Saf gücüm yetmezse,
Orada kalırım.
Ana ve babamın güzel yurdu,
Başkasının yurdu olur.
Ulu gücüm yetse,
Yurdumun çevresinde dönüp,
Ana yurduma rahatça ulaşırım.
Ulu gücüm yetmezse,
Orada kalırım.
Ana yurdum sahipsiz kalıp,
Başkasının yurdu olur.
Kız çocuǵu Altın Çaçah’ın
Saf gücü yetmeyince-
Büyük sihir yaptı
Ulu gücü ulaşmayınca,
Altmış sihri yaptı.
Malı davarı vermez,
Ulu gücünü ortaya koyup, savaşır
Tüm halka yardım etmez,
Ulu gücünü ortaya koyup, dövüşür.
Ona yardım etmeye gidiyorum.
Han Mirgen ile Han Orba
İki sevgili kardeşim,
Üç gün boyunca uyusalar,

- Pu çirde ür tutpin,
Altın Çaçaxtıñ çirınzer
Polıs çirerge ızarzar”.
Altın Xarlıx xıs, pu çirnı
2920 Üs xati aylandıra uçğıp,
Xan tigırzer tartılğan.
ÜR be, as pa polğanda,
Xara Xanniñ çirınzer
Xatıǵ xuyun kırıp irtken,
2925 Xazır çil oylan toxtaan.
Xarasxı çirniñ üstünde polcañ ma,
Çarix çirniñ üstünde polcañ ma,
Çir-çalbaxtıñ xırı çirde be,
Xan tigırniñ tözi çirde be
2930 Xanat küülegi iki xulaxtı
Xatıra-tundıra sabıl kilçe.
Xara Xannañ Xara Tarğax,
Xatap sınap körglep,
Ax puluttıñ altınca,
2935 Xara puluttıñ üstünce
Azır xanattıǵ xara çılan
Uçux kilçetkenin kördiler.
Xara Xanniñ çirin ol
Üs xati ibirip çooxtanğan:
2940 “Altın Çaçaxtıñ çirine
Altındaǵı xara ayna çirineñ,
Altı çollap, xanniğ çaa kilgen.
Çarix künnig çir üstüneñ,
Çiti çollap, çaa sıxxan.
2945 Arıǵ küzi xappinçatxanın
- Burada uzun süre kalmaz,
Altın Çaçah’ın yurduna doǵru
Yardım etmeye giderler”.
Altın Harlıh kız, bu yeri,
Üç defa uçarak dolaşıp,
Gökyüzüne çekildi,
Az mı çok mu bir vakit geçtiğinde,
Kara Han’ın yurduna
Şiddetli bir kasırğa geldi,
Kuvetli rüzgâr etrafı dağıttı,
Karanlık yurdun üstünde olacak mı
Aydınlık yurdun üstünde olacak mı
Gepgeniş yurdun zirvesinde mi
Gökyüzünün ortasında mı
Kanat vuruşları iki kulağı da
Sağır eden cinstendir.
Kara Han ile Kara Tarğah
Tekrar gördüler ki,
Ak bulutun altınca
Kara bulutun üstünce
Çift kanatlı kara yılan
Uçup gelmektedir.
Kara yılan, Kara Han’ın yurdunu,
Üç defa dolandıktan sonra konuştu:
“Altın Çaçah’ın yurduna
Altındaki kara şeytan, yerinden,
Altı defa yollanıp, kanlı savaşa
katıldı.
Aydınlık olan yeryüzünden
Yedi defa gelip, savaşa girdi.
Saf gücü yetmeyenleri

- Altın Çaçax pılınıp,
Arıǵ mañzıtta sïrerzer ıxıan.
İkï xarındas turzalar,
Pïstïñ çırzer kilzïner”.
- 2950 Xara çılan, anımcoxtazıp,
Nandıra uçux parıbıxan.
Xara Tarǵax çooxtan tur:
“İkï xarındas aylan kilzeler,
Xan Mirgen oolǵıbıstı
- 2955 Ay Arıǵnañ xondırarbis.
Parçan küstï pasxa salıp,
Çox küstï çodaa salıp,
Toy iderbïs, Xara Xan.
Paza andaǵ toy iderge
- 2960 Pïske xacan daa kilïspes”.
- Tazırada tañ atxanda,
Xızarıp kün sıxxanda,
Xan Mirgenneñ Xan Orba xıs,
Kirïl kilip, usxundılar,
- 2965 Timir orǵannañ tura xondılar.
Altın stol kistïne odırıp,
Azıran sıxtı ikï xarındas.
Xara Tarǵax, İce kızı,
İkï palazına iskïr tur:
- 2970 “Sïrer uzupçatxannarıda,
Altın Xarlıx tuñmam kil parǵan.
Ax oy attıǵ Altın Çaçaxtıñ
Arıǵ küzi albinçattır,
İlbek küzi çitpinçettir.
- 2975 Sïrer ikï xarındaıtı
Altın Çaçaxxa polıs kilerge
- Altın Çaçah bilip,
Size çabucak göndermiş.
İki kardeş ayaǵa kalkınca,
Bizim yurdumuza gelsinler”.
- Kara yılan, vedalaşıp,
Tekrar geri uçup dönmüş.
Kara Tarǵah konuşur:
“İki kardeş de dönüp geldiğinde,
Han Mirgen oǵlumuzu
Ay Arıǵ ile evlendiririz.
Çok olan gücü akla verip,
Az olanı da bacaǵa salıp,
Düğün yaparız, Kara Han.
Böyle düğün kurmak
Bize her zaman uygun olmaz”.
- Dışarıda güneş doğduğunda,
Kıpkızıl güneş çıktıǵında,
Han Mirgen ile Han Orba
Gerinerek uyandılar,
Demir yataktan kalktılar.
Altın masanın başına oturup,
Yemek yedi iki kardeş.
Anaları, Kara Tarǵah,
İki evladına da haber verir ki:
“İkiniz de uyuyup yattıǵınızda,
Altın Harlıh kardeşim geldi.
Ak kula atlı Altın Çaçah
Saf gücünü yitirmiştir,
Ulu gücü yetmemiştir.
Siz iki kardeş
Altın Çaçah’a yardım etmeye

- Altın Xarlıx piceñer çooxtaan.
Anıñ soonañ sin mün çörgen
Xara çılan uçux kilgen.
- 2980 Altın Çaçax sîrerzer
Adap polızığ surınıp ıstır.
- Sizrer,ıķı palam, püünök
Andar parıp, polızar kirek”.
Altın stoldañ ıköleñ sığıp,
- 2985 Xatığ xuyaxtarın timnenip,
Timir xuyaxtarın timnenip,
Alıp atçañ tınığ xostonı
Oñ izepke suxxannar.
Alıp sapçañ molat xılistı
- 2990 Artınğannar sol nanğa.
Pray nimelerni timnep alğanda,
Arğa çurttañ törtöleñ sıxxannar.
- Paba-ıcezine anımcax pirip,
Altı xati oxsanıp alıp,
- 2995 İki xarındas atxa müngenner.
Çon arazınca çopasnañ parğannar,
Mal arazınca pazıtnañ irtkenner.
- Arğalığ sınğa sıxxannar.
İlbetki çonğa anımcax pirip,
- 3000 İki attı xosti tudıp,
Xamcı ikizine sapxannar.
Xara Xan çiri xaltıras xalğan,
Xan tıgırı solxılıs xalğan.
İki at çaçırıp oylaanda,
- Altın Harlıh teyzeniz çağırıyor.
Onun ardından senin binip geldiğin
Kara yılan uçup geldi.
Altın Çaçah size
Seslenip, kendisine yardım etmenizi
istedi.
- Siz, iki evladım, bugün
Oraya gidip, orada olmanız lazım”.
İkisi de altın masadan kalkıp,
Dayanıklı zırhlarını giyinip,
Demir zırhlarını kuşanıp,
Yiğitlerin kullandığı oku
Sağ ceplerine soktular.
Batırların salladığı çelik kılıcı
Sol taraflarına yüklediler.
Her şeylerini giyindiklerinde,
Büyük evlerinden dördü birden
çıktı.
Ana ve babasıyla vedalaşıp,
Altı defa kucaklaşıp,
Yiğit iki kardeş, atlarına bindiler.
Halk arasından yavaşça ilerlediler,
Mal davar arasından yürüyerek
geçtiler.
Yüksek zirveye çıktılar.
Tüm halka veda edip,
Atlarına binip,
İkisini de kamçıldadılar
Kara Han’ın yurdu titredi,
Gökyüzü soluksuz kaldı.
İki at da şahlanıp tepindiğinde,

- 3005 Alton xılığ altın çatxan
Alton kögneñ oynap sıxxan,
Alton altın köökter
Alton kögneñ kögles sıxxan.
Xara ayna çirinde,
- 3010 Künnig çirnñ üstünde
Puttap pasçatxan, purunnañ tınçatxan
Anı ispes alıp çox polğan,
Çürekteri xayılıp,
Xarax çasxa xarlıgıp,
3015 Purun suuna purluxxannar.
İki xarındañ attarı
Xara çirn teep oylanda,
Çiton tam çir altındağ
Çiton irlük xanğa amır çadığ,
- 3020 Çurtas istig çox polıp,
Attar teep oylaanğa sıdaspin,

Xara çir üstünde sıxtırlar.
Artıx çayalğan iki xarındañ
Ala xaraxnañ körbin xalçalar.
3025 Attar ködirgen xara palğas
Xan tigirge tartılğanın
Ay-soolarınca kör xalçalar.
İlbek çayalğan iki xarındañ
İki xaranañ xarapçalar.
3030 İzerliğ attar oylaan çolın na
İn soolarınca tanıp xalçalar.
İr artıxtarı iki xarındañ
İpti körgeñ alıp çoğıl.
- Altmış yıllık altın çatxan
Altmış türküyle çalındı,
Altmış altın guguk
Altmış türküyle oynadı.
Kara şeytanın yurdunda,
Aydınlık yerin üstünde
Adım attı, burnundan nefes aldı
Bunu duymayan yiğit kalmadı,
Yürekleri eriyip,
Gözyaşına boğulup,
Burun suyuna boğuldular.
İki kardeşin atları
Kara toprağı tepip eşelediğinde
Yerin yetmiş kat altındaki
Yetmiş Erlik hana, rahat yatacak
yer,
Ve güzel bir hayat olmayıp,
Atların eşelenip tepinmesine
dayanamayıp
Kara toprağın üzerine çıktılar.
Güzel yaratılmış iki kardeşi,
Ala gözleriyle göremezler.
Atların kaldırdığı kara balçık
Gökyüzüne değın çekildiğine
Büyük bir gürültüyle şahit olurlar.
Güzel yaratılan kardeşleri
Gözleriyle seyrediyorlar.
Koşumlu atların gittikleri yolu,
Çıkardıkları gürültülerden anlarlar.
Yiğidin iyisi kardeşleri
Doğru dürüst gören yiğit yoktur.

- Ala arsaxtıǵ aǵnar,
3035 Alıp aca-tuǵmanıñ
Aydas parçatxanına sıdaspin,
Amır çat polbin,
Altı kün azınada sıǵıp,
Altı kün soonaǵ pas xalçalar.
- Ala arsaxtıǵ aǵnaǵ pır dee
3040 Aydas töreen ĩkĩ xarındaǵı
Ala xaraxxa körgeñ am çox.
Ay-kün çirde çurtaan
Azır xanattıǵ xustar,
- Alıp töreen Xan Orbanıñ
3045 Altanıp müñgeñ xızıl xır at üstünde
Alton xıllıǵ altın çatxan
Alton kögneñ sabıl oynaanda,
Alton altın köökter
- Alton kögneñ kögles parganda,
3050 Uçux çörıp sıdap polbin,
Üs kün azınada uçuǵıp
Üs kün ay-soona çat xalıp,
Palalıǵ xus çili xarxalaşçalar,
- İnelıǵ xus çili irkeleşçeler.
3055 İr külüǵi ĩkĩ xarındaǵı
İkĩ xaraxnaǵ körgeñ xus çox.
Puttap pas çörçetkennerde,
Purunnaǵ tınçatxanarda
- İkĩ xarındaǵı maxtabas
3060 Pır dee nime çox poltır.
Attarına xamcı saap,
Ada çurtınanıñ sıxxan soonda,
Alıp Xan Orba kız körze,
- Ala benekli hayvanlar,
Yiǵit kardeşlerin
Şiddetli gidişlerine katlanamazlar,
Rahatça yatamazlar,
Altı gün geçtikten sonra çıkıp,
Altıncı günün sonunda ilerlerler.
Ala benekli hayvandan hiçbirinin
Güçlü yaratılmış iki kardeşi
Ala gözleriyle görmüşlüǵü yoktur.
Geceli gündüzlü, yurtta yaşayan
Çift kanatlı kuşlar,
Yiǵit yaratımlı Han Orba'nın
Atlandıǵı kızıl kır atın üstünde
Altmış yıllık altın çathan
Altmış türküyile çalındıǵında,
Altmış altın guguk
Altmış türküyile oynadıǵında,
Uçamaz oldu,
Üç günün akabinde havalanıp
Üç gün ay sonuna dek yatıp,
Yavrusu olan kuş gibi giderler,
Anası olan kuş gibi severler.
İki yiǵit kardeşi
İki gözüyle gören kuş yoktur.
Yol aldıklarında,
Nefes alıp verdiklerinde
İki kardeşi övmeyen
Hiçbir varlık yoktur.
Atlarını kamçılıyıp,
Ata yurdundan ayrıldıktan sonra
Yiǵit Han Orba kız görür ki,

- 3065 Pozınıñ xızıl xır adı
Xannañ xızıl çigiren attañ
Üs xulasça alnında par tur.
Anı körüp, Xan Orba xıs,
Acazı tarınıbızır tıp,
- 3070 Adınıñ axsıñ nandıra tartıp,
Acazınañ xosti parğan.
Pu ĩkĩ at teep oylaanda,
Tağ pastarı soolazıp turça,
Tal pastarı çayxalışça,
- 3075 Xırañ pastarı xılas turça,
Xırçın pastarı xayxalışça.
Xıyğan tastığ çirce oylaanda,
Xızıl çalınıñ ottar anda
Xan tigirge sığara köyçe.
- 3080 Çalbax tastığ çirce oylaanda,

Çoğarxı puluttarnı pöle saap,

Çalınıñ ottar çalırıp xalça.
Xan Mirgen acazı çooxtapça:

“Çalğıs tuñmam, Xan Orba xıs,
- 3085 At asxanına maxtanmasxa polzın,
At xalğanına xomzınmasxa polzın.
Pastağı marıgñıñ sını çox,
İkinciziniñ sını polar”.
Çıbek tinnerin xıza tudıp,
- 3090 İki İzeñeniñ tiñe pazıp,
İki attı xosti pastırıp,
At sapçañ azır xamcıların
- Han Orba'nın kızıl kır atı
Kandan kızıl doru atın
Üç kulaç önündedir.
Han Orba kız, onu görüp,
Han Mirgen kızar deyip,
Atının gemini çekip,
Ağasının yanına gitti.
Bu iki at eşelenip tepindiğinde,
Dağın zirveleri titreyiverir,
Ağaçların üstleri sallanır,
Ağaç başları hışırdar
Küçük çalılar sallanır.
Paramparça taşlar yuvarlandığında
Kızıl yalımlı alevler orada
Gökyüzüne yükselir.
Uçsuz bucaksız kayalık yer
sarsıldığında
Gökteki bulutlar parça parça
bölünüp,
Yalımlı ateşler alev alev yanar.
Han Orba'nın ağası Han Mirgen
konuşur:
“Biricik kardeşim, Han Orba kız,
Atın geçtiğine övünmeyesin,
Atın kaldığına üzülmeyesin.
İlk mücadelen gerçek değil,
İkincisi gerçektir”.
İpek dizginlerini kıza doğru uzatıp,
İki üzengiye beraberce basıp,
İki atı beraberce yürütüp,
Ata vuracağı çatalı kamçılarını

- 3095 Kök puluttıñ üstünde sığara,
Ax puluttıñ altına tudıp,
İki xamcı tiñe sapxannar.
Xara çir çayxalıx xalğan,
Xan tigir solxılıx xalğan.
Xan Orba xıstıñ xızıl xır adı
Xannañ xızıl çigiren attıñ
3100 Üs xulasça alnına kirdi
Xan Mirgen acazı xomzınar tip,
Xan Orba, adınıñ axsın
İkincizin nandıra tartıp,
Acazınnañ tiñe pastırça.
3105 Xızıl çır attıñ üstündegi
Alton xıllıg altın çatxan
Alton kögneñ oynap parğanda,
Alton altın köökter
Alton ünneñ köglep parğanda,
3110 Ot öspes xuba çazılarda
Ottar ösklep kögerçe.
Ağas öspes çalaas tağlarda
Ağastar özıp, küüleşçe.
Saasxan tüspes sarıg çazılarda
3115 Xusxunnar tüzire sarnapçalar,
Ayas turğan xan tigir puluttap,
Xarnañ nañmır çaap irtçe,
Puluttıg turğan xan tigir,
Ay-ayas polıp, çaltırıpça.
3120 İki xarındas kör turzalar,
Toğır çirzertin alıp, kilip,
Pular parcañ çolğa kirip,
Altın Çaçahtıñ çirınzer irttir.
- Mavi bulutun üstünden savurarak
Ak bulutun altında yakalayıp,
İki kamçıyı da birlikte vurdular.
Kara yer sallandı,
Gökyüzü soluksuz kaldı.
Han Orba kızın kızıl kır atı
Kandan kızıl doru atın
Üç kulaç ötesine yaklaştı
Han Mirgen ağası kızar deyip,
Han Orba, atının gemini
Tekrar geriye doğru çekip,
Ağasıyla beraber yürür.
Kızıl doru atın üstündeki
Altmış yıllık altın çatxan
Altmış türküyle çalındığında
Altmış altın guguk
Altmış çeşit sesle yırladığında,
Ot yetişmeyen kıraç ovalarda
Otlar büyüyerek gögerir.
Ağacın büyümediği çıplak dağlarda
Ağaçlar serpilip, hışırda.
Saksağanın gezmediği kuru ovalarda
Kuzgunlar cıvıldaşırlar,
Açık olan gökyüzü bulutlanıp,
Kar ve yağmur yağar,
Bulutlarla kaplı gökyüzü,
Açılıp, aydınlanır
İki kardeş bunları görünce,
Karşındaki yerlere gelip,
Bunların gideceği yola girip,
Altın Çaçah'ın yurduna devam eder.

- Anı körüp, Xan Orba xıs
3125 Xan Mirgenneñ surap tur:
“Aarlıg acam, Xan Mirgen,
Sin pu attıñ çolın
Ala xaraxnañ çaxsı körçeziñ,
Alıp külügın tanıdın ma?
3130 İr artıgı, çalğıs acam,
İzerlīg attıñ çolın
İki xaraxnañ çaxsı körçeziñ,
İl çirineñ izerge odırıp,
Altın Çaçaxtıñ çirınzer
3135 Kem parğanın pıldın me?”
Xan Mirgen tuñmazına nandırça:
“Aymaxtañ alıp, pu çirge çidip,
Altın Çaçaxtıñ çirınzer partır.
Ala xaraamnañ çaxsı körçem,
3140 Alıp külügın tanıbadım.
Tigırzer körzem, tigır pözik,
Çirzer körzem, çalbox pıldırçe.
Pır dee nime pılbinçem,
Pır dee nime sizınminçem”.
3145 Xan Orba xıs pılıp turza,
Xan Mirgen acazı sınnañ daa
Pır dee nime pılbes,
Pır dee nime sizınmes,
Tuyux sağıstıg alıp poltır.
3150 Xan Mirgen tuñmazınañ sur tur:
“Arsa, sin pıldın, tuñmam.
Altın Çaçaxtıñ çirınzer
Xaydağ alıp parğanın?
Han Orba kız, bunu görüp,
Han Mirgen’e sormuştur:
“Değerli ağam, Han Mirgen
Sen bu atın yolunu
Ala gözlerinde daha iyi görürsün,
Yiğidin iyisini tanıdın mı?
Pek yiğit ve tek kardeşim,
Koşumlu atın yolunu
İki gözünle de görmektesin,
Başka yurttta ata binip,
Altın Çaçah’ın yurduna doğru
Kimin gittiğini anladın mı?
Han Mirgen Han Orba’ya der:
“Yiğit, memleketinden, bu yere
gidip,
Altın Çaçah’ın yurduna ulaştı.
Ala gözümle iyi görürüm,
Yiğidin iyisini tanımadım.
Göğü görsem, uçsuz bucaksızlığını
Yeri göresem, genişliğini bilirim.
Her şeyi bilirim,
Her şeyi farkedirim”.
Han Orba kız anlar ki,
Ağası Han Mirgen gerçekten de
Her şeyi bilen,
Her şeyi farkedem,
Gizli düşünceleri olan bir alptır.
Han Mirgen kardeşinden sorar:
“Sen acaba biliyor musun, kardeşim.
Altın Çaçah’ın yerine
O yiğidin nasıl gittiğini?”

- 3155 Ağa polızarça parğan ma
Alay tımına çiderge be?
Küzı asxınax, xomay alıp
Andar parbas tıp sağınçam.
Küstıg le töreen alıptar
Ol çırzer pararğa tıdınep”.
- 3160 “Anzın sın çooxtadıñ,-
Teen Xan Orba tuñmazı, -
Alıp-çaxsızı pu irtken
Xacan tusta sağaa polıxan
Ax saraattıg Ay Arıg xıs.
3165 Altın Çaçaxxa polızarğa
Altı kün purnada parıp,
Arıg küzın pirıp, tudısça”.
- Anı istıp, Xan Mirgen
Açırğanıp pastadı,
3170 Anıñ çüree açi túsken,
Tuñmazına çooxtap tur:
“İkinıñ sını çox,
Üzincızın xamcı saap köreeñ
Altanıp mungen attarıbısxa.
- 3175 At asxanı, aymax çırıne çitse,
Maxtanarğa çox polzın.
Adı xalğan alıp
Xomzınarğa çox polzın.
İki alıp, xosti turğızıp,
3180 İki atxa xamcı saxannar.
Xara çir çayxal xalğan,
Xan tıgır solxıl xalğan,
Parbax ağastiñ salaazında
- Ona yardım etmeye mi
Yoksa canına ulaşmaya mı
gitmektedir.
Gücü az olan, kötü yiğidin
Oraya gitmeyeceğini, düşünüyorum.
Güçlü yaratılmış yiğitler
Oraya gitmeye cesaret edip”.
- “Ona doğruyu söyledin, -
Diyen kardeşi Han Orba, -
Böyle iyi bir yiğitti
Sana yardım ettiğinde
Ak sarı atlı Ay Arıg kız.
Altın Çaçah’a yardım etmeye
Altı günden önce gidip,
Saf gücünü verip, savaşıyor”.
- Bunu düşünüp, Han Mirgen
Kızmaya başladı,
Yüreğine acı düştü,
Kardeşine şöyle söyler:
İkincisinde gerçek yok,
Üçüncüsünü kamçıladi
Atlarımıza atladılar.
Atın rahvanı memleketine ulaşınca
Övünmesi olmasın.
Atı koşmayan yiğidin
Üzüntüsü olmasın.
İki yiğit, yan yana durup,
Atları kamçılamişlar.
Yeryüzü sarsıldı,
Gökyüzü soluksuz kaldı,
Dallı ağacın dalında

- Palalıg xustar kögles xalçalar,
3185 İgır ağastıñ salaazında
İnelıg xustar kögles xalçalar:
“Artıg küstıg ikı xarındas,
Xacan daa tastaspın çörıñer,
Çastarıñ uzax polzın,
3190 Çayaannarıñ pözık polzın”.
Ax çarıxtıñ tooza alıbı,
İkı xarındastı uluğlap,
Soolarınca maxtap xalca:
“Alıp artıgı Xan Mirgenneñ Xan Orba,
3195 Çörgeñ çorıxtarıñ kilıssın,
Arğa çurtxa aylanıñar,
Parçatxan çollarıñ çaskalıg polzın,
İne çurtxa izen kilıñer”.
Xan Mirgenneñ Xan Orba xıs
3200 Xarap körer polzalar
Xannañ xızıl çıgıren attı,
Xan Mirgenneñ Ay Arıg xıs
Xacan-da sürısken çolğa kırtırler.
Olğan tuzında iree körıp,
3205 Xara çazağ çolın tanıp,
Xan Mirgennıñ ikı xaraanañ
Xarax çazı pos ağıp tur.
Xan Orba xısxa çooxtap tur:
“Xacan polza toozıl parzam,
3210 Miniñ çolımca çörege kilıse,
Arsa, acañ sağısxa kırer.
Xara paarıñ xayılıp,
Xarax çazıñ tüzırerzıñ”.
- Yavrulu kuşlar cıvıldaşır,
Eğri büğrü ağacın dalında
Analı kuşlar cıvıldaşır.
“Saf gücü olan iki kardeş,
Hiçbir zaman ayrılmayın,
Yaşın uzun olsun,
Yaratanların ulu olsun”.
Ak dünyanın bütün yiğitleri,
İki kardeşi ululayıp,
Artlarınca överler:
“Yiğidin iyisi Han Mirgen ile Han
Orba,
Gittiğiniz yol rahat olsun
Uzak evinize dönün,
Katettiğiniz yollar huzurlu olsun,
Ana yurdunuza selam götürün”.
Han Mirgen ile Han Orba kız
Görürler ki,
Kandan kızıl doru atı,
Han Mirgen ile Ay Arıg kız
Her zaman ilerledikleri yola girerler.
Çocuk yaşında acı çekip,
Kara yolunu bilip,
Han Mirgen’in gözlerinden
Gözyaşı akar.
Han Orba kıza söyler:
“Bitip tükendiğim zaman,
Yolum boyunca yürümek uygunsu
Belki, Han Mirgen düşünür.
Kara ciğeri eriyip,
Gözyaşını akıtırsın”.

- Xan Orba xıstıñ, anı istip,
3215 Xara paarı xayıla túsken,
Nımzax çüree sırtlezıp irtken.
Altı xırañ asxanda,
Altı çulat kiskende,
İlbek xarbas mında irttir .
- 3220 Toğıs xara alıptıñ tının üzıp,
Alıp kızı pu çirdeñ sığara
Altın Çaçaxtıñ çirınzer partır.
Alıp Xan Orba çooxtan tur:
“Ay Arığ xıs pu çirge kilgende,
- 3225 Toğıs xara alıp, xadarıp alıp,
Küsneñ ipçi idinerge itken.
Toğıs xara alıpnañ tudızıp,
Ay Arığ xıstıñ
Arığ küzi albinçatxanda,
- 3230 İlbek küzi çitpinçetkende,
Altın Xarlıx pice kilgen.
Xan tigırce xayın çörıp,
Toğıs xara alıptı
Çize atıp pır uxxa,
- 3235 Altın Çaçaxtıñ çirınzer
Alın alarğa parıbıxan.
Ax saraattığ Ay Arığ xıs
Anıñ soonca sığıbıxan.
Altın Xarlıx picebıs,
- 3240 Altın Çaçaxxa polızıp,
Artıx küzin sal parça.
Küzin pirip, olox çirde
Altın Çaçaxxa polis çörçe
Alıp artığı Ay Arığ.
- Bunu işiten Han Orba kızın,
Kara ciğeri eridi,
Yumuşacık yüreği çarptı.
Altı tarla aştığında,
Altı nehir geçtiğinde,
Büyük kavga burada olur.
Dokuz kara yiğidin canını alıp,
Yiğit kişi buradan çıkarak
Altın Çaçah’ın yurduna gider.
Yiğit Han Orba konuşur:
“Ay Arığ kız buraya geldiğinde,
Dokuz kara yiğit, bekleyip,
Güçlü bir eş edinecekti.
Dokuz kara yiğitle savaşıp,
Ay Arığ kızın
Saf gücü alınmadığında
Ulu gücü ulaşamadığında,
Altın Harlıh ablası geldi.
Gökyüzünde uçup,
Dokuz kara yiğide
Bir ok atıp,
Altın Çaçah’ın yurduna
Önünü alıp gitmedi.
Ak sarı atlı Ay Arığ kız
Onun ardınca çıkamamış
Altın Harlıh kardeşimiz,
Altın Çaçah’a yardım edip,
Tüm gücünü kullanıp,
Güçlerini verip, tam o yerde
Altın Çaçah’a yardım eder
Pek kuvvetli Ay Arığ.

- 3245 Altın Çaçaxnañ toğazarbızox,
Arğa çurtsar ol xıgırar.
Pay stolın timneze,
Pray çiişti çirge polzın.
Par çooxtarın pıske çooxtaza,
3250 Pasxa salıp, undutpas polzın”.
İki attı xosti tudıp,
İki zıne xamcı sapxannar.
At aşçañ arğalığ sını üstünde
İki at xosti kilip turğan.
3255 Aymax çirin iki xarında
Aylandıra körçeler.
İl çirin iki alıp,
İbire xarap, sitkipçeler.
Altın Çaçax çurtaan çirge
3260 İki xarında çittirler.
Altın Çaçax pu çirde
Xazır tudıstır toğıs kün.
Xan Mirgenneñ Xan Orba
Arğalığ sınañ körzeler,
3265 Xacan-da xara turacax ibire
Salğanaxtar ösken polğan.
Salğanax anda am çoğıl.
Xara turacax turğan orında
Xazıñnar, özıp, çayxalışça
3270 Xara çir mında xazıl xaltır.
Xara palğas sığartırlar.
Kögbeliğ ottarın xazırtırlar,
Külbir palğazın sığartırlar.
Altın Çaçax alıp xıstı
- Altın Çaçah ile karşılaştığında,
Büyük eve onu davet eder.
Gösterişli masayı hazırlayarak,
Tüm yiyecekler orada olsun.
Olan sözlerini bize söyleyince,
Aklında tutup, unutmaz olsun”.
İki atı yan yana tutup,
İkisine de kamçı vurdular.
Atın geçtiği yüksek tepelerde
İki at yan yana gitti.
İki kardeş memleketi
Dönüp dolaşarak görürler.
İki yiğit, yurt topraklarını
Etrafta gözetleyip, inceliyorlar.
Altın Çaçah’ın yaşadığı yere
İki kardeş ulaştı.
Altın Çaçah burada
Dokuz gün boyunca savaştı.
Han Mirgen ile Han Orba
Yüksek tepeden baktıklarında,
Kara evin çevresinde hep
İsırgan otlar olurmuş.
Şimdi ise orada bunlar yokmuş.
Kara evin olduğu yerde
Akağaçlar, yetişip, sallanıyor
Orada toprak yerinden söküldü.
Kara balçığı titrettiler.
Ter otları bükülüp katlanırlar,
Ağaçlar titreşir.
Yiğit kız Altın Çaçah

- 3275 Xanniğ çaa çurtında pastır.
Altın Çaçax xıstiñ xolınañ,
İzer, xollağ tözenip,
İzerliğ attar köp öltir.
Xara tıolar çastanıp,
- 3280 Alıp-külükter köp çattır.
Altın Çaçax pu çirde çurtaanın
Annañox artıx pılığciler pılıp,
Ayna çirineñ altı çollap,
Ay-künniğ çirden çiti çollap,
- 3285 Xanniğ çaa timnep kiltirler.
Arğalığ malnañ ilbetki çon
Ilğas-sıxtasxan çirlerinde,
Ağın suğ polıp, xarax çazı
Ax talayğa xozıltır.
- 3290 Xazır çaaniñ soona kırıp,
Xamcı saptılar iki xarında.
Xara toraattığ Xan Taycı,
Altın Çaçaxtıñ xolında
Toğıs küneñ ölerip pılıp,
- 3295 Xazır çaannañ timnep kiltir.
Altın Çaçaxtıñ küzi xappaza,
Arığ küsneñ xat idinerge
Artıx sağısnañ kilgen poltır.
Alıp Altın Çaçax xıs
- 3300 Xılıs pazınca parıp,
Xara çirge tüsçeñ poltır.
Çıda pazın tudınıp,
Xatap azaxxa turıp,
Tudıs-xarbas parıp turtır.
- Kanlı savaş meydanında yendi.
Altın Çaçah kızın eliyle
Eyer ve kolanları koşulup,
Eyerli atların hepsi öldü.
Kara tepeler üstünde,
İyi yiğitler hep serildi.
Altın Çaçah burada yurt tutanlardan
Bildiklerinden daha fazlasını bilip,
Şeytanın yerinden altı defa gelip,
Geceli gündüzlü yerden yedi defa
gelip,
Kanlı savaşa hazırlanıp geldiler.
Mal davarla tüm millet
Yurtlarında ağlayıp sızlandıklarında,
Gözyaşları dere olup
Ak denize karıştı.
Şiddetli savaşın sonrasında gelip,
İki kardeş kamçı salladılar.
Kara doru atlı Han Taycı,
Altın Çaçah'ın elinde
Dokuz günde öleceğini bilip,
Şiddetli şavaşa hazırlanıp geldi.
Altın Çaçah'ın gözü tutmasa
Saf gücüyle eş edinmeye
İyi düşüncelerle geldi.
Yiğit Altın Çaçah kız,
Kılıcıyla cenge girip,
Kara yere vardı.
Süngünün ucuyla kalkıp,
Tekrar ayağa kalkıp,
Mücadeleye girişti.

- 3305 Xara toraattıǵ Xan Taycı
Çirine çitpes mayıx mallarını,

Çarnın çara saap, ödir partır.
Parıp, çit polbas kirı çonını
Ax çazıda xır partır.
- 3310 Anı körıp, Altın Çaçax,
Alnılarına turıp, polıssa,
Arıǵ küzi albacañ poltır,
İlbek saa çitpeceñ poltır.
Aar- çobaǵdaǵı Altın Çaçaxxa,
- 3315 Aylanıp kilıp, polısçañ
Ada çağını çox poltır.
İree-çobaǵlıǵ alıp xıssa,
İbirıp kilıp, polısçañ
İne tuǵanı çox poltır.
- 3320 İki xarında köre polzalar,
Azır xanattıǵ xustar, çılızıp,
Altın Çaçaxxa açınıp,
Aǵas üstünde ilǵastırlar.
Ala arsaxtıǵ añnar, kilıp,
- 3325 Alıp xıssa açınıp,
Arǵalıǵ sında xomzınıstırlar.
Altı xırañ asxannarında,
Altı kiçig kiskennerinde,
Alnılarınzar xarap körzeler,
- 3330 Anda ottıǵ çaa polçattır.
Altın Çaçax, Ay Arıǵ, Altın Xarlıx,
Arǵalıǵ malını, ilbetki çonını
Xan Taycaa çirınzer südürtpin,
- Kara doru atlı Han Taycı
Yurduna gitmeyen yorgun
hayvanlarının
Kemiklerini parçalayıp, öldürmüştür
Gidip, ulaşamayan yaşlı insanları
Ak ovada öldürdü.
Altın Çaçah bunu görüp
Yanlarına gidip yardım ettiğinde,
Saf gücü kalmadı,
Ulu gücü yetmedi.
Çok üzüntülü Altın Çaçah'a
Dönüp gelip, yardım etti
Baba kadar yakın olan yoktu.
Pek kederli yiğit kıza
Dönüp gelip yardım etti,
Anası gibi yoktur.
İki kardeş baktıklarında,
Çift kanatlı kuşlar, toplaşıp,
Altın Çaçah'a acıyıp,
Ağacın üstünde ağlaştılar.
Ala benekli hayvanlar gelip,
Yiğit kıza acıyıp,
Zirvede ağlaştılar.
Altı tarlayı aştıklarında
Altı geçidi geçtiklerinde,
Önlerine baktıklarında görürler ki.
Orada sıcak bir savaş olmaktadır.
Altın Çaçah, Ay Arıǵ, Altın Harlıh
Malı davarı, tüm halkı
Han Taycı'nın yurduna
südürtmeyip,

- Xazır xarbasxa kirtirler.
3335 Alıp Altın Çaçax xıstıñ
Xatıǵ idı tüstır,
Xatıǵ söökke aylan partır.
Toñ idı torıl tüstır,
Toñ söökke aylan partır.
3340 Artıx küstıǵ alıptarǵa
Xabırǵa söögın xazi tuttırça.
Oorxa söögın oya tuttırça.
Xırax çılǵa teere çörıp,
Xannıǵ çaada xarbazıp,
3345 Xorabas-parbas xatıǵ xuyaǵı
Xayıl tüstır çarnında.
Xızıl torǵı kögenektıǵ
Xarbas-tudıs çörçettirler
Alıp üs xıs, üs nancı,
3350 Prayzı pır tööy pol partırlar.
Mımı körıp, ikı xarındas
Anımcoxtazıp alǵannar.
Alıp sapçañ xılızın Xan Mirgen
Xan tigırge sıǵara ködirıp,
3355 Aarı parza, alton alıptıñ
Pazın üze saap tuǵran.
Peer aylanza, çiton alıptıñ
Moynın üze saap çörgen.
Xan Orba kör turza,
3360 Xarbas pıdi parar polza,
Alton çılǵa toozilbas.
Altanıp müngeñ adınañ tüzıp,
Çalbox tas üstünde odırıp,
- Şiddetli savaşın içine girdiler.
Yiǵit Altın Çaçah kızın
Sert eti yerine
Kuvvetli kemikleri gelir.
Buzlaşmış bedeni çukurlaşıp,
Saǵlam kaslara dönüşür.
Çok güçlü yiǵitlere
Kaburga kemiğinin yanını tutturur.
Omurga kemiğini oydurur.
Kırk yıllık derisine kavuşup,
Kanlı savaşta savaşıp,
Hiç zarar görmeyen dayanıklı zırhı
Karnında eriyip gidiverir.
Kızıl ipektен giysiyle
Savaşıp mücadeler ettiler
Üç yiǵit kız, üç dost,
Üçü de birbirine benzediler.
Bunu gören iki kardeş
Vedalaştılar.
Han Mirgen alıp savurduǵu kılıcını
Göge doğru götürüp,
Oradaki altmış yiǵidin
Başının üstüne sapladı.
Bu tarafa döndüğünde, yetmiş
yiǵidin
Boynunun üstüne vurdu.
Han Orba bunları gördüğünde
Savaşa katılsa,
Savaş altmış yılda bitmez.
Atlanıp bindiği atından inip,
Büyük bir kayanın üstüne oturup

- Altın İzebİneñ alıp atçañ
3365 Toğıs uyalığ müüs oxçaazın,
XırIx çılğa molcap atçañ
Toğıs tınığ xosto sığardı,
Xan Orba xıs xırIx çılğa
Molcap atçañ tınığ xostozın
3370 Kirbeyte-söye tartxan.
Kiiske salıp, kİzep sıxxan,
Pİske salıp, pİzep sıxxan.
İrtenneñ tınığ xostozın
İirge teere tart salğan.
3375 Xan Orba alıp xıstıñ çooğın
İs xalğannar alıptar:
“İñe tutxan xolım nimes,
İlİN, sabıl pararğa.
İr-çaxsıların körİp atçam,
3380 İlbek tınnarına çider polzın.
Xurçu tutxan xolım nimes,
Xuruğ çirge pararğa.
Xazır çaañañ kilgen
Xara sağıstığ alıptarnı
3385 Xara-xaarta xırar polzın.
XırIx çılğa molcaan xostom,
XırIx çılğa toospas çaanı
Toğıs künge toozıp,
Çalğıs acama, üs xısxı teñmin,
3390 Oñ İzebİme kilİp, kİrzİN.
PozıtXan minİñ tınığ xostomnañ
Pİree alıp ölbin xalza,
Minneñ artıx çayalğan polar,
Minİñ tınıma olox çider.
- Altın cebinden çıkarıp attı
Dokuz yuvalı boynuzdan okunu,
Kırk yıl mühleti olan
Dokuz canlı oku çıkardı,
Han Orba kız kırk yıla
Canlı okuyla vurmak için anlaştı
Yayı gerip çekti.
Yaya koyup, nişan almış,
Bize vurup, keskinleştirdi.
Canlı okunu sabahleyin,
Atıp akşama kadar vurdu,
Han Orba yiğit kızın sözünü
Yiğitler işitti:
“İğne tutmuş elim yoktur,
Tutun, vurmaya.
Erin iyisini görüp vururum,
Ulu canlarına ulaşiveririm.
Yüksük, tutan elim yoktur,
Kuru yere gitmeye.
Şiddetli savaştan dönen
Kötü niyetli yiğitlerin
Fesatlıklarını tamamen yok olsun.
Kırk yılda ulaşan okum,
Kırk yılda bitmeyecek savaşı
Dokuz günde bitirip,
Biricik ağama, üç kıza değmiş olan,
Sağ cebime gelip girsin.
Onlara yardımcı olan canlı okumla,
Yiğitlerden herhangi biri ölmezse,
Demek benden iyi yaratılmıştır,
Benim ruhuma tamamen ulaşır.

- 3395 İptep atxan tınnıĝ xostomnañ
Pıree alıp tüspin xalza,
Minnen ilbek çayalĝan polar,
Minñ pazıma olox sıĝar.
Alıp polzañar – atıs köreeñer,
3400 Külük polzañar – küres köreeñer!”
Anı istıp, kilgen alıptar,
Xomzınıp, çooxtas xalĝannar:
“Xara toraattıĝ Xara Xannıñ
İki palazı pu çirge kiltır.
3405 Ölbis pozınbıs am ölerbıs,
Toozılbas pozıbıs am çızırbıs.
İki xarındastuñ xolın ködirceñ
Çarıx çirde alıp çoĝıl.
Artıx küstıĝ alıptar olar,-
3410 Azıp-ölceñ küñibıs çittı.
İlbek küstıĝ alıptar olar,-
Azıp-ölceñ küñibıs kıldı.
Ada çurtına pu çirdeñ
Alıp pır dee aylan polbas,-
3415 Aymax çirinde azıp-ölerbıs.
İne çirınzer am mınnañ
İbir nanmas pır dee alıp-
İl çirinde irtıp-ölerbıs.
Adabıs çurtı ayın xalça,
3420 İnebıs çurtı een xalça”.
Alıptar xomzınıp irtkendök,
Alıp Xan Orba xıs
Tınnıĝ xostozın pozıtıxan.
Xara çirniñ üstünde
- Yaya koyup atıverdiĝim okumla
Herhangi bir yiĝit düşmemişse
Benden daha iyi yaratılmıştır.
Benim başıma o da çıkar.
Yiĝit olanlar atıştılar,
Yiĝit olanlar kapıştılar!”
Bunu duyup gelen yiĝitler,
Üzülüp söyleşirler:
“Kara doru atlı Kara Han’ın
İki evladı da buraya geldi.
Ölmeyen bizler şimdi ölürüz,
Yok olmayan bizler şimdi yok
oluruz.
İki kardeşin ellerini tutacak olan
Aydınlık yerde yiĝit yoktur.
Onlar ki pek güçlü yiĝitlerdir,
Öleceğimiz gün geldi.
Onlar ki ulu güçlü yiĝitlerdir,
Ölüp yok olacağımız vakit geldi.
Bu yerden baba yurduna
Hiçbir yiĝit geri dönemez,
El yurdunda ölürüz.
Ana yurduna şimdi buradan
Yiĝit hiçbir zaman geri dönmez
El yurdunda ölürüz.
Babamızın yurdu yalnız kalır,
Anamızın yurdu sahipsiz kalır”.
Yiĝitler hüzünlenip ilerledi,
Kahraman Han Orba kız
Canlı okunu bıraktı.
Kara toprağın üstünde

- 3425 Xosto-çaxsı xooli tüşken,
Sırın-çaxsı sıxtap xalğan.
Xara çirdeñ köygen çalın
Xan tigirge sığara sapxan.
Xara tuban, ıs tartılıp,
3430 Xan tigirni tulği turğan.
Xan Orba xıs, alıp kızı
Çalbox tasxa turıp, körze,
Tınnıǵ xostonıñ çolında
Turğan, çatxan par-çox nime,
3435 Tali sabılıp, oodıl xalça.
Tizip oylaan alıptarnıñ
Tınnıǵ xosto, sürip, çidip,
Ökpe-çüreen ötire parça.
Altı küneñ Xan Orba körze,
3440 Xırız çıl toospas xıxıx çaada

Xır saltırlar köp sabazın.
Xırız çılğa molçaǵlıǵ xosto
Xıxıx çaanı ütep çörçe.
Altın Çaçax tudıxan çolnı
3445 Tınnıǵ xosto tooza arıǵlap,
Altın Xarlıxtıñ çolına kürgen.
Altın Çaçaxnañ tudıxan alıptı
Tınnıǵ xosto ödirgen tusta,
Alıp xıstıñ küzi toozılıp,
3450 Arıǵ sağızı sıxxan poltır.
Annañ aarxızın tınnıǵ xosto
Altın Xarlıx tudıxan çolnı
Alıptardan arıǵlap saltır.
Alıp Altın Xarlıx xıs,
- Okun iyisi boşa gitti,
Okun iyisi es geçti.
Kara yerde yanan ateş
Gökyüzüne dek ulaştı.
Kara duman, is çekip,
Gökyüzünü bürüdü.
Yiğit kız Han Orba
Yüce kayalarda ayaklanıp, görür ki,
Canlı okun yolunda
Bulunan, her şey yıkılıp gitmiş,
Vurulup, kırılır.
Kaçıp giden yiğitlerin
Canlı ok, yürüyüp gidip,
Ciğeriyle kalbini delip geçer.
Han Orba altı günde görse,
Kırk yıl da bitmeyen açgözlü
savaşta
Tüm kötülükleri yok eder.
Kırk yılda ulaşan ok
Açgözlü savaşı delip geçer.
Altın Çaçah'ın savaştığı yolu
Canlı ok katederek temizleyip
Altın Harlıh'ın yolundan gitti.
Altın Çaçah ile kapışan yiğidi
Canlı ok saplandığında,
Yiğit kızın gücü bitip,
Saf canı çıkmıştır.
Ondan uzakta bulunan canlı ok
Altın Harlıh'ın savaştığı yolu
Yiğitlerden temizlemiştir.
Yiğit Altın Harlıh kız,

- 3455 Aarı parıp, tağ tayança,
Peer kilip, çir xucaxtança, -
Arıǵ küzı sıǵıbox partır.
Anıñ soonañ tınıǵ xosto,
Ay Arıǵnıñ xatıǵ çolın
- 3460 Arıǵlap, niiktep salıp,
Xan Mirgenniñ çolina kİRgen.
Xan Orba xıs am na körze,
Tınıǵ xostonı atxannan peer,
Toǵıs küni tolçattır.
- 3465 Molcap atçañ tınıǵ xosto
Xırax çıl toozilbas xıçx çaanı
Poox çirge poop, xırça,
Xızım çirge xızıp, ödirçe.
Ax tasxıl tözinde tınıǵ xosto
- 3470 Xara küçün alıpxa uçuraan,
Xaydaǵ kilkim alıp tıp,
Xan Orba xıs sınaç körze,
Xıçx çaanı aǵılǵan,
Xara saǵıstıǵ, küstıǵ çayalǵan
- 3475 Xara toraattıǵ Xan Taycı poltır.
Xan Taycı daa, ür saadabin,
Tınıǵ xostodañ azıp-ölgen.
Udur tudıncam alıp sıxpaanda,
Tınıǵ xosto, aylanıp,
- 3480 Xan Orbanıñ İzebİne kİRgen.
Altın Xarlıxxa Xan Orba,
Xosti pazıp, xolın tutxan,
İzere çörİp, izen çitİRgen.
İptıǵ pozı Altın Xarlıx
- Oraya varıp, daǵa dayanır,
Beriye gelip, topraǵı kucaklar, -
Saf gücü de çıkmıştır.
Onun ardından canlı ok,
Ay Arıǵ'ın sert yolunu
Temizleyip, kolaylaştırıp
Han Mirgen'in yoluna girdi.
Han Orba kız şimdi görür ki,
Canlı oku öteye attıǵından beri
Dokuz gün dolmaktadır.
Sözleşip attıǵı canlı ok
Kırk yılda bitmeyen açǵözlü savaşı
Görülen yerdekini boǵup, kırıyor,
Zorlu yere sıkışıç, ölüR.
Ak kıyımın ortasındaki canlı ok
Kara yiǵit kahramana uçurdu,
Ne de ulu yiǵit deyip,
Han Orba kız deneyip görünce,
Açǵözlü savaşı temizleyen,
Kötü niyetli, güçlü yaratılmış
Kara doru atlı Han Taycı'dır.
Han Taycı dahi, çok gecikmeden,
Canlı oktan ölüp gitti.
Karşılıklı savaştıǵımı yiǵit
çıkmadıǵında
Canlı ok geri dönüp,
Han Orba'nın cebine girdi.
Han Orba, Altın Harlıh'ın
Yanına gelip, elini tuttu,
Eşikten geçip, selam verdi.
Yiǵit kişi Altın Harlıh

- 3485 İzenine izen pirgen,
Altı xati oxsanıp alıp,
Xan Orba tuñmazın maxtap tur:
“Xara çirde at çayalza,
Xızıl xır at osxas polzın.
- 3490 Alıp çayalıp, özıp çörzın
Artıx küstıg tuñmam osxas.
Ax çarıxtıñ üstünde sin
Artıx küstıg çayalğanıñ
Xacanox min pılgen polçam.
- 3495 Xırax çıl toospas xıcax çanı
Tınnıg xostonañ toospaan polzañ,
Tınıbıs mında üzılercık”.
Anıñ çooğı toozilğan tusta,
Xan Mirgen tuñmazı pas kilgen.
- 3500 Xostap kilıp, xolın tutxan,
İzere pazıp, izen çitirgen.
Altın Xarlıx xıs picezı,
Xolın tudıp, izenök pirgen,
Xucaxtanıp, ir tuñmazın
- 3505 Altı xati oxsanıp alğan,
Anañ çooğın çooxtanğan:
“İkı xaraamnañ tuñmalarımını
Körçetkenıme örınçem,
Xazıx tusta xayınızıp,
- 3510 Ala xaraxnañ körısçebıs”.
Anañ Xan Mirgenniñ sağızına
Adın sürıs parçatxan çolda
Üs çüg tapxanı kır kilgen.
Altın Xarlıxtıñ xolların körze,
- Han Orba'nın selamına karşılık
verdi,
Onu altı defa öpüp,
Han Orba dostunu övdü:
“Kara yerde at koştursa,
Kızıl kır at gibi olursun.
Yiğit yaratılıp, yetişirsin
Çok güçlü dostum gibi.
Senin ak dünya üstünde
Pek güçlü yaratıldığını
Ben bilmiş idim.
Kırk yılda bitmeyen açgözlü savaş
Canlı okla bitirilmemiş olsa,
Ruhumuz burada yok olacaktı.”
Onun söyledikleri bittiğinde,
Dostu Han Mirgen, geldi.
Yanına gelip elini tuttu,
Eyere basıp, selam verdi.
Kız kardeşi Altın Harlıh,
Elini tutup, o da selam verdi,
Kucaklayıp, er kardeşini,
Altı defa öptü,
Daha sonra da konuştu:
“Kardeşlerimi gözlerimle
Gördüğüme sevinirim,
Huzurlu olarak kaynaşıp,
Ala gözüyle görüşürüz.”
Daha sonra Han Mirgen'in aklına
Atını sürüp yürüttüğü yolda
Üç kuş tüyünü bulduğu yere geldi.
Altın Harlıh'ın ellerine baktığında

- 3515 İki salaazı çox xaltır.
Anı körüp, Xan Mirgen,
İzebıneñ çügler sıǵarıp,
Altın Xarlıxxa tuttuǵan.
Anzı, çügler xolǵa alıp,
3520 Aǵırǵ çirge salǵandox,
Ay-xazıx xollıǵ pol parǵan.
Altın Xarlıx piceleri
Amdı pularǵa çooxtap tur:
“Xabırǵa söökteriñe ux xapsa,
3525 Xayıp körceñ min polam.
Oorxa söökteñ ux xapsa,
Oyıp körceñ min polam.
Azıp-ölceñ çirleriñe
Adalarıñ polıp min çörem.
3530 İrtip-ölceñ çirleriñe
İceleriñ polıp min çörem.
İki xarında sıerdeñ pasxa
İzenceñ kizim paza çoǵıl.
Par küzibis salıp, pıs
3535 Polıs çöreeler xacan daa”.
Anıñ çooǵı toozılǵanda,
Alıp Altın Çaçax xıs,
Xostap kilip, xol tutça,
İzere pazıp, izen pirçe.
3540 Arǵalıǵ malın, ilbetki çonın
Arǵa çurtxa aylandırıp,
Altın Çaçax izennesçe.
Alıptarnı alǵıstap,
Altın Çaçax çooxtança:
3545 “Azıp-ölceñ miniñ çirimde
- İki parmaǵının olmadığını görür.
Han Mirgen, bunu görüp,
Cebinden tüyleri çıkarıp,
Altın Harlıh’a tutuştırdu.
Altın Harlıh, tüyleri eline alıp,
Sızılı yerine koydu.
Kanatları eskisi gibi oldu.
Kardeşleri Altın Harlıh
Şimdi onlara şöyle der:
“Kaburgalarına ok deǵse,
Arkama bakıp gören bendim.
Omurgalarına ok deǵse,
Koşup gören ben idim.
Ölup gideceğiniz yerlere
Babanız olup ben giderim.
Ölup gideceğiniz yerlere
Anaları olup ben giderim.
Siz iki kardeşten başka
Selamladığım insan yoktur.
Tüm gücümüzü gönderip, biz
Her zaman yardım ederiz.”
Söyledikleri bittiğinde,
Yiğit Altın Çaçah kız,
Yanına gelip elini tutar,
Eǵere basıp, selam verir.
Tüm mal davarı ve boy milleti
Büyük eve döndürüp,
Halkla selamlaşır Altın Çaçah.
Yiğitleri kutlayıp,
Altın Çaçah konuşur:
“Ölup gideceğim yurdumda

- Adalarım sîrer poldînar.
İrtîp-ölceñ minîñ çirîmde
İcelerîm sîrer poldînar”.
- Altın Çaçax çooğın toostox,
3550 Ax sarattığ Ay Arığ xıs,
Xostap kilîp, xolın tutça,
İzere pazıp, izen çirçe.
Xan Orba xıs kör turza,
Xıstarnîñ arığ küsterî sıxtır,
3555 Xarındaş iköleñ kilbeen polza,
Azıp-ölercik üzöleñ.
Altın Çaçax xıs çooxtança:
Çabıs daa polza , ... par.
- 3560 Amdı çurtımsar paraañar,
As-tamax çîp alaañar”.
Altın Çaçaxsar parğannar.
Anîñ çirîne aylanıp,
Arğalığ malı ottaçça,
3565 Ax talaynı xastada
İlbetkî çonı çurtapça.
İlbetkî xalıx çonına
İzenin pirîp irtkenner.
Ax çazıca parğannar,
3570 Arğalığ malnı körgenner.
Xırax çıl toospas xıçıx çaa
Xıra çox itken orında
Amdı altınnañ çazalğan
Ax payzañ sîlîğ püt partır.
3575 At palğacañ altın sarçın
Anîñ xırında idîltır.
Xara çirge sîreptîrler,
- Sizler babam oldunuz.
Göçüp gideceğim yurdumda
Sizler anam oldunuz”.
- Altın Çaçah sözlerini bitirdi,
Ak sarı atlı Ay Arığ kız,
Birlikte gelip, elini tutar,
Eğere binip, selam verir.
Han Orba kız gördüğünde,
Kızların saf güçleri ortaya çıkar,
İki kardeş de gelmemiş olsa,
Üçü birden ölür giderdi.
Altın Çaçah kız konuşur:
Aşağı da olsa amacı var.
Şimdi yurdumuza gittiler,
Yemeklerini yediler”.
- Altın Çaçah’a gittiler.
Onun yurduna dönüp,
Malı davarı otlatıyor,
Ak denizin kıyısında
Tüm halkı yaşatır.
Tüm milletine
Selamlarını verip geçtiler.
Ak ova boyunca ilerlediler,
Malı davarı gördüler.
Kırk yıl bitmeyen açgözlü savaşın
Kırarak yok ettiği yerde
Şimdi altından yapıldı
Güzel bir ak saray yapıldı.
Atın bağlandığı altın sarçın
Onun bahçesinde yapıldı.
Kara yerin üstüne kurup,

- Xan tigirge tiikteptirler.
Attarın ağaa palğannar,
3580 Altın payzañzar pasxannar.
Altına münceñ adı çoxta
Alıp Altın Xarlıx xıs,
Altın köök kibin xolğa tudınıp,
Arğa çurtsar kire salğan.
- 3585 Altın Çaçax – ib eezı –
Aalcıların, xoltıxtañ xaap,
Aarlığ stolzar xıgırça.
As-tamaxtıñ aarlıin çipçeler,
Ayran suxsuzın işçeler,
3590 As-köp çooxtarın çooxtaşçalar.
Amdığızın soonzar idip,
Soondağızın am itçeler.
Altın Çaçax xıs çooxtadı:
“Xara pazım palğasxa çatxanca,
3595 Nımırt xaraam sañay çapxanca,
Sırer polısxannı undutpaspın.
Sınap aar kün uçuraza,
Sırerge idök polızam”.
Altın Çaçax, idi çooxtap,
3600 Ax payzañnañ sığara pasxan,
Xalıx çonına çaxıgır pirgen:
“Toğıs künge çitire
Toozılbas toy salarğa.
Torıg asxırnıñ öörineñ
3605 Toğıs çıl tuğbaan
Toñ xızıraxtarın soğarğa.
Xır asxırnıñ öörineñ
Xırax çıl tuğbaan
- Gökyüzüne dikerler.
Atlarını sarçına bağladılar,
Altın saraya girdiler.
Binecekleri atı yok
Yiğit Altın Harlıh kız,
Altın guguğun kanadına tutunup,
Uzak eve girdi.
Altın Çaçah ki evin sahibidir -
Konuklarını, koltuklarından çekip,
Tüm masalara davet eder.
Aç olanların çoğunu yedirirler,
Ayranlarını iççerler,
Bol bol sohbet ederler.
Şimdikileri daha sonra yapıp,
Sonrakileri şimdi yaparlar.
Altın Çaçah kız konuştu:
“Kara başım çamura düştüğünde,
Kiraz gözüm tümüyle kapandığında,
Yardıminızı unutmayız.
Eğer zor güne denk gelersen,
Size de yardım ederim”.
Altın Çaçah, böyle konuşup,
Ak saraydan dışarı çıktı,
Halkına nasihat etti:
“Dokuz gün boyunca
Bitmeyen düğün yapmış.
Doru aygırın sürüsünden
Dokuz yıl doğmayan
Semiz kısraklarını kesti
Yaşlı aygırın sürüsünden
Kırk yıl boyunca doğmayan

- Xızırax malların sox çirge”.
- 3610 Toğıs xulaxtığ xazannarda
Tooza çilbes it pıxşan,
Toyğa kilbeen kızı xalbaan.
Anı körıp, Altın Çaçax xıs,
Ax payzañzar nandıra kırıp,
3615 Altın stolğa odırğan.
Alıp Altın Çaçax xıs
Xan Orbanı sınaş körşen:
Sınıp parcañ sööğı çox,
Xızarıp axçañ xanı çox
3620 Xıs pala töreen poltır.
Xan Mirgennı sınaş körşen:

Küzı ilbek, tuyux pastığ,
Külük kızı polğan poltır.
Xacan tusta Xan Mirşen
3625 Ax saraattığ Ay Arığ xıstı
Alıp xonarın pıl salğan.
Ay Arığ xıstı sınaş körgende,
Artıx poltır Xan Mirşenneñ,
Arığ sağıstığ, köp pılığcı,
3630 Çalğıs kızı çağban paarlığ,
Ökis kızı nımzax çürektığ,
Annañar Altın Çaçax xısxax,
Kılıp, polıs it parça.
Altın Xarlıxtı sınaş körgende,
3635 Anzı stol kistindeğı
Alıptar sağızın ile pılçettır.
Alıp Xan Mirşen Altın Çaçaxtañ
- Kısraklarını kesti”.
- Dokuz kulplu kazanlarda
Bitmek bilmeyen et pişti,
Toya gelmeyen kalmadı.
Bunu gören Altın Çaçah kızı,
Ak saraya aceleyle girip,
Altın masaya oturdu.
Yiğit Altın Çaçah kızı
Han Orba’yı gördüğünde gerçekten:
Kırılıp parçalanan kemiği yok,
Kıpkızıl olup akan kanı yok
Bir kız çocuğuydu.
Han Mirşen’i gördüğünde
gerçekten:
Gücü pek ulu, gizli başlı,
Yiğit bir kişi olmuştı.
Han Mirşen, ne zaman
Ak sarı atlı Ay Arığ kızın
Evleneceğini anladı
Ay Arığ kızı gerçekten gördüğünde,
Han Mirşen’den iyidir.
İyi düşünceli, birçok aksakal,
Değerli kişi, iyi ciğerli,
Öksüz insan, yumuşak yürekli,
Bu yüzden Altın Çaçah kızı,
Gelip, yardım ediyor.
Altın Harlıh’ı gördüğünde gerçekten
O masanın üstündeki
Yiğitlerin fikrini açıkça bilmektedir.
Yiğit Han Mirşen ve Altın
Çaçah’tan

- Azır xanattıǵ ılannañar surǵan.
Altın stoldañ turıp,
3640 Alıptar, idñizip,
Ax payzañnañ sıǵara pasxannar.
Altın taǵ iziin aza tartıp,
Andar kire pasxannar.
Anıñ istinde ay-kün sustala.
3645 Altınnañ isti paliñnap tur.
Azır xanattıǵ xara ılan
Anda atatxan poltır.
Aǵaa, parıp, izen pirgenner.
Azır xanattıǵ xara ılan,
3650 Xan Mirgenni tanıp üdi:
“Minñ üstümde odır örerge
albax irniñ üstünde,
Xara irniñ altında
Alıp öskeni çox polǵan.
3655 Sin ne sıdazıp, odırıp,
Azır xamcınañ sapxaziñ,
Sin artıx küstıǵ ayalǵan
Alıp Xan Mirgen poltırziñ”.
Azır xanattıǵ ılannañ
3660 Anımcoxtazıp, alıptar
Altın taǵdañ sıxxannar,
Ax payzaña kiringenner.
Am na sanap körzeler
Altın açaxtıñ irinde
3665 Altı kün pol saltırlar.
Altın Xarlıx xıs ooxtana:
“Tayıs taa polza, suum par,
abis taa polza, taam par.
- Çifte kanatlı yılanları sordu.
Altın masadan kalkıp,
Yiǵitler hep beraber,
Ak saraydan dışarı ıktılar.
Altın daǵın sisini aşıp,
Oraya girdiler.
Daǵın üstünde ay ve güneş parıldar.
Altından olan içi parıldar.
Çifte kanatlı kara yılan
Orada yatmaktadır.
Yiǵitler oraya gidip selam verdiler.
Çifte kanatlı kara yılan,
Han Mirgen’i tanıyıp dedi:
“Benim üstümde oturmaya muktedir
Geniş yurdun üstünde,
Kara yerin altında
Yiǵit doǵan yoktur.
Sen sadece dayanıp ve oturup,
Çifte kamçıyla vurursun,
Çok güçlü yaratılmış olan sen,
Yiǵit Han Mirgen olmalısın”.
Çifte kanatlı yılanla
Vedalaşan yiǵitler
Altın Daǵ’dan ıktılar,
Ak saraya girdiler.
O anda saydılar ki
Altın açah’ın yerinde
Altı gün boyunca kalmışlardır.
Altın Harlıh kız konuşur:
“ok da derin olmayan suyum var,
Çok da dar olmayan, geidim var.

Çaa çolı xırında çurttığbın,
3670 Çiit xannarnañ xosti çirlıgıbın.
Çirlıg kızı çirsıpçem,
Suuma sağınıp, suxsapçam”.
Çol pararğa tıxtanıp,
Tim-tirıglerın timnenıp,
3675 Arğa çurttañ sıxxannar.
Altın Çaçax üdes parğan.
Altın sarçındağı attarın,
Çıbek tınnerıneñ sistıp,
Çon aralı çidektep irtkenner.
3680 Arğalığ sınıñ üstünde
Altın Çaçax anımcoxtazxan,
Üzer xati oxsanıp alğan.
Anañ Altın Xarlıx xıs,
İki tuñmazın oxsanıp alıp,
3685 Altın köök kibıne kırıp,
Xara çirden ködirilip,
Mında xalğan çon üstünde
Üs xati ibire uçugıp,
Ax puluttıñ altında
3690 Kök puluttıñ üstünde sıxxan.
Körıp turğan çon üstüne
Kizek nañmır çaap irtken:
Altın Xarlıx, uçux parçadıp,
Açırğanıp, ılğap irtti.
3695 Anıñ xarax çazı pu çirge,
Nañmır polıp, çaap irtken.
Anıñ soonañ üzöleñ
Attarın xosti tutxannar.
At sapcañ azır xamcıların,

Savaş yolunun tepesinde yaşadım,
Genç hanlarla yan yanayım
Yurdu olan kişi gibi yurdumu özlerim
Suya hasret kalıp, susarım”.
Yola gitmeye hazırlanıp,
Tüm eşyalarını hazırlayıp,
Uzak evden çıktılar.
Altın Çaçah uğurladı.
Altın sarçına bağlı atlarını,
İpek dizginlerinden çözüp,
Halk arasında yedekleyip ilerlediler.
Yüksek tepenin üstünde
Altın Çaçah veda etti,
Yiğitleri üçer defa öptü.
Altın Harlıh kız daha sonra,
İki dostunu öpüp,
Altın guguk donuna girip,
Kara yerden ayrılıp,
Burada kalan halkın üstünde
Üç defa dönüp dolaşarak uçup,
Ak bulutun altından
Mavi bulutun üstünden çıktı.
Bakıp durduğu halkın üstüne
Çisil çisil yağmur yağmaktaymış:
Altın Harlıh, uçup,
Üzülüp ağladı.
Kızın gözyaşı halkın üstüne,
Yağmur olup yağdı.
Ondan sonra üçü birlikte
Hep beraber atlarını tuttular.
Atlarına vurdukları kamçıları,

- 3700 Xan tigirge sıǵara tudıp,
Xatıǵ nanǵa sapxannar.
Üs at çaçırıp oylaanda,
Altın Çaçaxtıñ çiri
Teerben çili tartıl xalǵan,
3705 İzik çili abıdıl xalǵan.
Xara çiri xaltıras xalǵan,
Xan tigiri solxılıs xalǵan.
Alıptarnı üdesken soonda,
Altın Çaçax çonına
3710 Aarlıǵ çaxıǵ pıdi pirgen:
“Piske polıxan alıptarnı
Pır dee kızı undutpazın.
Ax talaynı xastada ilbet çonım
Amır, iptıǵ çurtazın,
3715 Pray çiiستی tiñ çir çöriñer,
Pray kipti tiñ kiziñer”.
Altın Çaçax, idi çooxtanıp,
Ax payzaña parıp kürgen.
Üs alıp parçatxanıñ pılbes
3720 Çig-çarıxta nime çoǵıl.
Azırax çolǵa çitkende,
Attarın toxtada tartxannar.
Ay Arıǵ, anımcoxtazıp, söledi:
“Xazırax polzabıs, xayınıs çörgeybıs,
3725 Tiriǵ polzabıs, toǵasxaybıs”.
Xan Mirgenzer matap körze,
Xayran çüree xayılıp irtti.
Xan Orba mını pilibök xaldı.
Xan Mirgenneñ Xan Orba xarındas,
3730 Anca-mınca polǵanda,
- Gökyüzüne doǵru savurup,
Atların sert yanlarına şaklatmışlar.
Üç at da şahlanıp tepindiklerinde,
Altın Çaçah’ın yurdu
Değirmen gibi çekildi,
Kapı gibi sallandı.
Kara yer titredi,
Gökyüzü nefessiz kaldı.
Yiğitleri uğurladıktan sonra,
Altın Çaçah, halkına
Kıymetli öğütler verdi:
“Bize yardım eden yiğitleri
Hiç kimse unutmasın.
Ak denizin kıyısındaki tüm halkım
Sağlıklı ve huzurlu yaşasın,
Tüm yemekleri eşitçe yiyiniz,
Tüm giysileri eşit giyinin”.
Altın Çaçah böyle konuşup,
Ak saraya girdi.
Üç yiğidin gittiğini bilmeyen,
Aydınlık dünyada hiçbir şey yoktur.
Nehrin aǵzına ulaştıklarında,
Atlarını durdurarak çektiler.
Ay Arıǵ, vedalaşıp, söyledi:
Sağlıklı olacağız, birlikte olacağız,
Diri olacağız, tekrar karşılaşacağız”.
Han Mirgen’i her gördüğünde,
Zavallı yüreği eriyip gitmektedir.
Han Orba bunu anladı.
Han Orba ve Han Mirgen kardeşler,
Şöyle böyle olduğunda,

Ada çirine çitkenner.
Adazı Xara Xan,
İcezi Xara Tarğax,
İki palazı kilçetkenin pılıp,
3735 Arğalığ sında xadartırlar.
Arğalığ malları, xalıx çonı
Arğalığ sınzarox sıxxannar.
Malğa mal xozılıtır,
Çonğa çon xozılıtır.
3740 Arğalığdañ inis inip,
Xalıx aralı törtöleñ pastırıp,
Ax payzaña kürgenner.
Xara Xannañ Xara Tarğax
Açıstığ iki palazın
3745 Altın stolğa odırtxannar.
As-tamaxtı icezi
Azınadox timnep saltır.
Alındağızın am idip,
Amdığızın soonda idip,
3750 Azıranğan arazında
Aarlığ çooxxa kürgenner.
Tört künge çooxnañ odırıp,
Tınanarğa çatxannar.
Ax payzañnıñ itsinde
3755 Apsax-iney çooxtaşçalar,
Xara Tarğax Xara Xanğa iskırçe:
“İr timine oolğıbıs çittı,
İpçi alıp am xonzın.
Anıñ alıp xoncañ xızı
3760 Ax saraattığ Ay Arığ,
Aarlığ nancıñnıñ xızı.

Baba yurduna ulaştılar.
Babaları Kara Han,
Anaları Kara Tarğah
İki evladının da geldiğini anlayıp,
Uzak tepede hayvan gütmektedir
Tüm hayvanları, halkı boyu
Uzak tepeye doğru çıkardılar.
Hayvana hayvan katılır,
Halka halk katılır.
Dağın zirvesinden inip,
Halk arasında dördü birlikte
Ak saraya girdiler.
Kara Han ile Kara Tarğah
Hüzünlü iki evladını
Altın masaya oturttu.
Anaları, onların aç karınlarını
Doyurmak için bir şeyler hazırlar.
Öncekileri şimdi yapıp,
Şimdikileri daha sonra yapıp,
Yemek esnasında
Koyu bir sohbeta başladılar.
Dört gün boyunca sohbet edip,
Dinlemeye koyuldular
Ak sarayın içinde
İhtiyarlar konuşuyorlar,
Kara Tarğah Kara Han'a der ki:
Oğlumuz yiğitlik vaktine ulaştı,
Eş alıp evlensin.
Onun evleneceği yiğit kız
Ak sarı atlı Ay Arığ,
Değerli dostunun kızıdır.

- Xan Mirgenge aar tustarda
Xızıl çigirenni sür çörgen.
Olar inek müüsteri osxas
3765 Inağ nancı polarlar.
Xacan Xan Mirgen usxunza,
Xalğıspin tılaazım iskirem.
Xat ağılza çalğıs oolğıbıs,
Xalğancı toy iderbıs.
- 3770 Xan Mirgen alarğa pararın
Ay Arığ xacanox pılçe”.
Aca-tunma, tınanıp alıp.
Altı azaxtığ orğaannañ turğan.
Suğnañ, sütneñ çazanğannar.
- 3775 Xan Mirgen tasxar sıgıp körze,
Xara Xan pabazı xalıx çonın,
Astañ astatpin, suğdañ suxsatpin,
Malnıñ simizİN tallap soğıp,
Tamax pazı timnedıp,
3780 Tiñni prayzın azırap turtır.
Xara Tarğax oolğı Xan Mirgenge
çooxtapça:
“Amdı sin, çalğıs oolğıbıs,
Alıp ir timİne çit pardıñ,
İpçi alıp, xonarğa çarir,
3785 Alıp xoncañ ipçiñni
Amdı sağaa çooxtap pirim.
Xınzañ alıp xon sal,
Xınmazañ pozıñ pıl,
Çasta sinİñ xoncañ kızıñ,
3790 Çazıñ pırge pazılğan
- Han Mirgen'e zor zamanlarda
Kızıl doru atını sürdü.
Onlar inek boynuzları gibi
Dost ve arkadaşları.
Han Mirgen uyandığında,
Bırakmayıp dileğimi söylerim.
Oğlumuz bir eş alıp gelse,
Son düğünü ederiz.
Han Mirgen'in onu alacağını
Ay Arığ da bilmektedir”.
Ağa-kardeş dinlenip.
Alt ayaklı yataktan kalktı.
Su ve sütle temizlendiler.
Han Mirgen dışarı çıkıp baktığında,
Babası Kara Han'ın halkını boyunu,
Açlıktan acıktırmayıp susuzluktan
susatmadı,
Hayvanın semizini ayırıp kesip
Yemekleri hazırlayıp,
Tümünü dizginleyip besledi.
Kara Tarğah, oğlu Han Mirgen'e
der:
Şimdi sen, biricik oğlumuz,
Yiğitlik vaktine ulaştın,
Zevce alıp, evlenmen uygundur,
Alacağın eşini
Şimdi sana anlatayım.
Eğer seversen evlen,
Yok sevmezsen sen bilirsin,
Evleneceğin kişi senin yaşında,
Yaşın bire erişti

- Ax saraattıǵ Ay Arıǵ xıs.
Anıñ pabazınañ siniñ pabañ
Inaǵ nancı polǵannar
Altın knıgada pıçık pazıp,
3795 Anda olar xol salǵannar:
Pırsıneñ ool çayalıp tōrize,
Pırsıneñ xıs tōrıp parza,
Pıriktirip, çurtattırarǵa”.
Xara Tarǵax altın knıganı
3800 Altın stolǵa aǵılıp salǵan.
Xan Mirgennerñ Xan Orba,
Xol salıp, pazılǵan pıçıktı
Tadırada xıǵırçalar,
Taplada tanıpçalar.
3805 Anı körıp, Xan Mirgen çooxtanǵan:
“Pabam itken nımedeñ
Par polbaspın toǵır min,
Uluǵlar saǵınaǵ saǵıstı,
Undup, xıya itpespın”.
3810 Xan Orba acazına tıdı:
“Ax saraattıǵ Ay Arıǵdañ artıx
Aydas xıs tappassıñ çalǵıs acam.
Artıx küstıǵ, pıllıǵı xıs ol.
Tańdaǵı künde andar pararbis.
3815 Altın Xarlıx pıcebıs kilerök”.
İir timı çitkende, ikı xarında
Xalıx uyǵaa kırıbıskenner.
Tazırada tañ atxanda,
Xızar kilıp kün sıxxanda,
3820 Altı azaxtıǵ orǵannañ turıp,
- Ak sarı atlı sarı kız.
Onun babasıyla senin baban
Dost ve arkadaş olmuşlar
Altın kitapta yazılmış olup,
O zaman onlar kitaba baktılar:
Birinini oǵlu olsa,
Birinini kızı olsa,
Bir araya getirip, yurtlandırmaya”.
Kara Tarǵah, altın kitabı
Altın masaya getirdi.
Han Mirgen ile Han Orba,
Kitabı ellerine alıp,
Seslice okuyorlar,
Kitabı anlıyorlar.
Bunu görüp, Han Mirgen konuştı:
Babamın yaptıǵı işin
Olmasına karşı deǵilim,
Büyüklerin fikrettikleri düşünceyi
Unutup, yan yana getirmezsın.
Han Orba, aǵasına dedi:
“Ak sarı atlı Ay Arıǵ”dan çok
Daha güçlü kız bulamazsın biricik
aǵam.
Pek güçlü, bilgili kızdır.
Yarın onların yanına gideriz.
Altın Harlıh ablamız da gelir”.
Akşam olunca, iki kardeş
Halk uykuya daldı.
Dışarıda gün doğduǵunda,
Kızaran güneş doğduǵunda,
Altı ayaklı yataktan doğrulup,

Suğnañ çuunıp, sütnañ çazanıp,
Altın stolğa odırğannar.
Astaan xarıların tosxırğanda,
Altın stoldañ sığara pazıp,
3825 Xatıǵ xuyaxtarın xatanğannar,
Timir xuyaxtarın kiskenner,
Anımcoxtarın pirgenner,
Arğa çurttañ sıǵpara pasxannar,
Altın sarçındaǵı ĩki attıñ
3830 Çıbek tinnerineñ siste tartxannar,
Arǵalıǵ mal arazınca
Amır pazıp irtkenner.
İki xarındas, tastıxtı sıǵıp,
İki attı xosti tudıp,
3835 İki xamcını tiñe sapxannar.
Arǵalıǵ sıǵa sıxxannar.
Aarxı sarin körzeler,
Ay Arıǵ xıstıñ çiriñe çittirler.
Ax çazaa toldıra ottaan malı
3840 Amır-xazıx turǵan poltır.
Ax talay xastada çurtaan çonı
İzen-xazıx çurtaptır.
Xan Mirgenneñ Xan Orba xıs
İñis töbininer tusta-
3845 Kün xarasxı pola tüsken.
İki xanattıñ küülegi
İki xulaxtı tundıra sapxan.
İki xarındas körer polzalar,
Ax puluttıñ altında,
3850 Kök puluttıñ üstünde

Suyla yıkanıp, sütle temizlenip,
Altın masaya oturdular.
Acıkan karınlarını doyurdıklarında,
Altın masadan kalkıp,
Dayanıklı zırhlarını kuşandılar,
Demir zırhlarını giyindiler,
Vedalaştılar,
Büyük evlerinden ayrıldılar,
Altın sarçında baǵlı iki atın
İpek dizginlerinden çözerək çektiler,
Malın davarın sırasınca
Rahatça geçip gittiler.
İki kardeş, uzaklara yol alıp,
İki atı da birlikte götürüp,
İki kamçıyı birlikte şaklattılar
Yüksek tepeye çıktılar.
İleriye doğru baktılar ki,
Ay Arıǵ kızın yerine ulaştılar.
Ak ovaya doldurarak, otlattığı mal
davar
Sakincede durmaktadır.
Ak deniz kıyısında yaşayan millet
Sağsalım yaşamaktadır.
Han Mirgen ile Han Orba kız
Yamaç aşağı indikleri sırada -
Güneşe bir karanlık düştü.
İki kanadın güürültüsü
İki kulağı da sağır etti.
İki kardeş bakarlar ki,
Ak bulutun altında,
Mavi bulutun üstünde

Altın köök kiptiğ
Altın Xarlıx pice uçux kilçe.
Pu kizilerniñ üstünce
Üs xati ibire uçuğıp,
3855 Xayınıp, çirge tüşken.
Altın köök kibineñ sığara pazıp,
Xosti pazıp, xolın tutxan,

İzere çöröp, izeniñ pirgen
Külük iki tuñmazına.
3860 Arğalığ sınañ ingenner,
At palğacañ altın sarçınğa
İki attı palğannar,
Ax payzaña kirgenner.
İzik azıp, izen pirgenner,
3865 İrkın altap, mindi salğannar.
Ax payzañniñ itsinde
Ay Arığ çalğızan poltır.
Xol tudızıp, izenneskenner.
Altın stoliñ üstüne
3870 As-tamaan Ay Arığ salğan,
Aalcıların odırtxan.
As-tamaxtıñ ariin çilçeler,
Ayran susxızın işçeler.
Astaan xarıların tosxırğanda,
3875 Altın stoldañ sıxxannar.
Altın Xarlıx çooxtan sıxxan:
“Aarlığ polğan Ay Arığ xıs,
Sinneñ çooxtasçañ çooğım par.
Xaydağ daa çoox polza,
3880 Tarınarğa çox polzın.

Altın guguk donlu
Altın Harlıh kardeş uçup gelir.
İki kardeşin üstlerinde
Üç defa dönerek uçup geliyor,
Uğraşarak, yere indi.
Altın guguk görünümünden sıyrılıp,
Kardeşlerin yanlarına gelerek, elini
tuttu,
Ardınca gelip, selam verdi
İki güzel kardeşine.
Yüksek tepeden indiler,
At bağladıkları altın sarçına
İki atı da bağladılar,
Ak saraya girdiler.
İçeri girip, selam verdiler,
Eşik atlayıp, esenlik dilediler.
Ak sarayın içinde
Ay Arığ tek başınaydı.
Elini tutup, selamlaştılar.
Altın masanın üstüne
Ay Arığ yiyecekleri koydu,
Misafirlerini oturttu.
Yemeklerini yiyorlar.
Ayranlarını içiyorlar.
Aç karınlarını doyurduklarında
Altın masadan kalktılar.
Altın Harlıh konuşmaya başladı:
“Kıymetlim Ay Arığ kız,
Seninle konuşacaklarım var.
Ne konuşursak konuşalım,
Kırgınlık olmasın.

- Talay kizire pīs kildībīs –
Tuğan-çağın polardañar.
Çazı ötire çol pastıbıs
Çağın-tuğan polar üçün.
- 3885 Xırañ azıra çol sal kildībīs -
Xarındas-tuğan polar üçün.
Sın azıra çol it kildībīs –
Svat-xudağay polar üçün.
Azır tulunnıǵ xıs palazı
- 3890 Aymaxxa parıp çurtırǵa çayalǵan,
İki tuluñnıǵ xıs palazı
İl çirinde çurtırǵa çayalǵan,
Xalıx çon xosçatxan xoniiñ
Xara toraattıǵ Xar Xanniñ oolǵı
- 3895 Xannañ xızıl çigiren attıǵ
Xan Mirgen tuñmam polar.
Siniñ pabañ Ax Xan
Xan Mirgenniñ pabazınañ
Xarındas osxas nancı polǵannar.
- 3900 Çarımın çarıp çeenner,
Pükülni pölip çeenner.
Anañ altın knigada,
Pıçık pazıp, xol salǵannar:
Oolnañ xıs törıp parza,
- 3905 Piriñtirip, çurtadarǵa”.
Ay Arıǵ xıs nandırça:
“Ax saraattıǵ Ay Arıǵ pozım
İrge parbasxa çayalǵam.
Andağ kirekteñer çoox çox polzın”.
- 3910 Altın Xarlıx alıp xıs
- Deniz aşarak geldik
Yakın akraba olmak için.
Ova geçip geldik
Yakın akraba olmak için.
Tarla bahçe aşıp yol geldik
Kardeş olmak için.
Dağ tepe aşarak yol kat ettik -
Dünürücü olmak için.
Çifte örgülü kız evladı
Dışarıda gidip yaşamak için
yaratılmış,
Çifte örgülü kız evladı
El yurdunda yaşamak için yaratılmış
Milletinin arkasından gelen eşin
Kara doru atlı Kara Han'ın oǵlu
Kandan kızıl doru atlı
Han Mirgen kardeşim olur.
Senin baban olan Ak Han
Han Mirgen'in babasıyla
Kardeş misali bir dosttur.
Yarımı paylaşıp yediler,
Bütünü bölüp yediler.
Daha sonra altın kitaba
Yazı yazıp, mühür bastılar:
Oğul ve kızları doğduğunda,
Bir olup da evlenmeye”.
Ay Arıǵ kız söyler:
“Ben ak sarı atlı Ay Arıǵ'ım
Yiğide varmaya yaratıldım.
Böyle bir konuşmaya gerek yoktur”.
Yiğit Altın Harlıh kız

Ay Arıǵnı xıstaþça:
“Arıǵ pozıma kirtınmezeñ
Altın knıganı peer aǵıl”.
Anzı irik le polbasta,
3915 Altın knıganı aǵılı
Altın stolda aza tastaan.
Törtöleñ, odırıp alıp,
Tazırada xıǵırçalar,
Taplada tanıpçalar.
3920 Altın Xarlıx xaydi teen,
Arıǵ daa idi pazılıtır.
Ay Arıǵ, paза polcaa çoxta,
Üs xarındasxa nandurdı:
“Pabam it salǵan uluǵ nimeni
3925 Azıra pazarǵa çarabas,
İcem it salǵan ilbek kirekti
Kizire pazarǵa çarabas,
Uluǵlar püdirgen uluǵ ülgüni
Toǵır irtip polbaspın.
3930 Pazıp salǵan piçikterin
Pazıp xatap polbaspın.
Çöptezip itken nimlerin
Moynap parıp polbaspın”.
Altın Xarlıx çooxtandı:
3935 “Çöptiǵ tılneñ kilışetkeninde,
Oñ xolıñ prayzına pir,
Xan Mirgenni oxsanıp al”.
Ay Arıǵ prayzına xol tutxan,
Xan Mirgenneñ oxsanızıp alǵan,
3940 Xay par çaxsı tamaan salıp,

Ay Arıǵ’ı ikna eder:
“Doǵruluǵuma inanmıyorsan
Altın kitabı buraya getir”.
Eǵer ondan da ikna olmazsa,
Altın kitaptaki yazılanlar
Altın masada bırakılmış.
Dördü birlikte, oturup,
Dışarıya çağırırlar,
Yazılanları biliyorlar.
Altın Harlıh kitaba baktıklarında
Güzel bir şekilde yazılmıştır.
Ay Arıǵ başka çaresi olmadığını,
Üç kardeşe söyledi:
“Babamın yaptıǵı büyük işin
Ezip geçmek gerekmez,
Anamın yaptıǵı bu büyük iş
Karşısında durmak gerekmez,
Büyüklerin yaptıǵı bu büyük
töre’nin
Karşısına geçemezsin.
Kitaptaki yazılmışları
Tekrardan yazamazsın
Nasihat edilen sözlere
İtiraz edemezsin.”
Altın Harlıh konuştu:
“Söylediklerine razı isen
Sağ elini herkese uzat,
Han Mirgen’i öp”.
Ay Arıǵ hepsini onaylayıp,
Han Mirgen ile öpüştü.
Elindeki iyi aşını sunup,

- Pularnı sıylap sıxxan.
Ay Arıǵ xıs timnen salǵanda,
Ax payzañnañ sıǵara pasxannar.
Arǵa çurttıñ izin
- 3945 Paza azılbasxa piktebizip,
Altın sarçınzar pas kilgenner,
Paǵda turǵan üs attıñ
Çibek tıñnıñ siste tartxannar.
Altın Xarlıx tuñmazına çooxtaan:
- 3950 “İrkem-tuñmam, Xan Mirgen,
Alǵan xatıñnı Ay Arıǵnı
Arǵa çurtxa çitirerge polzın.
İptep xoncañ ipçıñnı
İne çurtına çitirerge polzın.
- 3955 Min, sırerdeñ purun parıp,
Toy-pay pilennep turarbnı”.
Altın köök kibine kirgen,
Xara çirden xanat saap,
Xan tigırzer xayınıp sıxxan.
- 3960 Ay Arıǵ xıs anda çonına iskirgen:
“Çir-çalbaxta xıs pala
Çalǵızan çurtırǵa çayalbındır,
Azıraanǵa xan polıp,
Xadarǵanǵa pig polıp,
- 3965 Min sırerneñ çurtaam.
Xada pır tiñ, amır çurtaabıs
Xaraǵı sılg xalıx çonım,
Xara Xannıñ çirınzer
Mineñ xada pararzar.
- Bunlara sayǵılarını sunup çıktı.
Ay Arıǵ kız hazırlandıǵında,
Ak saraydan dıǵarı çıktılar.
Büyük evin eşiǵını
Geçip, kilitleyip,
Altın sarçına geldiler,
Sarçında baǵlı duran üç atn
İpekten dizginini çözüp çektiler.
Altın Harlıh kardeşine konuştı:
“Sevgili kardeşim, Han Mirgen,
Evlendiǵin eşiñ Ay Arıǵ’ı
Büyük eve getiresin.
Karın olan evdeşini
Ana evine getiresin.
Ben, sizlerden önce gidip,
Debdebeli bir toy kuracaǵım.
Altın guguk donuna girdi,
Kara yerden kanatlanıp,
Gökyüzüne çıktı.
Ay Arıǵ kız orada halkına haber
verdi:
“Başka yurttaki kız çocuǵu
Tek başına yaşamaz,
Aş verene han olup,
Mal sahibine bey olup,
Sizlerle birlikte yaşarım.
Sizlerle birlikte eşiñ ve huzurlu
yaşarız
Gözleri güzel halkım boyum,
Kara Han’ın yurduna
Benimle birlikte gideceksin.

- 3970 İrge parcañ timim çitkende,
İrge pararğa kilistî.
İrge parçatxan xıs kızı
İne çurtında polbinça,
İriniñ çirinde çurtaçça.
- 3975 Aymaxxa pararğa çayalğan pozıma
Aymaxxa pararğa kilistî
Aymaxxa parğan xıs kızı
Ada çurtında çurtabinça.
Aymax çirinde çurtaçça.
- 3980 Asxırlıg çörgen mallarım
Xada pararğa polzın.
Amır çurtaan çiribiste
Ax porçolar çayxalızın,-
Azır xanattıg xustar mında
- 3985 Köglep, sarnan irt turar.
İptig çurtaan çiribiste
Kök porçolar çayxal turzın, -
İki xanattıg xustar, kilip,
Sıxtazıp, ılgazıp irt turar.
- 3990 Adam çiri Ax talay
Amır ağıp tur xalar.
Ada palazı xıs pozım,
Aylanıp, paza kilbepin.
İcem çiri Ax tasxıl
- 3995 İptig, amır tur xalızın,
İne palazı xıs pozım,
İbirip, peer kilbepin.
Ças tuzımda çörgen çirde
Çaxayaxtar çayxalar
- Evleneceğim zaman geldiğinde,
Ere varmaya müsaittir.
Evlenecek olan kız
Ana yurdunda değil,
Kocasının yurdunda yaşar.
Dışarıya gitmek için yaratılan
kendime
Dışarıya gitmeye müsait.
Dışarıya giden kız
Baba yurdunda yaşamaz.
Kendi memleketinde yaşar.
Damızlık malım davarım
Hep birlikte gider olsun.
Huzurlu yaşadığımız yurdumuzda
Ak çiçekler sallansın, -
Çifte kanatlı kuşlar, burada
Cıvıldaşıp, şakıyıp geçerler.
Güzel olan yurdumuzda
Yeşil çiçekler sallansın, -
İki kanatlı kuşlar, gelip,
Ağlayıp sızlayıp geçer.
Baba toprağım Ak deniz
Sakince akar gider.
Babasının kızı olan ben,
Dönüp yurduna gelmem.
Ana toprağım Ak kıyı
Güzel ve huzurlu dursun,
Anasının kızı olan ben,
Dönüp beriye gelmem.
Genç yaşımda gittiğim yerde
Çiçekler sallanır

- 4000 Olğan tuzımda çörgeñ çirde
Ottar kögeris turar.
Pazıp çörgeñ minñ çolıma
Parbax pastıǵ ottar özer,
Paza kilip pu çazılarda
- 4005 Pas çörbespın xacan daa.
Ax porçolıǵ çazılarım,
Ax torǵı çili, aǵar turzın.
Kök porço öçseñ çazılarım,
Kök torǵı çili, köger turzın”.
- 4010 Anı istip, xalıx çonı
Xarax çastarın çızınǵan.
Amır çurtaan çirlerineñ
Sañay parçatxan poltırlar.
Öörlezip çörgeñ çilǵılıǵ malı
- 4015 Kistezip irtken sıǵarda,
Amır çurtaan xalıx çonı
Xomzınıp irtken pararda.
Arǵalıǵ malnı alnına kirip,
Çon-çaxsı çirineñ kös sıxxan.
- 4020 Arǵalıǵ malı, xalıx çonı
Arǵalıǵ sınañ as parǵanda,
Ax saraattıǵ Ay Arıǵ xıs
Adazı çirin aylanıp körgen.
İki xaraanañ ças aǵıp tüsken,
- 4025 Ax torǵı platnañ çızınıp irtken.
Üs attı xosti tutxannar,
Üs xamcını tiñe sapxannar.
Ay Arıǵ çiri xaltıras xalǵan,
Xan tigir tübi solxılıs xalǵan.
- 4030 Alton xıllıǵ altın çatxan
- Çocuk yaşımda gittiğim yerde
Otlar yeşerir.
Varıp gittiğim yolumda
Dallı budaklı otlar büyür,
Daha sonra bu ovalara gelip
Her zaman gidemem.
Ak çiçekli ovalarım
Ak ipek gibi yayılıp dursun.
Yeşil çiçeklerin yetiştiği ovalarım
Yeşil ipek gibi göğersin”.
- Ay Arıǵ’ın halkı bunu duyup
Gözyaşlarını silinmiş.
Huzurla yaşadıkları yerlerden
Hepsi birden ayrılırlar.
Yukarı doğru çıkan yılki
Geçerken kişnemiş,
Huzurlu yaşayan millet
Hüzünlendi.
Malın davarın önüne geçip,
İyi olan halkıyla göç etmiş.
Malı davarı ve tüm halkı
Uzak tepeleri aştıklarında,
Ak sarı atlı Ay Arıǵ kız
Babasının yurdundan ayrıldı.
Gözlerinden yaş aktı,
Ak ipek şal ile gözyaşını sildi.
Üç atı yan yana yürüttüler,
Üç kamçıyı şaklattılar.
Ay Arıǵ’ın yurdu titredi,
Gökyüzünün dibi soluksuz kaldı.
Altmış yıllık altın çathan

Alton kögneň oynap parça.
Altın tüktig alton köök
Alton kögneň kögleskende,
Çir üstündegı tırig nimeniň
4035 Saň çili xulaana sabıl turça,
Tigır çili küzürep xalça.
Oň xulaxxa sıñıraax kırıp,
Sol xulaxtañ sıxxanda,
Xara Tarğax tuñmazına çooxtaan:
4040 “Aymaxxa parğan iki palam
Aylançalar çurttarınzar,
As-tamaxtı piletep köreeň,
Aymax çonni xıgır köreeň
İl çirine parğan iki palam
4045 İbir kilçeler iblerinzer,
As-tamaxtı piletep köreeň.
İl çonni xıgır köreeň”.
At artıgına atlanıp,
Alton xanni aylandıra,
4050 Toyğa toza çonni xıgırıp,
Alton alıp parıbıxan.
Çiton xanni ibire çörıp,
Uluğ toyğa xıgırıp,
Çiton alıp çörıbısken.
4055 Çolda kilçetken üs alıp
Ortı çoldañ irtkenner.
Xan Orbanıñ xızıl xır adı
Xan Mirgenniñ adınañ üs xulas,
Ay Arıg adınañ iki xulas
4060 Alnında par turğan.
İki xız, attarın toxtada tartıp,

Altmış yırla çalınıyor.
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yırla oynadıgında
Yeryüzündeki canlıların
Çan sesi gibi kulaklarına yayılıyor.
Gök gibi güürldüyor.
Sağ kulağa çınlayarak girip,
Sol kulaktan çıktığında,
Kara Tarğah dostuna konuştu:
“Memlekete giden iki evladım
Yurtlarına dönüyorlar
Yemeklerini hazırladılar,
Yurdun halkını davet ettiler
Yurtlarına gelen iki evladım
Evlerine geri dönüyorlar,
Yiyecekleri hazırlandı.
El yurdunun halkını davet ettiler”.
Birçok ata atlanıp,
Altmış hanı döndürerek,
Yapılacak toya halkı davet edip,
Altmış yiğit gidiverdi.
Yetmiş hanı döndürüp,
Ulu toya davet edip,
Yetmiş yiğit gidiverdi.
Yolda ilerleyen üç yiğit
Orta yoldan ilerlediler.
Han Orba'nın kızıl kır atı
Han Mirgen'in atından üç kulaç
Ay Arıg'ın atından iki kulaç
Önde gidiyor.
İki kız, atlarını durdurup,

- Xan Mirgenneñ tiñe par sıxxannar
Üs at teep oylaanda,
Xalix çon çooxtas xalça:
4065 “Xayran töreen ikĩ xarında
Xacan daa çarılbin çörceñ polzalar”.
Çabal sağıstıǵ alıptarı
Pularını xarǵap xalçalar:
“Xan Mirgenneñ Xan Orba
4070 Xara çirce çörgenlerde,

Amır çurtas pirbinçeler.
Artıx alıptıñ xolinañ
Azıp-irtip ölzinner”.
Saasxan tüspes sarıǵ çazıca,
4075 Xusxun tüspes xuu çazıca parçatxanda,

Ay Arıǵ adın toxtada tarxan.
Xacanǵı tusta pu çirce
Alıp at oylap partır.
Ay Arıǵ xıs çooxtan tur:
4080 “Çasta sağaa polızarǵa parǵan
Pu minıñ pastaǵı çolım.
Paza pıdı xalǵancızın parçam,
Maǵaa xacan daa peer
Paza çörerǵe kilıspes”.
4085 İdi çooxtanıp, Ay Arıǵ
Xarax çazın çızınıp irtken.
Turǵan çirdeñ üs atxa
Üüktep kilıp, üküs salǵannar,
- Han Mirgen’le beraber gittiler.
Üç at dört nala giderken,
Halk millet konuşup durur:
“Güzel yaratımlı iki kardeş.
Ne zamanki onlar ayrılır olsalar”.
Kötü niyetli yiǵitler
Onları kötülerler:
“Han Mirgen ile Han Orba
Kara yer üstünde yaşadıkları
müddetçe,
Rahat bir hayat sürmesinler.
Bir çok yiǵidin eliyle
Ölüp göçüp gitsinler.”
Saksaǵanın inmediǵı sarı ova
boyunca ilerlerken,
Kuzgunun yaşamadıǵı boz ova
boyunca ilerlerken,
Ay Arıǵ atını durdurdu.
Çok önceden bu yer boyunca
Ay Arıǵ kız atla koşmuştur.
Ay Arıǵ kız konuşur:
Gençken, sana yardıma geldiğim
Bu benim ilk yolumdur.
Ve bu yüzden kalanını gidiorum,
Bana bundan sonra
Bundan böyle yaşamak uygun
olmaz”.
Ay Arıǵ böyle konuşup,
Gözyaşını silindi.
Durdukları yerden üç ata,
Seslenip, dört nala ilerlediler,

- Xısxırıp kilip, xamcı saxannar.
4090 Arğalığ sınıñ üstünde
Alıp üs at kilip turğan.
Paba-İcezi, Altın Xarlıx picezi
- Mında xacanox xadartırlar.
Xostap kilip, xol pirçeler,
4095 İzere pazıp, izen pirçeler.
Moynılarınañ xucaxtıp,
Üs xati oxsanıs aldılar.
Pular üzöleñ körzeler,
Toyğa çılğañ çon
- 4100 Xımısxa çili xıymıxtas tur.
Alton xazanı xosti turğızıp,
Toldıra it xaynattırlar.
Altın sarçınğa attarın palğan
Arğa çurtğa kîrgenner.
- 4105 İzik azıp, izen pirçeler,
İrkın altap, mindi salçalar.
Tarğax tudınğan çapçañ xattar
Tarğaxtarın çazap turlar –
Ay Arığ xıstıñ silig sazın
- 4110 İpti ürip pastadılar.
Alton polğan sürmezın
Azır tuluñ ittiler,
İlig polğan sürmezın
İki tuluñ ittiler.
- 4115 Sas toy itken siltaanda,
Uluğ stol salıldı.
Alton stolnı aylandıra
Apsaxtarını odırtırlar.
- Bağırıp kamçı şaklattılar.
Yüksek tepenin üstünde
Üç atlı yiğit duruyor.
Ana ve babası, Altın Harlıh
kardeşini
Orada ne zamandır beklemektedir.
Yan yana gelip, el verirler,
Ata binip, selam verirler.
Birbirlerini kucaklayıp,
Üç defa öpüştiler.
Üçü de bunları gördüklerinde,
Toyda biriken halk
Karınca gibi hareket eder.
Altmış kazanı yan yana dizip,
İçini etle doldurup pişirdiler.
Altın sarçına atlarını bağladılar,
Uzak eve girdiler.
İçeri girip, selam veriyorlar,
Eşiği geçip, esenlik diliyorlar.
Tarak tutan hızlı kadınlar
Taraklarıyla güzelleşirler -
Ay Arığ kızın güzel saçlarını
Düzgün bir şekilde düzelttiler.
Altmış örgüsünü
Çatalı saç örgüsü ettiler.
Elli örgüsünü
İki saç örgüsü ettiler.
Saç kesme toyu yaptığandan,
Büyük bir masa kuruldu.
Altmış masayı çevirerek,
İhtiyarları oturtular.

- İliĝ stolnı ibire
4120 İneylerni odırttılar.
Altın stolnıñ kistinde –
Xan Mirgenneñ Ay Arıĝ.
Paba-ıcezi olarnıñ xırında.
Alıp Altın Çaçax xıs
4125 Aarlıĝ toyĝa çidök saltır.
Altın Xarlıx toynañ ustapça,
As-tamax stolda üülçe,
Alton stolnı aylandıra çöröp,
Araĝa ülep, çiiis salçalar.
4130 İliĝ stolnı ibire çöröp,
Çiiis salıp, araĝa pirçeler.
Azax çox kızilerni
Atnañ toyĝa aĝılçalar
Xaraxnañ xomayların
4135 Çidekneñ sıyĝa aĝıldılar.
Toyĝa çılĝan tooza çonĝa
Altın Xarlıx çooxtap tur:
“Xan Mirgen tuñmamnıñ
Pastaĝı uluĝ toyı polça.
4140 Mında pray çon tiñ polzın –
Kızıdeñ artıx kızı çox polzın,
Pray çonĝa toy idilçe”.
Anañ parıp, xol tudıp,
Xan Mirgenneñ Ay Arıĝnı alĝıstapça.
4145 Araĝa işken apsaxtar,
Çimni nandırlada teep, segirşçeler.
İreet işken ineyler
Sarnas-kölges çörçeler.
- Elli masanın çevresine
Yaşlılarını oturtular.
Altın masanın başında -
Han Mirgen ile Ay Arıĝ vardır.
Ana ve babalarının etrafında.
Yiĝit Altın Çaçah kız,
Eĝlenceli toya gitmiştir.
Altın Harlıh toyu yönetiyor,
Yemek masasında toplanılıyor,
Altın masaya geri dönüp
Rakı dağıtıp, yiyecek veriyorlar.
Elli masanın etrafında gezip,
Yemek dağıtıp, rakı sunarlar.
Yürüyemeyen kişileri
Atlarla toya taşırlar
Gözleri görmeyenleri
Yedekleyip aĝırladılar.
Düĝüne katılan tüm halka
Altın Harlıh şöyle hitap eder:
“Han Mirgen dostumun
İlk büyük toyu olmaktadır.
Buradaki tüm herkes birbirine
eşittir.
Kimse birbirinden farklı değildir,
Bu yüzden herkes eĝlenecektir.”
Daha sonra, ellerini tutup,
Han Mirgen ile Ay Arıĝ’ı kutlar.
Rakı içen ihtiyarlar,
Etrafta dönüp, hoplayıp zıplarlar.
Şarap içen yaşlı kadınlar
Eĝlenip duruyorlar.

- Küsküde salğan toyları
4150 Çasxaa çitire pol parça.
Çasxaa çitken toyları
Küskünĩ irtibök parça.
Xazan tübĩ xağılça -
Xalıx çon tarapça.
4155 Tostağızı toozılça –
Tooza çon tarapça.
Xan Mirgenniñ toyın maxtabas
Pir dee kızı çox polğan.
Iraxtañ kilgen aalcılarğa
4160 Azıx çolğa pirçeler.
Çağınnañ kilgen aalcılarnıñ
Paxpırın çazıp, işçalar.
Mındağ uluğ toy polğanın
Pir dee alıp ispindir.
4165 Mındağ çaxsı pay toynı
Pir dee kızı körbindir.
Aymaxtañ kilgen aalcılar
Arğa çurtxa aylanğannar.
İldeñ kilgen aalcılar
4170 İblerinzer nanğlaannar.
Altın stoliñ kistiñde
Xan Mirgenneñ Ay Arığ,
Paba-İcezi olarnañ xosti,
Üs alıp xıs mindoxtar.
4175 Xara Tarğax çooxtap tur:
“Pis, tuğan-çağınnar, mında
Pastağızın na çıldıbıs,
Paza çılızarğa kilİspes.
Sini, Altın Xarlıx tuñmam,
- Sonbaharda olan toyları
Yaza kadar ulaşır.
Yaza ulaşan toyları,
Sonbahara kadar devam eder.
Kazan, dibine dek boşalır -
Halk millet dağılır.
Bitmeyecek olan biter -
Tükenen halk dağılır.
Han Mirgen’in toyunu kutlamayan
Hiçkimse kalmadı.
Uzaktan gelen misafirlere
Yolluk öteberi verilir.
Yakından gelen misafirlerin
Esrikliğini giderip, gönderirler.
Buradaki büyük toyun olduğunu
İşitmeyen hiçbir yiğit yoktur.
Buradaki güzel ve zengin toyu
Herkes görmemiştir.
Yurtlarından gelen misafirler
Uzak eve geri döndüler.
Memleketlerinden gelen misafirler
Evlerine yollandılar.
Altın masanın başında
Han Mirgen ile Ay Arığ
Ana ve babası onlarla birlikte
Üç yiğit kız da böyledir.
Kara Tarğah konuşur:
“Biz, yakın akrabalar, burada
İlk olarak sadece toplandık,
Bundan başka toplanamayız
Seni, Altın Harlıh dostum

- 4180 Paza sinī, Altın Çaçax,
Ala xaraamnañ körbespīn,
Tadılığ sīrernīñ tīllerīñnī
İkī xulaamnañ ispespīn.
İkī tuñmañ, Ay Arığ kilnīm –
- 4185 Çiitter, sīrernī tastabastar,
Xacan daa xada polarlar,
Aar-çobağ pīreede uçuraza,

Udur-tödīr polis turiñar,
Paza sīrerneñ xosti odırıp,
- 4190 Pīdi çooxtazarğa kilīspes.
İder toynı it saldıbıs,
Çurtir çurtastı çurtap aldıbıs,
İrke minīñ palalarım.
Min dee çox pol parzam,
- 4195 Altın Xarlıx picelerīñ
İce polar sīrerge.
Anīñ sözīn istīp çörīneñ”.
Alıp çiitter sizīn körzeler,
Apsax-ineynīñ xara pastarı
- 4200 Ax xozanğa kiptel partır.
Altın Xarlıx picezīne tīdī:
“Siniñ çooğıñğı, çalğıs picem,
Min ölgence undutpaspın,
Xazıx polzabıs, körīzerbīs,
- 4205 Tīriğ çörzebīs, toğazarbīs”.
Altın stoldañ sığara pazıp,
Çiste-picezīn xucaxtanıp,
Altı xati oxşamıp alğan.
Anañ çiitterneñ anımcoxtazıp,
- Ve seni, Altın Çaçah
Ala gözümle göremem,
Sizin tatlı dillerinizi
İki kulağımla işitemem.
İki kardeşim, gelinim Ay Arığ -
Yiğitler, sizleri bırakmazlar,
Her zaman yanınızda olurlar,
Bazen üzüntülü olarak
karşılaşırsanız,
Size yardım ederler,
Bundan sonra sizlerle oturup,
Böyle sohbetler yapılmaz.
Yapılacak toyu yaptık,
Yaşanılacak ömrü yaşadık,
Benim güzel evlatlarım.
Ben olmasam bile,
Altın Harlıh kardeşin,
Sizlere birer ana olur.
Onun sözünü dinleyin”.
Batur yiğitler fark ettiler ki
Kocamışların kara başları
Ak tavşaninkine dönüşmüştür.
Altın Harlıh ablasına dedi ki:
“Biricik ablacığım, senin dediklerini
Ölene dek unutmayacağım,
Sağlıklı olunca, görüşürüz,
Güçlü yaşayınca, rastlaşırız,
Altın masadan kalkıp,
Enişte ve ablasını kucaklayıp,
Altı defa öpüverdi.
Daha sonra yiğitlerle vedalaşıp,

- 4210 Xarax çazın çızınıp irtken.
Altın Çaçax xıs prayzın,
İdök xucaxtanıp, oxsanıp alğan.
Arğa çurttañ sığara pasxannar.
İbire xarax tastap körzeler,
- 4215 Ay Arıǵnıñ arǵalıǵ malı,
Xalıx çonı xacanox kilip,
Malǵa mal xozılıtır,
Çonǵa çon xozılıtır.
Altın Xarlıxnañ Altın Çaçax
- 4220 Toozilbas anımcox pirdiler.
Altın Xarlıx xıs,
Altın köök kibine kırıp,
Xara çirdeñ ködirilip,
Pu çirni üs xati ibire uçuǵıp,
- 4225 Ada çirınzer parıbıxan.
Altın Çaçax, adına münip,
Çon arazın çopasnañ,
Mal arazın pazıtnañ parıp,
- Arǵalıǵ sınǵa sığıp,
- 4230 Adına xamcı saabıxan.
Xara çir xaltırap xalǵan,
Xan tiǵır solxılıp xalǵan.
Ür, tim tınanmaan kiziler,
Arğa çurtxa kırıp,
- 4235 Tözek-çastıxtarıp salınıp,
Çadıp, pik uzubıxannar.
- Gözyaşını silindi.
Altın Çaçah kız hepsini,
Kucaklaşıp öpüşmüş.
Uzak evden dışarı çıktılar.
Etrafa göz atıp görürler ki,
Ay Arıǵ'nın malı davarı
Halkı boyu hep gelip,
Mala mal katılır,
Boya boy katılır.
Altın Harlıh ile Altın Çaçah
Defalarca veda ettiler.
Altın Harlıh kız,
Altın guguk donuna girip,
Kara yerden havalanıp,
Kara yerin üstünde üç defa dönerek
uçup,
Baba yurduna vardı.
Altın Çaçah, atına atlayıp,
Halkın arasında ilerleyerek
Hayvanların arasında yürüyerek
gidip,
Yüksek tepeye çıkıp,
Atına kamçıyı şaklattı.
Kara yer yerinden kalktı,
Gökyüzü soluksuz kaldı.
Uzun müddet dinlenmeyenler,
Büyük eve girip,
Yatak döşek hazırlayıp,
Yatıp, iyice bir uyku çektiler.

*

*

*

Tınanıp uzaan alıptar
Tün xaraazın tünep xonçalar,
Ay xaraazın ara xonçalar,
4240 Tazırada tañ atxanda,
Xızarıp kilip kün sıxxanda,
Altı azaxtığ orğannañ turıp
Suğnañ çuunıp, sütneñ çazanıp,
Altın stol kistinde odırıp,
4245 As-tamaxtı çılçeler.
Xara Tarğax İcezi
Xan Mirgenge çooxtapça:
“İrkem-palam, Xan Mirgen,
Alıp kızı ada çurtında
4250 Amır çurtırı çox polğan.
İr kızıee ine çurtında
İstığ çurtas çox polcañ.
İrkem-palam, Xan Mirgen,
Mınnañ aarı par polar
4255 Toğıs tölniñ ol sarında
Xara toraattığ Xazır Xan.
Xanniğ istiliğ, xara sağıstığ,
Xalix çonın xaltıratça,
İlbetki çonın ireelepçe.
4260 Xamcı körbin, xarax çazı tökpin
Xalix çon kün irtirbinçe.
Xazır Xan çonın astatça,
Künniñ suğdañ suxsatça.
Çaxsı kip kixsen alıptıñ kibin alıp,

Dinlenip uyuyan yiğitler
Gecenin karanlığında gecelerler,
Ay karanlığında gecelerlerler,
Dışarıda gün doğduğunda,
Güneş kıpkızıl olup çıktığında,
Altı ayaklı yataktan doğrulup,
Suyla yıkanıp, sütle temizlenip,
Altın masanın başına oturup,
Yemek yiyorlar.
Kara Tarğah anası
Han Mirgen'e söyler:
“Sevgili yavrum Han Mirgen,
Yiğit kişiye, baba yurdunda
Huzurlu hayat yoktu.
Er kişiye ana yurdunda
Güzel bir hayat olmadı.
Sevgili yavrum Han Mirgen,
Bundan çetini vardır
Dokuz nesil arasında
Kara doru atlı Hazır Han.
Kan içici, kötü niyetli,
Halkı boyu titretir.
Tüm halka eziyet çektirir.
Kamçılanmayıp, göz yaşı dökmeden
Halk gün geçirmiyor.
Hazır Han halkını acıktırır.
Halkını susatır.
İyi giyimli yiğitler gibi olan yiğit,

- 4265 Azır xamcınañ sox salça.
Payram künnlerde tınandırbin,
İrteenneñ iirge toğındırça.
Xazır Xanniñ xalix çonı
Çaxsı çurtas çurtabinça,
4270 Künniñ çariin körbinçe,
Xazır Xanni xarğapça.
Xara toraattıǵ Xazır Xan
XıciX çaanañ çörgeñ kızı,
Küzı xappas alıptarnıñ
4275 Köp malların sür parça,
Xalix çonın al parça,
Alton xanniñ albanın alça,
Çiton xanniñ çiiZin çipçe.
Çaalap alǵan alıptarnı
4280 Azır xamcınañ soxça,
İziǵ timırneñ örtepçe.
Çir üstündeǵı köp alıp
Anıñ xolında xul-çalcı polça.
Mında pabañniñ çiri xaldı.
4285 Amdı piñniñ malıbıs sürerge,
Xalix çonıbıs alarǵa
Xazır Xan çaa timnepçe.
Anıñ andaǵox xara saǵıstıǵı
Xan Xartıǵa oolǵı par.
4290 Ol xara çazaǵı çörceñ,
Arıǵ küstıǵı çayalǵan alıp.
Sin anınañ tudis salzañ,
Arıǵ küziñ sinıñ xappas,
İlbek küziñ sinıñ çitpes –
4295 Sinneñ artıx çayalǵan alıp.
- Çifte kamçıyla vurur.
Bayram günlerinde dinlendirmez,
Sabahtan akşama dek çalıştırır.
Hazır Han'ın halkı boyu
İyi bir hayat yaşamaz
Günün aydınlığını görmez,
Hazır Han'ı lanetler.
Kara doru atlı Hazır Han
Şiddetli savaşa yaşayan kişi,
Güç yetirilmeyen yiǵitlerin
Tüm mal davarını sürer,
Boyunu milletini alır,
Altmış handan vergi alır,
Yetmiş hanın aşını yer.
Dövüşüp savaştıǵı hanları
Çifte kamçıyla cezalandırır.
Sıcak demirle yakar.
Yeryüzündeki birçok yiǵit
Onun elinde kul köle olur.
Burada babanın yurdu kaldı.
Şimdi bizim malımızı sürmek,
Halkımızı boyumuzu almak
Hazır Han savaş hazırlığındadır.
Onun böyle olan kötü niyetli
Han Hartıǵa isimli oǵlu var.
O, kötü hükümle yaşadı,
Saf güçle yaratıldı.
Sen onunla savaşımaya kalksan,
Senin saf gücün onunkine ulaşmaz
Ulu gücün onunkine yetmez -
Senden daha iyi yaratımlı yiǵittir.

- Xazır Xanniñ açın çaazına
Arğa çurtta pastırbın,
Anıcox çirınzer purnir kirek.
Çalğıs tuñmañ Xan Orba
4300 Xada parar sinneñök.
Anıñ sözİN istİp çörerzİñ.
Xazır Xanniñ çirınzer
Altın Xarlıx piceñ püün
Altın Çaçaxtañ pardılar.
4305 Sİrer dee püünök parıñar.
İrke miniñ İkİ palam,
Sİrernİñ sİlİğ xaraxtarıñnı,
Sıybap öskİrgen pastarıñnı
Xalğancızın min körçem.
4310 Çurtir çurtastı çurtap aldıbıs,
Çazır çastı çazap aldıbıs.
Xazıx-amır aylan kilzer,
Pİstİñ ölgen söögİbİstİ
İptep tıxtap salarzar.
4315 İkİ xarındas tastaspañar”.
Xan Mirgenneñ Xan Orba
Xatİğ xuyaxtı xatançalar,
Xapçİğayınğa kisçeler.
TimİR xuyaxtı timnepçeler,
4320 Tabırağınca kisçeler.
Alıp atcañ tınnİğ xostonı
Altın İzepke suğınğannar.
Alıp sapcañ molat xılistı
Nannarına artınğannar.
4325 İce-pabazına, Ay Arığa
TooZılbasxa anımcox pirdİler,
- Hazır Han'ın açgözlü savaşını
Büyük evde bastıramazsın.
Önce onun yurduna gitmek gerekir.
Biricik kardeşin Han Orba
Seninle birlikte gider.
Onun sözünü dinleyip gidersin.
Hazır Han'ın yurduna
Bugün Altın Harlıh ablan
Altın Çaçah ile gittiler.
Siz de bugün gidin.
Benim sevgili evlatlarım,
Sizin güzel gözlerinizi
Okşayıp büyüttüğüm başlarınızın
Sağ olduğunu ben görüyorum.
Yaşanası hayatı yaşadık,
Saklı yaşı yaşadık.
Sağlıklı bir şekilde geri dönseler,
Ölü bedenlerimizi
Çabucak gömüverirler.
İki kardeş ileri atılırlar.”.
Han Mirgen ile Han Orba
Kuvvetli zırhlarını kuşanırlar,
Aceleyle giyinirler.
Demir zırhlarını hazırlanıyorlar,
Hızlıca giyinirler.
Kullandıkları canlı oku
Altından ceplerine soktular.
Savurdıkları demir kılıcı
Yanlarına aldılar.
Ana babasına ve Ay Arığ'a
Bitmemecesine veda ettiler,

- Undulbasxa xucaxtazıp aldılar,
Arğa çurttañ sığara pastılar.
At palğacañ sarçın tözinde
4330 Xara Tarğax içeleri,
İki palazın xucaxtanıp,
Ilğap-sıxtap çooxtanğan:
“İstımeñ sıxxan iki palamni
İki xaraxxañ paza körbespın.
4335 Paarımnañ sıxxan iki palamniñ
Sırayın paza körbespın.
Ağıp turğan Ax talay
Ağıp turar ornınca,
Azıp-ölip parzabıs,
4340 Pas çörbespıs pu çirde.
Toptayıp turğan Ax tasxılıbıs
Toptayıp turar xacan daa,
Toozılıp, ölip parzabıs
Paza körbespıs Ax tasxılını.
4345 Ağınğa parğan xustar,
Çasxı çitse, aylan kiler.
Ölöp parğan pozıbıs
Aylanmaspıs xacañ daa.
Aylanıp çörgen çollarıbısxa
4350 Ax porçolar, özıp çayxalar.
Azıp-ölgen çiribıske
Arçın na palğas çızıp xalar.
İbirip pasxan çiribıske
Kök porçolar, özıp, çayxalar.
4355 İrtip-ölcen çiribıske
İmestig palğas çızıp xalar.
Xayran iki palamniñ xaraan
- Unutmamacasına kucaklaştılar,
Uzak evden çıktılar.
At bağlanan sarçının ortasında
Anaları Kara Tarğah,
İki evladını kucaklayıp,
Ağlayıp sızlayarak konuştu:
“İçimden çıkan iki yavrumun
Gözlerinden başka bir şey görmem.
Karnımdan çıkan iki yavrumun
Yüzünden başka birşey görmem.
Akmakta olan Ak deniz
Yatağında aktığı müddetçe,
Ölüp gideriz,
Bu yerde zaman geçirmeyiz.
Sarsılıp duran Ak dağımız
Her zaman sarsılır durur,
Ölüp bitip gideriz
Ak kıyayı bir daha görmeyiz.
Sürü halindeki kuşlar,
Zamanı geçse döner gelir.
Ölüp gideriz hepimiz.
Hiçbir zaman dönmeyiz.
Dönüp geldiğimiz yollarımızda
Ak çiçekler, büyüyüp sallanırlar.
Ölüp gittiğimi yurdumuza
Ardıç çamur içinde kurur kalır.
Yurdumuza dönüp geldiğimiz
Yeşil çiçekler, büyüyüp, sallanırlar.
Ölüp geçeceğimiz yurdumuzda
Parça parça olan çamur kurur kalır.
Benim iki güzel evladımın gözüyle

- Undutpasxa körüp alim,
Xayran İki palamnı tosxanca
4360 Çüregİme pazınıp alim”.
İki palazın İce kızı,
Xucaxtanıp, çüreene pazınğan.
Xarax çasxa xarlıxxannar,
Xarax suuna purluxxannar .
- 4365 İki xarındas pabazın körzeler,
Eek sağalı İnmen pastır,
Naax sağalı parnın çaptır,
Xara pazı xazar partır –
Alıptıñ kirizi pol partır.
- 4370 İcezinıñ xara pazı,
Ax xozan çili, ağar partır,
Aylanğanarınca, xadar polbin,
Ölip pararın sizİN salğanar.
Anı pİlip, İki xarındastıñ
- 4375 Xatığ çürekterİ xayıl tüsken,
Toñ çürekterİ torıl tüsken,
Xarax çastarı saalap tüsken,
Ax torğı plattarın sığarıp,
Xarax çastarın çızınğanar.
- 4380 Xan Mirgennem Xan Orba
Pağda turğan attarınıñ
Çİbek tİnİN siste tartxannar;
Pizöleñ xoltıxtazıp,
Çon aralı amır pazıp,
- 4385 Mal aralı iptep pazıp,
Arğalığ sızar sıxxannar.
Xalıx çon, arğalığ mal
Xada üdes parğanar.
- Unutmamacasına göreyim,
Benim İki güzel evladımı doyasıya
Göğsüme bastrayım.”
Kara Tarğah, İki evladını
Kucaklayıp, göğsüne bastırđı.
Gözyaşına boğuldular,
Göz suyuna boğuldular.
İki kardeş babalarını gördüklerinde,
Çene sakalı omzuna dökümüştür,
Yanağındakiler omzunu örtmüştür,
Kara başı ağarmıştır
Yiğidin yaşlısı olmuştur.
Anasının kara başı
Ak tavşan gibi, ağarmıştır,
Onlar dönünceye kadar,
Öldüğünü fark ettiler.
Bunu anlayan İki kardeşin,
Sert yürekleri eridi,
Donmuş kalpleri çözüldü,
Gözyaşları çağlayıp aktı,
Ak İpekten mendillerini çıkarıp,
Gözyaşlarını silindiler.
Han Mirgen ile Han Orba
Bağlı duran atlarının
İpekten dizginlerini çözdüler;
Beşi birlikte kol kola girip,
Halk arasında rahatça gidip,
Mal davar arasında çabucak geçip,
Yüksek tepeye çıktılar.
Halk millet, mal davar
Beraberce uğurladılar.

- Kirĭ apsax-ineyneň xada
4390 Xalıx çonı ılgas xalğan.
Xan Mirgen çonına çaxaan:
“Pis aylanıp kilgence,
Amır, xazıx çurtañar”.
- Xalğancızın xucaxtanızıp,
4395 Altı xati oxsanısxannar.
Arğalığ sında ĩkĭ xarındas,
Xamcı sabarğa çaratpin,
Ağırın pazıtnaň parğannar,
Üs xıraň asxanda,
4400 Üs çulat kiskende,
ĩkĭ attı xosti tudıp,
ĩkĭ xamcını tiňe sapxanda,
Xara çiri çayxal xalğan,
Xan tigiri solxılıs xalğan.
4405 ĩkĭ at, teep, oylap parğanda,
Çir üstünĭň çonı, istip,
ĩkĭ xarındas xatabox
Çorıx sıxnanın pĭl salçalar.
Alton xıllığ altın çatxan
4410 Alton kögneň sabılçatxanda,
Altın tüktig altın köök
Alton kögneň köglepçetkende,
Arğalığ sındağı paba-ıcezĭ
Aya-oostarın sabın xalğannar.
4415 Anaň aylanıp, xalıx çoňga
Xalğancı çaxıgı pırgenner:
“Malnĭň simizĭn tallap soğınar,
Astaň pırdeezĭ astap çörbezĭn,
- İhtiyar aksakal ve ninelerle birlikte
Boy millet ağladı.
Han Mirgen halkına seslendi:
“Bizler dönüp gelinceye dek,
Sağlıklı ve huzurlu bir şekilde
yaşayın”.
- Kalanları kucaklayıp,
Altı defa öpüştüler.
Uzak zirvelerde iki kardeş,
Atları kamçılamadı,
Yavaş adımlarla gittiler,
Üç bahçe aşıldığında
Üç kulaç geçildiğinde
İki atı yan yana götürüp,
İkisine de kamçı şaklattığında,
Kara yer titredi,
Gökyüzü havasız kaldı.
İki at birlikte toprağı sarstığında,
Yer yüzünün halkı, bunu duyup,
İki kardeşin yeniden
İlerlediğini anlarlar.
Altmış yıllık altın çathan
Altmış yırla çalındığında,
Altın donlu altmış guguk
Altmış yırla şakıdığına,
Yüksek tepelerdeki ana babası
Sevindiler.
Oradan dönüp, boya
Diğer öğütleri verdiler:
“Hayvanın besilisini seçip kesin,
Hiç kimse aç kalmasın,

Suğdañ pırdeezı suxsabazın,
4420 Xara çazağ kızı çörbezın”.
Xarax çastarın çızınıp ala,
Arğa çurtsar kİRgenner.

* * *

Oyłaan attarını Xan Orba körze,
Xır adı üs xulas alında parça,
4425 Xan Mirgen acazı xomzınar tıp,
Adın toxtadıp, tiñe par sıxxan.
Açırğastığ ax çazılar
Attarınñ soonda köp xalça.
Köölenistİğ kök çazılar
4430 Külükter soonda köp xalça.
Azır xanattığ xustar
İki xarındaStı körege tıp,
Üs kün azınada uçığıp,
Ay-soonda çat xalçalar.
4435 Ağas salaazında odırıp,
Kögles, sarnas xalçalar.
Ala arsaxtığ añnar,
Altı kün azınada oylap,
Ay-soolarına çat xalıp,
4440 Pözİk tağlar üstünde turıp,
Parğan na çolların kör xalça.
İki at xara çirni
Xazi teep oylaanda
Xara çirniñ palğazın

Hiç kimse susuz kalmasın,
Kötü idareli kiŞi hiç olmasın”.
Gözyaşlarını silinerek,
Büyük eve girdiler.

Han Orba şahlanan atlarını görür ki,
Kır atı üç kulaç önüne dek geliyor,
Han Mirgen ağası kızar diye
Atını durdurup, yanına yaklaşıp.
Acınası ak ovalar
Atlarının ardında kalır.
Sevilesi yeşil ovalar
Yiğitlerin ardında kalır.
Çift kanatlı kuşlar
İki kardeşi görmek için,
Üç gün boyunca vaktinden önce
uçup
Ayın yatarlar.
Ağaç dallarına konup,
Ötüşüp, birlikte eğlenirler.
Ala benekli hayvanlar,
Altı gün boyunca vaktinden önce
ilerleyip,
Hemen yatıp,
Büyük dağlar üstünde durup,
Gidilen yolları görürler.
İki at, kara toprağı
Beraberce sarstıklarında
Kara yerin çamurunu

- 4445 Xan tiğirge sığarçalar.
Xara palğas çaçıraanda,
Ay-kün xaraan tulğap parça.
Piltiri pasxa suğlar kisçeler,
Pili pasxa tağlar asçalar.
- 4450 Ada çurtın aarı itçeler,
Aymax çirine çağınnap turlar.
İne çirin kider itçeler,
İl çirine çidip turlar.
Uluğ çolda körzeler,
- 4455 Udaa Xazır Xanniñ çirinzer
Köp küstig alıp parcañ poltır,
Ada çurtına aylanıp nanğan
Pir dee alıp çox poltır –
Prayzı anda azıp öltirler.
- 4460 İr-çaxsılar, izerliğ atxa münip,

Xazır Xanniñ çirinzer köp partır.
İne çurtınzar ibirip nanğan
İr-çaxsız pır dee çoğıl.
Arğalığ sınğa sıxsalar,
- 4465 Xazır Xan çirine çittirler.
Pu çirde nime polça tip,
Xarax salıp körzeler,
Altın Xarlıx piceleri,
Altın Çaçax alıp xıs
- 4470 Xazır Xanniñ çirinde
Uluğ tudıs itçettirler.
İki xarındas, attañ tüzip,

Palğabin, pos salıbızıp,
- Gökyüzüne sıçratırlar
Kara çamur sıçradığında,
Ay ve güneş karanlığa bürünür.
Nehrin ağzını sular kaplar,
Belin sınırını dağlar çevreler.
Baba yurdunu değerli kırlarlar,
El yurduna yaklaşrlar.
Ana yurtlarına giderler.
Memleketlerine ulaşırlar.
Büyük bir yolda gördüklerinde
Sıklıkla Hazır Han'ın yurduna
Pek güçlü yiğit gitti,
Baba yurduna geri dönen
Burada hiçbir yiğit yoktur -
Oradakilerin tümü ölüp gitmiştir.
Yiğidin iyileri, koşumlu atlarına
binip,
Hepsi Hazır Han'ın yerine varırlar.
Ana yurduna döndüklerinde
Hiçbir iyi yiğit yoktur.
Yüksek zirveye çıktıklarında,
Hazır Han'ın yurduna ulaşırlar
Burada neler var diyip,
Göz atıp baktıklarında,
Kardeşleri Altın Harlıh
Yiğit kız Altın Çaçah
Hazır Han'ın yurdunda
Büyük bir kavgaya tutuştular.
Han Mirgen ile Han Orba atlarından
inip,
Atlarını bağlamadan yürüyüp,

- İnīs tōbīn tūskenner.
4475 Xan Orba xīs acazına çooxtapça:
“Sin, acañ, xazır çaanañ tudızarıñ,
Xazır Xanniñ artıx çayalğan
Xan Xartığa oolğımañ min tudızam”.
Xan Mirgenneñ Xan Orba körzeler,
4480 Xara Xanniñ çirīnzer pararğa
Xazır Xan sınap taa çaa timneptir.
Altın Xarlıx picelerī,
Altın Çaçax alıp xīs
Artıx küstīg alıptarnañ
4485 Aydas tudıs ittīrler.
Xatıg itterī xayıl tüstir,
Toñ itterī torıl tüstir,
Alıp sapçañ molat xılızın
Xan Mirgen, sığara tartıp,
4490 Xan tiğirge sığara tutxan;
Xazır çaanañ arazına kīrīp,
Aar pararda alton alıp,
Peer kilerde, çiton alıp
Pazın üze saap tastapça.
4495 Artıx küstīg Xan Orba xīs,
İnīs tōbīn pas parıp,
Arğa çurtxa kīre salğan.
İzīk azıp, izen pirgen,
İrkīn altap, mindī salğan.
4500 Altın stolnıñ kistīnde,
Tasxıl tīzeñ, alıp somnıg,
Alıp tīzeñ, tasxıl somnıg
Alıp, odırıp, azıran tur.
- Aşağıya doğru indiler.
Han Orba kız ağasına konuşur:
“Sen, ağam, büyük kavgada
dövüşürsün
Hazır Han’ın iyi yaratılan
Han Hartığa oğluyla dövüşeceğim”.
Han Mirgen ile Han Orba
Kara Han’ın yurduna giderek
Hazır Han’la gerçekten savaştı.
Kardeşleri Altın Harlıh ile
Yiğit Altın Çaçah kız
Pek kuvvetli yiğitlerle
Pek şiddetli mücadele ettiler.
Kuvvetli vücudu eridi,
Buz gibi sert vücudu çözüldü,
Yiğidin savurduğu demirden kılıcını
Han Mirgen, kaldırıp,
Gökyüzüne doğru tuttu;
Şiddetli savaşın içine dalıp,
Altmış yiğit oraya geldiğinde,
Yetmiş yiğit buraya geldiğinde
Başının üstüne vuruyor.
Pek güçlü Han Orba kız,
Aşağıya doğru yol alıp,
Büyük eve girdi.
Adımını atıp, selam verdi,
İçeri girip, esenlikler diledi.
Altın masanın başında,
Dağ gibi, yiğit misali,
Yiğit gibi, dağ misali
Yiğit, oturup, yemek yer.

- Xıstıñ izenine ize pirgen,
 4505 Mindizine mindi çitirgen.
 Pu alıp Xazır Xanniñ oolğı,
 Xara sağıstıǵı Xan Xartıǵa, poltır.
 Artıx küstıǵı çayalǵan alıp
 Stol kistıneñ tura tüsken,
 4510 Aba çili añzıpça,
 Püür çili ulupça:
 “Xara çirniñ üstünde
 Pabañ Xara Xan xalǵan polǵan.
 Sırer pu çirzer kilben polzar,
 4515 Tañda sıreniñ çirzer parıp,
 Arǵalıǵı mallarıñ sürercikpın,
 Xalıx çonnarnıñ aǵılarçıpın,
 Sırerñi xul-çalıcı idercikpın”.
 Anı istip, Xan Orba xıs
 4520 Tarınmas pozı ökpelen sıxxan
 Ökpelenmes pozı ökpelen sıxxan,
 Xosti pas kilip, çooxtaǵan:
 “Xan izip tospas pabañnañ xada
 Xalıx çon xanın işçettirzer.
 4525 İlbetki çonniñ idin
 İt çil tospas pabañnañ
 Xada tirige çipçettirzer.
 Xazıx kizilerni adañnañ xada,
 Xamcınañ soǵıp, ödirçettirzer.
 4530 Artıx küstıǵı çayalıp ösken
 Alıp artıǵı Xan Orba pozım
 Arıǵ tınıña çiderge kildim.
 Añ çili çurtaan çurtastarıñı
- Kızın selamına karşılık verdi,
 Selamına esenlik getirdi.
 Bu yiğit Hazır Han’ın oğlu olup,
 Kötü niyetli Han Hartıǵa’dır.
 Pek güçlü yaratılan yiğit
 Masanın başından kalkıp,
 Ayı gibi böğürüyor,
 Kurt gibi uluyor:
 “Kara yerin üzerinde
 Baban Kara Han’dır.
 Sizler buraya gelmemiş olsaydınız,
 Tan vakti sizin yurdunuza gelip,
 Malınızı davarınızı sürecektim,
 Halkınızı boylarınızı getirecektim,
 Sizleri kul köle edecektim”.
 Han Orba kız bunu duyup,
 Kızgın olmasa da öfkelenmiş,
 Öfkeli olmasa da kızmış,
 Onun yanına varıp, konuşmuş:
 “Kan içmeye doymayan babanla
 birlikte
 Halkın boyun kanını içtiniz.
 Tüm halkın etini
 Et yemeğe doymayan babanla
 Birlikte canlı canlı yediniz.
 Babanla birlikte sağlıklı kişileri,
 Kamçıyla dövüp, öldürdünüz.
 Pek güçlü yaratılıp büyüyen
 Pek yiğit Han Orba’yım ve
 Yiğit canına ulaşmaya geldim.
 Hayvan gibi idame ettirdiğin

Añdararbin püüngi künde.
 4535 İpti çox çurtaan çurttarıñnı
 İñdererökpın xıs pozım”.

Xan Xartığa nandırça:
 “Pu timge teere çurtap,
 Adam çirine alıp köp kilip,
 4540 Arğalığ sınnañ pırdeezı aspaan.
 Arğalığ sındox çox itçebıs.
 Arğa çurtxa amır kİRgen
 İñ pastağı alıp sin polçazıñ.
 İnem çirine ir-külükter kilceñ,
 4545 Arğalığ sınnañ indırbeceñmıs.
 İnıs inip, inem urtına
 İr-çaxsızı pır dee kİRbeen.
 İnem çurtına iptep kİRgen
 İñ pastağızı - Xan Orba xıs”.

4550 Pır sösteñ İki söske parğannar,
 İki sösteñ üs söske talas-sögıs sıxxannar.

Xan Orba sögıp-külip parğanda,
 Xan Xartığanıñ ökpe-çüreen ötre tıpçe,
 Ağaa sıdas polbin, alıp aydazı,
 4555 Stoldañ azıra segırıp,
 Xıstıñ alnına tura tūsken.
 Xıs-çaxsı ir-külüktiñ xaraana,
 Xaxır kilip, tükürden.
 Çağa-pastañ xabısxannar,
 4560 Çalbox pıldeñ tudısxannar,
 Arğa çurtaan sığara söörteskenner.

hayatını
 Bugün bitireceğim.
 Düzensiz idame ettirdiğin hayatını
 Darmadağın edecek olan kız,
 benim”.

Han Hartığa cevap verir:
 “Bu zamana kadar yaşadığım,
 Baba yurduma birçok yiğit gelip,
 Hiçbiri zirvelerden aşamamıştır.
 Yüksek tepeden de geçen yoktur.
 Büyük eve sağsalım giren
 İlk yiğit sen olmaktadır.
 Ana yurduma gelecek yiğit erler,
 Yüksek zirveden inemezler.
 Anamın yurduna doğru, iniş inip
 Girebilmiş hiçbir iyi yiğit yoktur.
 Anamın yurduna girebilen
 İlk kişi, Han Orba sensin”.

Bir laftan diğereine geçtiler,
 İki laftan üçüncüsü kavgaya
 dönüştü.

Han Orba sövüp gülerek gittiğinde,
 Han Hartığa'nın kinli yüreğini geçer
 Yiğidin gücü ona yetmez,
 Masanın üzerinden zıplayıp,
 Kızın önünde belirdi.
 Kızın iyisi, yiğit erin gözüne
 Kakırıp, tükürdü.
 Yaka paça kapıştılar,
 Geniş bellerinden savaştılar,
 Uzak evden dışarı sürüklendiler.

Toğıs künniñ pazında, iptep tudızıp,
Ax çazıda tolğas-tudıs sıxxannar.
Aylanıp axxan ağıñ suğlarını,
4565 Artıǵ çirdeñ tulǵı pazıp,
Ax çazızar ağısxannar.
Toptayıp turǵan taǵlarını
Çazaa çaya tepkenner.
Alıp kızı müngeñ adınañ
4570 Amır pastırar çir xalbindır.
İr kızı, izerliǵ adına odırıp,
İptep pastırcañ çir xalbindır –
Pray unada tali pastırlar.
Xazır Xanniñ xalıx çomı,
4575 Öriñip, çooxtas tur:
“Xayran töreen Xan Orba xıs,
Xan Xartaǵınıñ tınıñ üşçen polzan
Xalıx çon sinı alǵıstircıx”.
Xan Orba xıs pılıp turza,
4580 Püün toǵıs kün tolçadır.
Xan Xartıǵaa ol çooxtandı:
“Par-çox küziñni paziña salıp,
Çox küziñni çodaña salıp, sireñ.
Ay-kün çariin körıp al,
4585 Çon xarax çazın paza tökpessıñ,
Azır xamcıñañ çox polbassıñ”.
Alıp xıs ir aydazın
İnis töbın it parça,
Taǵ çoǵar töstep parça,

Dokuz gün boyunca, devamlı
dövüşüp,
Ak ovada döne burkula
yuvarlandılar.
Dönüp akan taşkın suları,
Birçok yerden
Ak ovaya aktılar.
Yuvarlanıp duran daǵları
Ovaya ve boş yerlere ittiler.
Yiǵit kişinin, bindiǵı atıyla
Rahatça geçtiǵı yer kalmadı.
Yiǵit kişinin, koşumlu atına binip,
Düzene soktuǵu yer kalmadı.
Tümünü parçalayarak ilerlediler.
Hazır Han’ın milleti,
Sevinip, konuşur:
“Güzel yaratımlı Han Orba kız,
Han Hartaǵı’nın canını alsaydın
Halk millet seni tebrik edecekti”.
Han Orba kız bunu anladığında,
Bugünle birlikte dokuz gün doluyor.
Han Hartıǵa’ya konuştu:
“Bütün kuvvetini başına verip,
Az olan gücünü bacaklarına verip,
dayan.
Ayın ve güneşin nurunu görüp,
Halk, gözyaşını da dökmesin,
Çifte kamçıyla ölmezsin”.
Yiǵit kız er gücüyle
Aşağıya doğru iner,
Dağın yukarisına çıkar,

- 4590 Xara çirdeñ silige tartça,
Xastıx pazın xabındırbadı,
Tabılğat pazın tartındırbadı,
Xan tigirge sığara tudıp,
Arıǵ tının sığara,
4595 Xara pazın ize sapxan.
Anı körgen xalıx çonnıñ
Xan çügürbes sırayında
Xan çügürıp irtken,
Külbes xaraxtarı külip irtken,
4600 Örinmes postarı örinışkenner.
Xazır Xanniñ pray çonı
Xan Orbanı, maxtap, alǵıstaan.
Aylanıp, pas sıxxanda,
Aya tabızıtazılıp irtken.
4605 Xara çirniñ üstünde Xan Orba
Üs aylandıra saptırǵan, -
Pu timge teere alıpxa
Pastaǵızın na tıñ saptırdı.
Azaxxa tura pazıp, körze,
4610 Xara toraattıǵ Xazır Xan saptır.
Anı körıp, Xan Orba xıstıñ
Aynazı tutxan, ökpezi turǵan.
Xosti pas kilip, çooxtaǵan:
“Xol ödizın xolnañox nandırcañ,
4615 Ortı pirgen çirçee toldıra pirbes,
Toldıra pirgen çirçee ortı pirbes
Alıp Xan Orba xıs polcañmın.
Siniñ möryiñ irt pardı,
Am miniñ xolımnı körerziñ”.
- Kara yerden yukarıya çeker,
Kabuk başını kaptırmadı,
Erkeç sakalını çektirtmedi.
Gökyüzüne doǵru çıkarıp,
Saf canını çıkararak,
Kara başını kopardı.
Onu gören halkın milletin
Kan yürümez yüzünde
Kan yürür olmuş,
Gülmeyen gözleri güldü,
Sevinmez insanlar sevindiler.
Hazır Han’ın tüm halkı
Han Orba’yı tebrik edip alkışladı.
Dönüp, çıktığında,
Han Orba’yı alkışlamış.
Han Orba, kara yerin üstünde
Üç defa dönüp dolaştı, -
Bu vakte dek yiğidin
İlk defa canını aldı.
Ayaǵa kalkıp, görür ki,
Kara doru atlı Hazır Han
vurmaktadır.
Bunu görüp, Han Orba kızın
Şeytanı tuttu, çıldırıp öfkeleni.
Yanına gelip dedi:
El borcunu elinden de döndürdü:
Yarı veren fincana doldurmaz,
Doldurulan fincana yarı vermez
Alıp Han Orba kızım.
Senin zaferin geç oldu,
Şimdi benim elimi görürsün”.

- 4620 Xan Orba xıs oñ xolın
Xan tigirge sıǵara tutxan
Anı körıp, xalx çon
Udur-tödır çooxtasxan:
“İdİstİ tİrİge çİpçetken,
4625 Xanİbİstİ tİrİge İşçetken
Xara saǵİstİǵ Xazır Xanniñ
Arıǵ tİnİna çİtçen polza,
Aynañ kün, xonmin, sal turarcıx.
Xazır Xanǵa aday daa açınmas”.
- 4630 Xan Orba, alıp xıs,
Oñ xolın tüzİrgende,
Xan Tigİrniñ xara puludı,
Xolǵa tartılıp, çirzer tüsken.
Alıp xıstİñ oñ xolı tüskende,
4635 Xosto çİli xoolap tüsçe,
Sırın çİli sıxtap tüsçe.
Mını körıp, xalx çon
Xayxazıp çooxtasxan:”
Xan Orbaniñ xolına sıdap turcañ
4640 Xara çİrniñ üstünde
Xara pastİǵ alıp çayalbaan.
Xazır Xan aniñ xolınañ azıp-öler”.
- Alıp Xıstİñ oñ xolı teñende,
Xazır Xanniñ xara pazı,
4645 Moyınañ üze sabılıp,
Ax çazıda parıp tüsken.
Xuruǵ köǵİzİ oylap parıp,
Tüñdere tüzİp, küzüri tüsken.
Xazır Xanniñ xalx çonı
- Han Orba kız saǵ elini
Gökyüzüne kaldırdı.
Bunu gören millet boy
Hep beraber konuştı:
“Etimizi canlı canlı yiyen,
Kanımızı canlı canlı içen
Kötü niyetli Hazır Han’ın
Saf canına ulaşmış olsa,
Gün geçmeden bırakırdı.
Hazır Han’a köpek bile acımaz”.
- Han Orba yiǵit kız,
Saǵ elini indirdiǵinde,
Gökyüzünün kara bulutu,
Ele çekilip, yere indi.
Yiǵit kızın saǵ eli indiǵinde,
Ok gibi vızıldar,
Islıklı ok gibi uǵulduyor.
Halk millet, bunu görüp
Şaşırıp konuştular:
“Han Orba’nın gücüne dayanacak
Kara yerin üstünde
Kara başlı yiǵit yaratılmamıştır.
Hazır Han onun gücünden ölüp
gider”.
- Yiǵit kızın saǵ kolu deǵdiǵinde
Hazır Han’ın kara başı,
Boynunun üstünden vurulup,
Ak ovaya yıǵıldı.
Zayıf göǵsü hareket edip,
Dönerek ve gürültüyle düştü.
Hazır Han’ın halkı boyu

4650 Xan Orbanı örünip, alğistaan,
Malnıñ simizİN soğıp,
Toğıs xulaxtığ xazanğa pızırıp,
Pastağızın na toy-pay ittİ.

Xazannar pızarın sağıp polbin,
4655 Astap parğan xalıx çon,
Ot ibİre turıp, sağıpça.
Piletelgen pızığ tamax
Prayzına tiñni çitken.

Arığ küsterİ albin,
4660 Arğalığ malın sürdirgen alıptar,
Alıp xısxax alğıs pirİp,
Arğalığ malnı sürİne,
Xalıx çonın alına,
Ada çirİnzer aylanğan.

4665 İlbeK küsterİ xappin,
İlbeKİ çonın aldirtxan irler,
Undutpasxa alğıs çitirİp,
İlbeKİ çonın alnına,
Arğalığ malın sürİne,

4670 İne çurtınzar nanıbısxan.
Toğıs küñge arıbas tuban
duma Xan tigirzer tartıl sıxxanda,
Alıp xıs aylan körze,
Alnında Xazır Xannıñ tuñmazı

4675 Xan Sabar, turıp, çooxtança:
“Aar-peer sin çörzeñ,
İstİğ-çadığ pirbincezİñ.
Alton xıllığ altın çatxanıñ
Alton kögneñ oynap parğanda,

Han Orba’ya sevinip, onu kutladı,
Malın davarın semizini kesip
Etini dokuz kulplu kazanda pişirip,
İlk olarak da zengin bir toy
düzenledi.

Kazanlarda pişenleri bekledi.
Acıkmış olan halk millet
Ateşin etrafına gelip, yakarlar.
Hazırlanan yemekler
Hepsine eşitçe verilmiş.

Saf güçleri toplanmış.
Malı davarı süren yiğitler,
Yiğit kızı kutlayıp,
Malı davarı sürerek,
Halkı boyu alarak,
Baba yurduna geri dönmüş.

Ulu güçleri yetti,
Tüm halkı çağırın erkekler,
Unutulmadığına sevinip,
Tüm halkın alarak,
Malın davarı sürerek,

Ana yurduna döndük.
Dokuz gün boyunca dağılmayan
Gökyüzüne çekildiğinde,
Yiğit kız bakar ki,
Önünde Hazır Han’ın kardeşi

Han Sabar durup konuşmakta:
“Orada burada yaşasan,
Rahat yer vermezsin.
Altmış yıllık altın çathan
Altmış yılla çalındığında,

- 4680 Alton altın köökter
Alton kögneñ kögleskende,
İki xulax tunıp turça,
Sañ çili sabılça,
Tigir çili küzürepçe.
- 4685 Sinı İki xulaxnañ xacanox iskem,
İki xaraxnañ am na körçem.
Sinı azır xulaxnañ xacanox iskem,
Ala xaraxnañ am na körçem.
Artıx küstıg Xazır Xan acamniñ,
- 4690 Anıñ oolğı Xan Xartıganiñ
Arıg tınarına çittizniñ .
Artıx küstıg çayalğan pozım
Amdı sinıñ tınıña çiderbın”.
İrtıngen ir Xan Sabarğa
- 4695 İptep alıp xıs nandırça:
“Azıp-ölgen adaña çooxta,
İrtıp-ölgen iceñe söle”.
Pir çooxtañ iki çooxta parğannar,
İki çooxtañ üske parğannar,
- 4700 Anañ sıraylarına tüküriskenner,
Çağa-pastañ xabıs sıxxannar.
Toğıs künniñ pazında,
İptep tudızıp, xarbas sıxxannar.
Xan Orba pılıp turza,
- 4705 Xazır Xanniñ çirinde
Altı çılğa çit partır.
Xazır çaazar xaraxsın körze,
Altın Xarlıx, Altın Çaçax,
Acazı Xan Mirgen nimeler
- 4710 Çaa ortızında xarbas turlar.
- Altmış altın guguk
Altmış yırla cıvıladıgında,
İki kulak sağır olur,
Ok gibi vızıldar,
Gök gibi gürülder.
Seni hep duydum,
Şimdi sadece gözlerimle görüyorum.
Seni hep işittim,
Şimdi sadece gözlerimle görürüm.
Pek güçlü Hazır Han ağamın,
Onun oğlu Han Hartığa'nın
Saf canlarına ulaşmışsın.
Pek güçlü olan ben de
Şimdi senin canına ulaşacağım”.
Kibirli er Han Sabar'a
Yiğit kız dönüp cevap verir:
“Ölmüş gitmiş babana söyle
Göçüp gitmiş anana söyle”.
Bir laftan diğeriine geçtiler,
İki laftan üçüncüsüne geçtiler,
Sonra da birbirlerine tükürdüler,
Yaka paça kapıştılar.
Dokuz gün boyunca
Kavga edip, dövüştüler.
Han Orba anlar ki,
Hazır Han'ın yurdunda
Savaş altı yıla ulaşacak.
Şiddetli mücadeleye baktığında,
Altın Harlıh, Altın Çaçah ve
Ağası Han Mirgen
Savaşın ortasında kapışmaktadır.

- Aar parzalar, alton alıptıñ
Arğa moynın kize sapçalar,
Peer aylanzalar, çiton alıptıñ
- Pazın üze saapçalar.
- 4715 At söögİN azır xaya,

İr söögİN igİR xaya itçeler,

Çe nince dee alıp xırzalar,
Alıp ulamox köp xozıl turça.
Xan Orba xıs pİLİp turza,
4720 Pu oñdaynañ çaalassalar,
Pu xırIX çİL toospas xıCıX çaanı
Pu çasxa toos polbatar.
Xan Orbannañ Xan Sabar
Xazıra-pügİre pazısçalar,
4725 Xazıra-torbax çİLİ orlasçalar,
İgİre –pügİre pazısçalar
İkİ puğa çİLİ müüresçeler.
Çİr-çalbaxtıñ xırİ çİRde be,
TİgİR-pözİktİñ tözİ çİRde be
4730 Xatİğ azaxtığ at oylapça,
Xatİğ pİlektİğ İr sapça.
Nuğan xarax asxanca,
Asxan xarax çapxanca,
Arğalığ sİnnİñ üstünde
4735 Xara toraat kİLİp turğan.
Xuzurİİ soon azaan çappındır,
Çİlnİ İzİp, moynın tulğabındır,
- Oraya gİtseler, yetmİş yİğİdİN
Başlarını kesİyorlar,
Berİye döndüklerİNde, yetmİş
yİğİdİN
Başlarını alırlar.
Atların kemİklerinden yüksek İr
tepe,
Erlerin kemİklerinden yumru İr
tepe yaparlar,
Fakat kaç yİğİt öldürseler de
Daha çok yİğİt katılır aralarına.
Han Orba anlar kİ,
Bu şekilde savaştıklarında,
Kırk yıl İtmeyecek açgözölü savaşı
O vakİtte de İtİremezler.
Han Orba İle Han Sabar
Kırankıra savaşıyorlar,
Yuvarlanan dana gİbİ böğrüşİyorlar,
Eğİlİp büğrölüp savaşıyorlar
İkİ boğa mİsalı böğürİyorlar.
Yeryüzünün çatısı yerde mİ,
Gökyüzünün ruhu yerde mİ
Sert toynaklı at şahlanır,
Sert bilekİ yİğİt dövüşür.
Kapalı göz açılncaya
Açık göz kapanıncaya dek,
Yüksek tepenİN üstünde
Kara doru at gelİverdı.
Kuyruğu ayağına çarptı,
Kuyruğun yelİ esİp, boynuna
çarpmİştİR,

- Tiň çiiit at kiltir pu çirge,
Altanıp müngeñ ir külük
4740 İzerineñ ne tiň odırtır.
Xızıl torğı kögenek kizip,
Xızıl torğı xur xurçantır.
Xuyax kispin pu çirge kilgen
Oray çastıǵ oolaǵas poltır.
4745 At üstüneñ odıra körıp tapxan.
Pray alıptarnı kör tapxan.
Anañ çaanı sınap körgeñ:
Xazır Xanniñ xara taa istineñ
Uzı-pazı çox alıptar, sıǵıp,
4750 XıCıX çaǵa kilip xozılça.
Xara taǵınıñ itsinde
Alıp-külükter çayalçattır.
Anı çox itpeende,
Çaanı pu çasxa toos polbastar.
4755 Oray çastıǵ oolaǵas,
At pazınañ azıra segirip,
İñis töbın indire pazıp,
Xara taǵ itsine parıp kirgen,
Xara taǵ itsinde
4760 Tigir tübı sooli tüsken.
Çir arǵazı üze sabılǵan,
Xatıǵ molat xaǵdiras irtken,
Sınıx molat sınırap irtken.
Uluǵ aǵas usxanca pıldirgen,
4765 Uluǵ kizi, östep, tüskeni pıldir xalǵan.
Xan Orba xara taǵzar körze,
Oray çastıǵ pala anı
- Buraya pek çok yiǵit at gelir,
Becerikli yiǵit ata binip,
Eyerine oturdu.
Kızıl ipekten elbise giyip,
Kızıl deriden kemer kuşandı.
Zırhını kuşanıp buraya gelen
Genç yaştaki erkektir.
At üstünde otururken
Tüm yiǵitleri gördü.
Olan savaşı tamamen gördü:
Hazır Han'ın kara daǵının içinden
Sayısız yiǵit çıkıp,
Açgözlü savaşa gelip katılıyor.
Kara daǵın içinde
Becerikli yiǵitler yaratılmıştır.
O yok edilmediği sürece,
Savaş bu zamanda bitirilemez.
Genç yaştaki oǵlan
Atın üstüne atlayıp
Aşağıya doğru yollanıp,
Kara daǵın içine girdi,
Kara daǵın içinde
Göğün dibindeki parmaklıǵa düştü.
Yerin ardındakini kopardı,
Sert çelikten kürk imiş,
Kırık çelik cınladı.
Büyük aǵaç uçuyor gibi görünmüş,
Ulu kişi, inleyip, düşmüş gibi
görünmüş.
Han Orba kara daǵa bakınca,
Genç yaştaki çocuk, onu

- Toğıs çirdeñ tali saptır,
 Annañ paşa alıp sıxpınça –
 4770 Andağılarnı çox ide saaptır.
 Xan Orba xıs Xan Sabardañ
 Tutxan çirdeñ tudımnıg itter,
 Üze tartıp, tastapça.
 Xapxan çirdeñ xamıstıg itter,
 4775 Çara tartıp, tastapça,
 Xara çirdeñ silige tarttı,
 Xastıx ağas pazın xabındırbadı,
 Tabılğat tartınarğa pirbedi,
 Xan tigirge sığara tutxan,
 4780 Arğa moynın üze sapxan,
 Niske pilin üze tastaan,
 Xırax çil toospas xıcx çaanı
 Xızım çirge xısçalar,
 Poom çirge poopçalar
 4785 Xay pıree xalğan alıptarnı
 Oray çastıg oolağas,
 Obıra odap, çabıra pasxan.
 Xazır Xanniñ çirinde
 Xara tuban tartılıs xalğan,
 4790 Xızıl çalınıg ottar
 Xan tigirge sığara köygen.
 Azıp-ölgen alıptar söögineñ
 Azıra pasçañ çir çoğıl -
 Alıp üstünde alıp öltir.
 4795 Xatıg körgen xul-çalıcı çon
 Xan Orbaniñ azaana tüsken.
 Alıp xıs çonğa çaxıg pirgen:
 “Xazır Xanniñ payın ülezıp,
- Dokuz yerden vurup dağıtmış,
 Ondan başka yiğit çıkmıyor -
 Oradakileri de yok ediyor.
 Han Orba kız, Han Sabar’ın
 Etlerini, tuttuğu yerden,
 Koparıp, atıyor.
 Kamışlı etlerini tuttuğu yerden
 Uçuruma çekip, atıverir.
 Kara yerden sarsıldı,
 Ak ağacın başını tuttumadı,
 Erkeç sakalını çekemedi,
 Göge doğru tuttu,
 Boynunun arkasına sapladı,
 İnce belininin üstüne attı,
 Kırk yıl boyunca bitmeyen savaş
 Dar geçitte sıkışır,
 Boğumlu yerden boğuyorlar
 Herhangi bir yerde kalan yiğitleri
 Genç yaştaki çocuk,
 Ateş yakıp, bastırdı.
 Hazır Han’ın yurdunda
 Kara duman göge çekildi,
 Kızıl yalımlı ateşler
 Gökyüzüne doğru yandı.
 Ölüp giden yiğitlerin kemiklerini
 Aşabilen yoktur.
 Yiğit üstünde yiğit ölmüştür.
 Zorluk görmüş kul köle halk
 Han Orba’nın ayağına düştü.
 Yiğit kız halka öğüt verdi:
 “Hazır Han’ın servetini bölüşüp,

- Arğa çurtın örtebizerge!”
- 4800 Hazır Xanniñ çirinde
Pir dee nime xalbadı –
Xan Orbanı alğıstap ala,
Xalıx çon tağ-suunzar taraan.
Xostap kilip, xol pirisçeler,
- 4805 İzere pazıp, izennesçeler,
Çidinizip, arğalığ sınğa sıxçalar.
Hazır Xanniñ çirinde
Ölgen söökterni xaxlırğa
Xarğa-saasxan na xaldı.
- 4810 Mal turğan çirlerde
Maltırğannar ös xalğan,
Xalıx çon çurtaan çirlerde
Xazıx ağastar çayxalışça.
Arğalığ sınğa sıxxanda,
- 4815 Oray çastıǵ oolaǵas
Xan Mirgen pabazın oxsaǵan,
Anañ – üs alıp xıstı,
Xan Mirgenniñ oolǵı polçatxanın
Mında ol iskır pirgen.
- 4820 Anı istip, paba kızı Xan Mirgen oxsandı.
Xazıx polza, xayınızıp toǵazarǵa,
Tırıǵ polza, çörizip toǵazarǵa,

Anımcoxtazıp, çarılıs sıxxannar.
Altın Xarlıx piceleri,
- 4825 Altın köök kibine kirip,
Arğa çurtınzar uçux sıxxan.
Altın Çaçax puox çirdeñ
Adına xamcı saabıxan.
- Uzak evini yakmaya!”
- Hazır Han’ın yurdunda
Hiçbir şey kalmadı.
Han Orba’yı kutlayarak,
Boy millet daǵ su kenarına daǵıldı.
Beraber gelip, el veriyorlar,
Atlara binip, selamlaşıyorlar,
Yedeklenip, yüksek zirveye çıkarlar.
Hazır Han’ın yurdunda
Ölmüş bedenlere gaklamaya
Sadece karga ve saksagan kaldı.
Malın davarın olduǵu yerlerde
Baldıranlar büyüdü.
Boyun milletin yaşadaǵı yerlerde
Gür ağaçlar sallanır.
Yüksek zirveye çıktıklarında,
Genç yaştaki oǵlancık
Babası Han Mirgen’i öptü,
Daha sonra üç yiǵit kızı,
Han Mirgen’in oǵlu olduǵunu
Burada bildirdi.
Bunu duyan Han Mirgen öptü,
Saǵlıklı olsa, kaynaşıp görüşmeye
Saǵlıklı olduǵunda gidip
karşılamağa,
Vedalaşıp, ayrıldılar.
Kardeşleri Altın Harlıh,
Altın guguk donuna girip,
Uzak evine uçtu.
Altın Çaçah bu yerden de
Atını kamçılایp çıktı.

Timir izeñee tiñe teep,
4830 İzer ornına üs alıp odırğan.
Üs attı xosti tutxannar,
Üs xamcını putxa sapxannar,
Xazır Xanniñ çirĩ, aar parıp,
Ornına kilip turıbıxan.
4835 Xazır Xanniñ çirĩ xaltıras xaldı,
Xan tigirĩ solxılıs xaldı.
Alton xıllıg altın çatxan
Alton kögneñ oynap sıxxan,
Altın tüktig altın köök
4840 Alton kögneñ kögles sıxxan.
Anı pastağızın istip,
Oray çastıg oolağas
Xan Oarbanıñ adınzar körçe,
Xatıg çüree xayılıp irtken,
4845 Pus çüree puzılıp irtken.
“Oray çastıg pala soonañ,
Alıp timine çidip alza,
Artıx küstıg alıp polar”, -
Sağın salğan Xan Orba xıs,
4850 Ay parar çirlerni
Ara xonmin paralar.
Çıl parar çirlerni
Çiti xonmin irtçeler.
Atar uxtıñ arbının alçalar,
4855 Uçuğar xustıñ türgünin alçalar.
Çaya teep, oylaan çirlerinde
Çayım köller püt xalça.
Oya teep, oylaan çirlerinde

Demir üzengiye basıp,
Eyerine üç yiğit oturmuş.
Üç yiğit atlarına bindi
Atların kışlarını kamçıldılar,
Hazır Han'ın yurduna güçlükle
gidip,
Yurduna ulaştı.
Hazır Han'ın yurdu titredi.
Gökyüzü soluksuz kaldı.
Altmış yıllık altın çatxan
Altmış yırla çalındı,
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yırla şakıdı.
İlkin onu işitip,
Çocuk yaştaki oğlan
Han Orba'nın atını görür,
Sert yüreği eridi,
Donmuş yüreği çözüldü.
“Genç evladının ardından,
Yiğitlik zamanına ulaştığında,
Pek güçlü yiğit olur”, -
Düşünceye dalan Han Orba kız,
Ayın ulaştığı yerleri
Hiç durmadan gidiyorlar.
Yılın ulaştığı yerleri
Yedi gün yatmadan geçiyorlar.
Atılacak okun büyüğünü alırlar,
Uçan kuşun iyisini alıyorlar.
Yayılp giden yerlerde
Öbek öbek göller oluşur.
Delik deşik olan yerlerinde

- Oyım köller püt xalça.
4860 Aymax çirîn aarı itçeler,
Ada çurtına çidîpçeler.
İl çirîn kider itçeler,
İne çurtına çidîp turlar.
Azır xanattıĝ xustar,
4865 Ala arsaxtıĝ aınar
Xan Orbanı körîp alarĝa
Pu çirge teere sürîstîrler.
Arĝalıĝ sında, kilîp, toxtannar.
Ûs alıp kilçetkenîñ istîp salıp,
4870 Ay Arıĝ xalıx çonınnañ xada,
Aaldañ kilîp, xadarĝan poltır.
Attarınañ tüzîp, Ûs alıp
İzen-mindî pirgenenr xalıx çonĝa.
Ay Arıĝ oray çastıĝ palazın,
4875 Oxsanıp, çüreene pazınıp alĝan.
Çidîñîzîp, inîs töbîn ingenenner,
Attarın altın sarçınĝa palĝannar.
Arĝa çurtxa kîrĝenner.
Altın stolĝa odırĝannar.
4880 As-tamaxtıñ aarliin çîpçeler,
Ayran susxının işçeler,
Astaan postarın tosxırĝanda,
Altın stoldañ sixxannar.
İkî xarındaştı, çidîñîp alıp,
4885 Ay Arıĝ altın taĝzar aparĝan.
İçe-pabazınıñ ölĝen söökterî
Altın taĝ İtsinde çatçattır.
- Çukurlarda göller oluşur.
Memleketin topraĝını deĝerli
kılarlar,
Baba yurduna ulaşırlar.
Yurtlarına giderler,
Ana yurduna ulaşmışlardır.
Çifte kanatlı kuşlar,
Ala benekli hayvanlar
Han Orba'yı görmek için
Birbirlerini takip ederler.
Yüksek zirveye gelip, dururlar.
Ûç yiĝidin geleceĝini işitip,
Ay Arıĝ milleti ve boyuyla birlikte,
Köyden gelip, beklemektedir.
Ûç yiĝit de atlarından inip
Boya millete selam verdiler.
Ay Arıĝ, küçük evladını,
Öpüp, baĝrına bastı.
Birbirlerini itekleyerek aşıĝıya
indiler,
Atlarını altın sarçına baĝladılar.
Uzak eve girmişler.
Altın masaya oturdular.
Açlıklarını gidermek için yerler,
Susuzluklarını gidermek için iççerler,
Aç karınlarını doyurdularında,
Altın masadan kalktılar.
İki kardeşi de apar topar
Altın daĝa götürmüş Ay Arıĝ
Ana babasının kemikleri,
Altın daĝın içinde yatmaktadır.

- Adazınıñ söögün aylandıra pazıp,
Alton kögneñ sıxtapça Xan Orba.
- 4890 İceziññ söögün ibire pazıp,
İlig kögneñ sıxtapça Xan Orba.
Ösken ottar tamırın
Sanğa toolap sıxtapça,
Tigir çiltızın pray
- 4895 Sanğa salıp sıxtapça.
Xurup parğan tağlarğa
Kök ottar östire sıxtapça.
Xurup ağastarğa
Kök pürler sığara sıxtapça.
- 4900 Alıp Xan Orba xıs sıxtaanda,

Xalıx çon, istip sıdabin,
Xadox sıxtazıp, ılğas turğan.
Arğa çurtxa kilip kirgen
Aar çobağnı körgeñ üs alıp,
- 4905 Altı azaxtığ orğanğa çadıp,
Toğıs küñge uzubısxannar.
Arğa çurttıñ itsinde
Ay Arığ la xayın çörçe.
- * * *
- Çadıp uzaan üs alıp,
4910 Toğıs küñneñ usxunıp,
Altı azaxtığ orğannañ turıp,
Suğnañ sütneñ çazançalar.
Altın stol kistine odırıp,
As-tamaxtıñ ariin çipçeler,
- 4915 Ayran suxsunın işçeler.
- Babasının mezarına dönüp,
Altmış ağıtla ağlar Han Orba
Anasının mezarına gidip,
Elli ağıtla ağlar Han Orba
Köklerin büyüyen otları
Sayısına bakıp ağlıyor,
Gökteki tüm yıldızlar
Hesabını yapıp ağlıyor.
Dağlarda kurumuş olan
Yeşil otlar sızlayarak ağlar.
Ağaçlarda kurumuş olan
Yeşil yapraklar sızlayarak ağlar.
Yiğit kız Han Orba dağdan
çıktığında
Boy millet kızın ağladığını duyup,
Eşi de ağlayıp sızladı.
Büyük eve girdi
Büyük eleme gören üç yiğit,
Altı ayaklı yatağa yatıp,
Dokuz gün boyunca uyudular.
Büyük evin içinde
Sadece Ay Arığ uğraşır.
- Yatıp uyuyan üç yiğit,
Dokuz gün boyunca uyuyup,
Altı ayaklı yataktan kalkıp,
Su ve süt ile temizleniyor.
Altın masanın başına oturup,
Aç karınlarını doyuruyorlar,
Ayran ile susuzluklarını giderirler.

- Astaan xarnıların tosxırğanda,
Ay Arıǵ piçǵı çooxtanıp tur:
“Paardañ sıxxan palabıs par,
İstıbısteñ sıxxan irkebıs par.
- 4920 Anıñ saǵam adı çoǵıl.
Mal törıpçe tüktıǵ,
Alıp çurtapça adı-solalıǵ.
Alıp kızı aymaxxa çölerde,
Adı adalbaan çörbezın.
- 4925 Aydas töreen Xan Orba picezi le
Anıñ adın adırǵa çayalǵan”.
Xan Orba xıs, pas kilıp,
Oray oolaxxa çooxtanǵan:
“Siniñ adıñnı, tuñmam, adacañ
- 4930 Minenñ pasxa kızı çox poltır.
Çaxsı at adap salzam,
Çon arazında sablan çörzın,
Çarabas at adap salzam,
Çil-xuyon xaap parzın.
- 4935 Silıǵ at adap salzam,
Çon arazında maxtat çörerzın,
Kilıspes at adap salzam,
Taǵ-suǵa tarap parzın.
Xannañ xızıl çigiren attıǵ,
- 4940 Xan Mirgen adalıǵ,
Ax saraattıǵ Ay Arıǵ icelig
Xara toraatxa münıp çörceñ
Xan Çibek sin polarzın
Çayalǵanıñ pözık polzın,
- 4945 Çazın siniñ uzax polzın.
Çalǵıs kızıe çağban paarlıǵ pol,
- Aç karınlarını doyurduklarında,
Kardeşleri Ay Arıǵ konuşur:
“Bizim bir evladımız var,
İçimizden çıkan deǵerlimiz var.
Ama hâlâ bir ismi yok.
Hayvanın doğduǵu gibi,
Yiǵit adı sanıyla yaşar.
Yiǵit kişi yurdunda yaşadıǵı müddet
Adı konulmadan yaşamasın.
Sadece güçlü Han Orba kardeşi
Onun adını koymaya muktedirdir”.
Han Orba kız, gelip,
Genç yavruya konuştı:
“Kardeşim, sana ad koyacak
Benden başka kimse yoktur.
Sana güzel bir isim verdiǵimde,
Halk arasında namın yürür,
Gelişigüzel bir isim koyarsam,
Yel fırtına kapıp götürür.
Güzel bir isim versem,
Halk arasında övülürsün,
Yaramaz bir ad versem,
Daǵa suya daǵılır.
Kandan kızıl doru atlı
Han Mirgen babalı,
Ak sarı atlı Ay Arıǵ analı
Kara doru ata binecek olan
Han Çibek sensin.
Yaratılmışın büyük olsun,
Yaşın uzak olsun.
Bekâr kişiyeye iyi eş ol,

- Ökıs kızıe nımzax paarlıǵ pol.
Tutxan xolnı pozıtpas,
Palǵaan paañ sistımes
4950 Alıp polarzıñ, tuñmam.
Xara toraat kis polbas
Kiçıǵ pır dee xalbazın.
Xan Çıbek çör polbas
Çarix üstünde çir xalbazın.
4955 Çaxsı at adadım ma, tuñmam?” –
- Surça Xan Orba xıs.
“Ya, Xan Orba, xıyǵa picem,
Kilıstıre at adadıñ.
Çüreeme matap parapça”, - tıp,
4960 Xan Çıbek, tur kilıp,
Prayzına oñ xolın tutxan.
Anay Ay Arıǵ çooxtan tur:
“Paba-ıceleriñ toozıl parǵanda,
Ölgen söökteriñ körıp alarǵa
4965 Altın Xarlıx piceleriñ kil parǵan.
Ol pıdı çooxtap parǵan:
“Xan Mirgenniñ oolǵına at adap,
Xat alarǵa ol parza,
Aǵaa polızarǵa pararbın”.
4970 Altın Xarlıx piceleriñ
Çooxtaan çooǵın xubuldırbas,
Pirgen sözın sındırbas xıs.
Xan Çıbektiñ xat alcañ çiri
Xatıǵdañ xatıǵ çir polar.
4975 Xan Çıbektiñ alıp xoncañ ipçizi
Kök talayanıñ xazında çurtaan,
- Öksüz kişiye yumuşak eş ol,
Tuttuǵu eli bırakmaz
Baǵlandıǵın baǵı çözmez
Bir yiǵit olursun, kardeşim.
Kara doru at genç olmaz
Hiçbiri küçük kalmasın.
Han Çıbek’in yaşamadıǵı
Yer üstünde yer kalmasın.
İyi bir ad verdim mi, kardeşim?
diye” -
Han Orba kız sorar.
“Evet, akıllı ablam Han Orba,
Bana uygun bir isim verdin.
Yüreǵime çok işliyor”, deyip,
Han Çıbek, ayaǵa kalkıp
Hepsine birden saǵ elini uzattı.
Anası Ay Arı konuştu:
“Anan baban öldüǵünde,
Naaşlarını görüp almaya
Altın Harlıh kardeşin gelmiştir.
Bunun üzerine o da konuştu:
“Han Mirgen’in oǵluna ad koyup,
O, eş almaya gitse,
Aǵabey olacaǵım”.
Altın Harlıh, kardeşlerinin
Söylediklerini deǵıştirmez
Kız verilen sözü bozmaz.
Han Çıbek’in eşini alacaǵı yurt
Sertten de sert bir yerdir.
Han Çıbek’in evleneceǵi eşi
Mavi denizinin kıyısında yaşayan,

- Kök tasxılınıñ tözinde çurttıǵ,
Kök pora attıǵ Kök xannıñ xızı
Kök Nincil polar.
- 4980 Kök xan xızın irge pirçe –
Kök alıptıñ küstiin tallapça,
Attıñ tabıraǵın tilepçe.
Kök xannıñ xızı Kök Nincil
Sıreñ kilerlerinñ xadarça.
- 4985 Altın Xarlıxnañ Altın Çaçax
Andarox parıp, çittiler.
Arıǵ küsterinñ alza,
Alcañ xattı alıp kilerzer.
Arıǵ tınarıñ pir salarzar.
- 4990 Alcan xattı al polbin,
Arıǵ tınarıñ pir salarzar
İlbek küsterinñ çitse,
İpçi alıp aylanarzar,
İlbek küsterinñ çitpin xalza,
- 4995 İdinceñ ipçinñ al polbin,
İrtip-ölip, çadıp xalarzar.
Püün parzar, pazarzar,
Püün parbazar, xaraxxa daa körbesser.
- Kök xannıñ çirine çitse,
5000 Uluǵ marıǵ polçatxan polar.
Pastap attar çarızı polar,
Anañ alıptar küzın pilerler.
- Alıp xomayları ol çirde,
Azıp-ölip, çat xalarlar.
- 5005 İr xomayları anda,
- Mavi daǵın ortasında hayat süren,
Mavi bora atlı Gök Han'ın kızı
Gök Nincil' dir.
Gök Han kızını ere verir -
Gök yiǵidin gücünü sınar,
Atınımın çevikliǵını arar.
Gök Han'ın kızı Gök Nincil
Sizlerin gelmesini bekler.
Altın Harlıh ile Altın Çaçah
Onlara gidip, ulaştılar.
Saf güçlerini alsa,
Alacaǵın eşi alıp geliyorlar.
Saf canlarını veriyorlar.
Evleneceǵın eşi alıvermiş,
Saf canlarını verirler.
Ulu güçleri ulaşıp,
Zevce alıp dönüyorlar,
Ulu güçleri yettiǵinde,
Edineceǵı eşini aldı,
Ölüp kalıp, yatıp kalmaya.
Bugün pazara gidiyorlar,
Bugün gitmeseler, gözleriyle de
görmezler.
Gök Han'ın yurduna ulaştıklarında,
Büyük bir yarış başlamıştır.
İlkin, at yarışı olur,
Daha sonra yiǵitler güçlerini
denerler.
Orada yiǵitler iniltileriyle,
Ölüp gidip, serilirler.
Orada er iniltileri,

- İrtip-ölip, sañay tüzerler”.
Tim-tiriglerin timnengenner,
Xatıg xuyaxtarın xatanğannar.
Alıp sapçañ molat xılistarın
5010 Nannarına xızınğannar,
Xırax çılgā molcap atçañ
Tınnıg xostonı oñ İzepke suxxannar.
Arğa çurttañ sığara pasxannar.
At palğaxañ altın sarçındağı
5015 Üs attı siste tartxannar.
Mal arazın pazıtñañ,
Çon arazın çorixñañ irtkenner.
Arğalıg mal, xalıx çon
Arğalıg sınğa üdeskenner.
5020 Anda Xan Mirgen çooxtanğan:
“Amır turğan arğalıg malım,
Min aylan kilgence,
İdök amır turıñar.
Astañ pırdeezı astabazın,
5025 Suğdañ pırdeezı suxsabazın.
İptig ibirip aylanğanca,
Min ibirip aylanğanca,
İdök iptig çurtañar”
Üs çulat kiskende,
5030 Üs xırañ asxanda,
Üs alıp üs xamcını,
Xan tigirge sığara tudıp,
Çalbox puttañ tiñe sapxannar.
Üs alıp at teep oylaanda,
5035 Xara çir xaltıras turça,
Xan tigir solxılıs turça.
- Ölup kalıp, hepsi birden düşerler”.
Öteberilerini hazırladılar,
Dayanıklılı zırhlarını kuşandılar.
Alıp savurdıkları çelikten kılıçlarını
Yanlarında hazır tuttular.
Kırk yıl mühletli
Canlı oku sağ ceplerine soktular.
Büyük evden dışarı çıkmışlar.
At bağlanan altın sarçındaki
Üç atı çözüp çektiler.
Malın davarın arasından yürüyerek,
Halk arasını adımlarıyla geçtiler.
Mal davar, boy millet
Yiğitleri yüksek zirveye uçuladılar.
Daha sonra da Han Mirgen konuştu:
“Sağlıklı duran malım davarım,
Ben döndüğümde de,
Eskisi gibi olun.
Hiç kimse aç kalmasin,
Hiç kimse susuz kalmasin.
Sağsalim dönene,
Ben geri dönenen dek,
Güzelce yaşayın.
Üç çay geçtiklerinde
Üç bahçe aştıklarında
Üç yiğit üç kamçıyı
Göge doğru savurup
Atların kıcına birlikte vurdular.
Üç yiğit at şahlandığında
Kara yer sarsılır,
Gökyüzü soluksuz kalır.

- Alton xıllıǵ altın çatxan
Alton kögneñ sabıl sıxxan,
Altın tüktıǵ altın köök
5040 Alton kögneñ kögles sıxxan.
Kögnı istıp, Kök Nincıl xıs
Kök Xan pabazına çooxtapça:
“Xara Xannıñ çirıneñ
Üs alıp, sıǵıp, kilçeler.
5045 Olar pu çirge çitpeence,
Mariǵ iderge çarabas”.
Altın çatxan oynaanın istıp,
Alton Xarlıxnañ Altın Çaçax
Aǵırın, iskırbin, çöpteskenner:
5050 “Alıp-külükterıbıs püün
Arǵa çurttañ sıǵıp kilçeler –
At mariina timnen köreeñ.
İr-külükterıbıs saǵamǵı tusta
İne çurtınañ sıǵıp kilçeler –
5055 Uluǵ mariǵa tıxtan köreeñ”.
Alıp attar teep oylaanda,
Alnında turǵan ax tasxıllarını
Aǵıyañ xus çili azıp turlar.
Xırında turǵan kök tasxıllarını
5060 Xartıǵa xus çili azıp turlar.
Ada çirın aarı itçeler,
Aymax çirıne çidıp turlar.
İne çirın kider itçeler,
Arǵa çurtınnañ sıǵıp,
5065 Xamcı saptınoş, pılgeбіs.
Alton xıllıǵ çatxannıñ ünı,
- Altmış yıllık altın çathan
Altmış yırla çalındı,
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yırla şakıdı.
Yırı işiten Gök Ninci kız,
Gök Han babasına der:
“Kara Han’ın yurdundan
Üç yiǵit çıkıp geliyor.
Yiǵitler buraya ulaşmadıkça,
Mücadele başlamasın”.
Altın çathanın çalındıǵını duyup,
Altın Harlıh ile Altın Çaçah
Hastalandıklarını birbirlerine
bildirdi:
“Bugün cengâver yiǵitlerimiz
Uzak yurttan çıkıp gelmektedir -
At yarışına hazırlandılar.
Yiǵit erlerimiz şimdi
Ana yurtlarından çıkıp gelmektedir -
Büyük yarışa toplanmışlardır”.
Yiǵit atlar şahlandıklarında
Önlerinde bulunan ak daǵları
Aǵıyan kuş gibi geçiyorlar.
Daǵda yükselen yeşil zirvelerini
Ala doǵan gibi aşıyorlar.
Baba yerini değerli kılarlar,
Geniş yurduna ulaşmışlardır.
Ana yurduna gidiyorlar,
Uzak yurdundan çıkıp,
Kamçı vurduǵunu anlarız.
Altmış yıllık çathanın sesi,

- Alton altın kööktüñ sarını
Alton-çiton sañ çili istülgen.
Andağ köglig çörçetken alıp
5070 Pır dee ölbin çörceñ polza”.
Ax payzaña kire pasxannar.
İzık azıp, izen pirgenner.
İrkin altap, mindi salğannar.
Altın stolniñ kistinde
5075 Asxa izirgen alıp Kök Xan,
İki alıp ortızına odırtır.
İskennerni iskenge izen pirdiler.
İspeenneri aylan taa körbin saldılar.
Üzöleñ, izen dee pirbin,
5080 Uluğ çooxta odırçalar.
Kök Xanniñ ipçizi Xara Tana
İl çirine çağınnap turlar.
Arğalıg sınañ üzöleñ körzeler,
Arıgli pasxa tüktig mallar,
5085 Tilı pasxa alıptar
Xımısxa çili xıymırasça.
At palğacañ altın sarçında
Kök Xanniñ kök pora adı palğaltır.
Annañ xosti pağda turça
5090 Sarıg saraatnañ ax pora at.
Anı körıp, Xan Orba xıs
Adalıg oolğa çooxtapça:
“Altın sarçında palğalğan üs at
Arıx küstig alıptar adı.
5095 Mariğa olox attar parar.
Ol attarnıñ eelerineñ
Arıg küsneñ tudızarbıs,
- Altmış altın guguğun yırı
Altmış yetmiş tane zil gibi işitildi.
Böylesine neşeli ilerleyen yiğit
Hiç ölmez gibi olduğunda”.
Ak saraya girdiler.
İçeri girip, selam verdiler.
Eşiği geçip, esenlik dilediler.
Altın masanın başında
İçki içen alp Gök Han,
İki yiğidin arasına oturdu.
İçenler içene selam verdi.
İçmeyenleri döndüklerinde gördüler.
Üçü de selam vermeyip,
Koyu sohbeta koyulurlar.
Gök Han'ın eşi Kara Tana'nın
Yurduna yakınlaşmışlar.
Üçü yüksek tepeden görürler ki,
Başka başka hayvanlar,
Başka dilli yiğitler
Karınca gibi hareket ediyorlar.
At bağlanılan altın sarçında
Gök Han'ın gök bora atı bağlıdır.
Onun yanında da yine bağlı duran
Sarı atla ak bora at vardır.
Han Orba kız onu görüp,
Babalı oğlana konuşur:
“Altın sarçında bağlanmış üç at
Pek güçlü yiğitlerin atıdır.
Yarışa böyle atlar gider.
O atların sahipleriyle
Saf güçlerle kapışacağız,

- İlbek küs salıp, xarbazarbıs.
Aymax çirine çörgen alıp
5100 Ala xaraxnañ nime körbinçe,
Azır xulaxnañ nime ispinçe –
Amır çörrerge polzın.
İl çirine çörgen alıp
İkĩ xaraxnañ nime körbes,
5105 İkĩ xulaxnañ nime ispes –
İptiğ çörrerge kirek”.
İnis töbın ingenner,
Altın sarçınğa pastırıp,
Alıp attarın körzeler,
5110 Pağda turğan üs attañ
İleede pözik turçalar.
Pözik kilgen puluttar
Xulaxtarğa çara sabılça.
Çabıs kilgen puluttar
5115 Xamaxtarına tari sabılça.
Anı körıp, Xan Orba sağınça:
“Altın sarçındağı üs attañ
Attarıbıs artıx çayaltır,
Altanıp müngeñ alıptarı
5120 Pısteñ xomay çayalğan polar”.
Ax payzañzar pas sıxxannarında,
Xostap kilip, xol çitçe,
İzere kilip, izen çitçe.
Peer çılğan çon prayzı
5125 Pu alıptarını maxtap irtçe:
“Xan Orba xıs, sin kilçetkende,
İrinñ xulaana sıbıxtaan:
“Tükterı pasxa mallar kildı,
- Ulu güç harcayıp, savaşaçağız.
Başka yurda giden yiğit
Ala gözle hiçbir şey görmüyor
Kulaklarıyla hiçbir şey duymuyor -
Rahat olsun.
Memlekete giden yiğit
İki gözüyle bir şey görmez,
İki kulağıyla bir şey görmez -
İyi yaşaması gerek”.
Aşağıya indiler,
Altın sarçına yürüyüp,
Yiğit atlarını görürler ki,
Bağlı duran üç at da
Çok büyüktür.
Koca koca gelen bulutlar
Kulaklara başka vurulur
Alçaktan giden bulutlar
Alınına yayılıp dağılıyor.
Bunu gören Han Orba düşünür:
“Altın sarçındaki üç attan
Atlarımız iyi yaratımlıdır.
Atlarına binen yiğitler
Bizden kötü yaratımlıdır.”.
Ak saraya çıktıklarında,
Beraber gelip, güç yetirir,
İçeri gelip, selam verir.
Buraya toplanan halkın tümü
Bu yiğitleri överler:
“Han Orba kız, sen geldiğinde,
Erinin kulağına mırıldandı:
“Tüyleri farklı hayvanlar geldi,

Tilleri pasxa alıptar kildı,
5130 Çorığı uluğ mallar kildı,
Çozağı pasxa alıptar kildı”.
İpçiziniň çooğın istip,
Kök Xan tigir çili küzürepçe,
Tiin ne çili salapça:
5135 “Toy toozılğan, pay parıxxan,
Uluğ ayax tut salğam,
Küzee polcañnar tabıl parğan.
Talaydañ uluğ suğ is salğam,
Tağdañ uluğ çiiis çip salğam.
5140 Tuğan-çağınnar tabıl parğan.
Kilgen alıptar nanzınnar.
Aday ispes sarığ suğ sus pir”.
Xara Tana xırax xatpas istineñ
Toğis kızı toospas ayaxnañ
5145 Arağniñ in açiin ağıldı.
Arağa ispeen iki alıp,
Xan Orba xısnañ Xan Çibek,
Xara Tananıñ arağazın ispin,
Ayaxtı altın stolğa turğıstılar.
5150 Ada kızı Xan Mirgen,
Altın Xarlıxnañ Altın Çaçax,
Ayaxtı tutpin, istiler.
Aalcılar tip, pazox tuttılar,
Anziñ üzöneñ tartıboğıstılar.
5155 Kök Xannıñ alnızar pas parıp,
Altın Xarlıx xıs çooxtanğan:
“İder marığni itpinceziñ me?
İtpez polsañ idök çooxta.
İRte-payaa kilgen alıptar

Dilleri başka yiğitler geldi,
Yürüyüşü heybetli hayvanlar geldi
Töresi farklı yiğitler geldi”.
Eşinin sözlerini dinleyip,
Gök Han, gök gibi gürler,
Sincap gibi sağalıyor:
“Toy bitti, zengin gitmiş,
Büyük kadeh tutuldu,
Damat olacaklar bulundu
Denizden büyük su içirim,
Dağdan yüksek yemek yerim.
Yakın akrabalar getirildi.
Gelen yiğitler dönsünler.
İtin içmediği sarı su çekilir”.
Kara Tana’ya kırk oda içinden
Dokuz kişinin bitiremediği kadehle
Rakının en acısını getirildi.
Rakı içmeyen iki yiğit olan
Han Orba ile Han Çibek,
Kara Tana’nın rakısını içti,
Kadehi altın masaya koydular.
Baba olan Han Mirgen,
Altın Harlıh ile Altın Çaçah,
Kadehi alıp içtiler.
Misafirler, deyip, tekrar kaldırdılar
Onların üçüyle çekişip boğuştular.
Gök Han’ın huzuruna varıp,
Altın Harlıh kız konuştu:
“Yarışmayı yapmayacak mısınız?
Yapmayacaksanız da söyleyin.
Erkenden gelen yiğitler

- 5160 İpçı alıp nanarı nime polğan?
Oray kilgen ir-çaxsılar
İpçı çox nanarı nime polğan?
Azındıra kilgen alıptar
Xat alıp nanarı nimezi polcañ?
- 5165 Soonañ kilgen alıp-külükter
Xat çox nanarı nimezi polcañ?
Arıǵ çöpneñ kilispezeñ,
Amır çurtıñnı añdarıp,
Alcañ xattı kūsneñ alarbıs.
- 5170 İptiǵ tılneñ kilispezeñ,
İptiǵ çurtaziñ iñdererbis
İlbek kūsneñ xızıñnı alarbıs”.
Anı istip, külük Kök Xan
Altın stoldañ sıǵara pazıp,
- 5175 Altın Xarlıx xıstañ surǵan:
“Noo xanniñ tölı polarziñ?
Xaydaǵ alıptıñ palazı polarziñ?
Xoñır-sañır adıñ kemdir,
Xorıxpın mineñ çooxtaşatxan?
- 5180 Minneñ xorıxpas, minı pılbes
Çir-çalbaxtıñ üstünde
Çir dee aydas alıp çoǵıl”.
Alıp Kök Xanniñ xazır suriina
Altın Xarlıx xıs nandırǵan:
- 5185 “Ax talaynıñ xazında,
Ax tasxılınñ tözinde
Xara Tarǵax ineyliǵ
Xara Xan çurtaan polğan.
Anıñ oolǵı Xan Mirgenniñ
- 5190 Xan Çibek oolǵı ös parǵan.
- Kadın alıp gitmek nere?
Geç gelen iyi yiǵitler
Kadın almadan gitmek nere?
Önceden gelen yiǵitler
Kadın alıp gitmek ne?
Sonradan gelen yiǵitler
Kadinsız gitmek ne?
Saf öǵütlerle gelmesen,
Huzurlu evini yıkıp,
Alacaǵımız eşi zorla alırıız.
Tatlı dille gelmezsen,
Güzel evini yerle bir ederiz,
Ulu gücümüzle kızını alırıız”.
Bunu duyan yiǵit Gök Han
Altın masadan ayaklanıp,
Altın Harlıh kıza sordu:
“Hangi hanın soyundansın?
Hangi yiǵidin evladsın?
Namin-sanın adın nedir,
Benimle korkmadan konuşan?
Benden korkmaz beni tanımayan
Yeryüzünün üstünde
Hiçbir yerde güçlü yiǵit yoktur
Yiǵit Gök Han’ın kızgın sorusuna
Altın Harlıh kız cevap verdi:
“Ak denizin kıyısında
Ak zirvenin ortasında
Kara Tarǵah zevceli
Kara Han yaşamaktadır.
Onun oǵlu Han Mirgen’in ve
Han Çibek’in oǵlu büyüdü.

- Kök Nincil xızıñni apararğa
Adalığ ool pu çirge kilgen.
Min, Altın Xanniñ xızı,
Altın köök kiptiğ uçux çörceñ
5195 Altın Xarlıx xıs polarbın.
Xan Mirgenniñ icezi Xara Tarğax
Miniñ çalğıs picem polğan.
Amdı min olarnıñ
Çalğıs piceleri polcañmın.
5200 Kök Nincil xızıñni, kilisse,
Al pararğa kilgebis.
Xara Xanniñ xızı Xan Orba tuñmam,

Artıx küstiğ Altın Çaçax xıs
Xada pısneñ kilgenner”.
5205 Anı istip Kök Xan alıp
Amdı nandıra odırğan,
Altın Xarlıxxa udur çooxtanğan:
“Aydas alıptar tıp, sİRerdeñer
Azır xulaxnañ xacanox iskem,
5210 Ala xaraxnañ am na körçem.
İlbek küstiğ alıptar par tıp,
İki xulaxnañ isken polğam,
İki xaraxnañ am na körçem.

Xara Xanniñ xızı Xan Orba
5215 Pu çirzer kilçetkenin,
Adına xamcı saptox, pİlgem.
Alton xıllığ altın çatxan
Alton kögneñ sabılğanda,
Altın tüktiğ alton köök
- Kızın Gök Nincil’i alıp götürmeye
Babalı oğul bu yere gelmiştir.
Ben ki Altın Han’ın kızıyım
Altın guguk donla uçan
Altın Harlıh kızım.
Han Mirgen’in anası Kara Tarğah
Benim biricik ablamdır.
Ben şimdi onların
Biricik kardeşleri olacağım.
Gök Nincil kızımı, razıysa
Almaya geleceğiz.
Kara Han’ın kızı Han Orba
kardeşim,
Pek güçlü Altın Çaçah kız
Bizle birlikte gelmiştir.
Gök Han bunu duyup
Şimdi Altın Harlıh’ın yanına oturdu,
Altın Harlıh’a hitaben konuştu:
“Güçlü yiğitler diyip, sizlerden
Kulaklarımla bunları işittim,
Ala gözlerimle bunları görüyorum.
Pek güçlü yiğitler var diyip,
Kulaklarımla duymuş oluyor,
Gözlerimle de sadece şimdi
görüyorum.
Kara Han’ın kızı Han Orba
Buraya geldiğini,
Atına kamçı vurduğunu, anladım.
Altın telli altın çatxanla
Altmış yır çalındığında,
Altın tüylü altmış guguk

- 5220 Alton kögneñ kögleskende,
Sañ çili sabılıp, istil turğan,
İki xulaxtı tundırıp tuğan.
Anı isken xalix çonnıñ
Çürekterı sıdaspin,
5225 Xarax çastarın xan itkener,
Xapax suğların pus itkener”.
Altın Xarlıx, alıp xıs,
Annañ andar ötür tur:
“Siniñ Kök Nincil xızıña
5230 Oolğıbıs xınza, al pararbıs.
Sınap irkebıs xınmin salza,
Sındırzap daa, albaspıs.
Siniñ Kök Nincil xızıña
Oolğıbıs köölenze, al pararbıs.
5235 Sınap tuñmabıs köölenmin salza,
Sürıs tee çörze, aparbasbıs”.
Stol kistinde odırğan iki alıp
Altın Xarlıxxa nandırğannar:
“Alıp alğan Kök Nincilni
5240 Xatap pır dee alıp albas.
Xonıp salğan Kök Nincilni
Xati alıpxa pırbespıs”.
Oñ sarında odırğan alıp
Sarığ sarattığ Sarığ Xartığa,
5245 Sol sarında odırğan alıp
Ax pora attığ Ay Mirgen poltır.
Pu iki alıptıñ attarı
Altın sarçında palğalğan poltır.
Arğa çurttañ sığara pazıp,
5250 Toyğa çulğan tooza alıpxa
- Altmış yırla şakıdığında,
Zil gibi vurulup, işitildi,
İki kulağı sağır etti.
Bunu işiten boy milletin
Yürekleri dayanamadı,
Gözyaşları kanlandı,
Göz suları buzlanmış”.
Yiğit kız, Altın Harlıh,
Oradan oraya geçti:
“Senin Gök Nincil kızına
Oğlumuz sevdiği için, alırız.
Güzelinizi gerçekten sevmeyiz,
Sığınsa da, almayız.
Senin Gök Nincil kızına
Oğlumuz sevdiği için, biz onu alırız.
Kardeşimiz gerçekten kızı seviyorsa,
Peşinden de gitse, alır getiririz.”
Masanın başında oturan iki yiğit
Altın Harlıh’a cevap verdiler:
“Gök Nincil’i alacak olan
Hiçbir yiğit yoktur.
Evlenmemiş Gök Nincil’i
Her yiğide vermeyiz”.
Sağ tarafta oturan yiğit
Sarı sarı atlı Sarı Hartığa,
Sol tarafta oturan yiğit ise
Ak bora atlı Ay Mirgen’dir.
Bu iki yiğidin atları
Altın sarçında bağlıdır.
Büyük evden dışarı çıkıp,
Toya katılan tüm yiğitlere

Külük K k Xan isk rge:
“Marıĝ it eņ k n  itt ,
Marıĝ id p k reeņer.
Xara  irniņ altın
5255 Altı ib re oyladarĝa,
K nn g-aylıĝ  ir  st n
Altı ib re  ug rerge polzın.
Tig rge naari  sken
Tim r tittaĝı altın p rn 
5260 Kemniņ adı, purnap kil p,
 ze tartıp, aĝıl pırer,
K k Ninc l xızımını
Ol alıpxa pırerb n”.
Anı ist p alıp k l kter ,
5265 Attarınıņ t niņ moynına palĝan,

Xamcı saap, kil, pozıtxannar.

Sarıĝ saraattıĝ Sarıĝ Xartıĝa,
Ax pora attıĝ Ay Mirgen alıp,
Arĝa  urttaņ sıĝara pazıp,
5270 Attarınıņ t niņ moynına palĝan,
Azır xamcını k d r p, teenner:
“Ada  urtınaņ sıĝarda,
Azır xanattıĝ xus polĝazar.
Aymax  ir ne kilgende,
5275 Azaa  ox at polıp xalzar,
Arıĝ tınarıņ  ze saparbıs,
 ne  urtınaņ sıxxanda
 k  xanattıĝ xus polĝazar,
 l  ir ne kilgende,

Bahadır G k Han bildirdi:
“Yarışın yapılacaĝı g n geldi,
Yarışıp g r n.
Kara yerin altı
Altı defa e elensin,
G nd zli geceli yer  st nde,
Altı defa ko ulsun.
G ge doĝru y kselen
Demir melez aĝacının altın yapraĝı
Kimin atı  ne ge ip
 ste  ekip, alıverir,
G k Nincil kızımını
O yiĝide veririm”.
Bunu i iten bahadır yiĝitler,
Atlarının dizginlerini boynuna
baĝladı,
Kam ı  aklatıp, dizginleri
gev settiler.
Sarı sarı atlı Sarı Hartıĝa,
Ak bora atlı Ay Mirgen yiĝit,
Uzak evden dı arı  ıkıp,
Atlarının dizginini boynuna baĝladı,
 ifte kam larını  aklatıp, dediler:
“Baba yurdunun dı ında,
 ift kanatlı ku  olurlar.
Memleketine geldiĝinde,
Ayaksız bir at olurlar,
Saf canlarını yok ederiz,
Ana yurdundan ayrıldıĝında
 ki kanatlı ku  olsalar,
Yurtlarına geldiklerinde

- 5280 İnek osxas polbin,
Attar soona xalbasxa polzın”.
İkĩ alıp xamcını tiñe sapxannar.
- Sarığ saraatnañ ax pora at
Xara çirni xaza teep oylaannar.
- 5285 Pu çirde attar teep oylaanda,

Xara çiri çayxal turça,
Xan tigir solxılıs turça.
Alıptar attarın pozıttırlar,
Xan Çibek le pozıtpin xaltır.
- 5290 Altın Xarlıx picezi teen:
“Xan Çibektiñ xara toraadı
Pıstıñ sarınañ çalgızan parar.
- Annañ pasxazı mında turar.
Xara sağıstıg alıptar
- 5295 Xara toraadı arğa-süme kireler.
Xara toraatnañ xada uçugarbın.
Min xada uçux parbazam,
Anı arğa-süme alıptar alar.
Xara toraat, arğa-süme kırıp,
- 5300 Pu çirge paza aylanmaz.
Alcañ xattı al polbaspıs.
Aymax çirine parza,
Anı pılıp, xada çörebın.
Alton sümelig alıptarnıñ
- 5305 Alton sümezineñ alıp xalam.
İlig sümelig alıptarnıñ
İlig sümezineñ ibir xalam”.
- İnek gibi olmayıp,
Atların arkasına kalmaz olsun”.
İki yiğit kamçılarını atlara
şaklattılar.
Sarı sarı at ile ak bora at
Kara yeri kazarak eşelemişler.
Burada atlar şahlanıp
tepindiklerinde,
Kara yer titreşir,
Gökyüzü havasız kalır.
Yiğitler atlarını tırısı çekip,
Han Çibek dahi atını gevşetti:
Altın Harlıh kardeşi der:
“Han Çibek’in kara doru atı
Bizim yanımızdan tek başına
geçecek.
Burada ondan başkası vardır.
Kötü niyetli yiğitler
Kara doru atlarıyla sihiri yapacaklar.
Kara doru atla birlikte uçarım.
Benimle birlikte uçmasam,
Yiğitler onu büyülerler.
Kara doru at, sihirleyip,
Buraya tekrar dönmez.
Onun alacağı eşi almayız.
Memleketine geri döndüğünde,
Onu tanıyıp, birlikte giderim.
Altmış hileli yiğitlerin
Altmış hilesini yok edeceğim.
Elli hileli yiğitlerin
Elli hilesiyle döneceğim”.

- Xan Çibek altın sarçındağı adın
Çibek tñineñ siste tartxan,
5310 Anı moyına ori tartxan,
Azır xamcızın ködirip, çooxtaan:
“Adam çirineñ kilerde,
Azır xanattıǵ xus polǵaziñ.
Aymax çirine kilip,
5315 Attar soona xalar polzañ,
İki naniñni tali sabarbin.
İcem çirineñ sıxxanda,
İki xanattıǵ xus polǵaziñ.
İl çirine çitkende,
5320 İzerliǵ attarnıñ soona xalzañ,
İki naniñni sıı sabarbin.
Am sapxan xamcınañ it İzeeni
Pu çirge aylanǵanca irtpezin”, - tıp
At sapçañ azır xamcınañ
5325 Çalbox pildeñ saap irtken.
Xara toraattıñ soñ azaxarı
Xara çirge çarımni patxan.
İt aǵırına sıdas polbin,
Xara çirdeñ sıǵara segirgen.
5330 Tört azaan türǵi teep,
Çaçırap, oylap sıxxan.
Altın Xarlıx, alıp xıs,
Altın köök kibine kırıp,
Xan tıǵırzer uçǵıp,
5335 Xara toraaattıñ ay-soona kürgen.
Xara toraat teep oylanda,
Çulǵan çon çooxtas xalǵan:
- Han Çibek, altın sarçındaki atının
İpek dizginini çözüp atını çekti,
Atın boynuna baǵladı,
Çifte kamçısını şaklatıp, konuştı:
“Baba yerinden geldiǵinde,
Çifte kanatlı kuş olursun.
Memleketine gelip,
Atların ardından kaldıǵında,
İki tarafını vurup daǵıtırım.
Ana yurdundan ayrıldıǵında,
İki kanatlı kuş olasın.
El yurduna ulaştıǵında,
Eyerli atların ardında kaldıǵında,
İki tarafına çubukla vuracaǵım.
Şimdi vurulan kamçıyla vücudun
yanması
Buraya geri dönmeyesin”, - deyip
Ata vurduǵu çifte kamçıyla
Atın koca beline vurdu.
Kara doru atın arka ayakları
Kara yerin yarısına kadar battı.
Bedeninin acısına dayanamadı,
Kara yerden çıkarak seǵirdi.
Dört ayaǵını büküp,
Sıçrayıp, çıktı.
Yiǵit kız, Altın Harlıh,
Altın guguk donuna girip,
Gökyüzüne doǵru uçup,
Kara doru atın ardından gitti.
Kara doru at şahlandıǵında,
Oraya toplanan halk konuştı:

- “Xara toraat artıx çayaltır –
Altın pürnı olox xabar.
5340 Xan Çıbek artıx küstıg –
Kök Nincılın olox alar”.
Purnan parğan attarğa çıdıp,
Xara toraat alnına kıçe.
Sarıg saraatnañ ax pora at
5345 İleede irax parıbıstır.
Xara toraat olarnı sürçe,
Xara çır altın üs ibırdı,
Sarıg saraatnañ ax pora attı körbedı.
Kinetın ne xara toraat
5350 Altırızı xara çırdeñ
Alton timır xarmaxxa xaltırğan,
Çır-çalbaxtıñ üstüneñ
Çıton çıs xarmaxxa ilılgen.
Par-çox küzın pasxa salıp,
5355 Çox küzın çodaa salıp,
Xara toraat sırengen
Alton xarmaxtı üze teberge,
Çıton xarmaxtı sı teberge.
Arıg küzı albinça,
5360 Albax saa çıtpınçe,
Xara çır altınzar kire tartırğan.
Timır xarmaxtar ökpe-çüreen
Ödıre tartarğa çıdıp tuğan.
Ölbes pozı ölerge it tur,
5365 Aspas pozı azarga it tur.
Sol xarağı ölıg tusta,
Oñ xarağı tırıg tusta,
Xatıg xuyun oynap irtken,
- “Kara doru at iyi yaratımlıdır -
Altın yaprağı da tutar.
Han Çıbek pek güçlüdür -
Kök Nincil de alır”.
Önceden varan atlara gidip,
Kara doru atını önüne geçer.
Sarı sarı at ile ak bora at
Çok uzaklara gitmiştir.
Kara doru at onları takip eder,
Kara yerin altını üç defa döndü
Sarı sarı atla ak bora atı görmedi.
Kara doru at birdenbire
Kara yerden
Altmış demir oltaya kapıldı,
Geniş yer üstünden
Yetmiş bakır oltaya takıldı.
Tüm gücünü aklına toplayıp,
Az olanı ayağına salıp,
Kara doru at dayandı.
Altmış oltayı koparmaya,
Yetmiş oltayı parçalamaya.
Saf gücü almaz,
Fazla gücü yetmez,
Kara yerin altına girerek çekti.
Demir oltaları ciğerinin
İçinden çıkarmaya gitti.
Ölmez bedeni yok olur,
Geçmez canı geçer.
Sol gözü köreldiğinde,
Sağ gözü canlandığında,
Kuvvetli fırtına başladı,

- Uluğ çil kırıp irtken.
5370 Xan tigirniñ xara puludı
Çirge tüzire sabılğan.
Oñ xaraan azıp körze xara toraat,
Altın Xarlıx çirzer tüzip tur.
Alton timir xarmaxtı
5375 Altı çirdeñ üze sapxan.
Çiton çis xarmaxtı
Çiti çirdeñ üze sapxan.
Xara toraattı pozıdıp, Altın Xarlıx,
At sapcañ azır xamcınañ,
5375 Uçux parıp, anı sapxan.
Xara toraat it ağıriina sıdas polbin,
Xara çirdeñ çaçırıp,
İkincizin oylap sıxxan.
Tigirde uçuxxan Altın Xarlıx
5380 Xara toraatxa çooxtan tur:
“Çox küziñni çodaña sal,
Par-çox küziñni paziña sal,
Sarığ saraatnañ ax pora atxa çitpezeñ,
Çalbax naniñni çara sabarbin”.
5385 Xara toraat teep oylaanda,
Xara çiri çayxaçça.
Xan tigiri solxıl turça.
Xara toraat alnızar körze,
Tigirge teere pus tasxıl turça.
5390 Pus tasxılını azıra
Ay-kün suzı salbinça.
- Büyük rüzgâr ulaşdı.
Gökyüzünün kara bulutu
İndirip yere çaldı.
Kara doru at sağ gözünü açıp görür
ki,
Altın Harlıh yere düşmektedir.
Altmış demir oltayı
Altı yerinden koparmış.
Yetmiş bakır oltayı
Yedi yerinden koparmış.
Kara doru atı bırakıp, Altın Harlıh,
Atına vurduğu çifte kamçıyla,
Uçup, ona şaklattı.
Kara doru at bunun acısına
dayanamadı,
Kara yerden sıçrayıp,
Daha sonra hızlıca gitti.
Gökyüzünde uçuşan Altın Harlıh
Kara doru ata konuşur:
“Az olan gücünü bacaklarına ver,
Tüm gücünü ise başına ver,
Sarı sarı atla ak bora ata
ulaşmadığında,
Geniş tarafını uçuruma vururum”.
Kara doru at şahlandıığında,
Kara yer titreşir,
Gökyüzü havasız kalır.
Kara doru atı karşısında görür ki,
Göge degen bir buzlu zirve vardır.
Buzlu zirveyi geçerek
Ayın ve güneşin nuru geçmiyor.

- PİR dee ağas-ot öspeen,
Çılğayax, çikim tasxıl turtır.
Azır xanattıǵ daa xus
5395 Azıra uçuxxanı çox poltır.
Xara toraat, tasxıl as polbin,
İleede tim irtir salǵan.
Xazır xuyon oylança,
Xazır çir kırıpçe
5400 Aynıñ-künniñ çarıǵı
Xaraxı polıp turıbxan.
Xan tigirniñ xara puludı
Xara çirge tüzire sabılǵan.
Ax puluttıñ altınca,
5405 Kök puluttıñ üstünce
Altın Xarlıx uçux kilip,
Pus tasxılını oñ xanadınañ sapxanda,
Anzı say çili saylalǵan,
Xum çili uǵzalıp; xumǵa xozılǵan.
5410 “Alton sümelig alıptar
Arǵa-sümece alçalar,
İlig sümelig alıptar
İlig sümezın salçalar.
Sarıǵ saraatnañ ax pora atxa çidip,
5415 Altın pürni xaap polbazañ,
Alcañ xattı al polbaspıs”, - tıp,
Azır xamcınañ xara toraattı
Altın Xarlıx saap itken.
İt aǵırıına sıdas polbin,
5420 Xara toraat, turǵan çirdeñ çaçırıp,
- Hiçbir ağaç ot yetişmemiş,
Kaygan ve sarp bir zirvedir.
Çifte kanatlı kuşun bile
Aşıp uçanı yoktur.
Kara doru at, zirveyi aşamamış,
Çok zaman geçti.
Kuvvetli kasırğa gelir,
Sert yeri etkiliyor
Gecenin gündüzün aydınlığı
Karanlık oluverdi.
Gökyüzünün kara bulutu
Kara yere yayıldı.
Ak bulutun altında
Gök bulutun üstünde
Altın Harlıh uçup,
Buzlu zirvesini sağ kanadıyla
dövdüğünde
Kemik gibi ufalandı
Kum gibi ezilip, kuma karışmış.
“Altmış kurnaz yiğit
Hilelerini yapıyorlar,
Elli hileli yiğit
Elli hileyi bırakırlar.
Sarı sarı atla ak bora ata ulaşıp,
Altın yaprağı tutamazsan,
Evleneceğin eşi alamayız”, - diyip,
Kara doru ata çifte kamçıyla
Altın Harlıh şaklattı.
Acısına dayanamadı,
Kara doru at durduğu yerden
sıçrayıp,

- Par-çox küzİN pasxa salıp,
Çox küzİN çodaa salıp,
Xara çirni patira teep, oylap sıxxan.
Purnan parğan attarğa köp çidip,
5425 Alnına kırıp, tastap parça.
Sarığ saraatnañ ax pora attı
Ala xaraxxa kör taptı.
Çitkenneñ olarğa çidip,
Çağınnaannañ çağınaapça.
5430 KinetİN xara toraatnıñ alnında
Ottiğ talay xaynap ax tur.
Ottiğ talaynıñ izii
Ökpe-çürekti ötire sapça.
Ottiğ çalın köy sıxxanda,
5435 Xan tigirge sığara köy tur.
Anı körıp xara toraat
Xarax çasxa xarlıxça,
Xapax suuna purluxça.
Ottiğ talaynı kizip alarğa
5440 Xara çirniñ üstünde
Nime çayalıp öspindir –
Prayzı otxa köy xalça
Tigirzer körze, tigr pözik,
Çirzer körze, çir çalbax.
5445 Ottiğ talaynıñ uzı-pazı,
Xırı pır dee körinminçe.
Xara toraat, aar-peer çörıp,
Ilğap turğan tuzında,
Xatığ xuyon oylapça,
5450 Xazır çil kırçe,
Ax çazaa sığıp ottiğ talay
- Tüm gücünü aklında toplayıp,
Az olanı ayağına verip,
Ayağıyla kara yeri ezip, gitti.
Daha önce varan atlara çok ulaşip,
Önlerine çıkıp, onları bırakır.
Sarı sarı at ile ak bora atı
Ala gözüyle bakarak buldu.
Onlara gidene ulaşip,
Yakınlaşanlarla yakınlaşır.
Ansızın, kara doru atın karşısında
Ateşli bir nehir kaynayıp akar.
Ateşli nehrin sıcakığı
Ciğeri deler geçer.
Ateşli yalım alevlendiğinde,
Alevi göğe çıkar.
Kara doru at bunu görüp
Göz yaşlarına boğulur,
Göz suyuna boğulur.
Ateşli nehri geçmeye muktedir
Kara yerin üstünde
Kimse yaratılmamıştır -
Tüm ateş alevlenir
Göğe çıksa, gök büyük
Yere inse, yer geniştir.
Ateşli nehrin başı sonu,
Ötesi hiç görünmez.
Kara doru at, zorlukla ilerleyip,
Sızlandığında,
Şiddetli bir fırtına gelir,
Sert toprağa girer,
Ateşli deniz ak ovaya yayılıp

- Xara kül ide örtepçe.
Xan tigirniñ xara puludı
Xara çirge tüzire sabılça.
- 5455 Ax puluttıñ altında,
Kök puluttıñ üstünde,
Altın Xarlıx, alıp xıs,
Atxan uxtañ tabırax kilçe.
Xara toraatxa çooxtan kilçe:
- 5460 “Alıp xoncañ Kök Nincil
Aymax pasxazı pol xalar.
İptep xoncañ Kök Nincil
İl pasxazı pol xalar”.
Uluğ pılığcı Altın Xarlıx,
- 5465 Ottığ talayca uçığıp,
İki xanatnañ sapxanda,
Ottığ talayniñ odı usxan.
Xara çirge çabıs tüzıp,
Xara toraattı xamcınañ saptı.
- 5470 Xara toraattıñ çarımızın
Xara çirge patıra saptır.
Xara toraat, it ağıriına sıdaspin,
Xara çirdeñ sığara segirip,
Toñ çirge tomıxxa patıra,
- 5475 İriğ çirge xarnınca patıp,
Par-çox küzineñ oylap sıxxan.
Xara çirniñ palğazın
Xan tigirge sığara teepçe.
Xara toraat pılıp turza,
- 5480 Xara çir altın toozıp,
Çarix çir üstün
Üs xati ibir saltırlar.
- Kara kül haline gelerek yakar.
Gökyüzünün kara bulutu
Yeryüzüne yayılır.
Ak bulutun altında,
Mavi bulutun üstünde,
Yiğit olan Altın Harlıh kız,
Attığı oktan süratle gelir.
Kara doru ata söyler ki:
“Yiğit eşin Gök Nincil
Başka bir yerededir.
Eşin olacak Gök Nincil
Başka bir memlekettedir”.
Ulu bilici Altın Harlıh
Ateşli nehir boyunca uçup,
İki kanadını çırtığında,
Ateşli nehrin ateşi söndü.
Kara toprağa inip,
Kara doru atı kamçıladı.
Kara doru atın yarısını
Kara toprağa batırdı.
Kara doru at, acısına dayanamadı,
Kara yerden seğirerek çıkıp,
Donmuş toprağa dizini batırarak,
Erimiş toprağa karnına dek girip,
Tüm gücüyle oradan çıktı.
Kara toprağın çamurunu
Göge doğru savurur.
Kara doru at bunu anladığında,
Kara yerin altını tüketip,
Aydınlık yer üstünü
Üç defa dönüp dolaştılar.

- Xara toraatnıñ alında
Saraatnañ pora at la parçattır.
- 5485 Saasxan tüspes sarıǵ çazaa,
Xusxun tüspes xuu çazaa çitse,
- Sarıǵ saraatnañ ax pora attı
Xaydaǵ-xaydaǵ irax çirde
Teep parçatxannarın
- 5490 Kör tapxan xara toraat.
Körgeñ çirdeñ köre çitçe,
Parǵan çollarına pazıp çitçe.
Çitkenneñ çidip tur olarǵa,
Çaǵdaannañ çaǵdap tur xara toraat.
- 5495 Alnızartın altı xulas sunniǵ,
Altı sarıǵ püür, oylap kilip,
Xara toraatxa çapsınǵannar.
Üs püürizi oñ sarinañ,
Üzi – sol sarinañ, kilip,
- 5500 Xapxal-tutxal sıxannar.
Xapxan çirdeñ xamıstıǵ itter,
Tutxan çirdeñ kizek itter,
Üze tartıp, çip parçalar.
Aydas çayalǵan xara toraat
- 5505 Alın azaxtarınañ sabıs parça
Soñ azaxtarınañ teep, oylapça.
Xaydi daa tudıs parza,
Arıǵ küzi albinça,
İlbek saa çitpinçe.
- 5510 Xabısta üs kün irtirdi.
Xatıǵ xuyun oylapça,
- Kara doru atın karşısında
Sadece sarı at ile bora at giderler
Saksaǵanın geçmediǵi sarı ovaya,
Kuzgunun inmediǵi boz ovaya
vardıǵında,
- Sarı sarı at ile ak bora atın
Pek uzaktaki bir yere
Gittiklerini
Görmüş kara doru at.
Gördüǵü yerden görüp gider,
Gittikleri yola ulaşıp.
Onların gittikleri yere ulaşıp,
Yaklaştıklarına yaklaştırmış kara
doru at.
- Önüne altı kulaç boyunda,
Altı sarı kurt, hızla gelip,
Kara doru ata atılmışlar.
- Üç kurt hem saǵ taraftan,
Hem de sol taraftan, gelip,
Yakalayıp tutmuşlar.
Tuttukları yerden kepçelediler,
Tuttukları yerden parçaladılar,
Koparıp, yiyorlar.
İyi yaratılan kara doru at
Ön ayaklarıyla vurur
Arka ayaklarıyla tepip, gider.
Her ne kadar mücadele etse de,
Saf gücü yetmez,
Ulu gücü yetmez.
Üç gün boyunca mücadele oldu.
Şiddetli mücadele devam eder.

- Xazır çil kîr sıxxan.
Xan tigîrniñ xara puludı
Xara çirge sabıl kilçe.
5515 Ax puluttıñ altında,
Xara puluttıñ üstünde
Altın Xarlıx uçux kilçe.
Xan tigîrde oxçaa, soğanın sığarıp,
- Altı xulas sunnıǵ
5520 Altı sarıǵ püürlerni
Pîr soğanıñ ötire saldı.
Çirge çabıs tıs kilip,
Aynıñ-künniñ alnında
Ax torǵı platnañ pulǵı sapxan,
5525 Xara toraatniñ palıǵlarında
İt ornına it öşçe,
Xan ornına xan tolça.
Altın Xarlıx xara toraattı
Alnındaǵızınañ am artıx,
5530 Purunǵızınañ am küstıǵ çayadı.
Anañ uçuǵıp, çooxtan tur:
“Altanıp müngen Xan Çibek külük
İdiñni ağırta sapan polza,
Min saap pirim.
5535 İzerlep müngen Xan Çibek ir
- İndiñni izide sapan polza,
Min saap körim.
Sarıǵ saraatnañ ax pora atxa
Çidip, xostañǵa polzın.
5540 Kök Xanniñ çirine çitkence
- Sert rüzgâr başladı.
Gökyüzünün kara bulutu
Yeryüzüne yayılır.
Ak bulutun altında,
Kara bulutun üstünde
Altın Harlıh uçup gelir.
Gökyüzündeyken okunu sadaǵını
çıkarp,
Altı kulaç boyundaki
Altı sarı kurdu
Bir okla delip geçti.
Üçü de yere serilip,
Gece ve gündüzün altında
Ak ipekten örtüyle sarmaladı,
Kara doru atın yaralarında
Etine et gelir,
Kanına kan eklenir.
Altın Harlıh kara doru atı
Şimdi öncekinden çok,
İlkinden de güçlü kıldı.
Daha sonra uçup, konuşur:
“Bahadır Han Çibek’in bindiǵi atın
Etlerine acıtırcasına vurulacaksa,
Ben vuruveriyim.
Er Han Çibek’in eyerleyip bindiǵi
atın
Etine yandırarak vurulacak olsa,
Ben vuruveriyim.
Sarı sarı at ile ak bora ata
Ulaşıp, birleşsin.
Gök Han’ın yerine ulaştıǵında

- Min sapxan it ağırii irtpezin”, - tıp,
Azır xamcını ködirip sapxan.
Xara toraattı sırtına çitire
Xara çirge patıra, sapxan.
5545 Xara toraat, it ağıriina sıdaspin,
Çir üstüne sığara segirip,
Atxan uxtaň tabırax oylaan.
Sarığ saraatnaň ax pora atxa
Çitkenneň çitçe, çağdaannaň çağdapça.
- 5550 Çalbox çirni xalğancızın ibirip,
Kök Xanniň çirınzer aylançalar.
Altın Xarlıx, alıp xıs,
Amdı xada uçuxçadır.
Xara torattı kör parça,
5555 İki atxa xara toraat
Körge çirdeň köre çitçe,
Oylap parıp, çaba çitçe.
Kök Xanniň çiri körin tur.
Xara toraat iki atxa xostandı.
- 5560 Anı körüp, sarığ saraatnaň ax pora at,
Par-çox küsterin pasxa salıp,
Çox küsterin çodaa salıp,
Kök Xanniň arğalığ sınına
Üs at tiňe sıxçalar.
- 5565 Tigirce uçuxxan Altın Xarlıx,
Çirge çabıs tıs kilip,
Xara toraattı saap irtken.
Xara toraat xuzuriina xuyun kirgen,
- Benim vurduğum yer ağrımazın”,
deyip,
Çifte kamçıyı vurdu.
Kara doru atın arkasına ulaşarak
Kara toprağa batırarak vurdu.
Kara doru at, acısına dayanamadı,
Yer üstüne çıkararak seğirip,
Vura döke hızlıca gitti.
Sarı sarı at ile ak bora ata
Ulaştıklarıyla ulaşır, yaklaştıklarına
yaklaşır.
Uçsuz bucaksız yurdun kalanını
dönüp,
Gök Han’ın yerine dönerler.
Yiğit kız, Altın Harlıh,
Şimdi birlikte uçmaktadır.
Kara doru atı görür,
Kara doru at, iki atı
Baktığı yerden görür,
Hızlıca ilerleyip, vurarak gider.
Gök Han’ın yurdu görünür.
Kara doru at iki ata katıldı.
Bunu gören sarı sarı at ile ak bora at,
Tüm güçlerini aklına salıp,
Az olanı ayağına verip,
Gök Han’ın zirvesine
Üç at yan yana çıkarlar.
Gökyüzünde uçuşan Altın Harlıh,
Yere inip,
Kara doru atı kamçıladi.
Kara doru atın kuyruğunda fırtına

- Çilninde çil oynatxan.
5570 Xara çirnî oya teep sıxxan.
İkî attıñ üs xulas alınna kirdi:
Xan tigirge naari timir tıttağı
- Altın pürnî xaap alıp,
Xara çirge kil tüsken.
5575 Xan Çibek, Xan Orba, Altın Çaçax
- Xara toraattı, xucaxtap, sıybap,
oxsanğannar.
Tirlep parğan idin
Ax platnañ çısxannar.
Xostap kilip, xol çitken,
5580 İzere pazıp, izen pirgen
Altın Xarlıx, alıp xıs.
Kök Xan çirinde çılğan çon,
Ökpelenizip, talasxannar.
“Xan Çibektin xara toraadı
5585 Attıñ artığı pol pardı –
Alcañ xattı Xan Çibek alar”.
- Sarığ saraattığ Sarığ Xartığanañ
Ax pora attığ Ay Mirgen
Xan Çibekke xısxırğannar:
5590 “Müngen adın artıx tıp,
Maxtanarğa çox polzın.
Arığ küstî pılıspeence,
Arığ tınğa çidıspeence,
Kök Nincilni pirbespis!
- koptu,
Rüzgârında yeller esti.
Kara yerde şahlanıp oynattı.
İki atın üç kulaç yanına yaklaştı:
Göge doğru uzanan demir melez
ağacın
Altın yaprağını yakalayıp
Kara toprağa indi.
Han Çibek, Han Orba ve Altın
Çaçah
Kara doru atı kucaklayıp, okşayıp,
öptüler.
Terlemiş olan bedenini
Ak mendille sildiler.
Hep beraber ilerledi,
Eve girip selam verdi
Altın Harlıh yiğit kız,
Gök Han’ın yurdunda toplanan halk,
Öfkelenip, dalaştılar.
“Han Çibek’in kara doru atının
Herhangi bir attan fazlalığı vardı -
Kızla evlenecekse Han Çibek
evlenecek.”
Sarı sarı atlı Sarığ Hartığa ile
Ak bora atlı Ay Mirgen
Han Çibek’e bağırıldılar:
“Bindiğin at iyi deyip,
Sevinmeyisin.
Saf gücü bilinmeyince,
Saf ruha erişmeyince,
Gök Nincil’i vermeyiz!

- 5595 İzerleen adın artıx tıp,
Örınızerge çox polzın.
İlbek küstı sınaşpaanca,
Kök Nıncılını pırbespıs!”
Çağa-pastañ xabızıp,
5600 Xan Çıbekneñ Sarıǵ Xartıǵa,
Xan Mirgenneñ Ay Mirgen
Xatıǵ xarbazıǵ pastaannar.
Kök Xannıñ çırıne
Xara saǵıstıǵ alıp
5605 Köp çılǵan poltır.
Xara Xannıñ tölın olar
Xaarta xırarǵa çöptestürler.
Xara saǵıstıǵ alıptarnañ
Xayran üs alıp xısxa
5610 Xabıs-tudıs iderge kilısken.
Toǵıs künnıñ pazında
Xan Çıbek Sarıǵ Xartıǵanı
İnıs tibın it parça,
Taǵ çoǵar töstepçe,
5615 Xara çırdeñ sılıǵıpçe,
Xastıx aǵastı xabındırbadı,
Tabılǵat pazın tartındırbadı,
Xan tıǵırge sıǵara tudıp,
Xatıǵ pilın üze tastaan,
5620 Xara pazın üze sapxan.
Xatıǵ sööǵı saylal xalǵan,
Xum sööǵı xumǵa xozılǵan.
Xan Mirgen Ay Mirgen alıptı,
Xısxır kilıp, xara çırdeñ
5625 Xan tıǵırge sıǵara tudıp,
- Eyerlediǵın at iyi deyıp,
Övünmeyesin.
Ulu gücün denenmedikçe
Gök Nıncıl’i vermeyiz!”
Yaka paça kapışıp,
Han Çıbek ile Sarı Hartıǵa,
Han Mirgen ile Ay Mirgen
Şiddetli bir savaşa başladılar.
Gök Han’ın yurduna
Kötü niyetli yiǵitlerin
Hepsi toplanmıştır.
Kara Han’ın soyundan olanlar
Tamamen yıkmaya karar verdiler.
Kötü niyetli yiǵitlerden
Üç yiǵit, güzel bir kız için
Dövüşmeye geldiler.
Dokuz gün geçtiǵinde
Han Çıbek Sarı Hartıǵa’yı
Aşaǵıya indirir,
Daǵın yukarısına çıkartır,
Kara yerden silkelere,
Aǵacı aklına getirmedi,
Erkeç sakalını çektirmedi,
Göǵe doǵru savurup,
Sert belinin üstünden attı,
Kara başının üstünden savurdu.
Sert kemiǵi öylece kurudu,
Kum kemiǵi kuma karıştı.
Han Mirgen, Ay Mirgen yiǵide,
Baǵırıp, kara yerden
Göǵe doǵru kaldırıp,

- Alıp sapçañ azır xayaa
Arğa moynın üze sapxan.
Uluğ ağas usxanca pıldirgen,
Uluğ alıptıñ aar östeenĩ
- 5630 Azıp-ölgence istilgen.
Kök Xanniñ çirinde
Ax tubannañ xara tuban
Toğıs künge xarbastazıp,
Tabıspas polıp tur xalğan.
- 5635 Tigir tübi soolap irtken,
Çir arğazı üze sabılğan,
Ağastıñ ulii usxan çili,
Alıp-çaxsız olgeni pıldirgen.
Xara tubanniñ arazınañ,
- 5640 Alıbınıñ arığ tınına çidip,
Altın Xarlıx sığara pasxan.
Xan Mirgenneñ Xan Çibek
Xarbazıp ödirtken alıp attarın,
Xuzuruxtañ tudıp,
- 5645 Xatıg tasxa sapxannarda,
Teerleri xolda xalğan,
Çalaas itneñ çügürüp,
Xara çirde par tuskenner.
“Artıx alıptar ölgen çirde
- 5650 Xara çazag çörbin,
Attarına mün çörzinner”, -
Çooxtas turğan adalıg ool.
Tigir tübi sooli tükken,
Çir arğazı üze sabılğan,
- 5655 Xara tubanniñ arazınañ
Xan Orba xıs sığara salğan.
- Savurduğu büyük kayaya
Boynunun üstünde vurdu.
Ulu ağacın uçacağımı sandı,
Ulu yiğidin acı iniltisi
Ölüp gittiği işitildi.
Gök Han’ın yurdunda
Ak dumanla kara duman
Dokuz gün boyunca aralanmayıp,
Birleşmeyip öylece kaldı.
Göğün dibi soğudu,
Yeri kesip parçaladı,
Ağacın ulusu uçar gibi,
Yiğidin iyisinin öleceğini anlamış.
Kara dumanın içinden,
Yiğidin saf canına ulaşıp,
Altın Harlıh çıkıvermiş.
Han Mirgen ile Han Çibek
Telef edilmiş yiğit atları arayıp,
Kuyruklarından tutup,
Sert kayalara vurduklarında,
Derileri ellerinde kalmış,
Çıplak etleri çürüyüp,
Kara yere ulaşmışlar.
“Güçlü yiğitlerin öldükleri yerde
Kötü idare yürüdü,
Atlarına bindiler”, -
Konuşup durmuş babalı evlat.
Göğün dibi soğudu,
Yerin sırtı parçalandı,
Kara dumanın içinden
Han Orba kız çıktı.

- Xara küçün küstîg alıptıñ
Arıĝ tınna çitken poltır.
Arıĝ küsteri çitpes alıptar,
5660 Arĝalıĝ sınrı azıra tüzip,
Aar tudıstı körçeler, pu alıptar
Kök Xanniñ çirinde
Toĝıs çılĝa çit partırlar
Alıp-külükterin toosturlar
5665 İr-külükterin çox ittirler
Xostap çörıp, xol pirişçeler,
İzere pazıp, izennesçeler,
Arĝa-moyınnañ xucaxtaççalar pis alıp,
“Kök Xanniñ xatıĝ çirinde
5670 Toĝıs çılĝa çiderzer tıp,
İcem sın çooxtaptır”, - teen Xan Çibek.
İpti pazıp, Kök Xan çurtına kİRgenner.
İzİK azıp, izen pİRgenner.
İrkın altap, mindi salĝannar.
5675 Ökpelİĝ çörĝen Altın Xarlıx,
Altın stol kistindeĝi Kök Xanniñ
Alınzar parıp, çooxtanĝan
“Pirceñ sinin xızın için
Pray küzİbİs saldİbİs pa?
5680 Pirbes sinin xızın için
TİK küzİbİs pirdİbİs pe?
Sın azıra çol pastİbİs,
Svat-tuĝan polar için.
Taĝ azıra çol ittİbİs,
5685 Tuĝan-xudaĝay polar için.
- Kara şamanın gücüne sahip yiĝidin
Saf ruhuna ulaşmıştır.
Saf güçleri ulaşmayan yiĝitler,
Zirvedeki tepeyi aşıp,
Şiddetli savaşı görürler, bu yiĝitler
Gök Han'ın yurduna
Dokuz yılda ulaşırlar
Yiĝidin güçlülerini bitirirler
Erin güçlülerini yok ederler
Beraber gelip, el verirler,
İçeri girip, selamlaşır,
Beş yiĝit kucaklaşırlar,
“Gök Han'ın sert yurduna
Dokuz yılda ulaşırlar deyip,
Anam doĝru söylemiştir”, dedi
Han Çibek
Düzgünce gidip, Gök Han'ın
yurduna girdiler
Eşiĝi aşıp, selam verdiler.
İçeri girip, esenlik dilediler.
Öfkeli olan Altın Harlıh
Altın masanın başındaki Gök Han'ın
Karşısına çıkıp, konuşmuş:
“Vereceĝin kız için
Tüm gücümüzü harcadık mı?
Vermeyeceĝin kızın için
Boşuboşuna mu güç yetirdik?
Tepeleri aşıp yol gittik,
Dünürçü olmak için.
Daĝları aşıp yol aştık,
Dünürçü olmak için.

- Pİstİn kilgen çolıbıxa
Xıro tİspezİn xacan daa.
Xudağay-tuğannar undutpaspıs.
Pİstİn kilgen çolıbıxa
5690 Arçı tİspezİn xacan daa.
Tuğan polğan KÖk Xannañ
Tastapaspıs xacan daa.
Xan Çİbek tuñmama
Xoltiina xazancañ xoos marxa kirek –
5695 Xonıxtığ kızıñnıñ tölİneñ
Xat alarğa itçebİs.
Çazağına xazancañ çarix marxa kirek -
Çaxsılarnıñ tölİneñ
Çalaxay ipçee kilgebİs”.
5700 KÖk Xannıñ xatı Xara Tana
Alıptarğa arağa pirgen.
Altın Xarlıx toğır sapxanda,
Pİrdeezİ İspın, sım turğannar.
KÖk Xan Altın Xarlıxxa teen:
5705 “Xan Çİbekke pırbeen palamnı
Xamaanda müüstİğ alıpxa pirem me?
Arığ sağıstığ sırer osxas
Artıx alıptarğa pırbezem,
Xaydağ alıptarğa pırerbİn?
5710 Aparıñar çalgıs palamnı,
Sİrerge pırçem KÖk NıncİL xızımın!”Sizlere veriyorum Gök NıncİL
Altın stolların çazap sıxxannar,
As-tamaxtı sal salğannar.
- Bizim geldiğımız yola
Hiçbir zaman kırağı düşmesin.
Dünürçüleri unutmayız.
Bizim geldiğımız yola
Hiçbir zaman çiy düşmesin.
Dünürçü olduğumuz Gök Han’dan
Hiçbir zaman ayrılmayız.
Han Çİbek kardeşime
Koltuğuna takılacak düğme gerektir.
Yaşayacağın kişinin soyundan
Eş alacağız biz.
Elbisene takılacak deri düğme
gerekir.
İyilerin soyundan
Tatlı zevceye geliyoruz.
Gök Han’ın eşi Kara Tana
Yiğitlere rakı verdi.
Altın Harlıh karşı durduğunda,
Hiçbiri işitmeyip, sakin kaldılar.
Gök Han Altın Harlıh’a dedi:
“Han Çİbek’e vermediğim yavrumu
Alnında boynuz olan yiğide mi
vereyim?
Sizler gibi iyi niyetli
Güçlü yiğitlere vermezsem
Hangi yiğide veririm?
Götürün biricik yavrumu,
kızımı!”
Altın masaları süslediler,
Yemekleri sundular.

- Kök Xannañ Xara Tana ipçizi
5715 Pis alıptı, xoltıxtañ xaap,
Altın stolğa odırtıxan.
“Pastap pirgen çirçeni,
Alıp, tudıbızaañar”, - tidi
Altın Xarlıx tuñmalarına.
- 5720 Pastağı ireetti izibistiler.
Kök Xannañ Xara Tana,
Xırax xatpassar kirip,
Kök Nincil xıstı ağılgannar.
Kök Nincilniñ alını sarınañ
- 5725 Aydañ artıx çarix saapça.
Kistinzer körzeler alıptar,
Kün çariinañ artıx çarıpça.
Alton sürmezı arğazına çayıltır,
İlig sürmezı iñniñe çayıltır.
- 5730 Xan Çibek köre le köölenibisti,
Çüregi sañay çarat saldı.
Çir-çalbaxtıñ üstünde
Mındağ çayzañ silig xıstı
Çılğan alıptar am na kördi.
- 5735 Kök Xanniñ turazınıñ isti
Ay-kün çariinañ artıx çarıp tur,
İki pastı pir çirge pirktirgenner,
Kök Nincil xıstañ surğannar:
“Xan Çibek alıpxa parıp,
- 5740 Xoncañ könniñ par ba, çox pa?
Kilistirbinçetseñ oolğıbıstı,
Arıg küsneñ albaspız,
- Gök Han ile eşi Kara Tana
Beş yiğidin koluna girip,
Altın masaya oturttu.
“Başlayıverin yemeğe,
Yiğitçe savaştınız”, - dedi
Kardeşleri Altın Harlıh’a.
İlk şarabı içirdiler.
Gök Han ile Kara Tana
Kırk odaya girip,
Gök Nincil kızı alıp geldiler.
Gök Nincil’in yüzü
Aydan da aydınlıktır.
Yiğitler, kızın giyimini görürler ki,
Gün ışığından da aydınlıktır.
Altmış örgüsü sırtına iner,
Elli örgüsü omzuna dökülür.
Han Çibek sevdiğini görerek
Onu kalbiyle gerçekten onayladı.
Yeryüzünün üstünde
Böyle alımlı ve güzel kızı
Buradaki yiğitler ancak şimdi gördü
Gök Han’ın evinin içi
Ay ve güneşin nurundan da
aydınlıktır,
İki başı bir yere topladılar,
Gök Nincil kıza sordular:
“Yiğit Han Çibek’e varıp,
Ona varmaya gönlün var mı, yok
mu?
Oğlumuzu alıştırmasan,
Saf güçle almayız,

- Ada çurtına aylanarbıs,
Xınminçatsañ irkebiske,
5745 İlbek küsneñ albaspıs,
İne çurtına nanarbıs”.
İptig Kök Nincil nandırğan
“Çasta miniñ xoncañım
Çazım pırge pazılğanım
5750 Xara toraattıg Xan Çibek polar.
Xuday xosxan xomıgım
Xan Mirgen alıptıñ oolğı
Xara toraattıg Xan Çibek polar”.
Kök Xan altın knigazın ağılğan,
5755 Taplada tanıpçalar alıptar,
Tazırada xıgırçalar külükter.
Sınap taa, altın knigada
Kök Nincilneñ Xan Çibek xada,
Alızıp, çurtırğa pazıltır.
5760 İköleñni xosti odırtxannar,
Xol tudıstırıp, oxsandırğanar.
İki pastı xos salğanda,
Xonıxtı kilistır salğanda,
Açıg arağanı ülep pastaannar.
5765 Kök Xan piçizine çooxtança:
“Küzee polcañ Xan Çibekke
Kümüs çırçeneñ çitır tur.
Çiste polcañ Xan Çibekke
Çis çırçeneñ çitır tur.
5770 Xarındas-tuğan polcañnarıma
Xorabas arağa pirip tur.
Tuğan-çağın polcañnarıma
Xorabas arağa pirip tur.
- Baba yurduna döneriz,
Erimizi sevmezsen,
Ulu güçle almayız,
Ana yurduna döneriz”.
Güzel Gök Nincil cevap vermiş:
“Benim evleneceğim yaşta
Yaşım bire bastı
Kara doru atlı Han Çibek olur.
Tanrı'nın lütfettiği hayatım
Yiğit Han Mirgen'in oğlu
Kara doru atlı Han Çibek'in olur”.
Gök Han altın kitabını getirdi,
Yiğitler yazılanları anladılar,
Yiğitler dışarıda seslenirler.
Gerçekten de, Altın kitapta
Gök Nincil ile Han Çibek'in birlikte,
Evlenip yaşayacağı yazılıdır.
İkisini yan yana oturtular,
Ellerini tutturup, öpüştürdüler.
İkisini de eş kıldıklarında,
Hayatlarını birleştirdiklerinde,
Acı rakıyı bölüştüler.
Gök Han kız kardeşine konuşur:
“Damat olacak Han Çibek'e
Gümüş fincandan götürün.
Enişte olacak Han Çibek'e
Bakır fincandan götürün.
Akrabam olacaklara
Bitmeyecek rakıdan verin.
Yakın akrabalarım
Bitmeyecek rakıdan verin.

- 5775 Aymaxtañ kilgen tuğannarıma
Açığ arağazın çitir tur.
İldeñ kilgen çağınnarıma
Xatığ arağazın çitir tur”.
Xan Çibekneñ Kök Nincil le,
Xatıgını ispin, tudıngannar.
- 5780 Anı körıp, Altın Xarlıx teen:
“İspinçetkenneri tiñ çaxsı,
Olarğa izerge çarabas,
Olar am daa olğannar,
Olarını izeri xay parbas.
- 5785 Açığ arağaların izip aldıbıs,
Aarlığ çiiisteriñ çip aldıbıs,
Am pistiñ arağanı is köreñer”.
Uluğ ayaxtarğa urıp alıp,
Uluğ svat-xudağayğa çitirgen.
- 5790 Üs kün toy-pay salğannar.
Astaan xarnıları tosxanda,
Altın stoldañ sığara pasxannar.
Arğa çurttan sıxxannar.
Altın sarçındağı attarnıñ
- 5795 Çibek tinerin siste tartıp,
Arğalığ sınğa sıxxannar.
Arğalığ sınını üstünde
Kök Xannañ Xara Tanaa
Altın Xarlıx aylanğan:
- 5800 “Uluğ ayaxtañ çiiis çidibister,
Undubas tuğan polarbistar.
Tağdañ uluğ çiiis çidibister,
Tastaspas tuğan polarbistar.
- Memleketten gelen akrabalarım
Acı rakıdan verin.
Yurttan gelen akrabalarım
Sert rakıdan getirin”.
Sadece Han Çibek ile Gök Nincil
Sert rakıdan içmeyip, ellerinde
tuttular.
Altın Harlıh bunu görüp dedi:
İkisinin de içmemesi iyidir,
İçki onlara yaramaz,
Onlar henüz çocukturlar
Onların içmesi neye yarar.
Acı rakılarını içiverdik
Birçok aşlarını yiyiverdik,
Şimdi rakılarını içtiğimizi gördüler
Yiğit, rakıyı büyük kadehlere akıtıp,
Büyük dünürçülere götürdü.
Üç gün boyunca toy edildi.
Acıkan karınlarını doyurduklarında,
Altın masadan kalktılar.
Uzak evden çıktılar.
Altın sarçındaki atlarının
İpek dizginlerini çözerek çekip,
Yüksek tepeye çıktılar.
Yüksek tepenin üstünde
Gök Han ile Kara Tana'ya
Altın Harlıh şöyle dedi:
“Büyük tabaktan yemek ulaştırdık,
Hiç unutulmayacak akraba olduk.
Dağdan büyük yemek ulaştırdık,
Kavgasız akraba olduk.

Talaydañ uluğ suğ iştibïster,
5805 Tuğan-xudağay polarbıstar.
Xara pazıbıs xazıx tusta,
Xayınıs çörip, toğazarbıs.
Tırıg, xazıx polzabıstar,
Teñizip, toğas çörebıs.
5810 Çaxsı töldeñ xıs aldıbıs,
Çolıbıs sootpin çörebıs.
Xonıxtıǵlar tölneñ aldıbıs,
Xacan daa tastaspin çurtıbıs.
Çooxtap salğan minıñ çooğım
5815 Xalıx çon istip xalzın.
Pazıp çörgeñ pıstıñ çolıbıstı
Pasxa aymaxtar körıp xalzın.
Çırlıg kızı çırsıpçebıs,
Suǵlıg kızı suxsapçabıs.
5820 Iraxxa kilgen attarıbıs,
Çırın saǵınıp, kïstep tur.
Iraxxa kilgen pıs alıptar
Çırıbısser tartılçabıs”.
Toozılbasxa oxsanıstılar.
5825 Undudıspasxa oxsanıstılar.
Mını körgeñ xalıx çonniñ
Çürekterı xayılıp irtken.
Altın Xarlıx picelerı,
Altın Köök kibın kızıp,
5830 Xara çırdeñ ködirilip,
Xan tıgırzer tartıl sıxxan
“Arǵa çurtta toy timnirbın,
Tabırax ibzer aylanıñar.
Ada çırınzer sırer çitkence,

Nehirden de çok su içtik,
Dünürcü olduk,
Kara başımızın iyi olduǵu zamanda,
İşlerini görüp, görüşürüz.
Saǵlıklı ve huzurlu olduklarında,
Rast gelip, karşılaşıyoruz.
İyi soylu bir kız aldık,
Yolumuzu soǵutmadan gideriz.
Hayatlıların soyundan aldık,
Evimizde hiçbir zaman atışmadık.
Benim bu söylediklerimi
Boy millet hep dinlesin.
Bizim geçip gittiğimiz yolu
Başka milletler görsün.
Yurdu olana yurdu
Suyu olana suyunu özletiriz.
Uzaǵa gelen atlarımız,
Yurdunu düşünüp, kişneşir.
Uzaǵa gelen biz yiğitler
Yurdumuza çekiliriz”.
Bitmemecesine öpüştüler.
Unutulmamacasına öpüştüler.
Bunu gören boy milletin
Yürekleri eridi.
Kardeşleri Altın Harlıh,
Altın guguk donuna girip,
Kara yerden havalanıp,
Göge doğru çıktı
“Büyük evde toy hazırlayayım,
Hızlıca eve dönün.
Siz baba yurduna ulaştığınızda,

- 5835 Toy-pay timde polar”,-
Anı çooxtap, uluğ piceleri
Ax puluttıñ altına,
Kök puluttıñ üstüne sıxxan,
İki xanadın sabınıp,
5840 Atxan uxtañ tabırax
Xara Xanniñ çirine uçuxxan.
Xalğannarı atxa müngenner,
Kök Nincil kök atka müngen.
Üs xırañ asxanda,
5845 Üs çulat kiskende,
Pizöleñ, atarın xosti tudıp,
At sapçañ azır xamcını
Atxa tiñe tüzirgenner.
Pizöleñniñ alıp attarı,
5850 Xara çirniñ palğazın
Xan tigirge sığara teep,
Ay-kün xaraan tulğapçalar.
Arğalığ sığa sıxxannar,
Ada çirine çitkenner.
5855 Attarınañ pis alıp tüsken,
İzen-mindilerin pirizip,
Xucaxtazıp, oxsanıstılar.
Ax payzaña çitkenner,
Altın sarçınğa at palğannar.
5860 Xınıp, toyğa çılğan çon
Xımısxadan köp polğan,
Sas ürceñ ineyler
Tarğaxtarın tudına odırtır.
Kök Nincilniñ pladın suurıp,
5865 Sazın ürıp pastaannar.
- Debdebeli toy olacak”, -
Büyük ablaları bunu konuşup:
Ak bulutun altına,
Mavi bulutun üstüne çıktı,
İki kanadını çarpıp,
Atılan oktan daha hızlı
Kara Han’ın yurduna uçtu.
Kalanlar ata bindiler,
Gök Nincil mavi ata bindi.
Üç tarla aştıklarında
Üç çay geçtiklerinde,
Beşi de atlarını birlikte sürüp,
Atlarına vurdukları çifte kamçıyı
Ata hep birlikte vurdular.
Beşinin yiğit atları,
Kara yerin çamurunu
Göge sıçratıp,
Ayı ve güneşi karanlığa bürürler.
Zirvedeki tepeye çıktılar,
Baba yurduna ulaştılar.
Beş yiğit de atlarından inip,
Selamlarını verip,
Kucaklaşıp öpüştiler.
Ak saraya girdiler,
Altın sarçına atlarını bağladılar.
Sevinip, toya gelen halk
Karıncadan da çoktu,
Saç ören neneler
Taraklarını tutarlar.
Gök Nincil’in şalını çıkarıp,
Saçlarını ördüler.

- Alton polğan sürmezın
Azır tuluñ ittiler.
İlig polğan sürmezın
İki tuluña ürdiler.
- 5870 Xan Mirgen tastarına çaxıpça:
“Torıǵ asxırınıñ öörin, soǵıp,
Toǵızon xazanǵa pızırınar.
Xır asxırınıñ öörin soǵıp,
Xırax xazanǵa pızırınar.
- 5875 Çiğiren asxırınıñ öörin, soǵıp,
Çiton xazanǵa çis idñer”.
Altın stollarını alton xadıl turǵıstılar,
Çis stollarını çiton xadıl turǵıstılar.
Toy-pay pastal tur,
- 5880 Tooza çonını stolǵa xıǵırdılar.
Alton altın stol aylandıra
Aydas alıptar odırǵannar,
Çiton çis stolını ibire
Çiit ir-külükter odırǵannar.
- 5885 As-tamaxtı stolǵa salǵannar,
Araǵazın ülep pastaannar.
Altın stol kistindeǵı alıptar
Alton sösneñ alǵıstapçalar.
Çis stol kistindeǵı alıptar
- 5890 Çiton sösneñ alǵıstapçalar.
Toyǵa çılǵan xalix çon,
Alǵıstap, maxtap parça:
“Xanca toyda poldıbıs,
Mındaǵ toynı pastaǵızın körçebis”.
- 5895 Xazan tübi xaǵılça,
Xalix çon tarapça.
- Altmış örgüyü
Güzelce çifte örgü** ettiler.
Elli örgüyü
İki taraflı ördüler.
Han Mirgen dıǵarıya seslenir :
“Doru aygır sürüsünü, kesip,
Doksan kazanda pişirmişler.
Kır aygır sürüsünü kesip,
Kır kazanda pişimişler.
- Boz aygır sürüsünü, kesip,
Yetmiş kazanda aş etmişler”.
Altın masalarını altmış kat ederler,
Bakır masalarını yetmiş kat ederler.
Debdebeli toya başlarlar.
Tüm halkı masalara yerleştirdiler.
Altmış altın masa döndürülerek
Güçlü yiğitler oturmaşlar,
Yetmiş bakır masayı çevirerek
Genç er yiğitler oturdu.
Yemekleri masalara daǵıttılar,
Rakıları bölüştüler.
Altın masa başındaki yiğitler
Altmış sözle övülmüşler.
Bakır masa başındaki yiğitler
Yetmiş sözle övülürler.
Toya katılan boy millet
Alkış getirip överler:
“Birçok toy görsek de,
Böylesini ilk defa görüyoruz”.
Kazanın dibi boşalır,
Boy millet daǵılır.

- Tostağızı toozilça,
Tooza çon tarapça.
Altın Xarlıxnañ Altın Çaçax
5900 Paza ib eeleri xalğanar.
Pular mında, xosti odırıp,
Alındağızın am itkenner.
Amğızın alındağızı itkenner
Par çooxtarı toozilğanda,
5905 Altın Çaçax nanarğa tıxtandı.
Undulbasxa anımcox pirgen,
Tastaspasxa çooğın pirgen,
Arğa çurrtañ üdeskenner.
Arğalığ sinniñ üstünde,
5910 Aarlığlarınan oxsanıs alıp,
Ax oy adına altanğan
Üs xırañ asxanda,
Üs çulat kiskende,
Altın Çaçax alıp xıs,
5915 At sapçañ azır xamcızın,
Xan tigirge sığara tudıp,
Ax oy atxa xamcı sapxan.
Arğa çurтта xalğannarı,
Altın stolğa odırıp,
5920 Par çooxtarın çooxtasxannar.
Altın Xarlıx çooxtanğan:
“Paza mağaa pu çirzer
Azax pazarğa kilİspes.
Am daa sİrerneñ xada çörİp,
5925 Çobağ-iree körçeem par.
Çıl cılısça, ay alısça,
Çazım çazap min irtirçem”.
- Kaplar biter,
Tüm halk dağılır.
Altın Harlıh ile Altın Çaçah
İle ev sahipleri kaldılar.
Bunlar da beraberce oturup,
Maziyi hâl yapmışlar.
Hâli mazi yapmışlar.
Var olan sözleri bittiğinde,
Altın Çaçah yanlarına gitti.
Unutulmamacasına veda etti,
Bırakmamaya söz verdi,
Uzak evden uğurladılar.
Yüksek tepenin üstünde,
Sevdikleriyle öpüşüp,
Ak kula atına atladı
Üç tarla aştığında
Üç dere geçtiğinde,
Altın Çaçah, yiğit kız,
Atına vurduğu çifte kamçısını,
Göge doğru savurup,
Ak kula atına şaklatmış.
Büyük evde kalanlar,
Altın masaya oturup,
Sohbetlerini devam ettirdiler.
Altın Harlıh konuştu:
“Bundan sonra bana buraya
Ayak basmak yakışık almaz.
Her zaman sizinle birlikte yaşayıp,
Acı sıkıntı çekerim.
Yıl kaynaşır, ay değışir,
Yaşım ilerleyip geçiyor”.

Altın Xarlıx, pas kilip,
Xan Mirgennı xucaxtaan:
5930 “İrkem-tuñmam, Xan Mirgen,
Sinneñ xosti odırıp,
Tügencizın çooxtaşcam.
Sılığ xaraañnı tunmacaam,
Xalğancızın min körçem
5935 Tadılığ tılıñnı, aarlıcaam,
Xalğancızın min işçem:
Paza sinneñ çöergerge kilşpes,
Siniñ xalğancı çoriğın polar.
Ada çurtınañ xazıx pararzar,
5940 Paza aylanıp, kilbessıñ,
Aymax çirinde azıp-ölerziñ,
İne çurtınañ izen sığarzar,
İne çurtına ibir kilbessıñ.
İl çirinde irtip-ölerziñ,
5945 Pıs ol çirzer pararbızox”.
Altın Xarlıx piceziñiñ
İki xaraañañ axxan ças
İki çulat polıp ağıp tüşken.
Ala xaraañañ axxan ças
5950 Ağın suğ polıp ağıp tüşken.
Altın Xarlıx Xan Mirgennı,
Undutpasxa çüreene pazınıp,
Tooziabasxa oxsanıp alğan.
“Am parar çirleriñ tıñ aar çir.
5955 Körbeen künnı anda körerzer,
Kırbes sağıs anda kırer,
Sırer, Xan Orba, iki xarındaş
Xacan daa çarılıspin çöriñer.

Altın Harlıh, gelip,
Han Mirgen’i kucakladı:
“Sevgili dostum, Han Mirgen,
Seninle oturup,
Sonunu konuşurum.
Kardeşim, güzel bakışının,
Gerisini ben görürüm
Kıymetlim, tatlı dilinin,
Kalanını ben içerim:
Ve seninle yaşamaya gerek yok,
Bu senin son yolculuğun olur.
Baba yurdundan rahatça çıktığında,
Daha sonra dönüp gelmezsin
Yurdunda ölüp gidersin,
Ana yurdundan sağ çıktığında,
Tekrar sağ gelmezsin.
Yurdunda ölüp geçersin,
Biz de o yere gideriz”.
Altın Harlıh kardeşinin
İki gözünden akan yaş
İki dere olup aktı.
Ala gözlerinden akan yaş
Nehir olup aktı.
Altın Harlıh, Han Mirgen’e,
Unutmamacasına sarılıp,
Bitmemecesine öptü.
“Şimdi gittiğin yerler de zorludur.
Orada görmediğin günü görürsen,
Girmez akıl orada girer,
Siz, Han Orba, iki kardeş
Birbirinizden hiç ayrılmayın.

İcelerin Xara Tarğax picem
5960 Xacan tusta İdök çooxtaan.
Aniñ çoğın undutpañar.
Arğa çurtımda polbin,
Toğıs çıl azıp pardım.
Suğlığ kızı suxsapçam,
5965 Çirliğ kızı çirsipçem”,- tıp,
Altın Xarlıx piceleri
Undılbaxa anımcox pirgen.
Tastaspaxa çooğın pirgen.
Arğa çurttañ prayzı üdesken.
5970 Altın Xarlıx piceleri
Altın köök kibin kisen.
Xara çirdeñ ködirilip,
Ax puluttıñ altına,
Kök puluttıñ üstüne sıxxanda,
5975 Kizek nañmır çaap irtken.
Arğa çurtta xalğannarı,
As-tamaxtı tosxanca çip,
Timir xuyaxtarın suurgannar,
Xatığ xuyaxtarın siskenner.
5980 Aar-çobağ körgeñ alıptar
Arğa çurtta tınanıp alarğa
Altı azaxtığ timir orğanda
Toğıs küñge tere uzaannar.

Ananız Kara Tarğah ablam
Hep böyle söylerdi.
Onun sözünü aklınızdan çıkarmayın.
Büyük evimde olmadan
Dokuz yılı geçirip gittim.
Suluyu susatırım
Yurtluyu doyururum”, - deyip,
Kardeşleri Altın Harlıh
Unutmamacasına veda etti.
Bitmemecesine konuştu.
Büyük evden hepsi ayrıldı.
Kardeşleri Altın Harlıh
Altın guguk donuna girdi.
Kara yerden havalanıp,
Ak bulutun altına,
Mavi bulutun üstüne çıktığında,
Yağmur yağdı.
Büyük evde kalanlar,
Doyuncaya kadar yiyip,
Demir zırhlarını çıkarmışlar,
Sert zırhlarını soyunmuşlar.
Çok sıkıntı çeken yiğitler
Büyük evde dinlenmek için
Altı ayaklı demir yatakta
Dokuz gün boyunca uyudular.

* * *

- 5985 Tazırada tañ atxanda,
Xızarıp kün sıxxanda,
Altı azaxtığ orğannañ turıp,
Sunğañ çuunıp, sütneñ çazanıp,
Altın stol kistine odırıp,
As-tamaxtı çipçeler.
- 5990 Ay Arığ, xayın çörıp,
Par çox çiiştin pazın salça.
Aar körze, ılğap çörçe,
Peer körze, külümzirep çörçe.
Anı körıp, Xan Mirgen
- 5995 Ay Arığ piçizineñ surça:
“Uluğ pılıstıg xonğanım,
Xaydağ nimee sin xomzınıp,
Xarax çazın tökçeziñ?
Arsa, kemniñ azıp-ölerin pildin me?”
- 6000 Ay Arığ ipçizi nandırğan:
“Silig siniñ iki xaraañni
Püün xalğancızın körçem.
Xarañatça siniñ xaraañni
Paza tırige körbespin.
- 6005 Tadılığ siniñ tilinñi
İki xulaxnañ ispespin.
Arğa çurttan püün pararziñ,
Aylanıp, paza kilbessiñ.
Arığ küziñ albin,
- 6010 Aymax çirinde azıp-ölerziñ.
İne çurtınañ sığıp pararziñ.
İbirip, paza sin nanmassiñ.
- Dışarıda tan attığında,
Güneş kızarıp çıktığında,
Altı ayaklı yataktan kalkıp,
Suyla yıkanıp, sütle temizlenip,
Altın masanın başına oturup,
Karınlarnı doyururlar.
Ay Arığ, ev işlerini görüp,
Olan yemeğin iyisini koyuyor.
Orayı görünce ağlar,
Burayı görünce, gülümser.
Han Mirgen, bunu görüp
Eşi, Ay Arığ’a sorar:
“Çok bilgili eşim,
Sen neden üzülüp
Gözyaşını dökersin?
Birisinin öldüğünü mü gördün?
Eşi Ay Arığ cevap vermiş:
“Senin iki güzel gözünü
Bugün kaldığımı görürüm.
Senin gözünü
Bir daha canlı göremem.
Senin tatlı dilini
İki kulağımla işitemem.
Uzak evden bugün gidersin,
Bir daha dönüp gelmezsin.
Saf gücünü alamaz,
El yurdunda ölürsün.
Ana yurdundan gidersin.
Tekrar geri dönmezsin.

- İlbek küziñ çitpin,
İl çirinde çat xalarziñ.
- 6015 Adañ çirİN sin, Xan Mirgen,
Ala xaraxnañ körçeziñ,
Arğalığ malıñnı körİp al.
İneñ çirİN, Xan Mirgen,
İki xaraxnañ körçeziñ,
- 6020 İlbetki çoniñ tosxanca kör xal.
Olğan tusta çörgen çollarıña
Ottar öziş, çayxalıp turar.
Ças tusta çörgen çollarıña
Çaxayax öziş, çayxal xalar.
- 6025 Pazıp çörgen siniñ çolında
Parbax ottar çayxal turar.
Pu çirge paza aylanmassıñ.
Aylanıp, pazıp çörgen çollarıñda
Ax poçolar çayxalıp turar,
- 6030 Ada çurtına aylan kirbessiñ.
İbire pasxan çirleriñde
Kök porçolar çayxalıp turar
İne çurtına ibir kirbessiñ.
Çarıp sıxxan çarıx kün
- 6035 Çarığın üspin sal turar.
Öliş parğan sin poziñ
Çarıx küñni körbessiñ.
Ağarıp sıxxan ay-çaxsı
Küñniñ ağarıp sıx turar.
- 6040 Azıp-ölgen sin poziñ
Aynıñ çariin körbessiñ.
Ağınğa parğan xustar,
Çasxı çitse, aylan kilge.
- Ulu gücün ulaşmaz,
Başka yurttta yığılır kalırsın.
Sen babanın yurdunu, Han Mirgen,
Ala gözlerinle görürsün,
Malına davarına göz kulak ol.
Han Mirgen, ana yurdunu
İki gözünle görürsün,
Tüm halkını doyr.
Çocukken yürüdüğün yollarda
Otlar büyüyüp sallanır.
Çocukken yürüdüğün yollarda
Çiçekler büyüyüp sallanır.
Senin geçip gittiğın yolda
Dallı otlar sallanır.
Buraya bir daha dönmezsin.
Dönüp, geçtiğın yollarda
Ak çiçekler sallanır,
Baba yurduna dönmezsin.
Dönüp geldiğın yerlerde
Yeşil çiçekler sallanır.
Ana yurduna geri dönmezsin.
İşiyip aydınlanan gün
Nurunu vermez olur.
Sen kendin öldüğünde
Aydınlığı göremezsin.
Ağarıp doğan ayın ve
Güneşin iyisi aydınlanıp doğar.
Sen kendin öldüğünde
Ayın ışıltısını göremezsin.
Göç eden kuşlar,
Baharın gitseler de dönecekler.

- Aymaxxa paşan Xan Mirgen irim
- 6045 Aylan kilbes xacan daa
Iraxxa paşan xustar,
Timi çitse aylança.
Iraxxa paşatxan Xan Mirgen apsaam
İbirip kilbessiñ xacan daa.
- 6050 Çalğıs miniñ Xan Çibek irkemni
Çaxsı, iptep al çöriñer.
İstimneñ sıxxan Xan Çibek irkemni
İptep, amır al çöriñer.
Xara paarım xayılçadır,
6055 Xatıǵ çüregim sıstapçadır.
Sırer tuñ xatıǵ çirzer pararzar,
Aarliim, Xan Mirgen, azıp-ölzeñ
Aynañ kün, çir çarıtpin,
Toğıs kün öliǵ turarlar
- 6060 Pu çir xarası polıp turar.
Andada la piş pılerbiş
Siniñ azıpölgeniñni.
Sırer am pararzar
Tazır xaya Tas Xannañ
- 6065 Puzır xaya Pus Xanniñ çirınzer.
Tas Xannañ Pus Xan, iki xarındaş,
Uluǵ küstiǵ xara saǵıstıǵ alıptar,
Xalıx çonı xaltıraçalar,
Xanniñ çaada la ireelepçeler,
6070 Arıǵ küzi çitpes alıptarnı
Azır xamcınañ soǵıp,
Arǵalıǵ malın alçalar,
- Başka memlekete yiǵit
Han Mirgen'im
Hiçbir vakit gelmezsin
Uzaǵa uçan kuşlar,
Zamanı geldiǵinde dönerler.
Uzaǵa giden kocam Han Mirgen
Hiçbir zaman gelmezsin.
Benim biricik Han Çibek'imi
İyi, çabucak alırlar.
Benden olan Han Çibek yavrumu
Çabucak ve rahatça alırlar.
Kara ciğerim erimektedir.
Katı yüregim sızlamaktadır.
Seninle katı yere vardıǵında,
Değerlim, Han Mirgen, ölürsen
Ay ile güneş yurdu aydınlatmaz,
Dokuz gün boyunca donuk dururlar,
Bu yer karanlıǵa gömülür.
Burada biz anlarız
Artık senin öldüǵünü
Siz şimdi gidersiz
Sarp kaya Taş Han ile
Buzlu kaya Buz Han'ın yerine.
Taş Han ile Buz Han ki iki kardeştir,
Aynı zamanda da kötü niyetli
yiǵitlerdir,
Boyu milleti titretirler,
Kanını dökerek ıstırap çektirirler,
Saf güçleri yetmeyen yiǵitleri
Çifte kamçıyla doğrayıp,
Malını davarını alırlar,

- İlbetki çonın sürçeler.
Tas Xannañ Püs Xannañ xalık çonu
6075 Çarix kün çariin körbinçeler,
Xarax çasnañ körışçeler,
Xan-piglerin xarğapçalar.
Tas Xannañ Pus Xan
Alton xannañ albanın çıpçalar,
6080 Çiton xannañ çiiizin çilçeler.
Tört tuyğaxtığ attar, parıp,
Tobıra tepken çir nimes.
Alıp-külükter, andar çidip,
Ooda sapxan çir nimes.
6085 Miniñ tadılığ, iziğ çiiizimni
Tosxanca çip aliñar”.
Astabasxa çiiis çidiler,
Suxsabasxa ayran iştiler.
Undutpasxa çooxtastılar,
6090 Toozılbasxa paarsastılar.
Ol timde xatığ azaxtığ at oylapça,
Xatığ pılektiğ ir sapça.
Xara çirniñ xırı çirde be,
Xan Tıgiriñ tözi çirde be?
6095 Nuğan xarax asxanca,
Asxan xarax çapxanca,
Arğalığ sınıñ üstünde
Ax sabdar at kilip turğan.
Üstünde odırğan alıp-çaxsı
6100 Een parğan inmennig,
Çazı parğan çarınıñ poltır.
Çon arazın çopasnañ irtçe,
Mal arazınca pazıtnañ irtip,
- Tüm halkı kovalarlar.
Taş Han ile Buz Han'ın milleti
Aydınlık günün ışıltısını görmezler,
Gözyaşını dökerler,
Han beylerine beddua ederler.
Taş Han ile Buz Han
Altmış handan vergi toplarlar,
Yetmiş hanın aşını yerler.
Dört toynaklı atların, gidip,
Aşıp geçmedikleri yer yoktur.
İyi yiğitler oraya varıp,
Yerlebir olan yer değıldir.
Benim tatlı, sıcak aşımı
Doyuncaya kadar yerler”.
Acıkana aş verdiler,
Susayana ayran verdiler.
Unutmamacasına konuştular,
Bitmemecesine birbirlerini sevdiler.
O vakitte sert toynaklı at şahlanır,
Kuvvetli bilekli er vurur.
Kara toprağın tepesinde mi,
Gökyüzünün ortasında mı?
Kapalı göz açıldığında,
Açılan göz kapandığında,
Yüksek tepenin üstüne
Ak kır at gelip durdu.
Üstündeki iyi yiğit
Omzuna gelen omuzluk,
İri yapılıdır.
Halkın arasında ilerleyip geçer,
Malın arasında yürüyerek geçip,

- Altın sarçında adın palğaan.
- 6105 Arğa çurtxa kire pazıp,
İzık azıp, izen pirgen,
İrkın altap, mindizıñn çitürgen.
Aymaxtañ kilgen alıp,
Astap-suxsap taa çöredir,
- 6110 Ay Arıgnañ Xan Mirgen irepçi,
Xoltıxtañ xaap, xoldañ çidinip,
Altın stolğa odırtxannar.
Anı körıp, pu kilgen alıp,
Xara pazın çayxap, çooxtapça:
- 6115 “Pıstıñ xanıbıs-pigıbıs
Xadarğanğa xan polğan,
Azıraanğa pig polğan
Tazır xaya Tas Xan,
Puzır xaya Pus Xan
- 6120 İki xarındastar sırer çili
Aymaxtañ kilgen alıptı
Altın stolğa odırtpas.
Miniñ malım, çonım parox polğan.
Tazır xaya Tas Xannañ
- 6125 Puzır xaya Pus Xannañ çirineñ
Artıx alıp, kilip tudıs itken
Arıg küzim albin salğan,
İlbek küzim çiptin salğan,
Arğalıg malım sürine,
- 6130 Xalıx çonımın alına,
Tazır xaya Tas Xannañ
Puzır xaya Pus Xannañ çirinde
Xadarğan malnıñ xadarçızı,
Xalıx çonnıñ kördegcizi
- Altın sarçına atını bağıladı.
Uzak eve girip,
Eşiği geçip selam verdi,
Eve girip, esenlikler diledi.
Memleketten gelen yiğit,
Hem acıkmiş hem de susamıştır,
Karıkoca Ay Arıg ile Han Mirgen
Yiğidin kollarından tutup,
Altın masaya oturtular.
Bu gelen yiğit, bunları görüp,
Kara başını sallayıp, konuşur:
“Bizim hanımız ve beyimiz
Mala davara han olmuş
Acıkana bey olmuş
Sarp kaya Taş Han,
Buzlu kaya Buz Han
İki kardeş, sizin gibi
Dışarıdan gelen yiğidi
Altın masaya oturtmaz.
Hayvanlarım ve boyum yok oldu.
Sarp kaya Taş Han ile
Buzlu kaya Buz Han’ın yurdunda
Birçok yiğit, savaşmakta
Saf gücüm yetmez,
Ulu gücüm ulaşmaz,
Malım davarımı sürerek,
Boyum milletimi alarak,
Sarp kaya Taş Han ile
Buzlu kaya Buz Han’ın yurdunda
Otlayan malın bekleyeni
Boyun milletin muhafızı

- 6135 Ax sabdar attıǵ Altın Tas polçam.
Xırax çılǵa teere
Xul-çalıcı poldım
İkĩ xarındastıñ çirinde
Pır dee xati tosxanca çıbedim,
6140 İñnıme çaxsı kip kispedim,
Pır samnax izig mün ispedim,
Pır kizek tee it çıbedim.
Tazır xaya Tas Xannañ
Puzır xaya Pus Xannañ
6145 Arıǵ tınnarın üsken alıpxa
Çir üstündegı pray çon
Ölgence alǵıs pırecik”.
Ac-tamaxtıñ ariin çıp,
Ayran susxızın is turǵan
6150 Altın Tas alıp astañ astaptır,
Suǵdañ suxsaptır.
Xan Mirgen Altın Tastañ surça:
“Ax sabdarlıǵ Altın Tas,
Çörbes alıp sin çördiñ,
6155 Kilbes alıp sin kildiñ.
Xaydaǵ kirekneñ sin çittıñ?
Kireeñ sinıñ çox polza,
Altanıp münceñ ax sabdarnı
Sürdekke alıp, kilbesçıksıñ.
6160 Alıp pozıñ, Altın Tas,
Çobaǵ körıp, kilbesçıksıñ.
Pısteñ alcañ albanıñ par ba?
Alay pıske pırceñ alımıñ par ba?”
“Atxan ux nandıra sañnabinça,
6165 Alıp çoldañ aylanminca,
- Ak kır atlı Altın Taş’ım.
Kırk yıldan beri
Kul köleyim.
İki kardeşin yurunda
Hiçbir vakit doyana dek yemedim,
Üstüme iyi bir elbise giymedim,
Bir kaşık sıcak çorba içmedim,
Bir tabak dahi et yemedim.
Sarp kaya Taş Han’dan
Buzlu kaya Buz Han’dan
Saf canlarını alacak yiğide
Yeryüzündeki tüm halklar
Ölene dek dua edecekler”.
Yiyeceklerin güzelini yiyip
Ayranını içti
Altın Taş yiğit yemeklerle beslendi,
Suyla susuzluğunu giderdi.
Han Mirgen, Altın Tas’a sorar:
“Ak kır atlı Altın Taş,
Yürümez yiğit, sen yürüdün,
Gitmez yiğit, sen geldin.
Peki sen nasıl ulaştın?
İhtiyacın yoksa,
Ak kır atına atlayıp
Şasırap gelmeyecektin.
Yiğit olan Altın Taş,
Eziyet görüp, gelmedin.
Bizden alacağın haracın var mı?
Yoksa bize vereceğin mi var?
“Attığın ok geriye dönmüyor,
Yiğit yoldan dönmeyince,

- Xaydağ kirekneñ kilgenimni
Xaarta çooxtap pırebın.
Mında miniñ pırom çoğıl –
Mağaa tarınarğa çox polzın.
- 6170 Sırer ikı xarındastı,
Arğalığ malların sürine,
Xalıx çonın alına,
Tazır xaya Tas Xannañ
Puzır xaya Pus Xannañ çirine
- 6175 Xul-çalıcı polarğa kilzinner tip,
Mini çooxtırğa ısxannar.
Amır çöpneñ kilispezeler,
Tazır xaya Tas Xannañ
Puzır xaya Pus Xannañ çirineñ
- 6180 Artıx küstıg alıptar kilerler
Arğalığ malnı sürerge,
Arıg küsneñ çonı alarğa.
İptıg tılneñ kilispezeler,
İlbetki çonı apararğa,
- 6185 İlbek küsneñ malnı sürıp,
İki xarındastı, atxa tisker palğap,
Tas Xannañ Pus Xannañ çirınzer,
Xamcınañ soğıp, çitirerge teenner.
- Sırer arbazar, ol çirdeñ,
6190 Artıx küstıg alıptar,
Min çitsemök, kilerler”, - tıp
Altın Tas alıp iskir pirdi.
Xan Mirgen ağaa nandırdı:
“Üs kün pazında çiderbis.
- 6195 Kispes kip-azaxtarın kissinner,
- Nasıl gelmem gerektiğini
Tümüyle söylemem.
Bunda benim bir suçum yoktur.
Bana öfkelenmeyin.
Sizler, iki kardeşi
Malı davarı sürerek,
Boyu milleti alarak,
Sarp kaya Taş Han ile
Buzlu kaya Buz Han’ın yurduna
Kul köle olmaya gelsinler diyip,
Beni konuşmam için gönderdiler.
Tatlı dille gelmezlerse,
Sarp kaya Taş Han ile
Buzlu kaya Buz Han’ın yerinden
Pek güçlü yiğitler gelirler
Malı davarı sürmeye,
Kaba kuvvetle halkı almaya.
Güzel dille gelmezlerse,
Tüm halkı götürmeye,
Kaba kuvvetle hayvanları sürüp,
İki kardeşi, ata sırt sırta bağlayıp,
Taş Han ile Buz Han’ın yurduna,
Kamçıyla dövüp, ulaştırmaya
gelirler.
Onlara beddua ederseniz, o yurttan,
Çok güçlü yiğitler,
Ben yetişsem de, gelirler”, - diyip
Yiğit Altın Taş bildirdi.
Han Mirgen ona cevap verdi ki:
“Üç gün içinde gideriz.
Giyilmeyen ayakkabılarını giysinler,

- Çi been çiisterin çip alzinna.
Xanalap itken xazaaların
Xara çirge indererbis,
Amır çatxan çurttarın
6200 Xara talayğa ağzarbis.
Xara çirnin üstünde
Pis iki xarındaстан
Artıx küstığ alıp çoğıl.
Çalbox çirniñ üstünde
6205 Pıstıñ xolibis ködir parar
Pır dee alıp çayalıp öspeen”.
Astaan xarnın tosxırğanda,
Altın Tas altın stoldañ sıgıp,
“Xırıx çılğa teere
6210 Mındağ tadılığ, izig çisti
Am na çidim tosxanca.
Mındağ arığ sağıstığ,
Çalğısxa çağban paarlıg,
Ökiske nımzax çürektig,
6215 Xalix çonın astatpin,
Suxsatpinçatxan alıptarnı,
Xul-çalıcı idip, pazınarğa
Tas Xannañ Pus Xan sağın tur.
Çooxtaan sirerniñ çooğınarnı,
6220 Aparıp, iskirem olarğa”, - tıp,
Altın Tas alıp nandırğan.
Altın Tastı üdezıp,
Arğa çurttañ sıxtılar.
Altın sarçındağı ax sabdar attıñ
- Yenilmeyen aşlarını yesinler.
Duvarlarla örülü evlerini
Kara toprağa indiririz,
Rahatça yaşadıkları evlerini
Kara denize dökeriz.
Kara toprağın üstünde
Biz, iki kardeşten
Daha güçlü yiğit yoktur.
Tüm dünyanın üzerinde
Bizim elimizin kaldırmadığı
Hiçbir yiğit yaratılmamıştır”.
Aç karınlarını doyurduklarında,
Altın Taş, altın masadan kalkıp,
Kırk yıldan beri
Böyle lezzetli ve sıcak aş
Yalnızca şimdi doyuncaya kadar
yedim.
Böyle iyi niyetli,
Kimsesize iyi ciğerli,
Öksüze yumuşak yürekli,
Boyunu milletini aç koymamış,
Yiğitlerini susuz bırakmamış,
Kul köle edip, zulmetmeyi
Taş Han ile Buz Han düşünür.
Söylediğiniz sözleri,
Götürüp, onlara bildireceğim”, -
deyip,
Yiğit Altın Taş böyle cevap verdi.
Altın Taş’ı uğurlayıp,
Büyük evden çıktılar.
Altın sarçındaki ak kır atının

- 6225 Çibek tînin siste tartxan,
İzenee sol azaan kire tepken,
İzer oymağına odırğan.
Arğalığ sınğa sıxxanda,
Ax sabdarğa xamcı sapxan.
- 6230 Arğa çurtta xalğan alıptar
Xatığ xuyaxtarın xatangannar,
Timir xuyaxtarın timnepçeler,
Ças kiik teerizineñ tikken
Ças xamzolların kiskenner.
- 6235 Xızıl torğı xurların,
Xıza tartınıp, xurçanğannar,
Xırax ultuñniğ ödik kiskenner.
Toğıs uyalığ müüs oxçaa alıp,
Sol çarınğa artınğannar.
- 6240 Toğıs köstığ tınnığ xostonı
Oñ nannarına İzepterine suxxannar.
Alıp sapçañ molat xılistarın
Oñ nannarına artınğannar.
Püün parbazalar, tañdağı künde
- 6245 Tas Xannañ Pus Xanniñ çirineñ
Artıx küstığ alıptar kiler.
Arğa çurtta pastırarğa çarabas
Altın sarçındağı attarınıñ
Çibek tinerin siste tartıp,
- 6250 Arğalığ mal arazınca
Amır çidniñ irtkenner.
Xalıx çon arazınca
İptep pazıp irtkenner.
Arğalığ sınğa sığara
- 6255 Arğalığ mal, xalıx çon üdesti.
- İpek dizginini çözüp çekti,
Üzengeye sol ayağını geçirdi,
Eyerin ortasına oturdu.
Zirvenin tepesine çıktığında,
Ak kır atı kamçıladı.
Büyük evde kalan yiğitler
Sert zırhlarını giyindiler,
Demir zırhlarını kuşandılar,
Genç geyik derisinden dikilen
Yeni yeleklerini giydiler.
Kızıl ipekten kemerlerini,
Hemen hemen takınıp, kuşandılar,
Kırk numara tabanlı çizme giydiler
Dokuz kısımlı boynuzlu oku alıp,
Sol tarafa yüklediler.
Dokuz gözlü canlı oku
Sağ ceplerine koydular.
Saplayacakları çelik kılıçlarını
Sağ yanlarına koydular.
Bugün gitmezlerse, sabahleyin
Taş Han ile Buz Han'ın yurdundan
Çok güçlü yiğitler gelecek.
Büyük evden gitmek yaramaz
Altın sarçındaki atlarının
İpek düzginlerini çözüp çekip,
Malın davarın içinden
Rahatça ilerlediler.
Boyun milletin içinden
İlerleyip gittiler.
Zirvedeki tepelere çıkarak
Mal davar, boy millet ayrıldı.

- Xan Mirgenniň xatı Ay Arıǵ
Xarax çazına xarlıxça
Xarax suuna purpuxça.
Moynılarınaň xucaxtasxannar.
6260 Undudıspasxa animcoxtasxannar.
İzeñee pazıp, üs alıp
İzer ornına odırǵan.
Xan Mirgen, Xan Orba, Xan Çibek,
Arǵalıǵ sında xamcı sappin,
6265 Üs xıraň amır asxannar,
Üs çulat iptiǵ kiskenner,
Üs attı xosti tutxannar.
Üs atxa xamcı teñeni
Xara çirniň üstündegi
6270 Xalıx çonǵa istilgen,
Ala arsaxtıǵ añnar,
Azır xanattıǵ xustar pılgen
Tas Xannaň Pus Xanniň çirınzer
Üs alıp oylat parçatxanıň.
6275 Üs at teep oylaannarda,
Ax porço öksen ax çazılar
Ax torǵı çili çaltırıp xalça,
Kök porço ösken kök çazılar
Kök torǵı çili palıñnap xalça.
6280 Alton xıllıǵ altın çatxan
Alton kögneň sabıl parça,
Alton tölni azıra çatxan
Alıp-küstigler, anı istip,
Ala xarax cızın xalçalar,
Han Mirgen'in eşi Ay Arıǵ
Gözyaşına boǵulur
Göz suyuna boǵulur.
Birbirlerine sarıldılar.
Unutmamacasına vedalaştılar.
Üç yiǵit, üzengiye basıp
Eyere oturdu.
Han Mirgen, Han Orba ve Han
Çibek,
Zirvedeki tepede kamçıladılar
atlarını
Üç tarlayı rahatça aştılar,
Üç dereyi rahatça geçtiler,
Üç at yan yana ilerlediler.
Üç ata kamçı vurduklarında
Kara yerin üstündeki
Boy ve millet işitti,
Ala benekli hayvanlar,
Çifte kanatlı kuşlar anladı ki
Taş Han ile Buz Han'ın yerine
Üç at hızlıca gelmektedir.
Üç at şahlanıp geldiğinde
Ak çiçeklerin yetiştiği ak ovalar
Ak ipek gibi parıldar,
Mavi çiçeklerin yetiştiği yeşil ovalar
Mavi ipek gibi parıldar.
Altmış yıllık altın çatxan
Altmış yırla çalınır,
Altmış soyu besleyen çathanı
Güçlü yiǵitler duyup,
Ala gözlerini silerler,

- 6285 Azır xanattıǵ xustar, odır sıdaspin,
Üs alıptı körege tıp,
Üs kün azınada uçuǵıp,
Pır kün soona çat xalıp,
Xomzınıp, sarnas xalçalar:
- 6290 “Xayran töreen Xan Orba xıstı
Xaydi körıp alcañmıs,
Xayran töreen Xan Orba xıs
Xalıx çonnañ na polcan polza!
Alıp çayalızın çir üstünde
- 6295 Alıp töreen Xan Orba osxas.
At çayalızın çir-çalbaxta
Alıp xızıl xır at osxas”.
Altın tüktıǵ alton köök
Alton kögneñ kögleskende,
- 6300 Çıton xannıñ çırın azıra
Sañ sarını çayıl parça.
Ala arsaxtıǵ añnar,
Anı istıp, sıdas polbin
Altı kün azınada oylap,
- 6305 Üs kün soona çat xalıp,
Xomzınıp, açırǵan turlar.
“Alıp artıǵı Xan Orba xıstı
İkī xaraxnañ kör xalzabıs,
Ölgenıbiske xomzınmasçıxbıs.
- 6310 Alıp törızın çarıx üstünde
Artıx küstıǵ Xan Orba osxas.
Külük Xan Orba xıstıñ
Çayaanı pözık polzın.
Çazı uzax polzın.
- 6315 Çayalǵan çazına köglıǵ çörzın”.
- Çifte kanatlı kuşlar, tünemedi,
Üç yiǵidi görmek için,
Üç gün önceden uçuşup,
Bir gün sonrasında serilip,
Üzülüp, aǵıt yakarlar:
“Güzel yaratımlı Han Orba kızı
Nasıl gördük,
Güzel yaratımlı Han Orba kız
Millet boydan olacak olsa!
Yeryüzünde yiǵit yaratılsın
Yiǵit yaratımlı Han Orba gibi.
Geniş yeryüzünde at yaratılsın
Yiǵit kızıl kır at gibi”.
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yırla şakıdıǵında,
Yetmiş hanın yurdunu geçerek
Zil sesleri yayılır.
Ala benekli hayvanlar
Bunu işitip birlikte dayandılar
Altı gün yol katedip,
Üç gün dinlenip,
Üzülüp öfkelenirler.
“Pek güçlü Han Orba kızı
Gözlerimizle görsek,
Ölsek de gam yemeyiz.
Yeryüzünde bir yiǵit doğsun
Pek güçlü Han Orba gibi.
Yiǵit Han Orba kızın
Tıynetı ulu olsun.
Yaşı çok olsun.
Verilmiş yaşına neşe dolsun”.

Tazır xaya Tas Xannañ
Puzır xaya Pus Xannañ çirinde
Sañ çili sabılça,
Uluğ xuyunniğ çil kırçe,
6320 Xara çir pizik çili çayxalça,
Teerben çili tartılça.
Ax öleñ ösken çazılarça
Attar azaa teñmin parça.
Kök öleñ ösken çazılarda
6325 Attar azaa köni irtçe.
Xayalığ çirce parğannarda,
Xızıl çalınığ ot köy xalça.
Kök tasxıllarca oylaannarda,
Kök çalınığ ot köy xalça
6330 Alında turğan ax tasxılları
Ağıyañ xus çili as turlar.
Kider turğan kök tasxılları
Ilaçın xus çili asçalar.
Timir İzeñeler sınırsıça,
6335 Timir suğluxtar tartılışça.
Arğalığ sınıñ üstünde
Alıptar, sıgıp, körzeler,
Xalın tuban pu çirde
Aynañ kün xaraan tuu çaptır.
6340 İzer, xollağ tözene,
At-çaxsızı köp öltir,
Xara tılo çastana,
Alıp-külükter köp çattır.
Azıp-ölgen alıptarıñ
6345 Xızarıp axxan xannarı,
Ağın uluğ çulat polıp,

Sarp kaya Taş Han ile
Buzlu kaya Buz Han'ın yurdunda
Çan gibi yayılır,
Büyük bir fırtına girer,
Kara yer beşik gibi sallanır,
Değirmen gibi çekilir,
Ak ölen ovalar boyunca yetişir
Atlar şahlanır.
Mavi ölenin büyüdüğü ovalarda
Atlar şahlanır.
Kayalık yerlere vardıklarında,
Kızıl yalımlı ateş alevlenir.
Mavi zirvelere gittiklerinde,
Mavi yalımlı ateş alevlenir.
Önünde duran ak zirveleri
Ağıyan kuş gibi geçerler.
Batıdaki mavi zirveleri
Laçın kuşu gibi geçerler.
Demir üzengiler şakırdar,
Demir gemler çekilir.
Zirvedeki tepenin üstüne
Yiğitler, sıkıp, baktıklarında,
Burada kesif bir duman
Ay ile güneşi tamamen kapatır.
Eyer kolanı sırtına alıp,
Birçok iyi at ölür,
Kara tepeye serilerek,
Birçok batur yiğit yığılır.
Ölüp giden yiğitlerin
Kıpkırmızı kanları,
Büyük bir nehir olup,

- Xara talayğa xozıltır.
Xara talay xızıl xanğa
Xızıl talay polıp axça.
- 6350 Xacanox kilip, tudıs ittirler
Altın Xarlıxnañ Altın Çaçax xıs.
Çon çurtığa çir çidispin,
Çurt idip, xayada çurtaptırlar.
Tügı pasxa mal köp poltır,
6355 Tili pasxa çon çurtaptır.
Kün sığıs sarında Tazır xaya.

Tazır xayaniñ itsinde,
Andağı çonniñ eezı polıp,
Artıg küstıg Tas Xan çurtaptır.
- 6360 Kün xonıs sarında Puzır xaya.
Puzır xayaniñ itsinde,
Pu çonniñ eezı polıp,
Poğda alıp Pus Xan çurtaptır.
Tas Xannañ Pus Xanniñ çirine
6365 Amğa teere alıp, kilip,
Arğalıg sınnañ asxanı çoğıl.
Artıx küstıg alıptar,
Arğalıg sınnañ pırdeezın
Azırbin, ödirceñ poltırlar.
- 6370 Altın Xarlıxnañ Altın Çaçax la
Arğalıgdañ tudıs partırlar
Küstıg mındağı alıptar
Artıx küske saldırıp kilgennerniñ
Arıg tınına çitçeñ poltırlar.
6375 Amır çöpneñ kilgennerni
- Kara denize karışır.
Kara deniz kızıl kanla
Kızıl deniz olup akar.
Ne zaman gelseler savaşırlar
Altın Harlıh ile Altın Çaçah kız.
Halk yaşayacağı yere ulaşamadı,
Ev yapıp kayalarda yaşadı.
Derisi başka hayvanlar çoktu,
Dilleri başka halk yaşamaktadır.
Güneşin doğduğu yerdeki Tazır
kaya
Tazır kayanın içinde,
Oradaki halkın sahibi olarak,
Çok güçlü olan Taş Han burada
yaşar.
Güneşin battığı taraftaki Puzır kaya.
Puzır kayanın içinde,
Bu halkın sahibi olup,
Cesur yiğit Buz Han yaşamaktadır.
Taş Han ile Buz Han'ın yurduna
Şimdiye kadar herhangi bir yiğit
Bu zirvelerden aşabilmiş değildir.
Pek güçlü yiğitler,
Yüksek zirvelerden hiçbirini
Geçemedi ve orada öldüler.
Ancak Altın Harlıh ve Altın Çaçah
Zirveden zorluklarla aştılar
Böyle güçlü yiğitler
Çok güç yetirip gelenlerin
Saf canına ulaşırlar.
Rahat bir şekilde gelenleri

- Xatıǵ pazıǵda tutçañ poltırlar.
Xul-çalcı polçatxan alıptar
Udur-tödır çooxtasxannar:
“Tas Xannañ Pus Xannañ çirñ
6380 Xara Xannañ töli çox ider,
Amır çurttarın iñderer”.
İptıǵ çurttarın iñderer”.
Arǵalıǵ sınnañ üstünde
Üs alıp attañ túsken.
- 6385 Xan Orbanañ Xan Çıbek
At moynına çıbek tınñ
Pozıbas ide pik palǵannar.
“Pıs palǵaan çıbek tını
Pır dee alıp sis polbazın.
- 6390 Pısteñ pasxa sırege
Pır dee alıp münmes polzın.
Alton sümee aldırtpin,
İlig sümee ibirtpin,
İptep, amır çörege polzın.
- 6395 Pıs, Tas Xannañ Pus Xan çirñ

Pray toozıp, aylanǵanca
Ottıǵ taǵnıñ odın ottañar,
Süttıǵ kölnıñ südın izıñer.
Mayıxxan postarın tınanıp alıñar,
6400 Araan postarıñ simirip alıñar,
İt ornına it tolzın,
Çaǵ ornına çaǵ tolzın”, - tıp
Çılñılerñ sıybap, moynılarınañ
xucaxtap,
Üs xati oxsanıp, attarın pozıttılar.
- Baskıyla alıkoyarlar.
Kul köle olan yiǵitler
Birbirleriyle konuštular:
“Taş Han ile Buz Han’ın yurdunu
Ancak Kara Han’ın soyu yok eder,
Bayındır yurtlarını tarumar eder”.
Güzel yurtlarını yok eder”.
Yüksek zirvenin üstünde
Üç yiǵit attan indi.
Han Orba ile Han Çıbek
Atın boynuna ipek dizgini
Çözölmeyecek şekilde baǵladılar.
“Baǵladığımız ipek dizgini
Hiçbir yiǵit çözmesin.
Sizlere, bizden başka
Hiçbir yiǵit binmesin.
Altmış hileyi aldırdı,
Elli hileyi döndürdü,
Düzene koyup rahat yaşasın.
Biz, Taş Han ile Buz Han’ın
yurdunu
Birlikte bitirip, döndükten sonra
Ateşli daǵın ateşini yakın,
Süt dolu gölün sütünü için.
Yorulan bedenlerini dinlendirirler,
Zayıflayan bedenlerini semirtin,
Etin yerine et gelsin,
Yaǵ yerine yaǵ dolsun”, - deyip
Yelelerini sıvazlayıp,
kucaklayıp,
Üç defa öpüşüp, atlarını saldılar.

- 6405 Xan Orbanañ Xan Çibek
Xan Mirgennı körzeler,
Xannañ xızıl çigiren adın,
Moynınañ xucaxtap, oxsanıp tur.
Xarax çazına xarlıgıp,
6410 Xapax suuna purluğıp, tıdı:
“Altanıp müngen xızıl çigirenim,
Aymax çirine sinneñ çörıp,
Aar çobağnı köp körgebis.
Azar-parar çirimde
6415 Adam osxas polgaziñ.
Azıp-ölceñ tınımnı
Al xalğaziñ köp xati.
Ada çurtınañ sıxxanda,
Azır xanattıg xus polğaziñ.
6420 Am Tas Xannañ Pus Xanniñ çirinde,
Arıg küzim albin, tüssem,
Azıp-ölgen miniñ söögimni,
Aymax çirinde xalğispin,
Adam çirine çitirerziñ.
6425 Adam çirinde çooxtap pırerziñ,
Alıp- külügim Xan Mirgen,
Arıg küzi albin,
Aymax çirinde öldi tip”,
Xan Mirgen adın, xucaxtanıp,
6430 Undubasxa oxsanıp, pozıtxan.
Xan Orbanañ Xan Çibekser kilip,
Xucaxtanıp, xomzınıp teen:
“Xomzınmas pozıbısxa xomzınıs çitti,
Han Orba ile Han Çibek
Han Mirgen’i görürler ki,
Kandan kızıl doru atını,
Boynundan kucaklayıp, öpmektedir.
Göz yaşına boğulup,
Göz suyuna karışıp, dedi:
“Atlayıp bindiğim kızıl doru atım,
Uçsuz bucaksız yurda seninle gidip,
Acı ve sıkıntıyı çok çekeceğiz.
Geçip gittiğim yurdumda
Babam gibi olursun.
Ölüp giden canımı
Çok defalar alırsın.
Baba yurdundan çıktığında,
Çifte kanatlı kuş olursun.
Şimdi Taş Han ile Buz Han’ın
yurdunda,
Saf gücümü almayıp, yığılırsam,
Ölmüş gitmiş bedenimi,
El yurdunda kalmasın,
Baba yurduna ulaştırırsın.
Baba yurduna konuşup verirsin,
Batır yiğidim Han Mirgen,
Saf gücünü almadı,
El yurdunda öldü deyip”,
Han Mirgen atını, kucaklayıp,
Unutmamacasına öpüp sıvazladı.
Han Orba ile Han Çibek gelip,
Kuzaklayıp, üzülüp dedi:
“Üzülmez bedenime keder girdi,

- Çarılıspas pozıbısxax çarılıs çittı.
6435 Çalğıs tuñmacaam, Xan Orba,
Xostalızıp paза çörbespıs,
At xosti tudıp oylatpaspıs.
Xızıl xır adıñ üstünde
Altın çatxan oynaanın,
6440 Alton köök sarının paза ispespın.
Xazıx-amır polzañ, Xan Orba tuñmam,
Pıs çörgeñ çollarca çörege kilizer,
Xızıl çıgıren adımınñ çolın körıp,
Minı sağımp, xomzın çörerzıñ.
6445 Çalğıs acañnı undutpın çör.
Azıp-ölgen minıñ söögimni,
Aymax çirinde xalğıspin,
Adam çirine çitirerzıñ.
İrtıp-ölgen minıñ söögimni,
6450 İl çirinde tastabin,
İnem çirinde çitirerzıñ.
Çalğıs Xan Çıbek oolğımnañ
Çörege polzın tastaspın.
Çüreeñneñ açınıp, paarsap çör
6455 Çalğıs Xan Çıbek oolğıma.
Xan Çıbek, çalğıs oolğım, sin
Xan Orba piceñnıñ sözın isterzın,
Ölgeñce xada tastaspın,
Arğalığ malnı astatpın,
6460 Xalıx çonnı xomzındırbin,
Xazıx-amır tudarzar”, - tıp,
Xan Mirgen tuñmazın, oolğın
- Ayrılmama rağmen ayrılık geldi.
Biricik kardeşim, Han Orba,
Kovulsak da gitmeyiz,
Atımla birlikte şahlanmayız.
Kızıl kır atın üstünde
Altın çathan çalanın,
Altın guguğun şakımasını da
işitmedim.
Han Orba kardeşim, rahat olsan bile,
Bizim gittiğimiz yollar boyunca
yürüdü
Kızıl doru atımın yolunu görüp,
Beni düşünüp, üzülsün.
Biricik ağamı unutmazsın.
Ölmüş gitmiş naaşım,
El yurdunda kalmasın
Babamın yurduna ulaştırırsın.
Ölüp gidip naaşımı,
Memlekette bırakılmasın,
Anamın yurduna ulaştırırsın.
Biricik Han Çıbek oğlumla
Ayrılmadan yaşayasın.
Acıyıp merhamet et
Biricik Han Çıbek oğluma.
Biricik oğlum Han Çıbek, sen
Han Orba halanın sözünü dinlersin,
Ölünceye dek ayrılmayasın,
Malı davarı acıktırma,
Boyu milleti üzme,
Onları bayındır kıl”, - deyip,
Han Mirgen, Han Orba ve

- Udutpasxa xucaxtanıpalğan,
Tooziľbasxa çüreene pasxan.
- 6465 Xarax çazına xarlıǵıp,
Xapax suuna purluǵıp, çarılısxannar.
Xan Mirgen inis töbın tüsken.
Aǵaa udur een parǵan inmennıǵ,
- Çazı parǵan çarınnıǵ,
6470 Xartıǵaca xaraxtıǵ,
Xannañ xızıl sıraylıǵ,
Xarax arazı xarıs çitpes
Xulax arazı xulas çitpes
Alıp, pas kilip, teen:
- 6475 “Xan Mirgen, alıp-çaxsı,
Peer kilgen çoliñ par,
Paза aylancañ kızı nimessiñ.
Praylarıñ mında çadarzar”.
Aǵaa Xan Mirgen nandırǵan:
- 6480 “Azıp-ölgen adañnı çooxtan,
İrtip-ölgen ineñnı çooxta”, - tıp.
Oñ xolin ködirip sapxanda,
Tas Xannañ Pus Xannıñ çirinde
Toǵıs künge teere arıbas
- 6485 Xara tuban tartılıs xalǵan.
Xara tuban arazınañ
Xan Mirgen sıǵa saldı,
İdegı is polbindır,
Xolı xan polbindır.
- 6490 Alıp Xan Mirgen körze
Xan Orbanañ Xan Çibek,
- Han Çibek’i
Unutmamacasına kucakladı,
Bitmemecesine yüreǵine bastı.
Gözyaşına boǵulup,
Göz suyuna karışıp, ayrıldılar
Han Mirgen aşıǵıya indi.
Ona karşı doǵru yalnız giden
omuzlu,
Ovada giden iri yarı,
Ala doǵan gözlü,
Kandan kızıl yüzlü,
Gözlerinin arasının karış ulaşmayan
Kulaklarının arası kulaç ulaşmayan
Yiǵit gelip dedi:
“İyi yiǵit Han Mirgen,
Buraya gelen yolun var,
Tekrar geri dönemezsin.
Hepsi burada yatmaktadır.”.
Han Mirgen ona cevap verdi:
“Ölup giden babanı söyle,
Geçip giden ananı söyle”, -deyip.
Sağ elini kaldırıp vurduǵunda,
Taş Han ile Buz Han’ın yurdunda
Dokuz güne kadar dağılmayan
Kara duman çekilip kaldı.
Kara dumanların arasından
Han Mirgen çıkıverdi,
Elbisesi is olmamıştır.
Eli kan olmamıştır.
Yiǵit Han Mirgen görür ki,
Han Orba ile Han Çibek,

- Altın Xarlıxnañ Altın Çaçax,
Küstig alıptarnı tastap,
Küstig alıptar xolına kırçeler.
- 6495 Xan Mirgenniñ kistinzerin
Aya tabızı tarsılap irtken.
Xara çirde Xan Mirgen,
Üs aylanıp, par tüşken.
Azaxxa turıp, körer polza,
- 6500 Aba tükütig xara alıp saptır.
Anı körgen Xan Mirgen
Çağa-pastañ kilip xapxan,
Çalbox pildeñ kilip tartxan,
Toğıs kün pazında, kün xonarda,
- 6505 Xan Mirgen, çabalı tudıp,
Xara çirdeñ siligip tartça,
Xan tigirge sığara tudıp,
Xatig moynınañ üze sapxan.
Altın Xarlıxnañ Xan Orba,
- 6510 Alıptarnañ xarbaşadıp,
Xan Mirgenni kör salçalar.
Noğa idi körçetkennerin
Xan Mirgen pır dee pilbin turğan.
Tazır xayanın izik alnında
- 6515 Tas Xanniñ oolğı Tazır Mirgen,
Xan Mirgenzer köni körıp,
Tisterin kize pazın tur.
Anı körıp, Xan Mirgen
Andar udur pas sixxan.
- 6520 Anı körıp, Altın Xarlıx xısxırdı:
“İrkem, tuñmam, Xan Mirgen,
Xan Orbanañ Xan Çibekten pasxa
- Altın Harlıh ile Altın Çaçah
Güçlü yiğitleri bırakıp,
Güçlü yiğitlerin kollarına girerler.
Han Mirgen’in giydiklerinden
Alkış gibi ses çıktı.
Kara yerde Han Mirgen
Üç defa dönüp, geldi.
Ayağa kalkıp gördüğünde
Ayı giyimli kara yiğit vurmıştır.
Han Mirgen bunu görmüş,
Yakasından paçasından gelip tuttu,
Geniş belinden gelip çekti,
Dokuz gün başında, gün batımında
Han Mirgen, kötüyü tutup,
Kara yerden silkip çekerek
Göge doğru kaldırıp,
Sert boynunun üstüne vurdu.
Altın Harlıh ile Han Orba
Yiğitlerle kapışmakta olan,
Han Mirgen’i görürler.
Neden öyle görmüş olduklarını
Han Mirgen de bilmiyormuş.
Tazır kayanın eşiğinde
Taş Han’ın oğlu Tazır Mirgen,
Doğrudan Han Mirgen’i görüp
Dizlerini kırıp durur.
Han Mirgen bunu görüp
Ona doğru ilerledi.
Altın Harlıh ise bunu görüp, bağırdı:
“Kıymetlim, kardeşim, Han Mirgen,
Han Orba ve Han Çibek’ten başka

- Tazır xayazar kızı parbazın.
Olardañ purnap parıp,
6525 Tazır Mirgenneñ tudıssañ,
Ölbes pozıñ öl xalarzıñ”.
Xan Mirgen, ispes xulax,
Körbes xarax polıp,
Altın Xarlıxsar aylan taa körbin,
6530 Alıp oolzar köre pastı:
“Artıx küstıg alıp polzañ,
Arıg küstı pılızerge kıldım,
İlbek küstıg çayalğan polzañ,
İlbek küstı sinazarğa kıldım”.
- 6535 “Xan Mirgen alıp, min sinı
Xacanox pozıma kör salğam
Arıg küstı pılızerge,
İlbek küstı sinazarğa.
Pısser kilgen alıptar,
6540 Prayzı azıp-ölçeler.
Ada çurtına alıp nanmaan,
İne çurtına alıp ibirbeen.
Minzer kilgen çoluñ par,
Mında xolımnañ ölerziñ”, -
- 6545 Açırgandırğa Tazır Mirgen.
Alıptar söklezıp pastaannar,
Añdara tösteñ sazısxannar.
Anañ çağadañ tudızıp,
Alıptar pildeñ tartısxannar.
6550 Çağadañ çaxsı tudıs polbin,
Çitı künge çitkenner.
Toğıs künniñ pazında,
Xazır küsterin salızıp,
- Tazır kayalarına kimse gitmesin.
Onlardan önce ulaşıp,
Tazır Mirgen ile savaşısan,
Ölmez olan sen ölürsün”.
Han Mirgen’in kulağı işitmez,
Gözü görmez olup,
Altın Harlıh’ın geldiğini bile görmez
Yiğit oğlanı görüverdi:
“Pek güçlü yiğit olsan,
Saf gücün olduğunu sezerdim,
Ulu güçlü yaratılmış olsan,
Büyük gücünü sınırdım”.
“Yiğit Han Mirgen, ben seni
Hep kendimde gördüm
Saf gücü anlamaya,
Ulu gücü sınımaya.
Bize doğru gelen yiğitlerin,
Tümü ölüp gidecekler.
Baba yurduna yiğit dönmedi,
Ana yurduna yiğit dönmedi,
Bana gelen yolun var,
Ellerimde ölürsün”, -
Diye üzülür Tazır Mirgen.
Yiğitler birbirleriyle dövüştüler,
Birbirleriyle itiştiler.
Daha sonra yakalarından çekişip,
Yiğitler bellerinden çekiştiler.
Yakalarından iyi çekişmediler,
Yedi gün boyunca savaştılar.
Dokuz gün boyunca,
Tüm güçlerini sarfedip,

- Xara çirnî tali teep,
6555 İğire-püğire pazısçalar,
İkî puğa çili orlasçalar.
Xazıra-çapsıra pazısçalar,
Xazıra-torbax çili orlasçalar.
Xan Mirgennîñ xızıl çigirenî,
6560 İr altına tüzerge pirbin,
Tazır Mirgenge tastadarğa pirbin,
Xadarıp eezîn, pas çörçe.
Xan Mirgen pîlîp çörze,
Xartığa salaalığ Tazır Mirgen
6565 Xabırğa söögîn xazi tuttır,
Oorxa söögîn oya tuttır.
Xan Mirgenge kîrbes sağıs am kîrçe,
Xomzınmas pozı xomzınça.
Tazır Mirgen Xan Mirgennî
6570 Xara çirdeñ ködir tastirda,
Xan Mirgen adı, pîr dee pirbin,
Eezîn çirzer nandıra pasça.
Xan Mirgen xatap tudıs sıxça.
Xızıl çigiren pîlîp turza,
6575 Alıp kızı Xan Mirgennîñ
Arığ küzi sıgıpçadır,
İlbek saa irtipçedir.
Suğda tudıssa Xan Mirgen,
Tayağı poladır anıñ adı.
6580 Tağa sıgıp tudıssalar,
Çölek polıp çörçe adı.
Xanca küzîn salıp polıssa,
- Kara yeri tepip dalayarak,
Yıkıp dökerek dövüşürler,
İki boğa gibi böğürüşürler.
Yan yana itekleşirler,
Düve-dana gibi böğrüşürler.
Han Mirgen'in kızıl doru atı
Yiğidin karşısına varamadı,
Tazır Mirgen'e bırakamadı,
Sahibini bekleyip, gider.
Han Mirgen anlar ki,
Ala doğan pençeli Tazır Mirgen'in
Kaburgalarını tutar,
Omurgasını oyar.
Han Mirgen'in aklına gelmeyen
şimdi gelir,
Sıkılmayan canı sıkılır.
Tazır Mirgen, Han Mirgen'i
Kara yerden götürüp bıraktığında,
Han Mirgen'in atına hiçbirini
binemedi,
Sahibinin yurduna geri döner.
Han Mirgen tekrar dövüşür.
Kızıl çigiren doru at anlar ki,
Yiğit kişi Han Mirgen'in
Saf gücü çıkmıştır,
Ulu gücü geçmektedir.
Han Mirgen suda dövüştüğünde
Atı ona dayanak olmuştur.
Dağa çıkıp dövüşüklerinde,
Atı ona dayanak olur.
Kaç kere gücünü salıp yardım etse,

- Xannañ xızıl çigiren attıñ
Arıǵ küzi albinça,
6585 İlbeq küzi çitpinçe.
Anı körıp, xarbaşatxan Altın Xarlıx,
Xolǵa tutxan Xara alıptı
Xara çirdeñ ködirip,
Xan tigirce al kilip,
6590 Arıǵ tının üze saap,
Altın köök kibine kirip,
Xan tigirzer uçuxxan.
Xan Mirgenni körer polza,
Arıǵ küzi xappinça,
6595 Albax saa çitpinçe.
Altın Xarlıx xıs çooxtapça:
“Aarlıǵ tuñmam, Xan Mirgenim,
Aarlıǵ sözimni ispin saldıñ.
Azıp-ölceñ çiriñe kilip,
6600 Azıp-ölceñ küniñ çittir.
İptiǵ sözimni noǵa ispediñ?
İrtip-ölceñ çiriñe kildiñ,
İrtip-ölceñ küniñ çittir”.
Xara çirge çabıs tüzip,
6605 Xan Mirgenge xısxısrıp irtken:
“Xan Mirgen, irke tuñmam,
Axsıñnı adına pir. –
Arıǵ pozıña küs xozarbın”.
Anı istip, Xan Mirgen alıp
6610 Axsın adına pirgen.
Axsına ax xas nımırxazı kirgen,
Xayax polıp iştiñe parǵan.
Alıp Xan Mirgen
- Kandan kızıl doru atının
Saf gücü yetmez,
Ulu gücü yetişmez.
Savaşan Altın Harlıh bunu görüp,
Ellerini tutan Kara yiǵidi
Kara yerden kaldırıp
Göǵe doǵru tutup,
Saf canını paramparça edip,
Altın guguk donuna girip,
Göǵe doǵru uçtu.
Han Mirgen’i gördüǵünde,
Saf gücünü kaptırmaz,
Çetin gücü yetişmez.
Altın Harlıh kız konuşur:
“Deǵerli kardeşim, Han Mirgen’im,
Kıymetli sözümü dinlemedin.
Ölüp gideceǵın yurduna gelip,
Öleceǵın gün yaklaşmaktadır.
Akıllıca sözümü neden dinlemedin?
Ölüp gececeǵın yurduna geldin,
Ölüp geceǵın vakit geldi”.
Kara yerin üstüne serilip,
Han Mirgen’e seslendi:
“Han Mirgen, sevgili kardeşim,
Aǵzını atına ver. -
Saf bedenine güç topl anmamış”.
Han Mirgen yiǵit bunu işitip,
Aǵzını atına verdi.
Aǵzına beyaz kaz yumurtası girdi.
Yaǵ olup içine gitti.
Yiǵit Han Mirgen

- 6615 Toñ çirnı tomıxxa kire,
İrığ çirnı idekke çitire
Pazıp, xarbas tur.
Tazır Mirgennı xatap tudıp,
Xatıǵ pılekneñ xarbab sıxxan.
Xan Orba xıs, acazın körıp,
6620 Xarax çasxa xarlıxça,
Xapax suuna purluxça,
Xan Mirgen, anı körıp,
Xara çirnı xazi teep,
Xatap sırenıp, tudıs sıxxan.
6625 Toǵıs künnıñ pazında
Alıp Xan Mirgen,
Arıǵ küzi albin,
İlbek küzi çitpin,
İnıs töbın itirıp,
6630 Taǵ çoǵar töstedıp pastaan.
Adı daa par küzineñ polıssa,
Arıǵ küsterı albinça,
İlbek saǵları çitpinçe.
Anı körıp, çabıs uçuǵıp,
6635 Altın Xarlıx pıdı tıdı:
“İrkem-tuñmam, Xan Mirgen,
Axsıñnı adına pir:
İkincizın küzim pirçem”.
Xan Mirgen axsın azi pirdök,
6640 Ax xastıñ izıǵ nımırxazı
Anıñ istınzer xapıla xalǵan.
Xan Mirgen alıp ikincizın
- Donmuş topraǵın külüne girerek,
Çürümüş topraǵı daǵ eteǵine
ulaştırarak
Varıp savaşıp.
Tazır Mirgen’i tekrar tutup,
Sert bileǵiyle yakaladı,
Han Orba kız, aǵasını görüp,
Göz yaşına boǵulur,
Göz suyuna boǵulur,
Han Mirgen bunu görüp,
Kara yeri kazıyıp,
Tekrar direnip, savaştı.
Dokuz günün başında
Yiǵit Han Mirgen’in,
Saf gücünü almadı,
Ulu gücü yetmedi,
Aşaǵıya doǵru inip,
Daǵın tepesine kurdurdu.
Atı bile var gücüyle yardım etse,
Saf güçleri almaz,
Ulu güçleri yetmez.
Altın Harlıh bunu görüp,
alçaktan uçup,
Altın Harlıh şöyle dedi:
“Kıymetli kardeşim Han Mirgen,
Aǵzını atına ver:
“İkinci gücümü veriyorum”.
Han Mirgen açiverdi,
Ak kazın sıcak yumurtası
Onun içinde saklı kaldı.
Han Mirgen yiǵit ikinci defa

- Xatap çayalğan osxas polğan.
Toñ çirnı tomıxxa kire pasxan.
- 6645 İriğ çirnı idekke teere pazıp,
Tazır Mirgennı pik tudıp,
Tudıs sıxxan naa küsneñ.
Xan Orbanañ Xan Çıbek,
Altın Çaçax xıstı körze,
6650 Annañox küstıglerneñ tudısçalar.
Tuñmazınıñ xarax çazı
Ulamox tıñ ağıp çörçe.
Parazınzar körıp, xarax çazın
Oolğı ıdök tooladıp çörçe.
- 6655 Xan Mirgenneñ Tazır Mirgen,
Xara çirnı xazıp, külnı
Xan tigırge sığarçalar
Xatığ xuyaxtarı xayılıp tüşçe,
Timır xuyaxtarı torılıp tüşçe.
- 6660 Çalaas itterin ayabin,
Çalbox tasxa tastasçalar,
Xızıl itterin xaranmin,
Xızıl xayaa tastasçalar.
Tutxan çirdeñ tudımniğ itti
- 6665 Üze-çara tartısçalar.
Xapxan çirdeñ xamıstığ itti,
Xarbastap, ırax tastapçalar
Üs toğıs kün pazında Xan Mirgennıñ
- Arığ küzi albinça,
6670 Albax saa, ilbek küzi çitpinçe,
Eezin ibire pas çörıp,
Ödirterge pirbin, adı polısça.
- Tekrar yaratılmış gibi oldu.
Donmuş toprağın külüne girdi.
Çürümüş toprağın içine girip,
Tazır Mirgen'i sağlam tutup,
Dinç bir güçle savaştı.
Han Orba ile Han Çıbek,
Altın Çaçah kızı gördüklerinde,
Hep birlikte güçleriyle savaşırlar.
Kardeşinin göz yaşı
Daha çok akıp gider.
Göz yaşının, aktığını görüp
Oğlunun da gözlerinden yaş damlar.
Han Mirgen ile Tazır Mirgen
Kara yeri eşeleyip, külü
Göge doğru savururlar.
Sert zırhları eğilip düşer,
Demir zırhları çözülüp düşer.
Çıplak etlerine merhamet etmez,
Büyük kayaları birbirlerine atarlar.
Kızıl etlerini kıskanmayıp,
Kızıl kayaları birbirine atarlar.
Etlerini tuttıkları yerden
Koparıp paraçalayıp çekişirler.
Kamışlı etlerini tuttıkları yerden,
Dövüşerek uzaklara atarlar
Seksen üç gün geçtiğinde
Han Mirgen'in
Saf gücü yetmez,
Çetin ve ulu gücü yetmez,
Sahibini döndürüp yürütüp,
Henüz ölmemiş, atı yardım eder.

- Xan Mirgen, sağıs kİRze,
Xatap turıp, tudıs çÖrçe,
6675 Sağızı sıx parza,
Xap çİli sözİrtİp, soxtırça.
Tazır Mirgen, xara çırdeñ ködİrİp,
Tının sığara sabarğa itse,
Xızıl çıgİren adı pİrbin çÖrçe.
- 6680 Altın Xarlıx, uçux çÖrİp,
Xan Mirgennİ körİpçe.
Xan çİli sözİrtkennİN körİp,
Altın Xarlıx xara çırzer
Çİbek çİli tartıla tÜsken,
6685 Xara çırge çabıs tüzİp,
Xan Mirgenge çooxtanğan:
“Xayran tuñmam, Xan Mirgen,
ÜzİncİzİN küzİM pİrçem.
Am arığ küzİñ albaza,
6690 Arığlı polısçañ küzİM çoğıl.
Axsıñnı adına pİr”.
Anı İstİp, Xan Mirgen
Axsın adına pİrgen.
Ax xastıñ ax nımırxazı,
6695 İstİNzer İrtİp, xayıl tÜsken.
Altın Xarlıx pıcezİ
Xan tığırzer uçıxtı, -
Tas Xannañ Pus Xannıñ çırİNde
Uluğ nañmır, çaap, İrttİ.
6700 Uluğ xuyun, kİRİp, oynadı.
Açığlığ Altın Xarlıx xanat sapxanda,
Andağ xuyon, kİRİp, oynaltır.
- Han Mirgen, aklına geldiğİNde,
Tekrar ayaklanıp savaşıR,
Aklından çİktİğİNde,
Çuval gibi sürükleyİp, döver.
Tazır Mirgen, kara yerden kaldırıp,
Canını dışarı çİkardİğİNde,
Kızıl çıgİren atı veremez.
Altın Harlıh uçup,
Han Mirgen’İ görür.
Kan gibi aktığımı görüp,
Altın Harlıh kara yere
İpek gibi çekilerek düştü,
Kara yere düşüp,
Han Mirgen’e konuştı:
“Güzel kardeşim, Han Mirgen,
Üçüncü gücümü veriyorum.
Şİmdi saf gücün yetmezse,
Sana yardım edecek gücüm olmaz.
Ağzını atına ver”.
Han Mirgen bunu İşİtİp
Ağzını atına verdi.
Ak kazın ak yumurtası,
İçİne gidİp, erİdi.
Altın Harlıh kardeşi
Göğe doğru uçtu, -
Taş Han ile Buz Han’ın yurdunda
Sağanak bir yağmur yağdı.
Şİddetli kasırğa gelİp estİ.
Kederli Altın Harlıh kanat
çırptığİNde,
Kasırğa gelİp eser.

- Xan Mirgenge küs xozılğanda,
Xara çirge sirenip pazıp,
6705 Xati sirenip, tudıs sıxxan.
İr alıpxa Altın Xarlıx teen:
“İrkem-tuñmam, Xan Mirgen,
Çox küziñni çodaña sal,
Par-çox küziñni pazına sal,
6710 Paza polisçañ kızı çoğıl.
Arıǵ küziñ albin xalza,
Azıp-ölceñziñ pu çirde.
İlbek küziñ paza çitpeze,
İrtip ölerziñ Tazır Mirgenneñ”.
- 6715 Xan Mirgen pazox körçe:
Tuñmazı, oolǵı, Altın Çaçax
Xazır küstıǵlerneñ xarbas turlar,
Xan Mirgenneñ xarax albinçalar.
Xan Orbanañ Xan Çıbek oolǵı
- 6720 Ulamox tıñ ilğas turlar.
Ilğabas alıp Altın Çaçax xıs
Xarax çasxa xarlıxça,
Xapax suuna purluxça.
Xan Mirgen pılıp çörze,
6725 Sınap taa, ol pu çirde
Xalğancızın pazıp çörçe.
Xalğancızın körışetken poltır.
Anı pılıngen Xan Mirgenniñ
Açırğazı tutxan, ökpezi turǵan.
6730 Tazır Mirgenniñ çalaas idin,
Çara tartıp, tastap tuǵran.
İki alıp xatap sirenis sıxxannar.
- Han Mirgen'e güç toplandıǵında,
Kara yere dayanıp,
Tekrar dayanıp, savaştı.
Altın Harlıh, Han Mirgen'e dedi:
“Kıymetli kardeşim, Han Mirgen,
Az olan gücünü ayaklarına ver,
Tüm gücünü aklına ver,
Yine de yardım edeceǵin kişi yoktur
Saf gücün yetmezse,
Bu yerde ölüp gidersin.
Bundan sonra ulu gücün yetmezse,
Ölümün Tazır Mirgen'den olur”.
- Han Mirgen de ilerler:
Kardeşi, oǵlu, Altın Çaçah
Ulu güçleriyle kapışirlar,
Han Mirgen'den işaret görmezler.
Han Orba ile Han Mirgen'in oǵlu
Han Çıbek
Birlikte daha da çok aǵlarlar.
Göz yaşı dökmeyen Altın Çaçah kız
Göz yaşına boǵulur,
Göz suyuna boǵulur.
Han Mirgen bunu anladıǵında,
O gerçekten de burada
Kalanını basar.
Kalanını görmektedir.
Bunu anlayan Han Mirgen
Üzülür ve öfkelenir.
Tazır Mirgen'in çıplak bedenini,
Çekiştirip ve fırlatır.
İki yiğit birlikte yuvarlanırlar.

- İki alıp itterineñ it çiişçeler,
İnis-töbün idisçeler,
6735 Xannarınañ xan izişçeler,
Xas çoğar nannasçalar.
Alıp Xan Mirgen pılıp turza,
Arığ küzi albinça,
İlbek küzi çitpinçe.
- 6740 Ağaa, kilip, polısçañ alıp çoğıl.
Arğızı polğan adı la,
Altına kirbin, polis çörçe.
“Çalgıs minñ izestig adım,
Azıp-öler çirime
6745 Adam polıp çörçeziñ.
Azıp-ölip min parzam,
Ada çurtınzar aylanarziñ.
İrkem minñ çigiren adım,
İrtip-öler çirime
6750 İnem polıp çörçeziñ.
İrtip-ölip min parzam,
İnem çurtınzar nanarziñ”, - tip,
Çooxtanıp irtken Xan Mirgen.
Xızıl çigiren adın körze,
6755 Tört tuyğağı tüsken poltır,
Çalaas itneñ çörpçettir.
Azaxtarı pasxan çirde
Xızıl xannar ağıp xalça.
Xannañ xızıl tükterı, toolap,
6760 Çalaas teerge aylan partır.
Arığ küzin sığara polıstır,
İlbek küzin tooza pirtir.
- İki yiğit bedenlerinden et yerler,
Aşağıya doğru yuvarlanırlar,
Kanlarından kan içerler,
Kıyının yukarisına dönerler.
Yiğit Han Mirgen anlar ki,
Saf gücü yetmiyor,
Ulu gücü ulaşmıyor.
Ona yardım edecek yiğit yoktur.
Yareni olan atı dahi
Altına gelir, yardım eder.
“Benim biricik güvenilir atım,
Ölup gideceğim yurduma
Babam olup götürürsün.
Ben ölup gittiğimde,
Baba yurduna geri dönersin.
Benim sevgili doru atım,
Ölup gideceğim yurduma
Anam olup götürürsün.
Ben ölup gittiğimde,
Ana yurduma geri dönersin”, - deyip
Konuşmuş Han Mirgen.
Kızıl doru atını gördüğünde,
Atının dört ayağı da yıkılmıştır,
Cılız bedeniyle ilerlemektedir.
Ayaklarının bastığı yerde
Kızıl kanlar akmaktadır.
Kandan kızıl tüyleri, dağılıp,
Çırılçıplak bir deriye döner.
Saf gücünü ortaya çıkararak
yardım eder,
Ulu gücünü bitirir.

- Ağaa Xan Mirgen tñ xomzınğan:
Paza polisçañ alıbı çoğıl.
- 6765 Ölbes pozı Xan Mirgen,
Ölöp, pu çirde çatxadağ.
Anı pılınıp, Xan Mirgennñ
Tastañ xatığ çüree talalça,
Pustañ xatığ çüree xayılça.
- 6770 Tağ çoğar nannadıp çörçe,
Tağ indire töstedip çörçe.
Xızıl xanın xayaa sılatça,
Çalaas idñ tasxa saptırça.
Xızıl çigirennñ polisçaa çoğıl,
- 6775 İbire mönis köröp çörçe.
Kinetñ pu çirde
Kızığ ünnig xıs pala çooxtandı:
“Xan Mirgen çalğıs acamnı
Xalğancızın köröp xalçam.
- 6780 Pozir xolğa kırbeebis,
Pozıtıpas xoldabis oolğıñnañ xada.
Parıp polisçañ oñdayıbis çoğıl”.
Xan Orbanañ Xan Çıbektñ
Sıt tabızı istil turğan.
- 6785 Xan tığırde Altın Xarlıx
Palalığ xus çili parxalança,
İnelig xus çili irkelençe:
“Xalğancızın sinñ körçem,
İrkem-tuñmam, Xan Mirgen,
- 6790 Paza polisçañ küzım çoğıl”.
- Han Mirgen ona da sızlanır:
Bundan sonra yardım edecek
yiğit yoktur.
Han Mirgen’in ölmez bedeni
Ölöp burada serilip kalır.
Han Mirgen’in öldüğü anlaşılıp
Taştan da sert yüreği erir,
Buzdan da sert yüreği çözülür.
Dağın yukarisına doğru dönüp gider,
Dağın aşağısına doğru iner.
Kızıl kanını kayalara sıçratır,
Çıplak bedenini kayalara vurur.
Kızıl doru atının yardım edeceği
yoktur,
Bunu görüp acıyla geri döner.
Birdenbire bu yerde
Sesli kız çocuğu konuştu:
“Biricik Han Mirgen ağamın
Kaldığını görüp (ben de) kalırım.
Bırakacak ele düşmedik,
Bırakmayacak kimsenin eline
düştük”.
Gidip yardım edeceğimiz yoktur”.
Han Orba ile Han Çiçek’in
Ağlayan sesi işitildi.
Altın Harlıh, gök yüzünde
Yavrulu kuş gibi ötüyor,
Analı kuş gibi nazlanır:
“Senin kaldığını görüyorum,
Kıymetli kardeşim, Han Mirgen
Artık sana yardım edecek gücüm

- Xara çirzer atığa tüzip,
Tazır Mirgenni ĩki xanadın
Xatır kilip, saap irtçe.
Xanat çügleri sınıf tüşçe.
- 6795 Paza itçeñ oñday çoğıl,

Paarı açıp, ılğap uçuxça.
Çir-çalbaxtıñ xırı çirde be?
- Tigir-pöziktiñ tözi çirde be
Xatığ azaxtığ at oylapça.
- 6800 Xatığ pılektığ ir sapxanın
İstip turlar alıptar.
Xara çir çayxalışça,
Teerben çili tartılışça,
Pizik çili abıdıl tur.
- 6805 Tas Xannañ Pus Xan çirindeği
Xalıx çon çooxtas irtken:
“Pu çirge andağ
Xatığ azaxtığ at teep kilbeen,
Xatığ pılektığ ir saap kilbeen.
- 6810 Xara çabal Tas Xannañ Pus Xan çirin

Tooza xırçañ alıp kilçe”.
Xul-çalçı alıptar öriñskenner.
Uçux çörketken Altın Xarlıx
Tuñmazına xısxırıp irtken:
- 6815 “İrkem-tuñmam, Xan Mirgen,
Par-çox küziñni pasxa sal,
Paardañ sıxxan palañ kilçe
- kalmadı”.
Kara toprağa zıplayarak inip,
Tazır Mirgen’e, iki kanadını
İyice sertleştirip, vurur.
Kanadının tüyleri kopup düşer.
Daha sonra yapacağı bir yardım
kalmaz,
Eteğini açıp, ağlayarak uçar.
Uçsuz bucaksız toprağın
tepesinde mi?
Geniş göğün ortasında mı
Sert ayaklı at şahlanır.
Güçlü bilekli yiğidin vurduğunu
Yiğitler işitirler.
Kara yer titrer,
Değirmen gibi çekilir,
Beşik gibi sallanır.
Taş Han ile Buz Han’ın yurdundaki
Boy millet konuştu:
“Bu topraklara böylesine
Sert ayaklı at şahlanıp gelmedi,
Güçlü bilekli yiğit vurup gelmedi.
Kötü kara Taş Han ile Buz Han’ın
yurdunu
Yiğit yok edip gelir”.
Kul köle olan yiğitler sevindi.
Uçup gelen Altın Harlıx
Kardeşine haykırdı:
“Değerli kardeşim, Han Mirgen,
Tüm gücünü aklına ver,
Ciğerinden çıkan yavrun geliyor

Çox küziñni çodana sal,
İstiñneñ sıxxan irkeñ kilçe”.
6820 Anı istip, Xan Mirgen alıp
Azax üstüne sirenip pasxan,
Aar passa, añdara sastırça,
Peer passa, iñdere itirçe.
Xazır xuyun peer sabılça,
6825 Xara tuban oylap kilçe.
Taban tabızı tadirap kilçe,
Tana tıñgızı soolap kilçe.
Asxan xaraxtı çapxanca,
Çapxan xaraxtı asxanca,
6830 Arğalığ sınıñ üstüne
Xara xulun kilip turğan.
Xara xulun püün törıptır,
Ölıneñ izer salıtır,
Kümüs çügenni suxtırlar.
6835 Xuzurii özıp xulunniñ
Azax uyazına çitpındır.
Çilni özıp xulunniñ
Moynın tulği öspındır.
Münip kilgen alıp külii
6840 Alton sürmezı iññine öskelek,
İlig sürmezı arğaa çitkelek,
Oray çastığ xıs pala poltır,
Xatığ xuyağın xatanmindır,
Timir xuyağın kispındır.
6845 Xızıl la torğı kögeneen kistır.
Xaraxsınıp, sınıp körıp,

Az olan gücünü ayaklarına ver,
İçinden çıkan yavrun geliyor”.
Yiğit Han Mirgen bunu işitip,
Ayaklarının üstünde kalktı,
Oraya gitse, sırt üstü düşer,
Buraya gitse, yere düşer.
Şiddetli kasırğa buraya vurur,
Kara duman süzülüp gelir.
Yılan tıslaması gelir,
Dana nefesi uğuldar gelir.
Açılan gözü kapanıncaya,
Kapalı gözü açılıncaya (dek),
Yüksek zirvenin üstüne
Kara kulun gelmiştir.
Kara kulun daha bugün doğmuştur,
Ölüden eyer konulmuştur,
Gümüş gemini sokarlar.
Kulunun kuyruğu uzadığında
Ayağının eklemine yetişmez.
Kulunun yelesi büyüdüğünde
Boynunu kaplayacak kadar
uzamıştır.
Atına atlayıp gelen er yiğidi
Altmış örgüsü omzuna doğru uzamış
Elli örgüsü sırtına inmiş,
Küçük yaştaki kız çocuğudur.
Dayanıklı zırhını kuşanmamıştır,
Demir zırhını giyinmemiştir.
Yalnızca kızıl ipek gömleğini
giymiştir.
Gerçekten de etrafına baktığında

- Xarındastarın xarbasta köröp tapxan.
Tazır Mirgen Xan Mirgennı
Xara çirdeñ silgıpçe,
6850 Xan tigırge ködirçe.
Anı köröp, oray çastıǵ xıs pala,

Xulun pazınañ azıra segirip,
Xan Mirgen pabazın köre aylan.
Xıs pala çügüröp çitkendök,
6855 Tazır Mirgen Xan Mirgennı
Xan tigirden xara çirzer
Xarax körbin tüzirgen.

Oray çastıǵ xıs palazı
Pabazın çaza xaap xalǵan.
6860 Tazır Mirgen Xan Mirgennıñ
Arıǵ tının sıǵara tastaan...
Sıt tabızı istile xalǵan.
Uluǵ aǵas usxanca pıldirgen,
Uluǵ alıp, östep, azıp-ölgen.
6865 Toǵıs künge arıbasxa
Xara tuban turıbıxan.
Pözik turǵan tasxıl-taǵlarǵa
Xar aǵarta çaap irtken.
Xara talay suǵlarına niñ kırıp,

6870 Sıñıspin aǵıp, ax çazaa sıxxan.

Aǵıpçatxan aǵın suǵları
Axpın turǵan toǵıs künge.
Altın künge ay-kün ölgen.
- Kardeşlerini savaşıırken bulmuştur.
Tazır Mirgen, Han Mirgen'i
Kara yerden silkeler,
Göge doğru kaldırır.
Genç yaştaki kız çocuǵu bunu
görüp,
Kulunun üstünden sıçrayıp,
Babası Han Mirgen'i görüvermiş.
Kız çocuǵu koşup gitti,
Tazır Mirgen, Han Mirgen'i
Gökyüzünden kara topraǵa
Gözün görmeyeceǵi bir yere
düşürdü.
Küçük yaştaki kız çocuǵu
Babasının yanından tutup yakaladı.
Tazır Mirgen, Han Mirgen'in
Saf canını dışarı çıkardı.
Aǵlama sesi duyuldu.
Yüce aǵacın devrildiǵini sandı,
Büyük yiǵit, büyüyüp, ölüp gitti.
Dokuz gün boyunca daǵılmayan
Kara duman ortalıǵı kapladı.
Yüce yüce duran daǵlara tepelere
Karlar yağmış.
Kara denizin sularına buzullar
karışıp
Denizin suları taşıp ak ovaya
yayıldı.
Akmakta olan bu sular
Dokuz gün boyunca aktı.
Altın günde ay ve güneş söndü.

- Altın Xarlıx xan tigİRdeñ,
6875 Aylan kilİp, çirge tÜsken.
Altın köök kibİneñ sığara pasxan.
Arığ oray xıs palaa,
Xosti kilİp, xolın tutxan,
İzere pazıp, izenİN pirgen.
6880 Azıp-ölgen Xan Mirgenge,
Aylan çörİp, ılgas turlar.
İrtİp-ölgen Xan Mirgenge,
İbİre çörİp, sıxtaşçalar.
Xannañ xızıl çigİren adı
6885 Xarax çazına xarlıx tur,
Purnı suuna purlux tur.
Xuzuriina xuyon oynatça,
Çilnİne çil kirçe,
Xara çirni xaza teep,
6890 Xara Xan çirİne oylap sıxxan.
Oray çastığ xıs palanıñ
Örtteñ xızıl sırayı
Ölgen paarğa kiptelgen,
Xannañ xızıl sırayı
6895 Xara paarğa kiptelgen.
Xosti pas kilİp, oray pala
Tazır Mirgenni saap irtken.
Toñ molat torılıp tÜsken,
Sınıx molat torılıp tÜsken,
6900 Sınıx molat sınıp irtken.
Talay tÜbİ soolap irtken,
Çir arğazı üze sabılğan –
Tazır Mirgenniñ tını üzİltİR.
Aylan kilİ, xıs palazı
- Altın Harlıh, gökyüzünden,
Dönüp gelip ve toprağa indi.
Altın guguk donundan sıyrıldı.
Saf genç kız çocuğunun,
Yanına gelip, elini tuttu.
Eyere oturup, selam verdi.
Ölüp giden Han Mirgen'in,
Yanına varıp, ağladılar.
Ölüp giden Han Mirgen'e,
Yaklaşıp, ağlaşırlar.
Kandan kızıl doru atı
Göz yaşına boğulur,
Burun suyuna boğulur.
Kuyruğunu salladığında fırtına eser,
Yelesi rüzgâr gibi gelir,
Kara toprağı eşeleyip,
Kara Han'in yurduna koşup gitti.
Küçük yaştaki kız çocuğunun
Alevlerden de kızıl suratı
Çürümüş ciğere döndü,
Kandan kızıl suratı
Kapkara ciğere dönüştü.
Genç çocuk beraber gelip,
Tazır Mirgen'e vurdu.
Donmuş çelik zedelendi,
Kırık çelik eğri büğrü oldu,
Kırık çelik iyice kırıldı.
Denizin dibi gürüldedi,
Yerin altı parçalandı.
Tazır Mirgen'in canı kopar.
Kız çocuğu dönüp gelerek

- 6905 Tazır xayaniň iziin asxan,
Oň xolin xan tigirge ködirgen,
Oň xolin kil tüzirgende,
Tigir çili küzürep tüşçe,
Xosto çili küzürep tüşçe.
- 6910 Tas Xanniň sol naağına tazılı tüsken,
Tigir tübi soolap xalğan,
Çir arğazı üze sabılğan.
Tas Xanniň pazı, üze sabılıp,
Ax çazaa parıp tüsken.
- 6915 “Amır çurttarıñni oodarbin
İptig çurttarıñni iñdererbın”, -
Tıp, oray çastıg xıs pala
Puzır xayani köre pasxan.
Xan Orbanañ Xan Çibek,
- 6920 Altın Çaçax alıp xıs,
Künniň alıptar tastap,
Künniň naalarnañ kırıçeler.
Oray çastıg xıs palazı
Pus Xanni, çağazınañ xaap,
- 6925 Puzır xayaa çapsıra sapxan –
Pazı anıñ üze çaçıraan.
Puzır xayazar pazox kırıp,
Pus Xanniň oolğı Puzır Mirgenni,
Çağazınañ sığara söörtep,
- 6930 Puzır xayaa çapsıra sapxan –
Pazı mindox üzildi.
Paza alıp par ba tıp,
Tazır xayanañ Puzır xayada
Tas Xannañ Pus Xanniñ
- 6935 İpçilerin kör salğan.
- Tazır kayanın eşiğini aştı,
Sağ elini göge doğru kaldırdı,
Sağ elini indirdiğinde,
Gök gibi gürülde,
Ok gibi vızıldar.
- Taş Han’ın sol yanına düştü,
Göğün dibi gürüldedi,
Yerin dibi parçalandı.
Taş Han’ın başı, kopup,
Ak yazıya yuvarlandı.
- “Bayındır yurtlarını yıktı
Güzel yurtlarını yerle bir etti”, -
Diyip, genç yaştaki kız çocuğu
Buz tutmuş kayayı gördü.
Han Orba ile Han Çibek,
Altın Çaçah yiğit kız,
Yiğitler eski günü bırakıp,
Yeni bir güne giriyorlar.
Genç yaştaki kız çocuğu
Buz Han’ı yanından çekip,
Buz tutmuş kayaya savurdu,
Buz Han’ın başı koptu.
Buz tutmuş kayaya başı da çarpıp,
Buz Han’ın oğlu Puzır Mirgen’i,
Yakasından dışarı sürükleyip,
Buzlu kayaya çarpmıştır.
Başı öylece koptu.
Daha sonra başka yiğit var mı deyip,
Tazır kaya ile Puzır kayada
Taş Han ile Buz Han’ın
Eşlerini gördü.

- Pularda pıro çox tıp,
Pırdeezin teñmin salğan.
Mında çurtaan xalıx çon,
Örınızıp, xucaxtaşça.
- 6940 Arğalığ malnıñ simizın soğıp,
Uluğ toy-pay itçeler.
Alıptarğa alğıs çitirçe.
Toozılbasxa anımcox pirıp,
Arğalığ malnı sürine,
- 6945 Xalıx çonın alına,
Arğa çurttarınzar nançalar.
Oray çastığ xıs pala körze,
Altın Xarlıx picelerı,
Aydas küzın Xan Mirgenge pirıp
- 6950 Alıpnañ tudısçan küzi çox xaltır,

Xul-çalıcı polğan alıptarnı
Arğa çurtxa aylandır çörçe.
Xostap kilıp, xol pirisçeler,
İzere pazıp, izennesçeler.
- 6955 Azıp-ölgen Xan Mirgenniñ
Aarlığ söögınzer pardılar.
Anıñ söögın aylandıra çörıp,
Alton ünneñ sıxtaşçalar.
İbıre çörıp, ilig ünneñ sıxtaşçalar.
- 6960 Oray çastığ xıs pala sıxtaanda,
Xurup parğan çazılarğa
Kök ottar özıp pastadı.
Xurup parğan ağastarğa
Pürler sığara sıxtapça.
- 6965 Xan tigirniñ pray çiltızın
- Bunların suçu yok deyip,
Hiçbirine dokunmadı.
Burada yaşayan boy millet,
Sevinip, kucaklaşırar.
Malın davarın besilisini kesip,
Büyük bir toy düzenlerler.
Yiğitlere övgü düzelerler.
Bitmemecesine vedalaşıp,
Malı davarı sürerek
Boyu milleti alarak,
Uzak memleketlerine dönerler.
Genç yaştaki kız çocuğu görür ki,
Altın Harlıh ablaları,
Tüm gücünü Han Mirgen'e verip,
Yiğitle savaştığından gücü
kalmamıştır.
Kul köle olan yiğitlerini
Uzak memlekete döndürür.
Beraber gelip, el verirler,
İçeri girip, selamlaşırar.
Ölüp giden Han Mirgen'in
Değerli mezarına gittiler.
Han Mirgen'in naaşına gidip,
Altmış ağıtla ağladılar.
Tekrar gelip, elli ağıtla ağlıyorlar.
Genç yaştaki kız çocuğu ağladığında
Kuruyan ovalarda
Yeşil otlar bitmeye başladı.
Kuruyan ağaçlarda
Yapraklar çıkmaya başlar.
Gökyüzündeki tüm yıldızlar

- Sanğa salıp sıxtapça,
Ösken ottarnıñ tamırların
Tooza pılıp sıxtapça.
Arğalığ mal, xalıx çon,
6970 Azır xanattığ xustar,
Arığlı pasxa tüktıg añnar,
Xıs palanıñ ünıne sıdaspın,
Xarax ças tüzırıp, ılgaxannar.
Altın Xarlıx piceleri teen:
6975 “Ölgenneñ xada pararğa çarabas,
Arğa çurtsar aylanar kirek”.
Aar çaadañ sıxxan alıptarnıñ
Xus xaxlap çiceñ itterı çoğıl,

Xayılıp, unal tüsken poltır.
6980 Xan Mirgenni apararğa
Xarındastar çöptestiler.
Anı aparcañ at çox osxas.
Körzeler, xannañ xızıl çigiren at,
Arğalığdañ azıp, xosti turdı.
6985 Alıp söögın atxa salarğa
Arığ küsterı çitpince.
Oray çastığ xıs palox, xaap
Xızıl çigiren atxa saldı.
Xalıx çon, mında xalarğa xınmin,
6990 Prayzı pularnañ xada parğan.
Tas Xannañ Pus Xannıñ ipçileri,
Xalarğa xınmin, xadox parğannar.
- Sayısızca ortaya çıkar,
Büyüyen otların kökleri
Bittiklerini anlayıp çıkarlar.
Mal davar ve boy millet
Çifte kanatlı kuşlar,
Hepsi bambaşka tüylü hayvanlar,
Kız çocuğunun sesine dayanamayıp,
Göz yaşını akıtıp, ağladılar.
Altın Harlıh ablaları dedi:
“Ölenle birlikte gitmek yaramaz,
Büyük eve dönmemiz gerekir”.
Şiddetli bir savaştan çıkan yiğitlerin
Kuşların gagalayıp yiyecekleri etleri
kalmadı,
Yiğitlerin etleri eriyip parça parça
oldu.
Han Mirgen’i götürmek için
Kardeşleri anlaştılar.
Onu götürecektir yok gibiydi.
Baktıklarında ise, kandan kızıl doru
Sırttan çıkıp, yiğitlerin yanlarına
geldi.
Yiğidin naaşını ata yerleştirmeye
Hiçbirinin saf gücü yetmedi.
Küçük kız çocuğu, naaşı tutup
Kızıl doru ata yerleştirdi.
Boy millet, burada kalmak
istemeyip,
Tümü yiğitlerle birlikte gittiler.
Taş Han ile Buz Han’ın evdeşleri de
Orada kalmayıp, birlikte gittiler.

- Altın Xarlıx uçux parıbıxan.
Attarına münip, mındağılar
6995 Arğa çurtsar nanğannar.
Alton xıllıg altın çatxan
Alton kögneñ oynap sıxxan,
Altın tüktig altın köök
Alton kögneñ köglebısken.
- 7000 Anı istip, xıs palanıñ,
Xada parçatxan xalıx çonniñ
Xarax çazı saalap tüsken,
Añ-xustar, sürıs kilip,
Açırğanıp ilğaşçalar.
- 7005 Aymax çirın aarı itkenner,
Ada çurtına çitkenner.
İl çirın kider itkenner,
İne çurtına çitkenner.
Arğalıg sınnañ üstünde
- 7010 Ay Arıg kilninen
Altın Xarlıx xıs,
Xacanox kilip, xadartırlar.
Xucaxtazıp, ilğaxannar,
Arğalıg sınnañ töbın ingenner,
- 7015 Altın sarçınğa at palğannar,
Xada kilgen xalıx çon
Arğa çurtxa tarap parğan.
At üstündegı Xan Mirgennı
Timır xomdaa çatırğannar.
- 7020 Arğa çurtta Ay Arıg içızı
Alıp irinıñ söögıne
Alton ünneñ sıxtap tur.
İrtip-ölgen irinıñ söögıne
- Altın Harlıh uçup geliverdi.
Yiğitler atlarına binip, oradakiler
Büyük evlerine döndüler.
Altmış yıllık altın çatxan
Altmış yırla çalındı,
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yırla ötüşti.
Bunu duyup, kız çocuğun,
Onunla birlikte giden boy milletin
Göz yaşı çağlayıp aktı,
Hayvan ve kuşlar, peşlerinden gidip,
Üzüntüyle ağlarlar.
El yurdunu zor ettiler,
Baba yurduna ulaştılar.
El yurduna gittiler,
Ana yurduna ulaştılar.
Yüksek tepenin üstünde
Ay Arıg geliniyle,
Altın Harlıh kız,
Devamlı gelip, beklemekteydiler.
Kucaklaşıp, ağlaştılar,
Yüksek tepeden aşağı indiler,
Altın sarçına atlarını bağladılar,
Onlarla gelen boy millet de
Uzak yurda bölük bölük vardılar.
At üstündeki Han Mirgen'i
Demir tabuta yatırdılar.
Uzak yurttan eşi Ay Arıg
Yiğit erkeğinin naaşına
Altmış ağıtla ağlar durur.
Ölup giden erkeğinin naaşına

- İlğ ünneñ sıxtap tur.
7025 Alıptı prayzı körıp aldı,
Altın tağ itsine aparıp,
Alıp Xan Mirgennı adınañ xada
Paza sıxpasxa piktep salğannar.
Xızıl çigiren çir üstünde
7030 Çalğısxan çöergerge çayalbaar poltır.
Ay Arığ, altın stolın çazıp,
Altın stolğa çon odırtxan.
Ay Arığ amdı çooxtan tur:
“Tas Xannañ Pus Xan alıptar çiri
7035 Tıñ küstıg alıptıg çir polğan.
Amğa anı ooda sapxan
Alıp aydazı çox polğan.
Andar polıp, küs tökkezer,
Alıp oñdayınan sıxxazar.
7040 İree-çobağ körgezer,
İlbek küsteriñ pirıp,
İr oñdayınañ sıxxazar.
Oray çastıg xızımını
Töreenök kün ispaan polzam,
7045 Toğıs çıl am daa çaa polarcıx.
Xızıl çigiren at, kilıp,
Xan Mirgen ölgenin iskırigen”.
Ay Arığ toğıs stolın salğanda,
Astaan xarınların tosıxırğannar,
7050 Arğan postarın simirtkenner.
Altın stoldañ sığara pazıp,
- Elli ağıtla ağlar durur.
Oradaki herkes Han Mirgen’i gördü,
Altın Dağ’ın içine götürüp,
Yiğit Han Mirgen’i atıyla birlikte
Düşmemesi için bağladılar.
Kızıl doru at yer yüzünde
Tek başına gitmek için yaratılmamış
Ay Arığ, altın masaları kurup
Altın masalara halkı oturttu.
Ay Arığ şimdi konuşur:
“Taş Han ile Buz Han yiğitlerin
yurdu
Çok güçlü yiğitlerin yurduydu.
bulunduğu yurttu.
Şimdi ise bu yurt
Yiğidin güçlüsüyle yok oldu.
Oraya varıp, güç göstermeye,
Han Mirgen’in töresiyle çıktılar.
Elem acı görmeye,
Ulu güçlerini harcayıp,
Er töresiyle çıktılar.
Genç yaştaki kızımı
Doğduğu gün göndermemiş
olsaydım,
Hâlâ daha dokuz yıl savaş olacaktı.
Kızıl doru at, gelip,
Han Mirgen’in öldüğünü duyurdu”.
Ay Arığ, dokuz masayı kurduğunda,
Acıkan karınlarını doyurdular,
Zayıf bedenlerini semirttiler.
Altın masadan kalkıp,

- Tasxar sıǵıp, körzeler,
Malǵa mal xozıltır,
Çonǵa çon xozıltır.
- 7055 Xalıx çon Xara Xannıñ çirinde
Xazıx-amır çurtaçattır.
- Dıǵarı çıkıp gördüklerinde,
Mala mala eklenmiştir,
Halka insan katılmıştır.
Boy millet Kara Han'ın yurdunda
Mutlu ve bayındır yaşamaktadır.
- * * *
- Arǵa çurtxa kïrgende,
Amdıǵını soonzar itçeler,
Soondaǵızın am itçeler.
- 7060 Xan Çıbek xatı Kök Nincil
Çooxtanıp tur: “Xan Mirgennıñ
Xara toraattıǵ xızınıñ adın adırǵa
Xan Orbadañ pasxa alıp çayalbaan.
- Büyük eve girdiklerinde,
Şimdikini daha sonra,
Sonrakini şimdi yaparlar.
Han Çıbek'in evdeşi Gök Nincil
Konuşmaktadır: “Han Mirgen'in
Kara doru atlı kızına ad vermeye
Han Orba'dan başka bir yiğit
yaratılmamıştır.
- Püüngi künde at adalızın”.
- 7065 Xan Orba, tur kilip, adap sıxxan:
“Xan Mirgen adalıǵ,
Ay Arıǵ icelig
Xan Çıbek acalıǵ,
Xara toraatxa münip çörceñ
- Bugün ona ad verilsin”.
- Han Orba, gelip, ad koydu:
“Han Mirgen babalı,
Ay Arıǵ analı
Han Çıbek aǵalı,
Kara doru ata binip giden
Kaan Kız, olsun adın”.
- 7070 Xaan Xıs sin polarzıñ”.
- “Sın at adadıñ” , - tıp,
Kök Nincil Xan Orba xısxax
Ayaxnañ araǵa çitirdi.
Çaxsı at tıp, örinışkenner.
- “Gerçek bir adın oldu”, deyip,
Kök Nincil, Han Orba kıza
Kadehle rakı getirdi.
İyi ad konuldu deyip, sevindiler.
- 7075 Tayıs taa polza, suubıs par,
Çabıs taa polza, taabıs par tıp,
Altın Xarlıxnañ Altın Çaçax
Nanaǵa timnen sıxxannar.
- Çok az da olsa, giysimiz var,
Az da olsa, akrabamız var deyip,
Altın Harlıh ile Altın Çaçah
Yanlarına vaktiyle çıktılar.

- 7080 İköleñni arğa çurttañ üdeskenner.
Undutpasxa animcoxtazıp,
Oxsanızıp alğannar.
Altın Xarlıx xıs,
Altın köök kibine kırıp,
Xara çirdeñ ködirilip,
7085 Ax puluttıñ altına,
Kök puluttıñ üstüne sıǵıp,
Arğa çurtınzar çol tutxan.
Altın Çaçax xıs,
Adınıñ çıbek tınıñ siste tartıp,
7090 İzer xoyına odırğan.
Arǵalıǵ sınıǵa sıxxanda,
Adına xamcı saabısaxan.
Xay par çooxtı toosxan soonda,
Körer polzalar, çıl çılızıp,
7095 Ay alızıp, ileede tim irt partır.
Aar çobaǵ körgen alıptar
Alıp uyǵuzın uzırǵa çattı.
Arğa çurttıñ itsinde
Ay Arıǵ la xalın çörçe.
7100 Alıptar, toǵıs kün azıp,
Altın stol kistıne odırğannar.
As-tamaxtıñ arin çeenner.
İt ornına it tolça.
Çaǵ ornına çaǵ tolça.
7105 Xara çirni xarasxı çaabıstı.
Xatıǵ xuyon oylapça,
Xatıǵ xanat külepçe.
Xan tiǵirniñ xara puludı
Xara çirge tüzire sabılça.
- İkisini uzak yurttan yolladılar.
Unutmamacasına vedalaşıp,
Öpüp kokladılar.
Altın Harlıh kız,
Altın guguk donuna girip,
Kara yerden havalanıp,
Ak bulutun altına,
Mavi bulutun üstüne çıkıp,
Uzak yurda doğru yol aldı.
Altın Çaçah kız,
Atının ipek dizginini çözerek,
Eyere oturdu.
Yüksek zirveye çıktığında,
Atına kamçıyı şaklattı.
Konuşmalarını bitirdiklerinde
Gördüklerinde, yıl kaynaşıp,
Ay deǵişip, çok zaman geçmiştir.
Eziyet ve sıkıntı yaşayan yiǵitler
Yiǵit uykusuna daldılar.
Büyük evin içinde
Ay Arıǵ da ev işleriyle uğraşır.
Yiǵitler, dokuz günü geçirip,
Altın masanın başına oturdular.
Yiyeceklerin en güzelini yediler.
Et yerine et dolar.
Yaǵ yerine yaǵ dolar.
Kara topraǵın karanlık savaşı.
Şiddetli bir fırtına gelir,
Sert kanat gürülder.
Gökyüzünün kara bulutu
Kara yere yayılır.

- 7110 Nime poldı tıp,
Tasxar sıǵıp körzeler,
Ax puluttıñ altınca,
Kök puluttıñ üstünce
Altın köök kiptiǵ
- 7115 Altın Xarlıx picelerı kilçe.
Aylandıra uçǵıp, çooxtan tur:
“Aarlıǵ minıñ tuñmalarım,
Alıp kızee çirniñ üstünde
Amır çurtırı çox poltır.
- 7120 Amdı pıs pararbıstar
Xan istıǵ, xara saǵıstıǵ
Xara toraattıǵ Xara Mool çirınzer.

Xara Moolniñ çurtın oodarǵa

Xara pastıǵ alıp töreelek.
- 7125 Altın Çaçax xıs
Xacanox andar parıbıxan.
Xatıǵ xuyaxtı xataniñar,
Timır xuyaxtı kiñizer.
Parar çirge pararǵa,
- 7130 Palalıǵ xat osxas polbasxa.
Çörer çirge çörerge,
Çoon xat osxas polbasxa.
İrkem-tuñmam, Xaan Xıs,
Xatıǵ xuyax xatanmin,
- 7135 Timır xuyax kispin,
Tıǵı çirzer parcañ çox.
Xan Orba, irkem-tuñmam,
Xara Moolniñ çirınzer parzañ,
- Ne oldu deyip,
Dışarı çıkıp baktıklarında,
Ak bulutun altında,
Mavi bulutun üstünde
Altın guguk donlu
Altın Harlıh kardeşleri gelir.
Dönerek uçup, konuşur:
“Benim kıymetli kardeşlerim,
Bu dünya üstünde yiǵit kişiyе
Rahat bir yaşam yoktur.
Şimdi biz hep beraber
Kan içici ve kötü niyetli
Kara doru atlı Kara Mool’un
yurduna gideceǵız.
Kara Mool’un yurdunu altüst etmek
için
Kara başlı bir yiǵidin olması gerek.
Altın Çaçah kız
Hemen oraya varacaǵız.
Dayanıklı zırhı kuşandılar,
Demir zırhı giyindiler.
Gidilecek yere gitmeye,
Evladı olan eş gibi olmaya.
Ulaşılacak yere gitmeye,
Büyük eş gibi olmamaya.
Deǵerli kardeşim, Kaan Kız,
Dayanıklı zırh kuşanmadan,
Demirden zırh giyinmeden,
O yere varamazsın.
Han Orba, kıymetli kardeşim,
Kara Mool’un yurduna vardığıında,

Xara Moolniñ xızınañ
7140 Xazır Noğasnañ tudızarziñ.
Çir üstündegı xara çağıstıǵ,
Xanniǵ istilıǵ xara saǵıstıǵ,
Xazır Noğasxa utıstı saǵannar.

7145 Çir üstündegı arıǵ saǵıstıǵlar,
Azır xanattıǵ xustar,
Ala arsaxtıǵ añnar,
Utıstı, tuñmam, saǵaa saldılar.
Uluǵ marıǵ it saǵannar.

7150 İki alıp xıs tudısxanın körege
Çir üstündegı alıp-külükter,
Azır xanattıǵ xustar,
Ala arsaxtıǵ añnar
Xara Mool çirınzer çılçalar.

Anda körbes künni pıs körerbıs,
7155 Pılbes nimeni pılebıs.
Ay-kün çariin as körerbıs,

Arıǵ küsti sıǵararbıs.
İlbek küsti pırerbıs.
Arıǵ küziñ sinñ albin,
7160 Alıp Xazır Noğastañ ölzeñ, -
Arǵalıǵ malnı sürerler,
Xalıx çonnı alarlar.
İlbek küziñ sinñ çitpin,
Xazır Noğastıñ xolınañ irtip xalzañ, -

7165 İlbetki çonnı alçalar,
Arǵalıǵ malnı sürçeler.
İt saǵan nimeni

Kara Mool'un kızıyla
Azgın Noğas ile savaşırsın.
Yer üstündeki kötü niyetli,
Kan içici kara fikirli,
Azgın Noğas'a yenildiler.
Yeryüzündeki iyi düşünceliler,
Çifte kanatlı kuşlar,
Ala benekli hayvanlar,
Zaferi, kardeşim, sana yolladılar.
Büyük bir mücadeleye giriştiler.
İki yiğit kızın mücadelesini görmeye
Yer üstündeki batur yiğitler,
Çifte kanatlı kuşlar,
Ala benekli hayvanlar
Kara Mool'un yurduna
toplanyorlar.

Orada görülmeyen günü bir görürüz,
Bilinmeyeni biliriz.
Ayın ve güneşin nurunu azıcık
görürüz.
Saf gücümüzü ortaya koyarız.
Ulu gücümüzü veririz.
Senin saf gücünü almaz,
Yiğit Azgın Noğas seni öldürse,-
Malını davarını sürerler,
Boyunu milletini alırlar.
Senin ulu gücün yetmez,
Azgın Noğas'ın elinde kalsan, -
Tüm halkını alırlar,
Malını davarını sürerler.
Ne yaparsan yap

- Nandırğa idip polbaspın,
Püdir salğan marıǵnı
7170 Toǵır idip polbaspın.
Püüingı künde ol çirge
Prayzı çiderge kirek”.
İdı çooxtanıp, Altın Xarlıx
Xara puluttıñ üstüne sıxxan,
7175 Ax puluttıñ altına çitken,
Toozilbasxa anımcoǵın pirip,
Xara Mool çirın köre uçuxxan.
Ay Arıǵ prayzın, çurtxa kirip,
Altın stol kistıne odırtxan.
7180 Ay Arıǵ, xayın çörıp, çooxtan tur:
“Xatıǵ çirzer am pararzar –
Xara toraattıǵ Xara Mool çirıne.
Xara çirdegı küstıǵ alıptar
Xıs alıptar xarbaziin körege
7185 Xımısxa çili çılışçalar.
Xara toraattıǵ Xara Mool alıp
Xarbazıǵ, çaa çox çurtabas kızı.
Asxınax küstıǵ alıptarnıñ,
Amır çöpneñ pirbinçetse,
7190 Arıǵ tınnarın sıǵara saap,
Arǵalıǵ malın sürip,
Xalıx çonın xolǵa alça.
Altın Çaçax, xıs palazı,
Ol çirzer parıp, azıp-öler.
7195 Azıp-ölgen anıñ söögın,
Aymax çirinde xalǵıspin,
- Geri dönemezsın,
Yapılan bu savaşa
Karşı gelemezsın.
Bugün, buraya
Herkesin gitmesi gerekir”.
Altın Harlıh böyle konuşup,
Kara bulutun üstüne çıktı,
Ak bulutun altına ulaştı,
Bitmemecesine vedalaşiverip,
Kara Mool’un yurduna uçtu.
Ay Arıǵ tümünü yurda sokup,
Altın masanın başına oturtmuş.
Ay Arıǵ, iş görüp konuşur:
“Sert yere şimdi gitmek için -
Kara doru atlı Kara Mool’un
yurduna
Kara yerdeki güçlü yiǵitler,
Yiǵit kızların kapışmasını görmeye
Karınca gibi toplanırlar.
Kara doru atlı Kara Mool yiǵit
Kapışması ve savaşı olmadan
yaşayamayan bir kişidir.
Çok güçlü olmayan yiǵitlerin,
İyilikle razı olmazsa,
Saf canlarını dışarı çıkartıp,
Malını davarını sürüp,
Boyunu milletini ele geçirir.
Kız çocuǵu, Altın Çaçah,
Oraya varıp, ölüp gider.
Onun ölüp giden bedenini,
El yurdunda bırakma,

Arğa çurtına ağılıp,
Altın tağda xomdaa çatırıp,
Amır tıxtap salar polzın.
7200 İrkem-palam, Xan Orba,
Arıǵ küzñ alza,
Ada çurtına aylan kilerzñ.
Arıǵ küzñ çitpeze,
Aymax çirinde ölerzñ.
7205 Artıx küstıǵ Xazır Noǵas –
Artıx pılıǵcǵı alıp xıs.
İRke miniñ ikǵı palam,
Çarılıspin na çörñer.
Çalǵıs picelerñ Xan Orbanı,
7210 Çarıp, pır dee tastabin,
Çılıǵ sözñ isterge polzın”.
Xan Orba xıs çooxtanǵan:
“Xara pazım xazıx tusta
Xalıx çonım xacan daa,
7215 Xul-çalıcı polıp, ireelenmes,
Arğa malım sürdürbes.
Çir-çalbaxtıñ alıptarın
Xul-çalıcı pır dee itpespın.
Artıx küstı sanazarbıs,
7220 İlbeke küstı pılızerbıs
Alıp Xazır Noǵas xısnañ”.
Astabasxa çis çip alıp,
Suxsabasxa ayran izip,
Altın stoldañ turǵannar.
7225 Xatıǵ xuyax xatanıp,
Timır xuyax timneenner.
Xan Çıbek xatı Kök Nincil

Kendi yurduna getirip,
Altın daǵdaki mezara koyup,
Düzgün bir şekilde oraya koyarsın.
Deǵerli evladım, Han Orba,
Saf gücünü aldığında,
Baba yurduna dönersin.
Saf gücün yetmediğinde,
El yurdunda yerinde ölürsün.
Pek güçlü olan Azgın Noǵas -
İyi bilici yiǵit kızdır.
Benim iki güzel yavrum,
Birlikte ayrılmadan ilerler.
Biricik ablanız Han Orba’yı,
Ayrılıp, hiç bırakmadan,
Sıcak sözünü dinleyin”.
Han Orba kız konuşmuş:
“Kara başım, iyi zamanda
Boyum milletim hiçbir zaman,
Kul köle olup, sıkıntı çekmesin,
Malım davarım sürülmesin.
Uçsuz bucaksız yurdun yiǵitlerini
Hiçbir vakit kul köle yapmam.
Çok güçlü sayıcılarız,
Ulu güçlü bilicileriz
Yiǵit Azgın Noǵas kızdın”.
Acıkanlar aş yiyip
Susayanlar ayran içip,
Altın masadan kalktular.
Dayanıklı zırh kuşanıp,
Demir zırhlarını giyindiler.
Han Çıbek, eşi Gök Nincil

- Altın stolniň üstüne
Ax torğı plat çasxan.
7230 Ay-kün altında polçatxan nime
Ax torğı platta
Arıǵ, çarix körinceň poltır.
Ax torğını kör turzalar,
Altın Xarlıx piceleri
7235 Xara Moolniň çirine çittir.
Alıp Altın Çaçax andox
Alıptarnaň tudıs içe.
Xara Moolniň çirinde
Mariǵ körerge kilgen alıp
7240 Tıñ köp çıl partır.
Pu üs alıptıñ
Andar parcañ üzöleñniñ çolı
Ax torğıda çaxsı körince.
Andartın kilceñ çolları
7245 Xarasxılanıp körince.
Anı körıp, Ay Arıǵ tıdı:
“Xaydı xazıx aylan kileriñniñ
Min pılbinçem”.
Xaan Xıs irkezine Ay Arıǵ
7250 Xırax çıl çaada
Xırılbas-parbas xuyaǵın kizirtken,
Torılbas-parbas xuyaǵın kizirtken,
Molcap atçañ tınıǵ xostonı,
Toǵıs uyalıǵ müüs oxçaanı,
7255 Xara molat xılızın pirgen.
Anı körıp, Xan Çibek saǵın tur:
“Alton sürmestig
Aymaxxa parıp çurtacañ tuñmam
- Altın masanın üstüne
Ak ipekten bir örtü yaydı.
Ayın ve güneşin altında ne olacaksa
Ak ipekten örtüde (hepsi)
Saf ve aydınlık göründü.
Ak ipeğe baktıklarında,
Altın Harlıh ablaları
Kara Mool’un yurduna ulaşmıştır.
Yiǵit Altın Çaçah orada
Yiǵitlerle mücadeleye girişir.
Kara Mool’un yurdunda
Mücadeleyi görmeye gelen
Birçok yiǵit toplandı.
Bu üç yiǵidin
Buraya varacakları
Ak ipekte iyice görülmektedir.
Onların gelecekleri yolları
Bakılıp görülmektedir.
Onu görüp, Ay Arıǵ dedi ki:
“Onların nasıl rahatça geleceklerini
Ben bilmemekteyim”.
Ay Arıǵ, sevimli Kaan Kız’a
Kırk yıllık savaşa
Parçalanmayan zırhını giydirdi,
Zedelenmeyen zırhını giydirdi,
Attığı, mühletli canlı okunu,
Dokuz eklemli boynuzdan okunu,
Kara çelikten kılıcını verdi.
Han Çibek bunu görüp düşünür:
“Altmış örgülü
Memlekete gidip yaşayan kardeşim

- Minneñ artıx küstıg
7260 Çayal parğan polar ba?
İlīg sürmestıg
İrge parıp xoncañ tuñmam
Minneñ irtıre küstıg
Çayalğan xıs polcañ ma?
7265 Alıp Ay Arıg İcezı paşa
Xan Orbanañ Kök Nincıl körzeler,

Xaan Xıs artıx küstıg xıs poltır.
Sınıp parcañ söögı çox,
Xızarıp axcañ xanı çox
7270 Xaan Xıs çayalıp törıptır.
Tim-tirıglerın timnenıp alıp,
Xatıg xuyaxtarın xatanıp alıp,
Arğa çurttañ amır-xazıx sıxtıbıs,
Kök Nincıl çooxtan tur:
7275 “Arğa çurttañ amır-xazıx sıxtıbıs,
Arğa çurtxa İdök aylanarğa polzın”.

Altın sarçındağı attarın
Çıbek tınnerıneñ siste tartxannar.
Arğalıg mal, xalıx çon, üdezıp,
7280 Arğalıg sınğa xada sıxxan.
Aarlıg çonnañ anımcoxtaztılar.
Üs xırañ asxannar,
Üs çulat kiskenner,
Xan Orba picelerı teen:
7285 “Aymax çırıne çörgende,
Alıp kızı altanıp mungen adına
Xamcı sappın çörbinçe.
- Benden de güçlü
Yaratılmış yiğit var mı?
Elli örgülü
Kocaya varıp evlenen kardeşim
Senden daha güçlü
Yaratılan kız var mı?
Yiğit Ay Arıg ile
Han Orba ile Gök Nincil
gördüklerinde
Kaan Kız pek güçlü kız olmuştur.
Kırılan kemiği yok,
Kızarıp akan kanı yok
Kaan Kız büyümüştür.
Kaan Kız, zamanında hazırlanıp,
Kaan Kız, demir zırhlarını kuşanıp,
Büyük evden rahatça ayrıldık,
Gök Nincil konuştu:
“Büyük evden sağ salim çıktık,
Öz yurdumuza yine sağ salim
dönüşümüz olsun.
Altın sarçında bağı atların
İpek dizginlerini çözüp çektiler.
Mal davar, boy millet, uğurlayıp,
Yüksek zirveye birlikte çıktılar.
Boy milletle vedalaştılar.
Üç tarla aştılar,
Üç dere geçtiler,
Han Orba kardeşleri dedi:
“Memlekete gittiklerinde,
Yiğit kişi binip atlandığı atına
Kamçı şaklatmaz.

İl çirine ir-külükter çörgende,
İzerlep müngeñ adınıñ idin
7290 İziñde sappin çörpinçe.
At asxanı maxtanmasxa,
At xalğanı xomzınmasxa polzın”.
Üs attı xosti tudıp,
At sapçañ azır xamcını,
7295 Xan tigirge sığara tudıp,
Üs alıp tiñe tüzirgenner.
Xara çir xaltıras xalğan,
Xan tigir solxılıs xalğan.
Üs alıp at teep oylaanda,
7300 Xara çir, özenineñ çastıǵıp
Xatap ornına kirgeni pıldirdi.
Alton xıllıǵ çatxan oynaanda,
Alton kögneñ köök sarnaanda,
Çalaas tigeylege ot ösken,
7305 Xuruǵ ağastarda pür sıxxan.
Ayas tigirdeñ nañmır çaap,
Nañmırlıǵ küñner ayastança.
Alıp Xan Orba piceleriñ
Adınıñ axsın toxtada tutxan,
7310 Xarax çazına xarlıxça,
Xarax suuna xarlıxça.
Xan Orba pularǵa çooxtapça:
“Ças tusta Xan Mirgen pabalarıñ,
Xannañ xızıl çigiren adın
7315 Arǵa-sümeñ aldırıp,
Anı sür parçatxanda,
Mında odırıp tınañan”.
Xan Çibekneñ Xaan Xıstıñ

Yiğit erler yurda gittiklerinde,
Eyerleyip bindiği atının etine
Yakarcasına vurmaz.
Atın geçtiğine övünmez,
Atın kaldığına üzülmez olsun”
Üç atı da beraber yürütüp,
Ata şaklatılan çifte kamçıyı,
Göge doğru savurup,
Üç yiğit beraber indirdiler.
Kara yer titredi,
Gökyüzü soluksuz kaldı.
Üç yiğit at tırısı kalktıǵında,
Kara yerin içi dışına çıkıp
Tekrar yerine geldiğini gördü.
Altmış yıllık çathan çalındıǵında
Altmış yırla guguk cıvıldadıǵında,
Çıplak zirvelerde otlar büyüdü,
Kurumuş ağaçlarda yapraklar çıktı.
Ayaz gökten yağmur düşüp,
Yağmurlu günler geri döner.
Yiğit Han Orba ablaları
Atının ağzını kapalı tuttu,
Göz yaşına boğulur,
Göz suyuna boğulur.
Han Orba bunlara konuşur:
“Genç yaşta, Han Mirgen babalarını
Kandan kızıl doru atını
Kurnazlık yapıp,
Onu sürdüklerinde,
Burada oturup dinlendi”.
Han Çibek ile Kaan Kız’ın

- Çürekterī xayılıp irtken.
7320 Üs atxa pazox xamcı sapxannar.
Xara çirī xaltıras xalğan,
Xan tigirī solxılıs xalğan.
Pili pasxa suğlar kisçeler.
Piltürī pasxa suğlar kisçeler
- 7325 Ada çirīn aar itçeler,
Aymax Xara Mool çirīne çitçeler,
İne çirīn kider itçeler,
İl çirīne çitçeler.
Arğalığ sında üs alıp,
7330 At toxtadıp, turğannar.
Tügī pasxa mallar,
Tillerī pasxa çonnar,
Xımısxadañ köbök çılıp,
Pu çirge sııspin,
7335 Altı xırañ azıra,
Altı çulat kizire
Çayılıp çörge polturlar
Mariğ körerge alıp çon
Am daa üzılbin peer kilçe.
7340 Xatığ xuyax saxayı
Xalıp müüske çurap tur.
Timir xuyaxtıñ saxayı
İtken sööke çurpar tur.
Altın Çaçax, xacanox kilip,
7345 At söögın azır xaya,
İr söögın igir xaya ittir.
Xızarıp axxan xannarı
Ağın suğ polıp ağıp tur
Altın Xarlıx üs tuñmazın
- Yürekleri eridi.
Üç ata kamçı şaklattılar.
Kara yeri yerinden kaldırdılar,
Göğü soluksuz bıraktılar.
Sınırı başka olan sular geçerler.
Ağzı başka olan nehirler geçerler.
Baba yurdunu değerli kılarlar,
Kara Mool'un yurduna ulaşırar.
Ana yurduna gider olurlar,
El yuruduna ulaşırar.
Üç yiğit yüksek zirvede,
Atlarını durdurdular.
Derileri başka hayvanlar,
Dilleri başka boylar,
Karıncadan da fazla olup,
Bu yurda sığmamış,
Altı tarla aşarak,
Altı dere geçerek
Yayılp yaşar olurlar.
Yiğit halk mücadeleye görmeye
Hâlâ daha oraya gelmektedir.
Dayanıklı zırh kemiği
Boynuza karıştırılır.
Demir zırhın kemiği
Kemiğe karıştırılır.
Altın Çaçah, hemen gelip,
At kemiğini çatallı kaya
Er kemiğini yumru kaya eder.
Kızarıp akan kanları
Nehir olup akar.
Altın Harlıh, üç kardeşini

- 7350 Xadarğan poltır pu çirde:
 “Artıx küstı pılısçañ,
 Pu ilbek küstı sınaşçañ,
 Xabırğa söögı sıstasçañ çir.
 Çir üstündegı artıxtar
- 7355 Pu çirzer köp çılıbıxan.
 Ol alıptarnañ küs sınaşpin,
 Aylan nanarğa kilıspes
 Kün sığıs sarınzar körzeler,
 Xara tasxılıñ tıgeyinde,
- 7360 Anı çir altına patıra pazıp,
 Toğıs xırlığ çalaas alıp odırça.
- Künniñ ortı tuzı sarında,
 Kök tasxılını çirge patıra pazıp,
 Kök Pus alıp odırtır.
- 7365 Kün xonıs sarında,
 Ax tasxılını çirge patıra pazıp,
 Timır Soyın alıp odırtır.
 Kün ortı tuzınañ toğır sarında,
 Sarığ tasxılını çirge patıra pazıp,
- 7370 Toğıs kızıñıñ xucağı çitpes
 Xara alıp odırtır.
 Altın Xarlıx piceleri
 Toğıs xırlığ sarığ xayazar közıtken.
 “Toğıs xırlığ sarığ xayanıñ itsinde
- 7375 Artıx küstıg alıptar köp,
 Andar min kırıp, tudızarbın, -
 Teen Altın Xarlıx alıp xıs, -
 Xan Orba tuñmacaam, sin
 Xara xaya itsinde çurtaan
- Burada beklemektedir:
 “Büyük gücü anlayacağıın,
 Bu ulu gücü tecrübe edeceğin,
 Kaburgalarının sızlayacağı yerdir.
 Yer üstündeki güçlüler
 Buraya çokça toplandılar.
 O yiğitlerle gücünü denedi,
 Dönüp yanlarına gelmez
 Gün doğumunu gördüklerinde,
 Kara zirvenin doruğunda,
 Onu yerin altına batırıp,
 Dokuz köşeli çıplak yiğit
 oturmaktadır.
 Günün öğle vaktinde,
 Mavi zirveyi yere batırıp,
 Yiğit Gök Buz oturur.
 Gün batımında,
 Ak zirveyi yere batırıp,
 Yiğit Demir Soyın oturur.
 Öğle vaktinde
 Sarı zirveyi yere batırıp,
 Dokuz kişinin kucağına sığmayan
 Kara batur oturur.
 Altın Harlıh kardeşleri
 Dokuz sırtlı sarı kayayı gösterdi.
 “Dokuz sırtlı sarı kayanın içinde
 Pek güçlü yiğitler çok fazladır,
 Ben oraya girip, savaşırim, -
 Dedi yiğit Altın Harlıh kız, -
 Sen, Han Orba kardeşim
 Kara kaya içinde yaşayan

- 7380 Xazır Noğasnañ tudizarziñ.
Arıǵ sağıstıǵ alıptardañ
Artıx küstıǵ çayalǵan
Alıp xıs sin polarziñ.
Xara sağıstıǵ, xannıǵ istilıǵ
- 7385 Xazır Noğas xıs polar.
Xazır Noğastı la tastap salzañ
Xara Mool çirın pıs toozarbıs”.
Çıbek tınerın moynına palǵap,
Attarın üzöleñ pozıttılar.
- 7390 İnıs töbın ingenner,
Xara Moolniñ arǵa çurtına çitkenner.
Xazır xarbas polcañ çirde
Altınzartın xara çirge
Altı xadıl molat tözeltir.
- 7395 Çir üstüneñ sıǵara
Çitı xadıl molat salıltır.
Marıǵa çılǵan alıptar
Mında odıra xadartırlar.
Xazır Noğas sarındaǵılar,
- 7400 Xara tayǵa çili xaralıp,
Xara tasxılını tulǵı,
Çirge kire odırtırlar.
Xan Orbanıñ sariındaǵılar.
Ax tasxıl üstünde sağıptırlar
- 7405 İki alıptıñ itterin
İzide sapçañ azır xamcılıǵ
İki alıp xadartırlar.
Xara xayanıñ izii azıldı.
Xara xaya istineñ
- 7410 Alton sürmezı arǵaa çayılǵan,
- Azgın Noğas ile savaşırsın.
Sen saf niyetli yiǵitlerden
Pek güçlü yaratılan
Yiǵit kızsın.
Kötü niyetli ve kan içici olan
Azgın Noğas kızdır.
Azgın Noğas’ı yok ettiǵinde
Kara Mool’un yurdunu bitiririz”.
İpek dizginlerini atlarına baǵlayıp,
Atların üçünü de serbest bıraktılar.
Aşaǵıya doǵru indiler,
Kara Mool’un yurduna ulaştılar.
Şiddetli kapışmanın olacaǵı yerde
Kara yerin aşağısında
Altı kat çelik döşelidir.
Yer üstünden dıǵarı
Yedi kat çelik konmuşur.
Mücadeleye toplanan yiǵitler
Orada oturup beklemektedir.
Azgın Noğas’ın yanındakiler,
Kara orman gibi kararıp,
Kara zirveyi kaplayıp,
Yere girip oturtulur.
Han Orba’nın yanındakiler.
Ak zirvenin üstünde beklemekteler
İki yiǵidin bedenlerini
Vurunca yakan çatal kamçılı
İki yiǵit beklerler.
Kara kayanın eşiǵı geçildi.
Kara kayanın içinden
Altmış örgüsü sırtına uzayan,

- İlğ sürmezî iññine tüşken,
Xatırğa xaraxtığ,
Xannañ xızıl saıraylığ,
Xıcırap sıncañ söögï çox,
7415 Xızarıp axçañ xanı çox,
Ölöp parcañ tını çox,
Toñ çirnï tomıxxa teere,
İğır çirnï idekke teere pazıp,
Xıs pala Xan Orbazar udur sıxxan.
- 7420 Xosti pazıp, xolın pirgen,
İzere çöröp, izenın çitirgen.
Xan Orba izenine izen çitirgen.
Xolnına xol tutxanda,
Xan Orbanıñ salaaları,
7425 Xıcırazıp, ağırıp irttiler.
Xıs palazı çooxtap tur:
“Xara çirnıñ üstünde
Artıx alıp Xara Mool çirinde
Artıx küstığ çayalğan
7430 Xazır Noğas alıp xıspın.
Çarıx çirnıñ üstünde
Arığ sağıstığ çonnıñ çirinde
Artıx küstığ çayalğan
Xızıl xır attığ Xan Orba
7435 Alıp xıs sin polarzıñ.
Xızıl xır adıñnıñ üstünde
Alton xıllığ altın çatxan
Alton kögneñ saabilça.
- Elli sürmesi omzuna yayılan,
Sert bakışlı,
Kandan kızıl suratlı,
Kırılıp çatırdayan kemiği olmayan,
Kızarıp akan kanı olmayan,
Ölöp gidecek canı olmayan,
Donmuş toprak sertleşinceye dek,
Engibeli yerden dağın eteğine
kadar gidip,
Kız çocuğu Han Orba’ya
doğru geldi.
Yanına gelip, elini verdi,
İçeri gidip, selam verdi.
Han Orba, selamına karşılık verdi.
Eliyle elini tuttuğunda,
Han Orba’nın parmakları
Çatırdayıp ağrıdı.
Kız çocuğu konuşur:
“Kara toprağın üstünde
Pek güçlü yiğit Kara Mool’un
yurdunda
Çok güçlü yaratılmış
Yiğit Azgın Noğas kızım.
Aydınlık yerin üstünde
Saf niyetli halkın arasında
Pek güçlü yaratılan
Kızıl kır atlı Han Orba
Yiğit kızsın.
Kızıl kır atının üstünde
Altmış yıllık altın çatxan
Altmış yılla vurulur.

Altın küktig alton köök
7440 Alton kögneñ sarnas çörçeler.
Çir üstünde anı ispes
Pir dee tiriğ nime çoğıl.
Sırer attarıña xamcı sapxanda,
Alton xıllıg alton çatxan
7445 Alton kögneñ oynap turğan,
Altın tüktig alton köök
Alton kögneñ kögleskenin
Çağın kilgence istip,
Tastañ xatıg çüreem xayılğan,
7450 Pustañ xatıg çüreem puzulğan.
Anı istip, çılğan alıp,
Çürek sıdaspın, ilğas turğan.
İki alıp xıstıñ tudızarın
Çir-çalbax xacanox pilçe.
7455 Artıx küstıg çayalğan polzañ,
Minin arıg tınıma çidip,
Xara Mool pabamnin çurtın xırıp,
Arğalıg malnı sürerzin,
Xalıx çonnı al pararzin.
7460 Artıx küs minde pol parza,
Xan Orba alıp xıs,
Arıg tınıña çiderbin,
Arğalıg malınnı sürerbın.
Xalıx çonınnı ağılarbın.
7465 Xara Mool adamnıñ çurtın
Xıra saap parar çir üstünde
Artıx küstıg alıp
Am daa çayalıp öskelek.

Altın tüylü altmış guguk
Altmış yırla cıvıldaşırlar.
Yeryüzünde bunu işitmeyen
Hiçbir canlı yoktur.
Sizler atlarımızı kamçıladiğımızda,
Altmış telli altın çathan
Altmış yırla çalındı,
Altın tüylü altmış guguk
Altmış yırla şakımasının
Yakından geldiğini duyup,
Taştan katı yüreğim eridi,
Buzdan sert yüreğim çözüldü.
Toplanan yiğitler, bunu işitip,
Yürekleri dayanmayıp, ağladılar.
İki yiğit kızın mücadelesini
Büyük yurdun hemen anlar.
Pek güçlü yaratılmış olsan,
Benim saf canıma ulaşip,
Kara Mool babamın yurdunu
yerlebir edip,
Malını davarını sürersin,
Boyu milleti alırsın.
Çok güçlü olsam,
Yiğit Han Orba kız,
Saf canına ulaşırım,
Malını davarını sürerim,
Boyunu milletini alıp getiririm.
Babam Kara Mool'un yurdunu
Yeryüzünde yıkıp dökem
Pek güçlü yiğit
Henüz yaratılmamıştır.

- Andartın kilgen çollarıñ par,
7470 Aylanıp nancañ alıp nimesser”.
Xan Orba Xazır Noğasxa nandırğan:
- “Xan izip tospas Xara Mool,
Arğalığ malımniñ xalıx çonımniñ,
Xanın izip, idin çirge
7475 Xacanox pilen sağıngan poltır.
Arığ sağıstığ Xan Orba pozım
Aymaxtıñ malın xacan daa sürbepin,
Xalıx çonın xacan daa albaspin,
Xul-çalıcı xacan daa itpespin.
7480 İl çonniñ küzin pazınıp,
Tosxanca çip alğan polarzar.
İlbetki çonniñ xarax çazın
Tosxanca izip ağan polarzar.
Pis çitkence, çiiesteriñni
7485 Tosxanca çip alğan polarzar.
Kizer kip-azaxtarıñni
Kizip alğan polarzar.
Amır çurtaan çirlerinde
Attar söögı toldıra çadar.
7490 İptep çurtaan çirlerinde,
İrler söögı üülğ çadar.
Xaralıp axxan Xara talayca
Xızarıp xanıñar ax xalar”.
Anı istip, Xan Orba sarındağılar
7495 Ax tasxıl tigeğinde örinip,
Azaxxa turıp, xısxır turğannar:
- Oradan gelen yolların var,
Dönüp gelecek yiğit değıdir”.
Han Orba, Azgın Noğas’a cevap
verdi:
“Kan içip doymayan Kara Mool,
Malım davarımın, boyum milletimin
Kanını içip, etini yemeye
Hâli hazırda hep düşünmektedir.
Saf niyetli, ben Han Orba
Yurdun malını hiçbir zaman sürmem
Boyunu milletini hiçbir zaman
almam,
Hiçbir zaman kul köle etmem.
Milletinin gücünü bastırıp,
Doyuncaya kadar yemek yerler.
Tüm halkın gözyaşını
Doyuncaya kadar içerler.
Biz ulaşınca, aşlarını
Doyuncaya dek yerler.
Elbiselerini giyer
Giyinmiş olurlar.
Rahat yaşadıkları yurtları
Atların leşleriyle doludur.
Rahatça yaşadıkları yurtları,
Erlerin cesetleriyle doludur.
Kararıp akan Kara Deniz boyunca
Kızarıp kanlar akar”.
Han Orba bunu dinleyip,
yanındakiler
Ak zirvenin doruğunda sevinip,
Ayağa kalkıp bağırdılar:

- “Xayran arıǵ saǵıstıǵ, Xan Orba
Xazır Noǵasxa pır dee tastatpin,
- 7500 Xara çabalnı tooza xırıp,
Xazır-amır çurtxa naniñar”.
Xan Orbanıñ tılıne sıdabin,
Xazır Noǵas tözineñ sasxan.
Çaǵa-pastañ xabıs sıxxannar,
Çalbax pildeñ tartıs çörgenner.
- 7505 Xara Molat çiri xaltıras turça,
Xan tigiri solxıl turça.
Xalıx çon, peer çulızıp,
Xara pastarın çayxap tur:
“Xazır küstigler, toǵazıp,
- 7510 Pıdı xatıǵ xarbasxanın,
Pu çasxa am na körçebis”.
Xarbas çarǵızın itçeñ alıptar
Xan Orbanañ Xazır Noǵastıñ idin
Xamcınañ izide saap pirdiler.
- 7515 Altı azaxtıǵ orǵan üstünde
Çadıp uzaan Xara Mool,
Çapçañ xıstar tudızıp,
Çalbax çir silgilgende,
Çirzer inderil tüzıp,
- 7520 Üs xabırǵa sıdırdı.
Çiti xadıl idilgen toñ molattı
Tooza unada teeptirler.
Xazır Noǵas alıp körze,
Xatıǵ xollıǵ mındaǵ alıpnañ
- 7525 Pu timge teere külük pozı
Pır dee tudıspaan poltır.
- “Güzel ve saf niyetli, Han Orba
Azgın Noǵas’ ı hiçbir zaman
bırakma,
Kara kötülüǵünü bitirip,
Bayındır yurda dönün”.
Han Orba’nın diliyle başa çıkamadı,
Azgın Noǵas’ın sinesine saplandı.
Yaka paça kapıstılar,
Geniş bellerinden çekiştiler.
Kara Molat yeri kaldırı,
Gökyüzünü soluksuz bırakır.
Boy millet, oraya toplanıp,
Kara başlarını sallar durur:
“Çok güçlüler, karşılaşıp,
Böyle sert bir kapışmayı,
Bu yaşa dek hiç görmedik”.
Mücadeleye devam eden yiğitler
Han Orba ile Azgın Noǵas, etlerinde
Kamçıyla izler bıraktılar.
Altı ayaklı yataǵın üstünde
Yatmakta olan Kara Mool,
Vuruşan kızlar savaşıp,
Geniş yer silkelendiǵinde,
Yere yuvarlanıp,
Üç kaburgasını kırdı.
Yedi kat olan saǵlam çeliǵi
Paramparça ettiler.
Yiğit Azgın Noǵas görür ki,
Böylesine sert elli yiğitle
Bu zamana kadar güçlü olan kendisi
Hiçbir zaman savaşmamıştır.

- Xan Orba daa p̄lince,
 Xazır Noğas ç̄li anı
 Xatığ p̄lekneñ alıp tutpaan.
- 7530 Xazır Noğastı Xan Orba xıs
 İñis töb̄in ĩdip ç̄örçe,
 Tağ çoğar töstep ç̄örçe,
 Xara talay çayxala t̄usken,
 Ax çazaa sığara sabılğan.
- 7535 Xara talaynıñ altınañ,
 Xolğa tınnığ xosto tudına,
 Xara Moolnıñ oolğı,
 Xazır Noğastıñ acazı
 Xara Türtüs, sığıp, çooxtança:
- 7540 “Xara pazım xara çirge çatpaanca,
 Xayran tuñmam Xara Noğastı,
 Xollarına pirip, ödırtesp̄n.
 İki xaraam, çirge çadıp, çabilbaanca,
- Xara Noğas irke tuñmamnı
 7545 Xan Orba xolınañ ödırtesp̄n!”
 Toğıs köst̄ig tınnığ xostozın
 Tura tarttı kirbeyte kire.
 Xızıl çalın oynap sıxxanda,
 Altın Xarlıx, alıp xıs,
- 7550 Xan Orbaa salğan alıptar
 Xısxırızıp irtkenner:
 “İki alıp marığ xoostıra tudısça,
 Olarğa aralazarğa çox polzın!”
 Ökpelen parğan Xara Türtüs
 7555 İspes xulax, körbe sxarax poldı:
- Han Orba da anlar ki
 Kendisini, Azgın Noğas gibi
 Sert bileğinden tutan olmamıştır.
 Han Orba kız, Azgın Noğas’ı
 Aşağıya doğru indirir,
 Dağın yukarısına doğru sürükler,
 Kara denizi sallanarak attı,
 Ak ovaya doğru savurdu.
 Kara denizin altından,
 Canlı oku eline alarak,
 Kara Mool’un oğlu
 Azgın Noğas’ın ağası
 Kara Türtüs, çıkıp, konuşur:
 “Kara başım kara yere yatmadıkça
 Güzel kardeşim Kara Noğas’ı,
 Ellerine verip öldürtmem.
 İki gözüm, yere düşüp,
 kapanmadıkça,
 Güzel kardeşim Kara Noğas’ı
 Han Orba’nın eliyle öldürtmem!”
 Dokuz gözlü canlı okunu
 Yayı gererek koydu.
 Kızıl alev titreyip çıktığında,
 Yiğit kız Altın Harlıh,
 Han Orba’ya atan yiğitler
 Birbirlerine bağırdılar:
 “İki yiğit, mücadele boyunca
 kapışılar,
 Onlara karışılmasın!”
 Buna öfkelenen Kara Türtüs’ün
 Kulağı işitmez, gözü görmez oldu:

“Atxan minñ tınnıǵ xostom,
Alıp Xan Orbanıñ tının üzıp,
Altın izebime kïrerge polzın”.
Toǵıs köstıǵ tınnıǵ xostozın
7560 Xara Türtüs pozıtıxan.
Xan Orbazar xosto xoolapça.
Xaan Xıs tuñmazı, anı körıp
Toǵıs köstıǵ tınnıǵ xostonıñ
Alnına, parıp turi pirgen.
7565 Toǵıs küstıǵ tınnıǵ xosto
Xaan Xıstıñ çalbox köksine,
Tartıl kilip, urunǵan.
“Arıǵ küzım minñ çitse,
Atxan uǵıñnı min tudam.
7570 Arıǵ küzım çitpin alza,
Atxan uǵıñnañ azıp-ölem.
İlbek küzım am xapsa,
İgır uǵıñnı min tudam.
İlbek küzım xappin salza,
7575 İtken uǵıñnañ iptip-ölem.
Atxan uǵıñnı tudıbıssam,
Arıǵ tıñna min çidem.
İtken uǵıñnı toxtadıbıssam,
İdın çiceñ min polarbın”, -
7580 Xısxırıp irtı alıp Xaan Xıs.
Alıp Xaan Xıs tınnıǵ xostonı
Par-çox küzın salıp tutxan.
Arıǵ küzi albin,
İlbek küzi çitpin,
7585 Üs xırañ azıra,
Üs çulat kizire itirdi,

“Benim attıǵım canlı okum,
Yiǵit Han Orba’nın canını alıp,
Altın cebime girsın”.
Dokuz boǵumlu canlı okunu
Bıraktı Kara Türtüs.
Han Orba’ya ok vızıldar.
Kardeşi Kaan Kız, bunu görüp
Dokuz boǵumlu canlı okun
Önüne geçip durdurdu.
Dokuz boǵumlu canlı ok
Kaan Kız’ın geniş göǵsüne
Çekilip vuruldu.
“Ben saf gücüm yetse,
Ben attıǵın okunu tutarım.
Saf gücüm yetmeseydi,
Attıǵın oktan ölürdüm.
Şimdi ulu gücüm oku tuttuǵunda,
Yamuk okunu ben tutarım.
Ulu gücüm yetmezse,
Attıǵın oktan ölürüm.
Attıǵın okunu tutamazsam,
Saf canına ben ulaşırım.
Attıǵın okunu durdurmasaydım,
Bedenini yiyemezdim”, -
Yiǵit Kaan Kız baǵırdı:
Yiǵit Kaan Kız, canlı okunu
Tüm gücünü saldı.
Saf gücü almaz,
Ulu gücü ulaşmaz,
Üç tarla aşarak,
Üç dere geçti,

- Xara xayaa çapsıra xıstırdı,
Xarax odı pırılı tüstı.
Arıǵ küzı albinçatxanda,
7590 İlbek küzı çitpinçetkende,
Altanıp müngeñ xara toraadı
Xaan Xıstıñ kistıneñ tiri tutxan.
Alıp töreen Xaan Xıs andada
Par-çox küzın pazına salça,
7595 Çox küzın çodaa salça,
Uluǵ odın üzire sapça
Uluǵ küzın toxtada tutça.
Xara talaynıñ xazında odırǵan,
Xara Türtüstıñ alnına pardı:
7600 “Atxan sinıñ uǵıñnañ
Azıp-ölbin min xaldım.
Arıǵ sinıñ tınıña
Çiderge kildım, Xara Türtüs”.
Xara Türtüs alıptıñ
7605 Sol naaǵınañ salıp irtken.
Alıp Xara Türtüs,
Xara çirde toǵıs aylanıp,
Kızı paspas çıstıǵ palçaxxa
Köksine teere patıra saabılır.
7610 Axsı-purnı xanına aylıǵıp,
Alıp Xara Türtüs xarlıx turǵan.
Anı körıp, Xaan Xıs xısxırdı:
“Adam pirgen oñ xolımnañ
Azıp-ölbin sin xaldıñ.
7615 İkcincizın kör xalarzıñ
İcem pirgen sol xolımnañ”.
Xaan Xıs sol xolnañ çapxanda,
- Kara kayaya vurarak sıkıstırdı,
Gözlerinden ateşler saçıldı,
Saf gücü almadıǵında,
Ulu gücü yetişmediǵinde,
Atlanıp bindiǵi kara doru atı
Kaan Kız’ın arkasından çevirdi.
Yiǵit yaratımlı Kaan Kız orada
Tüm gücünü aklına verip,
Az olan gücünü de ayaklarına verir,
Büyük ateşini söndürür.
Büyük gücünü durdurur.
Kara denizin kıyısında oturan
Kara Türtüs’ün karşısına geçti:
“Senin attıǵın okla
Ölüp geçmedim.
Senin saf canına
Ulaşmaya geldim, Kara Türtüs”.
Yiǵit Kara Türtüs’ün
Sol yanından geçti.
Yiǵit Kara Türtüs,
Kara yerde dokuz defa dönüp,
İnsan gitmez kokulu bataklıkta
Göǵsüne kadar saplandı.
Aǵzı burnu kanına boǵulup,
Yiǵit Kara Türtüs boǵuldu.
Kaan Kız bunu görüp, baǵırdı:
“Babamın verdiǵi saǵ elimden
Sen ölüp gittin.
İkcincisini görürsün
Anamın verdiǵi sol elimi”.
Kaan Kız sol eliyle vurduǵında,

- Uluğ aǵas usxan osxas polǵan,
Uluğ alıp östep, túskeni pildirdi.
- 7620 Xara tubanniń arazınan
Xaan Xıs tuńma sıǵara pasxan.
Anı körıp, Xan Orba
Xazır Noǵas alıp xıstı
Xara çirdeń xaap ködirgen.
- 7625 Xan tigirge sıǵara tudıp,
Alıp sapçań azır xayaa
Arǵa moynın altı çirdeń,
As-pilın çiti çirde üze sapxan.
Alıp Xan Orba xıs,
- 7630 Aar parza, taǵ tayança,
Peer kilze, çir xucaxtańça.
Arıǵ küzi sıx partır,
İlbek küzi toozıltır.
Altın Xarlıxnań Xaan Xıs
- 7635 İki xolınan xoltıxtap,
Ax çazaa sıǵarıp,
İpti xayrallap odırtılar.
Xara Mool Xan Orbazar pas sıxxan.
Xan Çibek, kör salbinań,
- 7640 Xara Moolǵa udur pasxan.
Çalbax tösneń uçurazar tusta,
Çapçań xollıǵ Xan Çibek
Xara Moolnı naax çalbaxtań
Xayındır kildı pır xati.
- 7645 Xara çirniń üstünde
Xara Mool, çiti xati aylaxtanıp,
Kizi paspas tireń palçaxxa
Köksine teere toşli túsken.
- Büyük aǵaç düşmüş gibi oldu,
Ulu yiğit inleyip, düştüǵünü anladı.
Kara dumanın içinden
Kaan Kız dıǵarı çıktı.
Han Orba bunu görüp,
Yiğit Azgın Noǵas kızı
Kara yerden tutup götürdü.
Göge doǵru kaldırıp,
Çifte kayalara savurur.
Boynu altı yerden,
Beli ise yedi yerden koptu.
Yiğit Han Orba kız,
Öteye gittiǵinde, daǵa yaslanır,
Beriye geldiǵinde, yeri kucaklar.
Saf gücü çıkmıştır,
Ulu gücü bitmiştir.
Altın Harlıh ile Kaan Kız
İki elinden tutup,
Ak ovaya çıkarıp,
Düzgünce tutup oturtular.
Kara Mool, Han Orba'ya ilerledi.
Han Çibek, görmeden,
Kara Mool'a doǵru yürüdü.
Onun geniş göǵsünü gördüǵünde,
Tez elli Han Çibek
Kara Mool'u koca yanaǵından
İşlerini yaptırdı bir kere
Kara yerin üstünde
Kara Mool, yedi defa dönüp,
İnsanın gitmediǵi derin bataklıǵa
Göǵsüne kadar battı.

- Xan Çibek ağaa xısxır tur:
7650 “Oylap sapxanıma, alıp nancı,
Kızı paspas palçaxta
Pağa çili çüs çörçezñ.
Sınap sapxan xolımını
İkincizin körüp al”, - tıp,
7655 Oñ xolin xan tığırzer ködirgen.
Tığır túbı soolap irtken,
Çir arğazı üzil xalğan.
Xara sağıstıǵ, xan istilig
Xara Mool, tını sıǵıp, çirge tüstir
7660 Xul-çalcı polğan xalıx çonǵa
Xan Orba xıs çaxıǵ pirgen:
“Uluǵ marıǵnı min uttum,
Sıreñi pazınǵan alıptar öldi.
Am, pırdeezineñ xorıxpın,
7665 Uluǵ toy-pay idñer.
Xaydañ kem kilgen andar
Arǵalıǵ malın sürine,
Xalıx çonın alına,
Arǵa çurtsar aylan nanzın”.
7670 Xul-çalcı polğan alıptar
Undudılbasxa alǵıstapçalar,
Toozılbasxa anımcoxtaşçalar,
Toy-pay idip, tosxanca çidiler.
Alıp-küstigler amda köp pu çirde.
7675 Alıp Altın Xarlıx xıs,
Toǵıs xırlıǵ sarıǵ xayanı aza tartıp,
Andar kire pasxan.
Kün sıǵıs sarında odırǵan
- Han Çibek ona baǵırır:
“Gidip vurmaya, yiǵit dost,
İnsanın gitmediǵi bataklıǵa
Kurbaǵa gibi yüzersin.
Gerçekten vurduǵun elimin
Diǵerini gör”, deyip,
Saǵ elini göǵe kaldırdı.
Göǵün dibi gürüldedi,
Yerin altı parçalandı.
Kötü niyetli, kan içici
Kara Mool’un, canı çıkıp, yere düştü
Kul köle olan boya millete
Han Orba kız nasihat etti:
“Büyük mücadeleyi ben kazandım,
Sizlere zulmeden yiǵitler öldü.
Şimdi, hiçbir şeyden korkmayın,
Büyük bir toy düzenleyin.
Buraya gelenler
Malı davarı sürerek
Boyunu milletini alarak,
Kendi yurtlarına dönsün”.
Kul köle olan yiǵitler
Unutmamacasına överler,
Bitmemecesine vedalaşırlar,
Zengin bir toy yapıp, doyuncaya
dek yediler.
Güçlü yiǵitlerin hepsi şimdi burada.
Yiǵit Altın Harlıh kız,
Tokuz tepeli sarı kayayı aşıp,
Oraya geldi.
Doǵu tarafında oturan

- Toğıs xırlıǵ çalaas alıptı
7680 Xan Orba xıs köre pasxan.
Xan Çıbek kün ortı tuzı sarınzar
Kök Pus alıptı köre tutxan.
Xaan Xıs kün xonıs sarınzar
Timır Soyınmı köre tartxan.
7685 Çağınnap kilip, Xan Orba
Çalaas alıpxa xosti pastı,
Xol ködirip, salıp irtti:
Toğıs xırlıǵ çalaas alıptıñ
Toldıra moynı üze saabılıtır.
7690 Pu çimñ ibire xarap turıp,
Altın Çaçaxtı Xan Orba körze,

Xayıs çili tolğattırça,
Xap çili sözirtipçe,
Ay sağızı sıx partır.
7695 Anı körıp, Xan Orba xıs
Altın Çaçaxxa polızarğa,
Andar tabırax oylap sıxxan.
Çidip turğanda, körer polza,
Altın Çaçaxtı xan tigirge sığara
7700 Xara alıp tut saltır.
Alıp Xan Orba, çügür kilip,
Xarbap xaldı çaza-çüze.
Xara alıp Altın Çaçaxtıñ
Arıǵ tının sığara sapxan.
7705 Anı körıp, Xan Orba xıs
Xara alıptı salıp irtken, -
Xara pazın üze saatır.
Azıp-ölgen Altın Çaçaxtıñ
- Dokuz köşeli çıplak yiğidi
Han Orba kız gördü.
Han Çıbek, gün ortasındaki tarafta
Gök Buz yiğidi gördü.
Kaan Kız batı tarafında
Demir Soyın'ı gördü.
Han Orba, yanına yaklaşıp
Çıplak yiğidin yanında durdu,
Elini uzatıp, ilerledi:
“Dokuz köşeli çıplak yiğidin
Boynunu kopardı.
Bu yere dönüp bakıp,
Han Orba, Altın Çaçah'ı
gördüğünde,
Kayış gibi döndürür,
Çuval gibi düğümler,
Ay sakızı çıkar.
Han Orba kız, onu görüp
Altın Çaçah'a yardım etmeye,
Oraya hızlıca gitti.
Ulaştığında görür ki,
Altın Çaçah'ı göğe doğru
Kaldırıp tutmaktadır Kara yiğit.
Yiğit Han Orba, koşup,
Yakalayiverdi.
Kara yiğit, Altın Çaçah'ın
Saf canına dek vurdu.
Han Orba kız, bunu görüp
Kara yiğide doğru ilerledi, -
Kara başını koparttı.
Altın Çaçah'ın ölüp giden

- Aarlıǵ söögün aylandıra çöröp,
7710 Tastañ xatıǵ çüree talalça,
Pustañ xatıǵ çüree puzulça.
Tigir tübi sooli tüsken,
Çir arǵazı üze sabılǵan.
Kün xonıs sarında
7715 Xaan Xıs Timir Soyın alıptıñ
Arıǵ tının üze saaptır.
Paza tudısçañ alıp çoxta
Xaan Xıs inıs töbin pas tüsken.
7720 Tigir tübi pazox soolaan.
Kün ortı tuzı sarında
Alıp Xan Çibek Kök Pus alıptıñ
Arıǵ tının üze saptır.
Altın Çaçax alıp xıstiñ
7725 Altına müngen ax oy adı
Arǵa çurtına oylap sıxxan.
Tigir tübi soolap xalǵan
Toǵıs xırlıǵ sarıǵ xaya istinde
Artıx küstıǵler çılǵan poltır.
7730 Alıp Altın Xarlıx, olarnı
Arıǵlı toozıp, aylantır.
Xostap çöröp, Altın Xarlıx
Xolın tutça tuñmalarına.
İzere çöröp, alıp xıs
7735 İzen çitırçe irkelerine.
Altın Çaçax xıstiñ söögün
Aylandıra çöröp, ilǵasçalar.
Xomzınıp, alıptar sıxtasxanda,
Xırax çıl xayılbaan kök pustar,
7740 Xayılop, suǵa aylanıp,
- Değerli bedenini geri götürüp,
Taştan da katı yüreği erir,
Buzdan da katı yüreği çözülür.
Göğün dibine yıldırım düştü,
Yerin altı kopup parçalandı.
Batı tarafında
Kaan Kız, Demir Soyın yiğidin
Saf canını aldı.
Savaşacak başka yiğit kalmadı.
Kaan Kız aşağıya doğru indi.
Göğün dibi tekrar güürüldedi.
Batı tarafında
Yiğit Han Çibek, Gök Buz yiğidin
Saf canını parçaladı.
Yiğit Altın Çaçah kızın
Bindiği ak kula atı
Kendi yurduna ilerledi.
Gökyüzü gümberdeyip durdu
Dokuz katlı sarı kayanın içinde
Pek güçlüler toplandı.
Yiğit Altın Harlıh, onları
Tamamen yok edip, geri döner.
Altın Harlıh, birlikte gidip,
Kardeşlerinin elini tutar.
Yiğit kız, içeri girip
Kıymetlilerine selam verir.
Altın Çaçah kızın cansız bedenini
Geri getirip, ağlarlar.
Yiğitler üzülüp ağladığında,
Kırk yıl çözülmeyen mavi buzlar,
Eriyip, suya dönüşüp,

Xara talayğa xozılğannar.
Xacan daa uspas ottıǵ talay
Xırıt çılğa köybeske usxan.
Ax torǵı pladın sıǵara tartıp
7745 Alıp Altın Xarlıx xıs çooxtandı:
“Alton çıldaǵı ölgennernı
Aylandırcañ min polğam.
İlǵ çılda irtkennernı
İbirceñ polğam tuzımda”.
7750 Altın Çaçaxtı aylandır sıxxan.
İm salza Altın Xarlıx,
İrip tüşçe Altın Çaçax.
Tom salza Altın Xarlıx,
Torıl tüşçe alıp xıs.
7755 Altın Çaçaxtıñ aylanmazın pılıp
Paza çir üstünde çörbezın körıp,
Altın Xarlıx sıxtap sıxxan:
“Azır küziñe ayabin,
Arıǵ küziñe ayabin
7760 Alnıbıs alcañ polğazın –
Aymax çirinde tüş xalğazın,
Am piske kem kilip polızar?
Artıx silǵ sırayın
Ax torǵı çili xubuldı.
7765 İrtip-ölceñ çiribiste inebis polıp,

İlbek küziñni salıp,
İreege kirbin çörbezın -
İl çirinde çadıp tüşün,
İrkebis çili kem polızar?
7770 Undutpaspıs aymax çirlerin,

Kara denize karışır.
Hiç yanmayan ateşli deniz
Kırk yıl boyunca yandı.
Ak ipekten örtüyü çıkarıp
Yiğit Altın Harlıh kız konuştu:
“Altmış yıldan beri ölmekte olanları
Ben geri döndürdüm.
Elli yıldır geçenleri
Şu vakitte döndüreceğim”.
Altın Çaçah’ı geri getirdi.
İlaç verse Altın Harlıh
Çürüyüp düşer Altın Çaçah
İlaç getirse Altın Harlıh
Yıklıp düşer Altın Çaçah
Altın Çaçah’ın dönmediğini anlayıp
Yer üstünde yürüyemediğini anlayıp
Altın Harlıh ağladı:
“Çifte gücüne acıyamadım,
Saf gücüne acıyamadım
Önümüze geçmiştin -
Yurdunda düşersin,
Şimdi bize kim gelir?
Çok güzel yüzün
Ak ipek gibi deǵışti.
Ölüp gideceğimiz yurdumuzda
anamız olup,
Ulu gücünü salıp,
Acıya kapılmasın -
Kendi yurdunda öldün,
Bizim deǵerliğimiz kim olacak?
Unutulmaz memleketinde,

Xaydi aar-çobağ körgebis,
Undutpaspis Altın Çaçaxtı,
Xaydi piske polis çörgeñin.
Çıstıǵ çaxayaxtar çızıp parza,
7775 Çızı xalar ornında.
Çaxsı pozıñ öl tee parzañ,
Adıñ çıtpes xacan daa”.
Aynañ künniñ xaraǵı
Xaraxsı pola tüşken.
7780 Xara puluttıñ üstünde
Ax puluttıñ altında
Azır xanattıǵ xara çılan, uçux kilip,
Altın Çaçaxtıñ xırında tüşti.
Xarax çazına xarlıxça,
7785 Xapax suuna purluxça,
Timir xomdı mında idip,
Altın Çaçax xıstıñ söögın,
Azır xanattıǵ çılanǵa salıp,
Arǵa çurtınzar ıstılar.
7790 Xara Moolniñ arǵalıǵ malın ülezıp,

Arǵa çurtınzar xacanox
Xalıx çon nanıp tarasxan.
Alıp Altın Xarlıx xıs,
Altın köök kibin kizip,
7795 Altın Çaçaxtıñ çirınzer
Açırǵanıp ala çol tutxan.
Üs alıp, attarına münip
Üs atxa xamcı sapxannar.
Alnında turǵan ax tasxıllarını
7800 Aǵıyañ xus çili azıpçalar.

Elem ıstırabı nasıl görürürüz,
Unutulmaz Altın Çaçah
Bize nasıl yardım edersin.
Kokulu çiçekler çürüdüğünde,
Oralarda bozular kalır.
İyi olan sen ölürsen,
Hiçbir zaman adın ulaşmaz”.
Ay ile güneşin aydınlığı
Karanlıǵa dönüştü.
Kara bulutun üstünde
Ak bulutun altında
Çifte kanatlı kara yılan, uçarak gelip
Altın Çaçah’ın yanına indi.
Gözyaşına boğulur,
Göz suyuna gark olur,
Burada demirden bir tabut yapıp,
Altın Çaçah’ın cansız bedenini,
Çifte kanatlı yılanı bindirip,
Kendi yurduna gönderdiler.
Kara Mool’un malını davarını
paylaşıp,
Kendi yurtlarına doğru hemen
Boy millet dönüp dağıldı.
Yiğit Altın Harlıh kız,
Altın guguk donuna girip,
Altın Çaçah’ın yurduna
Üzüntüyle yol tuttu.
Üç yiğit, atlarına binip
Üç ata kamçı şaklattılar.
Önlerinde duran ak zirveleri
Aǵıyan kuş gibi aşarlar.

- Kider turğan kök tasxılları
 İlaçın xus çili azıpçalar.
 Arğalığ sığa sıxxannar,
 Attarın toxtada tutxannar.
- 7805 Alıp üs xarında körzeler,
 Xacan-da pu sın üstünde
 Alıp tınanıp odırtır.
 Xan Orba xıs sağın körze,
 Adın çazağ sürizip,
- 7810 Xan Mirgen mında tınantır.
 Anı sağınıp, Xan Orba xıstıñ
 Xarax çazı sığara sapxan.
 İki tuñmazına çooxtap pırgende
 İki xarında ılğabox alğan.
- 7815 Altın Çaçaxtıñ çirınzer çittiler.
 Altın Xarlıx alıp piceleri,
 Alınca kilip, xadarğan poltır.
 Altın Çaçax alıp xıstı
 Arğa çurtına kir saltırlar.
- 7820 Mında pır teeske ılğas, sıxtas alıp,
 Azır xanattığ Xara Çılannañ,
 Ax oy adınañ xada alıp xıstı
 Altın tağa kirgenner.
 Paza sıxpazxa pikteenner.
- 7825 “Altın Çaçaxtıñ arğalığ malın,
 Xalıx çonın aparar kirek”. –
 Teen Altın Xarlıx piceleri.
 Pozı altın köök kibine kırıp,
 Toozılbasxa anımcoxtazıp,
- 7830 Arğa çurtınzar uçuxxan.
- Batıdaki mavi zirveleri
 Laçın kuşu gibi aşarlar.
 Yüksek zirveye çıktılar.
 Aklarını durdurdular.
 Üç yiğit kardeş gördüler ki,
 Bu tepe üstünde her daim
 Yiğit dinlenip oturur.
 Han Orba kız düşünür ki,
 Aklarını o tarafa sürüp,
 Han Mirgen orada yatmaktadır.
 Han Orba kız bunu düşünüp
 Göz yaşını döktü.
 İki kardeşine de bunu söylediğinde
 İki kardeşi de ağlamaya başlar.
- Altın Çaçah’ın yurduna ulaştılar.
 Yiğit Altın Harlıh kardeşleri,
 Karşlarına gelip beklemektedir.
 Yiğit Altın Çaçah kızı
 Kendi yurduna getirdiler.
 Burada da bir ağlayış sızlayış olup
 Çifte kanatlı Kara Yılan’dan
 Ak doru atıyla birlikte Altın Çaçah’ı
 Altın dağa getirdiler.
 Daha sonra kilit vurdular.
 “Altın Çaçah’ın malını davarını
 Boyunu milletini götürmek
 gerekir”.-
 Dedi Altın Harlıh ablaları.
 Kendisi altın guguk donuna girip,
 Bitmemecesine vedalaşp,
 Kendi yurduna döndü.

- Xan Orba, Xan Çibek, Xaan Xıs,
Altın Çaçax alıp xıstıñ
Arğalığ malın sürine,
Xalıx çonın alınan
7835 Arğa çurtsar aylanğannar.
Arğalığ sınıñ üstünde
Ay Arığnañ Kök Nincil
Arğalığ malnañ xalıx çonnañ
Xacanox kilip, xadartırlar.
- 7840 Xucaxtazıp, oxsanıs alğannar.
Attarın altın sarçınğa palğap
Arğa çurtxa pazıp kîrgenner.
Timîr xuyaxtarın suorınıp ,
Altın stol kistîne odırğannar.
- 7845 Astaan xarınnarın tosxırçalar
Araan postarın simirtçeler.
Amdığızın soonğa idip,
Soondağızın amğı idip, çooxtasxannar.
Toğıs çılğa teere tudızıp,
- 7850 Tiñ mayıx parğan alıptar
Altı azaxtığ timîr orğanda
Toğıs künge uzubısxannar.
Arğa çurtxa icezi Ay Arığ la
Amırlı, ipti xayınğan.
- 7855 As-tamağın pilennep salıp,
Alıptar turarın xadar çörgeñ.
- Han Orba, Han Çibek, Kaan Kız,
Yiğit Altın Çaçah kızın
Malını davarını sürerek,
Boyu mileti önüne alarak
Öz yurtlarına döndüler.
Yüksek zirvenin üstünde
Ay Arığ ile Gök Nincil
Mal davar ve boy milletle
Hemen gelip, beklerler.
Kucaklaşıp, öpüştüler.
Atlarını altın sarçına bağladılar.
Uzak yurda girdiler.
Demir zırhlarını soyunup,
Altın masanın başına oturdular.
Acıkan karınlarını doyururlar
Zayıf bedenlerini semirtirler.
Şimdikini sonra yapıp,
Sonrakini şimdi yapıp, konuştular
Dokuz yıl boyunca savaşıp,
Çok yorulan yiğitler
Altı ayaklı demir yatakta
Dokuz gün boyunca uyudular.
Öz yurdunda anası Ay Arığ ise
Rahat ve düzgünce ev işleriyle
uğraştı.
Aşını yemeğini hazırlayıp,
Yiğitlerin uyanmasını bekledi.

* * *

- Alıp uyğuzın uzup, turdılar.
Suğnañ çuunıp, sütün çazanıp,
Stol kistine odırğannar.
- 7860 Ay Arıǵ, xayın çörıp, çooxtapça
“Sırer Xara Mool çirinde
Altın Çaçaxxa ilğasxanda,
Sırerneñ ünneriñ pu çirde
Sañ çili sabıl turğan.
- 7865 Sırerneñ xada ibi-çirinde,
Açırğanıp, ilğasçabıs
Artıx silig çayalğan xıs
Arıǵ sağıstıǵ töreen polğan.
Altın taǵa istig çatırdar.
- 7870 Arǵalıǵ malın, xalıx çonın
Pıstıñ çirzer sın aǵıldar”.
Ay Arıǵ, aar körze, ilğap,
Xarax çazına xarlıxça,
Xapax suuna purluxça.
- 7875 Peer körze, külımzırep,
Pularnı sıylap, xayın çörçe.
- Anı körıp, Xan Çıbek
İcezıneñ surıp tur:
“Xaydı polıp, nime pılıp,
7880 Xarax çazıña xarlıxçazıñ,
Xarax suuña purlux turziñ?
Alay pıstıñ pıreezıbıstıñ
- Yiǵitler uykularından kalktılar.
Suyla yıkanıp, sütle temizlenip,
Masanın başına oturdular.
Ay Arıǵ, işlerle uğraşıp, konuşur
“Sizler Kara Mool’un yurdunda
Altın Çaçah’a aǵlarken,
Burası iniltelerinizle
Çın çın çınladı.
Sizlerle birlikte evde,
Biz de üzülüp aǵlarız
Çok iyi yaratımlı kız
İyi niyetli doğmuştur.
Altın daǵa güzelce konulur.
Malı davarımı, boyu milletini
Bizim yurdumuza getirildi
Ay Arıǵ’a güç gelip, ağlayıp,
Göz yaşına boǵulur,
Göz suyuna gark olur.
Burayı gördüğünde, gülümseyip,
Bunlara ikramda bulunup, işini
görür.
Han Çıbek, bunu görüp
Anasına sorar:
“Neyin nasıl olduğunu bilip
Göz yaşına boǵulursun,
Göz suyuna gark olursun
Yoksa herhangi birimizin

- Azıp-ölerin pildin me?
Alay Altın Xarlıx picebistin
7885 Xaydi poların pildin me?”
“Sirerdeñ nime çazırbaspın.
Sırer Xara Mool çirinde polğanda,
Siniñ ipçin Kök Nincil
Silig oolağas taap alğan.
7890 Anıñ kınin min kizip,
Altı orirğa mañnan xalğam,
Arığ çaza xaap xalğam.
Altı xadıl kın oraanıp,
Xuba çalaas, nime kispin,
7895 Arğa çurttañ sığara
Xara çazağ oylabıxan.
Azaanıñ ornın kör xalğabıs.
Azaa ornı am daa par.
Arğalığ sınğa sıxxanda,
7900 Arğa çurtsar körıp,
Pastağızın çooxtanıp
Adın pozi adanğan:
“Xara toraattığ Xan Çıbektin oolğı
Xan Sağın polarbın”. – tıp.
7905 Üs uyalığ timir tayaxtığ
Oolax oylap parıbıxan.
Xan Sağın parğannañ peer,
Altı çıl toldı.
Xazıx tıp sağınzabıs,
7910 Aylanğanı am daa çox.
Azıp-ölgen tirge itse,
Mağaa sağba istılbeen.
Mınnañ aarı par polar
- Ölöp gideceğimizi mi anladın?
Yoksa Altın Harlıx ablamıza
Bir şey olacağını mı anladın?”
“Sizlerden hiçbir şey gizlemedim.
Sizler Kara Mool’un yurdundayken,
Senin evdeşin Gök Nincil
Sevimli oğlancığını doğurdu.
Onun göbeğini ben kesip,
Altı defa doladım
Temiz tarafından tuttum.
Altı boğumlu göbek dolanıp,
Solgun ve çıplak, bir şey giymedi,
Kendi yurdundan çıkarak
Kötü niyetliyi gönderdi.
Ayağının izini görmekteyiz.
Ayak izi yeni yeni var.
Yüksek zirveye çıktığında,
Kendi yurdunu görüp,
İlk kez konuşup
Kendi adını söyledi:
“Kara doru atlı Han Çıbek’in oğlu
Han Sağın’ım”. – deyip.
Üç boğumlu demir asalı
Oğlancık yürüyüp gitti.
Han Sağın öte tarafa gitti,
Altı yıl doldu.
Sağlıklı olduğunu düşünsek de,
Hâlâ daha dönmüş değil.
Ölöp gitmiş olsa bile
Bana haberi gelmedi.
Bundan daha acısı vardır

- Ala arsaxtığ aňnar
7915 İki palalap çider çir.
Azır xanattığ xustar
Pir palalap çider çir.
Andar parğan polar ol.
Axxan suu Ax talay polar.
7920 Ax talayniň xazında çurtan
Xara sağıstığ, xan istilig
Ax pora attığ Ax Xartığa alıp.
Annañ xosti Kök talay polar.
Kök talayniň xazında çurtaan
7925 Ax Xartığanıñ tuñmazı
Kök pora attığ Kök Xartığa.
Xazır, küstıg, tiñ köytik
Xarında star polcañ ol.
Xara çirniñ üstünde
7930 Xara küstıg iki alıpxa
Xul-çalıcı polıp çörgelek
Altın Xarlıx piceleriñ
Paza pıs le xaldıbis.
Altın Xarlıx piceleriñni
7935 Aydas Kök Xartığa alıpxa,
Amır çöpneñ kilispeze,
Arıg küsneñ al pirerge
Andaň-künge timneçeler.
İptıg çöpneñ kilispeze,
7940 İrge küsneñ apararğa
İlbek küsneñ tıxtaңalar.
Alton xanniñ albanın alçalar olar,
Çiton xanniñ çizın çipçeler.
Anı pılıp, Xan Sağın oolğıñ
- Ala benekli hayvanlar
İki yavrulayıp ulaşacağı yer
Çifte kanatlı kuşlar
Bir yavrulayıp ulaşacağı yer.
Oraya giden olur.
Akan suyu Ak deniz olur.
Ak denizin kıyısında yaşayan
Kara niyetli, kan içici
Ak bora atlı yiğit Ak Hartığa.
Onunla birlikte Mavi deniz olur.
Mavi denizin kıyısında yaşayan
Ak Hartığa'nın kardeşi
Mavi bora atlı Gök Hartığa'dır.
Azgın, güçlü ve çok kurnaz
Kardeşler onlar.
Kara yerin üstünde
Kara güçlü iki yiğide
Kul köle olup yaşamadı
Altın Harlıh ablanızın
Artık bizimle kaldı.
Altın Harlıh ablaları
Güçlü Gök Hartığa yiğidi,
Güzellikle gelmezse,
Saf güçle alıp getirmeye
Bundan sonra hazırlanırlar.
Güzel nasihatle gelmezse,
Zor güçle getirmeye
Ulu güçlerini hazırlarlar.
Altmış hanın vergisini alırlar,
Yetmiş hanın yediğini yerler.
Bunu bilip, Han Sağın'ın oğulcuğu

- 7945 Ol çirzer parğan polar.
Olarnıñ çirİN tobır pararğa
Am daa alıp töreelek.
Andar alıp köp parça,
Aylanğan alıp pİR dee çoğıl.
- 7950 Alay ba xul-çalcı polçalar.
Xara sağıstığ İkİ xarındastıñ çirİ
Tıñ xatığ, küstİğ alıptığ çir.
- Min çaxsı pİlçem,
Aarliim, palam, Xan Çİbek,
- 7955 Andar parğan çolıñ par,
Aylan kilceñ çolıñ çoğıl.
Anda sañay tüzerzİñ.
Xucaxtap xalim sin irkemnİ,
Sinİ tosxanca körİp alim.
- 7960 Xulaama sooğın is xalim.
Ax Xartığanañ Kök Xartığanañ
Xara Sorxıl xıs tuñmaları
Artıx küstİğ, aydas külük alıp,
- Aarlığ oolğım, Xan Çİbek,
- 7965 Anıñ xolınañ çobalarzıñ
Artıx çayalğan Altın Xarlıxxa
As küstİğ çir dee kilbes.
Altın minİñ çalğıs oolğım
Kök porçolığ kök çazılarını
- 7970 Ax porçolığ ax çazılarını
Ala xaraañnañ körİp al.
Xayran sİlİğ sırayıñnı
Paza körbessİM xacan daa.
- O yere gitti.
Onların yurdunu uçtan uca geçebilen
Bir yiğit henüz yaratılmadı.
Oraya giden yiğitlerin hiçbirinin
Dönüşü olmaz.
Yoksa kul köle mi olurlar?
Kötü niyetli iki kardeşin yurdu
Çok kuvvetli ve yiğitlerin olduğu
yerdir.
Ben iyi bilirim.
Kıymetlim, evladım, Han Çİbek,
Oraya gideceğın yolun olsa da
Döneceğın yol yoktur.
Orada temelli kalırsın.
Değerlimi kucaklayayım,
Sana doyasıya bakayım.
Söylediklerini kulağım ile işiteyim.
Ak Hartığa ile Gök Hartığa'nın
Kara Sarhıl adlı kız kardeşi
Pek güçlü, kuvvetli, becerikli
yiğit(tir),
Değerli oğlum, Han Çİbek,
Onun elinden acı çekersin
Güçlü yaratımlı Altın Harlıh'a
Az gücü olan yer dahi yoktur.
Benim altın gibi değerli oğlum
Yeşil çiçekli yeşil ovaları
Ak çiçekli ak ovaları
Al gözleriyle görmüştür.
Güzel ve sevimli yüzünü
Bundan sonra görmeyeceğim.

- Xayran siniň xara paziňni
7975 Paza sıǵbabaspın xacan daa.
Aymax çirinde çatxan söögüňni
Ala xaraamnaň körbespın.
İl çirinde ölgen söögüňni
İki xaraamnaň körbespın.
- 7980 Azıp-ölgen söögüňni, palam,
Xan Orba, Altın Xarlıx piceleriň,
Xaan Xıs tuňmaň, ködirip,
Aymax çirinde tıxtap salarlar.
İceň itken tadılıǵ çisti
- 7985 Astabasxa sin çip al.
İceň xaynatxan izig suǵını
Suxsabasxa izip al”.
Ay Arıǵ icezi,
Xarax çazın çızınıp,
- 7990 Xızı Xaan Xısa çooxtadı:
“İrkenceem, xızıcaam Xaan Xıs,
Xara Sorxılnaň tudıssaň,
Çaba xucax, pil tartıspin,
İceň pirgen sol xolıñaň,
- 7995 İbir kilip, sabarziň.
Çaba xucaxxa kırıp tudıssar,
Siniň arıǵ küziňni
Arnap-surnap tartıp alıp,
Siniň arıǵ tınıña çider.
- 8000 Annañar oň xolıñaň sappin,
Sol xolıñaň na sabarziň.
Anı pır dee undutpa.
Sol xolıñaň Xara Sorxılını
Saňay ödire saap polbazaň,
- Senin güzel kara başını
Bundan sonra okşayamayacağım.
Elin yurdunda yatan bedenini
Ala gözlerimle göremeyeceğim.
Başka yurtta ölen bedenini
İki gözümle göremeyeceğim.
Ölüp giden bedenini, yavrum,
Han Orba ve Altın Harlıh ablaların,
Kardeşin Kaan Kız’ı, götürüp,
El yurduna gömerler.
Ananın yaptığı leziz aş
Acıkmadan yiyiver.
Ananın kaydattığı sıcak suyu
Susamadan içiver.
Anası Ay Arıǵ,
Göz yaşını silinip,
Kızı, Kaan Kız’a söyledi:
“Sevgili kızcağızım Kaan Kız,
Kara Sorhıl ile savaşırsan,
Postunu kucaklayıp belini çekme,
Ananın verdiği sol elinle
Dönüp gelip, vurursun.
Postunu kucaklayıp savaşırsan,
Senin saf gücünü
Hile düzenle çekip
Senin saf canına ulaşır.
Bu yüzden sağ kolunla vurma,
Sol kolunla vurursun.
Bunu sakın unutma.
Kara Sorhıl’a sol elinle
Öldürürcesine vuramazsan,

- 8005 Sin, Xaan Xıs, irke xızım,
Xara Sorxıl xolınañ pararziñ”.
Altın stoldañ sığara pasxannar.
Xatıǵ xuyaxtarın xatangannar.
Timir xuyaxtarın timneenner.
- 8010 Arǵa çurttañ sıxçatxanda,
Ay Arıǵ ıcezi, ay-oozın saap,
Ilǵap-sıxtap pozıttı.
İki palazınıñ, anı körıp,
İki xaraxtañ ças toolaan.
- 8015 “İce kiziniñ çüree
İdi paarsax polcañ poltır”, - tıp,
İki xarında sağın saldı.
Arǵalıǵ mal, xalıx çon
Arǵalıǵ sızar üdes parǵan.
- 8020 Ay Arıǵ paarsax ıcenıñ,
Aarlıǵ xonǵanı Kök Nincilniñ
Açırǵas sıdı iki xulaxtı tundurǵan.
Çara parçatxan irine Kök Nincil
Çapsıra çadıp sıxtapça:
- 8025 “Çürek açırǵastıǵ çazılar
Çılınıñ say çazalıp turarlar.
Çasta xonǵan Xan Çibek irimni
Çüreeme paza pazın polbaspın.
Xarax oynatçatxan çazılar
- 8030 Çıl say çazalıp çadarlar.
Xaraǵı silig Xan Çibek irimniñ
Xara xaraǵın paza körbepin
- Ay Arıǵ ıcezi Xan Çibekke,
Ax torǵı pladın
- Güzel kızım Kaan Kız,
Kara Sorhıl’ın eliyle gidersin”.
Altın masanın başından kalktılar.
Dayanıqlı zırhlarını kuşandılar.
Demir zırhlarını hazırladılar.
Öz yurtlarından çıktıklarında,
Ay Arıǵ annesi üzüntüden dövünüp,
Aǵlayıp sızlayıp bıraktı.
Bunu görüp, iki evladının
Gözlerine yaşlar doldu.
“Anaların yüreği
Böyle yufka yürekli olur”, -deyip,
İki kardeş düşünmeye başladı.
Mal davar ve boy millet
Yüksek zirveye yayıldı.
Merhametli ana Ay Arıǵ’ın
Değerli eşi Gök Nincil’in
Aǵlayıp sızlaması kulakları sağır etti
Gök Nincil, uçuruma atılan eşine
Birlikte yatıp aǵlar:
“Yürek daǵlayan elemeler
Her geçen yıl azalır.
Genç yaşta evlenen Han Çibek erimi
Sineme basamaz oldum.
Göz oynattığın elemeler
Her geçen yıl bitiyorlar.
Güzel gözlü Han Çibek erimin
Kara gözünden başka kimseninkini
görmedim.
Ana Ay Arıǵ, Han Çibek’e,
Ak ipekten örtüsünü

- 8035 Üs xati ori tartıp,
Moynına palğan, çooxtadı:
“Alıptarnañ xarbasçatsañ,
Arıǵ küziñ albinçatsa,
Anınañ sırayıñ çıs turarziñ.
- 8040 Azıraan ičeñni undutpin çörerziñ,
Xumartxı pladım parǵan pirçem.
Alǵan xatı Kök Nincil,
Kök torǵı pladın
Oñ xolina palğan, teen:
- 8045 “Aymax çirine sin çörzeñ
Aar daa küñner polıp,
Arıǵ küziñ çitpinçetse,
Alǵan xatıñni undutpin çör.
İl çirinde, Xan Çibek irim,
- 8050 İlbek küziñ xappaza daa,
İptep xolǵan Kök Nincilni
Pir dee saǵıstañ sıǵarbin çör.
Çaǵıs palam Xan Saǵın toǵassa,
Xayrallap al çöriner anı”.
- 8055 Xara torǵı plattarın
Xayıldıra ılǵap, sıxtaptırlar.
Üs alıp timir izeñee tepkenner
Üs xırañ azıra parǵannar,
Üs çulat kizire pastırǵannar.
- 8060 Üs tiñe xamcı sapxannar.
Xara çir, aar-peer çayxalıp,
Xatap ornına kil turǵan.
Arǵalıǵ sıǵa sıxsalar,
- Üç defa dolayarak çekip,
Boynuna baǵladı ve konuştı:
“Yiǵitlerle kapışırsan,
Saf gücün alınmazsa,
Bununla yüzünü sıvazlarsın.
Seni besleyen ananı unutmazsın,
Sana baǵışladıǵım örtüyü getiririm
Han Çibek’in evdeşi Gök Nincil,
Mavi ipekten örtüyü
Sağ eline baǵladı ve konuştı:
“Sen yurduna gittiğinde
Çok güç günler geçirip,
Saf gücün yetmezse,
Aldıǵım eşini unutmayasın.
Memleketinde, Han Çibek erim,
Ulu gücünü muhafaza edemese de,
Evdeşi olan Gök Nincil’i
Sakın ola aklından çıkarma.
Genç yavrum Han Saǵın ile
rastlaştığında,
Onu koruyup saklayasın”.
Kara ipekten örtülerini
Eriterek aǵlayıp sızlaşırlar.
Üç yiǵit, demir üzengiye ayak
koydular
Üç tarlayı geçtiler,
Üç dereyi geçtiler.
Üç atı da kamçılادılar.
Kara yer, oraya buraya sallanıp,
Tekrar eski yerini buldu.
Yüksek zirveye çıktıklarında,

Altın Xarlıx piceleri,
8065 Toğıs Sarığ xısnañ toğazıp,
Tudıstıñ xatiina uruntır.
Xan Sağın mında çox poltır.
Xaydar parğanın kizı pılbedi
Attarınañ üs xarında tüsti.
8070 At tınnerin moynılarına palğadı.
Töbın inip, Xan Çıbek
Tört Sarığ xıstı çara tarttı.
Niske moynıların üze sapxan.
Tört Sarığ xıs pır çirde,
8075 Xosti çadıp, öl xaldılar.
Pazox toğıs Xara xıs xolına,

Parıp, kirdi Altın Xarlıx.
Xan Çıbek alıp, anı körıp,
Tört Xara xıs çara tarttı.
8080 Xan Orbanañ Xaan xıs
Köböğ alıp tastadılar –
Küstıgler kırceen kırçeler.
Çir-çalbaxtıñ xırı çirde be,
Tililbes tigirniñ tözi çirde be
8085 Xatıg pılektiğ ir saapça,
Xatıg azaxtıg mal oylapça.
Asxan xarax çapxanca
Nuğan xarax asxanca,
Arğalıg sinniñ üstünde
8090 Aran-çula ax pora at tura tüsti.
Üstünde odırğan alıp külügi,

Çir-çalbaxtı sınağ körıp,

Ablaları Altın Harlıh
Dokuz Sarı kız ile karşılaşıp,
Savaşın devamına denk geldiler.
Han Sağın burada yoktur.
Nereye gittiğini de kimse bilemedi.
Üçü birden atlarından indi.
Dizginlerle boyunlarından bağladı.
Han Çıbek aşağı inip
Dört Sarı kızını uçuruma çektı.
İncecik boyunlarını koparttı.
Dört Sarı kız oracıkta,
Birlikte ölüp kaldılar.
Daha sonra dokuz Kara kızın
koluna,
Gidip girdi Altın Harlıh.
Yiğit Han Çıbek, onu görüp,
Dört Kara kızını uçuruma çektı.
Han Orba ile Kaan Kız
Çok olup bıraktılar.
Güçlülerin girecekleri yere girerler.
Geniş toprakların tepesinde mi,
Parçalanmayan göğün ortasında mı
Çelik bilekli erkek vurur,
Sert toynaklı mal ilerler.
Açık göz kapanıncaya
Kapalı göz açılıncaya dek,
Yüksek zirvenin üstüne
Aran-çula ak bora at indi.
Aran-çula'nın üstündeki yiğidin
iyisi,
Uçsuz bucaksız yeri görüp,

- Ax pora adınañ tüzip,
 Çibek tññin altı oraap,
 8095 Moynına palğan, pozıttı.
 Alıp arıǵ küzi sıxxan tusta,
 İlbek küzi irtken timde
 Kilgen poltur pu çirzer.
 Xırax çıl tudısta polıp,
 8100 Xanniǵ çaanı toosa xırıp,
 Altın Xarlıxxa polızarǵa kiltür.
 Alıp xısxaxa çooxtap tur:
 “Siniñ pabañ Altın Xannañ
 Miniñ pabam Ax Xan
 8105 Çarımın çarıp çiceñner,
 Pükülni pölceñner nancılar.
 Pıstıñ palalarıbıs xacaxan polza
 Andaǵox inaǵ polzınnar tıptırlar.
 Annañar, aar çobaǵ daa körzem,
 8110 Alınıña turarǵa kildim.
 Arıǵ küzim miniñ albin,
 Artıx alıp xolınañ
 Azıp-ölip parzam,
 Adı-solazı çox tıp saǵınmanar.
 8115 Ax pora attıǵ Ax Xanniñ oolǵı
 At pora atxa münceñ Ax Öleñmın.
 Altın Purba icelıǵ polarbın”, - tıp
 Toǵıs kiziniñ xolına kirmen.
 Xara xattıñ xolına kirmen.
 8120 Xısxır kilip, Ax Öleñ
 Xara poǵda Xara xattı,
 Xara çirdeñ silgi tartıp,
 Xan tigirge sıǵara tudıp,
- Ak bora atından inip,
 İpek dizginine altı defa düǵüm atıp,
 Boynuna baǵladı ve bıraktı.
 Yiǵidin saf gücü çıktıǵında,
 Ulu gücü geçtiǵinde
 Buraya gelmiş olur.
 Kırk yıl boyunca savaşıp,
 Kanlı savaşı sona erdirip,
 Altın Harlıh’a yardıma gelir.
 Yiǵit kıza seslenir:
 “Baban Altın Han ile
 Benim babam Ak Han
 Yarım pay edip yiyen,
 Bütünü paylaşan dosttular.
 Bizim çocuklarımız olduǵu zaman
 Onlar da dost olsun dediler.
 Bu yüzden, dert sıkıntı da yaşasam,
 Huzuruna varmaya geldim.
 Saf gücümü aldım,
 Güçlü yiǵit eliyle
 Ölüp gitsem,
 Adım sanım yok diye düşünme.
 Ak bora atlı Ak Han’ın oǵlu
 Ak bora ata binen Ak Ölen’im.
 Anam Altın Purba’dır”, - deyip
 Dokuz kişinin koluna girdi.
 Kara zevcenin koluna girdi.
 Ak Ölen, baǵırıp,
 Kara ve alımlı Kara atı
 Kara yerden sıçrayıp,
 Göǵe doǵru tutup,

- Arğa moynın üze sapxan.
8125 Aya tabızı tarsılı tüşken.
Xarax salıp körzeler,
Xaar tağ tözinde odırğan
Artıx küstüg Xara Sorxıl xıstı
Alıp Ax Öleñ, parıp, saptır.
8130 Xara Sorxıl odırğan çirineñ,
Alton xulas aylanıp, turdı.
Alıp Xara Sorxıl, ökpelenip,
Alıp Ax Öleñni saap irtken.
Tigir tübi sooli tüşken,
8135 Çir arğazı üze sabılğan.
Xara tuban araan soonda,
Ax Öleñniñ ölgen söögineñ
Aynañ kün azıra salbin turğan.
Xada çörceñ ax pora adı
8140 Xuzuruğına xuyon kirgen,
Çilniñe çil oynatxan,
Xara çirni çara teep,
Adazı Ax Xan çirinzet oylabıxan.
Anı körüp, Xan Çibek
8145 Xolğa tutxan tört xıstı
Xara çirdeñ ködirip xapxan.
Alıp Xara xıstıñ pastarı
Tört sarınzar tegilengen.
Xan Çibek alıp ökpeliğ
8150 Xara Sorxılınıñ alında turdı:
“Alıp xomayı Ax Öleñni
Ödir saldım tıp,
Örnerge çox polzın,
Xara Sorxıl alıp xıs.
- Boynunu kopardı.
Aya sesi şaklayıvermiş.
Göz atıp baktıklarında,
Kül olmuş dağın ortasında oturan
Pek güçlü Kara Sorhıl kıza
Yiğit Ak Ölen, gidip, vurdu.
Kara Sorhıl, oturduğu yerden,
Altmış kulaç yuvarlanıp, durdu.
Yiğit Kara Sorhıl, öfkelenip,
Yiğit Ak Ölen’e vurdu.
Göğün dibi gümbürdedi,
Yerin altı parçalandı.
Kara duman dağıldıktan sonra,
Ak Ölen’in cansız bedeninden
Ay ile güneşin ışığı geçemedi.
Birlikte ilerleyen ak bora atın
Kuyruğunda fırtına esti,
Rüzgârında yeller esti,
Kara yerin uçurumuna koşup,
Babası Ak Han’ın yurduna gitti.
Han Çibek, bunu görüp,
Elinde tuttuğu dört kıızı
Kara yerden götürüp tuttu.
Yiğit Kara kızların başları
Dört tarafa yuvarlandı.
Öfkeli yiğit Han Çibek
Kara Sorhıl’ın karşısına çıktı:
“Yiğidin kötüsü Ak Ölen’i
Öldürdüm diye,
Övünmeyesin,
Yiğit Kara Sorhıl kıız.

- 8155 Xan Çibektiň xolına kİRzeň,
Xolınaň anıň ölerziň”.
Çağa-pastaň xabızıp,
Çarım kün irtipçeler.
Çaxsı tudızıp, xarbas sıxxanda,
- 8160 TigİR tübi sooli tüsken.
Altın Xarlıx picezi
Alıp pis Xara xıstıñ
Arğa söögİN sıı tastaptır.
Alıp Altın Xarlıx xıs
- 8165 Ax Xartığa alıptı çağadañ xapxan.
Xara tubannañ ol tusta
Alıp Xan Orba sığara saldı.
Artıx küstİğ alıptı tastaptır.
Altın Xarlıx piceziñ alıp
- 8170 Xat idİnerge sağınıp kilgen
Kök Xartığanı çağadañ xapxan.
Xan Çibek pİlip turza,
Ökpe-çüregİN ötire tutırtır.
Parasxan pozi Xan Çibek,
- 8175 Par-çox küziñ pasxa salıp,
Çox küziñ çodaa salıp, tudısça.

Asxan xarax çapxanca,
Çapxan xarax asxanca
Arğalığ sınıñ üstüne
- 8180 Ax Öleñniñ ax pora adı çittir.
Toğıs xara püürler
Soonca sürİs kİltİrler.
Tört xara püürleri
Oñ sarinañ xapxlaptırlar,
- Han Çibek’in eline girdiğinde,
Bu kez onun elinden ölürsün”.
Yaka paça dövüşüp,
Yarım günü geçirdiler.
İyice savaşıp kapıştıklarında,
Göğün dibi gümbürdedi.
Ablası Altın Harlıh
Beş yiğit Kara kızın
Sırt kemiklerini kırıp bıraktı.
Yiğit Altın Harlıh kız
Ak Hartığa yiğidi yakasından tuttu.
O vakit, kara dumandan
Yiğit Han Orba kız dışarı çıktı.
Pek güçlü yiğidi oradan attı.
Altın Harlıh ablasını alıp
Eş edinmeyi düşünen
Gök Hartığa’yı yakasından tuttu.
Han Çibek anladı ki,
Öfkesini içinde saklamaktadır.
Zavallı Han Çibek’in kendisi,
Tüm gücünü aklına verip,
Az olan gücünü ayaklarına salıp,
savaşıp.
Açılan göz kapanıncaya,
Kapalı göz açılıncaya (dek)
Yüksek zirvenin üstüne
Ak Ölen’in ak bora atı çıkmıştır.
Dokuz kara kurt
Atın ardınca takip eder.
Dört kara kurt
Sağ tarafından ısırırlar

- 8185 Pis xara püürlerĩ
Sol sarinañ tutxlapırlar.
Arğalığ sını üstünde turıp,
Xarax çazına xarlığıp,
Xarax suuna purluğıp,
- 8190 Çir üstünde xalğancızın
Kızı çooğınañ çooxtandı:
“Altanıp mungen Ax Öleñniñ
Azıp-ölgen çirınzer,
Annañ çara çörbeske tıp,
8195 Azıp-ölerge min çittim”.
İniş töbin indire pasxan.
Toğıs xara püürler
Xalğancı idin tooza çidiler,
Xalğancı xanın tooza sordılar.
- 8200 Arığ küzi çoxta ax pora at
Ax Öleñneñ xosti öldi.
Anı körıp, Xan Orba xıstıñ
Pustañ xatığ çüregi puzulça,
Tastañ xatığ çüregi talalça.
- 8205 Tudıs çörgen Kök Xartığanı
Altı xırañ azıra,
Altı çulat kızire silgen.
Kök Xartığa alıptıñ
Çipçe tını üzilbin xalğan,
8210 Çibekçe tını tiriğ xalğan.
Aylan kilip, Xan Orba xıs
Toğıs xara püürlerni,
Tazırada körıp, sapxan.
Toğıs xara püürlerniñ
8215 Toğıs pazı üze sabıltır.
- Beş kara kurt
Sol tarafından ısırırlar.
Yüksek tepenin üstünde durup,
Göz yaşına boğulup,
Göz suyuna gark olup,
Yer üstünde kalanlara
İnsan diliyle konuştu:
“Atlanıp binen Ak Ölen’in
Ölüp gittiği yere,
Oradan başka yere gitmez deyip,
Ölüp geçmeye ben gittim”.
Aşağıya doğru ilerledi.
Dokuz kara kurt
Kalan etini bitirine kadar yediler,
Kalan kanını bitirene kadar içtiler.
Saf gücü kalmayan ak bora at
Ak Ölen ile birlikte öldü.
Onu görüp, Han Orba kızın
Buzdan katı yüregi çözüldü,
Taştan katı yüregi parçalanır.
Savaşmakta olan Gök Hartığa’yı
Altı tarla aşırarak,
Altı dere geçirdi.
Gök Hartığa yiğidin
Yenecek canı yok olmadı,
İpek gibi canı canlı kaldı.
Han Orba kız, dönüp
Dokuz kara kurdu
Dışarıda görüp, onlara vurdu.
Dokuz kara kurdu
Dokuz başı kopuverdi.

- Toğıs xara püürge xubulıp,
Toğıs xara alıp çörceñ poltır.
Ax Xartığanañ Kök Xartığanıñ
Artıx sümelig alıptarı poltır.
- 8220 Xanına aylıxxan Kök Xartığa
Xan Orbanañ xatap tudısça.
Xan Çıbek, sağızı kırze,
Xara Sorxılnañox xarbasça.
Xayran Xan Çıbek, sağızı çitse,
- 8225 Xap çili söziñ, soxtır çörçe.
Tının üze tastır tusta
Uluğ xara toraadı -
Uluğ arğızı Xan Çıbekti,
Tastırğa pirbin, türep çörçe.
- 8230 Aarlıg eezine xara toraat
Arıg küzin üs xati pirgen.
Am pirceñ küzi çoxta,
Xadar çörp, polis pirçe.
Xara Sorxıl çooxtan tur:
- 8235 “Adam çirinde miniñ çoğıl
Alıptı toğıs kün tudarğa.
İnem töline miniñ çoğıl
İr külügün çiti küneñ irtirerge” .
Alıp aydazın Xan Çıbekti
- 8240 Xara çirdeñ silgip xapxan,
Xan tiğirge sığara tutxan,
Xara puluttıñ üstüne,
Ax puluttıñ altına teere tudıp,
Xan Çıbekti saap irtken.
- 8245 Xan Çıbektiñ xara pazı, üzilip,
Xara tıloğa kiptel xalğan.
- Dokuz kara kurt değışip,
Dokuz kara yiğit oluverdi.
Ak Hartığa ile Gök Hartığa'nın
Pek kurnaz yiğitleri oluverdi.
Kanına acıdı Gök Hartığa
Han Orba'yla birlikte savaşır.
Han Çıbek'in aklına girse,
Kara Sorhıl'la kapışmak gelir.
Güzel Han Çıbek'in aklına,
Çuval gibi sürükleyip, dövmek gelir.
Canını aldığı vakit
Büyük kara doru atı -
İyi dostu Han Çıbek'i
Bırakmayarak, dayanıyor.
Kara doru at kıymetli sahibine
Üç defa saf gücünü verdi.
Şimdi ise vereceği güç kalmadı,
Bekleyip, yardım eder.
Kara Sorhıl konuştu:
“Baba yurdumuzda bir yiğidi
Dokuz gün yaşattığımız yoktur.
Ana soyuna güçlü bir eri
Yedi gün geçirdiğim yoktur”.
Kara Sorhıl, güçlü Han Çıbek'i
Kara yerden silkeleyip tuttu,
Göge doğru kaldırdı,
Kara bulutun üstüne,
Ak bulutun altına değıdirip,
Han Çıbek'e vurdu.
Han Çıbek'in kara başı kopup,
Kara tepeye yapıştı.

- Xuruğ kögizi ax çazıda
Tasxıl çili çadıbıxan.
Xaan xıs tuñmazınıñ
- 8250 Ökpezi turıp, aynazı tudıp,
Xolğa tutxan alıbın,
Xara çirdeñ silgi tartıp,
Arğa-moynın üze sapxan,
Alıp Xara Sorxılını köre pasxan.
- 8255 Anı körüp, Xan Orba xıs,
Aynazı kırıp, ökpezi tudıp,
Alıp Kök Xartığanıñ
Alıp sapçañ azır xayaa
Arığ tının üze saap,
- 8260 Say söögün sayğa xosxan,
Xum söögün xumğa xosxan.
Xaan Xıxa Xan Orba teen:
“Xara Sorxıl xısnañ, tuñmam,
Çağa-pastañ tudıspin,
- 8265 İceñ pirgen sol xolınañ sap.
Çe sanay ödire saap polbazañ,

Xara Sorxılınıñ xolınañ ölerziñ”.
Anı istip, Xaan Xıs

Xara Sorxıl xıxa teen:
8270 “Arığ saa üzilgen Xan Çibek acamı
Añdardım tıp sin maxtanma.
Artıx küstig Xaan Xıstıñ
İcezi pirgen sol xolın kör xal.
Miniñ xolımnañ ölbin xalzañ,
8275 Miniñ tınıma sin çiderziñ”.
- Sert gögsü ak ovada
Tepe gibi yığıldı.
Kardeşi Kaan Kız
Öfkelenip, kendini kaybedip,
Eline aldığı Kara Sorhıl’ı
Kara yerden çekip,
Boynunun arkasından kopardı,
Yiğit Kara Sorhıl’ı gördü.
Han Orba kız, onu görüp,
Öfkeden kendini kaybedip,
Yiğit Gök Hartığa’yı alıp
Çifte kayalıklara vurup
Saf canını alıp,
Tüm kemiklerini unufak etti,
Tüm kemiklerini kuma kattı.
Han Orba, Kaan Kız’a dedi:
“Kardeşim; Kara Sorhıl kız ile
Yaka paça dövüştün,
Ananın verdiği sol elinle vur.
Eğer öldürdüklerinin tümüne
vurmadıysan,
Kara Sorhıl’ın elinden can verirsin”.
Kaan Kız, Han Orba’nın
dediklerini işitip,
Kara Sorhıl kıza dedi:
“Saf tüye dönüşen Han Çibek ağamı
Alt ettim diye övünme.
Çok güçlü Kaan Kız’ın
Anasımın verdiği sol eline bir bak.
Eğer benim elimden ölmez olursan,
Canıma ulaşırsın”.

- Xaan X1s sol xolınañ
Xara Sorxılını saap irtken.
Tigır tübı soolap irtken,
Çir arğazı üzıl kalğan.
- 8280 Xara Sorxılınıñ ölgen söögıneñ
Aynañ kün azıra salbaan.
Xara tubanniñ aracınañ
Alıp Xaan X1s sığara pasxan.
Alıp Xan Orba x1s,
- 8285 Xosti pazıp, xolın tutxan,
İzere çörıp, izenin pirgen.
Xan Çıbektiñ xara toraadı,
Xuzuruğına xuyon kirıp,
Çılñıne çil kirıp,
- 8290 Xarax çasnañ oylabıxan.
Altın Xarlıx piceleri
Xara tubannañ sığara pasxan,
Ax Xartığanıñ tının üstır.
Pu alıptarğa udur mında
- 8295 Paza alıp çox osxas.
Prayzın toosxan poltırlar.
Altın Xarlıx piceleri
Azıp-ölgen Xan Çıbekti
Aylandıra pas çörngen.
- 8300 İrtıp-ölgen Xan Çıbekti
İbıre pazıp, çooxtandı:
“Azıp-ölgen alıptı
Alton çıldağın aylandırcanmın,
İrtıp-ölgen ir-külükti
- 8305 İlig çıldağın ibırceñmın”.
Ax torğı pladın sığarğan:
- Kaan Kız sol eliyle
Kara Sorhlı'a vuruverdi.
Göğün dibi gümbürdedi,
Yerin altı parçalandı.
Kara Sorhlı'ın cansız bedeninden
Ay ile güneşin nuru geçmedi.
Kara dumanın içinden
Yiğit Kaan Kız geçti.
Yiğit Han Orba kız ile
Birlikte geçip, elini tuttu,
Eyre oturup, selamını verdi.
Han Çıbek'in kara doru atının,
Kuyruğuna fırtına girip,
Rüzgârına yel karışıp,
Gözündeki yaşla ilerledi.
Ablaları Altın Harlıh
Kara dumanın içinden çıktı,
Ak Hartığa'nın canını aldı.
Burada bu yiğitlere karşı duracak
Başka bir yiğit yok gibidir.
Tümünü bitirmişlerdir.
Ablaları Altın Harlıh
Ölüp giden Han Çıbek'i
Geri götürdü.
Ölüp geçen Han Çıbek'i
Geri götürüp, konuştu:
“Ölüp geçen yiğidi
Altmış yıldır geri getirmekteyim,
Ölüp geçen kuvvetli eri
Elli yıldır geri götürmekteyim”.
Ak ipekten örtüyü çıkardı:

- Xan Çibektiñ söögine
İm salza, İrip tüşçe,
Tom salza, torıl tüşçe.
- 8310 Xan Çibek alıptıñ pu çirde
Azıp-ölgeni sin poltır.
Arıǵ la paza ayılbasta,
Altın Xarlıx tükürgende,
Altın xomdılar püt parǵan.
- 8315 Xan Çibekneñ Ax Öleñni,
Altın İki xomdaa salıp,
Xacanǵa daa cızıbasxa
Xara xaya İstine suǵıp,
Xacan daa aspasxa pikteenner.
- 8320 Alıp Altın Xarlıx xıs,
Altın köök kibine kirip,
Anımcoǵın İki tuñmaa pirip,
Ada çurtınzar uçuxxan.
Alıp Xan Orbanañ Xaan Xıs
- 8325 Attar tınıñ siste tartxannar,
İzer ornına kire odırıp,
Arǵalıǵ sınǵa sıxxannar.
Anda attarın toxtada tudıp,
Xan Çibek çatxan xara taǵnı
- 8330 Xalǵanxızın kör turǵannar.
Xarax çastarın cızınıp,
Xamcı tiñe sapxannar.
Xara çabal üs xarındastıñ
Xul-çalcı polǵan alıptarı
- 8335 Xacanox taǵ-suǵlarına tarastır
Üs xarındastıñ çurtaan çirleri
Een çazı polıp çat xaldı.
- Han Çibek'in cansız bedenine
İlaç yapsa, bozulur,
Merhem yapsa, çatlar.
Burada yiǵit Han Çibek'in
Ölüp gittiǵi gerçektir.
Ancak bundan sonra dirilmez,
Altın Harlıh tükürdüǵünde,
Altın tabutlar meydana geldi.
Han Çibek ile Ak Ölen'i,
İki altın tabuta koyup,
Hiç bozulmaması için
Kara kayanın içine sokup,
Hiç açılmasın diye kilitlediler.
Yiǵit Altın Harlıh kız,
Altın guguk donuna girip,
İki kardeşe veda edip,
Baba yurduna uçtu.
Yiǵit Han Orba ile Kaan Kız
Atlarının dizginlerini çözüp çektiler,
Eyerlere yerleşip,
Yüksek zirveye çıktılar.
Orada atlarını durdurup,
Han Çibek yattığı kara daǵdaki
Kalanları gördüler.
Göz yaşlarını silinip,
Atlarını kamçıldılar.
Üç kardeşin çok kötü bir şekilde
Kul köle olan yiǵitleri
Hemen yurtlarına dağılırlar
Üç kardeşin yaşadıkları yerler
Bomboş bir ovaya döndü.

- Aymax çirîn aarı itçeler,
Altın Xarlıx çirinde çitçeler.
- 8340 Arğalığ sınañ inip,
At palğacañ altın sarçınğa
İki attı palğan salğannar.
İzîk azıp, izen pîrgener,
İrkin altap, mindî salğannar.
- 8345 Alıp Altın Xarlıx, xacanox kilip,
As-tamax piletep xadartır.
Alıp piceleri iki xıstı
Xoltıxtañ kilip xapxan,
Xucaxtap altın stolğa odırtxan.
- 8350 Xan Orbanañ Xaan Xıs
Aarlığ pice çurtında,
Am na kırıp, odırçalar.
Arğa çurttıñ işti
Altın çili palıñnap tur.
- 8355 Altın stolnıñ timneeni pay.
Altın Xarlıx, alıp xıs
Alıp tuñmalarına çooxtadı:
“Adam-icemniñ çurtı mağa
Ayastığ, tastap parbaspın.
- 8360 Alıp Xan Çibek tuñmamniñ oolğı
Alıp Xan Sağın xazıx tusta,
Alıptañ xoriğip çörbespıs.
Alıp Xan Sağın tuñmabıs
Ax Öleñniñ çirine parğan.
- 8365 Ax pora attığ Ax Öleñniñ
Tülğü Arığ xıs tuñmazı par.
Artıx küstıg çayalğan xıs.
Çis tasxılñ eezî polıp,
- Gepgeniş yeri değerli kırlarlar,
Altın Harlıh’ın yurduna giderler.
Yüksek zirveden inip,
At bağlanılan altın sarçına
İki atı bağladılar.
İçeri girip, selam verdiler,
Eşiği geçip, esenlik dilediler.
Yiğit Altın Harlıh, her geldiğinde,
Yiyecekler hazırlanır.
Yiğit ablaları, iki kızı
Koltuklarına girip tuttu,
Kucaklayıp altın masaya oturttu.
Han Orba ile Kaan Kız
Kıymetli abla yurduna,
Henüz gelip oturdular.
Büyük evin içi
Altın gibi ışıdamaktadır.
Altın masa zengince hazırlandı.
Yiğit kız, Altın Harlıh
Yiğit kardeşlerine seslendi:
“Ana ve babamın yurdu, bana
Değerli bırakılmasın.
Yiğit Han Çibek kardeşimin oğlu
Yiğit Han Sağın, bu rahat vakitte,
Yiğitten korkup yaşamayız.
Yiğit Han Sağın kardeşimiz
Ak Ölen’in yurduna gitti.
Ak bora atlı Ak Ölen’in
Tilki Arık adlı bir kız kardeşi var.
Pek güçlü yaratılmış bir kızdır.
Bakırdan dağın sahibi olup,

- Küreñ attıǵ Çis Xan çurtaan.
- 8370 Çis Xan alıptıñ oolǵı
Kök pora attıǵ Kögetey Mirgen
Küsneñ alıp Tülgü Arıǵnı
Xat çirinde itçetkende.
Xan Saǵın, anı pılıp,
- 8375 Xatıǵ xarbasxa sıǵıbıxan.
Çis Xan alıptıñ çirın toozıp,
Xat aǵılça Xan Saǵın.
Xan Saǵını ködir tastırǵa
Xara pastıǵ alıp töreelek.
- 8380 Uluǵ küstıǵ, pılıǵci çayalǵan ol.
Aǵaa izenıp, min
Aar-peer paza parbazpın,
Aarlanıp, ölgence mında çurtırbin”.
- Alındaǵızın am idip,
- 8385 Amdıǵızın soonzar idip,
Amır çooxnañ odırçalar.
Astabasxa çiiis çidiler,
Suxsabasxa suǵ istiler.
Arǵa çurttañ sıǵara pastılar,
- 8390 Altın sarçındaǵı ikı attıñ
Çıbek tinerin siste tarttılar.
Altın Xarlıx piceleri
Altı xırañ azıra,
Altı çulat kızire üdesti.
- 8395 Arǵalıǵ sınǵa sıxxanda,
Çarılıs polbin, çarım kün,
- Burada yaǵız atlı Çis Han
yaşamaktadır.
Yiǵit Çis Han’ın oǵlu
Mavi bora atlı Kögetey Mirgen
Gücüyle yiǵit Tilki Arık’ı
Eşinin yurdunda yaptıǵında.
Han Saǵın, bunu bilip,
Şiddetli kapışmaya katılmadı.
Çis Han’ın yurduunu bitirip,
Han Saǵın, Tilki Arık’ı eş alır.
Han Saǵın’ı götürmeye,
Kara başlı yiǵit yaratılmamıştır.
Çok güçlü ve âlim yaratılmıştır.
Ben, orada bekleyip,
Güç ve sıkıntıyla gitmedim,
Burada sıkıntı çekip, ölene dek
yaşadım”.
- Eskisini şimdi halledip,
Şimdikini sonraya bırakıp,
Güzel sohbetle oturdular.
- Doyana kadar yediler,
Kana kana su içtiler.
Kendi yurtlarından dışarı çıktılar,
Altın sarçındaki iki atın
İpek dizginlerini çözüp, çektiler.
Ablaları Altın Harlıh
Altı tarla aşarak,
Altı dereyi geçirerek uğurladı.
Yüksek zirveye çıktıklarında,
Hiç ayrılmadan, yarım gün,

- Tastas polbin, kün irtirgenner.
- İkĩ alıp xıs atxa müngeñner.
İkĩ atxa xamcı sapxannar.
- 8400 Alıp pice-tuñmalar
Altın Çaçax çirine çittiler.
Altın Çaçaxtıñ söögĩ çatxan
- Altın tağnı kör turdılar.
Anda kümüs pürliğ üs xazıñda
- 8405 Kümüs tüktig çiton xusxacax
Çiton kögneñ köglesçe.
Altın pürliğ tirekte çılızıp,
Altın tüktig alton xuzıçax
Alton kögneñ köglesçe.
- 8410 Alıp xıstarıñ mını istip,
Tas çürekterĩ talalça,
Pus çürekterĩ puzulça.
Xarax çastarına xarlıxçalar,
Xapax suğlarına purluğıp,
- 8415 İkĩ xamcı sapxannar.
Aymax çirın aarı itçeler,
Ada çurtına çağdapçalar,
İl çirın kider itçeler,
İne çurtına çidışçeler.
- 8420 Ada çirine çağdapçadıp,
Aar çorıxtarğa çörıp,
Aarlığların çidirgenin sağınıp,
Alıp Xan Orba sarnadı:
“Pis oylatxan silig çazılarda
- 8425 Parbax ottar özıp xalğay.
- Birbirlerini bırakmadan, gün
boyunca ilerlediler.
İki yiğit kız atlarına bindiler.
İki ata da kamçı şaklattılar.
Yiğit abla ve kardeş
Altın Çaçah’ın yurduna gittiler.
Altın Çaçah’ın cansız bedeni
oradaydı
Altın dağı gördüler.
Oradaki gümüş yapraklı üç akağaçta
Gümüş tüylü yetmiş kuşçuk
Yetmiş yırla şakıyor.
Altın yapraklı kavakta toplasıp,
Altın tüylü altmış kuşçuk
Altmış yırla şakıyor.
Yiğit kızların bu sesleri işitmesiyle,
Taş yürekleri parçalanır,
Buz yürekleri çözülür.
Göz yaşlarına boğulurlar,
Göz sularına gark olup,
İki kamçı şaklattılar.
Geniş yurdu değerli kırlarlar,
Baba yurduna yaklaşırlar,
Yurtlarına gider olurlar,
Ana yurduna ulaşırlar.
Baba yurduna yakınlaşıp,
Ağır adımlarla ilerleyip,
Ağır ağır gittiklerini düşünüp,
Yiğit Han Orba şarkıya başladı:
“Bizim gittiğimiz güzel ovalarda
Dallı otlar büyüyecek.

- Alıp pozıbis çügürtken çazılarda
Arıs pastıǵ ottar tur xalǵay.
Pıs asxan uzax sinnarda
Pözik ağastar çayxal turar.
- 8430 Alıp attar kiskeñ suǵlar
Alındaǵox çili ağıp turar.
Çıstıǵ çaxanay çızıp taa parza,
Çızı xalǵay çalbax çazıda.
- Alıp pozıbis ölip tee parzabıs,
8435 Adıbis xalǵay xalıx çonda”.
- Alıp xır atnañ kïçig xara toraat
Arǵalıǵ sınǵa sıǵara salǵannar.
Ay Arıǵnañ Kök Nincil mında
Arǵalıǵ malnañ xalıx çonnañ
- 8440 Xacanox kilip, xadartırlar.
Çonǵa çon xozılıtır.
At palǵacañ altın sarçınǵa
Attarın palǵap,
Arǵa çurtxa kire pasxannar.
- 8445 Ay Arıǵnañ Kök Nincilniñ
As-tamaǵı timde poltır,
Altın stolǵa odırǵannar.
As-tamaxtıñ tadılıin çeener.
Ayran suxsunın işkenner.
- 8450 Astaan xarıların tosxırǵannarda,
Araan postarın simirtkennerde,
Altın stoldañ sıǵıp,
Attarınıñ izerlerin alǵannar.
- Yiǵit olan bizlerin koştıǵu ovalarda
Ekin başlı otlar olacak.
Bizim geçtiǵimiz yüksek tepelerde
Ulu ağaçlar sallanır.
Yiǵit atların geçtiǵi sular
Önüdekiler gibi akmaktadır.
Kokulu çiçekler kokularını
verdiklerinde,
Kokuları uçsuz bucaksız ovada
kalacak.
Eğer yiǵit olan bizler ölüp kalırsak,
Adımız boyun milletin içinde
yaşayacak”.
- Yiǵit kır at ile küçük kara doru at
Yüksek zirveye doǵru çıktılar.
Ay Arıǵ ile Gök Nincil, burada
Mal davar ve boy milletle
Hep gelip, beklerler.
Boya boy katılır.
At bağlanan altın sarçına
Atlarını bağlayıp,
Büyük eve girdiler.
Ay Arıǵ ile Gök Nincil’in
Karınları acıkır,
Altın masaya oturdular.
Yemekleri lâyıkiyla yediler.
Ayranlarını içtiler.
Acıkan karınları doyurdıklarında,
Zayıf bedenlerini semirttiklerinde,
Altın masadan kalkıp,
Atlarının eyerlerini aldılar.

“Ottiğ tağniñ odın tallañar,
8455 Süttiğ kölniñ südin iziñer”, - tıp,
İki alıp attı pozıtxannar.
Xalıx çonnarı öriniskenneñ
Uluğ toy salıp pastaannar.
Arğa çurtxa kire pazıp,
8460 Aar çobağ körgen iki xıs,
Altı azaxtığ orğanğa çadıp,
Alıp uyğuzın uzaanar.
Tün xaraazın tüne xonğannar,
Ay xaraazın ara xonğannar,
8465 Tazırada tañ atxanda,
Xızarıp kün sıxxanda,
Xan Orbanañ Xaan Xıs,
Altı azaxtığ orğannañ turıp,
Suğnañ çuunıp, sütneñ çazanıp,
8470 Altın stol kistine odırdox,
Çir çalbxatıñ xırı çirde be,
Tigir-tililbestiñ tözi çirde be
Xatığ azaxtığ mal oylapça.
Anı istip, Ay Arığ teen:
8475 “Aylan polbadı Xan Çibek oolğım.
Altan çörgeñ uluğ xara toraadı
Aylan kilgen pu çirge.
Anañ Xan Sağınga polızarğa
Çis Xan çirınzer parıbıxan.
8480 Xan Sağım, xat alıp,
Tülgü Arığni ağılcañ tim
Çağdap kilgen polar, neke.
Tañ olar, peer aylanıp,
Xulaabıs tundurçalar ba?

“Ateşli dağın ateşini dağıtırlar,
Sütlü gölün sütünü içerler”, deyip,
İki yiğit ata yardım ettiler.
Boyu milletleri sevinçlerinden
Büyük bir şölen düzenlediler.
Büyük eve girip,
Acı ve sıkıntı çeken iki kız,
Altı ayaklı yatağa yatıp,
Yiğit uykusuna daldılar.
Gece karanlığında geceyi geçirdiler,
Ay karanlığında gecelediler,
Dışarıda tan attığında,
Güneş kızarıp doğduğunda,
Han Orba ile Kaan Kız,
Altı ayaklı yataktan kalkıp,
Su ile yıkayıp, süt ile temizlenip,
Altın masanın başına oturdu,
Gepgeniş yurdun tepesinde mi,
Uçsuz bucaksız göğün ortasında mı
Sert toynaklı hayvanlar ilerler.
Ay Arığ, bunu işitip, dedi:
“Oğlum Han Çibek dönmedi.
Bindiği büyük kara doru atı
Buraya dönüp geldi.
Oradan Han Sağım’a yardım etmeye
Çis Han’ın yurduna gitti.
Han Sağım, eş edinip,
Tilki Arık’ı alıp geldiği vakit
Belki yaklaşmaktadır.
Sabah olduğunda buraya dönüp,
Kulaklarımızı sağır ederler mi?

- 8485 Xayran oolğım, Xan Çibek,
Xan Sağın çalğıs oolğın
Xaraxnañ körbin, ölip xaldı.
Xan Sağın, alıp törıp,
Xan Çibetñ alnına çörgey”.
- 8490 Nuğan xarax asxanca
Asxan xarax çapxanca,
Arğalığ sınıñ üstünde,
Altı uyalığ timir tayağın
Aar xolınañ sığara tayanıp,
8495 Alıp Xan Sağın sığa salğan.
Annañ xosti tiñe kilgen
Toraattığ Tülgü Arığ xıs.
Arğa çurttañ, olarnı körıp,
Törtöleñ sığara oylannar,
8500 Arğalığ sığa sıxxannar.
Xalix çon, arğalığ mal
Xadox udur parğannar.
Körizıp, izen piriskenner.
Kök Nincil icezi çooxtadı:
8505 “Ças tuzında parğan palam,
Ças alıp, ipçi ağıltır.
İrkem, oray tuzında parıp,
İr sinine çidip kiltir.
Alıp polıp aylantır,
8510 Alcañ xatın ağıltır,
Xoncañ xoniğın taap kiltir.
Xan Çibek irim öl tee parza,
Anıñ ornına alıp xaldı”.
Anañ xalix çonına aylanğan,
8515 Altın tastarına çaxığ pirgen:
- Güzel oğlum Han Çibek,
Senin biricik oğlun Han Sağın
Ölöp kaldığımı gözüyle gördü.
Kahraman yaratılmış Han Sağın,
Han Çibek’in yanına varacak”.
- Kapalı göz açılincaya
Açık göz kapanıncaya (dek)
Yüksek tepenin üstünde,
Altı boğumlu demir asayla
Güçlülükle dayanıp,
Yiğit Han Sağın çıktı.
Han Sağın ile birlikte geldi
Doru atlı Tilki Arık kız.
Yurtlarından, onları görüp,
Dördü birlikte dışarı gittiler,
Yüksek tepeye çıktılar.
Boy millet, mal davar
Birlikte toplandılar.
Görüşüp, selamlaştılar.
Anası Gök Nincil konuştu:
“Genç yaşındaki yavrum,
Genç kahraman, eş alıp gelir.
Kıymetlim, genç yaşında gelip,
Erkek olur çıkar.
Yiğit olup döner gelir,
Evleneceği eşini alıp getirir,
Evleneceği kişiyi bulmuştur.
Yiğidim Han Çibek ölse bile,
Onun yerine yiğit vardır”.
- Daha sonra halkına geri döndü,
Altın taşlarına emretti:

“Torıǵ asxırınıñ öörineñ
Tuǵbaannarınañ soǵarǵa polzın.
Xır asxırınıñ öörineñ
Xızıraxtarınañ soǵıp,
8520 Toy-pay salarǵa polzın.
Toyǵa çılǵan xalıx çonı
Tosxıra sıylırǵa polzın”.
Tas alıptar tabıraǵınca,
Torıǵ asxırınıñ öörineñ
8525 Tuǵbaannarınañ tallap soǵıp,
Xır asxırınıñ öörineñ
Xızırılarınañ tallap soǵıp,
Xınıǵ toy-pay salǵannar.
Toǵıs xulaxtıǵ xazannarın
8530 Xosti-xosti turǵıslap,
Xalıx çonı sıylaannar.
Çir-çalbaxtıñ alıptarın
Xıǵırǵannañ xıǵır turlar.
Altın stolnı aylandıra
8535 Altın xuyaxtıǵ alıptarın
Alton xadıl odırttılar.
Çis stolnı ibire
Çis xuyaxtıǵ alıptarın
Çiton xadıl odırttılar.
8540 Xırax stol künniñ timnelçe,
Xırax xatı çon odırça.
Xan Saǵınıñ toy-payına
Altın Xarlıx pice kiliböktir.
Toyda polǵan xalıx çonda
8545 Toy maktabas kızı çoǵıl.
Toǵıs çılǵa toy poldı.

“Doru aygırın sürüsünün
Yavrulamayanları kesilsin.
Kır aygırın sürüsünün
Kısraklarını kesip,
Gösterişli bir şölen düzlenlsin.
Şölene toplanan boy millete
Yıyecekler verilsin”.
Kul yiǵitler hızlı bir şekilde,
Doru aygırın sürüsünden
Yavrulamayanından seçip keserek,
Kır aygırın sürüsünden
Kısraklardan birini seçip keserek,
Şen şakrak bir şölen yaptılar.
Dokuz kulplu kazanların
Tümünü birlikte koyup,
Boyu milleti aǵırladılar.
Uçsuz bucaksız yurdun yiǵitleri
Davet edidiler.
Altın masayı döndürerek
Altın zırhlı yiǵitleri
Altmış sıralı masaya oturtular.
Bakır masayı çevirerek
Bakır zırhlı yiǵitleri
Yetmiş sıralı masaya oturtular.
Kırk masa, halk için hazırlanır,
Kırk defa halk oturur.
Han Saǵın’ın debdebeli toyuna
Altın Harlıh ablası da gelmiştir.
Toya gelen boy millette
Toyu övmeyen kişi yoktur.
Dokuz yıl boyunca toy oldu.

- Toğıs çılınıñ pazında
Toy torıxça, pay parıxça.
Xazan tübı xaqılça.
- 8550 Xalıx çonı tarapça.
Tostağızı toozılça,
Tooza çon tarapça.
Xıs külügı Altın Xarlıx
Xarındastarınañ çooxtas tur:
8555 “İrkem-tuñmam, Xan Sağıın
İskır turam, çobağ polza.
Altın toyında aralazıp aldım –
Açırğanmaspın çirge dee çatsam.
- Arğa çurttıñ eezı polıp,
8560 Xan Sağıın tuñmam, sin xalarzıñ
Alıp Xan Orba piceñ
Üs xırañ azıra,
Üs çulat kizire
Altınnañ çazalıp idilgen
8565 Ax payzañda çurtırğa çayalğan.
Arğalığ malın körıp,
Xalıx çonın ibır çörer.
Paza bu çirge kil polbaspın.
- Xazıx polza, xayınzarbıs.
8570 Tırığ polza, teñizerbıs”.
Arğa çurttañ sıxxannar.
Alıp Altın Xarlıx xıs,
Altın köök kibıne kire segırıp,
Xan tığırzer uçux sıxxan.
8575 Altı xati aylandıra uçuxxan,
- Dokuz yıl geçtiğinde
Toy biter, zengin gider.
Kazanın dibi boşalır.
Boy millet dağılır.
Kaplار boşalır.
Halk azar azar dağılır.
Yiğit kız Altın Harlıh
Kardeşlerine konuşur:
“Güzel kardeşim, Han Sağıın
Üzüntü olsa söylerim.
Altın gibi kıymetli toyuna katıldım.
Üzüntümün olmadığı yurtta
kaldığımda.
Öz yurdumun sahibi olup,
Kardeşim Han Sağıın, sen varsın.
Yiğit Han Orba ablan
Üç tarla aşarak,
Üç dere geçerek
Altından yapılan
Ak payzanda yaşamak için yaratıldı.
Malını davarını görüp,
Boyunu milletini döndürür.
Bundan sonra buraya gelmene gerek
kalmaz.
Sağlıklı olduğunda işlerle ilgilenir
Diri olduğunda ilgileniriz”.
Yurtlarından çıktılar.
Yiğit Altın Harlıh kız,
Altın guguk donuna girip sıçrayarak,
Göge doğru uçtu.
Altı defa dönüp dolaşarak uçtu,

Altı künye nañmır çağan.
Anzı Altın Xarlıx alıp xıstıñ,
Xalğancızın ılğap, nanğanı polğan, -
Çıl çılızıp, ay alızıp,
8580 Çazın çazap salğanıp sizingen.
Alıp Xan Orba xıs, ıdök
Xomzınıp, tuñmaların oxsandı,
Xızıl xır adın xığırıp alıp,
Üs xırañ asxanda,
8585 Üs çulat kiskende,
Aynıñ künniñ altında
Altınnañ pazap itken
Ax payzañ çaltırıp turtır
Ax tigırge naari turğan
8590 At palğacañ sarçın idiltir.
Xızıl xır attıñ izerin alıp,
Xan Orba alıp xıs çooxtaan:
“Xacan kirek polıp, xığırzam,
Ux çili çide tüzerziñ,
8595 Ottıg tağın odın çip çör”.
Arğalıg malın körıp,
Xalıx çonın ibir çörıp,
Xan Orba alıp xıs
Xara çalğısxan çurtap tur.
8600 Alıp Xan Sağın Tülgü Arıg picizineñ
Amır, iptig çurtap turlar,
Alıp ıcezi Kök Nincil
Uluğ örçide xayın çör.
Alıp Xaan Xısnañ Ay Arıg ıcezi

Altı gün boyunca yağmur yağdı.
Şu yiğit Altın Harlıh kıza,
Oradakiler ağlayıp, geri döndüler, -
Yıl kaynaşıp, ay değışip,
Ömrünü geçirdiğinin farkına vardı.
Yiğit Han Orba kız ise
Kederlenip, kardeşlerini öptü,
Kızıl kır atına seslenip,
Üç tarla aştığında,
Üç dere geçtiğinde,
Ayın ve güneşin altında
Altından geçtiği
Ak saray parıldamaktadır.
Ak göge dayanmıştır
At bağlanan sarçın dikilir.
Kızıl kır atın eyerini eline alıp,
Yiğit Han Orba kız konuştu:
“Ne zamanki seslenmek zorunda
kalsam,
Ok gibi yanıma varırsın,
Ateşli dağın ateşi iptir”
Malı davarı görüp,
Boyu milleti geri döndürüp,
Yiğit Han Orba kız
Tek başına yaşamaktadır.
Yiğit Han Sağın ve Tilki Arık, Han
Orba ablalarıyla
Sağlıklı ve rahat yaşarlar,
Yiğit anaları Gök Nincil
Büyük bir neşeyle iş görür.
Yiğit Kaan Kız ile anası Ay Arıg

- 8605 Olarnañ xosti çurtapçalar.
Pu alıp ınağ xarındastar
Pükülni pölis çip xalğannar,
Çarımni çarıp çip xalğannar.
Udur-tödür xırıspin,
- 8610 Am daa ınağ çurtapçalar.
Ayna kırbes amır çirde,
Çil kırbes tımıx çirde.
Tağ tözinde turalar idip,
Xas tözinde xazaa xozıp,
- 8615 Çonğa çon xozılıp,
Malğa mal xozılıp,
Xazıx, amır çurtapçalar,
Xan Çibektñ xara toraadı
Xan Orbazar aylanğan.
- 8620 Alıp xarındastardañ sıxxan çon
Ay-kün altına tarapça,
- 8622 Arğalığ mal çazıda çayılça.
- Onlarla birlikte yaşarlar.
Bu çok yakın yiğit kardeşler
Bütünü paylaşıp yediler,
Yarımı bölüp yediler.
Karşılıklı dövüşmediler,
Hâlâ daha dostâne yaşarlar.
Şeytanın uğramadığı huzurlu yurтта,
Rüzgâr girmez sâkin yurтта.
Dağın ortasında evler yapıp,
Kıyının ortasında çiftlik kurup,
Boya boy eklenip,
Mala mal eklenip,
Rahat ve huzurlu yaşarlar,
Han Çibek'in kara doru atı
Han Orba'ya geri döndü.
Yiğit kardeşlerden çıkan halk
Ayın ve güneşin altına dağılır,
Mal davar da ovada yayılır.

SONUÇ

Türk kültürüne, diline, dinine, edebiyatına vd. birçok önemli unsuruna ev sahipliği yapmış, bu saydıklarımıza kaynaklık etmiş bir yer olan Altay ve Yenisey bölgesi kendi içinde asırlardan beri birçok Türk boyunu saklamış, bir kısmını tarihin derinliklerine yolcu etmiştir.

İşte birçok kültür zenginliğiyle tarihin günümüze armağan ettiği Türk boylarından biri de Yenisey Kırgızları veya daha çok bilinen ismiyle Hakas Türkleridir. Hakas Türkleri birçok kültür disiplininden eserler mevcut ederek onları günümüze kadar koruyabilme becerisine sahip önemli; fakat sayıları da günbegün erimekte olan bir Türk boyudur.

Birçok alandan olduğu gibi edebî ve özellikle de sözlü edebî geleneği epey zengin ve henüz tam anlamıyla deşifre edilememiş olan Hakas Türkleri, Türk tarihinin geçmişteki yiğitliklerini *alıptığ numahlarıyla* günümüze tevarüs ettirmişlerdir.

Genel anlamda destanlar bir milletin başından geçmiş olan ve gerek o milletin yaşayışlarını gerekse de ortak bilinçaltılarının meydana çıktığı edebî ürünler olarak görülebilir. Bu duyuş ve düşüüşler kendilerini kahramanların ve diğer destan kişilerinin mevcudiyetlerinde bulurlar. İşte bu yüzden destanlar milletlerin tarihî, arkaik ve menkıbevî altyapılarını oluşturan sözlü ürünlerdir.

İşte biz de bu kahramanlık numunelerinden birini çalışmamıza konu edinerek metin merkezli bir çalışma esasında incelemeye çalıştık. Hakas Türklerinin zengin destan ve destancılık geleneği içerisinde bulunan çalışmamızın temelini Han Orba isimli destan oluşturmaktadır. Bu çalışma ve ülkemizde daha önce yapılmış çalışmaların ışığında, gördük ki mezkur bölge insanı ve kültürü, asırların getirdiği baskıcı siyasetlerin ve asimilasyon politikalarına rağmen, halen daha eski Türk kültürünü korumaya çalışmaktadır. Arkaik hususiyetlerle bezenmiş olan destan Türk anlatmalarının epik dönem dairesini rahatlıkla ve büyük bir genişlikle doldurmaktadır.

Destanın başkahramanının dostlarını ve ailesini kurtarmak için girdiği mücadeleler, bu mücadeleler sırasında tabiatüstü ve yer altı dünyasının kötü vasıflı yaratık ve düşmanlarıyla kapışması, olayların vuku bulduğu coğrafyadaki farklı

hanlıkların kendi aralarındaki mücadeleleri Han Orba destanının genel çizgisini ve konularını oluşturmaktadır. Bununla birlikte arkaik devrin özelliklerini taşıdığı söylediğimiz destanda başkahraman Han Orba idealist bir çizgide yürümekte kendisini yalnızca dostlarının, iyi alpların, yurdunun ve ailesini korumakla yükümlü saymaktadır. Başta Manas Destanı olmak üzere diğer bazı Türk destanlarındaki gibi evlenip çoluk çocuğa karışarak kendi ideallerini çocukları vasıtasıyla devam ettirmek gayesi yoktur. Han Orba yalnızca yukarıda saydığımız grup için yaşamakta onlar için ter dökmektedir.

İncelememizde de bahsettiğimiz gibi Güney Sibirya kahramanlık destanlarının başkahramanlarını genelde kadınlar oluşturmaktadır. Yalnızca bilek gücüne dayanan değil aynı zamanda sihrî güçlere sahip olmasından dolayı kadın başkahramanlarda şamanist özellikler de bulunmaktadır. Bu da bilhassa Han Orba destanının başkahramanları ve diğer kahramanları için geçerli olan bir durumdur.

Han Orba destanı genel anlamıyla arkaik devir destanlarının özelliklerini taşımakta ve sadece nazım şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Nazımdan nesre doğru bir geçiş bulunmamaktadır. Bunun yanında Türk destanlarının ortak ve genel özelliği olarak gördüğümüz formel ifadeler, bağlayıcı/geçiş kalıpları, aheng unsurları vb. özelliklere Han Orba Destanında da rastlamaktayız.

Destanda diğer Türk destanlarında da olduğu gibi birçok ortak motif ve epizot bulunmaktadır. Fakat bilhassa destan ve halk hikâyelerimizde karşılaşılabileceğimiz motiflerden bazıları da bulunmamaktadır. Bunlardan ilk göze çarpanı ise olağanüstü doğum motifidir. Ancak bunun yanında olağanüstü kahraman, olağanüstü özelliklere sahip at, olağanüstü silahlar, yardımcı kişi ve varlıklar, alp uykusu, dinî-mitoloji motifler Han Orba destanının zengin motif ve epizot yapısının sağlam harçlarını oluşturmaktadır.

Destanın geneli ve yukarıdaki görüşler ışığında Han Orba destanının şekli özellikler bakımından Türk destan geleneğinin formel hususiyetlerine sahip olduğunu, bununla beraber sahip olduğu epizot ve motif yapısıyla arkaik ve kahramanlık destanının özelliklerini göstermekte olduğunu görmekteyiz.

KAYNAKÇA

Aça, Mehmet, *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*, Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya 2002, 338 s.

_____; “Köne Epos” (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki “Aşıklara Mahsus Evlilik” Konusunun Kaynaklarından “Alplara Mahsus Evlilik”, *Millî Folklor*, S. 47, Güz 2000, s. 11-21

_____; “Tıva Destan ve Masallarının Araştırılmasında Tür Sorunu”, *Millî Folklor* Kış 72, 2006, s. 85-94

_____; “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”, *Millî Folklor*, S. 48 Kış 2000 s. 15-17

Alptekin, Ali Berat; *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2002, 368 s.

Anohin, A.V; *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Dr. Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova, Kömen Yayınları, Konya 2006, 161 s.

Arat, Reşid Rahmeti; *Makaleler I*, yay. haz. Osman Fikri Sertkaya, TKAE Yay. 65, Ankara 1987, 1056 s.

_____; *Güney Sibiryâ Türkçesi Metinleri*, yay. Haz. Osman Fikri Sertkaya, TKAE Yay, Ankara 1994, 217 s.

Arıkoğlu, Ekrem; *Örneklî Hakaşça-Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2005, 558 s.

_____; *Hakas Destanları I*, TDK Yay, Ankara 2007, 729 s.

_____; “Tuva Türkçesinde Gırtlaksı Ünlüler”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 10 Güz 2000, s. 543-547

Atsız, Hüseyin Nihal; *Türk Tarihinde Meseleler*, İrfan Yayınevi, Dördüncü Baskı İstanbul 1997, 160 s.

Ay *Huuçin* Hakasskiy Geroçeskiy Epos, Novosibirsk “Nauka” Sibirskoe Predpriyatie Ran, 1997, 477 s.

Barthold, V.V; *Kırgızlar*, çev. Ufuk Deniz Aşçı, Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya, Mayıs 2002, 99 s.

Baskakov, N.A.-İnkijekova,A.İ; *Hakkasko-Russkiy Slovar*; Gosudartsvennoe İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey; Moskova 1953, 488 s.

Bayat, Fuzuli; *Ay Kültünün Dinî-Mitolojik Sisteminde Türk Boy Adları Etimolojisi*, 3OK Yayıncılık, Ankara 2005, 173 s.

_____; *Oğuz Destan Dünyası, Oğuznamelerin Tarihî, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, 328 s.

Butanayev, Viktor Yakovleviç; “Hakaslar Hooraylar-Koraylar I”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Kasım 1995, S. 107 s. 19-25

_____; “Hakaslar Hooraylar-Koraylar II”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Aralık 1995, S.108 s. 34-40

_____; “Moğol Cungar Hâkimiyeti Döneminde Yenisey Kırgızları”, *Türkler Ansiklopedisi*, 2. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, s. 405–411

Butanayev, Viktor Yakovleviç-Butanayeva, İrina İ.; “Hakas Halk Bilimi Araştırmaları Tarihi”, akt. Ulanbek Alimov, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, İzmir 2005, s. 143–147

_____; *Yenisey Kırgızları*, akt. Yaşar Gümüş, Ötüken Yayınları, İstanbul Şubat 2007, 214 s.

Caferoğlu, Ahmet, “Abakan Türkleri (Hakas’lar)”, *Türk Kültürü*, S. 28, Şubat 1965, s.19–23

Çankov, D.İ; *Russko-Hakasskiy Slovar*; Gosudartsvennoe İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey; Moskova 1961, 967 s.

Çobanoğlu, Özkul; *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2003, 480 s.

Çoruhlu, Yaşar; *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, Haziran 2002, 237 s.

Davletov, Timur B; *Hakas Kartalı Han Mirgen*; Yurt Kitap Yay, Ankara 2005, 204 s.

_____; “Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü”, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası Dergisi*, Yıl 10 S. 22, 2002 s. 4–13

_____; “Hakas Türklerinin Sosyo-Politik, Ekonomik ve Dilsel Durumu”, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, Yıl 10 S. 23 2002, s. 5-33

_____; *Huban Arığ Destanlaşan Kadın Kahraman*, Yurt Kitap Yay, Ankara 2005, 394 s.

_____; *Huban Arıĝ*, Hakas Türklerinin Kadın Yiĝitlik Destanı, TÜRKSOY Yay, Ankara 2006, 283 s.

Deliömeroĝlu, Yakup; “Hakaslar ve Hakasya”, *Yeni Türkiye 16*, Türk Dünyası Özel Sayısı, s.1570–1587

_____; “Hakaslar ve Tarihleri”, *Bilig Güz* 1996, s. 53-60

Demir, Ercan; *Hakas Kahramanlık Destanlarından Altın Taycı İnceleme-Metin-Aktarma*, dan. Yard. Doç. Dr. Ekrem Arıkoĝlu, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Van 2001, 116 s.

Dilek, İbrahim; *Altay Destanları I*, TDK Yay, Ankara 2002, 365 s.

_____; “Altay-Türk Kayçılık Geleneĝi ve Kayçı N.U. Ulagaşev”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay, S. 5 Bahar 1998, s. 308-360

Drompp, Michael R., “Erken Dönemlerden Moĝol İstilasına Yenisey Kırgızları”, *Türkler Ansiklopedisi*, 2. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, s. 397-404

Duranlı, Muvaffak; “Leonid Pavloviç Potapov ve Sibiry Türk Topuluklarının İnançları Üzerine Çalışmalar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Yaz 2006, S. VI/1, s. 39-50

Duymaz, Ali; *Destan ve İncelemeler II Destan ve Halk Hikâyesi Yazıları*, Balıkesir 2001, 284 s.

Ekici Metin; *Dede Korkut Hikâyeleri Tesiri ile Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri*, AKM Yay, Ankara 1995, 167 s.

_____; *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) İnceleme ve Metinler*, Akçağ Yay, Ankara 2004, 367 s.

Elçin, Şükrü; *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Akçağ Yay, Ankara 1997, 521 s.

Eliaede, Mircea; *Şamanizm*, çev. İsmet Berkan, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2006, 560 s.

Demir, Ercan; *Hakas Kahramanlık Destanlarından Altın Taycı İnceleme-Metin-Aktarma*, dan. Yard. Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Van 2001, 116 s.

Ercilasun, Ahmet Bican; *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2005, 488 s.

_____; *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, yay. haz. Ekrem Arıkoğlu, Akçağ Yay, Ankara 2007, 751 s.

_____; *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Akçağ Yay, 6. Baskı, Ankara 2005, 301 s.

Ergin, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, TDK Yay, Ankara 1997, 304 s.

_____; *Orhun Kitâbeleri*, Boğaziçi Yay, 25. Baskı, Nisan 2000, 156 s.

Ergun, Metin- Aça, Mehmet, *Tıva Kahramanlık Destanları 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, 600 s.

_____; *Tıva Kahramanlık Destanları 2*, Akçağ Yay, Ankara 2005, 399 s.

Ergun, Metin, “Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı”, *Millî Folklor*, S. 19, Güz 1993,

_____; “Hakas Haycıları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 1, Bahar 1996, s. 121-129

_____; *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 488

_____; *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi İnceleme-Metinler I-II* , , TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 919

Ergun, Metin-İbrahimov, Gaynislam; *Başkurt Halk Destanları*, TÜRKSOY Yay, Ankara 2000, 451 s.

Golden,. Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, KaraM Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, Çorum Şubat 2007, 575 s.

Gömeç, Saadettin; *Kırgız Türkleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, 111 s.

_____; *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2003, 456 s.

Günay, Umay; *Türkiye’de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yay, Ankara 1999, 292 s.

Gürdal, İrfan; “Kopuz ve Türk Dünyası Halk Çalgıları”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 19, s. 105-111

Han Orba Alıptıĝ Nımah, Haycı S.İ. Şulbayatev, Hızıl Kniga İzdatelstvozinın Hakasiyadaĝı Pölīgi, Abakan 1989, 208 s.

<http://nbdrx.ru/chit/lm/sph.asp>

<http://www.perepis2002.ru>

Huban Arıĝ I-II Alıptıĝ Nımah, Haycı S.İ Şulbayev, Hakas Kniga İzdatelstvozı, Abakan 1995–1996, 372 s.

İbrayev, Şakir, *Destanın Yapısı*, akt. Yrd. Doĝ. Dr. Ali Abbas ınar, AKMB Yay, Ankara 1998, 318 s.

İnan, Abdülkâdir, *Makaleler ve İncelemeler I*, TTK Yay, Ankara 1998, 730 s.

_____; *Makaleler ve İncelemeler II*, TTK Yay, Ankara 1998, 417 s.

_____; *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller Araştırmalar*, TTK Yay, Ankara 2006, 241 s.

Kafesoĝlu, İbrahim, *Türk Millî Kùltürü*, Ötüken Yayınları, 21. Basım, İstanbul Ekim 2002, 466 s.

Kara, Mehmet; “Altay ve Hakas Türkçesindeki Şimdiki Zaman Kiplerinin Muĝla Aĝzıyla Karşılaştırılması”, *Türk Dünüyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/2 Güz 2 2001, s. 689-703

_____; “Hakas Türkçesinde Arapça ve Farsça Alıntı Kelimeler”, *Türk Dünüyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11 Bahar 2001, s. 105-113

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameriş I -Fiil- Basit ekim, TDK Yay, Ankara 2006, 802 s.

Katanov, N. F., *Bilimsel Eserlerinden Seçmeler-Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri*, TÜRKSOY Yayınları, Ankara 2000, 550 s.

_____; *Türk Kabileleri Arasında*, çev. Attila Bağcı, Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya, Şubat 2004, 156 s.

Kılınç Aziz; *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler*, Akçağ Yay., Ankara 2006, 316 s.

Killi, Gülsüm; “Hakas Türklerinde ‘Taxpax’”, *Millî Folklor*, S. 48 Kış, 2000, s. 72-83

_____; “İlk Hakas Yazarlardan V.A. Kobayakov ve “Vaftiz” Hikâyesi”, *Bilig* Kış 2004, S. 28, s. 117-135

Kokova, İrina; *Nikolay Federoviç Katanov*; çev. Muvaffak Duranlı, TDK Yay, Ankara 1998, 121 s.

Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2004, 446 s.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yay, Ankara 1999, 551 s.

Lopsan, Monguş B. Kenin; “Tuvaların Eski Gelenekleri”, akt. Ekrem Arıkoğlu, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK Yay, S. 5 Bahar 1998, s. 288-308

_____; “Tuvaların Eski Gelenekleri II”, akt. Ekrem Arıkoğlu, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 8 Güz 1999, s. 438-468

Macit, Ümmügülsüm; *Hakas Kahramanlık Destanlarından Han Mirgen İnceleme-Metin-Aktarma*, dan. Yard. Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Van 1999, 134 s.

Naskali, Emine Gürsoy, “Destanın Tarifi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1992, Ankara 1995, 213 s.

Naskali, Emine Gürsoy-Duranlı, Muvaffak; *Altayca-Türkçe Sözlük*, TDK Yay, Ankara 1999, 266 s.

Ögel, Bahaeddin; *Türk Mitolojisi I Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar* - TTK Yay, Ankara 1998, 644 s.

_____; *Türk Mitolojisi II Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, TTK Yay, Ankara 2000, 610 s.

Ölmez, Mehmet; *Tuvacanın Söz Varlığı Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2007, 516 s.

Özerdim, Muhaddere N; “Choular ve Türklerden Gelen Gök Dini”, *TTK Belleten*, Cilt XXVII, Ocak 1963, S. 105, s. 1-23

Özkan Fatma; *Altın Arığ* (Hakas Kahramanlık Destanı), Bilig Yayınları, Ahmet Yesevî Üniversitesine Yardım Vakfı, Ankara 1997, 494 s.

Radlov, W; *Sibirya'dan II*, MEB Yay, İstanbul 1994, 241 s.

_____; *Türklerin Kökenleri Dilleri ve Halk Edebiyatı*, EKAV Yay, Ankara 1999, 810 s.

Raglan, Lord; “Geleneksel Kahraman”, çev. Metin Ekici, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, yay. haz. Metin Ekici vd. Millî Folklor Yay, s. 277-303

Reichl, Karl; *Türk Boylarının Destanları*, çev. Prof. Dr. Metin Ekici, TDK Yay, Ankara 2002, 441 s.

Roux, Jean Paul; *Orta Asya'da Kutsal ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınları, İstanbul Mayıs 2005, 440 s.

Sakaoğlu, Saim - Duymaz, Ali, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002, 256 s.

Saparaliyev, Döoletbek, “Kırgızlar İle Orta Asya Halklarının Birlikte Cungar Hanlığının İstilalarına Karşı Verdikleri Mücadeleleri (XVII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar)”, akt. Ulanbek Alimov, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Yaz 2006 VI/1, İzmir, s. 209–220

Saray, Mehmet; *Kırgız Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaası, İstanbul 1993, 143 s.

Seyidoğlu, Bilge; “Mitolojik Dönemde At”, *Umay Günay Armağanı*, Ankara, 1996, s. 51-56

Sibirya Araştırmaları, haz. Emine Gürsoy Naskali, Simurg Yay, İstanbul 1997, 431 s.

Skobelev, Sergey G – Nechiporenko, Vladimir N., “Arkeolojik Kaynaklara Göre Orta Yenisey Kırgızları”, *Türkler Ansiklopedisi*, 2. Cilt, Yeni Türkiye Yay, s. 391-396

Somuncuoğlu, Anar; “Hakasya Cumhuriyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, 20. Cilt, Yeni Türkiye Yay, s. 195–204

Şahin, Erdal; *Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2007, 239 s.

Tavkul, Ufuk; *Karaçay-Malkar Destanları*, TDK Yay, Ankara 2004, 551 s.

Tekin, Mehmet; *Roman Sanatı I –romanın unsurları-*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, 294 s.

Temir, Ahmet; *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri Hayatı-İlmi-Kişiliği-Eserleri*, TDK Yayınları, Ankara 1991, XVI + 191 s.

Togan, A. Zeki Velidi; *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, 168 s.

Türk Dünyası El Kitabı, I. Cilt Coğrafya-Tarih, TKAE Yay, 163, Üçüncü Baskı, Ankara 2001, 847 s.

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi, Cilt 5, AKMB Yay, Ankara 2004, 713 s.

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, Cilt 3, AKMB Yay, Ankara 2003, 760 s.

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, edt. Prof. Dr. M. Öcal Oğuz, Grafiker Yayınları, 2. Basım, Ankara 2004, 422 s.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Cilt 25, *Hakas Edebiyatı*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, haz. Dr. Ekrem Arıkoğlu, 424 s.

Türkmen, Fikret, *Âşık Garip Hikâyesi İnceleme-Metin*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Temmuz 1995, 314 s.

_____; “75. Ölüm Yıldönümünde Türk Soylu İlk Türkolog Nikolay Federoviç Katanov”, *Türk Dili Dergisi*, S. 545, s. 483-490

_____; “Eski Türk İnançlarında Tabiat Kültü”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi III*, İzmir 1999, s. 175-181

_____; *Tahir İle Zühre*, K lt r ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara 1983, 288 s.

Ulugbaşev, Vyeceşslav; *Hakas Cumhuriyetinin Statüsü*, (yayınlanmamış y ksek lisans tezi), İstanbul 2001, 89 s.

User, Hatice şirin, *Başlangıcından G n m ze T rk Yazı Sistemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, 406 s.

Yıldırım, Dursun, *T rk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, 326 s.

Yıldız, Naciye; *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız K lt r  ile İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK Yay, Ankara 1995, 956 s.

Yoloğlu, G ll ; “Hakas Destanları ve Kitabı-Dede Gorgud”, *T rk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1998/ II, Ankara 2004, s.124–132

